Via Archaeologica Lodziensis
Tom V

Błażej Muzolf · Monika Frączak · Przemysław Muzolf · Dominik K. Płaza

RATOWNICZE BADANIA ARCHEOLOGICZNE NA STANOWISKU 1, 2 W ZGÓRZU, POW. KUTNO, WOJ. ŁÓDZKIE (trasa autostrady A-1)

Rescue excavations on site 1, 2 in Zgórze, district of Kutno, province of Łódź
(The Line of Freeway A-1)

Fundacja Badań Archeologicznych Imienia Profesora Konrada Jażdżewskiego
Muzeum Archeologiczne i Etnograficzne w Łodzi
Łódź 2015

SPIS TREŚCI

Od Redaktora wydawnictwa i serii „Via Archaeologica Lodziensis” (Ryszard Grygiel) 7

1. *Wprowadzenie* (Błażej Muzolf) 9
   Introduction

2. *położenie i uwarunkowania naturalne stanowiska 1, 2 w zgórzu* (Piotr Kittel) 11
   Location and natural conditions of site 1, 2 at Zgórze

3. *Osadnictwo pradziejowe – uwagi wstępne* (Błażej Muzolf) 17
   Pre-historic settlement – preliminary remarks

3.1. Materiały krzemienne – informacje wstępne (*Dominik K. Płaza*) 18
Flint artefacts – Preliminary remarks

3.2. Relikty penetracji mezolitycznej 20
Remains of the Mesolithic penetration

3.3. Osadnictwo neolityczne *(Dominik K. Płaza)* 22
The Neolithic settlement

3.3.1. Osadnictwo kultury pucharów lejkowatych 22
The settlement of the Funnel Beaker Culture
3.3.1.1. Charakterystyka źródeł 22
3.3.1.2. Materiały krzemienne kultury pucharów lejkowatych 25

3. 3. 2. Osadnictwo kultury amfor kulistych *(Błażej Muzolf, Przemysław Muzolf)* 27
The settlement of the Globular Amphora culture
3.3.2.1. Technologia, formy naczyń i ornamentyka – analiza chronologiczna 27
3.3.2.2. Materiały krzemienne kultury amfor kulistych *(Dominik K. Płaza)* 32
3.3.2.3. Obiekty wziemne i analiza przestrzenna obozowiska 32

3.3.3. Osadnictwo kultury niemeńskiej *(Przemysław Muzolf, Błażej Muzolf)* 35
The settlement of the Neman culture
3.3.3.1. Technologia, formy naczyń i ornamentyka – analiza chronologiczna 37
3.3.3.2. Obiekty wziemne i analiza przestrzenna obozowiska 40

3.3.4. Osadnictwo grupy linińskiej kultury niemeńskiej *(Przemysław Muzolf, Błażej Muzolf)* 42
The settlement of the Linin group of the Neman culture
3.3.4.1. Technologia, formy naczyń i ornamentyka – analiza chronologiczna. 42

3.3.5. Osadnictwo z kręgu kultury ceramiki sznurowej *(Błażej Muzolf)* 46
Settlement from the circle of the Corded Ware culture

3.4. Osadnictwo epoki brązu 47
Settlement of the Bronze Age

3.4.1. Materiały krzemienne z epoki brązu *(Dominik K. Płaza)* 47
Flint artefacts from the Bronze Age

3.4.2. Osadnictwo zespołów iwieńsko–trzcinieckich (*Przemysław Muzolf)* 48
Settlement of the Iwno-Trzciniec assemblages
3.4.2.1. Technologia, formy naczyń i ornamentyka – analiza chronologiczna 48
3.4.2.2. Obiekty wziemne i rozplanowanie przestrzenne osadnictwa 56
3.4.2.3. Podsumowanie 64

3.4.3. Osadnictwo łużyckich pól popielnicowych *(Błażej Muzolf)* 64
Settlement of the Lusatian culture of the Urn field cultural circle
3.4.3.1. Podstawy klasyfikacji technologii – morfologii i ornamentyki naczyń 64
3.4.3.2. Analiza materiałów ceramicznych z osad 73

3.4.3.3. Analiza porównawcza materiałów ceramicznych z osad 145
3.4.3.4. Omówienie grup morfologicznych naczyń – analiza chronologiczna 147
3.4.3.5. Analiza narzędzi kamiennych i innych przedmiotów 167
3.4.3.6. Analiza obiektów osadowych oraz rozplanowanie przestrzenne osad (*Monika Frączak, Błażej Muzolf*) 172
3.4.3.7. Podstawy gospodarcze osad – zdobywanie pożywienia i przejawy wytwórczości wyspecjalizowanej oraz przydomowej (*Błażej Muzolf*) 220
3.4.3.8. Analiza chronologiczna osadnictwa kultury łużyckiej (*Błażej Muzolf*) 223
3.4.3.9. Podsumowanie (*Błażej Muzolf*) 231

4. Ślad osadnictwa wczesnośredniowiecznego (*Błażej Muzolf*) 233
Traces of the early-medieval settlement

5. Osadnictwo okresu nowożytnego (*Błażej Muzolf*) 233
Modern settlement

5.1. Analiza materiałów ceramicznych 234
The analysis of ceramic material

5.2. Pozostałe przedmioty 241
Other finds

5.3. Podsumowanie osadnictwa nowożytnego 244
Summary of modern settlement

6. Literatura 244

The results of archaeological excavations of multicultural site 1, 2 at Zgórze, Commune of Strzelce, district of Kutno, province of Łódź (route of motorway A-1)
Summary 250

Aneksy – Appendices

Aneks nr 1: Szczątki kostne zwierząt ze stanowiska 1, 2 w Zgórzu, gm, Strzelce, woj. łódzkie (*Krzysztof Stefaniak, Teresa Piskorska; Paweł Socha*) 267
Appendix 1: Animal bone remains from site 1, 2 at Zgórze, commune of Strzelce, province of Łódź

Aneks nr 2: Analiza zdobnictwa odcisków sznura na fragmentach naczyń ceramicznych ze stanowiska 1, 2 w Zgórzu, gm. Strzelce, woj. łódzkie. aspekt techniczny (*Łukasz Antosik*) 271
Appendix 2: The analysis of the decoration of cord impressions on ceramic vessel fragments from site 1, 2 at Zgórze, commune of Strzelce, province of Łódź. Technical aspect

Aneks nr 3: Wyniki datowań radiowęglowych ze stanowiska 1, 2 w Zgórzu, gm. Strzelce, woj. łódzkie (*Błażej Muzolf*) 273
Appendix 3: The results of ^{14}C dating from site 1, 2 at Zgórze, commune of Strzelce, province of Łódź

Aneks nr 4: Wyniki analizy antrakologicznej ze stanowiska 1, 2 w Zgórzu, gm. Strzelce, woj. łódzkie (*Katarzyna Cywa*) 277
Appendix 4: The results of anthracological analysis from site 1, 2 at Zgórze, commune of Strzelce, province of Łódź

Aneks nr 5: Wyniki analizy botanicznej ze stanowiska 1, 2 w Zgórzu, gm. Strzelce, woj. łódzkie (*Aldona Mueller-Bieniek*) 281
Appendix 5: The results of botanical analysis from site 1, 2 at Zgórze, commune of Strzelce, province of Łódź

Aneks nr 6: Analizy chemiczne ze stanowiska 1, 2 w Zgórzu, gm. Strzelce, woj. łódzkie (*Halina Młodecka, Błażej Muzolf*) 283
Appendix 6: Chemical analysis from site 1, 2 at Zgórze, commune of Strzelce, province of Łódź

Aneks nr 7: Analiza artefaktów krzemiennych ze stanowiska 1, 2 w Zgórzu, gm. Strzelce, woj. łódzkie (*Katarzyna Pyżewicz*) 287
Appendix 7: The analysis of flint artefacts from site 1, 2 at Zgórze, commune of Strzelce, province of Łódź

OD REDAKTORA WYDAWNICTWA I SERII „VIA ARCHAEOLOGICA LODZIENSIS"

Wywiązując się z pilnej potrzeby udostępnienia dalszych wyników ratowniczych badań archeologicznych przy budowie autostrad w Polsce Środkowej i na Kujawach, Fundacja Badań Archeologicznych Imienia Profesora Konrada Jażdżewskiego we współpracy z Muzeum Archeologicznym i Etnograficznym w Łodzi przygotowały kolejny, piąty już tom serii wydawniczej Via Archaeologica Lodziensis. Tom ten, co należy podkreślić, ukazuje się na wniosek Fundacji dzięki pomocy finansowej Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z Funduszu Promocji Kultury, w ramach programu Dziedzictwo Kulturowe, Priorytet 5 „Ochrona zabytków archeologicznych", edycja 2015 r. Przedmiotem publikacji jest tym razem wielokulturowe i wielookresowe stanowisko nr 1, 2 w miejscowości Zgórze, pow. kutnowski, woj. łódzkie (autostrada A-1), którego wielkość przebadanej powierzchni i złożona stratygrafia odkrytych obiektów stawiają je w rzędzie trudnych do badań w warunkach badań autostradowych. To, że w ciągu dwóch sezonów wykopaliskowych udało się sprostać temu niełatwemu przedsięwzięciu jest zasługą Zespołu pod kierunkiem mgr. Błażeja Muzolfa z Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi, który zwyczajowo przygotował też do druku opracowanie materiałów. Mimo poważnie ograniczonego potrzebami inwestora krótkiego terminu realizacji umowy, Zespół ten w składzie: mgr Monika Frączak i mgr inż. Przemysław Muzolf nie zrezygnował z ambitnych planów badawczych i rzetelnie rozpoznał stanowisko pod względem metodycznym, o czym najlepiej świadczą dołączone aneksy analiz specjalistycznych, wykonanych na podstawie licznie pobieranych prób w czasie eksploracji obiektów archeologicznych. Spośród kilku chronologiczno–kulturowych poziomów osadniczych na szczególną uwagę zasługują nowe materiały do badań nad epokami kamienia i brązu, które istotnie wzbogacają dotychczasowy obraz pradziejów Polski Środkowej, zwłaszcza na odcinku poznania neolitycznych kultur pucharów lejkowatych i amfor kulistych oraz subneolitycznych strefy leśnej. W nowatorski sposób szeroko też została zaprezentowana problematyka wyraźnie dominującego na stanowisku osadnictwa kultury łużyckiej. Dzięki dogłębnej analizie obiektów i materiałów udało się autorom prześledzić zagrodowy charakter osad. Przedstawiony schemat organizacji osad otwartych z pewnością rozszerzy wiedzę o osadnictwie tej kultury, bardziej dotąd rozpoznawalnej na podstawie osad obronnych typu biskupińskiego. Jedną, ze zdobyczy badań autostradowych jest niewątpliwie szersze zainteresowanie osadnictwem w pełni nowożytnym, czemu organizatorzy niniejszego projektu dali już wcześniej wyraz w publikacji wyników badań z nieodległego stanowiska w Pęcławicach. Także w badanym pasie autostrady na terenie Zgórza rozpoznano zagrodę chłopską z połowy wieku XIX i praktycznie użytkowaną jeszcze w całym XX. Pozyskane stąd materiały stanowią ważne źródło do poznania nowożytnych dziejów tej wsi, którymi dotychczas zajmowali się co najwyżej historycy i etnografowie. Tak więc okazuje się, że również archeologia ma coraz więcej do powiedzenia na ten temat.

Prof. zw. dr hab. Ryszard Grygiel
Redaktor wydawnictw Fundacji
Badań Archeologicznych Imienia
Profesora Konrada Jażdżewskiego

1. WPROWADZENIE

Opracowanie przedstawia wynik ratowniczych badań archeologicznych stanowiska 1, 2 w miejscowości Zgórze, gm. Strzelce, pow. kutnowski (ryc. 1), podjętych w związku z budową autostrady A1. Badania przeprowadziły Fundacja Badań Archeologicznych im. Profesora Konrada Jażdżewskiego oraz Muzeum Archeologiczne i Etnograficzne w Łodzi pod kierunkiem Błażeja Muzolfa i Moniki Frączak w latach 2005–2006 ze środków Agencji Budowy i Eksploatacji Autostrad.

Stanowisko w Zgórzu zostało zlokalizowane i poddane badaniom sondażowym w 1999 roku, w ramach prac przygotowawczych na trasie projektowanej autostrady A1 przez Krzysztofa Gowina i Małgorzatę Rybicką, na zlecenie Fundacji Badań Archeologicznych im. Profesora Konrada Jażdżewskiego. Wyznaczono wówczas przybliżony zasięg stanowiska oraz określono jego charakter i chronologię. Ustalono, że występuje tu kompleks sąsiadujących ze sobą osad i obozowisk dlatego oznaczono miejsca badań jako stanowisko 1 i 2, o wielokulturowym i wielookresowym charakterze. Pozyskane materiały odniesiono do kultury pucharów lejkowatych z młodszej epoki kamienia, kultury łużyckiej z epoki brązu i okresu halsztackiego, kultury przeworskiej z okresu rzymskiego oraz nowożytności. Stanowisko archeologiczne w ramach przebiegu autostrady miało objąć obszar około 330 arów.

Stanowisko jest usytuowane na SW od zabudowań wsi Zgórze, na łagodnym skłonie lewego brzegu szerokiej w tym miejscu doliny rzeki Głogowianki, będącej lewym dopływem Ochni, która z kolei stanowi lewy dopływ Bzury (ryc. 2).

Odsłonięcia poziomu kulturowego dokonano przy pomocy sprzętu zmechanizowanego, a dalszą eksplorację prowadzono ręcznie. Podstawową dokumentację rysunkową wykonano w skali 1: 20, a plan zbiorczy odkrytych obiektów na stanowisku w skali 1: 200. Ponadto, zarówno wszystkie obiekty, jak i ary były dokumentowane fotograficznie. Całość wykopu badawczego w obrębie przebiegu autostrady podzielono na hektary i ary w ramach których prowadzono szczegółową eksplorację.

Ostatecznie, badaniami objęto blisko 310 arów, odsłaniając i eksplorując 1409 obiektów z kilku poziomów chronologiczno-kulturowych (plan zbiorczy stanowiska, ryc. 145). Wśród obiektów odnotowano głównie jamy osadnicze o zróżnicowanym charakterze (zasobowe, śmietniskowe itp.), doły posłupowe, skupiska fragmentów naczyń oraz paleniska. Z warstwy kulturowej oraz obiektów pozyskano ponad 28000 artefaktów, wśród których największą grupę stanowią fragmenty naczyń glinianych, ale także około 400 krzemieni, 57 przedmiotów kamiennych, kilkaset zwierzęcych szczątków kostnych oraz kilkadziesiąt innych wyrobów w tym m.in. metale, monety, fajkę itp., głównie pochodzące z czasów nowożytnych.

W oparciu o powyższe materiały wyróżniono ostatecznie na stanowisku dziesięć poziomów chronologiczno-kulturowych:

1. – mezolit, ślad osadnictwa;
2. – neolit, obozowisko(a) kultury pucharów lejkowatych;
3. – neolit, obozowisko kultury amfor kulistych;
4. – neolit, obozowisko kultury niemeńskiej;
5. – neolit, obozowisko grupy Linin kultury niemeńskiej;
6. – neolit, ślady osadnictwa z kręgu episznurowego
7. – I-II okres epoki brązu – obozowisko(a?) kultury iwieńskiej i kultury trzcinieckiej;
8. – III-IV okres epoki brązu, zespół osad kultury łużyckiej;
9. – ślad osadnictwa wczesnośredniowiecznego;
10. – XVIII-XX wiek, osadnictwo nowożytne (zabudowa gospodarstw rolnych).

W takiej też kolejności wymienione poziomy chronologiczno–kulturowe zostaną omówione w dalszej części opracowania.

Ryc. 1. Lokalizacja stanowiska Zgórze 1, 2, gm. Strzelce, pow. kutnowski, woj. łódzkie.

Fig.1. Zgórze, location of site 1, 2, commune of Strzelce, district of Kutno, province of Łódź.

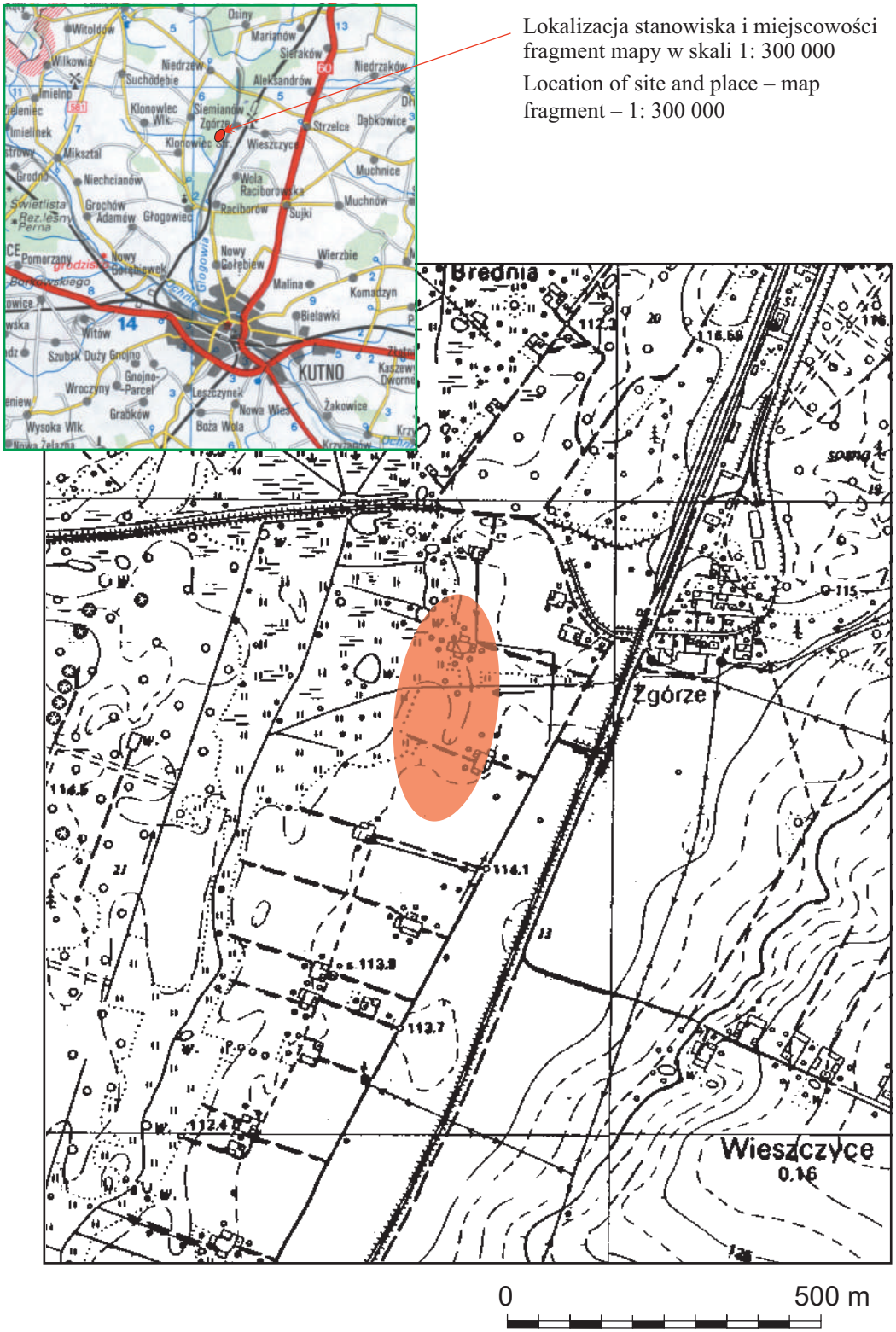

Ryc. 2. Lokalizacja stanowiska Zgórze 1, 2, gm. Strzelce, pow. kutnowski, na tle mapy topograficznej.

Fig.2. Zgórze, location of site 1, 2, commune of Strzelce, district of Kutno, against the background of topographic map.

2. POŁOŻENIE I UWARUNKOWANIA NATURALNE STANOWISKA 1, 2 W ZGÓRZU

Stanowisko archeologiczne nr 1, 2 w miejscowości Zgórze położone jest w gminie Strzelce i powiecie kutnowskim. Usytuowane jest na południowy zachód od współczesnych zabudowań wsi Zgórze. Stanowisko zlokalizowane zostało około 160 m na wschód od wąskiego koryta górnego odcinka Głogowianki. Głogowianka jest niewielkim ciekiem IV-rzędu, dopływem Ochni, która z kolei jest lewym dopływem Bzury. Dolina tej rzeki w sąsiedztwie stanowiska jest bardzo słabo rozwinięta i ogranicza się do wąskiego dna doliny.

Stanowisko zajmuje niemal płaską powierzchnię i bardzo słabo nachylony stok generalnie o wystawie zachodniej (ryc. 3). Skupiska obiektów archeologicznych z poszczególnych okresów chronologicznych zlokalizowane są na niewielkich bardzo słabo zaznaczających się w rzeźbie terenu kulminacjach osiągających 113–114 m n.p.m. Obszar stanowiska rozcięty jest przez wąską dolinę denudacyjną o przebiegu równoleżnikowym, skanalizowaną obecnie sztucznym ciekiem, będącym lewym dopływem Głogowianki.

Pod względem fizyczno-geograficznym wg J. Kondrackiego (2002) obszar stanowiska położony jest na granicy mezoregionów Równiny Kutnowskiej (318.71) wchodzącej w skład makroregionu Niziny Środkowomazowieckiej (318.7) i Wysoczyzny Kłodawskiej (318.15) w makroregionie Nizina Południowowielkopolska (318.1–2). Obie jednostki przynależą do podprowincji Nizin Środkowopolskich (318) (ryc. 3). W podziale jednostek geomorfologicznych (wg S. Gilewskiej 1986, 1999) interesujący nas obszar również znalazł się na granicy Równiny Kutnowskiej [A V.f1] należącej do Niziny Środkowomazowieckiej [A V.f] oraz Wysoczyzny Kłodawskiej [A V.a6] w ramach Niziny Południowowielkopolskiej [A V.a]- obie należą do Nizin Środkowopolskich [A V].

Równina Kutnowska obejmuje północno–zachodnią część Niziny Środkowopolskiej i znajduje się na północ od pradoliny warszawsko-berlińskiej. Jej obszar jest dość płaski i monotonny, o wysokościach w granicach 90–110 m n.p.m., przecięty dolinami kilku rzek – m.in.: Ochni, Słudwi i Nidy, które są lewobrzeżnymi dopływami Bzury. Jest to obecnie kraina prawie bezleśna, o dosyć zróżnicowanych glebach stwarzających korzystne warunki dla rozwoju rolnictwa. Występują tutaj gleby brunatne i pyłowe, powstałe na piaskach naglinowych lub ciężkich glinach morenowych oraz czarne ziemie na gruntach pyłowych.

Według A. Dylikowej (1984) w samej dolinie Głogowianki rozwinęły się gleby wytworzone z piasków gliniastych i słabogliniastych tworzących tzw. rolniczy kompleks żytni słaby. Ale już poza tą strefą w otoczeniu znajdują się gleby wytworzone z glin zwałowych lekkich i piasków leżących na glinach, które tworzą kompleksy rolnicze pszenne bardzo dobre i dobre oraz żytnie bardzo dobre.

W świetle delimitacji regionu łódzkiego według K. Turkowskiej (2006) obszar stanowiska położony jest w północnej części regionu. Leży bowiem zaledwie około 3,5 km na południe od maksymalnego zasięgu zlodowacenia wisły (LGM) szczegółowo rozpoznanego w okolicach Gostynina przez M. Roman (2003, 2010). W trakcie zlodowacenia wisły okolice Zgórza znalazły się zatem na bezpośrednim przedpolu lądolodu. Badany obszar położony jest w strefie staroglacjalnej objętej lądolodem warty (L. Marks i in. 2006, A. Ber i in. 2007), na obszarze kształtowanym jednak w trakcie zlodowacenia wisły przez przepływy wód proglacjalnych tworzących poziom sandrowy (M. Roman 2003, 2010). Lądolód warty uważany do niedawna za odrębne zlodowacenie (L. Lindner 1992) traktowany jest obecnie jako stadiał w obrębie zlodowacenia odry. Paleogeografią regionu łódzkiego w okresie lądolodu warty zajmowały się między innymi H. Klatkowa (1972), a ostatnio K. Turkowska (2006), a także Z. Rdzany (2009). Interesujący nas obszar znajduje się w bezpośrednim sąsiedztwie tzw. moreny kutnowskiej. M. Baraniecka (1979 i Domosławska-Baraniecka 1969) łączyła jej akumulację z recesyjną fazą kutnowską lądolodu stadiału warty. Morena kutnowska tworzy wyróżnioną przez K. Turkowska (2006) w obrębie regionu łódzkiego VIII strefę wypukłych form akumulacji glacjalnej i/lub wodnolodowcowej. Tworzą one nagromadzenia akumulacyjnych form czołowomorenowych w obrębie Równiny Kutnowskiej i wiązane są z recesją lądo-

lodu warty. Są to formy bardzo zróżnicowane litologicznie i strukturalnie, zawierające również spiętrzenia glacitektoniczne (m.in. M. Baraniecka 1984; M. Roman 2003). W okolicach Kutna większość wzgórz morenowych G. Szałamacha (1996, 1996a) uznała za moreny akumulacyjne. W trakcie zlodowacenia wisły doszło do istotnego przemodelowania rzeźby obszaru zachodzącego w warunkach peryglacjalnych.

Podłoże całego stanowiska zbudowane jest z różnoziarnistych piasków, w których stropie rozwinięty jest poziom orno-próchniczny o zróżnicowanej miąższości od 15–20 do około 50 cm. Piaski te budują powierzchnię wodnolodowcowej równiny sandrowej (ryc. 5) i akumulowane były przez wody proglacjalne w fazie maksymalnego nasunięcia lądolodu wisły w rejonie Sokłowa, Osin i Sierakowa (M. Roman 2010). Rozległa równina wodnolodowcowa rozcina warciańską wysoczyznę morenową, urozmaiconą pagórami zbudowanymi z piasków, żwirów i głazów moren czołowych wchodzących w skład moreny kutnowskiej. Lekko falistą wysoczyznę morenową budują gliny zwałowe stadiału warty o miąższości osiągającej na interesującym nas obszarze około 30 m (G. Szałamacha 1996a). W stropie tej gliny zaznacza się strefa odwapnienia sięgająca nawet do 5 m, a miejscami przykrywają ją eluwia gliniaste (G. Szałamacha 1996a), jest to efekt intensywnych procesów peryglacjalnych w vistulianie na bezpośrednim przedpolu lądolodu wisły. Powierzchnia równiny wodnolodowcowej jest dość wyrównana i osiąga miejscami 120 m n.p.m. Nachylenia terenu na obszarze stanowiska nie przekraczają 2 stopni. Powierzchnia towarzyszącej wysoczyzny morenowej sięga 130 m n.p.m., a kulminacje pagórków morenowych – 142 m n.p.m.

Obserwacje przeprowadzone w trakcie badań archeologicznych wykazały, że równinny obszar stanowiska pierwotnie porozcinany był niewielkimi płytkimi obniżeniami wchodzącymi w skład systemu dolin denudacyjnych. Za ich rozwój odpowiedzialna jest, w myśl koncepcji K. Turkowskiej (2006) rozwoju rzeźby regionu łódzkiego, przede wszystkim zaawansowana morfogeneza peryglacjalna w różnych okresach vistulianu. W dolinach denudacyjnych stwierdzane jest występowanie serii osadów deponowanych od środkowego plenivistulianu po późny vistulian (H. Klatkowa 1965, K. Turkowska 2006). Formy w rejonie Zgórza wypełnione są piaskami i mułkami deluwialnymi oraz namułami o miąższościach nie przekraczających 2,0 m (G. Szałamacha 1996, 1996a). Także dno doliny Głogowianki w bezpośrednim sąsiedztwie stanowiska (rys. 5) zbudowane jest z namułów i piasków rzecznych (G. Szałamacha 1996, 1996a). Około 3 km na południe od Zgórza, w rejonie Głogowca, w dolinie Głogowianki wyróżniona została terasa rzeczna, której wiek skorelowany został z vistulianem (G. Szałamacha 1996).

Urozmaicenie budowy geologicznej oraz morfologii otoczenia stanowiska przekładało się na zróżnicowanie pierwotnej szaty roślinnej. W obrazie potencjalnej roślinności naturalnej według Matuszkiewicza (2008) stanowisko zlokalizowane jest w obrębie występowania kontynentalnych borów mieszanych sosnowo-dębowych (*Pino-Quercetum*) zajmujących powierzchnię równiny sandrowej. Wysoczyzny porastane były przez formacje grądu środkowoeuropejskiego (*Galio-Carpinetum*) odmiany kujawskiej, serii żyznej i ubogiej. W dnie doliny Głogowianki występował zaś niżowy łęg jesionowo-olszowy (*Fraxino-Alnetum*).

Ogólny zarys warunków lokalizacyjnych stanowiska w Zgórzu wskazuje, że badane stanowisko zajmuje obszary sprzyjający funkcjonowaniu osadnictwa pradziejowego. Należy tu podkreślić przede wszystkim korzystne warunki litologiczne, tj. lokalizacja na podłożu zbudowanym z osadów piaszczystch, oraz topograficzne, tj. zajmowanie niemal płaskich powierzchni lub stoków o nachyleniu poniżej 2 stopni. Istotną rolę odgrywało również bezpośrednie sąsiedztwo dna doliny rzecznej o płytko zalegającym zwierciadle wód gruntowych oraz występowanie systemu płytkich dolin denudacyjnych. W zasięgu stanowiska, w odległości poniżej 0,5 km znajdował się także stok wysoczyzny, a nieco dalej (do 1 km) powierzchnia gliniastej wysoczyzny morenowej. Na obszarze wysoczyznowym w bezpośrednim sąsiedztwie stanowiska występują także pagóry morenowe zapewniające dostęp do żwirów i głazów. Otoczenie stanowisk cechowało się zatem dość znaczną georóżnorodnością.

Położenie stanowiska w Zgórzu w obrębie bardzo słabo nachylonej powierzchni jest charakterystyczną cechą lokalizacji pradziejowych punktów osadowych. Osady rzadko wkraczały na stoki o nachyleniu przekraczającym 4° tj. na stoki umiarkowanie nachylone wg M. Klimaszewskiego (1994). Lokalizacja na podłożu piaszczystym, typowa dla osadnictwa pradziejowego i wczesnodziejowego zwłaszcza w obszarach staroglacjalnych (P. Kittel 2012 – tam dalsza literatura), była zarazem najbardziej korzystna z punktu widzenia konieczności zagłębienia w grunt elementów konstrukcyjnych obiektów. Zapewniała ponadto infiltrację wód roztopowych i opadowych, co chroniło przed tworzeniem okresowych podmo-

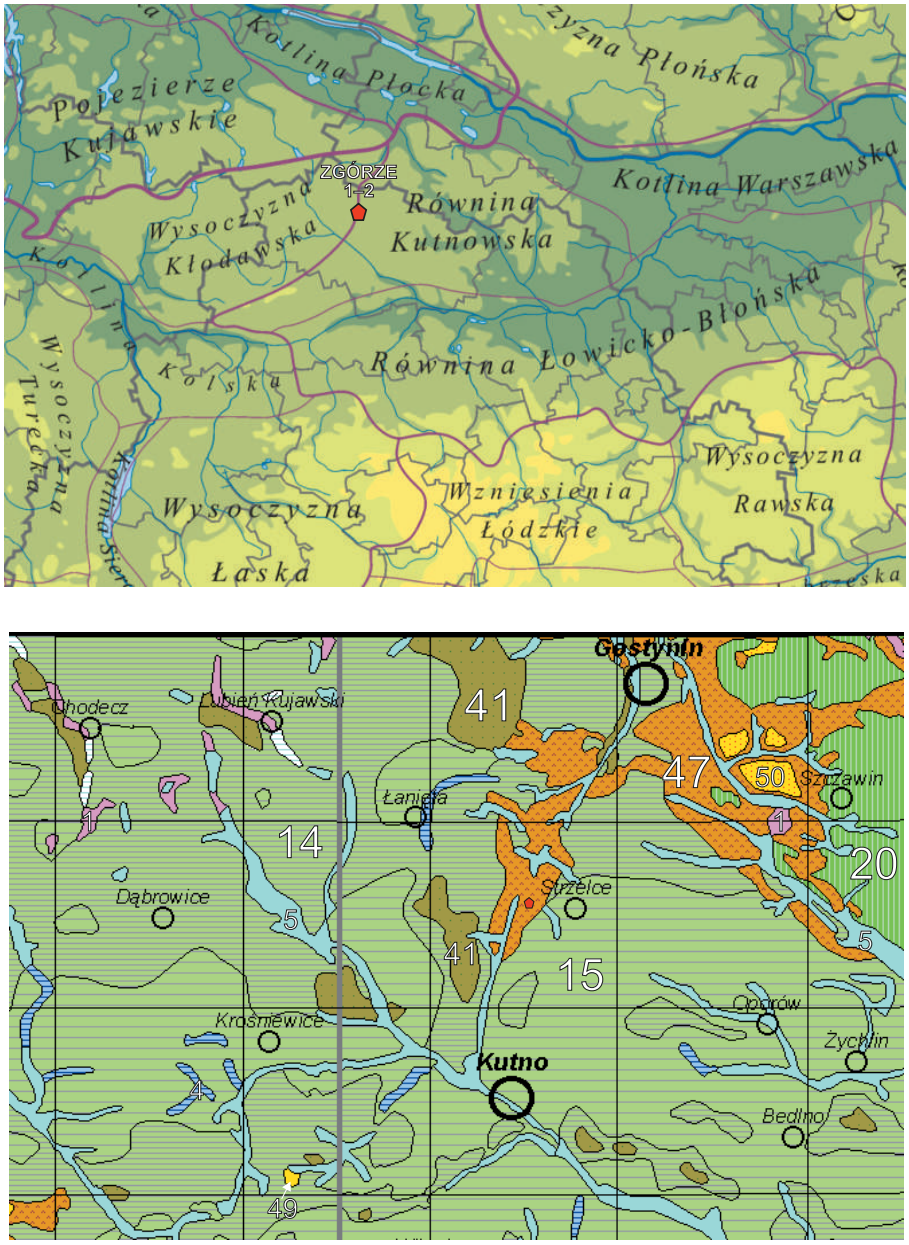

Ryc. 3. Lokalizacja stanowiska Zgórze 1, 2, gm. Strzelce, pow. kutnowski, woj. łódzkie w ramach regionów fizjograficznych Polski wg Kondrackiego (2002) oraz na tle mapy potencjalnej roślinności naturalnej Polski wg Matuszkiewicza (2008), kody i nazwy typu zbiorowiska potencjalnego za Matuszkiewiczem (2008)

1 Olsy środkowoeuropejskie Carici – elongatae-Alnetum (=Ribeso nigri-Alnetum + Sphagno squarrosi-Alnetum)
4 Niżowy łęg wiązowo-dębowy -Ficario-Ulmetum chrysosplenietosum
5 Niżowy łęg jesionowo-olszowy – Fraxino-Alnetum (=Circaeo-Alnetum)
14 Grąd środkowoeuropejski, odmiana kujawska, seria uboga – Galio-Carpinetum
15 Grąd środkowoeuropejski, odmiana kujawska, seria żyzna – Galio-Carpinetum
20 Grąd subkontynentalny, odmiana środkowopolska, seria uboga – Tilio-Carpinetum
41 Świetlista dąbrowa, postać niżowa – Potentillo albae-Quercetum typicum
47 Kontynentalne bory mieszane sosnowo-dębowe – Pino-Quercetum (=Querco-Pinetum + Serratulo-Pinetum)
49 Suboceaniczny bór sosnowy – Leucobryo-Pinetum
50 Kontynentalny bór sosnowy, odmiana sarmacka – Peucedano-Pinetum

Fig.3. Zgórze, location of site 1, 2, commune of Strzelce, district of Kutno, situated in physiographic regions of Poland (after J. Kondracki 2002), and against the background of potential natural vegetation of Poland (after J.M. Matuszkiewicz 2008), codes and names of types of potential vegetation –after J.M. Matuszkiewicz (2008).

1 Alder forests of Central Europe, Carici – elongatae-Alnetum (=Ribeso nigri-Alnetum + Sphagno squarrosi-Alnetum)
4 Lowland riparian forest (elm-oak) -Ficario-Ulmetum chrysosplenietosum
5 Lowland riparian forest (ash-alder) – Fraxino-Alnetum (=Circaeo-Alnetum)
14 Galio-Carpinetum of Central Europe, Kuyavian variant, in poor habitats
15 Galio-Carpinetum of Central Europe, Kuyavian variant, in fertile habitats
20 Tilio-Carpinetum, subcontinental, variant of Central Poland, in poor habitats
41 Thinned lowland oak forest – Potentillo albae-Quercetum typicum
47 Continental mixed forests (pine-oak) Pino-Quercetum (=Querco-Pinetum + Serratulo-Pinetum)
49 Sub-oceanic pine forest – Leucobryo-Pinetum
50 Continental pine forest, sarmatian variant – Peucedano-Pinetum

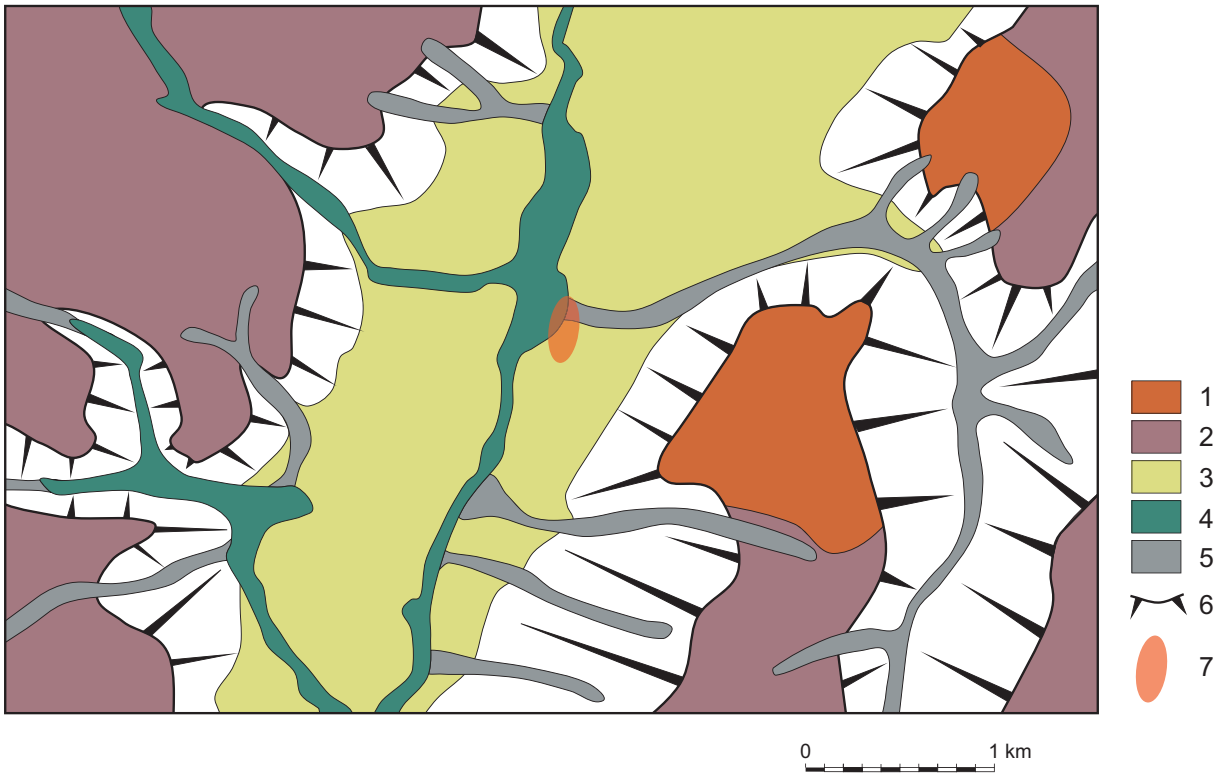

Ryc. 4. Położenie stanowiska Zgórze 1, 2, gm. Strzelce, pow. kutnowski, na tle szkicu geomorfologicznego wg Szałamachy (1996a – zmienione)
1 – wysoczyzny morenowe faliste
2 – pagórki moreny czołowej
3 – równiny wodnolodowcowe
4 – doliny denudacyjne
5 – długie stoki
6 – dna dolin
7 – zasięg stanowisk archeologicznego Zgórze 1, 2

Fig. 4. Zgórze, site 1, 2, commune of Strzelce, district of Kutno, location of the site on the geomorphologic outline, after J. Szałamacha (1996a-changed edition)
1 – undulating moraine uplands
2 – terminal moraine (hills)
3 – fluvioglacial plains
4 – denudation valleys
5 – long slopes
6 – valley bottoms
7 – range of the archaeological site of Zgórze, site 1, 2

kłości na obszarze osad. Dodatkowo odprowadzaniu wód powierzchniowych z obszaru osiedli sprzyjało niewielkie nachylenie powierzchni stoków rozbieżnych (tj. o wypukłym zarysie lateralnym), które nie przyczyniało się do wzmagania procesów spłukiwania (P. Kittel 2005 – tam dalsza literatura). S. Kurnatowski (1963, 1968) i A. Niewęgłowski (1972), a także J. Twardy i in. (2004), J. Twardy (2008) zwracali uwagę na rolę niewielkich wklęsłych form terenu, w tym zwłaszcza dolinek denudacyjnych, jako form przyciągających niewielkie przeważnie punkty osadnicze, a także ułatwiających penetrację wysoczyzn.

Znaczna georóżnorodność środowiska stanowisk pradziejowych, jako czynnika podnoszącego atrakcyjność osadniczą oraz możliwości wielokierunkowego wykorzystania gospodarczego obszaru, wskazywana jest jako jeden z istotniejszych czynników lokalizacji osadnictwa (por. P. Kittel 2012, 2013– tam dalsza literatura). Lokalizacja osady na powierzchni piaszczystej i jednocześnie w bezpośrednim sąsiedztwie dna doliny zapewniała bowiem zamieszkującej je ludności odpowiednie zaplecze dla prowadzenie gospodarki uprawowej. Na obszary podmokłych rozwijały się zasobne gleb hydrogeniczne, które użytkowano głównie jako miejsca stałych ogrodów (S. Kurnatowski 1963, 1968, 1975, 1975a; S. Kurnatowski i T. Wiślański 1966). Zdaniem S. Kurnatowskiego (1975) uprawy ogrodowe, prowadzone na nisko położonych obszarach, dominowały w całokształcie struktury gospodarki roślinnej, co najmniej do wczesnego średniowiecza. Wynikało to z potencjalnie znacznie wyższego plonowania w porównaniu z uprawami zbożowymi (S. Kurnatowski i T. Wiślański 1966; S. Kurnatowski 1966, 1968, 1975, 1981). Ważną rolę odgrywało ponadto funkcjonowanie w pradziejach innych kierunków wykorzystania den dolinnych – np. myślistwo, rybołówstwo, zbieractwo, pozyskiwanie m.in. trzciny, młodych pędów drzew i in. (J. Kruk 1973, K. Szamałek 1983, W. Dzieduszycki 1993). Prócz strefy nisko położonych upraw

Ryc. 5. Elementy morfologiczne w sąsiedztwie stanowiska Zgórze 1, 2, gm. Strzelce, pow. kutnowski, na skośnym zdjęciu lotniczym (fot. R. Brzejszczak, 2015)

Fig. 5. Zgórze, site 1, 2, commune of Strzelce, district of Kutno, morphological features in the vicinity of the site, presented in the oblique aerial photograph (by R. Brzejszczak, 2015)

ogrodowych, zbożowe uprawy polowe w technice ornej występowały zapewne głównie w obrębie teras rzecznych, a ekstensywna gospodarka żarowa wkraczała na wyżej leżące obszary, w tym na wysoczyzny (S. Kurnatowski 1966, 1975; J. Kruk 1973, 1980, 1983; S. Kurnatowski i Z. Kurnatowska 1991). W rejonie stanowiska w Zgórzu strefą potencjalnie najlepiej nadającą się do zlokalizowania pól ornych przy stosowaniu agrotechniki lekkiej wg T. Bartkowskiego (1978) była powierzchnia piaszczystej równiny wodnolodowcowej. S. Kurnatowski (1966, 1975, także S. Kurnatowski i Z. Kurnatowska 1991), a także J. Ostoja-Zagórski (1982) zwracają uwagę na takie cechy pradziejowej gospodarki uprawowo-hodowlanej, jak wielokierunkowość i elastyczność. Wymagały one dostępu do zróżnicowanych stref środowiskowych, a więc znacznej geo- i bioróżnorodności środowiska punktów osadowych.

Warunki lokalizacyjne stanowiska w Zgórzu posiadały zatem, jak wydaje się w świetle analizy położenia geomorfologicznego, znaczne walory z perspektywy rozwijania wielokierunkowej pradziejowej gospodarki rolnej.

3. OSADNICTWO PRADZIEJOWE – UWAGI WSTĘPNE

Obszar stanowiska objętego badaniami, ze względu na ukształtowanie terenu, dość jednoznacznie wskazywał, że należy go rozpatrywać w kilku rozdzielnych strefach osadniczych. Przesłanką takiego podejścia była analiza planu wysokościowego stanowiska, który jednoznacznie wykazywał pewne zróżnicowanie jego ukształtowania oraz wyniki uzyskane w trakcie badań.

Na obszarze stanowiska w wyraźnie wydzielających się geomorfologicznie strefach, odsłonięto skupiska obiektów o zróżnicowanej chronologii i charakterze. Z tego też powodu wprowadzono we wcześniejszej, wstępnej publikacji wyników badań oznaczenia poszczególnych stref chronologiczno-kulturowych dużymi literami alfabetu: A, B, C, D, E, F (B. Muzolf 2006). W obecnym opracowaniu w wyniku dokonania ostatecznych ustaleń po przeprowadzeniu analizy wszystkich informacji wydzielono w obszarze objętym badaniami, trzy strefy ukształtowania terenu w formie cypli terasy nadzalewowej, wcinających się w dolinę rzeki Głogowianki z oznaczeniami: I, II i III (ryc. 6). W każdej ze stref wyróżniono odpowiednie jednostki chronologiczno–kulturowe, oznaczone jako relikty osadnictwa: A – neolitycznego, B – wczesnobrązowego, C – z kręgu łużyckich pól popielnicowych epoki brązu, D – z okresu wczesnośredniowiecznego i E – z okresu nowożytnego. Wydzielone poziomy kulturowo–chronologiczne będą prezentowane w ramach wyróżnionych stref stanowiska, zgodnie z następstwem czasowym.

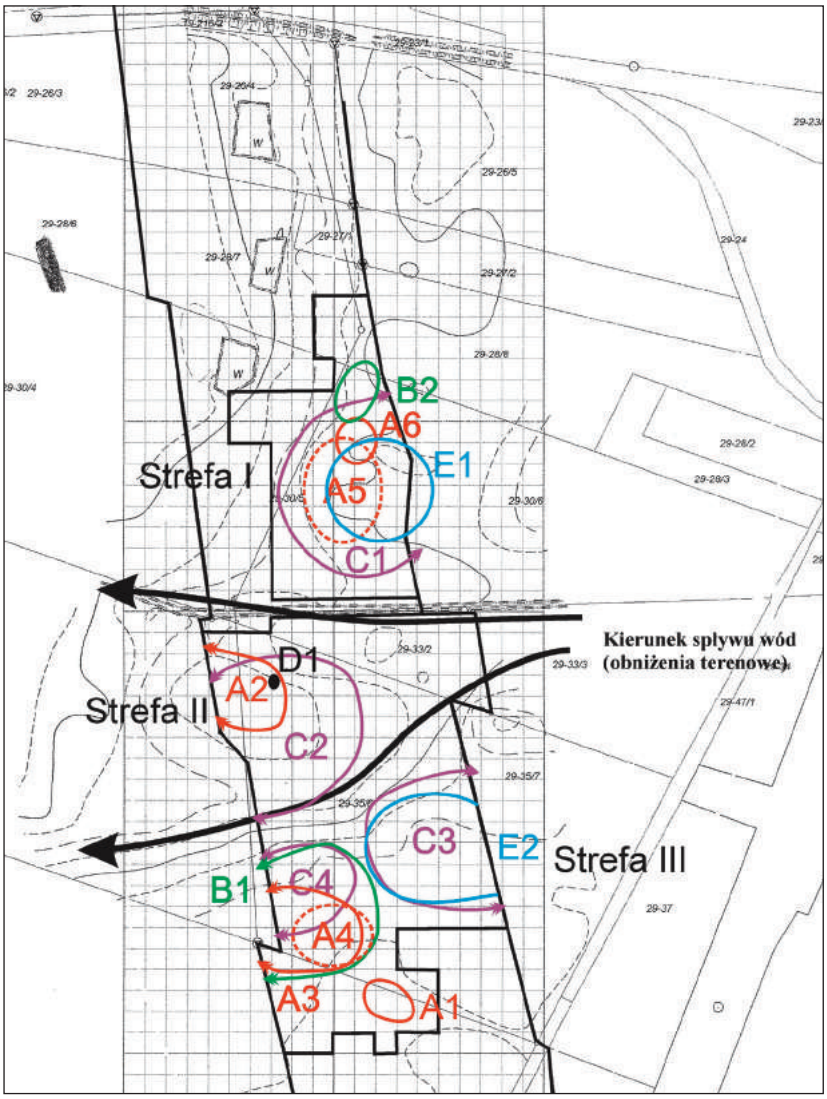

Ryc. 6. Zgórze stan. 1, 2, gm. Strzelce, pow. kutnowski. Schemat wydzielonych stref osadnictwa oraz zespołów chronologiczno-kulturowych: A1, A2 – obozowiska kultury pucharów lejkowatych, A3 – obozowisko kultury amfor kulistych, A4 – obozowisko kultury niemeńskiej, A5 – obozowisko grupy Linin kultury niemeńskiej, B1, B2 – obozowiska kultur iwieńskiej i trzcinieckiej, C1, C2, C3, C4 – osady z kompleksu pól popielnicowych kultury łużyckiej; D1 – ślad osadnictwa wczesnośredniowiecznego; E1, E2 – pozostałości gospodarstw nowożytnych.

Fig. 6. Zgórze, site 1, 2, commune of Strzelce, district of Kutno. Scheme of selected settlement zones and chronological-cultural assemblages : A1, A2 – campsites of the Funnel Beaker culture, A3 – settlement/campsite of the Globular Amphora culture, A4 – settlement of the Neman culture, A5 – settlement of the Linin group of the Neman culture, B1, B2 – settlements the Iwno culture, C1, C2, C3, C4 – settlements of the Lusatian culture of the Urn field cultural circle; D1 – traces of the early medieval settlement; E1, E2 – traces of modern farms.

3.1. Materiały krzemienne – informacje wstępne

Na omawianym stanowisku odkryto liczący 408 zabytków, inwentarz krzemienny, który w większości można łączyć ze społecznościami neolitycznymi kultury pucharów lejkowatych (dalej KPL) oraz kultury amfor kulistych (dalej KAK), a także z przełomu neolitu i epoki brązu oraz całej epoki brązu. Zabytki te głównie odkrywane w obiektach, a mniej liczne w warstwie kulturowej, mogą być także łączone ze środkową epoką kamienia lub kulturą niemeńską. Duża grupa zabytków, głównie związanych z eksploatacją łuszczniową oraz odłupki, nie dają się przyporządkować do żadnego z okresów chronologicznych. Muszą być, zatem ogólnie datowane na epokę kamienia lub epokę brązu.

W materiale krzemiennym dominuje surowiec lokalny, narzutowy (tzw. bałtycki) 330 sztuk pozyskiwany z całą pewnością z najbliższej okolicy stanowiska. Dość duża ilość materiałów nie mogła zostać określona ze względu na przepalenie lub przegrzanie – 47 sztuk. Określono także 19 sztuk krzemieni importowanych w rejon stanowiska, w tym po jednym zabytku z krzemienia świeciechowskiego i pasiastego oraz 17 sztuk z krzemienia czekoladowego. Sześć zabytków nie określono ze względu na spatynowanie powierzchni. Forma dłuta z ara I49 została wykonana z czertu.

Tabela 1. Zgórze, stan 1, 2, gm. Strzelce, woj. łódzkie. Zestawienie liczbowe surowców krzemiennych z warstwy z poszczególnych hektarów.

Hektar	Rodzaj surowca krzemiennego			Krzemienie przepalone	Razem:
	czekoladowy	narzutowy	Inne		
Ha. E		3	1		4
Ha. F	1	10	2		13
Ha. G		33		2	35
Ha. H	2	4		5	11
Ha. I	4	14	1	2	21
Ha. J	2	11	1	1	15
Razem:	9	75	5	10	99

Tabela 2. Zgórze, stan 1, 2, gm. Strzelce, woj. łódzkie. Zestawienie liczbowe surowców krzemiennych z obiektów z poszczególnych hektarów.

Hektar	Rodzaj surowca krzemiennego			Krzemienie przepalone	Razem:
	czekoladowy	narzutowy	Inne		
Ha. E		2	3		5
Ha. F	2	9		2	13
Ha. G		34		4	38
Ha. H	2	39		12	53
Ha. I	4	149		14	167
Ha. J		22	1	10	33
Razem:	8	255	4	42	309

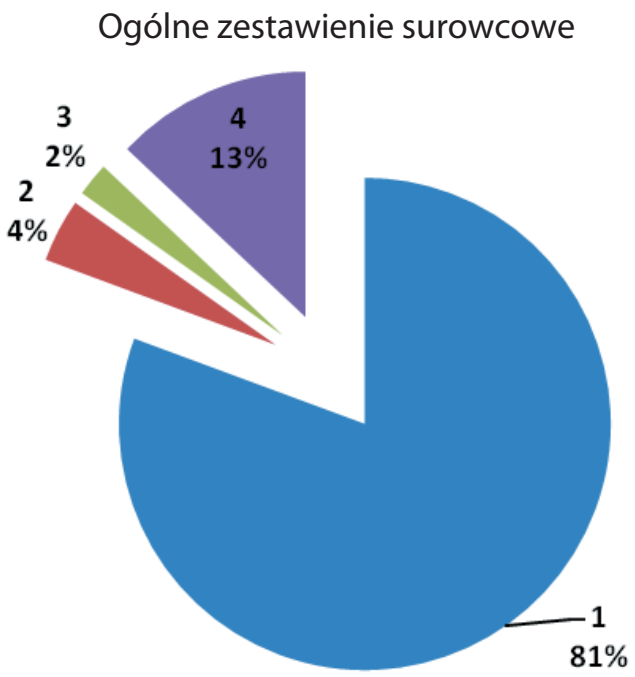

Wykres 1. Zgórze, stan 1, 2, gm. Strzelce, woj. łódzkie. Ogólne zbiorcze zestawienie surowcowe materiałów krzemiennych z całego stanowiska. 1 – krzemień narzutowy, 2 – krzemień czekoladowy, 3 – inne surowce (krzemień świeciechowski, krzemień pasiasty, krzemienie spatynowane, czert), 4 – krzemienie przepalone,

Tabela 3. Zgórze, stan 1, 2, gm. Strzelce, woj. łódzkie. Zbiorcze zestawienie materiałów krzemiennych (KPL – Kultura pucharów lejkowatych, KAK – kultura amfor kulistych, KŁ kultura łużycka, PŚ – późne średniowiecze)

Grupa Technologiczna	Mezolit	KPL	KAK	KŁ	PŚ	Pozostałe	Ogółem
1. Rdzenie							
wiórowe	1						1
odłupkowe				4			4
2. Wióry	4	9		5		12	30
3. Odłupki		3	40	39		63	145
4. Narzędzia							
drapacze		1					1
skrobacz	1						1
półtylczak	1						1
wióry retuszowane		1				1	2
odłupki retuszowne		3		2		3	8
łuszcznie retuszowane				1		1	2
dłuto			1				1
skałka					1		1
5. Łuszcznie i odłupki łuszczniowe			80	22		35	137
6. Okruchy, łuski i nieokreślone				36		38	74
Razem	7	17	121	109	1	153	408

Tabela 4. Zgórze, stan 1, 2, gm. Strzelce, woj. łódzkie. Zbiorcze zestawienie materiałów krzemiennych z warstwy.

Hektar	Rdzenie	Wióry i fragmenty	Odłupki	Narzędzia	Łuszcznie	Odpadki, łuski	Razem
E		1			2	1	4
F		2	1		6	4	13
G		1	11	1	17	5	35
H	1		3	1	1	6	12
I		7	8	4		2	21
J		4	5	4		1	14
Razem	1	15	28	10	26	19	99

Tabela 5. Zgórze, stan 1, 2, gm. Strzelce, woj. łódzkie. Zbiorcze zestawienie materiałów krzemiennych z obiektów z poszczególnych hektarów.

Hektar	Rdzenie	Wióry	Odłupki	Narzędzia	Łuszcznie	Odpadki, łuski	Razem
E		1	3		1		5
F		1	6		6		13
G		2	9	1	13	13	38
H	4	3	17		5	24	53
I		4	66	1	81	15	167
J		4	16	5	5	3	33
Razem	4	15	117	7	111	55	309

3.2. Relikty penetracji mezolitycznej

Pośród materiałów krzemiennych, znalezionych na omawianym stanowisku, siedem zabytków z całą pewnością można zaliczyć do środkowej epoki kamienia. Mezolityczną metrykę ma mikrolityczny, szczątkowy rdzeń wiórkowy znaleziony w hektarze „H" w odcinku 41. Jest to forma krótka o dł. 2,2 cm, szerokości 3,7 cm, i grubości 1,5 cm. Posiada odświeżaną piętę, i charakterystyczny układ wystawionych punktów na odłupni utworzony z negatywów po ostatnich odbitych wiórach o przekroju trapezowatym (ryc. 7: 1). Kolejnym zabytkiem związanym z mezolitem jest półtylczak z regularnego wiórka o długości 2,6 cm, szerokości, 0,6 cm i grubości 0,2 cm odkryty w arze H81. Wiór przerobiony na zbrojnik odbity został od rdzenia we wczesnym stadium eksploatacji. Świadczy o tym pasek korowy pośrodku zabytku. Można go określić jako wiór drugiej serii kształtującej relief odłupni (ryc. 7: 2). Takie wiórki pozyskiwano z charakterystycznych rdzeni stożkowatych z rytmem eksploatacji 1–3–2. Najpierw odbijano dwa wióry korowe po bokach a następnie wiórek drugiej serii o trapezowatym przekroju z paskiem kory po środku wiórka (por. P. Dmochowski 2002 s. 100 – 101). Inne zabytki które morfologicznie pasują do mezolitu to wiórek z odcinka F82 o długości 6 cm, szerokości około 1 cm pod piętką, zwężający się do wierzchołka i grubości 0,2–0,3 cm. Posiada on wyraźny sęczek bez skazy, piętkę daszkowatą, wystawioną, lekko cofniętą, wielonegatywową. Również kilka zabytków z hektara „J" takich jak wiór i fragment wiórka o przekroju trapezowatym (ryc. 7: 3, 4) zbliżone morfologicznie do rdzenia (ryc. 7: 1) oraz odłupek retuszowany w typie skrobacza (ryc. 7: 6) można uznać za mezolityczne. Cechy mezolityczne ma także wiórek z obiektu 1030 z ara J28 (ryc. 7: 5) Więcej zabytków ze środkowej epoki kamienia nie da się jednoznacznie wydzielić, choć nie można wykluczyć takiej chronologii części odłupków, wiórów lub narzędzi.

Określenie chronologiczno-kulturowe omawianych materiałów jest bardzo trudne z kilku powodów. Zbiór jest nieliczny i mało charakterystyczny. Pojedynczy zbrojnik w formie półtylczaka wiórkowego (ryc. 1: 2) jest zabytkiem bardzo często spotykanym na stanowiskach różnych kultur z epoki

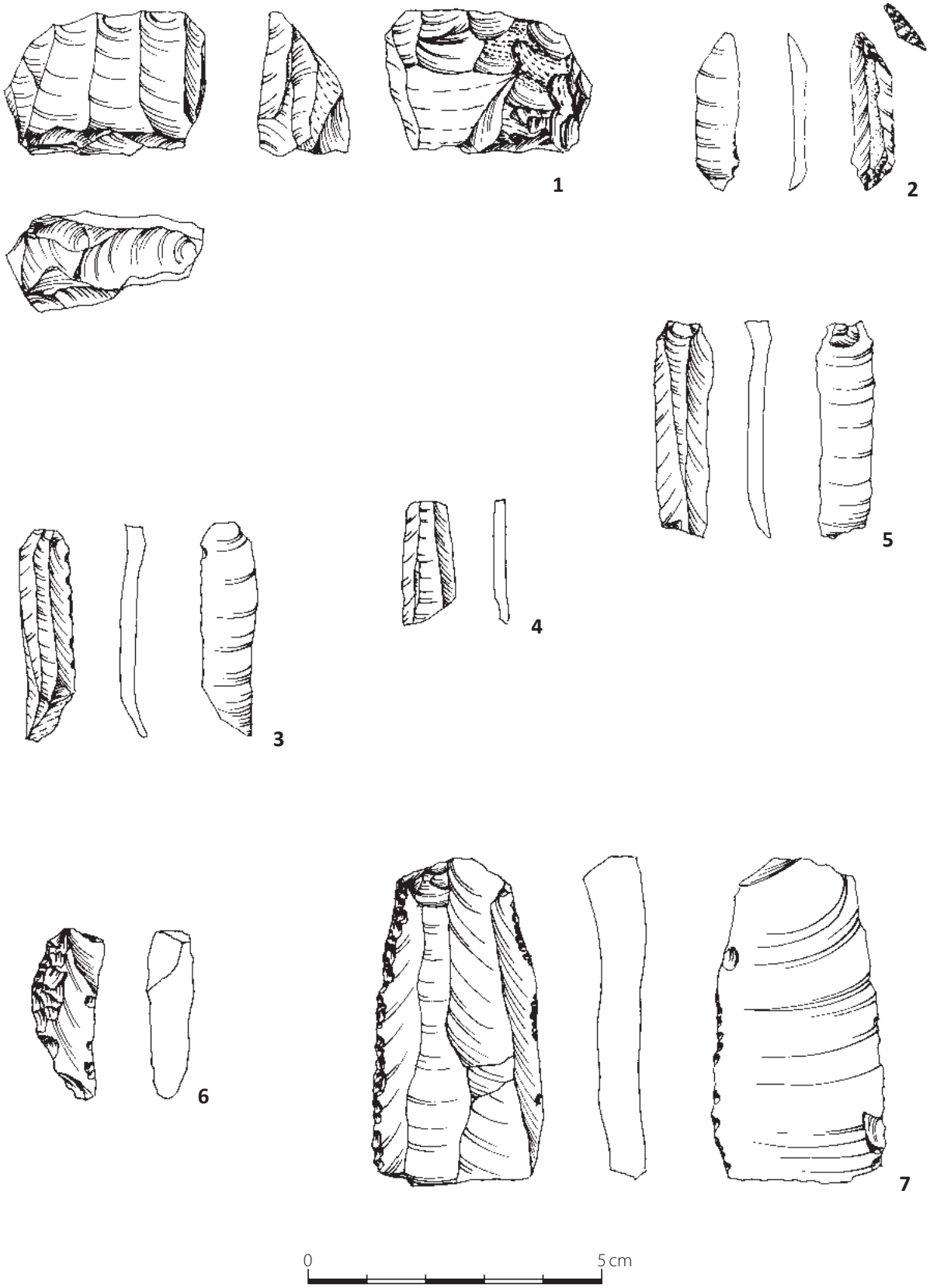

Ryc. 7. Zgórze stan. 1, 2, gm. Strzelce, pow. kutnowski. Wybór materiałów krzemiennych: 1 – rdzeń, 2 –półtylczak, 3–5 – wiórki, 6 – skrobacz, 7 – wiór. 1–6, krzemień narzutowy, 7 – krzemień świeciechowski.

Fig. 7. Zgórze, site 1, 2, commune of Strzelce, district of Kutno. Selection of flint artefacts: 1 – core, 2– truncated piece, 3–5 – bladelets, 6 – side-scraper, 7 – blade. 1–6 erratic flint, 7 – Świeciechów flint.

kamienia, a dodatkowo ma długą chronologię. Jednym z najpewniejszych przedmiotów do datowania może być rdzeń o bardzo charakterystycznych cechach technologicznych (ryc. 1: 1), który ma analogie m.in. na odległym od Zgórza o około 35 km stanowisku w Wistce Szlacheckiej III/63. Rdzenie z Wistki wiązane były przez Autorów omawianej pracy z późnym mezolitem (R. Schild, M. Marczak, H. Królik 1975, s. 244: 2, 3). W związku z w tym wydaje się, że w ten sam sposób należy datować omawiane materiały ze Zgórza. Na stanowisku zidentyfikowano także dużą ilość ceramiki kultury niemeńskiej, do której także takie formy nawiązujące do mezolitycznych tradycji krzemieniarstwa mogły by być zaliczone.

Dominik K. Płaza

3.3. Osadnictwo neolityczne

3.3.1. OSADNICTWO KULTURY PUCHARÓW LEJKOWATYCH

Na omawianym stanowisku zarejestrowano 126 fragmentów naczyń KPL. Zabytki zostały pozyskane w trakcie eksploracji warstwy kulturowej oraz z ośmiu obiektów (ryc. 8). Ceramika oraz krzemienie tworzyły dwie koncentracje, przy czym 21 fragmentów ceramiki z hektara G, które zostały odkryte przy krawędzi wykopu, prawdopodobnie zapowiada skupienie znajdujące się poza pasem przeznaczonym do badań w kierunku zachodnim i nie daje większych możliwości analitycznych. Osobno przeanalizowana zostanie koncentracja z części południowej stanowiska, skąd jak się wydaje, pozyskano jednolity, choć niezbyt liczny (105 fragmentów) zbiór fragmentów naczyń oraz kilkanaście obiektów, które można łączyć z KPL. W części opisowej zostanie uwzględniona charakterystyka całości materiałów z ich analizą. Na koniec zaprezentowana zostanie próba interpretacji chronologiczno-kulturowej oraz przestrzennej odkrytych materiałów. Na tablicach zostaną przedstawione rysunki charakterystycznych fragmentów naczyń. Zabytki krzemienne omówione są w dalszej części pracy.

3.3.1.1. Charakterystyka źródeł

Fragmenty naczyń KPL wystąpiły w dwóch miejscach na stanowisku: 21 fragmentów w obrębie hektara G, tuż przy krawędzi „autostrady", oraz 105 w hektarze J z części południowej stanowiska, skąd pozyskano inwentarz ceramiki naczyniowej oraz zespół obiektów wskazujące na nieco dłuższy pobyt grupy ludzi w tym miejscu (ryc. 8).

Materiał ceramiczny odkryty w hektarze J jest nieliczny i mało charakterystyczny. Pozyskano go w zbliżonych proporcjach z obiektów jak i warstwy (patrz tabela 6). Tylko jeden fragment, który został odkryty w arze J73 posiada ornament. Jest to ułamek brzuśca z plastyczną łukowatą listwą w typie „baalberskim" umieszczoną na załomie brzuśca i szyjki (ryc. 9: 2). Najbliższe analogie dla tego fragmentu to m. in. puchar zdobiony listwą na brzuścu z Witoldowa oraz kilka fragmentów z listwami ze stanowiska nr 23 w Grzybowie oba z pojezierza gostynińskiego (M. Rybicka 2004, s. 46 – 48). Poza tym zidentyfikowano jeden fragment dna, 12 fragmentów niezdobionych krawędzi (ryc. 9) oraz 91 fragmentów brzuśców.

Morfologicznie materiał nie jest zróżnicowany i jedynie dało się wydzielić dwie formy naczyń użytkowanych na stanowisku tzn. puchary (ryc. 9: 1, 2, 3, 7, 8) oraz garnki (ryc. 9: 5).

Tabela 6. Ogólne ilościowe zestawienie ceramiki KPL w warstwie w poszczególnych arach hektara J oraz w obiektach.

Lokalizacja	Krawędź	Brzusiec	Brzusiec zdobiony	Ucho	Dno	Inne	Razem
J53		1					1
J52		1					1
J62	1	10					11
J63	1	1					2
J71		1					1

Lokalizacja	Krawędź	Brzusiec	Brzusiec zdobiony	Ucho	Dno	Inne	Razem
J73	2	21	1		1		25
J83		1					1
J84		11					11
ob. 952/J62	5	16					21
ob. 955/J62		2					2
ob. 958/J62	1	6					7
ob. 960/J62	1	1					2
ob. 962/J62	1	4					5
ob. 965/J62		2					2
ob. 970/J73		11					11
ob. 976/J73		2					2
Razem	12	91	1		1		105

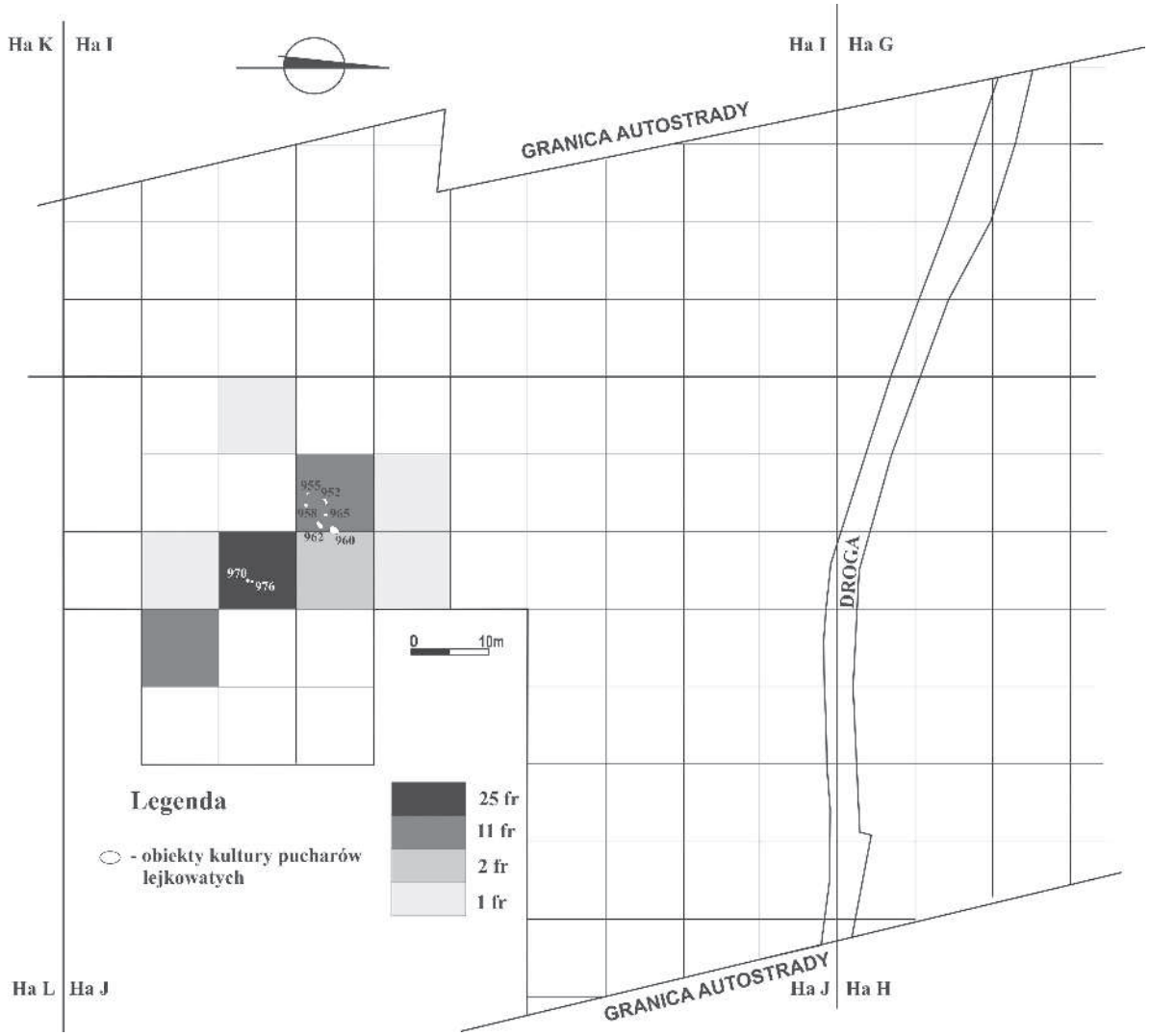

Ryc. 8. Zgórze, stan. 1, 2, gm. Strzelce, pow. kutnowski. Planigrafia materiału ceramicznego i obiektów zaliczonych do kultury pucharów lejkowatych.

Fig. 8. Zgórze, site 1, 2, commune of Strzelce, district of Kutno. Horizontal distribution of pottery artefacts and features connected with the Funnel Beaker culture.

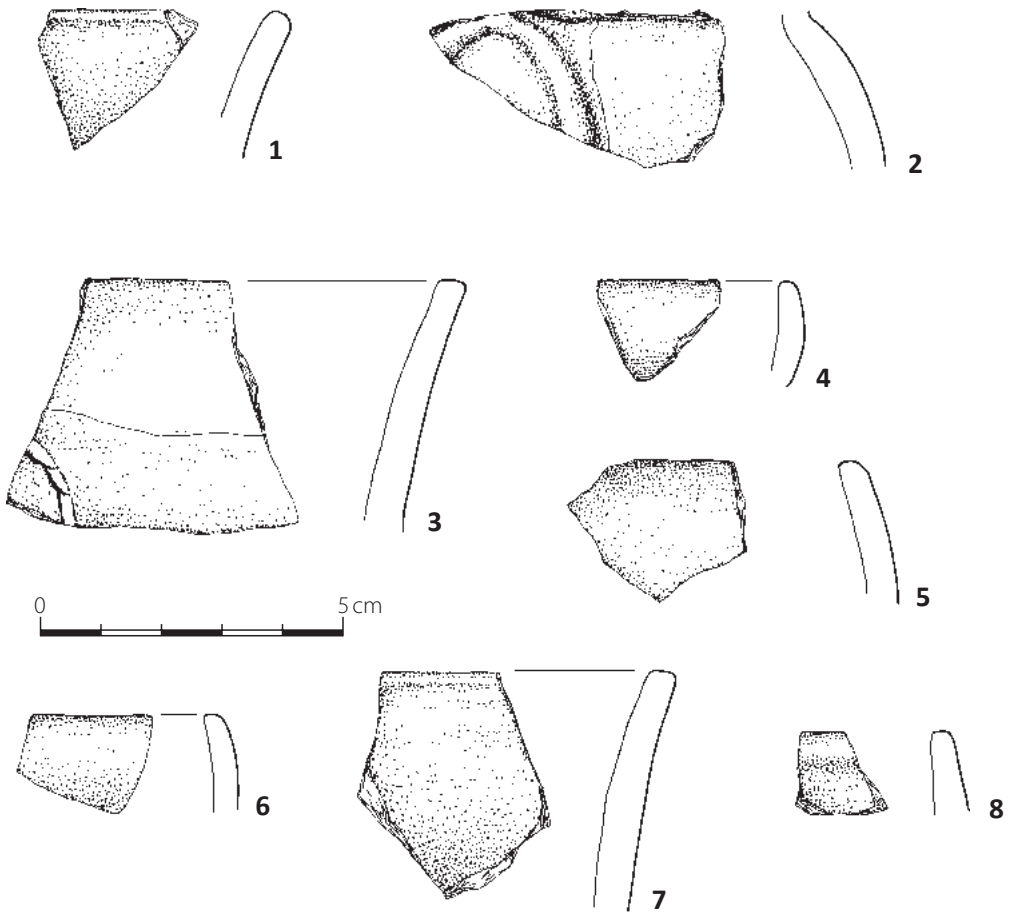

Ryc. 9. Zgórze, stan. 1, 2, gm. Strzelce, pow. kutnowski Ceramika naczyniowa. 1, 3–8: fragmenty krawędzi, 2: fragment zdobionego brzuśca.

Fig. 9. Zgórze, site 1, 2, commune of Strzelce, district of Kutno. Fragments of broken ceramic vessels: 1, 3–8 – rim fragments, 2 – fragment of a decorated belly.

Technologicznie materiał także jest bardzo jednolity. Jako domieszkę stosowano głównie tłuczone fragmenty naczyń oraz drobny piasek, co powodowało charakterystyczny mączysty, miękki charakter powierzchni naczyń. Nie zidentyfikowano fragmentów z domieszkami, muszli, kości oraz kamieni. Przełomy większości naczyń są czarne jedno lub dwu warstwowe, w typowej technologii pucharowej (P. Papiernik, M. Rybicka 2002 s. 37, tam dalsza literatura). Ceramika jest średniościenna i cienkościenna. Incydentalnie można dopatrywać się obmazywania powierzchni naczyń gliną.

Omawiany zbiór, z racji, iż jest nieliczny oraz z braku jednoznacznych cech diagnostycznych w zdobnictwie zmusza do datowania w ramach wcześniejszego odcinka fazy wióreckiej KPL (L. Gabałówna 1971 s. 249) czyli II – IIIA wg A. Kośko (1981).

Obiekty

Wszystkie obiekty związane z KPL zostały odkryte w południowej części badanego obszaru w hektarze J. Sześć z nich znajduje się w arze J62, a dwa w arze J73.

Zagospodarowanie przestrzenne obozowiska KPL

Jamy odkryte w południowej części stanowiska, z których pozyskano materiały KPL, tworzą koncentrację czterech obiektów zgrupowanych obok siebie w odcinku J62 i dwóch jam oddalonych o około 15 metrów w arze J73. Obok nich zarejestrowano około 30 obiektów, z których w dwóch odkryto materiały określone ogólnie jako „neolityczne", a w dwóch materiały ceramiczne z wczesnej epoki brązu. Pozostałe nie posiadały materiałów datujących. Obiekty te można podzielić na jamy typowe i dołki posłupowe bez materiału. Można przypuszczać, że większość wyeksplorowanych obiektów bez materiału należy również włączyć do zespołu „pucharowego". Szczególną uwagę należy zwrócić na koncentrację dołków z pogranicza arów J73, J74–J83, J84, gdyż mogą one tworzyć wielokątny zarys zbliżony do trape-

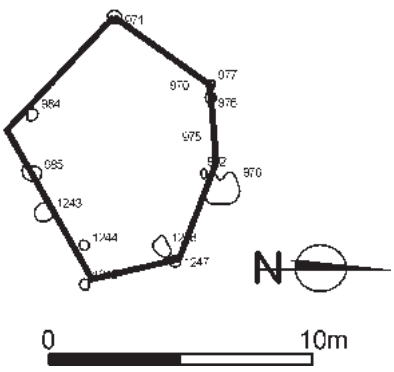

Ryc.10. Zgórze stan. 1, 2, gm. Strzelce, pow. kutnowski. Zarys hipotetycznej budowli słupowej KPL z odcinków J73–74, J83–84.

Fig. 10. Zgórze, site 1, 2, commune of Strzelce, district of Kutno. An outline of a supposed pole construction of the Funnel Beaker culture, are J73–74 and J83–84.

zu (ryc. 10) o powierzchni około 35 m². Taka konstrukcja może być rozpatrywana, jako ślad po naziemnej słupowej budowli. Podobne sposoby zagospodarowania przestrzeni oraz form zabudowy znane są z KPL na Kujawach (S. Rzepecki 2004, s. 109–120). Osady kujawskie dzielone są na jednodomowe oraz wielodomowe, z których każda ma swoje specyficzne i konkretne cechy.

Niestety materiały ze Zgórza nie pasują do żadnej z wydzielanych kategorii. Przyjmując hipotezę, że zidentyfikowany zarys utworzony z dołków posłupowych stanowi pozostałość budowli to w grę wchodzi małe obozowisko z jedną małą budowlą i kilkunastoma jamami na zapleczu założenia. Materiały krzemienne, jak wynika z analizy w tym tomie, odkrywane były na znacznie większej przestrzeni na stanowisku. Wydaje się, że w związku z takimi obserwacjami można zasugerować gospodarcze, być może sezonowe, krótkotrwałe wykorzystanie tej części stanowiska w Zgórzu. Mała liczba materiałów raczej wyklucza funkcję typowego założenia mieszkalnego. Jak pokazuje analiza innych partii stanowiska nie zidentyfikowano więcej stref z materiałami oraz obiektami KPL, co pozwala domniemywać, że strefa „pucharowa" ze Zgórza może wskazywać na funkcjonowanie w okolicy większej osady, z którą mogła być związana. Z tym zespołem można także z dużą ostrożnością wiązać fragment topora kamiennego pozyskany z warstwy ara E68 (ryc. 115: 7).

Podsumowanie

Obiekty zaliczone do KPL tworzą niewielkie założenie, być może z towarzyszącą budowlą. Niestety, z racji niewielkiej ilości zabytków ruchomych tzn. ceramiki i krzemieni nie jesteśmy w stanie określić precyzyjnej chronologii oraz funkcji obozowisk. Ogólnie po charakterze materiałów krzemiennych i jednym zdobionym fragmencie ceramiki bardzo ostrożnie można datować część stanowiska w hektarze J w szerokich ramach faz II i/lub III KPL.

3.3.1.2. Materiały krzemienne kultury pucharów lejkowatych

Do środkowo neolitycznej KPL można przyporządkować większość zabytków wykonanych z surowców importowanych – 17 sztuk. Dodatkowo nieliczne zabytki przepalone mają charakterystyczne cechy, jakie posiada przegrzany krzemień czekoladowy. Chodzi tu w szczególności o typową korę wapienną, po której można identyfikować ten rodzaj krzemienia. Niestety, nie ma pewności, czy wszystkie zabytki z surowca czekoladowego można zaliczyć do zespołu KPL. Ten rodzaj krzemienia mógł być także wykorzystywany np. przez społeczność KAK, a także na przełomie neolitu i wczesnej epoki brązu. Sporadycznie zabytki z surowca czekoladowego odkrywane są również w obiektach kultury łużyckiej np.: ob. 1265 z odc. J9, choć w takim przypadku istnieje duże prawdopodobieństwo, że znajdują się one na złożu wtórnym.

Podstawowym kryterium przyporządkowania poszczególnych zabytków krzemiennych do KPL będzie ogólna analiza technologiczno–morfologiczna oraz surowcowa a także ich lokalizacja w obrębie wykopu.

Analiza morfologiczno-technologiczna

Bez wątpienia do zespołu „pucharowego" można zaliczyć fragment wióra z krzemienia świeciechowskiego. Jest to część przypiętkowa dość masywnej formy z czteronegatywową, wachlarzowatą, daszkowatą piętką, mającą retusz na jednym boku. Nie zarejestrowano skazy, sęczek jest wyczuwalny, fale rzadkie dość wyraźne (ryc. 7: 7).

Jako „pucharowe" można traktować również zabytki z krzemienia czekoladowego odkryte na zapleczu obiektów KPL. Są to m.in. prosty wiór z jednonegatywową piętką, piłkowatym retuszem jednego boku i nałożonym na ten bok wyświeceniem, który był używany, jako nóż do cięcia traw (patrz aneks nr 7, K. Pyżewicz w tym tomie). Jeden z boków wióra jest korowy (ryc. 11: 1); cały wiór o dł. 4,5 cm z za-

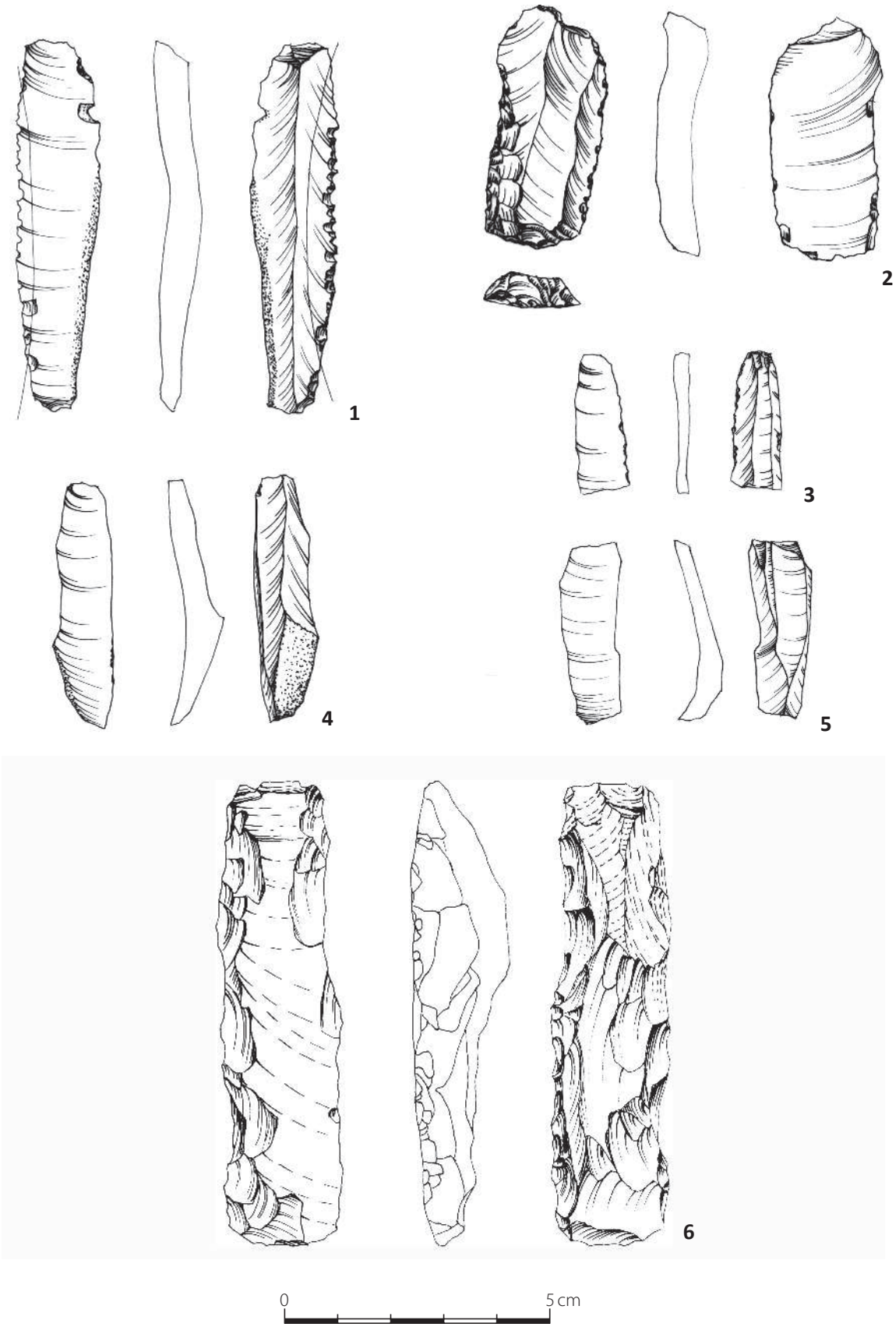

Ryc. 11. Zgórze, stan. 1, 2, gm. Strzelce, pow. kutnowski: Wybór materiałów krzemiennych: 1 – wiór retuszowany z wyświeceniem, 2 – wiór retuszowany, 3–5 – wióry i fragmenty wiórów, 6 – dłutko z czertu. (1, 2, 4, 5 – krzemień czekoladowy, 3 – krzemień narzutowy).

Fig. 11. Zgórze, site 1, 2, commune of Strzelce, district of Kutno. Flint artefacts: 1 – retouched polish blade, 2 – retouched blade, 3–5 – blades and blade fragments, 6 – small chisel made of chert. (1, 2, 4, 5 – chocolate flint, 3 – Baltic erratic flint).

chowaną korą na wierzchołku, z płaską piętką (ryc. 11: 4); fragment przypiętkowy wiórka z płaską piętką (ryc. 11: 3) oraz fragment środkowej części wióra (ryc. 11: 5). Z bardzo dużym prawdopodobieństwem jako „pucharowy" można traktować także przepalony drapacz z półstromym retuszem drapiska oraz jednego boku. Posiada on przygotowaną piętkę oraz wyraźny, wyczuwalny sęczek (ryc. 11: 2). Osobnym przykładem jest wiór z krzemienia narzutowego z hektara G z ob.1067, który ma cechy neolityczne takie jak dwunegatywowa skrzydlata piętka, sęczek wyraźny bez skazy, choć został odkryty w obiekcie z V okresu epoki brązu, związanym z kulturą łużycką.

Kilkanaście innych mniej charakterystycznych form takich jak odłupki zwykłe, czy wióry i fragmenty wiórów z krzemienia czekoladowego, pozyskane z obiektów oraz z warstw z powodu wzmiankowanych wcześniej wątpliwości chronologicznych oraz powszechności ich formy nie zostaną przypisane do żadnego konkretnego zespołu. Muszą one być traktowane, jako zabytki z epoki kamienia lub epoki brązu.

Napływ krzemieni importowanych w KPL poświadczony jest przede wszystkim dla faz najstarszych KPL tzn. sarnowskiej i wczesnowióreckiej (L. Domańska 1995; P. Papiernik, M. Rybicka 2002, s. 135) W przypadku zabytków KPL ze Zgórza wydaje się, że decydujące znaczenie ma zabytek z krzemienia świeciechowskiego. Surowiec ten na niżu był wykorzystywany od fazy II a z całą pewnością dość powszechnie docierał w rejon Polski Środkowej i Kujaw w fazie wczesnowióreckiej (L. Domańska 2002, s. 152).

Błażej Muzolf, Przemysław Muzolf

3. 3. 2. OSADNICTWO KULTURY AMFOR KULISTYCH

Na stanowisku poza osadnictwem KPL zarejestrowano również pozostałości niewielkiego obozowiska kultury amfor kulistych (dalej KAK), które zostało oznaczone jako skupisko A3 (ryc. 6). Materiały i obiekty KAK zarejestrowano na powierzchni około 60 arów, zazwyczaj w postaci pojedynczych skorup, lecz w oparciu o wykonaną planigrafię znalezisk daje się również wyznaczyć strefy ich intensywniejszego występowania (ryc. 12). Ogółem do tego poziomu kulturowego przypisano 295 fragmentów naczyń, 115 krzemieni, (z czego 120 w obiekcie nr 800) oraz odsłonięto 8 obiektów wziemnych.

3.3.2.1. Technologia, formy naczyń i ornamentyka – analiza chronologiczna

Po analizie 295 fragmentów naczyń zaliczonych do KAK wyróżniono dwie grupy technologiczne ze względu na rodzaj domieszki schudzającej masę ceramiczną, z jakiej je wytwarzano (tabela 7). W pierwszej z nich, obejmującej 73% zbioru, używano jako domieszki niewielkie ilości grubego i średnioziarnistego tłucznia kamiennego, który stanowił około 10–20 % objętości fragmentu naczynia. Powierzchnie naczyń w tym przypadku są gładkie (F1) lub delikatnie szorstkie (F2), na zewnątrz mają barwę brunatną (90%) lub plamistą (10%), zaś wewnątrz szaro-plamistą (50%) lub brunatną (50%). Są to głównie naczynia grubościenne, rzadziej średniościenne. W tej technologii wykonano m.in. wyróżnione na stanowisku amfory (ryc. 14: 2–4; 15: 2, 8, 9, 11). Pozostałe 27% zbioru, zaliczamy do drugiej grupy technologicznej, charakteryzującej się użyciem dużej ilości domieszki schudzającej w postaci średniego i drobnoziarnistego tłucznia kamiennego przy dość dużej ilości piasku oraz sporadycznie występującego tłucznia gruboziarnistego. Naczynia z taką domieszką wyróżniają się w omawianym zespole, charakteryzując się pewną szorstkością obu powierzchni. Barwa powierzchni jest zróżnicowana i obejmuje od brunatnej do szaro-brunatnej. Naczynia tej grupy technologicznej to zazwyczaj niewielkich rozmiarów misy, które należy zaliczyć do wyrobów średnio- i cienkościennych (ryc. 15: 12–15).

Pierwszą z wyróżnionych przez nas grup technologicznych można łączyć z tzw. „cyklem IIa" – wg oznaczeń szkoły poznańskiej, który obejmuje ceramikę „o zasadniczym udziale gruboziarnistego tłucznia mineralnego", co charakteryzuje zespoły KAK i horyzontów trzcinieckich – HT, i można ją określić mianem technologii amforowej (J. Czebreszuk 1996 s. 27, tabela 7, poz. 5–26).

Natomiast grupę drugą należy sytuować w „cyklu IIb" tej samej klasyfikacji – „o zasadniczym udziale piasku i tłucznia drobnoziarnistego" odpowiadającej najwyraźniej tradycjom kultury ceramiki

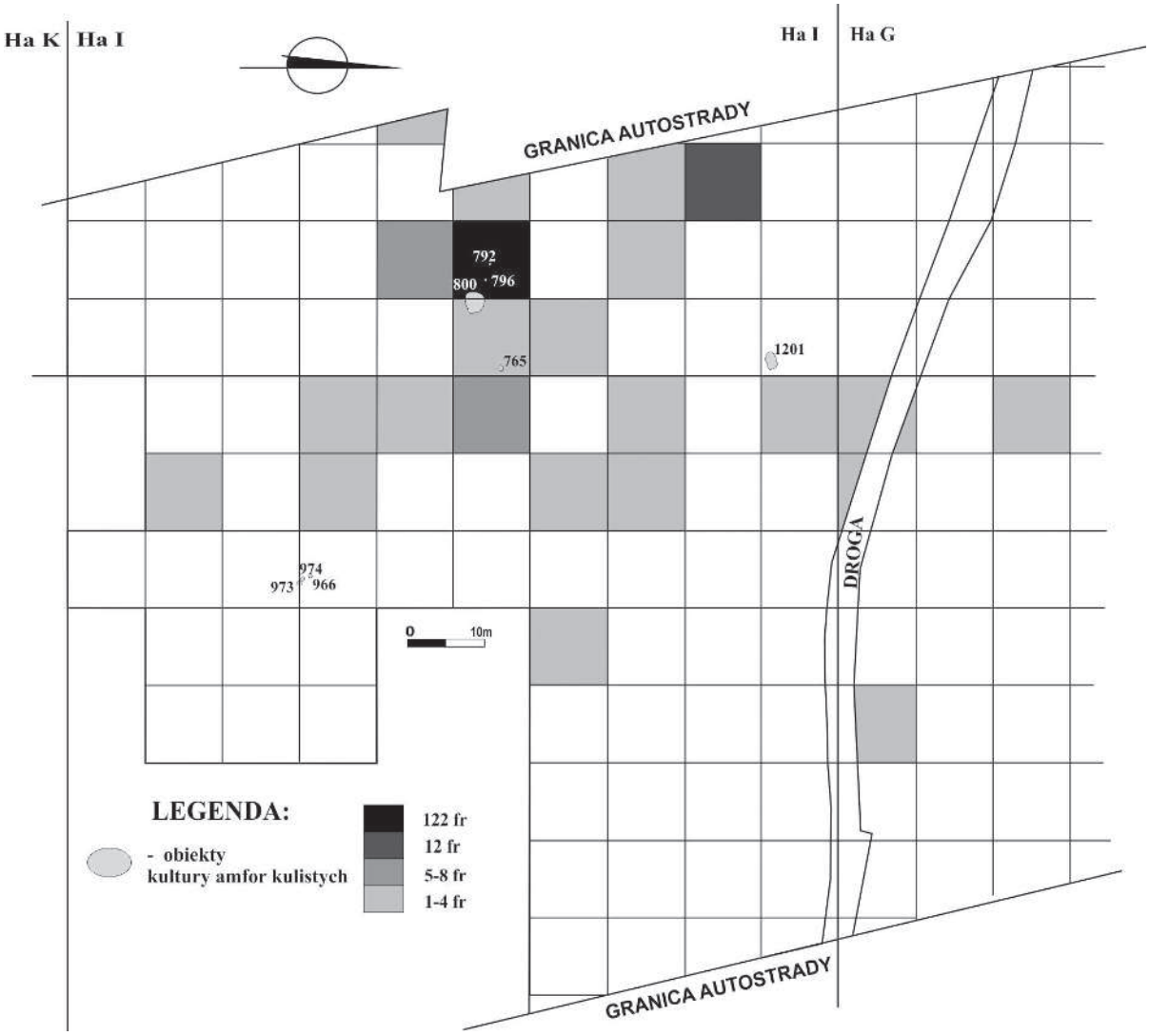

Ryc. 12. Zgórze, stan. 1, 2, gm. Strzelce, pow. kutnowski. Planigrafia materiałów ceramicznych i obiektów kultury amfor kulistych.

Fig. 12. Zgórze, site 1, 2, commune of Strzelce, district of Kutno. Horizontal distribution of pottery artifacts and features of the Globular Amphora culture.

sznurowej (dalej KCs), kultury iwieńskiej (dalej) KI i kręgu „leśnego", co charakteryzuje wszystkie proto- i wczesnobrązowe jednostki kulturowe na Kujawach (tamże, s. 29).

Tabela. 7. Zestawienie cech technologiczno–typologicznych fragmentów naczyń KAK.

Faktura pow. zew. (F)		Barwa powierzchni (B)				Rodzaje domieszek (D)					Ornament		Forma naczynia			
F1	F2	B11	B12	B13	B33	D1	D12	D123	D23	D34	G1	G2	A	W	M	I
249	46	152	1	136	6	16	187	25	17	50	20	21	149	18	42	86

Legenda:

Faktura powierzchni: F1– gładka; F2 – wygładzana, szorstka; Domieszki: D1– tłuczeń gruby, D12 – domieszka grubego i średniego tłucznia kamiennego, D123 – j.w. z dodatkiem drobnego, D23 – ze średnim i drobnym tłuczniem, D34 – drobny tłuczeń oraz piasek; Barwy pow.: B11 – obie brunatne; B12 – zew. brunatna, wew. czarno-szara, B13 – zew. brunatna, wew. plamista, B33 – obie plamiste; Ornamenty: G1 stempelkowy, G2 – plastyczny; Formy: A – amfory, W – wazy, M – misy, I – inne formy.

W pozyskanym zbiorze wyróżniono tylko 41 fragmentów ornamentowanych co stanowi 14% całości zespołu. Wśród nich odnotowano ornamenty wykonywane w dwóch technikach: ryto–stempelkowej G1 i plastycznej G2 (tabela 7). W technice ryto-stempelkowej wykorzystano do tworzenia wątków ornamentacyjnych kilka elementów zdobniczych, m.in. w postaci odcisków tzw. ptasiego piórka, słupka pionowego i skośnego (ryc. 13). Z wykorzystaniem powyższych elementów zdobniczych obu grup tworzono kilka odmian wątków od jednoelementowych po czteroelementowe (ryc. 13).

Najczęściej są to pojedyncze lub zwielokrotnione dookolne, poziome odciski tzw. ptasiego piórka (ryc. 14: 3; 15: 9, 11, 12–14) lub rzadziej słupka pionowego sytuowanego głównie pod krawędzią naczynia (ryc. 14: 4; 15: 3, 5, 14). Zdecydowanie rzadko notujemy wątki złożone ze stempelków ustawionych daszkowato, tworzących zwielokrotnioną wstęgę, uzupełnioną pasmem słupków skośnych (ryc. 15: 1). W tym ostatnim przypadku słupki zdobią także fragmentarycznie zachowaną nasadę zapewne ucha. Równie rzadko notujemy układy „girlandowe" zwisających trójkątów (ryc. 14: 4) lub innych układów łukowatych (ryc. 15: 7).

Niewątpliwie ciekawiej prezentują się elementy plastyczne. Niewielkie podłużne guzki (ryc. 15: 12) lub też listwy poziome (ryc. 15: 13, 14) współwystępują z odciskami tzw. ptasiego piórka na profilowanych misach.

Innymi charakterystycznymi elementami wyróżniającymi się w naszym zbiorze są fragmenty, które uznaliśmy za pochodzące z jednej amfory. Jest ona bogato zdobiona wątkami czteroelementowymi, stempelkowo-plastycznymi. W przypadku elementów plastycznych są to listwy tworzące tzw. wąsy, sytuowane przy uchach amfory (ryc. 14: 3; 15: 9), listwy łukowate, sytuowanymi na przejściu brzuśca w szyjkę (ryc. 14: 2) oraz pionowe kanelury na brzuścu (ryc. 14: 3; 15: 11), uzupełnione zdobnictwem tzw. ptasiego piórka. Ucha owej amfory to niewielkie formy taśmowate, w przeciwieństwie do ucha miski w formie kolankowatej (ryc. 15: 10). Nie można wykluczyć, iż na innym fragmencie może kolejnej amfory mamy jeszcze do czynienia z listwą dookolną i łukowatymi listwami poniżej, uzupełnionymi odciskami także ptasiego piórka (ryc. 15: 8).

Zestaw elementów zdobniczych i wątków powstałych w wyniku ich zastosowania jest charakterystyczny dla społeczności KAK. W całości zbioru na szczególną uwagę zasługują fragmenty wzmiankowanej amfory i temu też znalezisku poświęcimy nieco więcej uwagi. Niewątpliwie bardzo istotne jest stwierdzenie na jej fragmentach, pionowych dość szerokich kanelur, których pierwowzorów należy upatrywać w zespołach kultury badeńskiej. Takie cechy w zespołach KAK są sporadyczne. Ostatnio omówieniem klasycznych znalezisk kultury badeńskiej w Małopolsce zajęli się M. Furholt i J. Machnik (2006). W oparciu o datowania C14 i analizę stylistyczną materiałów ze stanowisk: Iwanowice Babia Góra I, Żesławice, Wyciąże 5, przynależnych do grup: mogilskiej lub zesławicko – pleszewskiej, autorzy ci uznali,

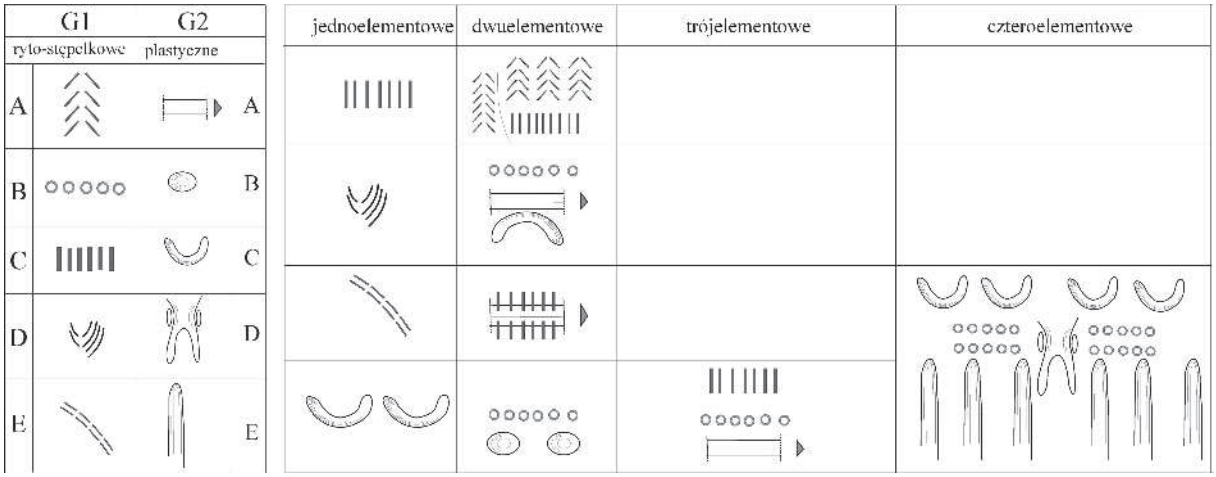

Ryc. 13. Zgórze, stan. 1, 2, gm. Strzelce, pow. kutnowski. Zestawienie elementów zdobniczych oraz wątków ornamentacyjnych naczyń kultury amfor kulistych.

Fig. 13, Zgórze, site 1, 2, commune of Strzelce, district of Kutno. The list of decorative elements correlated with the list of decorative motifs found on the pottery of the Globular Amphora culture.

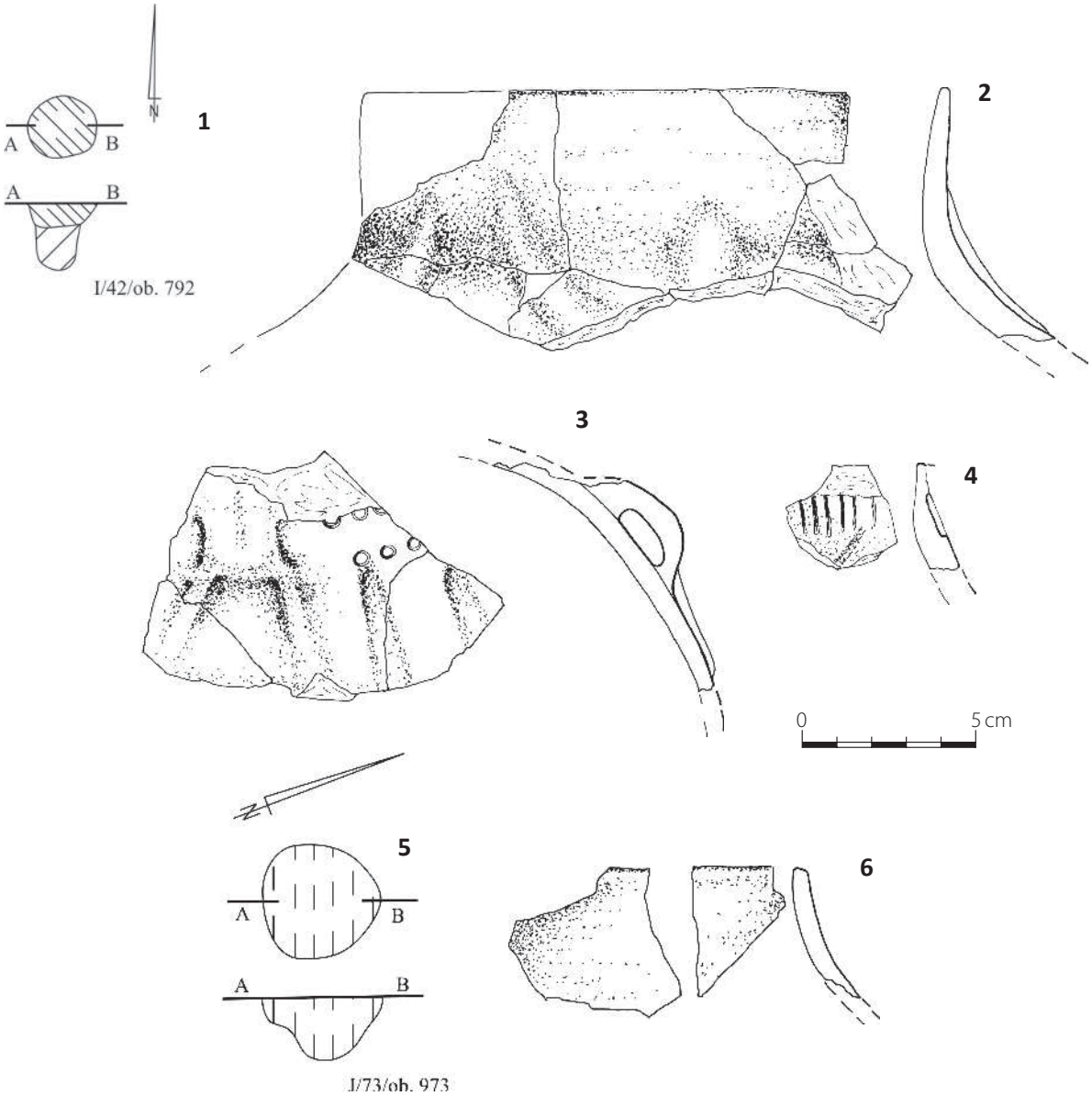

Ryc. 14. Zgórze, stan. 1, 2, gm. Strzelce, pow. kutnowski. Wybór materiału kultury amfor kulistych z warstw i obiektów: 1, 2 – ar I49, ob. 792; 3 – ar I50, ob. 765; 4 – ar J34, w-twa; 5, 6 – ar J73, ob. 973.

Fig. 14. Zgórze, site 1, 2, commune of Strzelce, district of Kutno. Specimens of the Globular Amphora culture from layers and features (selection): 1–2 – are I49, feature 792; 3 – are I50, feature 765; 4 – are J34, layer; 5–6 – are J73, feature 973.

że klasyczne wpływy tej jednostki kulturowej należy odnosić do przedziału czasowego obejmującego lata pomiędzy 3050–2900 p.n.e. (M. Furholt, J. Machnik 2006, s. 351–353). Na wymienionych stanowiskach zdobnictwo naczyń pionowymi kanelurami jest odnotowywane dość często (op. cit., ryc.1: 16, 3: 2, 4).

Naczynia zdobione listwami łukowatymi również nie należą do znalezisk zbyt częstych. Wydaje się, że dobrą analogią do naczynia ze Zgórza może być przykład takiego zdobnictwa na misie z ob. 32 ze stanowiska w Dębach 29. Ponadto w obiekcie tym występują także amfory zdobione ptasim piórkiem oraz odciskami sznura (J. Czebreszuk, M. Szmyt 1992, ryc. 35: 2). Obiekt ten jest sytuowany w kujawskiej fazie IIa (tamże, s. 114 i n.). Według J. Czebreszuka (1996, s. 77) tzw. etap badenizacji (eneolityzacji) KAK przypada na przełom fazy IIb i początek fazy IIIa (J. Czebreszuk 1996, s. 77), aczkolwiek przy omawianiu materiałów z Dębów 29 dopuszcza się możliwość takich wpływów już w fazie IIa (J. Czebreszuk, M. Szmyt 1992, s. 117). Amfory ze Zgórza są dość jednoznacznym wyznacznikiem poziomu chronologicznego omawianego zbioru, który łączymy z fazą III KAK (być może jest stopniem IIIa) z datowaniem bezwzględnym w obrębie przedziału czasowego 3050–2900 p.n.e.

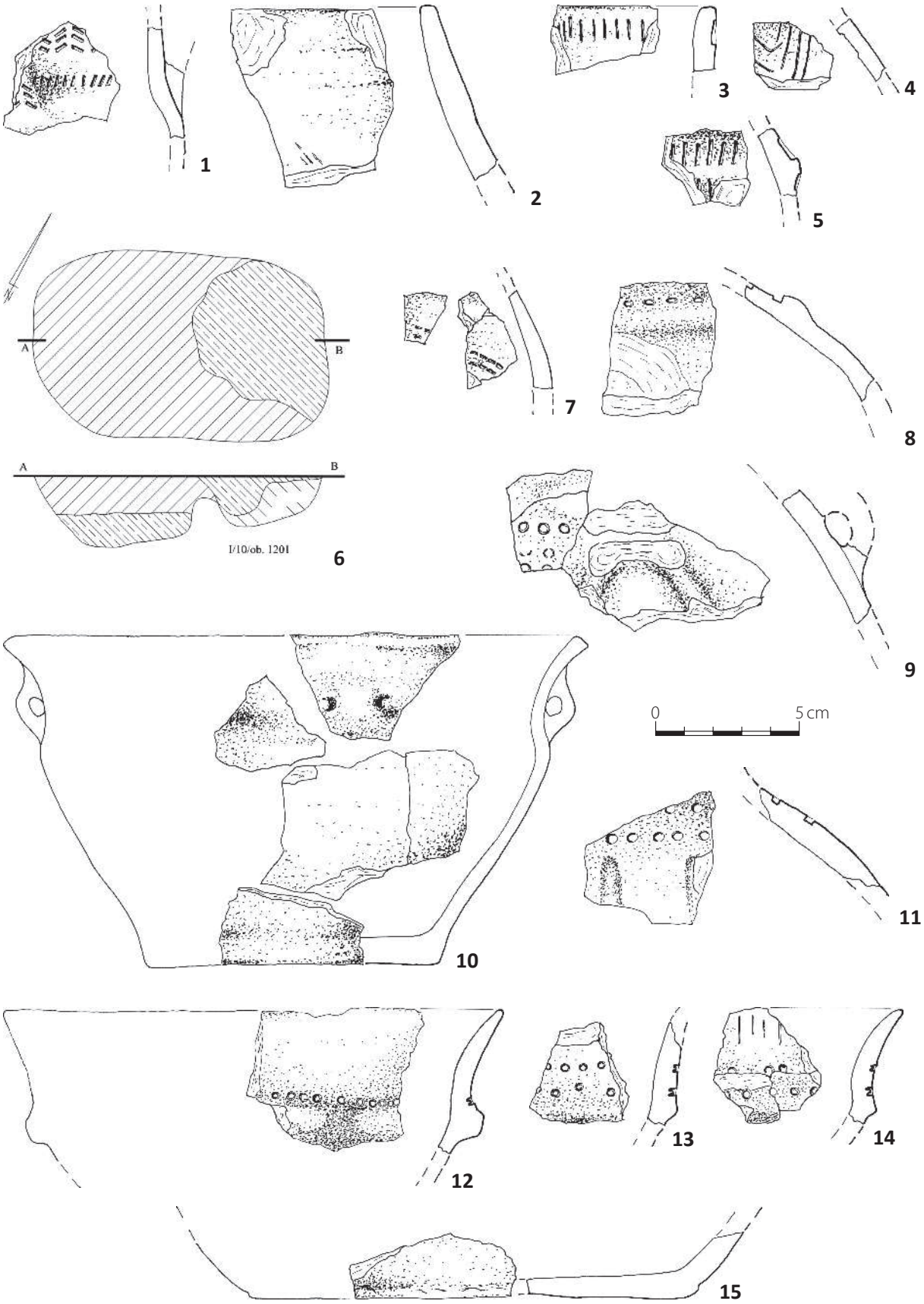

Ryc. 15. Zgórze, stan. 1, 2, gm. Strzelce, pow. kutnowski. Wybór materiału KAK z warstw i obiektów: 1 – ar H77, w-twa; 2–5 – ar I18, w-twa; 6–7 – ar I10, ob. 1201; 8–15 – ar I49, w-twa.

Fig. 15. Zgórze, site 1, 2, commune of Strzelce, district of Kutno. Specimens of the Globular Amphora culture from layers and features (selection): 1 – are H77, layer; 2–5 – are I18, layer; 6–7 – are I10, feature 1201; 8–15 – are I49, layer.

3.3.2.2. Materiały krzemienne kultury amfor kulistych *(Dominik K. Płaza)*

Pośród obiektów neolitycznych wyróżniono kilka jam z materiałem ceramicznym i krzemiennym, które zostały zaliczone do KAK. Są to m.in. trzy obiekty 704, 780 i 800 z hektara „I". Przynależność dwóch pierwszych nie jest jasna, a poza tym odkryto w nich nieliczne zestawy zabytków odpowiednio 5 i 1 okaz. Najistotniejszym zespołem z punktu widzenia analizy krzemieni jest ob. 800, w którym odkryto 120 przedmiotów wykonanych z krzemienia narzutowego. Wśród nich 80 sztuk to krzemienie związane z eksploatacją łuszczniową, a 40 sztuk to odłupki. W trakcie opracowania okazało się, że w obiekcie tym zdeponowano kilka rodzajów krzemieni narzutowych o różnych barwach, co pozwoliło przeprowadzić procedurę składania zabytków krzemiennych z omawianego obiektu. Dzięki temu udało się odtworzyć jedną całą bryłkę wykonaną z krzemienia narzutowego, która była eksploatowana za pomocą silnego uderzenia bezpośredniego z wykorzystaniem tzw. metody łuszczniowej (por. W. Migal 1987), a także kilku dalszych przykładów łuszczenia innych, niewielkich bryłek surowca narzutowego. Duży procent złożeń w obiekcie – ponad 50%, wskazuje, że materiały krzemienne po krótkotrwałej eksploatacji były deponowane w omawianej jamie. Najlepiej poskładana konkrecja miała nieco ponad 6 cm wysokości, 4,5 cm szerokości i maksymalnie 1,8 cm grubości. Po jej złożeniu okazało się, że brakuje z jej środka tylko kilku elementów w tym form najdłuższych, prostych (ryc. 16: 1). Być może właśnie one były celem eksploatacji. Oczekiwanym produktem powinny być zatem dość długie, czworoboczne, dłutowate formy, które można określać, jako „wióry łuszczniowe". Negatywy form, których brakuje w składance były zbliżone kształtem do dużych, wąskich form czworościennych tzw. dłut. Może wskazywać to na celową eksploatację i chęć wyprodukowania właśnie takich form w celu ich dalszego wykorzystywania, np.: jako narzędzia. Inne składanki z obiektu 800 dokumentują eksploatację łuszczniową oraz okruchowo–odłupkową niewielkich bryłek krzemiennych. W materiale nie zidentyfikowano formalnych narzędzi, więc obiekt 800 powinien być określony, jako jama śmietniskowa związana z warsztatem krzemieniarskim i aktem deponowania odpadków poprodukcyjnych i może być określony, jako niewielkie usypisko.

Rozstrzygające wnioski o potencjalnym użytkowaniu łuszczni znajdą się w opracowaniu analizy traseologicznej, którą przeprowadziła dr Katarzyna Pyżewicz (aneks w tym tomie).

Odosobnionym przedmiotem odkrytym w hektarze I49, który można łączyć z zespołami neolitycznymi jest dłutko wykonane z czertu. Jest to forma wydłużona w rzucie poziomym prostokątna. W momencie porzucenia jeden z boków uformowany był w grań jak w przedmiotach dwuściennych. Można jednak odtworzyć pierwotną formę zabytku i z całą pewnością był on czworościenny. Nie zarejestrowano śladów gładzenia. Na jednym z dłuższych boków odbiciami uformowano ostrze (ryc. 11: 6). Forma zabytku wskazuje na środkowy lub późny neolit. Analogią dla tego typu zabytków mogą być małe dłuta krzemienne wykonane zazwyczaj z krzemienia pasiastego, wykorzystywane przez społeczności KAK, jako dary grobowe, a sporadycznie, jako przedmioty codziennego użytku. Co ważne wg M. Szmyt (1996) tego typu formy nie spotyka się w żadnej innym okresie chronologiczno – kulturowym. Należy zatem przyjąć, że dłuto z czertu ze Zgórza jest związane z KAK. Obserwację wzmacnia odkrycie odłupka z krzemienia pasiastego w jamie 291 z hektara E 39.

3.3.2.3. Obiekty wziemne i analiza przestrzenna obozowiska

Wśród obiektów zaklasyfikowanych jednoznacznie do kultury amfor kulistych, ze względu na obecność materiałów datujących zaliczono tylko 8 obiektów. Wśród nich wyróżniamy niewielkie jamy typu IB (B. Muzolf 2002, s. 122) o owalnym planie i profilu nieckowatym, zawierające niewielką ilość materiału zabytkowego. Do tej grupy zaliczono obiekty o numerach: 966, 973 (ryc. 14: 5), 974 oraz obiekt 800, typ ID (tamże, s. 122) – jest to duża jama o trójkątnym zarysie w planie i nieckowatym profilu w której wystąpił duży zbiór krzemieni poddany analizie poniżej. Sama jama mogła pełnić funkcję jamy śmietniskowej do której trafiły resztki pracowni krzemieniarskiej. Następna duża, owalna jama z dwoma przegłębieniami (ob. 1201) została zaliczona do typu V (tamże, s. 122), która dostarczyła niewielkiej ilości materiału (ryc. 15: 6, 7). W dalszej kolejności wyróżniono dwa dołki posłupowe (ob. nr: 792 i 796) – są to obiekty zaliczone do typu XV w klasyfikacji wg B. Muzolfa (tamże, s. 122). Ostatnim rodzajem obiektu jest skupisko ceramiki zlokalizowane w arze I50 o numerze 765.

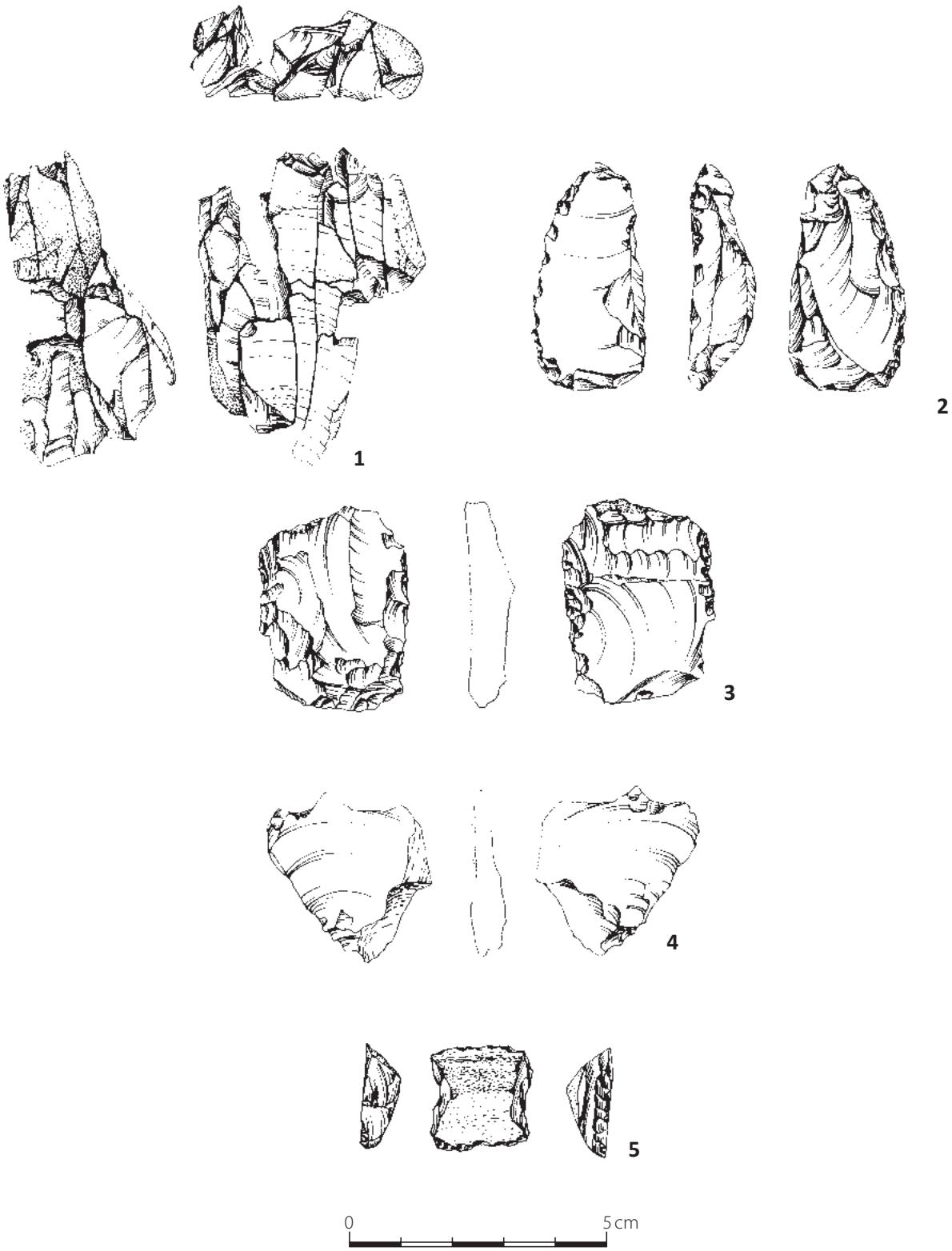

Ryc. 16. Zgórze stan. 1, 2, gm. Strzelce, pow. kutnowski. Wybór materiałów krzemiennych. 1– składanka bryłki rozbitej łuszczniowo, 2 – retuszowany odłupek łuszczniowy; 3, 4 – łuszcznie; 5 – skałka. 1–5 – krzemień narzutowy.

Fig. 16. Zgórze, site 1, 2, commune of Strzelce, district of Kutno. Flint artefacts: 1 – refitting of a flint nodule smashed as a splintered piece, 2 – retuched splintered piece; 3, 4 – splintered pieces, 5 – piece of flint, 1–5 – Baltic erratic flint.

Obiekty zlokalizowane są przede wszystkim w arze I50, oprócz obiektu 1201 i trzech niewielkich jam znajdujących się w arach J63 i J73 (ryc. 12).

Na podstawie przeprowadzonej analizy rozrzutu materiału i obiektów związanych z KAK, możemy pokusić się o próbę odtworzenia zabudowy obozowiska (ryc.17). Przy próbie rekonstrukcji rozplanowania przestrzennego oraz charakteru zabudowy omawianego obozowiska wzięto pod uwagę, oprócz obiektów datowanych, także te bez określenia chronologicznego, ale pozostające, jak się wydaje, w związku ze skupiskiem KAK. Na podstawie zachowanych dołów posłupowych możemy spróbować wyznaczyć zarysy dwóch hipotetycznych obiektów. Jednym z nich, być może o konstrukcji szałasowej, lokalizujemy w arze I50, który sytuuje się w centrum skupiska KAK. Wokół niego zlokalizowano skupisko ceramiki oraz dużą jamę zawierającą liczny zbiór krzemienny z przydomowej krzemienicy. W bezpośrednim sąsiedztwie tego hipotetycznego domostwa wystąpił szereg dołów posłupowych, w układzie których można dopatrywać się obiektu w rodzaju ogrodzenia/płotu. Być może jest to ślad po zagrodzie dla zwierząt. Ponadto w znacznej odległości od owego centrum odnotowano pojedyncze niewielkie jamy z materiałem KAK. O ich funkcjach niewiele można powiedzieć. Wzmiankowane obiekty wpisują się w szerszą strefę występowania pojedynczych materiałów ceramicznych KAK, które mogą wyznaczać obszar eksploatacji terenu, np. rolniczej, jak i również hodowlanej. Niestety, ze względu na nie przebadanie części zachodniej całego założenia, trudno do końca oszacować jego wielkość i rozplanowanie.

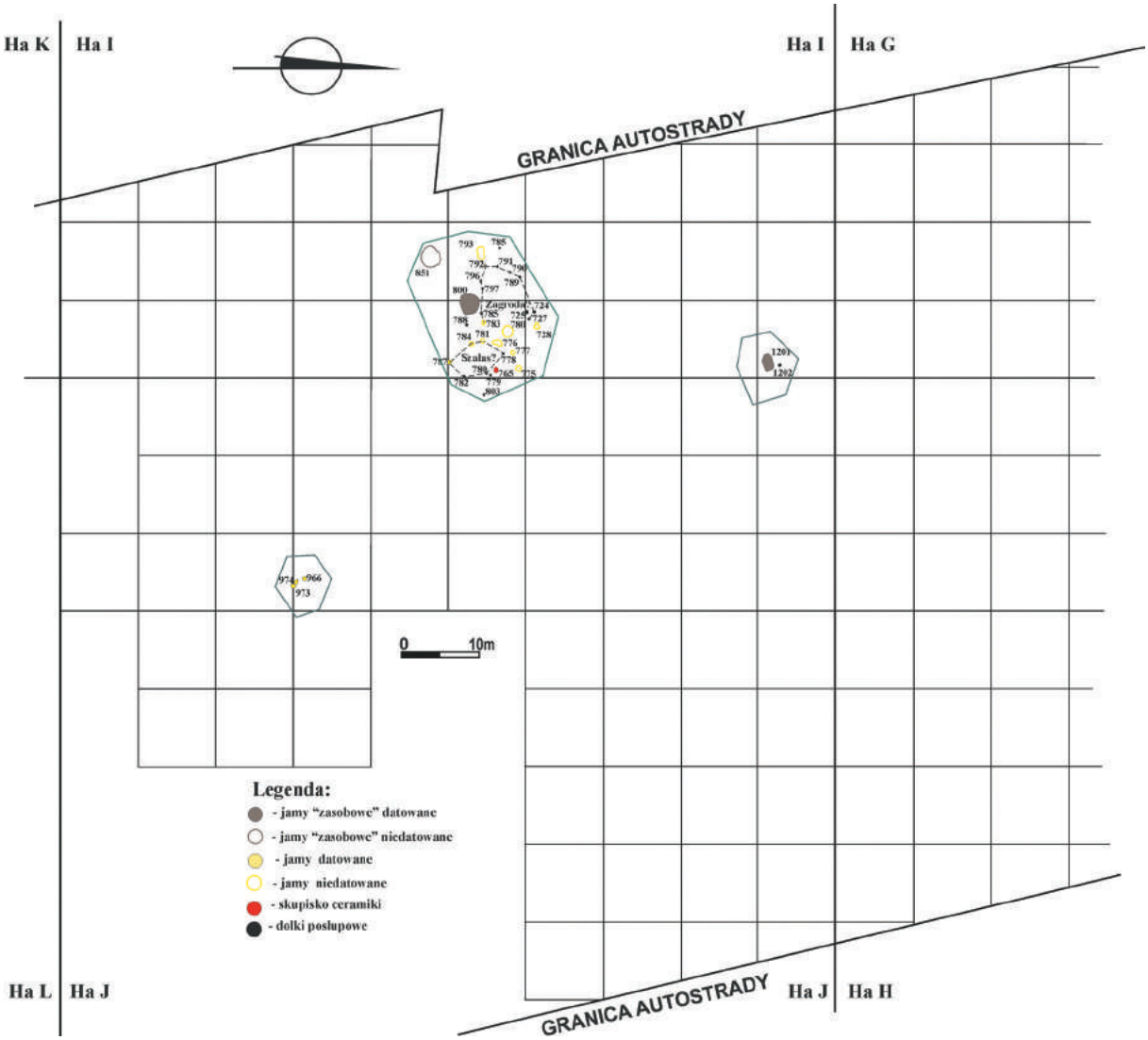

Ryc. 17. Zgórze, stan. 1, 2, gm. Strzelce, pow. kutnowski. Rozplanowanie obozowiska kultury amfor kulistych.
Fig. 17. Zgórze, site 1, 2, commune of Strzelce, district of Kutno. Spatial analysis of the Globular Amphora culture.

Tabela. 8. Zestawienie obiektów kultury amfor kulistych.

Lokalizacja nr ob./ha.-ar-ćw.	Wymiary (w cm.)			Forma obiektu		Materiał zabytkowy	Funkcja obiektu	Wypełnisko
	dł.	szer.	gł.	plan	profil			
765/I50B	60,0	40,0		nieregularny	brak	42 fr. cer.	skupisko ceramiki	brak wyraźnego zarysu jamy
792/I49D	28,0	25,0	27,0	owalny	workowaty	11 fr. cer.	dół posłupowy	1. jasnoszarobrunatna próchnica, 2. jasnobrunatna próchnica
796/I49D	30,0	28,0	20,0	owalny	workowaty	1 fr. cer.	dół posłupowy	1. jasnoszarobrunatna próchnica
800/I49–50D, C	268,0	235,0	78,0	trójkątny	nieckowaty	13 fr. cer., 120 krzemieni.	jama	1. brunatnoszara próchnica 2. żółtobrunatne piaski z domieszką próchnicy 3. brunatnorude piaski 4. szarobrunatna próchnica z żółtym piaskiem 5. piaski
966/J63D	54	48,0	18,0	owalny	nieckowaty	1 fr. cer.	jama	1. jasnoszara próchnica
973/J73B	50	46,0	26,0	owalny	nieckowaty	36 fr. cer.	jama	1. jasnoszara próchnica
974/J63D	56	50,0	20,0	owalny	nieckowaty	2 fr. cer.	jama	1. jasnoszara próchnica
1201/I10D	220,0	136,0	52,0	owalny	nieckowaty z 2 przegłębieniami	9 fr. cer., 6 krzemieni	jama	1. jasnobrunatna próchnica, 2. szarobrunatna próchnica; 3. rudobeżowy piasek

Przemysław Muzolf, Błażej Muzolf

3.3.3. OSADNICTWO KULTURY NIEMEŃSKIEJ

Na stanowisku w Zgórzu, niezbyt liczną, ale bardzo charakterystyczną grupę stanowią fragmenty naczyń łączonych z tzw. kręgiem leśnym. Po przeprowadzeniu analizy technologiczno–formalnej i wykonaniu planigrafii tego typu materiałów wyznaczono trzy koncentracje ich występowania. Pierwsza z nich – A4 z południowej części badanego obszaru występuje na arach w obrębie hektarów: H, I oraz J, druga – A5 obejmuje ary z hektarów F i H, trzecia natomiast – A6 sytuowana jest w północnej partii stanowiska w arach z hektarów: C, D, E i F (ryc. 6).

Bazując na opracowaniach E. Kempisty (1973) i B. Józwiaka (2003), powyższe materiały można klasyfikować w ramach dwóch zespołów. Pierwszy z nich, który wiążemy z klasyczną kulturą niemeńską (dalej KN) odpowiada generalnie formom uwzględnionym w typach grupy I wg E. Kempisty, ale najpewniej z wyłączeniem typów 5 i 6, m.in. ze względu na ornamentykę i odmiany wylewów (E. Kempisty 1973, s. 13 i n., tabl. I i II.). Ich odpowiednikiem wg B. Józwiaka (2003, s. 190) są zespoły określone mianem klasycznej kultury niemeńskiej. Natomiast dla form z drugiego zespołu odnajdujemy szereg analogii w ramach grupy II zespołów typu B2b wg E. Kempisty (1973, s. 29–20), zaś u B. Józwiaka (2003, s. 201 i n.) najwięcej odpowiedników występuje w tzw. horyzoncie linińskim – HL3. Materiały tego ostatniego typu wykazują generalnie według tego badacza nawiązania do późnych faz ceramiki ugrupowań sznurowych (op. cit., s. 202). W tym opracowaniu zostały one przypisane do grupy linińskiej kultury niemeńskiej (dalej GLKN).

Materiały przypisane do kultury niemeńskiej wystąpiły w południowej partii stanowiska, w ramach skupiska A4, ale w dość znacznym rozrzucie (ryc. 18). Ogółem zaliczono do tej kultury 175 fragmentów naczyń i być może także hipotetycznie obiekty wziemne. Ze względu na silne rozdrobnienie

materiału i stosunkowo niewielką jego ilość, trudno jednoznacznie zidentyfikować określone formy naczyń. Jednak liczebność zbioru ze Zgórza w porównaniu do wielkości inwentarzy, którymi dysponował i wykorzystał dla tego poziomu chronologiczno-kulturowego B. Józwiak (2003, s. 190), dla przypomnienia 678 fragmentów z 60 stanowisk, wysuwa się ono na czołowe miejsce. Ostatecznie udało się zrekonstruować większe fragmenty dwóch naczyń. Są to formy garnków o esowatym profilu, wśród których przeważają partie brzuśca i szyjek, przy niewielkiej ilości krawędzi wylewów. Zastanawiający jest jednoznacznie identyfikowany brak den, które zazwyczaj najlepiej się zachowują, tak w przypadku form ostrodennych jak i płaskich.

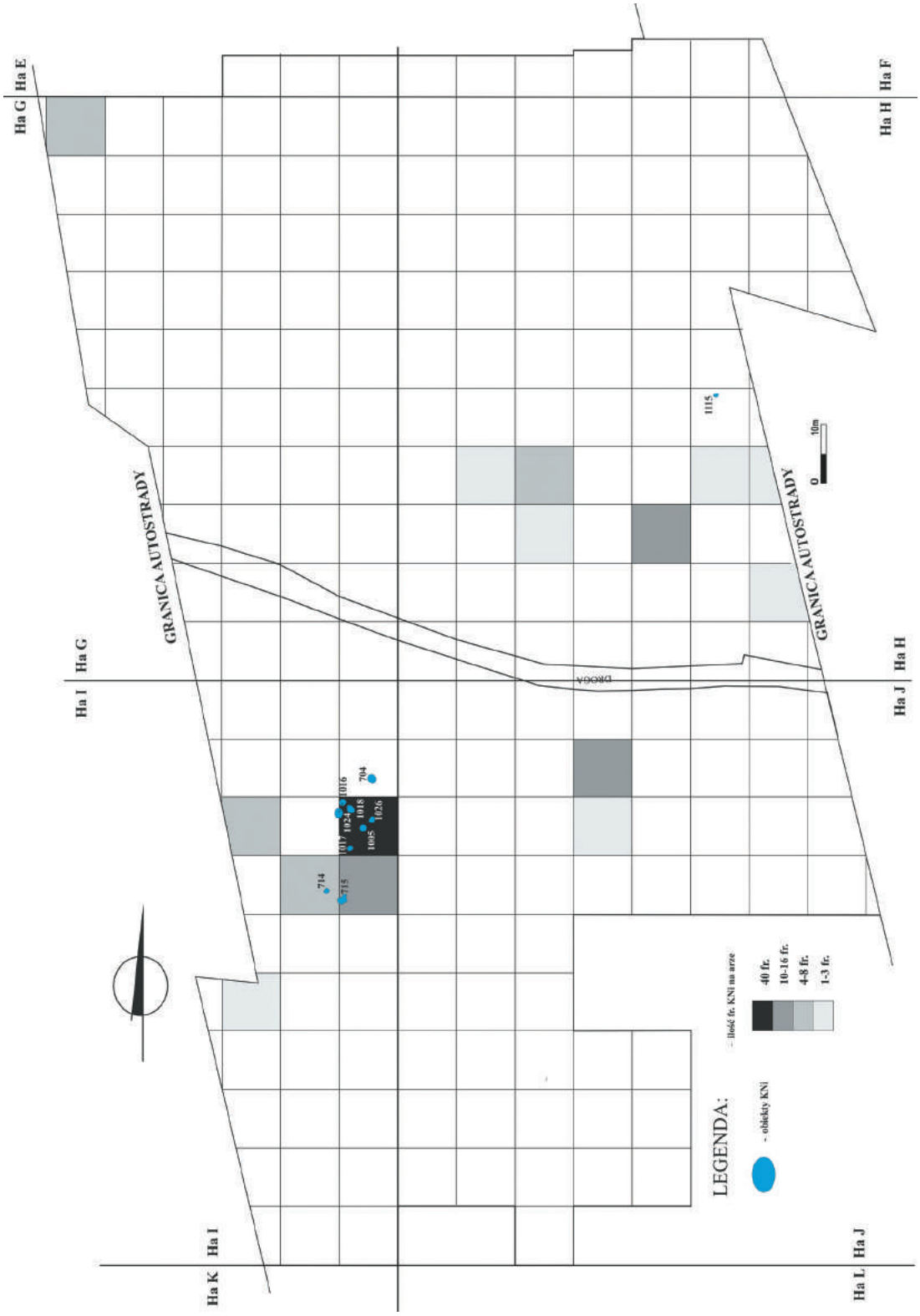

Ryc. 18. Zgórze, stan. 1, 2, gm. Strzelce, pow. kutnowski. Planigrafia materiału ceramicznego i obiektów zaliczonych do kultury niemeńskiej – skupisko A4.
Fig. 18. Zgórze, site 1, 2, commune of Strzelce, district of Kutno. Horizontal distribution of pottery and features included in the Neman culture – cluster A4.

3.3.3.1. Technologia, ornamentyka i formy naczyń – analiza chronologiczna

W pozyskanym zbiorze dominują fragmenty naczyń cienkościennych, przy sporadycznym występowaniu średniościennych. Do ich wykonania wykorzystano glinę schudzoną głównie domieszką tłucznia kamiennego o zróżnicowanej frakcji, sporadycznie uzupełnioną piaskiem lub tylko samym piaskiem (tabela. 9).

Podstawowa receptura masy ceramicznej oparta o tłuczeń kamienny została zaliczona przez B. Józwiaka (2003, s. 104 i 190) do grupy technologicznej gt M (dalej: gt), odpowiadającej zespołom „klasycznoniemeńskim". Nie wyróżniono w zbiorze ze Zgórza ceramiki z domieszką organiczną. Przełomy w zdecydowanej większości są jednobarwne (66,3%), rzadziej dwubarwne (16,6%) czy też trójbarwne (17,1%). Może to świadczyć o stosunkowo dobrym poziomie warsztatu wytwórcy. Powierzchnie zewnętrzne są wygładzane zazwyczaj gładzikiem, aż do wyświecenia, ze sporadycznym występowaniem techniki z wykorzystaniem wiechcia trawy (ryc. 21: 17, 19).

Tabela. 9. Zestawienie cech technologiczno–typologicznych fragmentów naczyń klasycznej kultury niemeńskiej.

Faktura pow. zew. F		Barwa powierzchni – B				Rodzaj domieszki – D						Ornament	Forma naczyń	
F1	F2	B11	B12	B13	B22	D1	D12	D123	D23	D34	D4	O1	G	I
169	6	133	6	13	17	1	12	76	46	14	20	35	81	88

Legenda: Faktura powierzchni: zew.: F1– gładka, F2 – wygładzana szorstka; Domieszki: D1– tłuczeń kamienny gruby, D12 – tłuczeń kamienny gruby i średni, D123 – j.w. z dodatkiem drobnego, D23 – tłuczeń średni i drobny, D34 – tłuczeń drobny z piaskiem, D4 – tylko piasek; Barwy pow.: B11 – obie brunatne; B12 – zew. brunatna, wew. czarno-szara, B13 – zew. brunatna, wew. plamiasta, B22 – obie czarno-szare; Ornament: O1 – kłuto-stempelkowy; Formy: G – garnki, I – inne formy.

W niektórych przypadkach fragmenty naczyń posiadają powierzchnię szorstką, co spowodowane jest zapewne złuszczeniem lub zniszczeniem powierzchni zewnętrznych. Barwa obu powierzchni zazwyczaj jest brunatna (B11), sporadycznie notujemy barwę szaro – czarną powierzchni wewnętrznej – B12 lub plamiastą – B13. Rzadkością są fragmenty o obu powierzchniach czarnych – B22, pochodzące z jednego naczynia (ryc.22: 1).

Wykaz elementów ornamentacyjnych i wątków utworzonych z ich wykorzystaniem prezentuje poniższe zestawienie (ryc. 19). W przypadku znalezisk ze Zgórza charakterystyczne jest zdobnictwo w formie wypychanych od wnętrza naczynia dołków (typu F, F2), sytuowanych tuż pod krawędzią, które tworzą zazwyczaj niewielkie guzki na powierzchni zewnętrznej. Są one wykonywane za pomocą narzędzia o żądle w przekroju czworobocznym lub soczewkowatym, z różnym uformowaniem końcówki pracującej, np. z powierzchnią płaską lub obłą. Występują również dołki wyciskane na powierzchni ze-

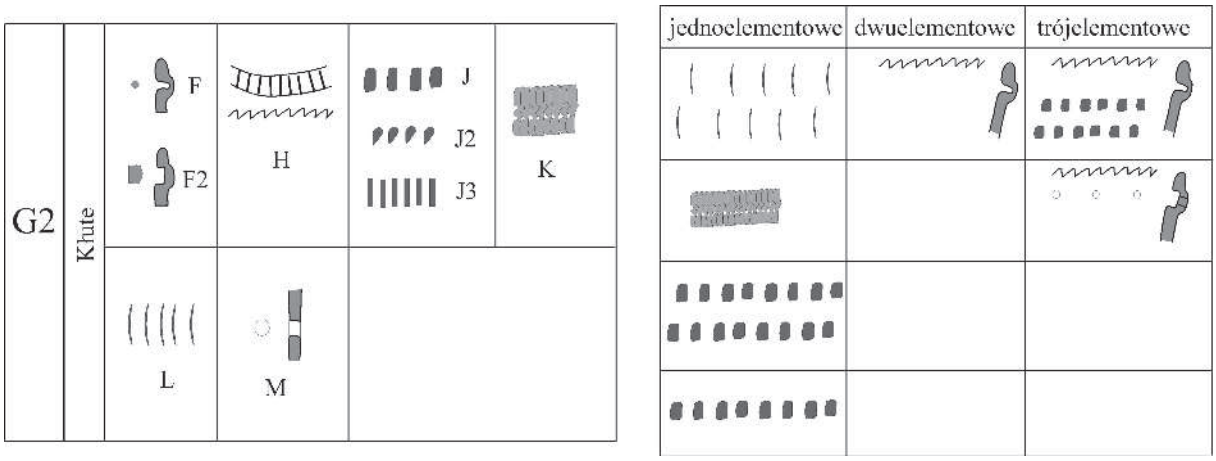

Ryc. 19. Zgórze, stan. 1, 2, gm. Strzelce, pow. kutnowski. Zestawienie pojedynczych elementów zdobniczych oraz wątków naczyń z kręgu niemeńskiego.

Fig. 19. Zgórze, site 1, 2, commune of Strzelce, district of Kutno. The list of decorative elements and motifs of the pottery of the Neman culture.

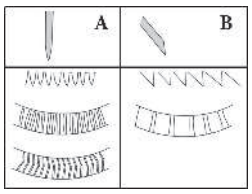

Ryc. 20. Zgórze, stan. 1, 2, gm. Strzelce, pow. kutnowski. Typy „karbowania" krawędzi.
Fig. 20. Zgórze, site 1, 2, commune of Strzelce, district of Kutno. Types of „grooved" pottery rims.

wnętrznej, zapewne narzędziem analogicznym, jak w pierwszym przypadku, o końcówce zakończonej łukowato (ryc. 20: 3).

Charakterystyczne jest także karbowanie, nacinanie krawędzi wylewów naczyń, wykonywanych różną techniką, wśród których wyróżniono dwa rodzaje, pierwszy za pomocą nacinania narzędziem o części pracującej zakończonej klinowato (ryc. 20: A), oraz drugi metodą wygniatania, za pomocą stempla z końcówką jednostronnie skośnie ściętą (ryc. 20: B).

Najczęściej wykonywano je „prostokątnym" stemplem w układzie poprzecznym w stosunku do osi krawędzi odmiany A przy krawędziach prosto ściętych (ryc. 21: 3) lub w jodełkę, w przypadku krawędzi uformowanej daszkowato lub dwustronnie skośnie ściętej (ryc. 21: 18).

Kolejnym motywem zdobniczym jest ornament stempelkowy wykonywany za pomocą stempla okrągłego lub prostokątnego, sytuowany w partiach pod wylewem, jak również na górnej partii brzuśca i jego maksymalnym wydęciu (ryc. 19, grupa J elementów zdobniczych). Ornament ten występuje w postaci pojedynczych lub zdwojonych ciągów horyzontalnych (ryc. 21: 2, 8, 10, 11, 13–15). Na stanowisku zarejestrowano również fragmenty zdobione motywem paznokciowym (ryc. 19, grupa L elementów zdobniczych), tworzącym ciągi horyzontalne i skośne (ryc. 21: 5, 6, 7). Zidentyfikowane fragmenty pochodzą zapewne z jednego naczynia, które wystąpiło w 3 fragmentach, w warstwie ara I28 oraz w obiekcie 1031.

Charakterystyczny ornament bruzdowy (ryc. 19, grupa K elementów zdobniczych) odnotowano tylko na dwóch fragmentach. Jeden z nich pozyskano z obiektu nowożytnego, a drugi z warstwy. Oba fragmenty posiadają na powierzchniach ślady przecierania wiechciem traw, co jest charakterystyczne dla większości materiałów kultury niemeńskiej (B. Józwiak 2003, s. 190). Niekiedy notujemy także zdobnictwo w postaci podkrawędnych dziurek (ryc. 19, grupa M), co jest także jednoznacznie wyznacznikiem wschodnioeuropejskich ugrupowań leśnych (ryc. 21: 9; 22: 1).

Analogii do omawianego zespołu upatrujemy m.in. na stanowisku w Grabinie 5 z Pojezierza Gostynińskiego, gdzie współwystępowały z materiałami datowanymi na późne odcinki klasycznej fazy wióreckiej KPL (M. Rybicka 1995 s. 12 i n. tabl. III, 1–4;). Dalsze odpowiedniki z podobnym datowaniem pochodzą z szeregu innych stanowisk, m.in. ponownie z terenu Pojezierza gostynińskiego, np. z Klusek Białych stan. 7 (A. Pelisiak, M. Rybicka, M. Ralska-Jasiewiczowa 2006, fig. 16: 3–5, s. 111). Również na Mazowszu i Podlasiu możemy wskazać na analogiczne zespoły np. ze stanowisk: Michałów, stan. 1; Linin, stan. III; Lipka, stan. 1(B. Józwiak, 2003 s. 192, i n.). Według starszej klasyfikacji (E. Kempisty 1973, s. 19) tego typu materiały należy łączyć z grupą II typu Linin.

Szerzej tą problematyką zajął się B. Józwiak, który analogiczne materiały zalicza w większości do klasycznej kultury niemeńskiej grupy AD, wśród których uwzględnia m.in. znaleziska ze stanowiska Grabina 5 (B. Józwiak 2003 s. 190 i n., tabl. 60: 1, 4, i n.). Wymieniony badacz, tego typu zespoły sytuuje w szerokich ramach chronologicznych od około 3650 po 1800 BC, zwracając uwagę, że współwystępują one właściwie przez cały czas z zespołami różnych „horyzontów linińskich – HL1–4" (op. cit., s. 195). Ponadto początki tego typu materiałów łączy z oddziaływaniami fazy IIA i głównie fazy IIIA KAK, z datowaniem nie wcześniej niż około 3250 BC (op. cit.), co w pewnym stopniu zazębia się z datowaniem materiałów związanych z osadnictwem KAK na stanowisku w Zgórzu.

Trzeba jednak zwrócić uwagę, że wśród materiałów tej fazy KN wg B. Józwiaka (2003, s. 191) nagminnie występują motywy wykonane ściegiem bruzdowym, sznurem obwijanym, stempelkami, przecieraniem powierzchni, itp. W Zgórzu na żadnym fragmencie łączonym z KN, czy też z HL nie stwierdzono ornamentów wykonanych sznurem obwijanym, a przecieranie i wątki bruzdowe są jednostkowe. Wskazuje to być może na pewną specyfikę tychże materiałów wyznaczających inną jakość. Analiza stratygrafii obiektów KN nie wykazuje jakichkolwiek przecięć z obiektami KAK i można dopuszczać możli-

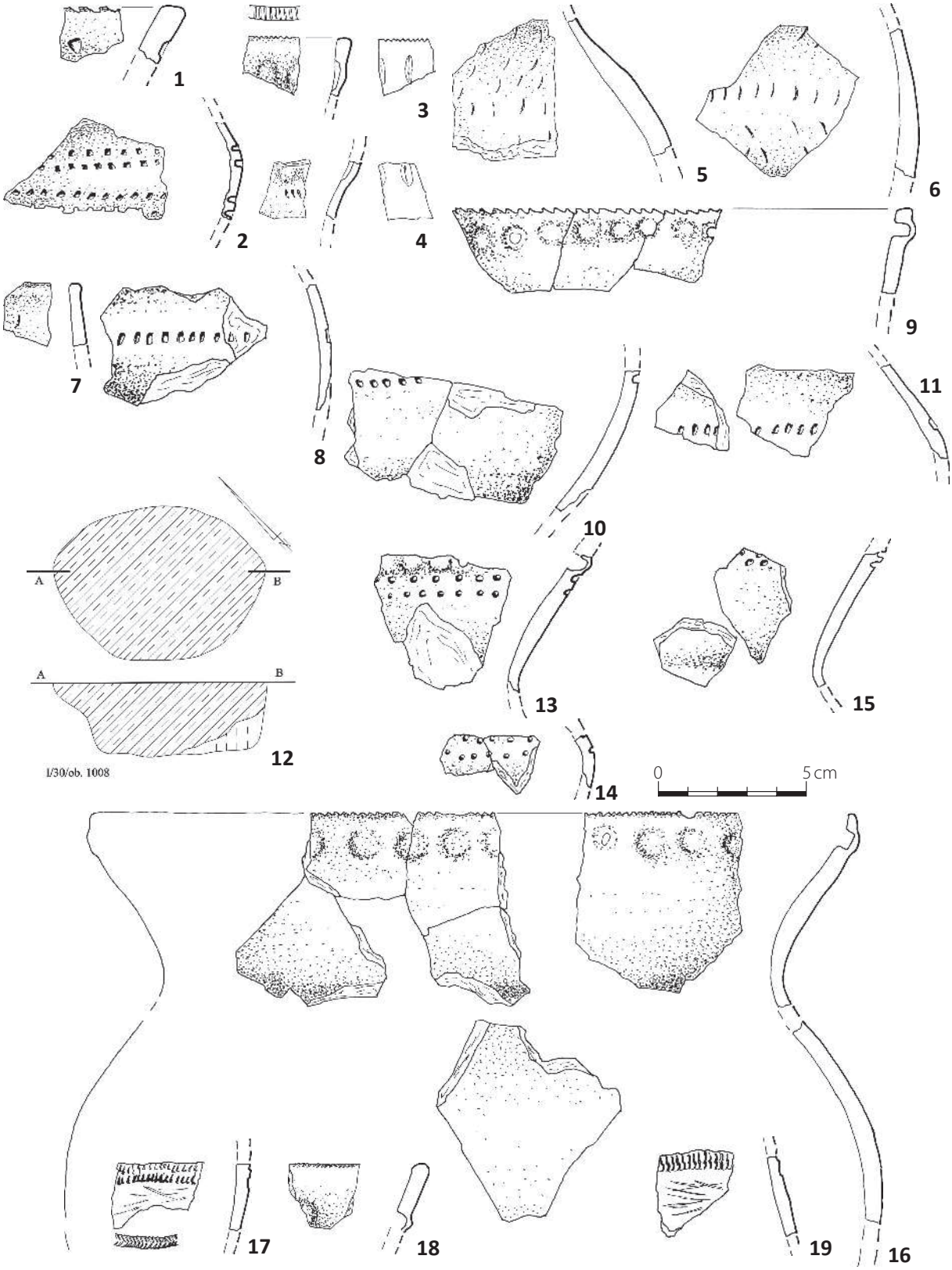

Ryc. 21. Zgórze, stan. 1, 2, gm. Strzelce, pow. kutnowski. Wybór materiałów kultury niemeńskiej z warstwy i obiektów. 1 – ar H21, ob. 574w; 2 – ar I20, ob. 704; 3–6 – ar I28, w-twa; 7 – ar I28, ob. 1031w; 8 – ar I29, w-twa; 9–11 – ar I30, w-twa; 12–14 – ar I30, ob. 1008; 15 – ar I30, ob. 1016; 16 – ar I40, w-twa; 17–18 – ar J14, ob. 872; 19 – ar J14, ob. 874w (w – oznacza wtręt w obiekcie młodszym).

Fig. 21. Zgórze, site 1, 2, commune of Strzelce, district of Kutno. Selection of the Neman culture specimens from the layer and features: 1 – are H21, feature 574w; 2 – are I20, feature 704; 3–6 – are I28, layer; 7 – are I28, feature 1031w; 8 – are I29, layer; 9–11 – are I30, layer; 12–14 – are I30, feature 1008; 15 – are I30, feature, 1016; 16 – are I40, layer; 17–18 – are J14, feature 874; 19 – J14, feature 872w (w – signifies intrusion into a younger feature).

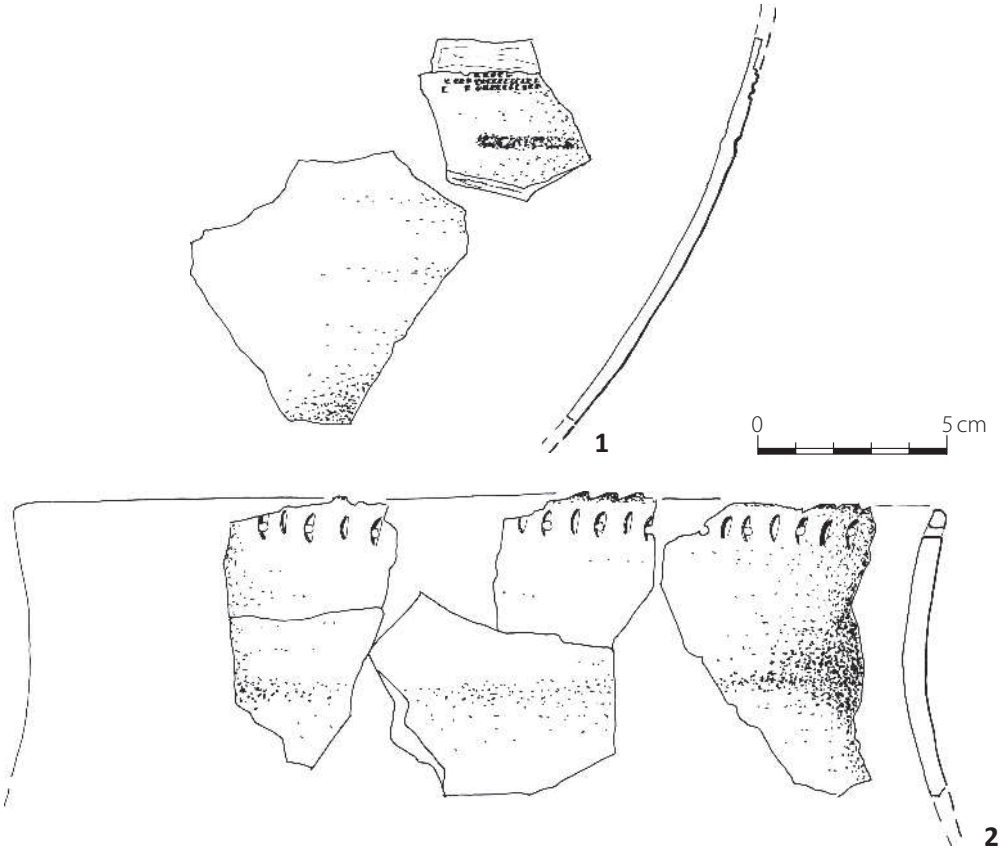

Ryc. 22. Zgórze, stan. 1, 2, gm. Strzelce, pow. kutnowski. Wybór materiałów kultury niemeńskiej z warstwy i obiektów. 1 – ar G5, w-twa; 2 – ar H21, ob. 574w; 3–4 – ar H56, ob. 1115 (w –oznacza wtręt w obiekcie młodszym).

Fig. 22. Zgórze, site 1, 2, commune of Strzelce, district of Kutno. Selection of the Neman culture specimens from the layer and features: 1 – are G5, layer; 2 – are H56, feature 1115.

wość starszeństwa osadnictwa KN, ze względu na fakt, że w żadnym obiekcie z materiałem niemeńskim nie znaleziono domieszki materiałów KAK.

W takiej sytuacji dopuszczamy możliwość, iż są to materiały starsze, które należy sytuować przed fazą KAK datowaną na stanowisku w Zgórzu, w przedziału czasowym 3050–2900 p.n.e. Oczywiście nie można także wykluczać ich młodszej pozycji chronologicznej, na co zwraca uwagę datowanie podobnych materiałów przez B. Józwiaka (2003, s. 195), które wg tego autora można również czasowo zsynchronizować z etapem formowania się horyzontów tzw. HT1/2.

3.3.3.2. Obiekty wziemne i analiza przestrzenna obozowiska

Materiały zaklasyfikowane do KN zostały odnotowane w 20 obiektach. Jednak tylko w 10 z nich wystąpiły one samodzielnie (tab. 10, ob.: 704, 714, 715, 1005, 1008, 1016, 1017, 1024, 1026 i 1115) a w 10 pozostałych stanowią domieszkę na złożu wtórnym wśród materiałów z młodszych okresów chronologiczno-kulturowych do których trafiły one z warstwy (ob.: 575, 872, 874, 855, 918, 1009, 1018, 1031, 1071, 1077). Wszystkie wchodzą w skład wyznaczonego przez nas skupiska A4, grupując się głównie w jego centrum na obszarze ara I40, gdzie stwierdzono również największe nagromadzenie materiałów ceramicznych KN w warstwie, o czym świadczy planigrafia (ryc. 18).

Obiektem jednoznacznie przypisanym do kultury niemeńskiej jest jama nr 1115 w której odkryto 17 fragmentów jednego naczynia zdobionego karbowaniem krawędzi wylewu, dziurkami podkrawędnymi, jak również odciskami stempla (ryc. 22: 2), co o tyle jest istotne, iż z najbliższego otoczenia obiektu nie pozyskano analogicznych materiałów z warstwy.

Tabela 10. Zestawienie obiektów kultury niemeńskiej.

Lokalizacja nr ob./ha.-ar-ćw.	Wymiary (w cm.)			Forma obiektu		Materiał zabytkowy	Funkcja obiektu	Rodzaj wypełniska
	dług.	szer.	gł.	plan	profil			
704/I20D	160, 0	148,0	55,0	owalny	nieckowato -wannowaty	3 fr. cer., 5 krzemieni.	jama	1. jasnobrunatna próchnica, 2. jasnobrunatna próchnica z żółtym piaskiem
714/I39D	86,0	78,0	33,0	owalny	nieckowaty	7 fr. cer.	jama	1. jasnobeżowo pomarańczowa próchnica
715/I40C	120,0	133,0	60,0	nieregu-larny	nieckowaty	12 fr. cer.	jama	1. brunatnopomarańczowa próchnica
1005/I30A, C	130,0	130,0	60,0	okrągły	workowaty	19 fr. cer.	jama	1. brunatnoszara próchnica z węglem drzewnym, 2.żółty piasek z brunatną próchnicą
1008/I30A	150,0	110,0	52,0	owalny	cylindryczny	16 fr. cer.	jama	1. brunatnoszara próchnica z węglem drzewnym, 2.żółty piasek z jasnoszarobrunatną próchnicą, 3 szara próchnica z węglem drzewnym
1016/I30A	118,0	104,0	46,0	owalny	nieckowaty	5 fr. cer.	jama	1. brunatnoszara próchnica z węglem drzewnym
1017/I30C	104,0	94,0	40,0	owalny	nieckowaty	2 fr. cer.	jama	1. jasnobrunatna próchnica
1024/I29B	160,0	140,0	55,0	owalny	nieckowaty z przegłębie-niem	27 fr. cer., 7 krzem., 4 przepal. kości	jama	1. brunatnojasnoszara próchnica z węglem drzewnym
1026/I30B	106,0	98,0	44,0	owalny	nieckowaty	1 fr. cer.	jama	1. brunatnojasnoszara próchnica
1115/H56A	82,0	70,0	36,0	owalny	nieckowaty	17 fr. cer.	jama	1. jasnoszarobrunatno próchnica

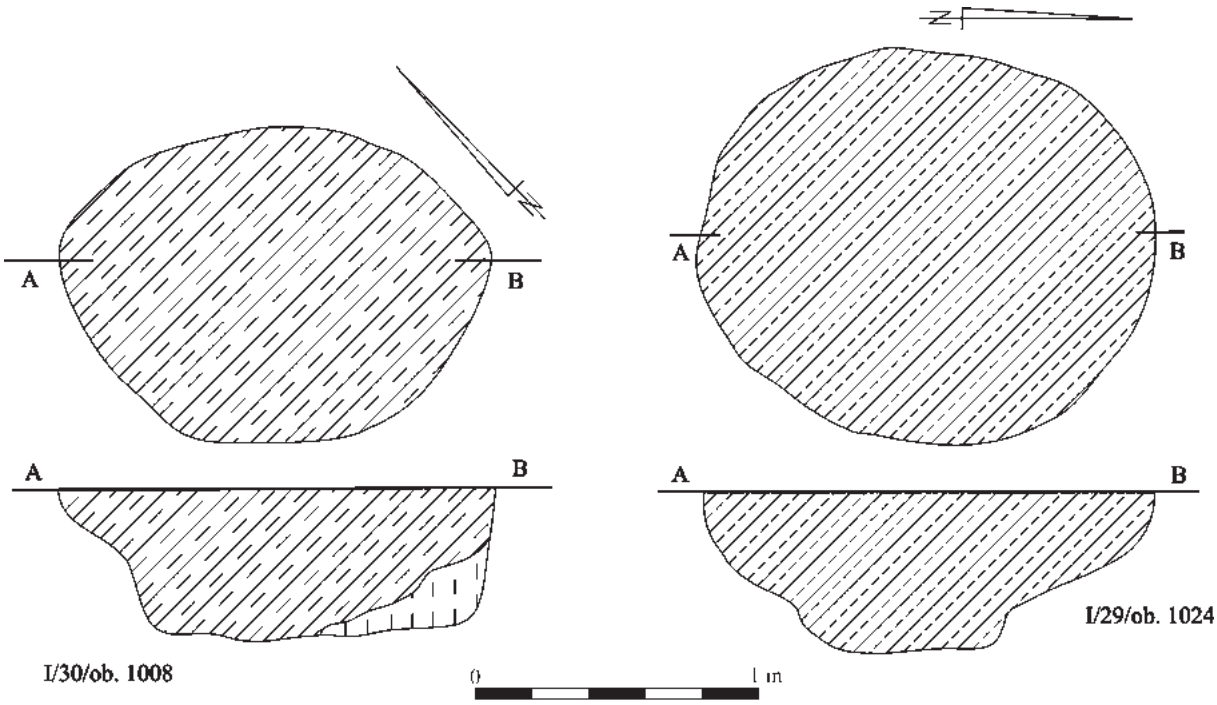

Ryc. 23. Zgórze, stan. 1, 2, gm. Strzelce, pow. kutnowski. Przykłady jam zasobowych (?) kultury niemeńskiej.
Fig. 23, Zgórze, site 1, 2, commune of Strzelce, district of Kutno. Examples of storage pits (?) of the Neman culture.

Jakkolwiek 10 obiektów dostarczyło „czystych" materiałów niemeńskich to należy dopuszczać możliwość, iż część z nich usytuowanych w arach: I30, I39 i I40, może przynależeć również do horyzontów młodszych. Taka możliwość jest podyktowana faktem występowania w obrębie owych arów, a zwłaszcza ara I30, licznych obiektów horyzontu iwieńsko-trzcinieckiego. Istotną obserwacją jest stwierdzenie, że nie zarejestrowano ani jednego przypadku przecinania się obiektów obu tych jednostek chronologiczno-kulturowych.

Niewiele można powiedzieć o rozplanowaniu przestrzennym osadnictwa KN na stanowisku w Zgórzu. Rozrzut materiałów ceramicznych jest duży i zapewne analogiczne materiały występują także poza terenem objętym badaniami. Tym niemniej największe ich nagromadzenie oraz jam zasobowych (ryc. 23) obejmuje tylko ok. 5 arów w partii zachodniej skupiska A4. Być może w tym rejonie funkcjonowały jakieś konstrukcje mieszkalne, np. typu szałasowego. Ponadto dopuszczamy możliwość istnienia jeszcze innych tego typu założeń w oparciu o planigrafię materiału ceramicznego. W takiej sytuacji mamy tutaj do czynienia najpewniej z krótkotrwałym obozowiskiem, a odnotowany szeroki rozrzut materiałów w warstwie kulturowej niewątpliwie wyznacza obszar hodowlano-rolnej? eksploatacji terenu.

Przemysław Muzolf, Błażej Muzolf

3.3.4. OSADNICTWO GRUPY LINIŃSKIEJ KULTURY NIEMEŃSKIEJ

Fragmenty naczyń przypisanych do grupy linińskiej kultury niemeńskiej (dalej GLKN) odnotowano właściwie tylko w bardzo ograniczonym obszarze określonym jako skupisko A5 w strefie I stanowiska (ryc. 6), co jednoznacznie ukazuje wykonana planigrafia (ryc. 24). Jest ono usytuowane w znacznej odległości od skupiska A4 związanego z KN ulokowanego w strefie III stanowiska (ryc. 6). W partii południowej badanego obszaru odnotowano tylko pojedyncze fragmenty naczyń GLKN. Jednak ze względu na daleko idące podobieństwa technologiczne naczyń obu jednostek kulturowych, przy braku innych cech diagnostycznych, owe fragmenty można też wiązać z zespołem klasycznej KN ze skupiska A4.

Materiały GLKN ze skupisko A5, wystąpiły głównie w warstwie kulturowej na obszarze około 17 arów, z wyjątkiem jednego fragmentu wydobytego z obiektu 958 ara J62. Na inwentarz składa się jedynie 47 fragmentów, w tym 12 zdobionych stanowiących 25% całości zbioru.

Materiał ceramiczny jest silnie rozdrobniony z przewagą fragmentów brzuśców, przy obecności 7 wylewów. Fragmenty pochodzą głównie z naczyń średnio- i cienkościennych, o grubości ścianek w przedziale 4–8 mm.

3.3.4.1. Technologia, formy naczyń i ornamentyka – analiza chronologiczna.

Do wykonywania naczyń zastosowano domieszkę schudzającą masę ceramiczną w postaci wszystkich frakcji grubości tłucznia kamiennego z dodatkiem piasku. Obserwowane przełomy są w 75% jednobarwne, pozostałe 25% to przełomy dwu- lub trójbarwne.

Powierzchnie naczyń w 75% są gładkie, ale na wielu z nich domieszka wystaje na powierzchnię. Powierzchnie szorstkie stanowią 25% zbioru. Barwą brunatną obu powierzchni (B11) charakteryzuje się 70 % fragmentów, 20% posiada obie powierzchnie o barwie szarej (B22) a 10% ma powierzchnie zewnętrzne brunatne i czarno-szare wewnętrzne (B12).

W zdobnictwie materiałów GLKN zastosowano kilka elementów zdobniczych, głównie w postaci odcisków sznura i stempelków skośnych w układach krokwiastych oraz dołków podkrawędnych, z których tworzono kilka podstawowych wątków, zazwyczaj jedno- rzadziej dwuelementowych (ryc. 25).

Charakterystycznym motywem ornamentacyjnym jest bogate stosowanie odcisków sznura (Aneks 4). Zazwyczaj są to dookolne, poziome odciski sytuowane od samej krawędzi naczynia, pokrywające całą szyjkę i schodzące także na brzusiec (ryc. 26: 1–4, 6–11). Tak zdobione są garnki o profilu esowatym oraz półkuliste misy (ryc. 26: 6, 8, 9). Niekiedy takie zdobnictwo jest wzbogacone przez dołki podkrawędne wypychane od wnętrza (ryc. 26: 4, 11). Dookolnym odciskom sznura niekiedy towarzyszą odciski odcinkowe tworzące układ kątowy usytuowany w specjalnie wydzielonej strefie, na przejściu szyjki w brzusiec

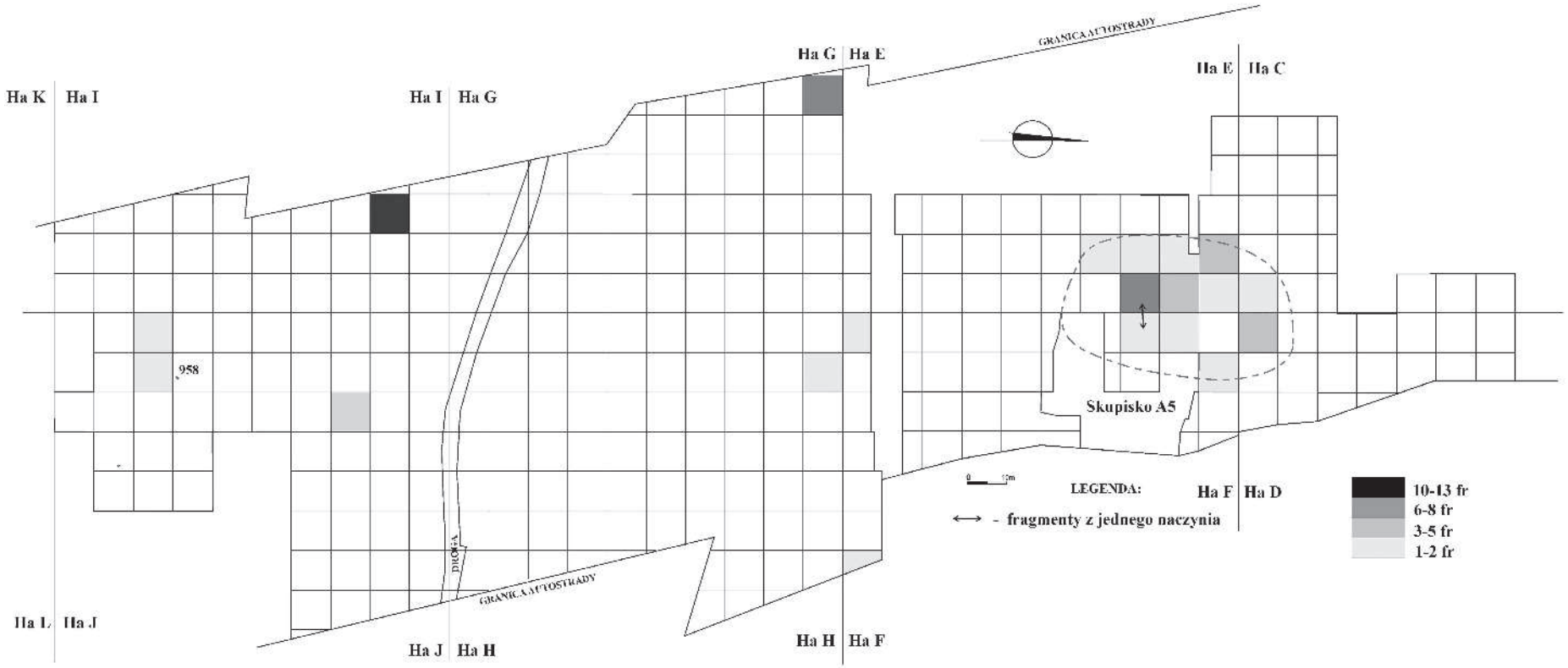

Ryc. 24. Zgórze, stan. 1, 2, gm. Strzelce, pow. kutnowski. Planigrafia materiału ceramicznego i obiektów zaliczonych do grupy linińskiej kultury niemeńskiej – skupisko A5.

Fig. 24. Zgórze, site 1, 2, commune of Strzelce, district of Kutno. Horizontal distribution of pottery and features included in the cultural horizon of the Linin group of the Neman culture – cluster A5.

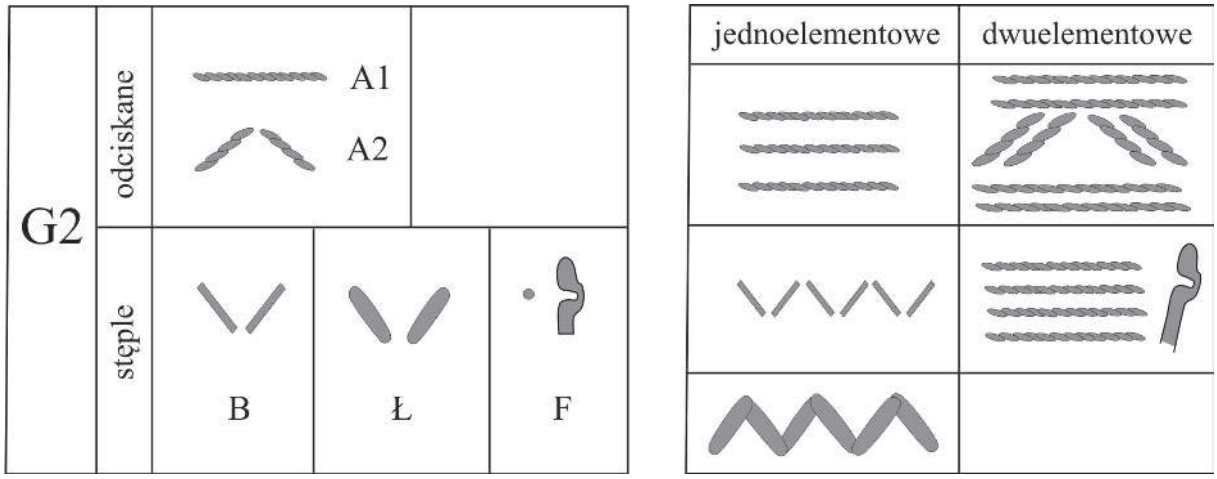

Ryc. 25. Zgórze, stan. 1, 2, gm. Strzelce, pow. kutnowski. Zestawienie elementów zdobniczych oraz wątków przypisanych grupie Linin kultury niemeńskiej.

Fig. 25. Zgórze, site 1, 2, commune of Strzelce, district of Kutno. List of decorative elements and motifs found on the pottery included in the cultural horizon of the Linin group of the Neman culture.

(ryc. 26: 10, 11). Sporadycznie odnotowano zdobnictwo w formie stempelkowej (ryc. 26: 5), jak i rytej? (ryc. 26: 12).

Odpowiedniki mis ze stanowiska w Zgórzu, zdobione dołkami podkrawędnymi i poziomymi odciskami sznura spotykamy na stanowisku 7 w miejscowości Klusek Biały, gdzie współwystępowały z materiałami zaliczonymi do KN datowane na fazę lubońską KPL (A. Pelisiak, M. Rybicka, M. Ralska-Jasiewiczowa 2006, fig. 19: 3, s. 111). Natomiast układy, m.in. z układem kątowym (zygzaka) analogiczne do tych ze stanowiska w Zgórzu, zostały usytuowane na silnie wychylonych wylewach, zapewne garnków lub form pucharowych. W klasyfikacji E. Kempisty (1973) takie materiały odpowiadają grupie II, zespołów typu B.

W pracy B. Józwiaka (2003, s. 201 i n. tabela 95, 96) znajdujemy szereg odpowiedników naczyń zdobionych w tej manierze w grupach HL (horyzontów linińskich), a szczególnie w HL3 gr. B, która zawiera najwięcej elementów zaczerpniętych z KCs. Brak jednak zespołów, gdzie notowalibyśmy wyłącznie motywy sznurowe, niekiedy wzbogacone dołkami wyciskanymi od wewnątrz, odciskami „ptasiego piórka" i słupkiem, nie mówiąc o kątowym. W innych zespołach chyba zawsze towarzyszą im motywy wykonane ściegiem bruzdowym, sznurem obwijanym, stempelkami, i przecieraniem powierzchni. W naszym przypadku jest to odmienny zestaw. Ważne jest, że na stanowisku w Zgórzu omawiane fragmenty naczyń wystąpiły jedynie w skupisku A5, znacznie oddalonym od skupiska A4 z materiałami zaliczonymi przez nas do klasycznej KN, które są im bliskie pod względem technologicznym. To oddalenie przestrzenne wyklucza możliwość dokonania sztucznego rozdzielenia tych materiałów na dwa odrębne zespoły, które występują oddzielnie i to w znacznej od siebie odległości z lokalizacją na dwóch oddzielnych formach terenowych w strefie I i III.

Wszystkie fragmenty zdobione odciskami sznura zostały wykonane z masy ceramicznej schudzanej tłuczniem kamiennym i piaskiem, w odróżnieniu od materiałów zaliczonych do klasycznej KN, gdzie występował głównie tłuczeń z niewielkim udziałem domieszki piaskowej.

Motywy zdobnicze wykonywane odciskami sznura dwudzielnego na stanowisku w Zgórzu dość jednoznacznie nawiązują głównie do kultury ceramiki sznurowej. Najprostsze motywy w postaci wielokrotnych ciągów horyzontalnych odcisków sznura mają najliczniejsze odpowiedniki głównie na pucharach, ale także na formach baniastych oraz kubkach (J. Machnik 1966). Ich odpowiedniki znajdujemy także na naczyniach KAK oraz KPL z młodszych faz rozwojowych tych jednostek kulturowych.

Naszym zdaniem na szczególną uwagę zasługuje jeden z wątków ornamentacyjnych zastosowany w Zgórzu, gdzie pomiędzy horyzontalnymi odciskami sznura, w specjalnie wydzielonej strefie usytuowano sznurowy wątek kątowy-zygzakowaty zdwojony (ryc. 26: 10, 11). Odpowiedniki tego typu wątku publikuje J. Machnik z Batowic stan. 2, gr. 1, na pucharze typu Vb (J. Machnik 1966, tabl. I: 1a), a bez ograniczenia od dołu odciskami sznura z Sulechowa gr. 1 i 2 – na pucharze typu Vb i amforze Va (op.

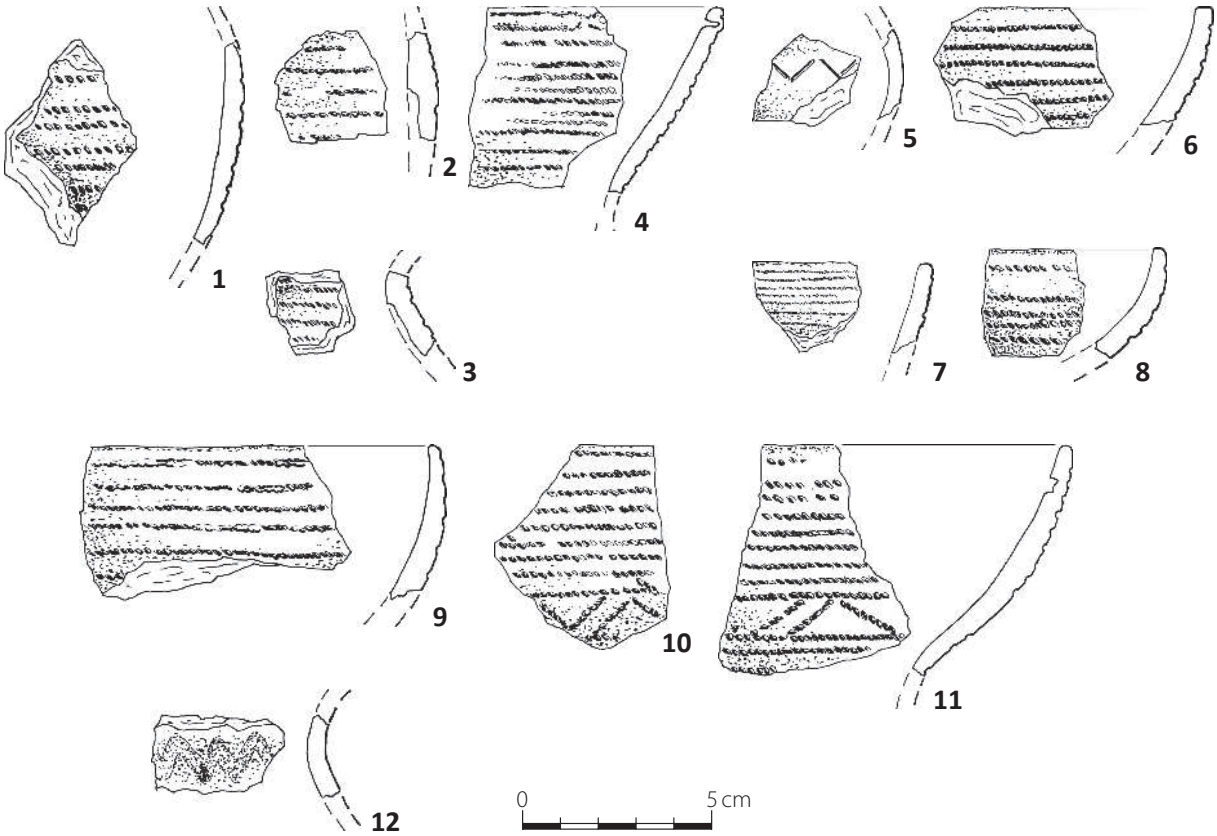

Ryc. 26. Zgórze, stan. 1, 2, gm. Strzelce, pow. kutnowski. Wybór materiałów grupy Linin kultury niemeńskiej 1 – ar C100, w-twa; 2–3 – ar D91, w-twa; 4 – ar D91, ob. 176w; 5–6 – ar E9, w-twa; 7 – ar E10, w-twa; 8 – ar E20, w-twa; 9 – ar E30, ob. 420w; 10 – ar E30, w-twa; 11 – ar F21, w-twa; 12 – ar E39, w-twa (w – oznacza wtręt w obiektach młodszych chronologicznie).

Fig. 26. Zgórze, site 1, 2, commune of Strzelce, district of Kutno. Selection of specimens of the Linin group of the Neman culture. 1 – are C100, layer; 2–3 – are D91, layer; 4 – are D91, feature 176w; 5–6 – are E9, layer; 7 – are E10, layer; 8 – are E20, layer; 9 – are E30, feature 420w; 10 – are E30, layer; 11 – are F21, layer; 12 – are E39, layer (w – signifies intrusion into a younger feature).

cit., tabl. III: 1a; V: 3a), Zasławic gr. 229 – na pucharze Vb (op.cit., tabl. IV: 2a), Mierzanowic gr. 81 – na pucharze Va (tamże, tabl. XII: 2b) czy też Złotej na pucharze Vb, (op.cit., tabl. XLIII: 3). Ponadto licznie notujemy tam układy krokwiaste, które nawiązują do powyższych wątków. Co jest szczególnie istotne występują one głównie na pucharach typu Vb, oraz amforach typu Va i kubkach doniczkowatych (op. cit., s. 29, tabl. XXVII, XXVIII: 1). Puchary typu Vb, występują wg J. Machnika w grupach terytorialno–chronologicznych: A – w obrębie lessów krakowsko-miechowskich, gdzie współwystępują z amforami typu Va, mającymi ucha zaopatrzone w tzw. „wąsy", z którymi spotykamy się na amforze KAK w Zgórzu oraz w grupie B z obszarów sandomiersko–opatowskich (op. cit., s. 80–81). Zdaniem tego badacza wątki krokwiaste i kątowe notowane na „całym niemal obszarze występowania kultury ceramiki sznurowej…, zwłaszcza…, obszaru Europy Środkowej, gdzie występują przeważnie w młodszych zespołach" częściej notowane są w grupie B (tamże, s. 89, 149).

Według podziałów J. Machnika, tego typu materiały z Małopolski należy umieszczać w fazie II2 ze schyłkowej fazy neolitu, z datowaniem bezwzględnym na przełomie trzeciego i drugiego tysiąclecia p.n.e., wyprzedzającej wykrystalizowanie się kultury mierzanowickiej (op. cit., s. 179 i n., tabl. XLII).

Być może jest to kierunek ewentualnego pochodzenia motywu pasma kątowego (zygzakowatego), odciskanego sznurem z KCSz w inwentarzu materiałów GLKN ze Zgórza. Elementy o pochodzeniu leśno–wschodnioeuropejskim w postaci m.in. dołków wypychanych od wnętrza i same formy naczyń, zwłaszcza charakterystyczne wylewy z szyjkami, wskazują, że powyższe materiały przynależą jednoznacznie do zespołów grupy linińskiej KN, pozostających pod silnymi wpływami kulturowymi wywodzącymi się z KCSz. Ostatecznie opowiadamy się za usytuowaniem omawianego zespołu w późnym neolicie z datowaniem bezwzględnym w granicach przełomu trzeciego i drugiego tysiąclecia BC.

3.3.5. OSADNICTWO Z KRĘGU KULTURY CERAMIKI SZNUROWEJ

Z warstwy kulturowej pozyskano tylko cztery fragmenty naczyń (tabela 11), które ze względu na technologię ich wykonania oraz zdobnictwo zaliczyliśmy do kręgu kultury ceramiki sznurowej (dalej KCSz). Znaleziska te nie tworzyły jakiegoś skupiska, aczkolwiek trzy z nich zostały znalezione w obrębie strefy III, a jeden w strefie I (ryc. 6).

Tabela 11. Zestawienie fragmentów naczyń z kręgu kultury ceramiki sznurowej.

Lokalizacja strefa/ha.-ar	Ilość fragm.	Forma naczynia	Ryc.
I/F1	1	garnek	25: 1
III/H74	1	misa?/garnek	25: 2
III/H91	1	puchar?	25: 3
III/J12	1	kubek	25: 4

Pozyskane fragmenty zostały wykonane z gliny pozbawionej intencjonalnej domieszki schudzającej, a ich powierzchnie są gładkie, barwy plamiastej i brunatno-szarej, tylko fragment z motywem skośnych stempelków ma barwę brunatną.

Wszystkie fragmenty są ornamentowane. W przypadku fragmentu ze strefy I stanowiska, który zapewne pochodzi z garnka, notujemy zdobnictwo wykonane odciskami grubego sznura (ryc. 27: 3). Natomiast materiały ze strefy III są bardziej zróżnicowane ornamentacyjnie. Jedyny fragment z zachowaną zaokrągloną krawędzią wylewu jest zdobiony tuż poniżej owalnymi stempelkami i dookolnymi, podwojonymi odciskami cienkiego sznura dwudzielnego (ryc. 27: 1). Opisywany fragment należał zapewne do misy lub garnka. Podobnie zdobiony garnek pochodzi m.in. z kurhanu 1 w miejscowości Średnia, gm. Krzywcza, gdzie jest zaliczony do najstarszych naczyń KCSz datowanych C14 w ramach 2900–2800BC (J. Machnik 2001, s. 130, ryc. 3; 6). Na niewielkim fragmencie brzuśca innego naczynia stwierdzamy zdobnictwo stempelkami w układzie jodełki (ryc. 27: 2). Jest to charakterystyczny wątek zdobniczy, notowany często m.in. na pucharach KCSz. Puchar z takim ornamentem z kurhanu 1 w Woli Węgierskiej, gm. Roźwienica został zaliczony do młodszych zespołów datowanych C14 w przedziale 2500 – 2100BC (op. cit., s. 130, ryc. 4; 10).

Ostatni, największy fragment brzuśca, zawiera także fragment otworu w ściance po czopowym mocowaniu ucha co wskazuje, że mamy do czynienia z profilowanym kubkiem baniastym (ryc. 27: 4). Na szyjce kubka zachowały się słabo odciśnięte dookolne kanelury, natomiast brzusiec jest zdobiony

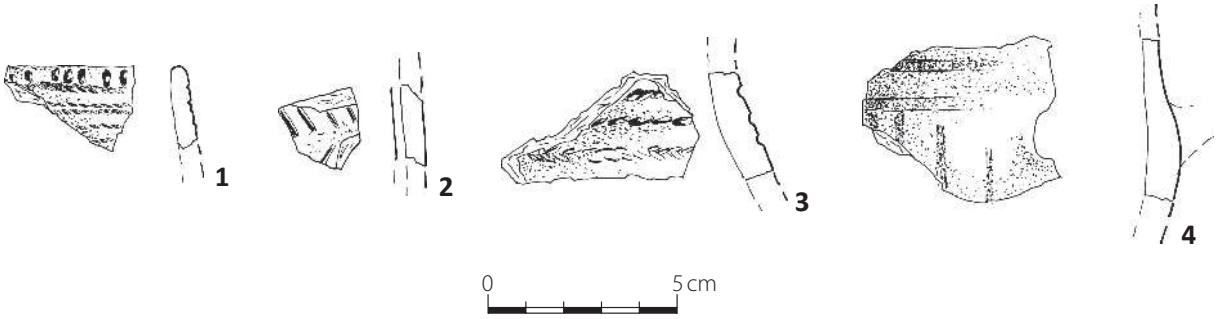

Ryc. 27. Zgórze, stan. 1, 2, gm. Strzelce, pow. kutnowski. Materiały kręgu kultury ceramiki sznurowej z warstwy w arach: 1 – ar F1; 2 – ar H74; 3 – ar H91; 4 – ar J22.

Fig. 27. Zgórze, site 1, 2, commune of Strzelce, district of Kutno. Selection of specimens of the Corded Ware cultural circle from the layer: 1 – are F1; 2 – are H74; 3 – are H91; 4 – are J22

pionowymi odciskami cienkiego sznura dwudzielnego. Jest to forma często spotykana w zespołach zaliczanych do fazy klasycznej kultury mierzanowickiej.

Datowanie powyższych materiałów, ze względu że są nieliczne, jest trudne. Jednak porównując analogie można brać pod uwagę, tak horyzont najstarszych tego typu materiałów, odnoszący się do 1 połowy III tysiąclecia p.n.e., jak również do ich młodszych zespołów z 2 połowy tego tysiąclecia. Tak duża rozpiętość chronologiczna może istotnie zachodzić i wówczas byłyby to ślady kilkukrotnego pobytu na tym terenie grup ludności z kręgu KCSz.

Obecność omawianych fragmentów naczyń na stanowisku w Zgórzu świadczy o niewątpliwej penetracji tego obszaru przez społeczności KCSz, i nie można wykluczyć sytuacji, iż w pobliżu obszaru objętego badaniami kryją się dalsze osady lub obozowiska z tego kręgu kulturowego.

3.4. Osadnictwo epoki brązu

3.4.1. MATERIAŁY KRZEMIENNE Z EPOKI BRĄZU *(Dominik K. Płaza)*

Materiały krzemienne, które ostrożnie można wiązać z epoką brązu i kulturą łużycką, pochodzą głównie z obiektów. W warstwie, wobec niezbyt nielicznego w niej inwentarza, rozdzielenie materiałów na poszczególne okresy chronologiczne jest bardzo trudne. Szczególnie, kiedy tak jak w tym przypadku materiały nie grupują się w skupiska zabytków krzemiennych. Wśród zabytków z obiektów kultury łużyckiej dominują odłupki, odpadki i łuski wraz z naturalnymi bryłkami surowca, a dopiero w dalszej kolejności znajdują się zabytki związane z eksploatacją łuszczniową, narzędzia oraz wióry i rdzenie. Poniżej zostaną omówione poszczególne kategorie zabytków.

Rdzenie

W obiekcie 1042 z ara H75 obok 16 odłupków i 21 odpadków i łusek, z których kilka wraz z jednym rdzeniem złożyło się w bryłkę rozbitą łuszczniowo zidentyfikowano 4 krępe, małych rozmiarów rdzenie odłupkowe, po około 2 cm długości. Z dużą dozą ostrożności można mówić w tym przypadku o składzie rdzeni wraz z półsurowcem z eksploatacji, co najmniej jednego z nich. Analogią dla tego odkrycia może być składzik zaliczony do kultury trzcinieckiej ze stanowiska w miejscowości Borek, gm. Godziesze Wielkie powiat kaliski, złożony z 13 rdzeni, trzech narzędzi, czterech odpadków produkcyjnych, tłuczka granitowego i konkrecji krzemiennej (L. Ziąbka, B. Maryniak 1988). W przypadku materiałów z jamy 1042 ze Zgórza nie zarejestrowano narzędzi. Być może wiąże się to z funkcją jamy, jako doraźnego śmietnika po rozbiciu kilku bryłek i wysypaniu odpadków.

Wióry

Z obiektów kultury łużyckiej pozyskano 5 przedmiotów, które spełniają formalnie parametry wiórów. W dwóch przypadkach w ob. 952 z ara J11 oraz w ob. 887 z ara H87 odkryto formy mające na stronie górnej negatywy łuszczniowe a pozostałe trzy wióry mają cechy uderzenia bezpośredniego twardym tłukiem, co także pozwala łączyć je z tą kulturą.

Odłupki

Z obiektów „łużyckich" pozyskano łącznie 39 odłupków, przy czym z ob. 1042 z ara H75 pozyskano ich 16 zaś z ob. 1200 z ara J10 13 odłupków. Pozostałe wystąpiły w dalszych obiektach pojedynczo (tabela X). Większość odłupków to formy zwykłe odbite od rdzeni odłupkowych za pomocą uderzenia bezpośredniego.

Narzędzia

Z obiektów pochodzi łącznie 5 narzędzi. Trzy z nich z obiektów 1170, 1177, 1265 z hektara „J" i I to zwykłe odłupki retuszowane a jeden posiada retusz na stronę spodnią i jest wykonany z krzemienia czekoladowego. Kolejnym narzędziem jest okruch retuszowany z ob. 1041 z ara G57, a ostatnim z ob. 713 z ara J11 jest odłupek łuszczniowy z retuszem jednego boku. Dwie formy budzą pewne wątpliwości w tym przede wszystkim odłupek retuszowany z krzemienia czekoladowego. Obie mogą być również łączone z neolitem.

Łuszcznie i odłupki łuszczniowe

Z obiektów pochodzą 22 przedmioty, które można określić, jako łuszcznie lub odłupki łuszczniowe. Siedem z nich to łuszcznie, często wąskie mocno wyzyskane tak jak łuszczeń z ob. 1126 z ara H73

(ryc. 16: 3), zaś 15 to zwykłe odłupki łuszczniowe pozyskiwane z łuszczni (ryc. 16: 4). Ta kategoria zabytków była eksploatowana typową metodą uderzenia bezpośredniego twardym tłukiem, prawdopodobnie w części z wykorzystaniem punktu podparcia.

Odpadki i okruchy

W obiektach zidentyfikowano 36 przedmiotów, niemieszczących się w żadnej innej kategorii. Są to małe przedmioty krzemienne, spękane termicznie oraz naturalne bryłki surowca. Szczególnie uwagę zwraca duża liczba, (21 sztuk) tego typu zabytków pozyskanych z ob. 1042 z ara H75.

Przemysław Muzolf

3.4.2. OSADNICTWO ZESPOŁÓW IWIEŃSKO–TRZCINIECKICH

Ważnym poziomem osadniczym na stanowisku w Zgórzu są materiały związane z ugrupowaniami tzw. horyzontów iwieńsko–trzcinieckich, które zapoczątkowują na stanowisku osadnictwo epoki brązu. Do tego poziomu chronologiczno-kulturowego przypisano 954 fragmenty naczyń i 29 obiektów. Po dokonaniu analizy planigrafii materiałów ceramicznych i rozkładu obiektów, wyznaczono dwa podstawowe rejony ich występowania, które zostały określono jako skupiska B1 i B2 (ryc. 28).

Skupisko B1, będące największym, obejmującym powierzchnię ok. 30 arów (w ramach wykopu), zlokalizowano w partii południowej stanowiska (strefa III), dostarczyło ono 911 fragmentów naczyń oraz 26 obiektów. Natomiast B2, znacznie mniejsze, o powierzchni około 6 arów w przybliżeniu oddalone o 500 m od skupiska B1, zostało odkryte w partii północnej stanowiska (strefa I). Z tego skupiska pozyskano tylko 27 fragmentów naczyń i odkryto 3 obiekty wziemne. Pozostałe fragmenty naczyń występują w rozrzucie na pozostałej powierzchni wykopu badawczego.

3.4.2.1. Technologia, formy naczyń i ornamentyka – analiza chronologiczna

Analizie technologicznej poddano 954 fragmenty naczyń (tabela 12). Jako domieszki schudzającej masę ceramiczną użytą do ich wykonania wykorzystywano głównie tłuczeń kamienny, zasadniczo barwy białej i niekiedy różowej, we frakcjach średniej i grubej. Dość rzadko występuje domieszka piasku. Przeważająca ilość fragmentów charakteryzuje się domieszką tłucznia grubego i średniego (D12), stanowiąc 48,3% zbioru i są to naczynia grubościenne oraz średniościenne. Na drugim miejscu plasuje się grupa naczyń z domieszką średniego i drobnego tłucznia (D23), stanowiąca 28,6% zbioru. Sporadycznie mamy do czynienia z naczyniami o domieszce piasku lub piasku i drobnego tłucznia kamiennego (D4 i D34), które obejmują łącznie 11,9%, Z tymi dwoma ostatnimi recepturami masy surowcowej spotykamy się przy naczyniach cienkościennych.

Tabela 12. Zestawienie cech technologiczno–typologicznych fragmentów naczyń horyzontu iwieńsko-trzcinieckiego

Faktura pow. zew. (F)			Barwa obu pow. (B)					Rodzaje domieszek (D)						Ornament		Forma naczynia			
F1	F2	F3	B11	B12	B13	B22	B33	D1	D12	D123	D23	D34	D4	G1	G2	G	A	M	I
938	13	3	555	70	317	1	11	12	461	90	273	45	69	21	59	752	1	2	196
954			954					954						80		954			

Legenda: Faktura powierzcni: F1– gładka; F2 – wygładzana, szorstka; F3 – chropowacona; domieszka: D1– tłuczeń gruby, D12 – tłuczeń gruby i średni, D123 – j.w. z dodatkiem drobnego, D23 – tłuczeń średnim i drobny, D234 – j.w. lecz z dodatkiem piasku, D34 – drobny tłuczeń i piasek, D4 – piasek; Barwa powierzchni: B11 – obie brunatne; B12 – zew. brunatna, wew. czarnoszara, B13 – zew. brunatna, wew. plamiasta, B22 – obie czarnoszare, B33 – obie plamiaste; Ornament: G1 ryto-stempelkowy, G2 – plastyczny; Formy: G – garnki, A – amfory, M – misy, I – inne formy naczyniowe.

Powierzchnie naczyń są zawsze starannie gładzone, aczkolwiek nie są one do końca równe. W barwie obu powierzchni zdecydowanie przeważają różne odcienie brunatno-pomarańczowe (B11),

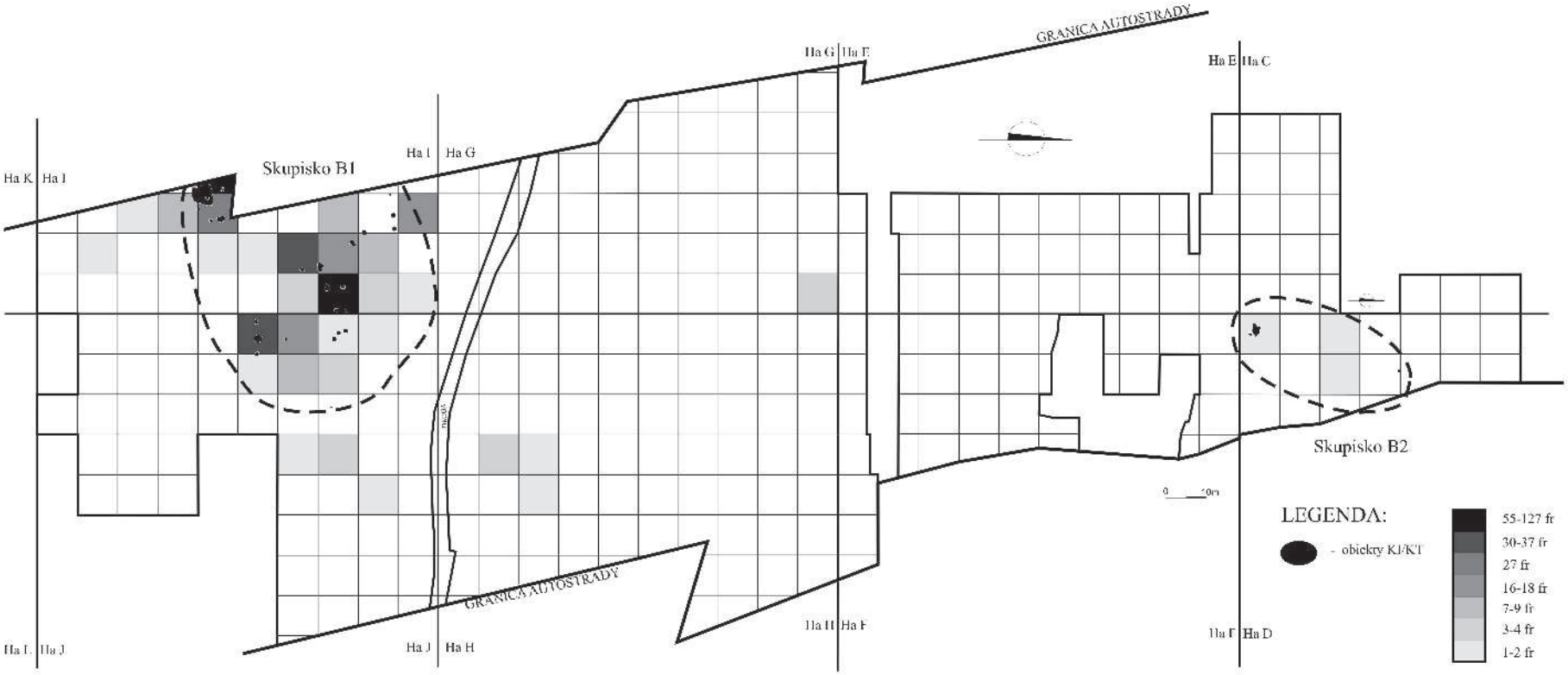

Ryc. 28. Zgórze, stan. 1, 2, gm. Strzelce, pow. kutnowski. Planigrafia materiału ceramicznego i obiektów przypisanych do zespołów iwieńsko-trzcinieckich.
Fig. 28. Zgórze, site 1, 2, commune of Strzelce, district of Kutno. Horizontal distribution of pottery specimens and features attributed to Iwno – Trzciniec cultural horizon.

obejmując 58,2% zbioru. Duży udział procentowy posiadają naczynia o powierzchniach zewnętrznej brunatnej, a wewnętrznej plamistej (B13) z 33,22% udziałem. Dość rzadko występują naczynia o zewnętrznej barwie powierzchni brunatno/pomarańczowej i czarnej wewnętrznej (B12). W tej ostatniej grupie przeważają naczynia cienkościenne małych rozmiarów, które można dość jednoznacznie zaliczać do tzw. ceramiki stołowej.

W pozyskanym materiale wyróżniono tylko 80 fragmentów zdobionych, wśród których możemy wydzielić dwie stylistyki zdobnicze. Pierwsza, to zdobnictwo plastyczne, a drugą natomiast stanowi ryto-kłuta. Na podstawie analizy materiału stwierdzono występowanie kilku elementów zdobniczych, z których tworzono następnie wątki ornamentacyjne proste i złożone (ryc. 29).

Zdobnictwo tzw. żłobków wykonywane było dwoma technikami. W technice rytej są one wykonywane ostrym narzędziem w postaci głębokich rowków o nieregularnych krawędziach (ryc. 29, A2, B i C). Natomiast druga technika polega na ich odciskaniu, do czego wykorzystano narzędzie o okrągłym przekroju i tak powstałe „żłobki" dla ich odróżnienia od rytych można określić mianem wąskich kanelur (ryc. 29, A1).

W zdobnictwie plastycznym najczęściej występuje pojedyncza dookolna listwa horyzontalna. Listwy są kształtowane dwoma sposobami, w pierwszym jest ona mocno podkreślona z ostrą granią, a w drugim jest bardzo delikatna i łagodnie zaokrąglona. Sytuowane są generalnie w najwyższej partii brzuśca, na przejściu w szyjkę naczynia. Tak zdobione są garnki esowate (ryc. 32: 4, 13, 19; 33: 2–4; 34: 2, 11) i jedna forma pucharowa (ryc. 34: 12). W pięciu przypadkach listwa usytuowana jest bezpośrednio na szyjce, co odnotowujemy przede wszystkim przy formach pucharowych i garnkach workowatych (ryc. 32: 6, 8, 9, 13, 18).

Drugim elementem plastycznym są nalepiane guzki, w formie okrągłej (wystąpiły na trzech fragmentach, ryc. 32: 18; 34: 5), zaś w formie wrzecionowatej na jednym (ryc. 32: 2). Zasadniczo guzki występują jako samodzielny motyw zdobniczy. Tylko w jednym przypadku stwierdzamy współwystępowanie guzka z innym motywem zdobniczym, w naszym przypadku są to poziome dookolne linie ryte (ryc. 34: 5). Identyczny motyw spotykamy w materiałach z HT2 o wpływach wschodniotrzcinieckich, z miejscowości Pruchnowo, stan. 23 (B. Józwiak 2003, s. 341, t. 41: 3). Jednak w tym przypadku guzek o formie owalnej jest ustawiony pionowo, a taka forma występuje w schyłkowych etapach kultury iwieńskiej, z fazy IIIb wg P. Makarowicza (1998).

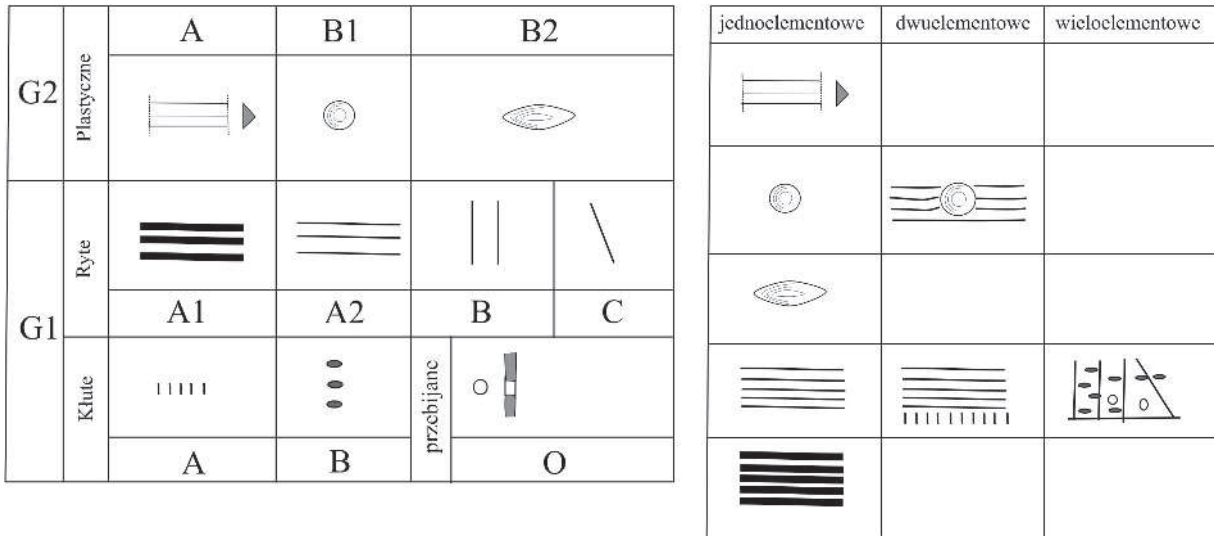

Ryc. 29. Zgórze, stan. 1, 2, gm. Strzelce. Zestawienie elementów zdobniczych oraz wątków ornamentacyjnych z horyzontu iwieńsko-trzcinieckiego. Element A1 to kanelury odciskane, a B stempelki.

Fig. 29. Zgórze, site 1, 2, commune of Strzelce, district of Kutno. List of decorative elements and motifs from Iwno-Trzciniec cultural horizon.

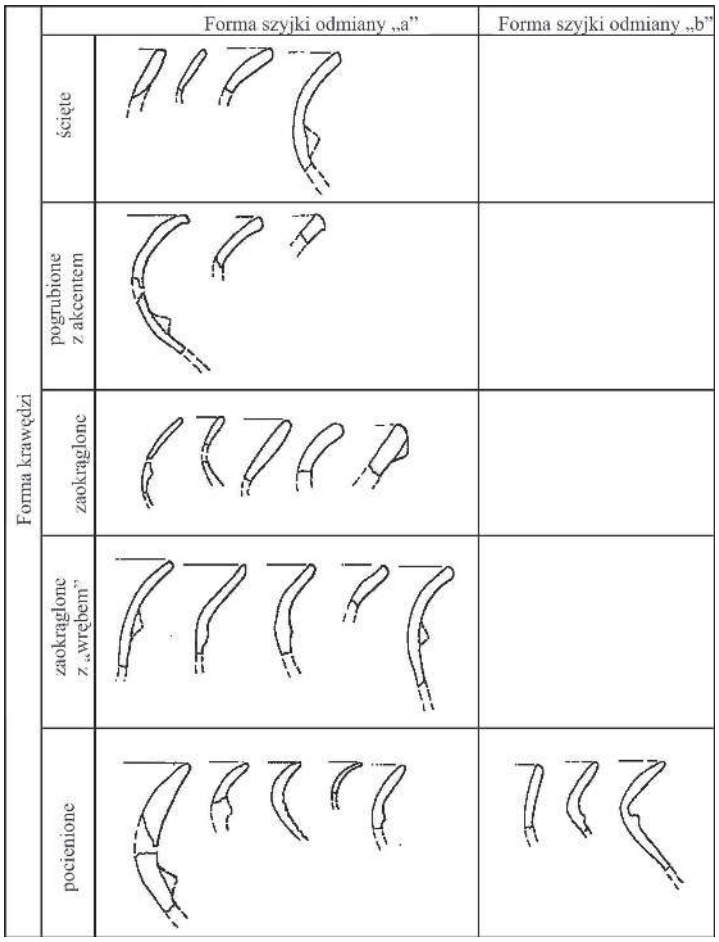

Ryc. 30. Zgórze, stan. 1, 2, gm. Strzelce, pow. kutnowski. Klasyfikacja typów krawędzi i odmian form szyjek.

Fig. 30. Zgórze, site 1, 2, commune of Strzelce, district of Kutno. Classification of vessel rims and neck form types.

Kolejnym stylem zdobniczym jest zdobnictwo ryto-kłute. Takie ornamenty odnotowano na pięciu fragmentach. Podstawowym wątkiem tej grupy są żłobki poziome. W trzech przypadkach jest to jedyny motyw zdobniczy (ryc. 32: 1, 20; 34: 7), który raz wystąpił w połączeniu z guzem plastycznym (ryc. 34: 5) oraz z zespołami stempelków (ryc. 32: 5). Interesującym odkryciem jest fragment naczynia ornamentowanego złożonym układem linii rytych ustawionych pionowo, skośnie oraz poziomo z wypełnieniem przestrzeni pomiędzy nimi nakłuciami. Całość została uzupełniona wykonanymi od wewnątrz naczynia dziurkami układającymi się w koło – może symbol solarny? (ryc. 32: 3). Analogicznie zdobiony fragment naczynia, lecz pozbawiony elementu dziurek w układzie solarnym, znajdujemy na stanowisku w Białobrzegach gdzie jest zaliczony do poziomu HT2 (B. Józwiak 2003, s. 340, t. 40: 1).

Wyróżnione w zbiorze 40 fragmentów krawędzi wylewów naczyń posłużyło do wyróżnienia kilku ich odmian (ryc. 30). Ponadto wyróżniono dwa sposoby formowania szyjki naczyń, które w naszym inwentarzu przyjmują dwie postacie: o profilacji łagodnie łukowatej – „a” i ostrej, kątowej – „b”

W całości materiału odnotowano tylko jedno dno naczynia, o formie płaskiej nie wydzielonej (ryc. 34: 6), nie stwierdzono natomiast obecności fragmentów nóżek czy też stopek.

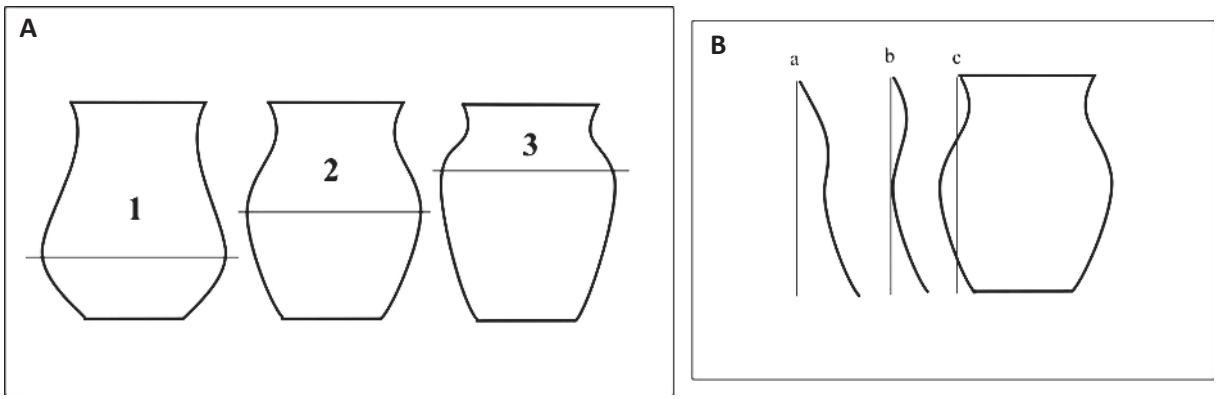

Ryc. 31. Zgórze, stan. 1, 2, gm. Strzelce, pow. kutnowski. Schemat oznaczeń cech morfologii naczyń ze względu na usytuowanie maksymalnego wydęcia brzuśca – A: 1 – w 1/3 wys., 2 – w ½ wys., 3 – w 2/3 wys. naczynia oraz stopnia wychylenia wylewu – B: a, b i c.

Fig. 31. Zgórze, site 1, 2, commune of Strzelce, district of Kutno. Scheme of vessel types with reference to maximum bulge of a belly A: 1 – 1/3 of high, 2 – 1/2 of high, 3 – 2/3 of high and the angle of rim inclination B: a, b, c.

W celu ułatwienia opisu form naczyń przyjęto dwie cechy ich morfologii odnoszące się do punktu usytuowania maksymalnego wydęcia brzuśca (ryc. 31A) oraz stopnia wychylenia krawędzi wylewu w stosunku do maksimum wydęcia brzuśca (ryc. 31B) w trzech pozycjach. Połączenie obu cech tworzy odmiany naczyń w ramach morfotypów naczyń określonych ze względu na ilość elementów składowych ich tektoniki, np. G3 – garnki trójelementowe, itd.

Większe zrekonstruowane fragmenty naczyń pozwalają w myśl przyjętych zasad na wyróżnienie kilku ich odmian i wariantów. Zdecydowana większość pozyskanych fragment pochodzi z garnków o profilu esowatym kategorii G3, czyli naczyń trójelementowych. Niestety, ze względu na fragmentaryczność zachowanego materiału trudno jednoznacznie określić dalsze cechy wyznacznikowe, pomimo to wyróżniono:

– garnki typu G3/2c, odm. 1 (baniaste). Trudno wyznaczyć jednoznacznie pozycję największego wydęcia brzuśca, ale zapewne jest ono usytuowane około połowy wysokości naczynia (czyli pozycja 2 wg schematu). Są to naczynia o średnicy wylewu znacznie mniejszej od największej wydętości brzuśca (wariant c). Brzusiec łagodnie modelowany przyjmuje tutaj wręcz formę kulistą. Ostatecznie można je generalnie zaliczyć do typu G3/2c, odm. 1. Krawędzie wylewów są różnie profilowane, wśród których odnotowano krawędzie niepogrubione zaokrąglone, wygięte na zewnątrz łagodnie lub ostro (ryc. 32: 13, 21; 33: 2–4; 34: 2, 3, 11). Jedynie naczynie z ob. 850 można bliżej scharakteryzować, posiada ono baniasty brzusiec, prostą szyję, i jak się wydaje, wychylony na zewnątrz wylew. Egzemplarz ten jest zdobiony rytymi liniami poziomymi rozdzielonymi nalepianym okrągłym guzkiem (ryc. 34: 5). Analogiczne naczynie datowane na HT2 pochodzi z miejscowości Pruchnowo, stan. 23 (B. Józwiak 2003, s. 341, tabl. 41: 3). Liczne odpowiedniki tego typu form ornamentowane m.in. listwami dookolnymi, jak również żłobkami rytymi na przejściu górnej partii brzuśca w szyję odnajdujemy na wielu stanowiskach kultury iwieńskiej, jak również z horyzontów HT1–2 (P. Makarowicz 1998, tabl. 101: 3, 5, 8).

Najpewniej jako wariant tej odmiany należy rozpatrywać kolejne naczynie z tegoż obiektu, które posiada, jak się wydaje, mocno załamany brzusiec zdobiony poziomymi liniami rytymi na jego górnej partii oraz szyjce (ryc. 34: 7).

– garnki typu G3/2c, odm. 2 (workowate). W tym przypadku średnica wylewu jest również mniejsza niż wydętości brzuśca, lecz różnica między nimi jest niewielka, a brzusiec jest bardziej wysmukły/workowaty niż w odm. 1. Odmiana ta została wydzielona jedynie na podstawie zachowanych partii z wylewami (ryc. 32: 9, 15; 34: 8), co uniemożliwia bliższe określenie pozycji sytuowania maksymalnego wydęcia brzuśca. Zapewne jest to także pozycja 2. Ich odpowiedniki znajdujemy w tych samych zespołach co garnki odmiany 1 (tamże, tabl. 101, 4, 7, 10, itd.).

– garnki typu G3/2a (formy pucharowe). Charakteryzują się silnym wychyleniem krawędzi wylewu i średnicą znacznie przekraczającą średnicę maksymalnego wydęcia brzuśca. Do tego typu możemy zaliczyć fragmenty pochodzące z dwóch naczyń (ryc. 32: 8; 34: 12). Oba są zdobione pojedynczą listwą dookolną. Wylewy uformowane są w dwojaki sposób. W pierwszym egzemplarzu wylew jest wygięty łagodnym łukiem, o krawędzi nie pogrubionej i zaokrąglonej od zewnątrz, w drugim zaś wylew zaopatrzony jest w delikatny wrąb, a krawędź jest pocieniona i zaokrąglona. Tego typu naczynia znamy ze stanowisk na Kujawach m.in. z Brześcia Kujawskiego, stan. 4, gdzie są datowane na KI III, a z Rybin stan. 17, z przynależnością do HT2 (P. Makarowicz 1998, tabl. 101: 2, 13).

Misy. Z tym rodzajem pojemników mamy do czynienia najpewniej tylko w jednym przypadku, w postaci fragmentu krawędzi wylewu niepogrubionego i zaokrąglonego, zaopatrzonego w pojedynczą listwę. Omawiany fragment należy łączyć zapewne z jednoelementową misą o formie stożkowatej typu M1 (jednoelementowa). Usytuowanie listwy tak blisko krawędzi stwarza wrażenie kryzy (ryc. 32: 16). Analogie do mis z listwą znamy m.in. z Biskupina, stan. 2a, Torunia, stan. 243 (tamże, tabl.: 12: 4; 27: 2, 3; 30: 1), z datowaniem głównie na HT1.

Amfory. Być może jedyny egzemplarz ucha poziomo przekłutego pochodzi z formy amforowatej (ryc. 32: 11).

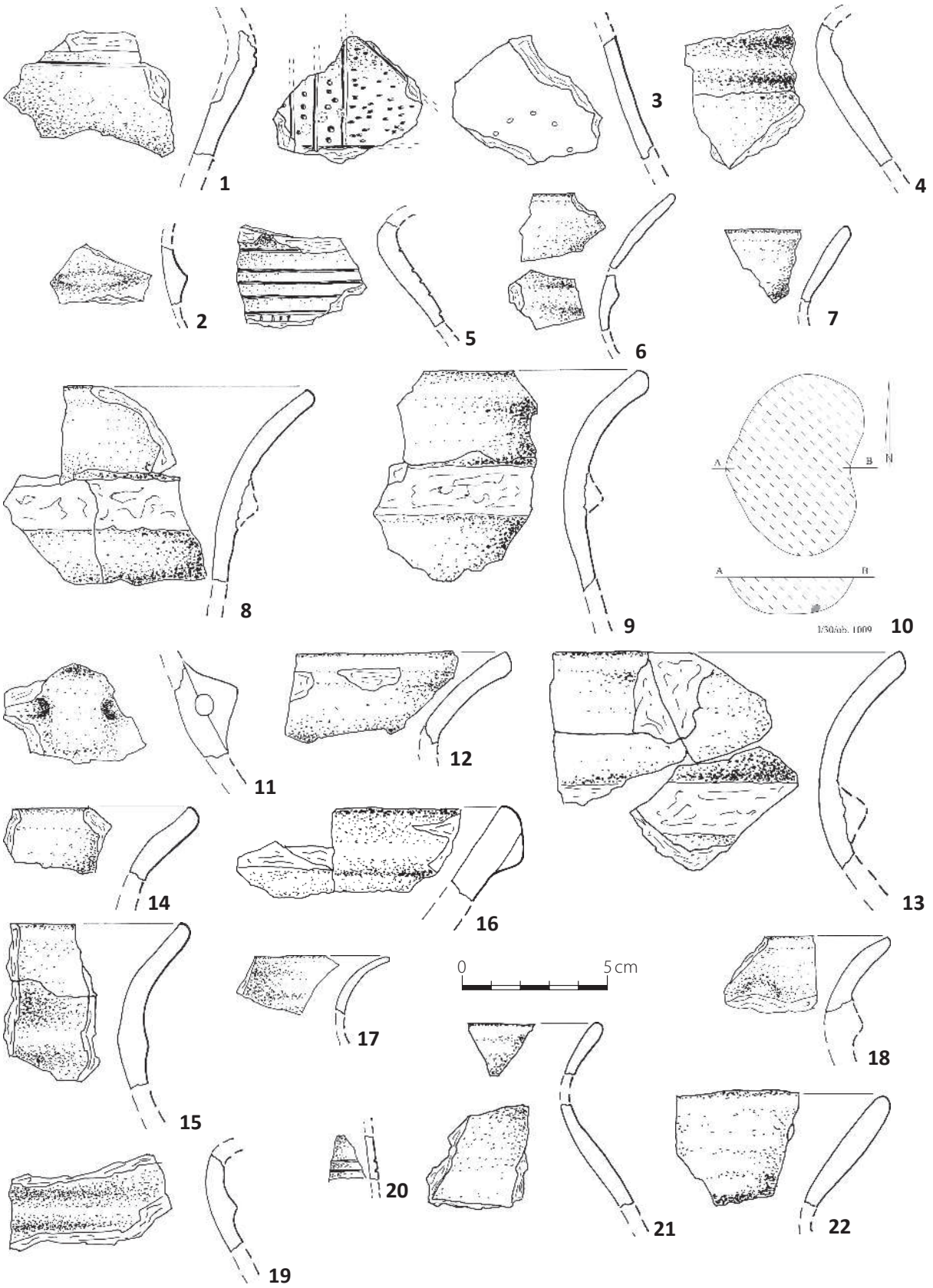

Ryc. 32. Zgórze, stan. 1, 2, gm. Strzelce, pow. kutnowski. Wybór materiałów zespołu iwieńsko-trzcinieckiego z warstwy i obiektów. 1 – ar D72, w-twa; 2 – ar H74, w-twa; 3 – ar I10, w- twa; 4 – ar I29, ob. 1014; 5–9 – ar I30, w-twa; 10–14 – ar I30, ob. 1009; 15–18 – ar I57, w-twa; 19 – ar J11, w-twa; 20 – ar J21, w-twa; 21 – ar J21, ob. 992; 22 – ar J24, w-twa.

Fig. 32. Zgórze, site 1, 2, commune of Strzelce, district of Kutno. Selection of the Iwno and Trzciniec cultural specimens from the layer and features: 1 – are D72, layer; 2 – are H74, layer; 3 – are I10, layer; 4 – are I29, feature 1014; 5–9 – are I30, layer; 10–14 – are I30, feature 1009; 15–18 – are I57, layer; 19 – are J11, layer; 20 – are J21, layer; 21 – are J21, feature: 992; 22 – are J24, layer.

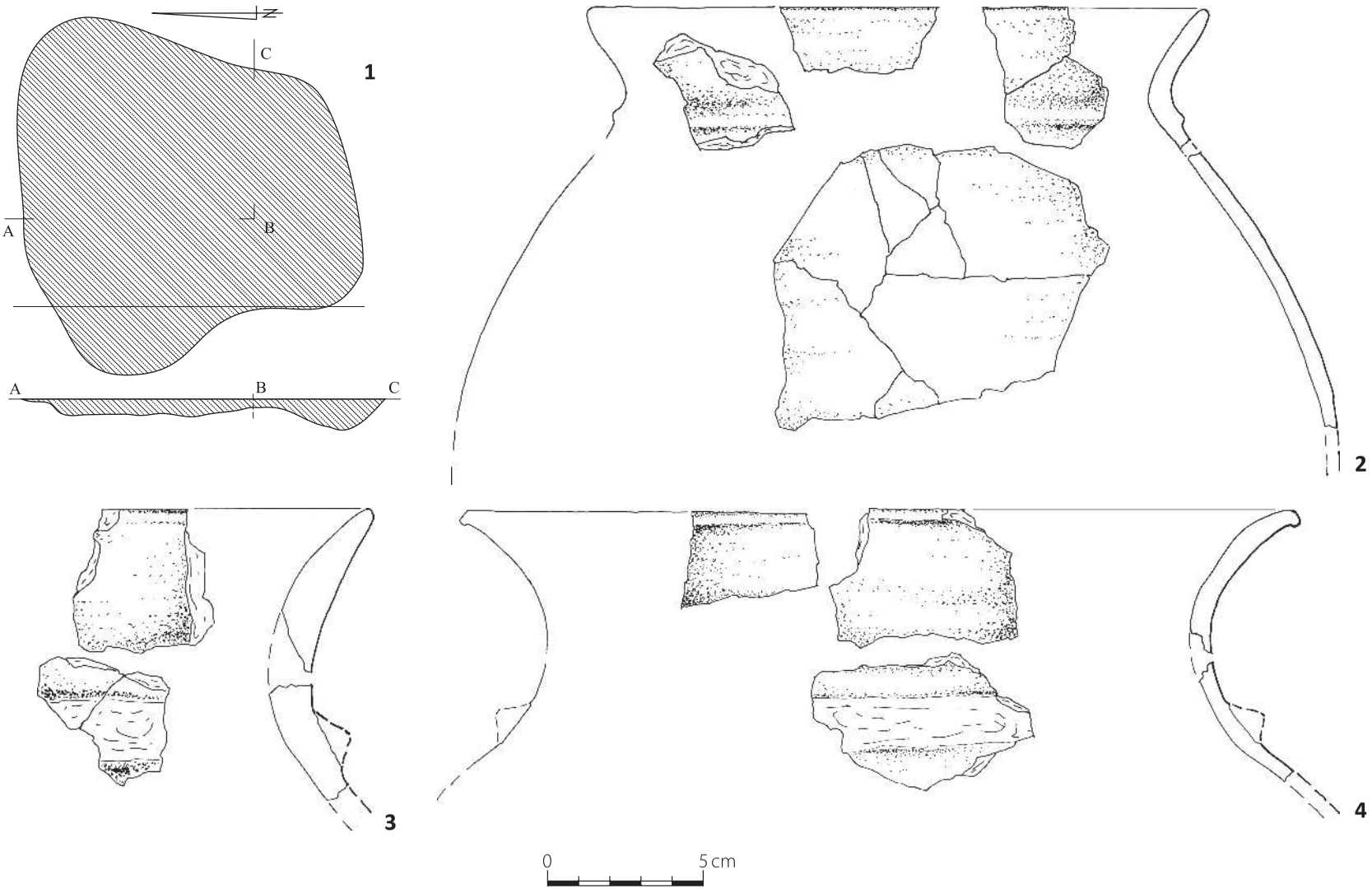

Ryc. 33. Zgórze, stan. 1, 2, gm. Strzelce, pow. kutnowski. Wybór materiału z obiektu 850 w arze I56.
Fig. 33. Zgórze, site 1, 2, commune of Strzelce, district of Kutno. Selection of specimens from feature 850, are I56.

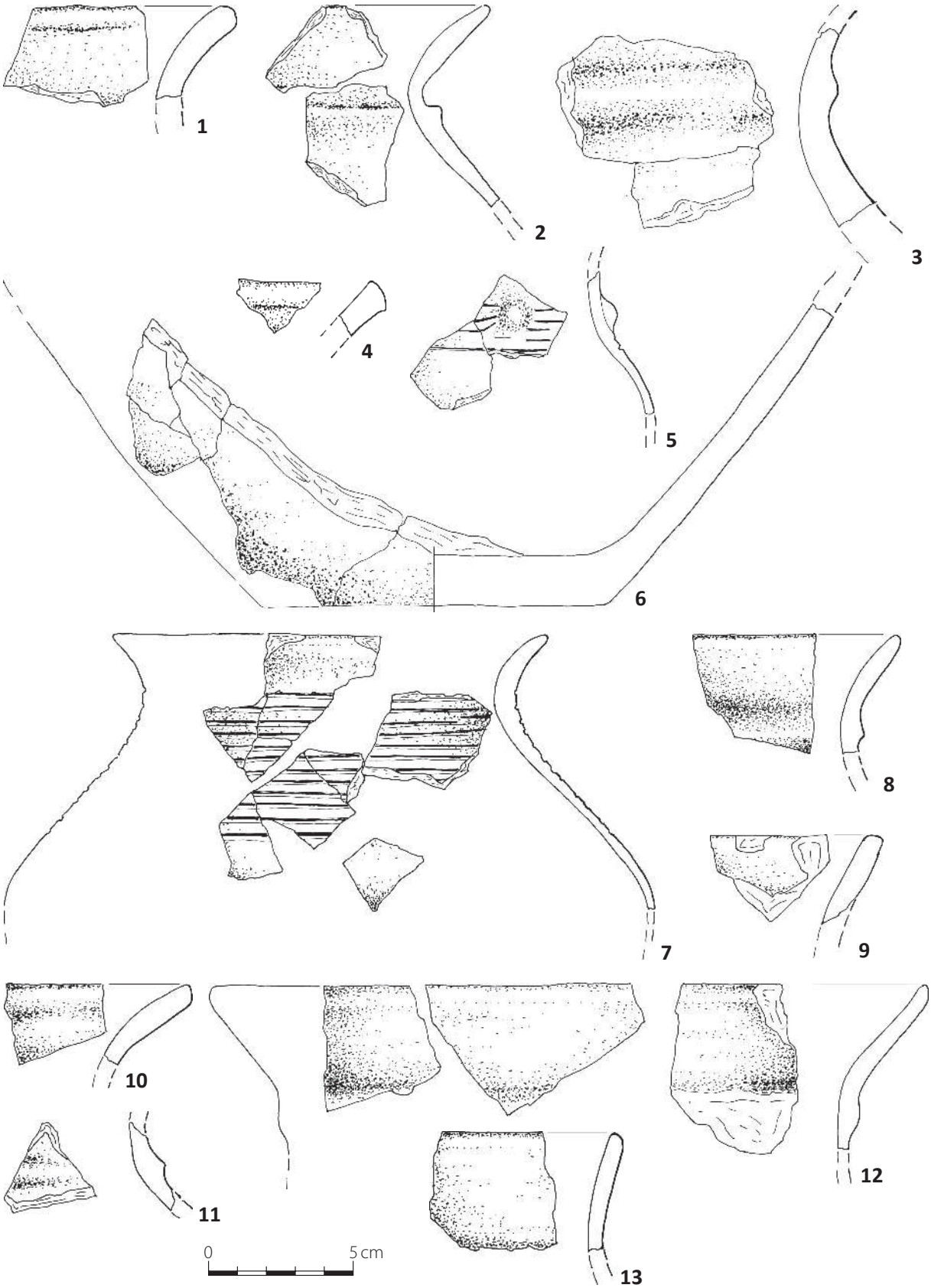

Ryc. 34. Zgórze, stan. 1, 2, gm. Strzelce, pow. kutnowski. Wybór materiałów iwieńsko-trzcinieckich z warstwy i obiektów: 1–7 – ar I58, ob. 850; 8 – ar J31, w-twa; 9 – ar J32, w-twa; 10, 11 – ar J41, w-twa; 12 – ar J41, ob. 799; 13 – ar J41, w-twa.

Fig. 34. Zgórze, site 1, 2, commune of Strzelce, district of Kutno. Selection of specimens of the Iwno and Trzciniec culture from the layer and features: 1–7 – are I58, feature 850; 8 – are J31, layer; 9 – are J32, layer; 10–11 – are J41, layer; 12 – are J41, feature 799; 13 – are J41, layer.

3.4.2.2. Obiekty wziemne i rozplanowanie przestrzenne osadnictwa

Przy opisie 29 obiektów użyto klasyfikacji stworzonej dla potrzeb stanowiska Grabek 12, gm. Szczerców (B. Muzolf 2002, s. 122). W klasyfikacji uwzględniono piętnaście podstawowych typów obiektów (od I do XV), które zostały wyróżnione ze względy na kształt rzutu poziomego i profilu, a po części także funkcji (tabela 22). Na stanowisku w Zgórzu wyróżniliśmy jedenaście typów, oraz dodaliśmy jeden nowy oznaczony jako XVI, są to skupiska ceramiki. Dodaliśmy również nową grupę obiektów ze względu na kształt o planie nieregularnym oznaczone jako F (tabela 13).

Tabela 13. Klasyfikacja typów obiektów z horyzontu iwieńsko–trzcinieckiego.

Typ obiektu ze względu na formę profilu		Odmiany zarysu poziomego obiektów (plan)				Suma:
		A	B	D	F	
		okrągłe	owalne	trójkątne	nieregularne	
I – jamy nieckowate		2	2	2	1	7
II – jamy nieckowato-wannowate			3			3
IV – jamy „cylindryczne”			2			2
VI – jama z piwniczką			2		1	3
VII – jamy z 1 „słupem”	1		1			1
	2	1				1
	3		2		2	4
VIII – jamy z 2 „słupami”			1	1		2
XI – budynki naziemne?					2	2
XV – doły posłupowe		1	1			2
XVI – skupiska ceramiki				2		2
Suma:		4	14	5	6	29

Typ I – jamy o profilu nieckowatym (tabela 14). Do tej grupy obiektów zaliczyliśmy siedem jam, w trzech odmianach ze względu na formę planu: A, B (ryc. 35: 8) i D (ryc. 35: 7). Obiekty tego typu mają głównie wypełniska jednowarstwowe, a tylko w przypadku ob. 856 dwuwarstwowe. Żadna jama nie posiadała dodatkowych konstrukcji wzmacniających (np. ścian). Trzy z nich zawierały znaczącą ilość fragmentów ceramiki w liczbie ponad 40, przy tylko od 1 do 10 w pozostałych. W odniesieniu do tego typu obiektów nie widać zestandaryzowanych ich wymiarów. Trudno jednoznacznie stwierdzić jaką funkcję spełniały, choć najpewniej gospodarczą (ryc. 32: 10).

Tabela 14. Obiekty typu I – jamy o profilu nieckowatym.

	Lokalizacja nr obiektu/ ha.-ar	Wymiary (w cm.)		
		długość/średnica	szerokość	głębokość
IA	734/J31	66,0	-	32,0
IA	751/I18	124,0	-	64,0
IB	176/D91	74,0	60,0	14,0
IB	1018/I30	100,0	94,0	30,0
ID	1009/I30	150,0	102,0	32,0
ID	856/I58	186,0	180,0	44,0
ID	857/I58	78,0	72,0	12,0

Typ II – jamy o profilu nieckowato–wannowatym reprezentują trzy obiekty o planie owalnym odmiany B (tabela 15). Charakteryzują się przegłębieniem jednej części obiektu, partia płytsza mogła pełnić rolę stopnia, zejścia do części przegłębionej. W dwóch przypadkach ich wypełnisko było dwuwarstwowe, a raz jednowarstwowe. Nie posiadały dodatkowych konstrukcji wewnętrznych. W przypadku obiektu 810 najpewniej mamy do czynienia z wtórnie wstawionym do wnętrza słupem (ryc. 35: 1). Wszystkie posiadają zbliżone wymiary mieszczące się w granicach: 100–150 × 80–96cm. Nieliczny materiał zabytkowy pozyskany z ich wnętrz nie daje podstaw do pewnej interpretacji funkcjonalnej. W przypadku obiektów 810 i 1014, mogły one pełnić rolę jam zasobowych.

Tabela 15. Obiekty typu IIB – jamy o profilu nieckowato–wannowatym.

Lokalizacja nr obiektu/ha.-ar	Wymiary (w cm.)		
	długość	szerokość	głębokość
810/J41	100,0	80,0	46,0
992/J21	128,0	82,0	18,0
1014/I29	150,0	96,0	56,0

Typ IV – jamy o profilu tzw. „cylindrycznym". Wyróżniliśmy cztery obiekty w odmianie B (o planie owalnym) w dwóch wariantach; wariant a – bez poszerzenia profilu w górnej partii (tabela 16), i z dookolnym poszerzeniem, które tworzy rodzaj stopnia, półki wariant c (tabela 17).

Tabela 16. Obiekty typu IVBa – jamy o profilu „cylindrycznym".

Lokalizacja nr obiektu/ha.-ar	Wymiary (w cm.)		
	długość	szerokość	głębokość
993/J21	100,0	76,0	58,0
753/I18	62,0	52,0	22,0

Tabela 17. Obiekty typu IVBc – jamy o profilu „cylindrycznym".

Lokalizacja nr obiektu/ha.-ar	Wymiary (w cm.)			
	długość	szerokość	śr./przegłębienia	głębokość
996/J21	120,0	96,0	80,0	62,0
997/I30	125,0	100,0	60,0	44,0

W większości są to obiekty jednowarstwowe z wyjątkiem obiektu nr 997 o wypełnisku dwuwarstwowym, z nielicznym materiałem zabytkowym w postaci fragmentów ceramicznych. Obiekty nr: 993 (ryc. 35: 4), 996 (ryc. 35: 5) i 997 (ryc. 35: 6) dostarczyły oprócz materiału ceramicznego również fragmentów przepalonych kości. W obiektach tego typu można dopatrywać się funkcji przydomowych piwniczek. W przypadku ob. 753, biorąc pod uwagę jego niewielkie rozmiary, wydaje się to jednak mało prawdopodobne, choć nie wykluczone.

Typ VI – jama o profilu wannowatym z przegłębieniem (piwniczką) została zidentyfikowana tylko w jednym przypadku, ale o dość dużych rozmiarach (tabela 18). Obiekt ten, o jednowarstwowym wypełnisku posiadał przegłębienie w części centralnej i dostarczył tylko 4 fragmentów naczyń, a jego funkcja jest trudna do określenia. Być może pełnił jakąś funkcję magazynową, zważywszy na jego rozmiary i posiadał pierwotnie zadaszenie typu szałasowego.

Tabela 18. Charakterystyka obiektu typu VI – jamy z piwniczką.

Lokalizacja nr obiektu/ha.-ar	Wymiary (w cm.)				
	długość	szerokość	gł.	śr. przegłębienia	gł. przegłębienia
1020/I29	204,0	146,0	14,0	70,0	30,0

Typ VII – jamy o profilu wannowatym lub nieckowatym z pojedynczym słupem wewnątrz (tabela 19). Obiekty tego typu charakteryzują się obecnością w profilach śladów pojedynczego dołu posłupowego. Występują w trzech odmianach ze względu na formę planu: A – okrągłe, B – owalne i F – nieregularne, z trzema wariantami usytuowania dołu posłupowego/słupa: 1 – dół posłupowy umieszczony przy jednej z krawędzi jamy, 2 – jama z przegłębieniem i dołem w partii płytszej i 3 – jama z dołem w centrum. Jamy tego typu dostarczyły niewielkiej ilości materiałów zabytkowych, a ich wypełniska były zazwyczaj jednowarstwowe, ale odnotowano także dwuwarstwowe. W przypadku obiektu 858 mamy do czynienia z umocnieniem dołu posłupowego przy pomocy kamieni (ryc. 35: 3).

Tabela 19. Obiekty typu VII- jamy z pojedynczym słupem wewnątrz.

Typ ob.	Lokalizacja nr obiektu/ha.-ar	Wymiary (w cm.)				
		średnica/długość	szerokość	głębokość	śr. dołu	gł. dołu
VIIA3	749/I18	122,0	-	20,0/40,0	30,0	54,0
VIIB1	998/I30	110,0	63,0	20,0	25,0	40,0
VIIB3	853/I58	103,0	83,0	10,0	30,0	21,0
VIIB3	752/I18	118,0	100,0	20,0	35,0	38,0
VIIF3	858/I58	124,0	85,0	17,0	30,0	17,0
VIIF3	803/J41	113,0	94,0	5,0	35,0	24,0

Typ VIII – jamy o profilu nieckowato-wannowatym z dwoma słupami wewnątrz (tabela 20). Stwierdzono dwa takie obiekty z obecnością w profilu hipotetycznych śladów po dwóch słupach ustawionych na osi podłużnej. Na podstawie planu wyróżniono dwie odmiany: B (owalne) i D („trójkątne"). W przypadku obiektu 855 o znacznej wielkości można przypuszczać, że mamy w tym przypadku do czynienia z obiektem o zadaszeniu opartym na dwóch słupach typu szałasowego i jego funkcją magazynową. Obiekt. 719 ze względu na swoje niewielkie rozmiary jest trudniejszy do interpretacji, ale mógł także wchodzić w skład zadaszonej jamy magazynowej.

Tabela 20. Charakterystyka obiektów typu VIII – jamy z dwoma słupami wewnątrz.

Typ ob.	Lokalizacja/ nr obiektu/ha.-ar	Wymiary (w cm.)					
		szerokość	długość	gł. dołu 1	śr. dołu 1	gł. dołu 2	śr. dołu 2
VIIIB	719/I39	74,0	96,0	10,0	25,0/30,0	25,0	19,0
VIIID	855/I58	160,0	170,0	5,0	40,0/30,0	30,0	40,0

Typ XI – budynki naziemne(?). Wyróżniającą się grupą ze względu na rozmiary są dwa obiekty o nieregularnych kształtach, w miarę płaskim dnie i niewielkich głębokościach, z jednowarstwowym wypełniskiem i znacznych rozmiarach (tabela 21). Przypuszczalnie możemy mieć tutaj do czynienia z przestrzenią wewnętrzną budynku, którego część użytkowa została zagłębiona w podłoże, o konstrukcji słupowej – obiekt nr 850 (ryc. 33: 1) lub zrębowej – obiekt nr 175. O takiej funkcji obiektu 850 może przemawiać pozyskany z niego duży zbiór materiałów ceramicznych (271 fragmentów), wśród których

wyróżniono pewnie sześć różnych naczyń oraz pozostałości kolejnych (ryc. 33: 2–4, 34: 1, 7). Obiekt 175 dostarczył tylko 6 fragmentów, co z kolei może wskazywać na jego odmienną funkcję, np. magazynową.

Tabela 21. Charakterystyka obiektów typu XI

Lokalizacja nr ob./ha.-ar	Wymiary/w cm.			
	długość	szerokość	głębokość	powierzchnia
175/D91	340,0	200,0	20,0	6,8m²
850/I58	620,0	550,0	30,0	34, m²

Typ XV – doły posłupowe stanowią najliczniejszą kategorią obiektów na stanowiskach osadowych, składając się na różnego rodzaju konstrukcje od typu mieszkalnego po gospodarcze. Niestety interpretacja tworzonych przez nie układów jest trudna i dość hipotetyczna. Trudności potęguje brak pewności, że wszystkie ślady takich dołów zostały odnotowane. Zapewne były one wkopywane na różnej głębokości, co powodowało ich lepsze lub gorsze zachowanie. W tej kategorii obiektów wyróżniono dwie odmiany A (okrągłe) i B (owalne). Nie wystąpiły w nich żadne elementy stabilizujące słupy, a ich średnice mieściły się w granicach 50 cm, przy średnicy samego słupa rzędu 30 cm.

Typ XVI – skupiska ceramiki. Ostatnim typem wyróżnionym na stanowisku są skupiska fragmentów z jednego lub wielu naczyń, występujące w warstwie kulturowej bez widocznych granic obiektu. W Zgórzu zarejestrowano dwa takie skupiska, są to obiekty nr: 288/D62 i 799/J41. Najliczniejszy zbiór pochodzi z obiektu 799, z którego pozyskano 41 fragmentów, głównie z jednego naczynia (ryc. 34: 12).

Tabela 22. Zestawienie obiektów horyzontu iwieńsko-trzcinieckiego.

Lokalizacja nr ob./ha.-ar-ćw.	Wielkość (w cm.)			Forma obiektu		Materiał zabytkowy	Funkcja obiektu	Wypełnisko
	dł.	szer.	gł.	plan	profil			
175/D91C	340,0	200,0	20,0	nieregularny	nieckowaty	6 fr. cer.	jama	1. szara próchnica z żółtym piaskiem
176/D91C	74,0	60,0	16,0	owalny	nieckowaty	10 fr. cer.	jama z dołem posłupowym	1. szara próchnica z żółtym piaskiem
288/D62A	50,0	50,0	-	nieregularny	brak	7 fr. cer.	skupisko ceramiki	brak wyraźnego zarysu jamy
719/I39B	74,0	96,0	24,0	owalny	nieckowaty z przegłębieniem	4 fr. cer.	jama	1. beżowopomarańczowa próchnica
734/J31D	64,0	66,0	32,0	owalny	nieckowaty	1 fr. cer.	jama	1. ciemnobrunatna próchnica
749/I18B	118,0	126,0	54,0	owalny	nieckowaty z przegłębieniem	2 fr. cer.	jama	1. jasnoszarobrunatna próchnica
751/I18B	124,0	118,0	64,0	owalny	workowaty	3 fr. cer.	jama	1. jasnoszarobrunatna próchnica
752/I18D	118,0	100,0	38,0	owalny	nieckowato-workowaty	3 fr. cer.	jama z dołem posłupowym	1. jasnobrunatna próchnica
753/I18A	62,0	52,0	22,0	owalny	nieckowaty	2 fr. cer.	jama	1. jasnobrunatna próchnica
799/J41B, D	200	200,0		okrągły		49 fr. cer.	skupisko ceramiki	brak wyraźnego zarysu jamy
803/J41C	113,0	94,0	24,0	nieregularny	nieckowato-workowaty	2 fr. cer.	jama z dołem posłupowym	1. jasnobrunatna próchnica, 2. brunatne żwiry.

Lokalizacja nr ob./ha.-ar-ćw.	Wielkość (w cm.)			Forma obiektu		Materiał zabytkowy	Funkcja obiektu	Wypełnisko
	dł.	szer.	gł.	plan	profil			
810/J41D	100,0	80,0	46,0	owalny	nieckowaty	11 fr. cer.	jama z dołem posłupowym	1. jasnoszara próchnica, 2. jasnoszarobrunatna próchnica
850/I57–67–68A, B	850,0	376,0	30,0	nieregularny	nieckowaty	271 fr. cer.	pozostałości budynku ?	1. szarobrunatna próchnica
853/I58D	103,0	83,0	21,0	owalny	nieckowaty	1 fr. cer.	jama	1. jasnoszarobrunatna próchnica
855/I58A	160,0	170,0	34,0	trójkątny	nieckowato-workowaty	2 fr. cer.	jama z 2 dołami posł.	1. jasnoszarobrunatna próchnica
856/I58B	186,0	180,0	44,0	trójkątny	nieckowaty	1 fr. cer.	jama	1. szara próchnica z dużą ilością węgli drzewnych, 2. brunatnoszara próchnica
857/I58C	78,0	72,0	12,0	nieregularny	nieckowaty	48 fr. cer.	jama	1. szara próchnica
858/I57B	124,0	85,0	17,0	nieregularny	nieckowaty	13 fr. cer.	jama z dołem posłupowym	1. brunatnoszara próchnica, 2. jasnoszarobrunatna próchnica
859/I68A	68,0	53,0	14,0	owalny	nieckowaty	5 fr. cer.	jama	1. brunatnoszara próchnica z fragm. węgla drzewnego.
980/J23C	50	40,0	16,0	owalny	nieckowaty	1 fr. cer.	jama	1. jasnoszara próchnica
992/J21A	128,0	82,0	18,0	owalny	nieckowaty	4 fr. cer.	jama	1. jasnobrunatna próchnica z węglem drzewnym
993/J21A	100,0	76,0	58,0	owalny	wannowaty	3 fr. cer., 5 przepal. kości	jama	1. brunatnoszara próchnica z węglem drzewnym
994/I30B	48,0	52,0	25,0	owalny	nieckowaty-cylindryczny	2 fr. cer.	dół posłupowy	1. jasnobrunatna próchnica z węglem drzewnym
996/J21D	120,0	96,0	62,0	owalny	cylindryczny	4 fr. cer., 2 przepal. kości	jama	1. jasnobrunatna próchnica z węglem drzewnym
997/I30D	122,0	97,0	44,0	owalny	nieckowaty z przegłębieniem	2 fr. cer., 1 kość przepalona	jama	1. szara próchnica z węglem drzewnym, 2.jasnobru-natnoszara próchnica z węglem drzewnym
998/I30B	110,0	63,0	31,0	owalny	nieckowaty-cylindryczny	1 fr. cer.	jama z dołem posłupowym	1. jasnobrunatnoszara próchnica z węglem drzewnym
1009/I30C	150,0	102,0	32,0	nerkowaty	nieckowaty	43 fr. cer.	jama	1. brunatnojasnoszara próchnica
1014/I29A	150,0	96,0	56,0	owalny	cylindryczny	12 fr. cer.	jama	1. szarobrunatna próchnica z węglem drzewnym, 2. brunatnojasnoszara próchnica

Jak już wspominaliśmy materiały i obiekty zaliczone do horyzontu iwieńsko-trzcinieckiego koncentrują się w dwóch strefach – południowej B1 i północnej B2. W obu koncentracjach upatrujemy reliktów dwóch epizodów osadniczych, które interpretujemy jako osady/obozowiska B1 i B2. Przy próbie analizy ich organizacji przestrzennej wzięliśmy pod uwagę również obiekty nie datowane, lecz będące

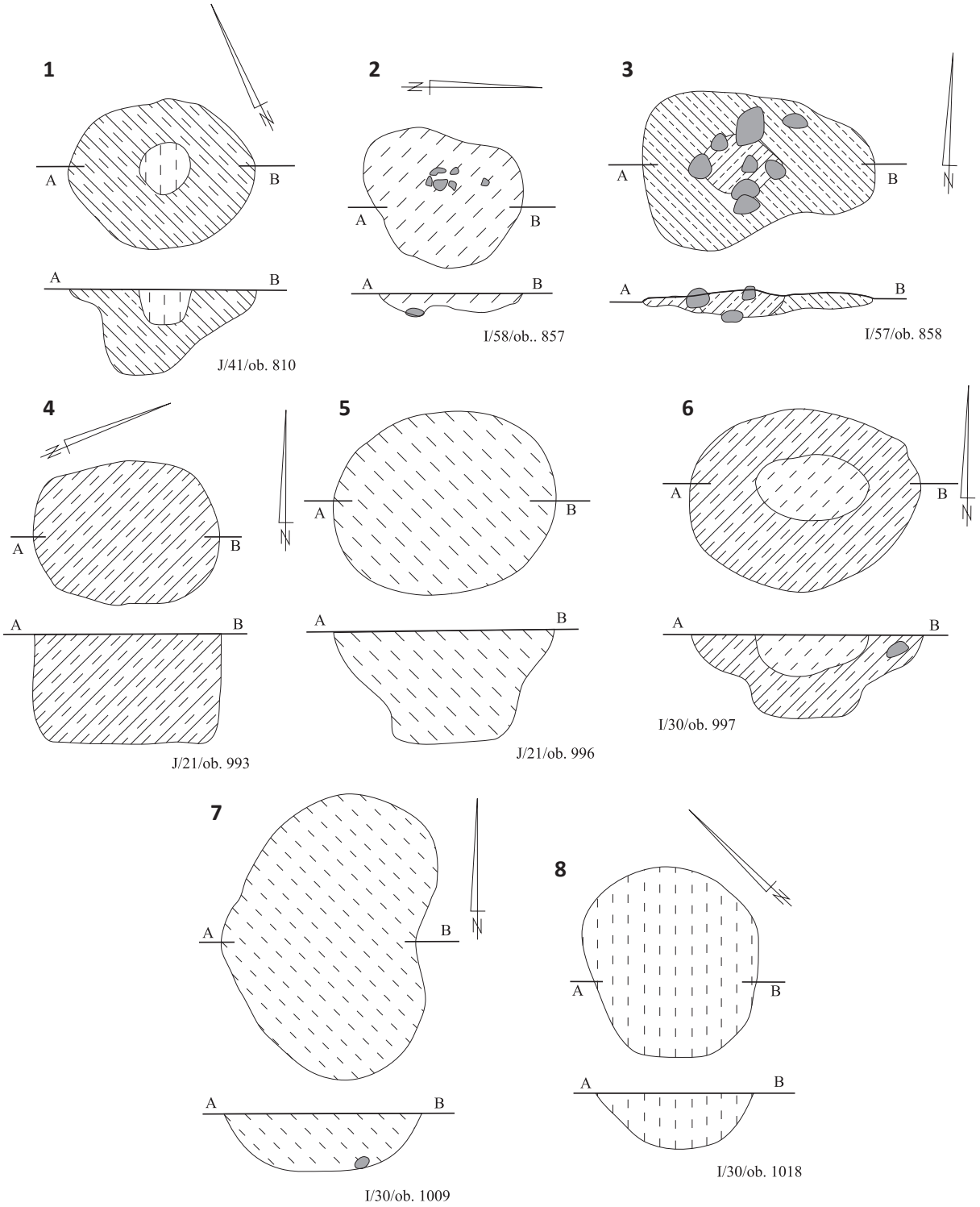

Ryc. 35. Zgórze, stan. 1, 2, gm. Strzelce, pow. kutnowski. Plany i profile obiektów z horyzontu iwieńsko-trzcinieckiego.
Fig. 35. Zgórze, site 1, 2, commune of Strzelce, district of Kutno. Horizontal projections and cross-sections of features.

w zwartym zasięgu występowania w warstwie materiału ceramicznego z tego horyzontu chronologicznego.

W koncentracji B1, najliczniej występuje zarówno materiał ruchomy jak i obiekty. Po przeanalizowaniu obiektów zawierających materiał zabytkowy, możemy stwierdzić, iż mamy do czynienia w tej strefie być może z trzema lub czterema hipotetycznymi obiektami mieszkalnymi (ryc. 36). Pierwszy z nich, być może wzniesiono w konstrukcji zrębowej (obiekt 850 – budynek 1). Charakteryzuje się dużym nagromadzeniem materiału zabytkowego w postaci potłuczonych naczyń, zalegających w zagłębieniu po-

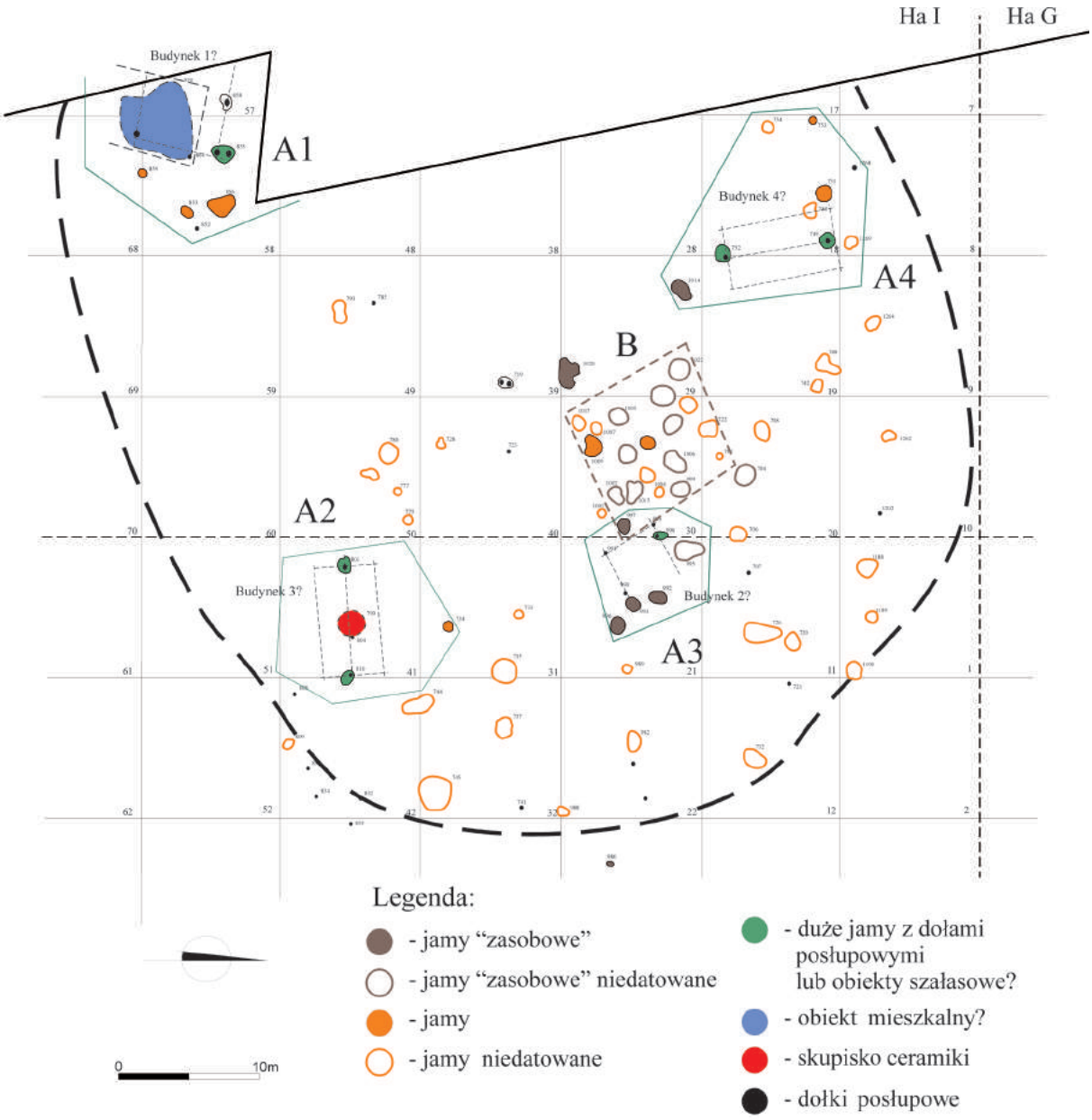

Ryc. 36. Zgórze, stan. 1, 2, gm. Strzelce, pow. kutnowski. Rozplanowanie przestrzenne skupiska B1 – „osada główna".
Fig. 36. Zgórze, site 1, 2, commune of Strzelce, district of Kutno. Spatial analysis of settlement cluster B1 – "main settlement".

tencjalnej części mieszkalnej. W pobliżu występują również pojedyncze obiekty z dołami posłupowymi, które mogły także wchodzić w skład konstrukcji tego budynku, przy założeniu, że była to konstrukcja mieszana zrębowo–słupowa.

Drugi hipotetyczny budynek (2) o konstrukcji słupowej, formą zbliżony do kwadratu (?) usytuowany w partii centralnej skupiska mogły tworzyć doły posłupowe o numerach ob.: 990, 991, 994, 998. Natomiast na budynek 3, składały się trzy zachowane doły posłupowe: ob. 803, 804 i 810. W tym przypadku byłyby one śladem słupów pod sochę budynku zrębowego. Dodatkowo w partii centralnej tego budynku odkryto skupisko ceramiki z kilku naczyń (ob. 799). Być może analogicznie jak budynek 3, należy rekonstruować budynek 4, odtwarzany w oparciu o odkrycie dwóch obiektów z dołami posłupowymi (ob. 749 i 752). Trzy z tych hipotetycznych budynków (1, 2 i 4) byłyby ustawione dłuższymi osiami na linii północ – południe, z niewielkimi odchyleniami na wschód lub zachód, aczkolwiek budynek 1 można także rekonstruować w ustawieniu W-E, co odpowiadałoby położeniu budynku 3. Co interesujące, w partii centralnej całego skupiska (ar I30), gdzie wystąpiło największe nagromadzenie materia-

łów ceramicznych, wyraźnie rysuje się również zwarte skupisko jam zasobowych, które mogło wchodzić w skład wspólnej (?) części magazynowej dla całej osady.

Te cztery hipotetyczne budynki i strefa gospodarcza obejmują miejsca największego nagromadzenia ceramiki w warstwie. W oparciu o te fakty wydzielamy na osadzie pięć mniejszych jednostek funkcjonalnych. Cztery z nich mogą wyznaczać tzw. zagrody, czyli podstawowe jednostki organizacji przestrzeni osad, jak i organizacji grupy społecznej w rozumieniu poszczególnych rodzin, oznaczone jako: A1, 2, 3 i 4, które otaczają część gospodarczą B (ryc. 36). Być może już poza obszarem badań kryje się jeszcze jedna taka zagroda (A5?). W takiej sytuacji mielibyśmy tutaj do czynienia zapewne z dość krótkotrwałą osadą zamieszkaną przez wspólnotę pięciu potencjalnych rodzin.

Usytuowanie owych pięciu hipotetycznych zagród wskazuje, że rozmieszczono je według przemyślanego planu na obwodzie kręgu/owalu z placem pośrodku, tworzących osadę w typie okolnicy. Średnica placu miałaby około 30 m. Interesujące, że odległości pomiędzy hipotetycznymi budynkami 2, 3 i 4 wynoszą około 20m., co pozwala również na umieszczenie w podobnej odległości domniemanego budynku 5, w stosunku do budynków 4 i 1. Natomiast od strony południowej placu brak podstaw do usytuowania jakiejkolwiek zabudowy, co sugeruje, że rekonstruowana osada „otwierała" się na południe.

Drugie skupisko B2 oddalone jest od B1 o około 200 m na północ. W porównaniu z B1 jest ono niewielkie (ryc. 37), ale w jego skład może również wchodzić hipotetyczny budynek w konstrukcji zrębowej (ob. 175), ustawiony w linii wschód – zachód, rysujący się w postaci zagłębienia o nieregularnych kształtach z płaskim dnem. Jednak, jak już pisaliśmy przy omawianiu typów obiektów, ten obiekt dostarczył jedynie 6 fragmentów naczyń, stąd też nasze przypuszczenie, iż mógł on spełniać raczej inne funkcje

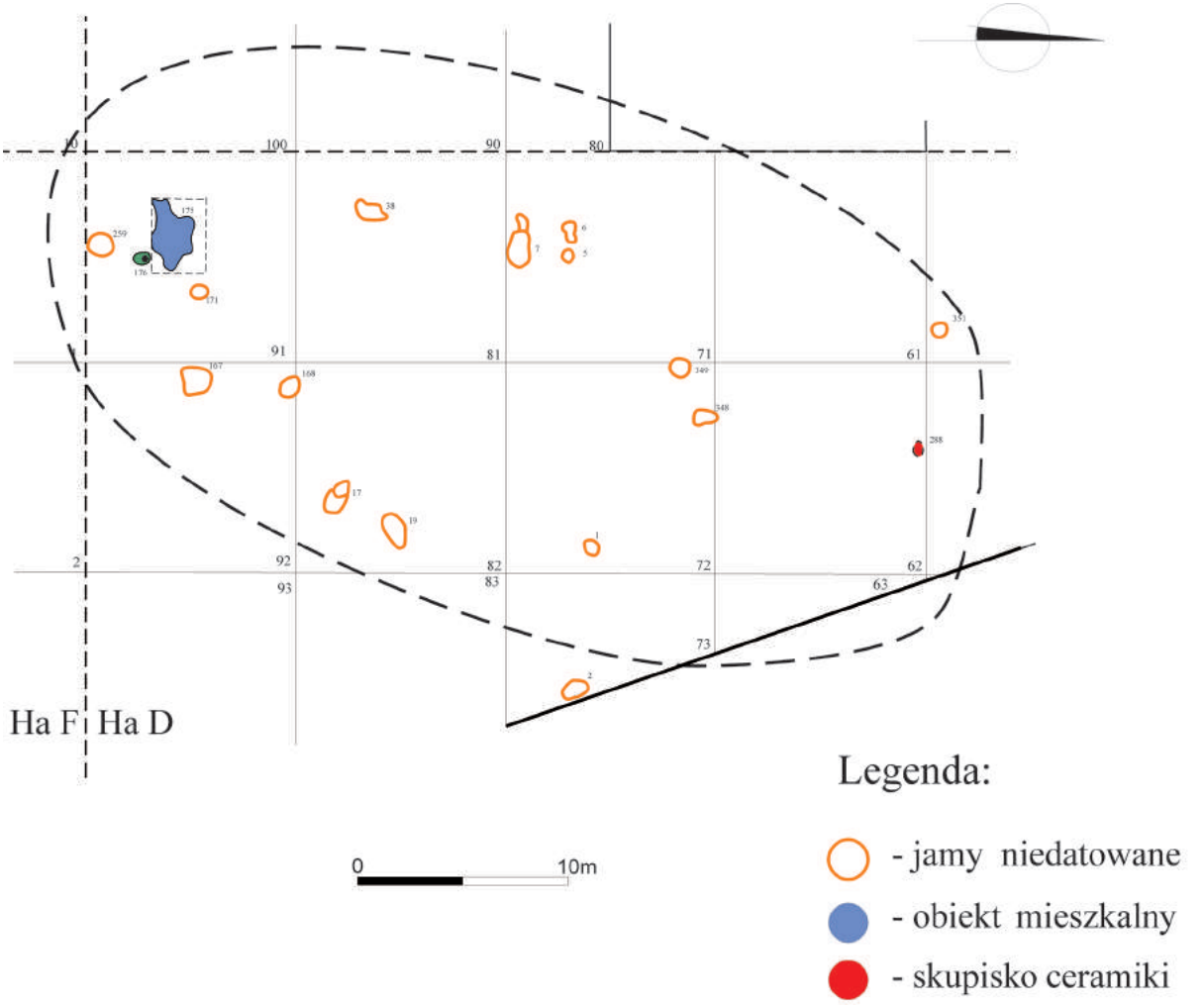

Ryc. 37. Zgórze, stan. 1, 2, gm. Strzelce, pow. kutnowski. Rozplanowanie przestrzenne skupiska B2.
Fig. 37. Zgórze, site 1, 2, commune of Strzelce, district of Kutno. Spatial analysis of settlement cluster B2.

niż mieszkalne, np. magazynowo – hodowlane. Obok tego budynku wystąpiła także jama z dołem posłupowym, która może być reliktem obiektu typu szałasowego oraz oddalone o około 30 m skupisko ceramiki ob. 288. W sąsiedztwie obiektów datowanych notujemy dalsze liczne jamy o nieokreślonej funkcji i chronologii. Zapewne oba skupiska są odzwierciedleniem dwóch oddzielnych epizodów osadniczych o odmiennym charakterze. Nie możemy jednak wykluczyć, że skupisko B2 jest związane także z osadą w obrębie skupiska B1, spełniając jakieś bliżej niesprecyzowane funkcje w ramach organizacji osady.

3.4.2.3. Podsumowanie

W wyniku przeprowadzonej analizy możemy stwierdzić, że w badanym obszarze mamy do czynienia z pozostałościami najpewniej osady w skupisku B1 oraz obozowiska (?) w B2 (chyba, że jest to fragment większego skupiska poza obszarem badań lub powiązanego funkcjonalnie z osadą B1, o czym już wspominaliśmy powyżej).

Jednoznaczne przypisanie kulturowe omawianego zespołu wyrobów ceramicznych jest trudne. Wydaje się, że charakter prezentowanych materiałów należy łączyć głównie z późnymi fazami kultury iwieńskiej. Przemawia za tym morfologia naczyń – ich silnie wychylone wylewy o zaokrąglonych lub pocienianych krawędziach oraz zdobnictwo. Jednocześnie notujemy wśród nich fragment ewidentnie wiązany już z kręgiem trzcinieckim (wschodnim) w postaci ornamentu metopowego (ryc. 32: 3). Jednak brak w tym inwentarzu charakterystycznych krawędzi trzcinieckich i większej ilości fragmentów naczyń zdobionych w stylistyce trzcinieckiej z fazy klasycznej. Z tego też powodu opowiadamy się za datowaniem całego zespołu na wczesny horyzont kształtowania się kręgu trzcinieckiego, względnie jest to zespół, który wskazuje na początkowe kontakty społeczności iwieńskiej z ugrupowaniami mazowieckimi KT. W nomenklaturze ośrodka poznańskiego są to jednostki periodyzacyjne określone mianem HT1 i HT2. W datach bezwzględnych znaleziska ze Zgórza należy sytuować około 1900–1700 l.p.n.e. (P. Makarowicz 1998, s. 304, ryc. 38).

Błażej Muzolf

3.4.3. OSADNICTWO ŁUŻYCKICH PÓL POPIELNICOWYCH

W skład najliczniejszego kompleksu chronologiczno–kulturowego stanowiska wchodzą pozostałości osadnictwa społeczności kręgu łużyckich pól popielnicowych (dalej: KŁ). Osadnictwo ma charakter wielofazowy i tworzy cztery kompleksy przestrzenne, w których upatrujemy relikty samodzielnych jednostek osadniczych w formie osad, zlokalizowanych w ramach wyznaczonych trzech stref stanowiska: I, II i III, z oznaczeniem, jako C1, C2, C3 i C4 (ryc. 6). Na zasadność wydzielenia takich jednostek wskazuje także planigrafia materiałów ceramicznych z tego poziomu odkrytych w warstwie (ryc. 38).

3.4.3.1. Podstawy klasyfikacji technologii – morfologii i ornamentyki naczyń

Najliczniejszy z badań materiał ceramiczny sprawia duży kłopot z jego klasyfikacją ze względu na jego silne rozdrobnienie. W wielu publikacjach przyjmowano różnego rodzaju klasyfikacje, mające w jakimś stopniu ułatwić ten zabieg. Tym niemniej zazwyczaj uniemożliwiają one szersze porównanie materiałów z różnych stanowisk, z powodu zastosowania przez poszczególnych badaczy odmiennych założeń metodycznych. W przypadku opracowania materiałów ze Zgórza przyjęto rozwiązanie, które umożliwia łatwe porównywanie inwentarzy z różnych stanowisk. Odnosi się to tak do strony technologicznej, morfologicznej jak i ornamentacyjnej analizowanych zbiorów.

W pierwszym rzędzie zostanie rozpatrzona strona technologiczna, która jednocześnie sprawia najwięcej kłopotów i jest zazwyczaj traktowana dość dowolnie. Jest to podyktowane faktem, że, jak uważa część badaczy, nie daje ona pozytywnych wyników, lecz wskazuje jedynie na pewne trendy w rozwoju warsztatu garncarskiego KŁ.

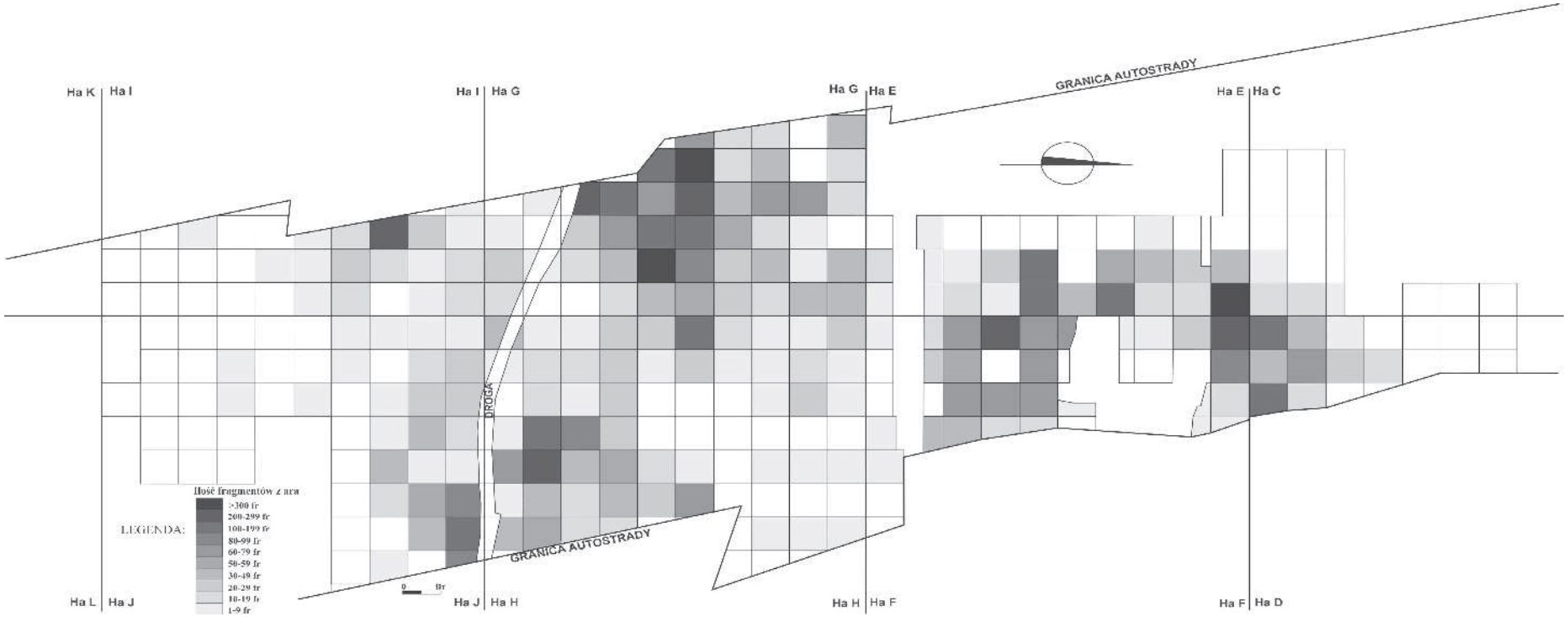

Ryc. 38. Zgórze, stan. 1, 2, gm. Strzelce, pow. kutnowski. Planigrafia materiałów KŁ.

Fig. 38. Zgórze, site 1, 2, commune of Strzelce, district of Kutno. Distribution of pottery artefacts of the Lusatian culture of the Urn field cultural circle.

W odniesieniu do technologii przyjęto uproszczony kwestionariusz cech charakteryzujących makroskopowo sposób wytwarzania poszczególnych naczyń, czy też głównie ich fragmentów. Na określenie danej grupy technologicznej składają się co najmniej cztery grupy cech, tj. dotyczące techniki lepienia naczynia, rodzaju i składu masy ceramicznej użytej do jego wykonania (D – domieszka), techniki opracowania powierzchni (F – faktura) oraz wypału co przekłada się m.in. na barwę powierzchni (B – barwa) oraz rodzaj przełomu (P – przełom). W odniesieniu do techniki formowania naczyń przyjmujemy dla tego poziomu chronologiczno-kulturowego obligatoryjnie, że są to wszystko formy lepione całkowicie ręcznie, dlatego też pomijamy oddzielne oznaczenie tejże cechy.

W proponowanej klasyfikacji dokonano połączenia kilku wyżej wymienionych cech w dwie kategorie. Pierwsza z kategorii obejmuje cechy charakteryzujące barwę obu powierzchni (cecha B) oraz rodzaj faktury powierzchni zewnętrznej (cecha F), w formie oznaczeń kodowych.

Kwestionariusz cech i ich oznaczenia kodowe.

B – barwa powierzchni zewnętrznych i wewnętrznych:

- 1 – brunatne (różne odcienie brunatne);
- 2 – szaro-czarne (ogólnie czarne);
- 3 – wielobarwne, brunatno-szaro-czarne (ogólnie brunatno-szare) – plamiste
- B11 – obie powierzchnie brunatne;
- B12 – zew. brunatna, wew. czarna;
- B13 – zew. brunatna, wew. wielobarwna;
- B21 – zew. czarna, wew. brunatna;
- B22 – obie powierzchnie czarne;
- B23 – zew. czarna, wew. wielobarwna;
- B31 – zew. wielobarwna, wew. brunatna;
- B32 – zew. wielobarwna, wew. czarna;
- B33 – obie powierzchnie wielobarwne

F– rodzaj faktury zewnętrznej powierzchni naczyń

- F1 – powierzchnia wygładzana po wyświecanie
- F2 – powierzchnia szorstka
- F3 – powierzchnia chropowacona
- F4 – naczynia o powierzchniach częściowo wygładzanych i chropowaconych

Jednak w przypadku grupy F4 jest wymagane dalsze zróżnicowanie ze względu na zakres występowania chropowacenia, dlatego też wprowadzamy tutaj dodatkowy podział specyfikujący tą cechę na F4A, F4B, itd (ryc. 39).

Formy talerzy o jednej powierzchni gładkiej, drugiej zaś chropowaconej, są zapisywane w osobnej rubryce zestawień tabelarycznych form naczyń.

Połączenie i korelacja powyższych cech (B + F) tworzy podstawową charakterystykę technologiczną naczynia/fragmentu w formie tzw. BF, umożliwiających wyróżnienie 36 możliwych kombinacji (tabela 23).

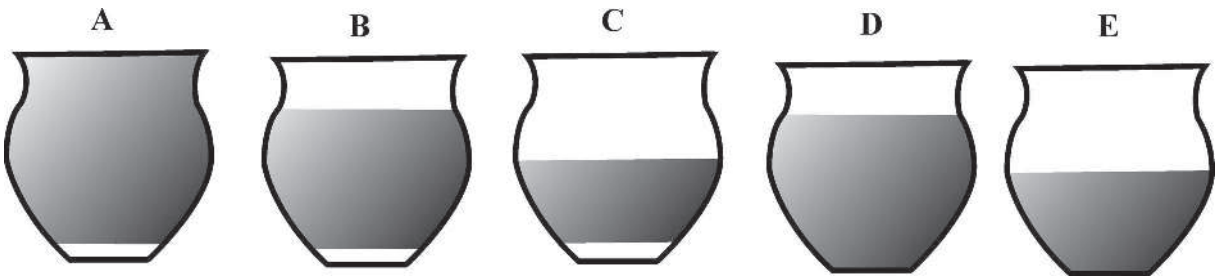

Ryc. 39. Schemat odmian zasięgu chropowacenia w kategorii faktury F4

Fig. 39. Scheme of types of the range of coarse surfaces, category F4

Tabela 23. Korelacja cech kolorystycznych (B) oraz rodzaju faktur powierzchni (F) naczyń tzw. BF.

faktury pow. B/ Barwa pow. F		B11	B12	B13	B21	B22	B23	B31	B32	B33
gładkie	F1	BF 111	BF 121	BF 131	BF 211	BF 221	BF 231	BF 311	BF 321	BF 331
szorstkie	F2	BF 112	BF 122	BF 132	BF 212	BF 222	BF 232	BF 312	BF 322	BF 332
chropowacone	F3	BF 113	BF 123	BF 133	BF 213	BF 223	BF 233	BF 313	BF 323	BF 333
gładko-chropowacone	F4	BF 114	BF 124	BF 134	BF 214	BF 224	BF 234	BF 314	BF 324	BF 334

Dla pełniejszego określenia grupy technologicznej jest potrzebna również cecha charakteryzująca masę ceramiczną z której wykonano naczynie, obejmująca określenie rodzaju surowca oraz intencjonalnych domieszek użytych do jego tzw. schudzenia. Z praktyki wiemy, że określenie surowca sprowadza się zazwyczaj do stwierdzenia, że jest to glina. Jednoznaczne określenie rodzaju surowca wymaga specjalistycznych i kosztownych badań laboratoryjnych i takowe określenia są, jak dotąd, spotykane wyjątkowo. Pozostaje w takiej sytuacji jeszcze do określenia rodzaj tzw. intencjonalnej domieszki schudzającej surowiec wyjściowy (cecha D). Pełna jej charakterystyka wymaga również szczegółowych analiz laboratoryjnych, co jest czynione jedynie w wyjątkowych i bardzo wybiórczych sytuacjach, aczkolwiek spotykamy się z nimi coraz częściej. Zazwyczaj jest to makroskopowe określenie rodzaju domieszki (tłuczeń kamienny, ceramiczny/szamot, muszle, kości, części roślinne, piasek i in.) oraz jej granulacji. W proponowanej kodyfikacji cech określających masę ceramiczną, wykorzystaną do wyrobu naczyń, pominięto określenie rodzaju surowca wyjściowego (przyjmując, że jest to, ogólnie rzecz ujmując, glina), uwzględniając jedynie rodzaj domieszki/domieszek schudzających oraz w odniesieniu do domieszki tłucznia kamiennego także jego granulację.

D – rodzaj domieszki schudzającej masę ceramiczną
  1 – gruby tłuczeń kamienny;
  2 – średni tłuczeń kamienny;
  3 – drobny tłuczeń kamienny;
  4 – piasek;
O – domieszka organiczna;
S – domieszka ceramiczna/szamot;
K – domieszka kości;
M – domieszka muszli

Wyróżnione rodzaje domieszek możemy łączyć, tworząc tzw. receptury masy ceramicznej np. D123, co oznacza masę ceramiczną schudzoną tłuczniem kamiennym o granulacji od grubego po drobny, D123S jw., lecz z domieszką szamotu, itd.

Przejdźmy obecnie do klasyfikacji morfologicznej naczyń i ich fragmentów. Przy analizie fragmentów naczyń istotną kwestią jest określenie ich przypisania do danej formy naczynia (grupy). W literaturze przedmiotu funkcjonuje wiele klasyfikacji naczyń dotyczących tego poziomu chronologiczno – kulturowego aby wymienić chociażby typologie Z. Durczewskiego (1939–1948), J. Miśkiewicza (1968a), następnie nieco zmodyfikowaną dla grupy górnośląsko-małopolskiej (R. Miklaszewska-Balcer, J. Miśkiewicz 1968), czy też ostatnio zaproponowane klasyfikacje dla Wielkopolski M. Kaczmarka (2002) i J. Żychlińskiej (2013).

Dla materiałów ze Zgórza przyjęto podział na podstawowe grupy morfologiczne naczyń, następnie na typy i odmiany z określeniami kodowymi, w oparciu o wyznaczniki zaprezentowane poniżej.

Każde naczynie w swej bryle jest zbudowane z podstawowych elementów składowych (A. Buko 1981). Z tego też względu wyróżniamy naczynia od form najprostszych, jednoelementowych, po złożone, np. czteroelementowe, co prezentuje przykład naczynia modelowego (ryc. 40).

Podziały tektoniki naczyń stają się podstawą do wydzielenia grup morfologicznych naczyń oznaczonych od ogólnie przyjętego ich nazewnictwa dużymi literami alfabetu np. garnków: G1, G2, G3, itd.

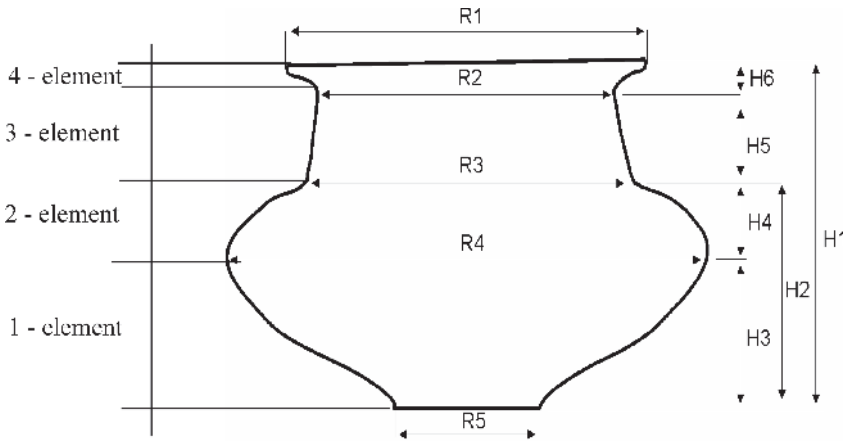

Ryc. 40. Schemat naczynia modelowego z cechami metrycznymi oraz elementami składowymi tektoniki.
Fig. 40. Scheme of model vessel with measured features and components of its shape.

Natomiast za podstawę wydzielenia typu ogólnego naczynia w ramach grupy przyjmujemy kształt elementów składających się na jego bryłę. Generalizując, owe elementy składowe możemy przypisać pewnym „idealnym" formom geometrycznym. Takie rozwiązanie proponował już przed laty S. Kadrow (1991, s. 41 i n., ryc. 23, 24) dla materiałów kultury mierzanowickiej z osady w Iwanowicach – Babiej Górze. Naszym zdaniem można wyróżnić 9 takich form z oznaczeniami kodowymi od 1 do 9 (ryc. 41).

Według nich określamy typ naczynia, rozpoczynając jego opis od dna po wylew, np. 257 (gdzie wykorzystano element nr 2 dla określenia formy dolnej partii brzuśca (zaokrąglone), nr 5 dla górnej partii brzuśca (wyoblony) i nr 7 (cylindryczny) dla formy wylewu, co ostatecznie określa formę trójelementową o brzuścu baniastym z cylindryczną szyją/wylewem (ryc. 42).

Dla wyznaczenia odmian danego typu naczynia uznajemy, tak jak w przypadku naczyń kultury trzcinieckiej dwie analogiczne cechy (ryc. 31: A, B) ale wzbogacone dodatkowo jeszcze o cechę trzecią. Pierwszą jest wysokość usytuowania maksymalnego wydęcia brzuśca naczynia (wys. H3), gdzie przyjmujemy obligatoryjnie trzy takie punkty (1/3, 1/2 i 2/3 wysokości naczynia), z oznaczeniem kodowym odpowiednio: 1, 2 i 3. Drugą cechą jest stopień wychylenia krawędzi wylewu względem maksymalnego wydęcia brzuśca (śr. R1), również z trzema punktami: 1 – wylew silnie wychylony poza obrys brzuśca (R1>R4) 2 – krawędź wylewu w linii brzuśca (R1=R4) i 3 – krawędź wylewu cofnięta względem maksymalnego wydęcia brzuśca (R1<R4). Trzecia cecha dotyczy proporcji pomiędzy elementami składowymi górnej części naczynia powyżej maksymalnego wydęcia brzuśca (dotyczy to szczególnie form trójelementowych), przyjmując podział tego elemntu na trzy części: 1/3, 1/2 i 2/3 wysokości górnej części naczynia, z oznaczeniem kodowym, odpowiednio: 1, 2 i 3 (ryc. 42). Połączenie oznaczeń wszystkich trzech cech określa odmianę naczyń w danej grupie morfologicznej, np. W3/odm.232 (waza trójelementowa z maksymalnym wydęciem brzuśca w ½ wysokości

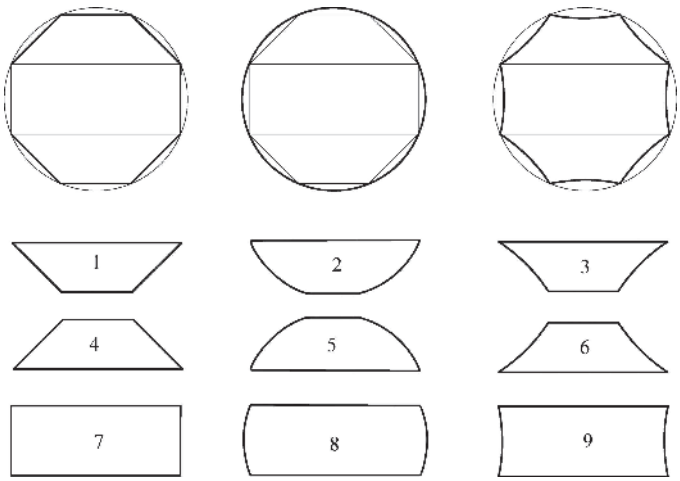

Ryc. 41. Schemat klasyfikacji elementów składowych tektoniki naczyń wykorzystany przy tworzeniu bryły naczynia i określeniu kodowym jego typu.
Fig. 41. Scheme of classification of components of a vessel shape used for its making , with code marking referring to its type.

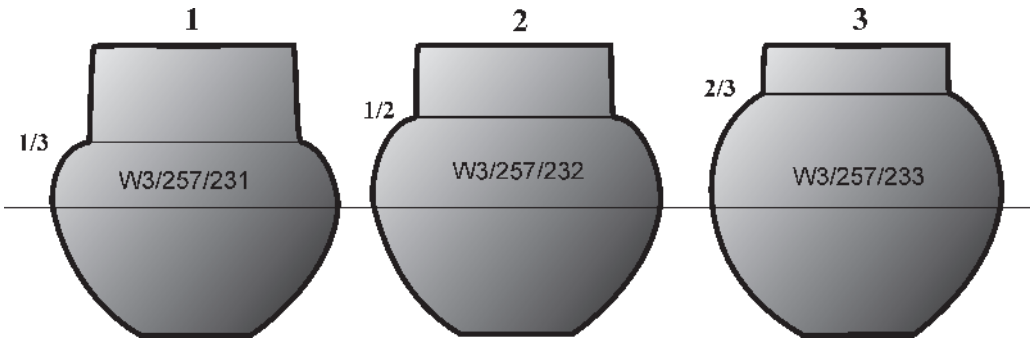

Ryc. 42. Przykład waz grupy W3 typu 257 z odmianami: 231, 232 i 233.
Fig. 42. Example of vases of group W3, type 257, with variants : 231, 232, 233.

naczynia o średnicy wylewu mniejszej niż średnica brzuśca z usytuowaniem przejścia barków w wylew w ½ wysokości górnej partii naczynia).

Ostatecznie całe naczynie opisujemy kodowo jako np. grupa W3/typ 257/odmiana 232 (W3/257 /232) i możemy ten zapis uzupełniać o dalsze np. warianty, uwzględniające dane technologiczne, ornamentacyjne i współczynniki metryczne. W przypadku braku możliwości opisania którejś z cech wstawiamy w to miejsce 0.

Trzeba jednak tutaj uwzględnić jeszcze jedną uwagę dotyczącą tej klasyfikacji. Sposób tworzenia typów w oparciu o formy poszczególnych elementów składowych, pozwala tworzyć tzw. rodziny naczyń, np. typu 253 uwzględniając wszystkie podstawowe grupy morfologiczne, czyli: wazy, garnki, kubki/ dzbany, misy, itd. w których ten typ występuje, z dalszym podziałem na odmiany i warianty, a ponadto, ze względu na formę pierwszego elementu składowego naczynia, czyli partii przydennej (dolnej części brzuśca w formach wieloelementowych), tworzenie tzw. serii naczyń budowanych na formie podstawowej określonej jako nr 1 (stożkowatej), 2 (półkulistej) i 3 (tzw. podciętej).

Ostatecznie w materiałach ze Zgórza wyróżniono następujące grupy morfologiczne naczyń.

Wazy (W), przyjmujemy, że są to naczynia zazwyczaj duże i bardzo duże, chociaż niekiedy także miniaturowe, szerokootworowe, o wieloelementowej strukturze. Ze względu na formę wyróżniamy trzy podstawowe grupy bez waz jednoelementowych: wazy dwuelementowe, tzw. dwustożkowate – W2, trójelementowe – W3 oraz czteroelementowe z wylewem w formie kryzy – W4. Wśród tych ostatnich wydzielamy dodatkowo podgrupy różniące się obecnością uch lub guzów (w miejscu uch) – W4A, często określane mianem amforowatych.

Amfory (A), jak z definicji nazwy wynika (Mała Encyklopedia kultury antycznej 1988, s. 40) na co zwrócił już uwagę M. Kaczmarek (2002), są to naczynia, które posiadają w klasycznym układzie dwa ucha (imacze/imadła). Obecnie niektórzy badacze używają nieadekwatnego określenia „amfory bezuche". Można stwierdzić, że amfory są bardzo bliskie pod względem tektoniki wazom, ale zazwyczaj mają zdecydowanie mniejsze rozmiary i są smuklejsze. Wśród amfor wyróżniamy w naszym przypadku tylko grupę A3.

Kubki/dzbanki/czerpaki (K/D/C), są formami których przypisanie do danej grupy w zależności od kształtu i wielkości zawsze budzi wiele kontrowersji. Zazwyczaj uznaje się, że dzbanki są większe i wyższe od kubków (co nie jest naszym zdaniem prawdą), a czerpaki mniejsze i niższe z kolei od kubków, przy często zbliżonej lub identycznej tektonice. Wyróżniamy wśród nich odpowiednio formy od 1 do 3 elementowych, oznaczanych odpowiednio jako: D1, D2, D3, K1, C1, itd.

Misy (M), to naczynia szerokootworowe (R1>H1). Podobnie, jak wśród innych grup naczyń rozróżniamy odpowiednio formy od 1 do 3 elementowych, oznaczonych odpowiednio: M1, M2 i M3.

Garnki (G), wyróżniamy wśród nich formy od jednoelementowych po trójelementowe grup: G1, G2 i G3.

Formy sitowate. Zazwyczaj są rozpatrywane wspólnie, podczas gdy, naszym zdaniem, mamy tutaj do czynienia, z dwoma odmiennymi grupami (B. Muzolf 2002).

Naczynia sitowate (NS) o zróżnicowanych formach, mających najczęściej odpowiedniki wśród kubków, czerpaków lub mis. Również tutaj wyróżniamy ich formy od 1 do 3 elementowych (NS1, NS2 i NS3).

Sitowate formy (S), to wyroby w formie lejków bez dna, zazwyczaj jedno lub dwuelementowe określane także mianem kominków, lub kadzielnic.

Talerze (T), określane także plackami/podkładkami, co jest bardziej precyzyjne, gdyż jako takie nie są formą naczynia, nie posiadają bowiem jego charakterystycznej cechy, czyli pojemności. Są to formy jednoelementowe.

Ornamentyka

W oparciu o przeprowadzoną analizę materiałów stworzono klasyfikację 9 podstawowych form elementów zdobniczych (ryc. 43) składających się na wątki ornamentacyjne naczyń wykonywanych różną techniką. Ich oznaczenia są podstawą do określenia typu wątków, które przyjmują w zależności od ilości użytych elementów formę: jedno-, dwu-, trójelementowych, itd.

Wśród wyróżnionych na stanowisku wątków ornamentacyjnych najliczniej odnotowano zastosowanie techniki odciskania z wykorzystaniem narzędzi w postaci zaokrąglonych gładzików i różnorodnych stempli. Zastosowanie tej techniki nie narusza powierzchni naczynia, lecz ją modeluje przez ugniatanie, czym się odróżnia od techniki rytej. W ramach tak wykonywanych ornamentów wyróżniono dwie podstawowe ich grupy różniące się cechami morfologicznymi.

Grupę I tworzą tzw. ornamenty facetowane, gdzie zazwyczaj górne partie brzuśca są pokrywane skośnymi, poziomymi lub łukowatymi, stykającymi się ze sobą szerokimi tzw. facetami. W przypadku facetowań łukowatych, takie układy są uzupełnione często elementem dołków stempelkowych, jako przerywników motywu podstawowego lub też umieszczane pojedynczo, jako element centralny całego układu (ryc. 44). W grupie tej notujemy także wątki powstałe z połączenia facetowania i tzw. kanelur, które charakteryzują ornamenty grupy II, np. wątek 2/A1, czy też 2/D5, itd.

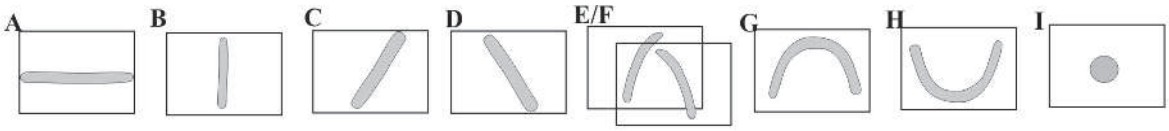

Ryc. 43. Zestawienie podstawowych elementów składowych wątków ornamentacyjnych naczyń.
Fig. 43. List of selected components of decorative motifs found on vessels.

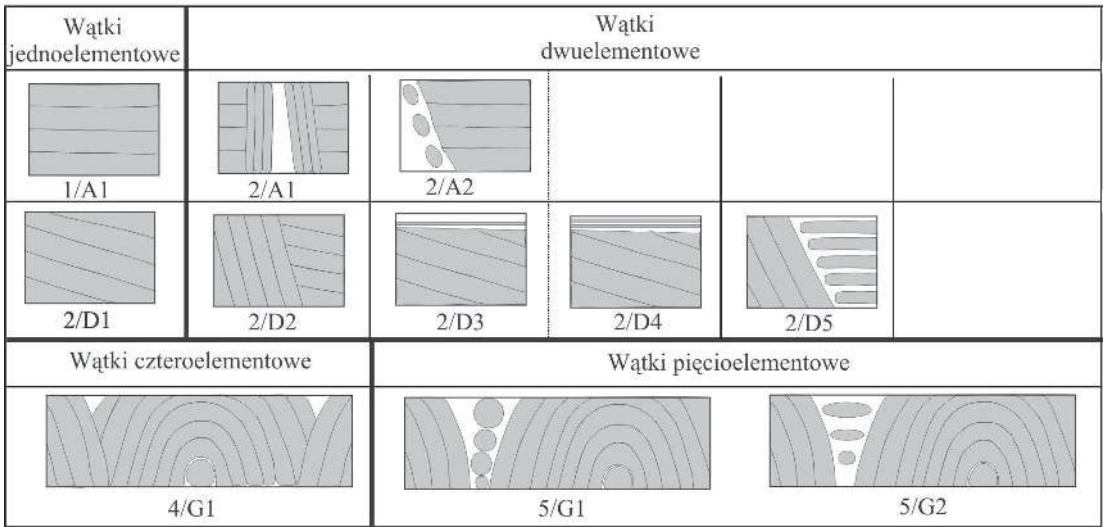

Ryc. 44. Zestawienie wątków ornamentacyjnych grupy I.
Fig. 44. List of decorative motifs – group I.

Grupa II obejmuje motywy utworzone przez nie stykające się ze sobą tzw. kanelury (także odciskane), są one węższe od facet, z wyraźnymi przerwami pomiędzy nimi, tworzącymi swego rodzaju garb. Układy kanelur są często uzupełniane owalnymi, okrągłymi odciskami stempla. Niekiedy w układach łukowatych spotyka się w ich centrum także nalepiane niewielkie guzki. Ze względu na morfologię samych kanelur wydzielono w ramach grupy II, dwie podgrupy A i B. Grupę IIA tworzą wątki z kanelur o szerokości do kilkunastu milimetrów (ryc. 45), a grupę IIB kanelury bardzo wąskie 2–3mm (ryc. 46). Wątki tej podgrupy często powtarzają układy notowane w podgrupie IIA.

Z wykorzystaniem elementów zdobniczych należących do podgrupy IIA ornamentowano także ucha, na których wyróżniliśmy zdobnictwo kanelurami poziomymi oraz pionowymi (ryc. 47).

Wśród materiałów z osad w Zgórzu wyjątkowo rzadko występowały ornamenty wykonywane techniką rytą z wykorzystaniem narzędzia o ostrym żądle, w postaci tzw. żłobków, które tworzą grupę III

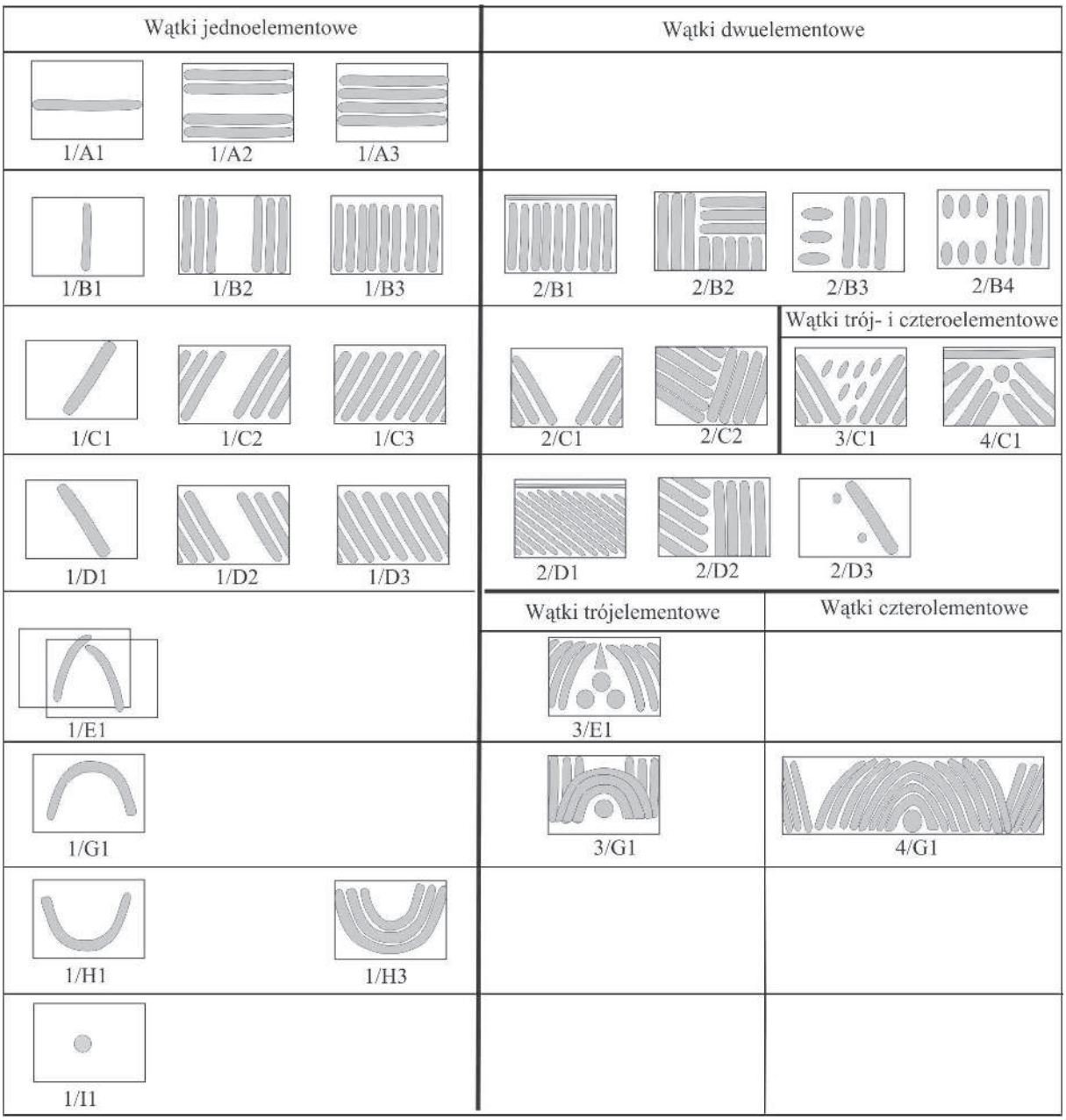

Ryc. 45. Zestawienie wątków zdobniczych podgrupy IIA.
Fig. 45. List of decorative motifs – group IIA.

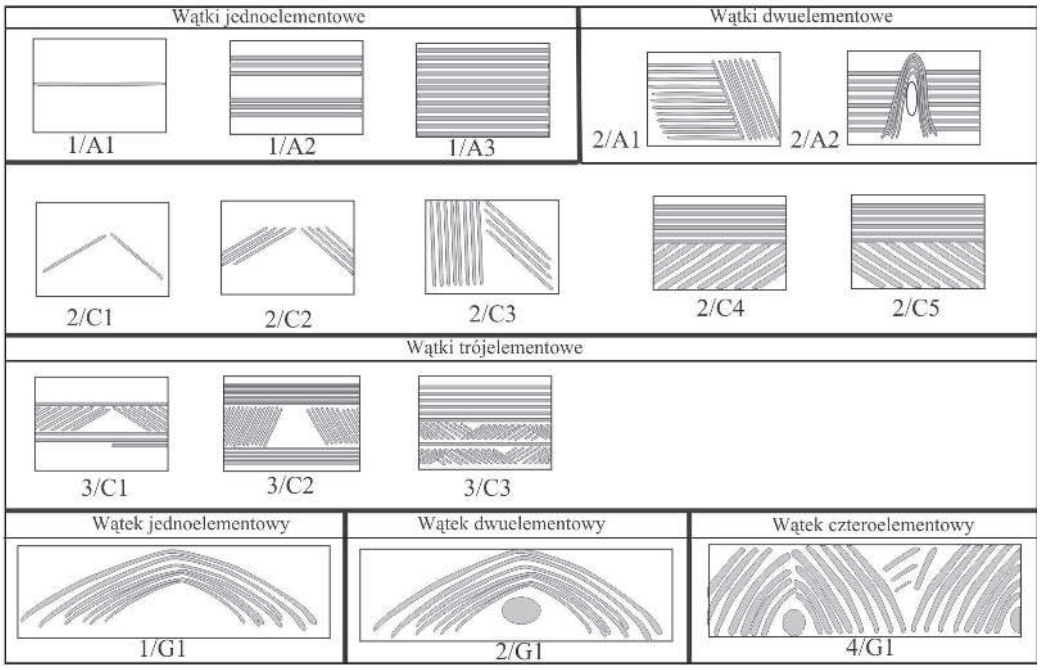

Ryc. 46. Zestawienia wątków zdobniczych podgrupy IIB.
Fig. 46. List of decorative motifs – group IIB.

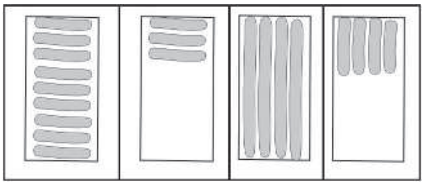

Ryc. 47. Ucha ornamentowane wątkami podgrupy IIA.
Fig. 47. Decorated handles with decorative motifs – group IIA.

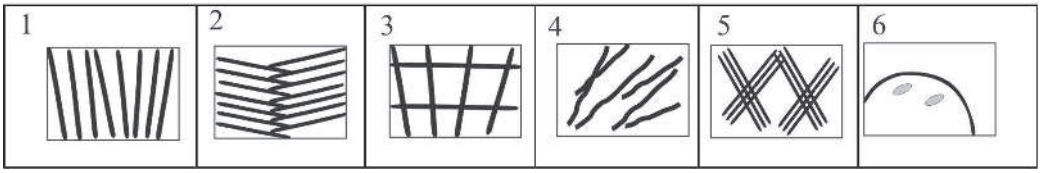

Ryc. 48. Zestawienie wątków rytych (1–5) oraz mieszany ryto–odciskanych (6) grupy III ornamentów.
Fig. 48. List of decorative motifs – engraved (1–5), mixed, and engraved-impressed (6) of group III.

Grupa III. Wątki wykonywane techniką rycia, to zazwyczaj pionowe, ukośne i nieregularne żłobki, niekiedy tworzące kratkę (ryc. 48). W naszym zbiorze tego typu ornamenty występowały zwłaszcza na dolnych partiach brzuśców w przypadku waz i mis, jak również najpewniej na brzuścach garnków. Niekiedy elementy ryte współwystępują z odciskanymi stempelkowymi (ryc. 48: 6). Podobny typ zdobnictwa odnotowano także na talerzach z naszego zbioru.

Technika plastyczna grupuje zdobnictwo w formie nalepianych lub modelowanych w obrębie ścianek naczynia elementów dodatkowych, tworząc grupę IV ornamentów.

Grupa IV (ryc. 49). Wyróżniamy w ramach tej grupy guzki nalepiane przy krawędzi wylewu (A) lub też poniżej (B), plastyczne akcenty na krawędzi wylewów (C) oraz guzki na brzuścu (D1) i zaliczone przez nas do elementów zdobniczych, ale spełniających również rolę funkcjonalną tzw. trzymacze sytuowane na maksymalnym wydęciu brzuśca lub poniżej (D2). Kolejne typy zdobnictwa plastycznego tworzą listwy w kilku odmianach, dookolnych poziomych (E), odcinkowe: pionowe (F1), ukośne (F2) oraz łukowate (F4). Specyficznym ornamentem jest modelowanie w ściance naczynia przez wygniatanie, motywu w formie skośnych łagodnych fałd – tzw. ornament „fałdzisty" (F3).

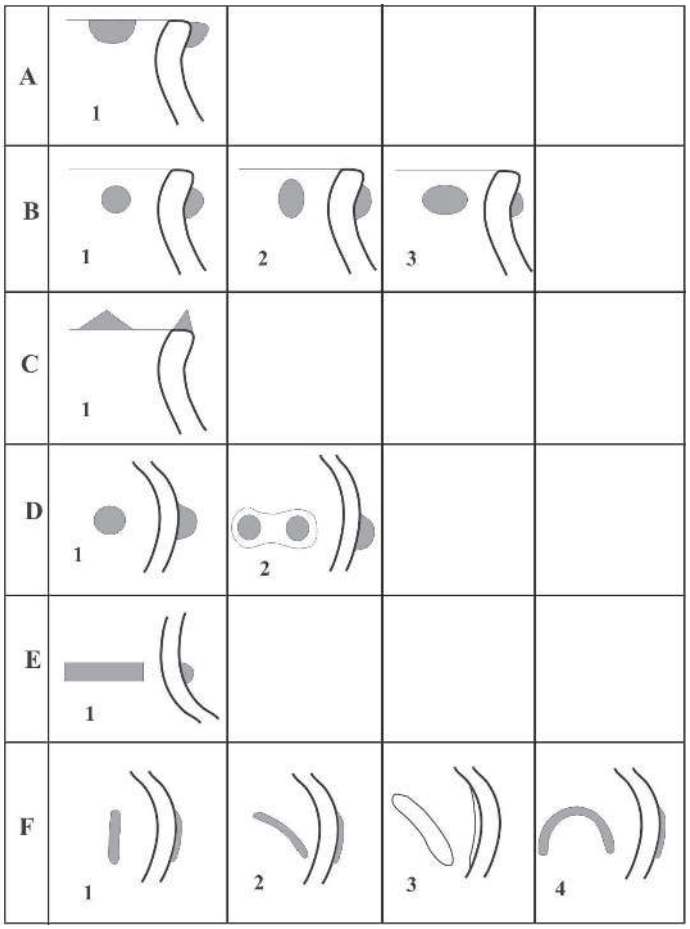

Ryc. 49. Zestawienie typów elementów ornamentyki plastycznej grupy IV.
Fig. 49. List of moulded decorative elements – decoration group IV.

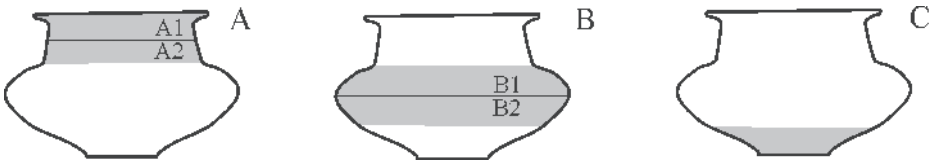

Ryc. 50. Schemat rozmieszczenia stref ornamentacyjnych na naczyniu modelowym. A – strefa szyjki: A1 część podkrawędna, A podstawa szyjki, A3 krawędź naczynia, A4 strefa wewnętrzna poniżej krawędzi, B – strefa brzuścowa: B1 tzw. barki naczynia, B2 górna partia dolnej części brzusca: C – strefa przydenna naczynia, D – zdobnictwo uch, E – zdobnictwo dna, F – zdobnictwo wnętrza naczynia.

Fig. 50. Scheme of the distribution of decoration zones on a model vessel. A – neck zone: A1 section under the edge, A basis of the neck, A3 edge of the vessel, A4 inner zone under the edge, B – belly zone : B1 so called "shoulders" of the vessel, B2 upper section of the lower part of the belly: C – bottom section of the vessel, D – decoration on handles, E – decoration on the bottom, F – decoration on the inner side of the vessel.

Wątki ornamentacyjne są sytuowane w różnych partiach naczynia, co stało się podstawą do wyróżnienia kilku podstawowych stref ich występowania, z których nie wszystkie znajdują swoje odpowiedniki w omawianym zbiorze (ryc. 50). Wyróżnienie owych stref pozwala na bliższe zdefiniowanie stylistyki zdobniczej omawianego inwentarza ceramicznego.

Przedstawione powyżej klasyfikacje materiałów pod względem technologicznym, morfologicznym i ornamentacyjnym zostaną wykorzystane w zaprezentowanej poniżej analizie inwentarzy ceramicznych z poszczególnych osad kręgu łużyckich pól popielnicowych.

3.4.3.2. Analiza materiałów ceramicznych z osad

Ogółem na stanowisku pozyskano 18623 fragmenty naczyń z kręgu łużyckich pól popielnicowych, które rozkładają się na cztery wyznaczone osady: C1 – 6439, C2 – 7409, C3 – 3637 i z C4 – 1138 fragmentów.

Osada C1

Analizie poddano 6439 fragmentów naczyń. Kategoria naczyń F1 o powierzchniach gładkich składa się 2332 fragmentów, co stanowi 36,2% całości zbioru (tabela 24). Najliczniejszą grupę ze względu na barwę tworzą fragmenty grupy BF221 (obie pow. czarno-szare) z 45,6% udziału. Na drugim miejscu plasuje się grupa BF111 (obie pow. brunatne) z 28,0%. Znaczną grupę tworzą fragmenty o powierzchniach plamistych BF331, z 16,7% udziałem. Jako, że kolorystyka naczyń pozostaje w związku z rodzajem wypału, to w tym ostatnim przypadku pytaniem zasadniczym jest kwestia, czy jest to wynik nie trzymania reżimów technologicznych przy wypale, czy też jest to działanie zamierzone. Odnosi się to zwłaszcza do naczyń przynależnych do tzw. zastawy stołowej, gdzie mogą być uznane za charakteryzujące się dużymi walorami estetycznymi. Ponadto stwierdzono obecność grupy BF121 (pow. zew. brunatna, wew. czarna) z 7,8% oraz BF211 (pow. czarna-brunatna) z 1,0% udziałem.

Tabela 24. Charakterystyka technologiczno-formalna naczyń kategorii F1 z osady C1.

Barwa pow. i faktura pow. zew. – BF					Domieszka – D							Przełom – P		
BF111	BF121	BF211	BF221	BF331	D12	D123	D23	D234	D34	D4	D1O	P1	P2	P3
673	183	23	1063	390	3	268	217	623	1159	61	1	1288	643	401
28,0%	7,8	1,0	45,6	16,7	0,1	11,5	9,3	26,7	49,7	2,6	0,04	55,2	27,6	17,2
2332 = 100%					2332 = 100%							2332=100%		

Morfotypy naczyń											
G	W	A	W/A	D	K	D/K	M	C	T	I	U
89	268	53	336	44	173	504	156	29	3	641	36
3,8	11,5	2,3	14,4	1,9	7,4	21,6	6,7	1,2	0,1	27,5	1,5
2332 = 100%											

Do wytwarzania naczyń najczęściej używano gliny o recepturze opartej na domieszce bardzo drobnego tłucznia kamiennego i piasku D34 z 49,7% oraz D4 samego piasku – 2,6%. Ogółem daje to 52,3% udziału w całym rozpatrywanym zbiorze naczyń kategorii F1. Drugą co do liczebności recepturę D234 tworzy średni i drobny tłuczeń z piaskiem z 26,7% udziałem. Jak z tego wynika, aż 79,0% naczyń kategorii F1 jest wykonana z wykorzystaniem domieszki piasku, uzupełnionej zazwyczaj drobnym i średnim tłuczniem kamiennym.

Tłuczeń kamienny, jako samodzielna domieszka schudzająca występuje ogółem w 21,0% fragmentów, w trzech grupach ze względu na jego granulację. Receptura D123 (wszystkie frakcje tłucznia) stanowi 11,5%, a D23 (średni i drobny tłuczeń) 9,3%. Pewnym ewenementem jest receptura D1 oparta wyłącznie na grubym tłuczniu z marginalnym udziałem 0,1%.

Na szczególną uwagę zasługuje wyróżnienie w tej grupie fragmentu naczynia o recepturze oznaczonej jako D1O. Jest to „mieszanka" sporadycznie grubego tłucznia kamiennego oraz zapewne jakiejś domieszki organicznej? (O). Zastosowanie takiej domieszki spowodowało, że w wyniku wypału struktura ścianek naczynia, jak również jego powierzchnia jest silnie porowata. Kilka innych analogicznych fragmentów zaliczono do kategorii F2, naczyń o powierzchniach szorstkich. Wszystkie omawiane fragmenty wystąpiły w ograniczonym obszarze na osadzie C1.

W bezpośrednim związku z jakością wypału pozostaje charakterystyka przełomów. Najczęściej jest to przełom jednobarwny P1 z 55,2% udziału, co świadczy o dobrym warsztacie i „trzymaniu" reżimów technologicznych w większości przypadków, choć równie liczne są przełomy dwubarwne P2 z 27,6% oraz trójbarwne P3 (wielobarwne) z 17,2% udziałem.

Ze względu na silne rozdrobnienie większości materiałów trudno jednoznacznie przypisać analizowane fragmenty do poszczególnych morfotypów (tabela 24). Tym niemniej możemy dość jednoznacznie stwierdzić, że najliczniejszą grupę tworzą fragmenty zaliczone do dzbanków i kubków z 30,8% udzia-

łu. Na drugim miejscu są fragmenty zaliczone do waz, amfor lub ogólnie waz/amfor z 28,2%. Jedynie 3,8% fragmentów zaklasyfikowano to kategorii garnków. Za fragmenty mis uznano 6,7%, a za przynależne do hipotetycznych czerpaków tylko 1,2%. Marginalną grupę, aczkolwiek bardzo charakterystyczną, tworzą fragmenty talerzy (3 fragm.), co daje udział rzędu 0,1%. Wśród naczyń F1 występuje najczęściej różnorodne zdobnictwo, które obejmuje około 10,0% fragmentów (tabela 25).

Najliczniej odnotowano kanelurowe wątki ornamentacyjne podgrupy IIA z 44,9% udziałem wśród fragmentów ornamentowanych z najliczniejszymi pionowymi odm. 1B3. Na drugim miejscu są wątki grupy I (facetowe) z 42,3%, wśród których przeważają szerokie skośne odm. 1D1. Podgrupa IIB jest rzadko reprezentowana i obejmuje tylko 1,7%, podobnie jak grupa III wątków rytych z 4,3%. Równie rzadko jest identyfikowana grupa IV ornamentów plastycznych w postaci guzków, listew itp., która mieści 5,5% fragmentów zdobionych. Zdobione ucha obejmują 1,3% całości materiałów ornamentowanych, stanowiąc 11,1% wszystkich fragmentów uch w całym zbiorze.

Tabela 25. Charakterystyka ilościowa wątków w ramach grup ornamentacyjnych naczyń kategorii F1 z osady C1.

Grupa I						
1A1	1D1	2A1	2A2	4G1	4G1a	5G1
16	60	2	2	13	5	1
6,8%	25,6%	0,8%	0,8%	5,6%	2,1%	0,4%
99 = 42,3%						

Podgrupa IIA														Podgrupa IIB			Grupa III		
1A3	1B2	1B3	1C2	1C3	1D3	1H3	2B1	2B3	2C2	2D1	2D3	3G1	4G1	1A1	1B2	2G1	1	3	5
13	3	36	7	4	19	1	7	3	1	7	1	1	2	1	2	1	1	7	2
5,5%	1,2%	15,4%	2,9%	1,6	8,1%	0,4	2,9	1,2	0,4	2,9	0,4	0,4	0,8	0,4	0,8	0,4	0,4	2,9	0,8
105 = 44,9%														4=1,7%			10=4,3%		

Grupa IV				Ucha – gr. IIA	
B1/2	C1	D1	F2	A	B
1	6	4	2	2	1
0,4	2,6%	1,6	0,8	0,8	0,4
13=5,5%				3=1,3%	

Ornamenty najczęściej były lokowane w strefy B1 (czyli na barkach naczynia) z udziałem ponad 75,0%. Stosunkowo często obserwujemy zdobnictwo krawędzi naczyń (strefa A3) w postaci plastycznych guzków – akcentów z około 6,0% udziału. Znacznie rzadziej spotykamy się z ornamentacją strefy C (dolna partia brzuśca), głównie w postaci rytych żłobków w odniesieniu do waz lub mis, która obejmuje 3,0% zbioru.

Podsumowując, można stwierdzić, że w technologii naczyń kategorii F1 wykonywano głównie formy, które możemy zaliczyć ogólnie do naczyń stołowych, wśród których przeważają ornamentowane dzbanki/kubki, itp. W tej technologii wykonywano też wazy, które często należą do form dużych i mogły spełniać funkcje naczyń zasobowych. Symptomatyczne jest to, że niezwykle rzadko odnotowujemy w tej kategorii fragmenty garnków.

Najmniej liczną kategorię naczyń z osady C1 tworzą fragmenty o powierzchni szorstkiej – F2, w liczbie 599, co stanowi tylko 9,3% całego zbioru (tabela 26). Odnosi się wrażenie, że być może znaczna część tych fragmentów właściwie winna się znaleźć w grupie F1, gdyż nie można wykluczyć, że swą

„szorstkość" powierzchni w wielu wypadkach zawdzięczają one zniszczeniu warstwy wierzchniej (wygładzanie/" angobowanie").

Tabela 26. Charakterystyka fragmentów naczyń kategorii F2 z osady C1.

Barwy pow. zew. i faktura – BF					Domieszka – D							Przełom – P		
BF112	BF122	BF212	BF222	BF332	D12	D123	D23	D234	D34	D4	D1O	P1	P2	P3
343	182	2	11	61	6	278	19	219	70	4	3	156	358	85
57,3%	30,4%	0,3%	1,8%	10,2%	1,0%	46,4%	3,2%	36,6%	11,7%	0,7%	0,4%	26,0%	59,8%	14,2%
599 = 100%					599 = 100%							599=100%		

Typy ornamentów						Strefy ornamentu		Morfotypy naczyń									
Gr.I	Gr.II		Gr.III		Gr.IV												
A	B	D	N1	N2	A4	B	C	G	W	W/A	K	D/K	M	C	T	U	I
1	1	2	6	2	1	5	8	181	68	16	17	14	12	6	31	12	242
2,2%						48,5%	61,5%	30,2%	11,3%	2,7%	2,8%	2,3%	2,0%	1,0%	5,2%	2,0%	40,5%
7,7%	23,0%		61,6%		7,7%	13 = 100%			14,0%		5,1%						
13 = 100%								599 = 100%									

Najliczniejszą odmianę barwną stanowi grupa BF112 z 57,3% udziału, przy 30,45% udziale BF122. Marginalne znaczenie mają grupy o czarnych powierzchniach zewnętrznych BF212 oraz obu czarnych BF222, odpowiednio: 0,3% i 1,8%. Stosunkowo liczną grupę tworzą fragmenty naczyń o powierzchniach plamistych BF332, z 10,2% udziałem.

W przypadku domieszek schudzających przeważa receptura D123 z 46,4% udziału, oparta na samym tłuczniu kamiennym. Ale już receptury z tłuczniem drobnym i średnim uzupełnionym piaskiem obejmują 48,3%. Sam piasek stwierdzono jedynie w 0,7% (D4). Tylko kilka fragmentów ma recepturę opartą jedynie na grubym i średnim tłuczniu (D12) z 1,0% obecnością. Ponownie, jak już wspominaliśmy w przypadku naczyń kategorii F1 odnotowano kilka fragmentów naczyń wytworzonych z wykorzystaniem receptury D1O (0,4%), co powoduje, że struktura fragmentów naczynia przyjmuje formę bardzo porowatych. Wśród omawianych naczyń przełomy są zazwyczaj dwubarwne P2 (59,8%) i trójbarwne P3 (14,2%). Może to wskazywać na dość słaby poziom wytwórczości warsztatu garncarskiego. Przełomy jednorodne P1 obejmują tylko 26,0% fragmentów.

Tylko 2,2% fragmentów nosi ślady ornamentacji, wśród których zdecydowanie przeważa grupa III oparta na rytych żłobkach z 61,6 % (w ramach fragmentów ornamentowanych). Zdobnictwo jest lokowane najczęściej w strefie C (przydennej) z 61,5% udziału. Inne ornamenty są zdecydowanie rzadsze, ale grupa II ornamentów kanelurowych (żłobkowanych) obejmuje 23,0%, przy jedynie 7,7% wątków grupy I facetowych. Jednak te wyliczenia mają niezbyt duże znaczenie, ze względu na niewielką liczebność zbioru.

Symptomatyczny jest skład typologiczny identyfikowanych form naczyń. Przy znacznym udziale fragmentów NN (nieoznaczonych), bo sięgającym 40,5%, wydaje się, że 30,2% materiałów można identyfikować z garnkami. Na drugim miejscu są niewątpliwie potraktowane łącznie głównie wazy oraz ewentualne amfory z 14% udziałem. Łącznie potraktowane dzbanki i kubki obejmują 5,1% a podkładki/talerze aż 5,2%. Bardzo rzadko identyfikujemy miski (2,0%) oraz czerpaki (1,05%).

Na grupę naczyń o powierzchniach kategorii F3 i F4 przypada 3508 fragmentów, wśród których kategoria F4 naczyń chropowacono–gładzonych, stanowi zaledwie 1,6% zbioru (tabela 27). Na kategorię F4 składają się zazwyczaj partie przydenne garnków oraz waz dołem chropowaconych. Kategorie F3+4 obejmuje 45,5% całości analizowanego zbioru z osady C1.

Tabela 27. Charakterystyka naczyń kategorii F3 i F4 z osady C1.

Faktura - F		Barwy pow. zew. i faktura – BF					Domieszka - D					Przełom - P		
F3	F4	BF113	BF123	BF213	BF223	BF333	D12	D123	D23	D234	D34	P1	P2	P3
3452	56	1873	1320	14	55	246	32	3083	34	344	15	621	2340	547
98,4%	1,6%	53,4%	37,5%	0,4%	1,7%	7,0%	0,9%	87,9%	1,0%	9,8%	0,4%	17,7%	66,7%	15,6%
3508 = 100%														

Or.	Strefa ornam.	Morfotypy naczyń			
IVA	A1/2	G	W	M	T
2	2	3432	10	58	2
0,05 %		98,0%	0,3%	1,6%	0,1%

Wśród nich zdecydowanie przeważają barwy o różnych odcieniach brunatnych (BF113) z udziałem 53,4%. Grupa BF123 stanowi 37,5%. Dość liczna grupa BF333, o powierzchniach plamistych obejmuje 7,0%. Fragmenty naczyń charakteryzujące się obiema czarnymi powierzchniami BF223 stanowią jedynie 1,7%, podobnie jest z grupą BF213, którą stwierdzono w przypadku 0,4% fragmentów.

Do wykonywania naczyń wykorzystywano głównie glinę schudzoną domieszką w postaci tłucznia kamiennego o różnej frakcji oraz piasku. W zdecydowanej większości jest to domieszka D123 występująca w 87,9% fragmentów, jej odmianą jest nieliczna D12 z bardzo dużą ilością grubego i średniego tłucznia, z 0,9% udziałem. Drugą co do liczebności, ale zdecydowanie rzadszą jest receptura D234, z 9,8% udziałem. Sporadycznie notowano domieszkę D23 z 1,0% udziałem oraz D34 opartą na piasku i drobnym tłuczniu z 0,4%.

Wśród przełomów przeważają dwubarwne P2 z 66,7% oraz trójbarwne P3 z 15,6%, przy 17,7% z przełomem dość jednorodnym P1.

Absolutna większość analizowanych fragmentów tej kategorii naczyń przynależy do różnych odmian garnków z 98,0% udziałem, przy 1,6% fragmentów, które można zaliczyć do mis i 0,3% do waz. W tym ostatnim przypadku są to tylko ich dolne części, po partie maksymalnego wydęcia brzuśca, gdzie można było obserwować przejście partii wygładzanej w chropowaconą (kategoria F4). Do talerzy zaliczono 2 fragmenty (0,1%) o jednej powierzchni chropowaconej a drugiej gładkiej. W tej kategorii naczyń brak właściwie zdobnictwa, jedynie w dwóch przypadkach stwierdzono plastyczne guzki w strefie podkrawędnej (A1/2).

Z zestawienia tzw. BF rozpoznanych w materiałach z osady C1 można wyciągnąć kilka wniosków natury ogólnej (tabela 28).

Tabela 28. Udział procentowy grup BF w całym zbiorze materiałów z osady C1.

Naczynia gładkie -F1	BF111	BF121	BF211	BF221	BF331
	28,0%	7,8%	1,0%	45,6%	16,7%
Naczynia szorstkie – F2	BF112	BF122	BF212	BF222	BF332
	57,3%	30,4%	0,3%	1,8%	10,2%
Naczynia chropowacone – F3	BF113	BF123	BF213	BF223	BF333
	53,4%	37,5%	0,4%	1,7%	7,0%

W pierwszym rzędzie trzeba zwrócić uwagę, że naczynia obustronnie czernione zdecydowanie przeważają w BF221 (45,65%) czyli naczyń o pow. gładkiej, przy znikomej w pozostałych, rzędu 1,8% (BF222) i 1,7% (BF223). Sytuacja wygląda odmiennie jeżeli rozpatrujemy naczynia o powierzchniach brunatnych. Najniższy udział ma BF111 (wśród naczyń gładkich) z 28,0% przy 57,3% i 53,4% odpowiednio dla BF112 (szorstkich) i BF113 (chropowaconych). Podobną zależność obserwujemy w przypadku

naczyń o czarnej powierzchni wewnętrznej, która jest charakterystyczna dla naczyń szorstkich (BF122 – 30,4%) i chropowaconych (BF123 – 37,5%), przy jedynie 7,8% w BF121, naczyń gładkich. Istotne jest, że wyróżniona przez nas grupa naczyń o powierzchniach plamistych jest najliczniejsza w BF331 (naczyń gładkich) z 16,7% udziału, przy znacznie mniejszym w BF332 i BF333. Wydawałoby się, że wśród naczyń, które ogólnie możemy zaliczyć do tzw. stołowych najstaranniej wykonanych, nie powinny występować tak licznie niedopracowania warsztatowe. Oczywiście, przy założeniu, że jest to wynik nie przestrzegania „reżimu" techniki wypału, a nie, jak już wspominaliśmy wyżej, iż był to w większości efekt zamierzony, wywołany specjalną techniką prowadzenia wypału.

Również zestawienie ilościowe, jakie formy naczyń były wykonywane w danej kategorii daje w miarę pełne rozpoznanie sytuacji (tabela 29).

Tabela 29. Zestawienie form naczyń wykonywanych w kategorii F1–F2–F3 dla osady C1

	Morfotypy naczyń							
	G	W/A	D/K	M	C	T	I	Ucha
F1	3,8%	28,2%	30,9%	6,7%	1,2%	0,1%	27,5%	1,5%
F2	30,2%	14,0%	5,1%	2,0%	1,0%	5,2%	40,5%	2,0%
F3	98,0%	0,3%	-	1,6%	-	0,1%	-	-
% ogólny	57,6%	11,7%	11,6%	3,5%	0,5%	0,5%	13,7%	0,8%

Z powyższego zestawienia wynika, że jako naczynia chropowacone (F3) wykonywano głównie garnki, rzadko misy oraz sporadycznie wazy (oczywiście w rozumieniu chropowacenia tylko ich dolnych partii) i talerze. Jest to w pełni ceramika kuchenna. Także wśród naczyń o powierzchniach szorstkich – F2, przeważają garnki (30,2%) przy nielicznych innych typach. Natomiast naczynia gładkie grupy F1 są bardzo zróżnicowane, ale garnki stanowią tutaj margines z 3,8% udziałem, przy aż 30,9% przypadających na różnorodne kubki i dzbanki, przynależne zasadniczo do tzw. ceramiki stołowej. Oczywiście ze względu na znaczny procent fragmentów nieoznaczonych te proporcje mogą się nawet zwiększyć.

Wyliczając ogólny udział poszczególnych rodzajów naczyń dla całości materiałów z osady C1 uzyskujemy obraz znacznie zmieniony (tabela 29). Zdecydowanie przeważają w całym inwentarzu fragmenty garnków z udziałem 57,6%, z których 92,7% to wyroby o powierzchniach chropowaconych. Na drugim miejscu są wazy i amfory z 11,7% udziałem, w tym 1,33% to wazy dołem chropowacone. Z niewiele mniejszym udziałem notujemy kubki/dzbanki – 11,6%. Misy osiągają 3,5%, czerpaki i talerze po około 0,5%. Materiały nie sklasyfikowane obejmują 13,7% wszystkich fragmentów, głównie z grupy naczyń gładkich, czyli kubków/dzbanków, misek itp.

Zdecydowana większość materiałów zdobionych przynależy do kategorii F1, gdzie sięga 10,0%, przy jedynie 2,2% w F2 i 0,05% w F3. Natomiast wśród całości materiałów z osady C1, fragmenty ornamentowane stanowią zaledwie 3,9%.

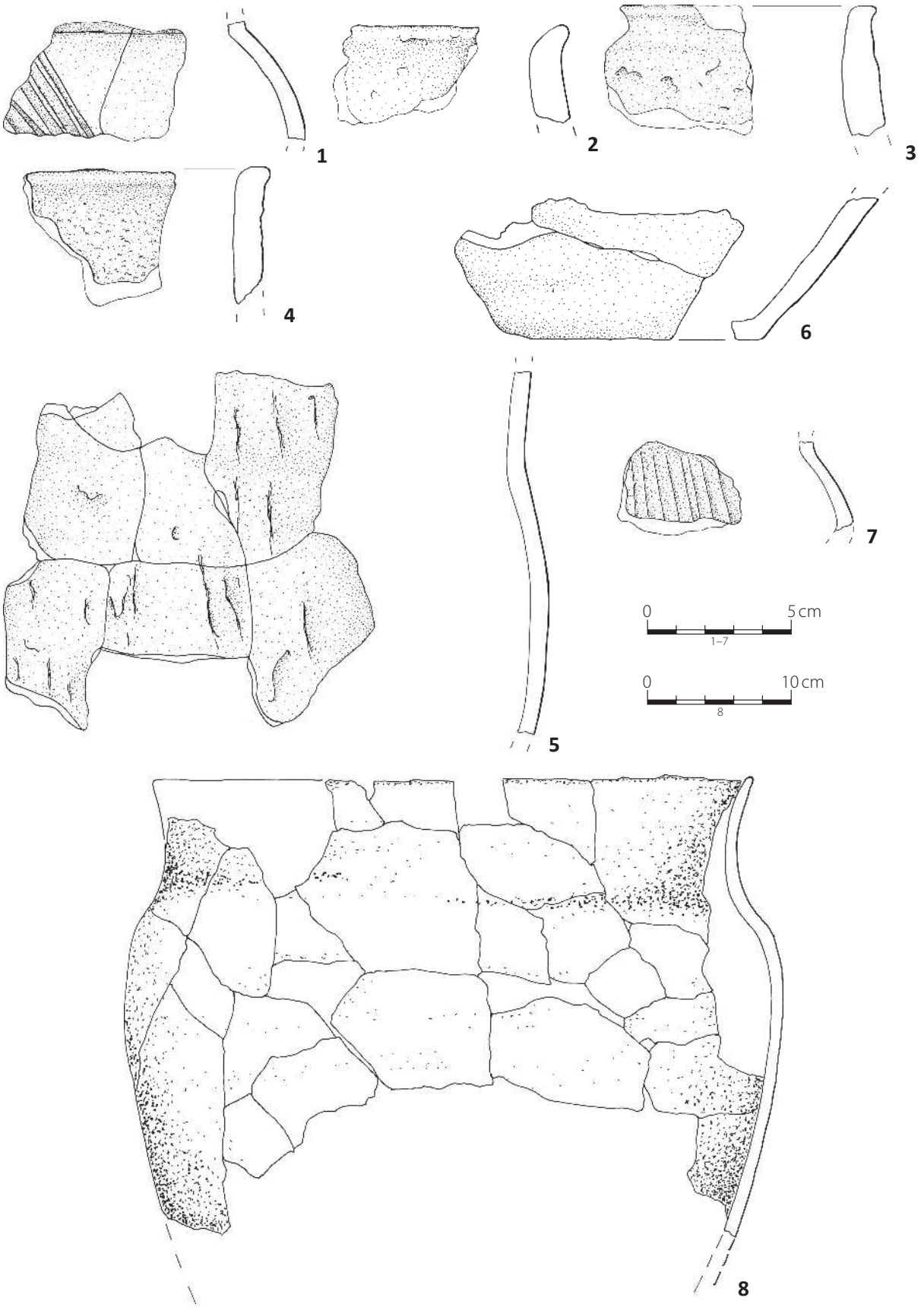

Ryc. 51. Zgórze, stan. 1, 2, gm. Strzelce, pow. kutnowski. Osada C1. Wybór materiałów z warstwy i obiektów. Zgrupowanie I. 1–4 – ar D93, w-twa; 5–7 – ar D93, ob. 90; 8 – ar F3, ob. 29.

Fig. 51. Zgórze, site 1, 2, commune of Strzelce, district of Kutno. Settlement C1. Selection of specimens from the layer and features. Cluster I. 1–4 – are D93, layer; 5–7 – are D93, feature 90; 8 – are F3, feature 29.

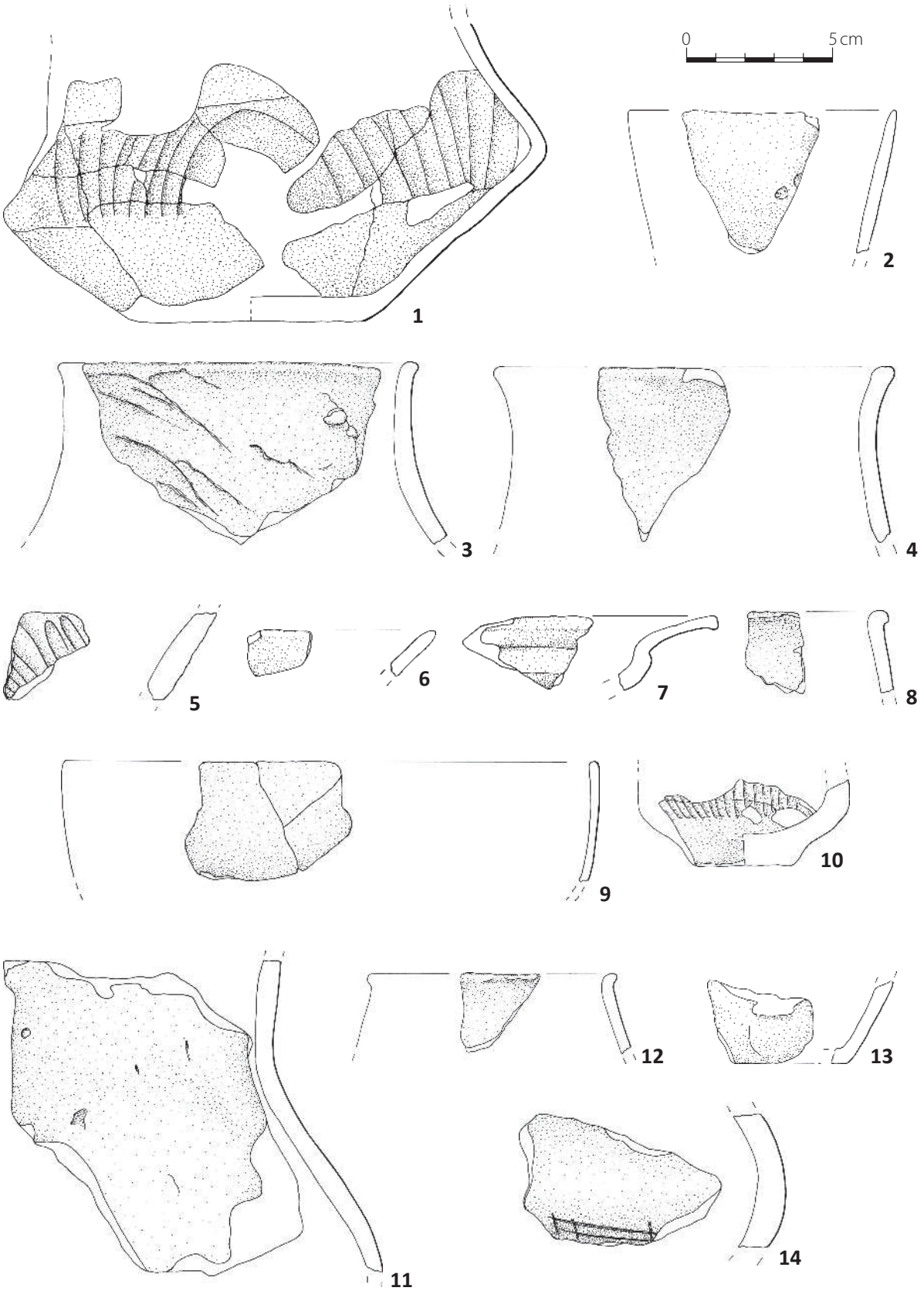

Ryc. 52. Zgórze, stan. 1, 2, gm. Strzelce, pow. kutnowski. Osada C1. Wybór materiałów z warstwy i obiektów. Zgrupowanie I: 1 – ar F3, ob.32a. Zgrupowanie III: 2–4 – ar D91, w-twa; 5–14 – ar D91, ob. 60.

Fig. 52. Zgórze, site 1, 2, commune of Strzelce, district of Kutno. Settlement C1. Selection of specimens from the layer and features Cluster I: 1 – are F3, feature 32a. Cluster III: 2–4 – are D91, layer; 5–14 – are D91, feature 60.

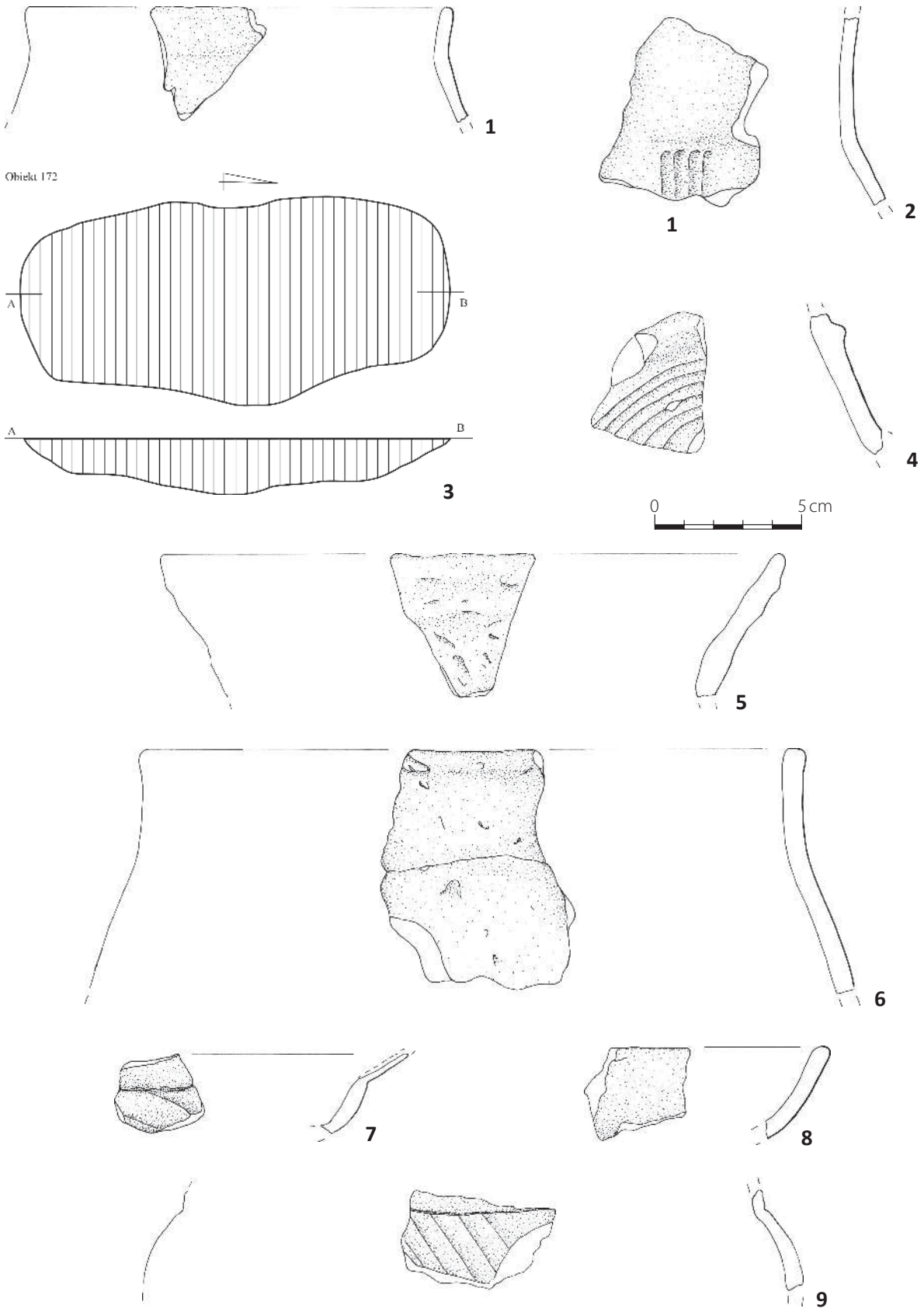

Ryc. 53. Zgórze, stan. 1, 2, gm. Strzelce, pow. kutnowski. Osada C1. Zgrupowanie III. Wybór materiałów z obiektów. 1–2 – ar D91, ob.61; 3–5 – ar D91, ob.172; 6–9 – ar D91, ob. 176.

Fig. 53. Zgórze, site 1, 2, commune of Strzelce, district of Kutno. Settlement C1. Selection of specimens from the layer and features Cluster III. 1–2 – are D91, feature 61; 3–5 – are D91, feature172; 6–9 – are D91, feature 176.

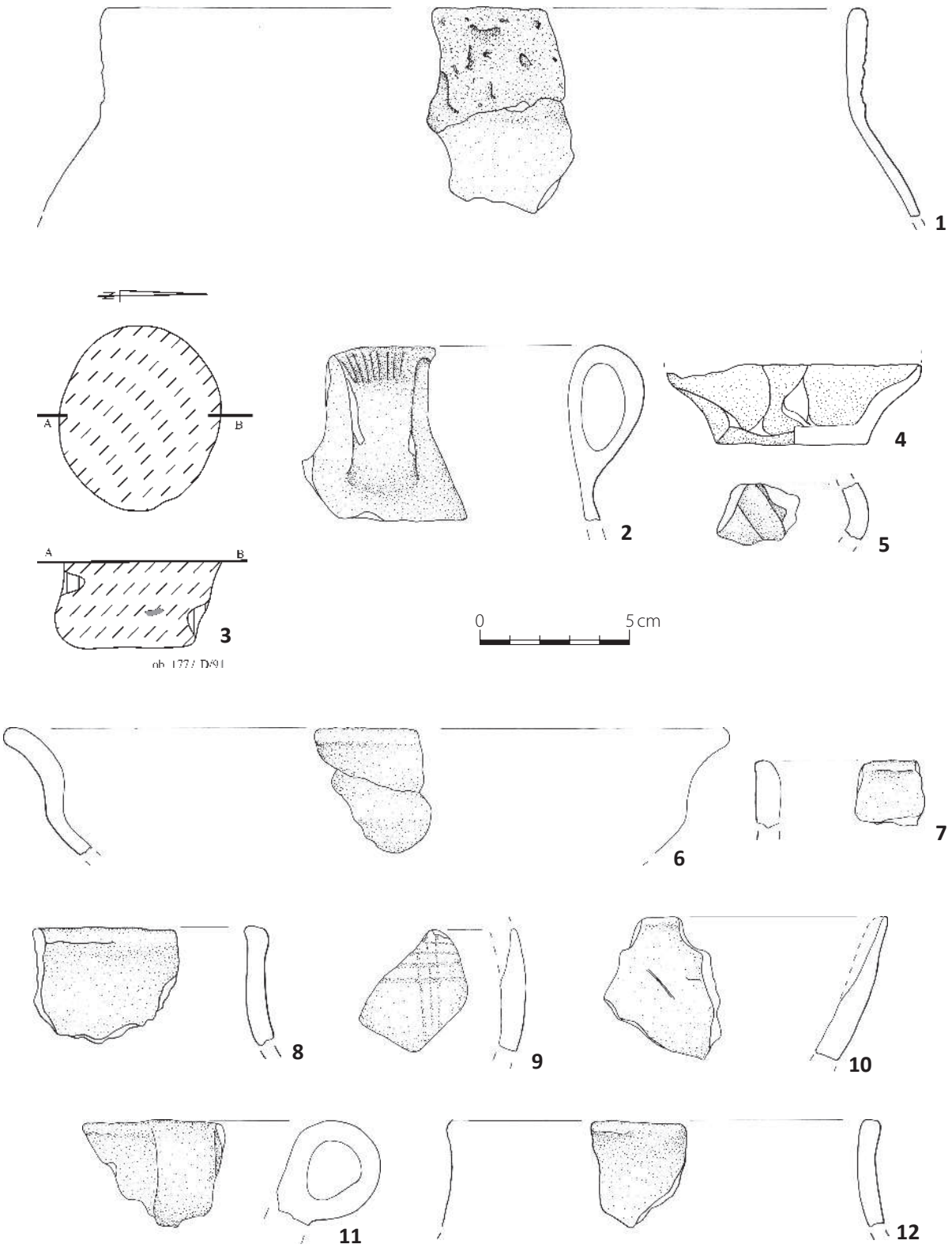

Ryc. 54. Zgórze, stan. 1, 2, gm. Strzelce, pow. kutnowski. Osada C1. Wybór materiałów z warstwy i obiektów. Zgrupowanie III: 1,3 – ar D91, ob177; 4–5 – ar F1, ob.55. Zgrupowanie IV: 6–12 – ar C100, w-twa.

Fig. 54. Zgórze, site 1, 2, commune of Strzelce, district of Kutno. Settlement C1. Selection of specimens from the layer and features. Cluster III: 1–3 – are D91, feature 177; 4–5 – are F1, feature 55. Cluster IV: 6–12 – are C100, layer.

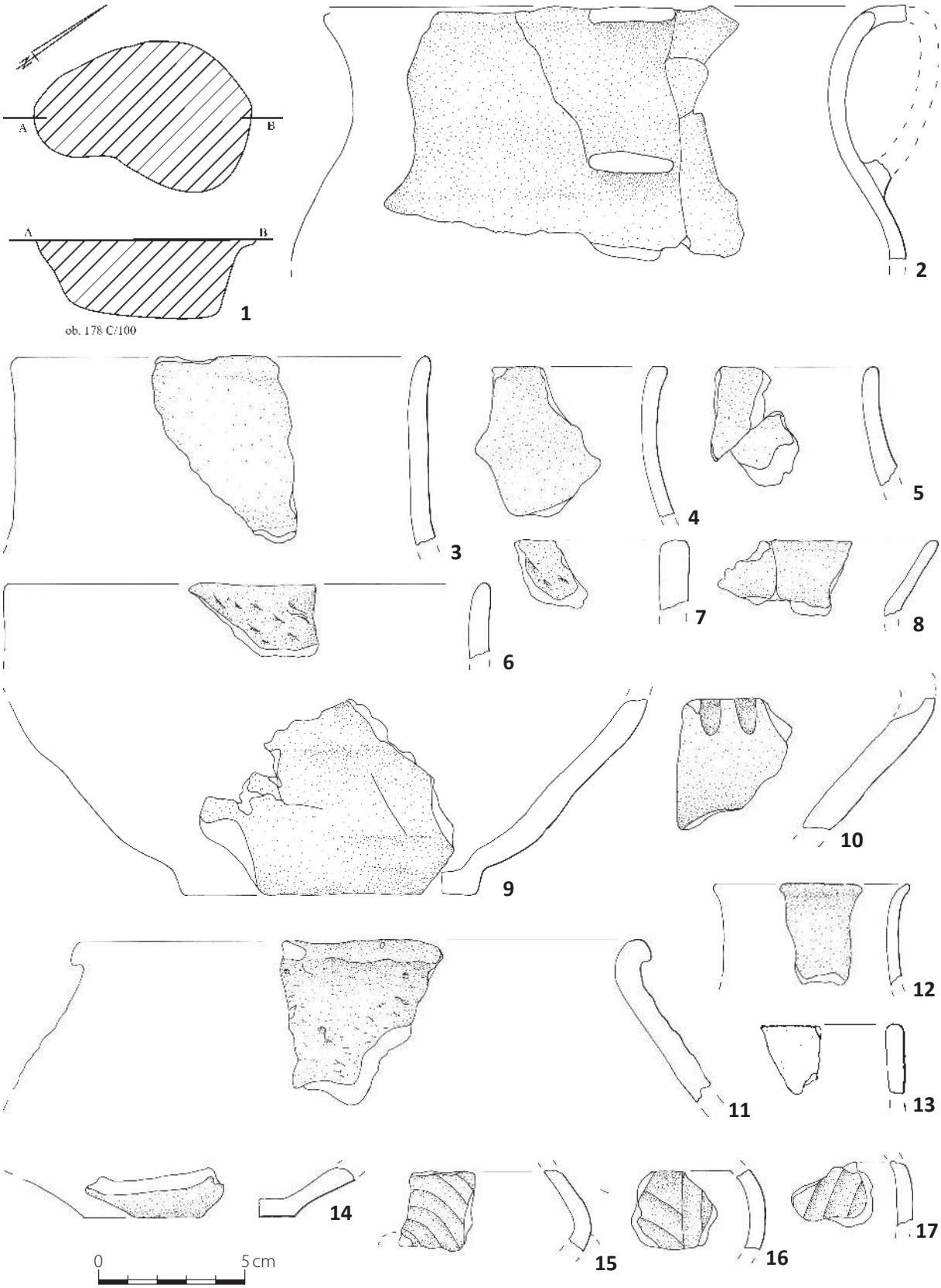

Ryc. 55. Zgórze, stan. 1, 2, gm. Strzelce, pow. kutnowski. Osada C1. Zgrupowanie IV. Wybór materiałów z warstwy i obiektów: 1–10 – ar C100, ob.178;11–17 – ar E10,w-twa.

Fig. 55. Zgórze, site 1, 2, commune of Strzelce, district of Kutno. Settlement C1. Selection of specimens from the layer and features. Cluster IV. 1–10 – are C100, feature 178; 11–17 – are E/10, layer.

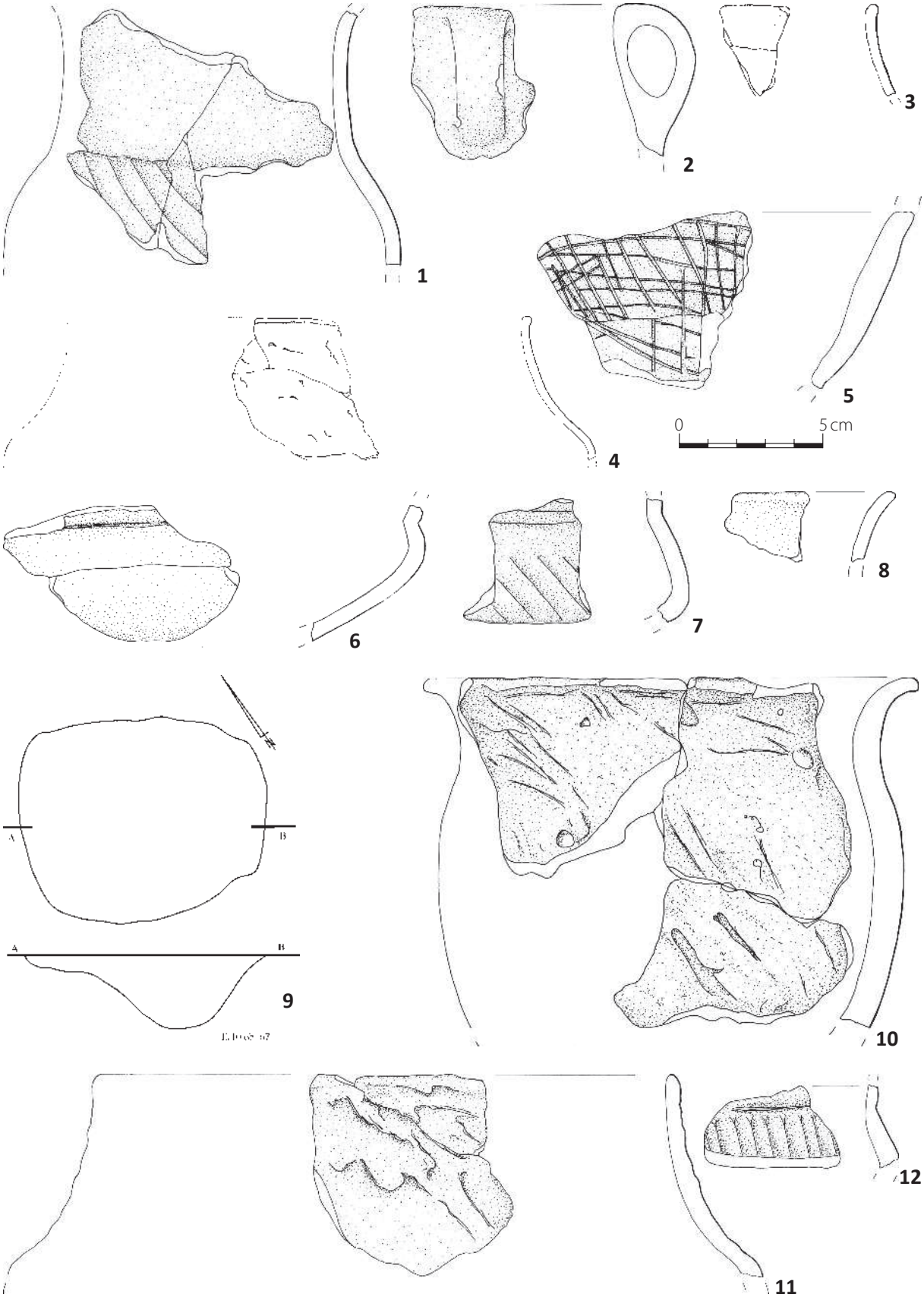

Ryc. 56. Zgórze, stan. 1, 2, gm. Strzelce, pow. kutnowski. Osada C1. Zgrupowanie IV. Wybór materiałów z warstwy i obiektów: 1–3 – ar E10, w-twa; 4–8 – ar F1, ob.64; 9–12 – ar E10, ob.67.

Fig. 56. Zgórze, site 1, 2, commune of Strzelce, district of Kutno. Settlement C1. Selection of specimens from the layer and features. Cluster IV. 1–3 – are E10, layer; 4–8 – are F1, feature 64; 9–12 – are E10, feature 67.

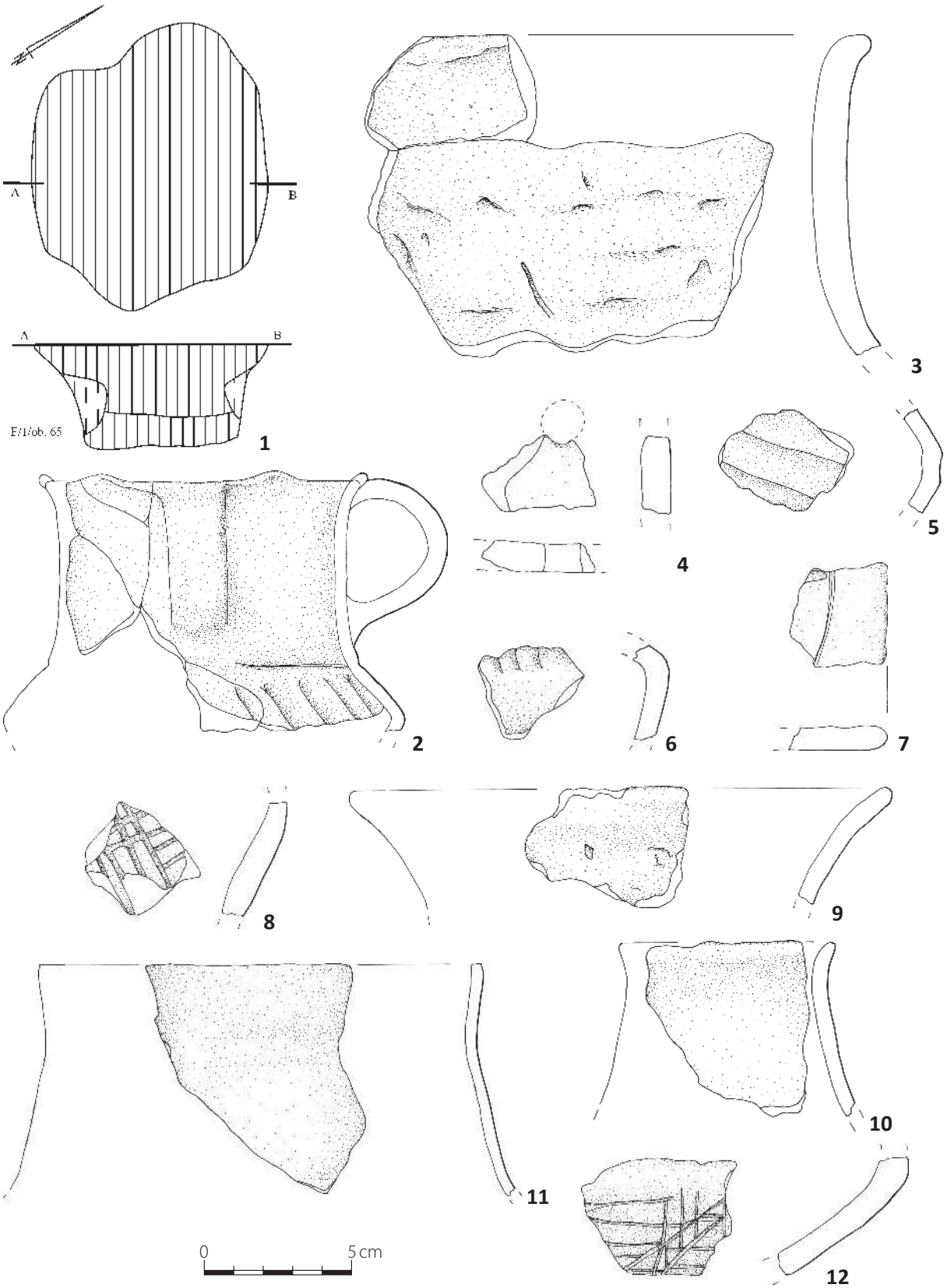

Ryc. 57. Zgórze, stan. 1, 2, gm. Strzelce, pow. kutnowski. Osada C1. Wybór materiałów z warstwy i obiektów. Zgrupowanie IV: 1 – plan i profil obiektu 65, 2 – ar F1, ob.65; 3–7 – ar F1, ob.66. Zgrupowanie VI: 8 – ar F21, ob. 360. Zgrupowanie IX: 9–12 – ar F1, w-twa.

Fig. 57. Zgórze, site 1, 2, commune of Strzelce, district of Kutno. Settlement C1. Selection of specimens from the layer and features. Cluster IV: 1 – section of the feature 65; 2 – are F1, feature 65; 3–7 – are F1, feature 66. Cluster VI: 8 – are F21, feature 360. Cluster horizontal projection and cross IX: 9–12 – are F1, layer.

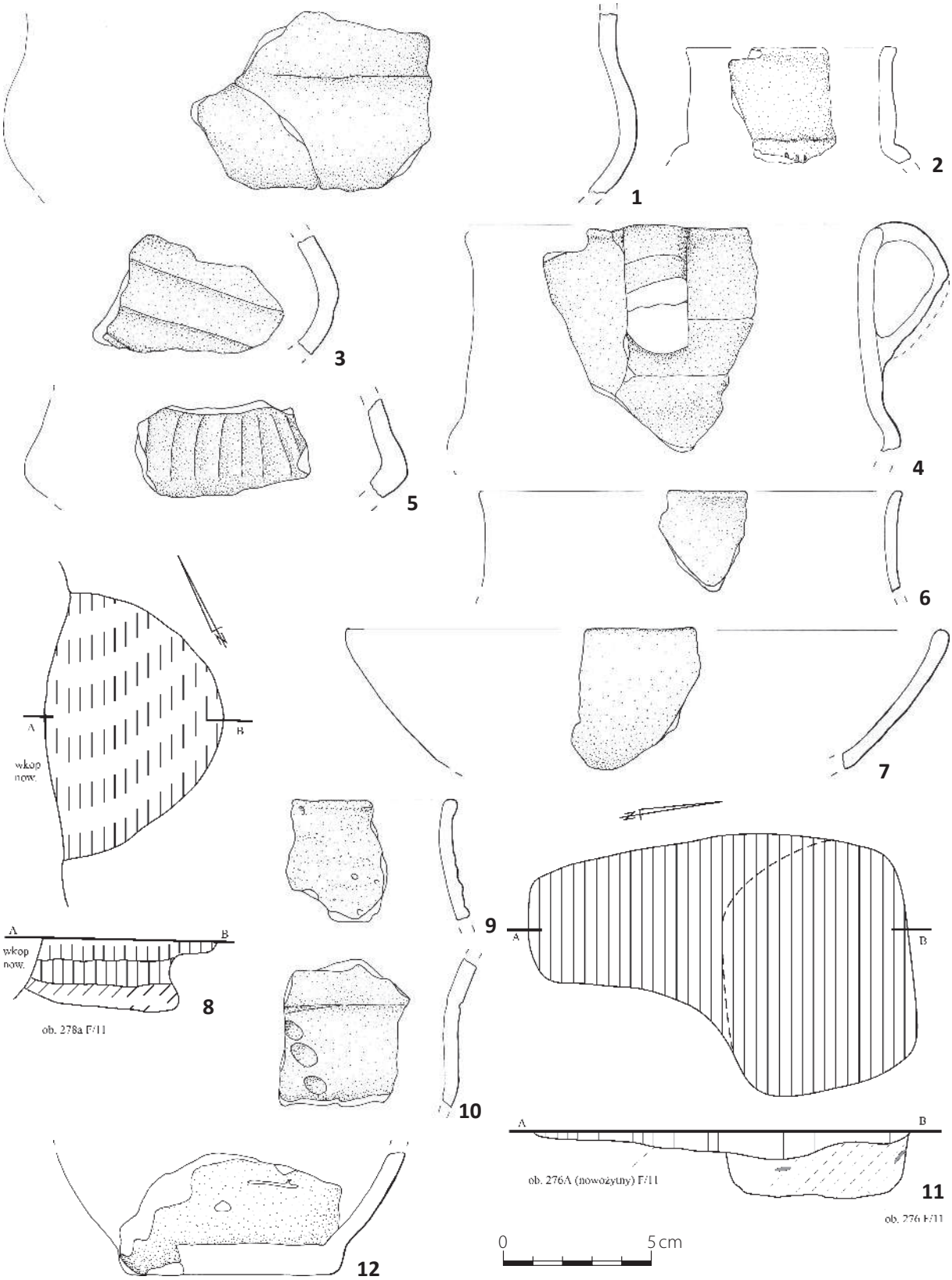

Ryc. 58. Zgórze, stan. 1, 2, gm. Strzelce, pow. kutnowski. Osada C1. Wybór materiałów z warstwy i obiektów. Zgrupowanie IX: 1–2 – ar F1, w-twa; 3 – ar F1, ob. 42; 4 – ar F2, w-twa; 5–7 – ar F1, ob.58; 8–10 – ar F11, ob.278a; 10 – ar F11, ob276; 8,11 – plany i profile obiektów.

Fig. 58. Zgórze, site 1, 2, commune of Strzelce, district of Kutno. Settlement C1. Selection of specimens from the layer and features. Cluster IX: 1–2 – are F1, layer; 3 – F1, feature 42; 4 – are F2, layer; 5–7 – are F1, feature 58; 8–10 – are F11, feature 278a; 10 – are F11, feature 276; 8,11 – horizontal projections and cross-sections of the features.

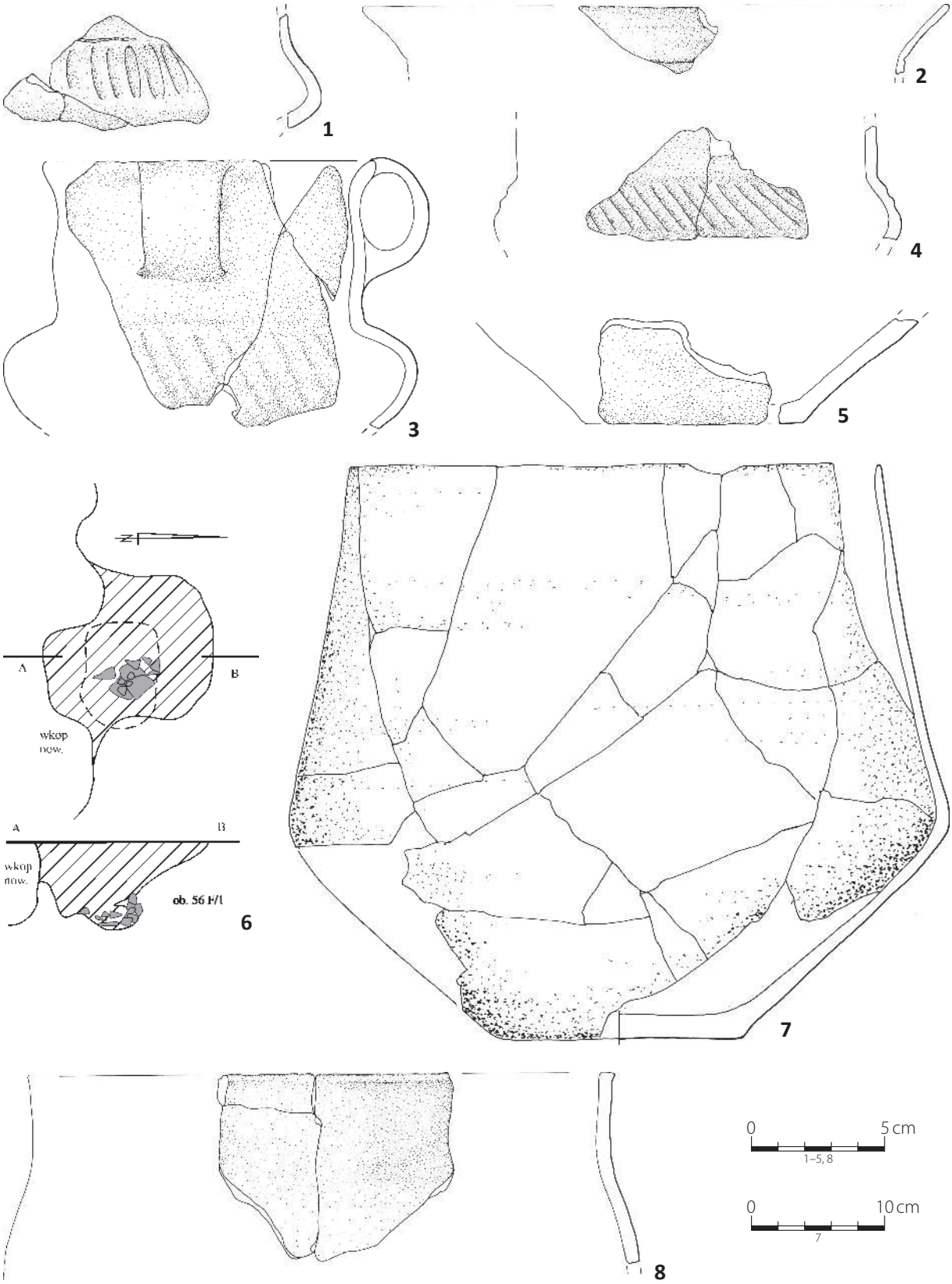

Ryc. 59. Zgórze, stan. 1, 2, gm. Strzelce, pow. kutnowski. Osada C1. Wybór materiałów z obiektu. Zgrupowanie IX: 1–5, 7–8 – ar F1, ob. 56; 6 – plan i profil obiektu.

Fig. 59. Zgórze, site 1, 2, commune of Strzelce, district of Kutno. Settlement C1. Selection of specimens from the layer and features. Cluster IX: 1–5, 6–8 – are F1, feature 56; 6 – horizontal projection and cross-section of the feature 56, are F1.

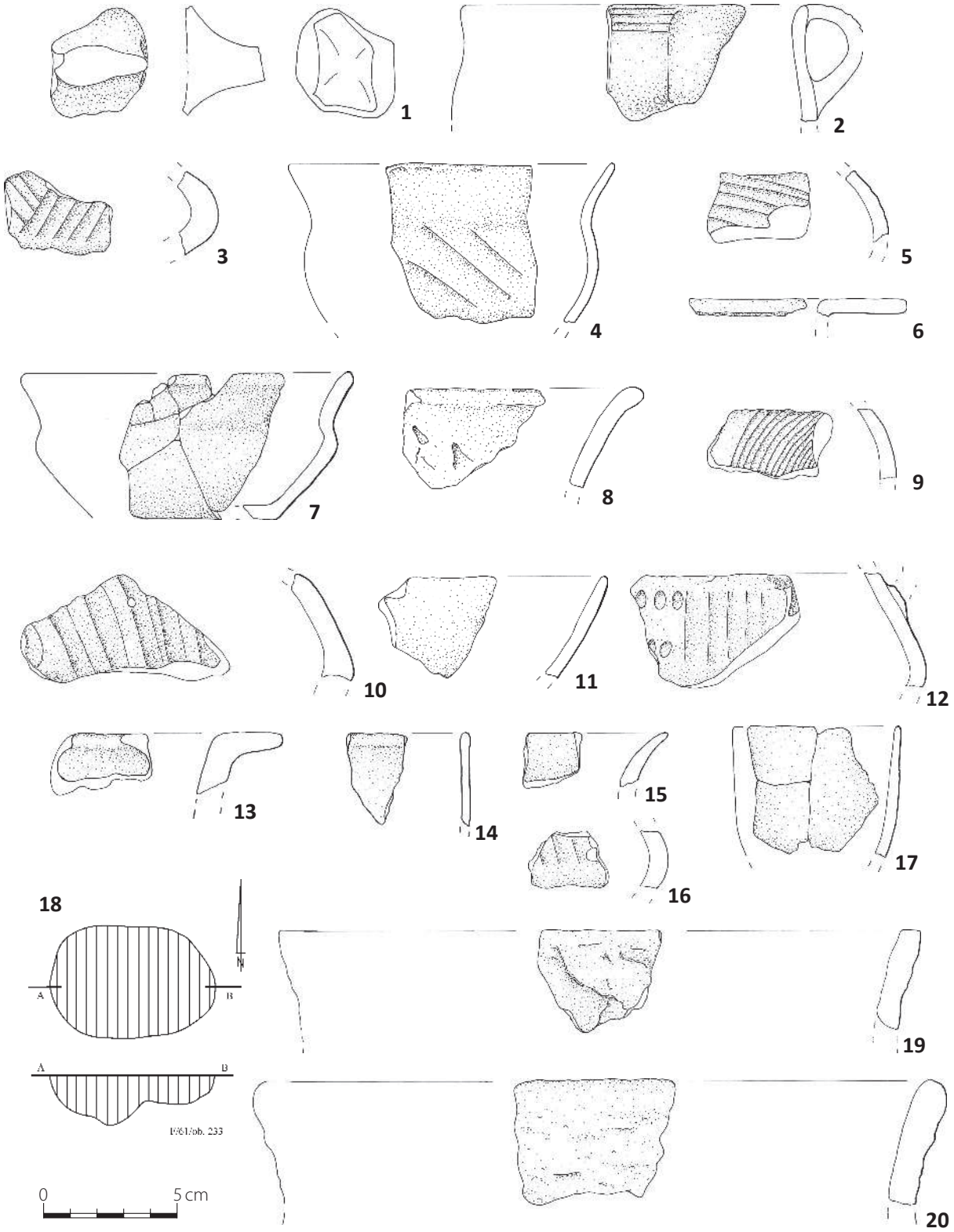

Ryc. 60. Zgórze, stan. 1, 2, gm. Strzelce, pow. kutnowski. Osada C1. Wybór materiałów z warstwy i obiektów. Zgrupowanie XI: 1–3 – ar E49, w-twa; 4–6 – ar E49, ob.78; 7 – ar E49, ob. 77; 8–9 – ar E50, ob.271w. Zgrupowanie XII: 10–11 – ar F51, w-twa; 14 – ar F41, w-twa. Zgrupowanie XIII: 12–13 – ar F61, w-twa; 15–17 – ar F61, ob.230; 18–20 – ar F61, ob.233. W – wtręt w obiekcie młodszym.

Fig. 60. Zgórze, site 1, 2, commune of Strzelce, district of Kutno. Settlement C1 Zgórze, site 1, 2, commune of Strzelce, district of Kutno. Settlement C1. Selection of specimens from the layer and features. Cluster XI: 1 – are E49, layer; 4–6 – are E49, feature 78; 7 – are E49, feature 77; 8–9 – are E50, feature 271w. Cluster XII: 10–11 – are F51, layer; Cluster XIII: 12–13 – are F61, layer; 15–17 – are F61, feature 230; 18–20 – are F61, feature 233. w – signifies an insertion into a younger feature.

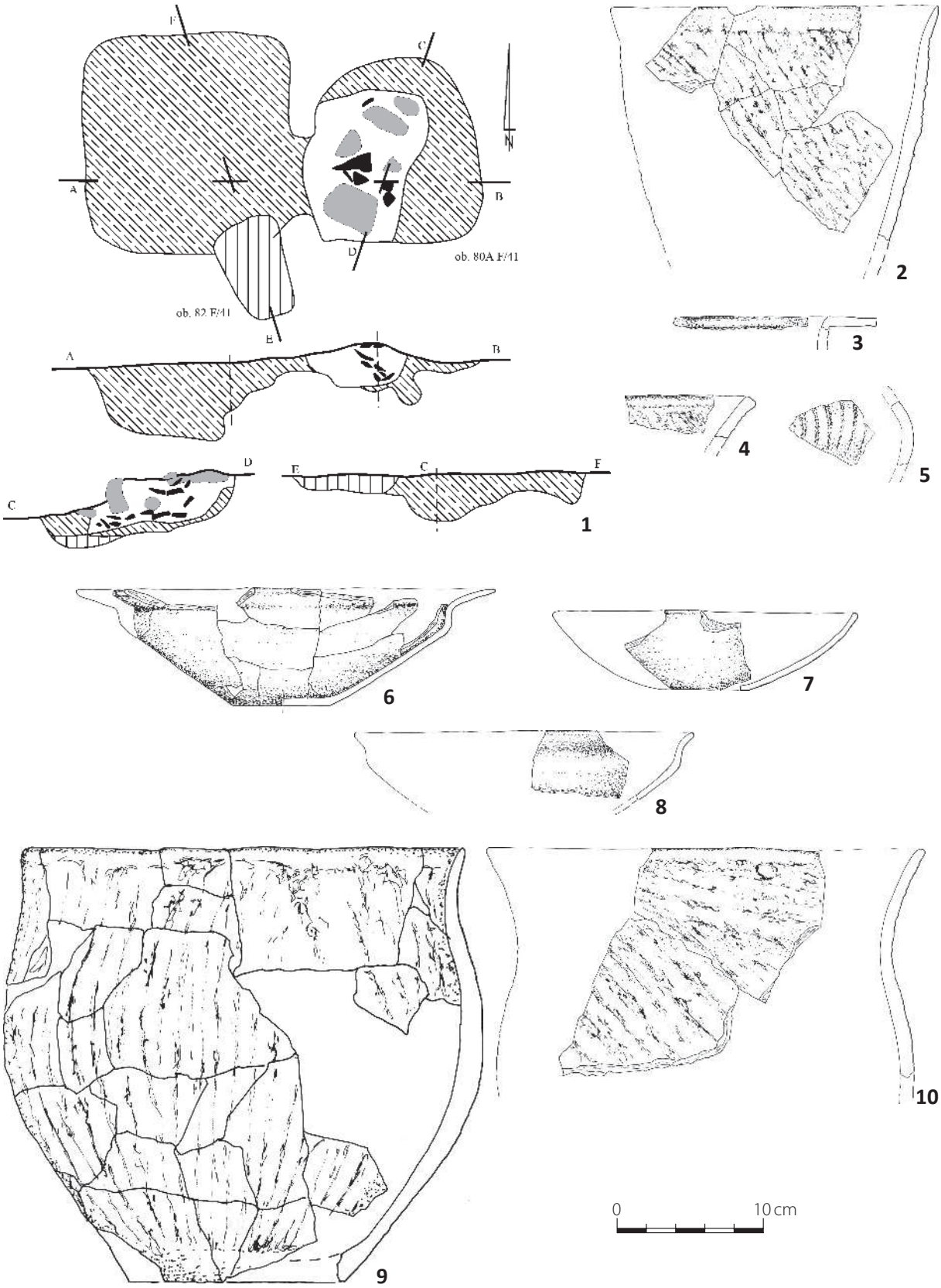

Ryc. 61. Zgórze, stan. 1, 2, gm. Strzelce, pow. kutnowski. Osada C1. Zgrupowanie XII: 1 – plan i profil obiektów, 2–10 wybór materiałów z obiektu 80a, ar F41.

Fig. 61. Zgórze, site 1, 2, commune of Strzelce, district of Kutno. Settlement C1. Cluster XII: 1 – horizontal projection and cross-section of the features, 2–10 selection of specimens from feature 80a, are F41.

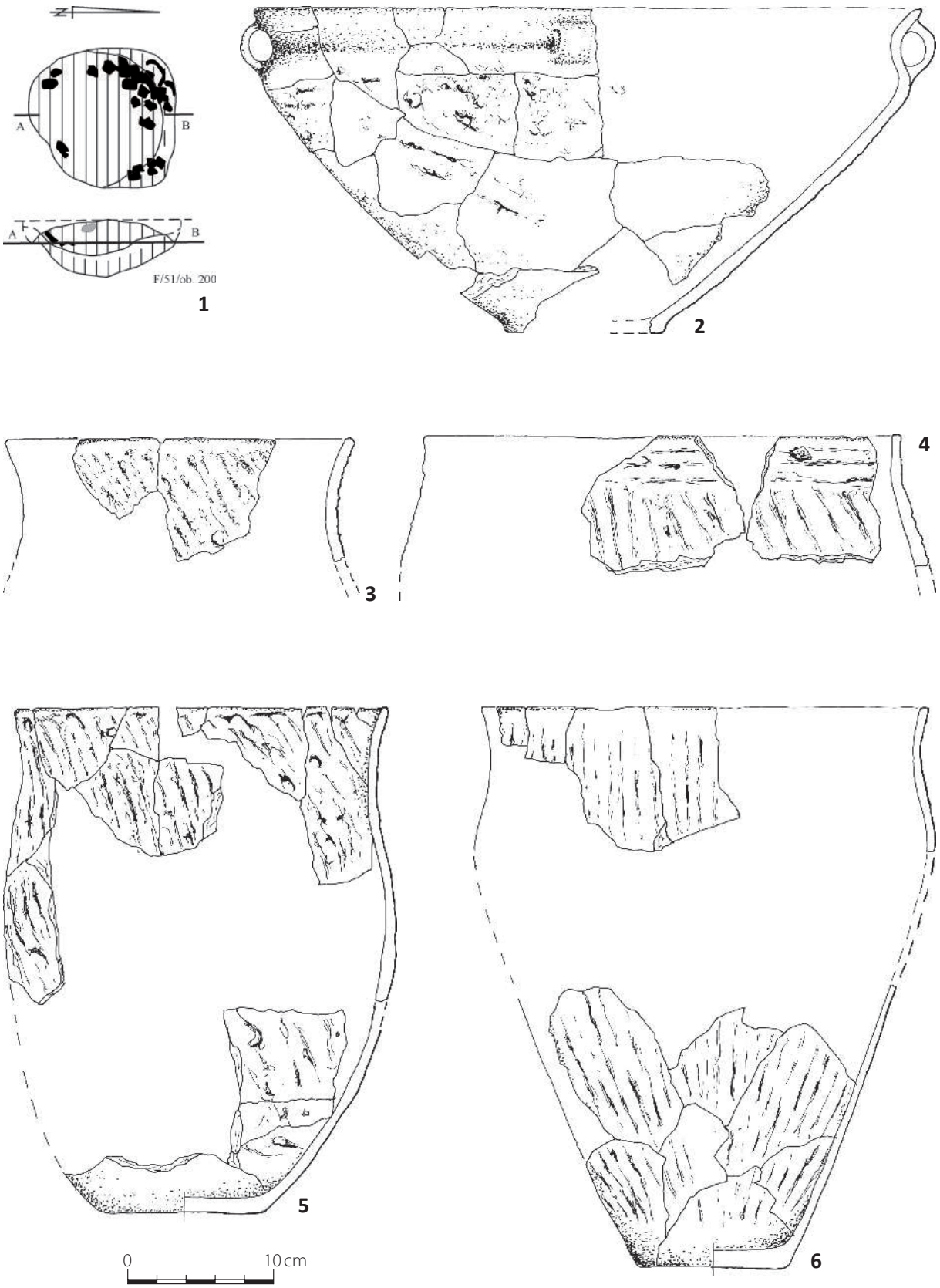

Ryc. 62. Zgórze, stan. 1, 2, gm. Strzelce, pow. kutnowski. Osada C1. Zgrupowanie XII. Wybór materiałów z obiektu 200, ar F41–51: 1 – plan i profil obiektu, 5–6 – wybór naczyń.

Fig. 62. Zgórze, site 1, 2, commune of Strzelce, district of Kutno. Settlement C1. Cluster XII. Selection of specimens from feature 200, are F41–51: 1 – horizontal projection and cross-section of the feature, 5–6 – selection of vessels.

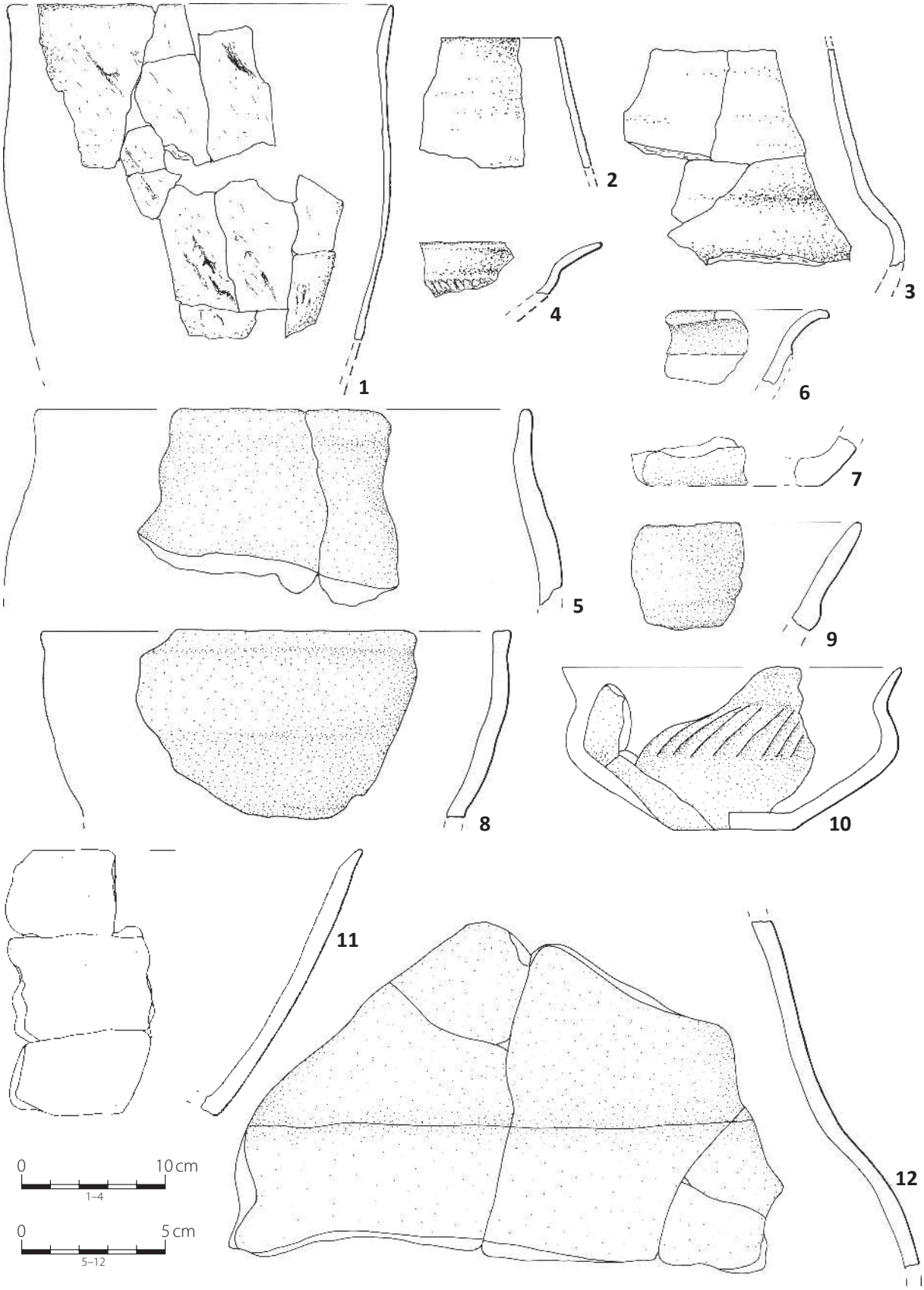

Ryc. 63. Zgórze, stan. 1, 2, gm. Strzelce, pow. kutnowski. Osada C1. Wybór materiałów z obiektów. Zgrupowanie XII: 1–4 – ar F41–51, ob. 200. Zgrupowanie XIV: 5–9 – ar F71, ob. 322. Zgrupowanie XVI: 10–12 – ar E39, ob. 291.

Fig. 63. Zgórze, site 1, 2, commune of Strzelce, district of Kutno. Settlement C1. Selection of specimens from the layer and features. Cluster XII: 1–4 – are F41–51, feature 200. Cluster XIV: 5–9 – are F71, feature 322. Cluster XVI: 10–12 – are E39, feature 291.

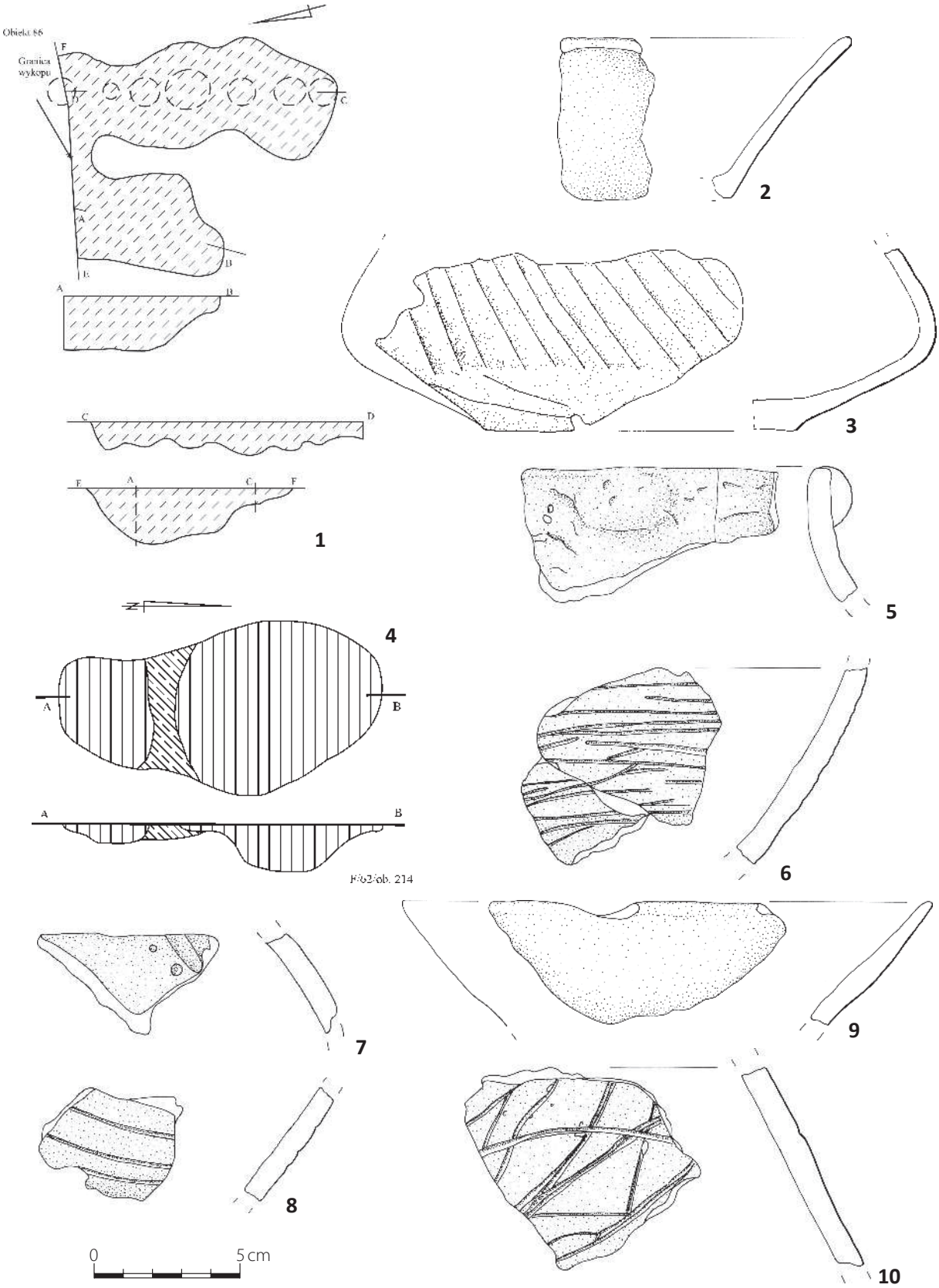

Ryc. 64. Zgórze, stan. 1, 2, gm. Strzelce, pow. kutnowski. Osada C1. Wybór materiału z obiektów i warstwy. Zgrupowanie XVII: 1–3 – ar F41, ob. 86. Zgrupowanie XVIII: 4–6 – ar F62, ob.214a-b; 7–8 – ar F62, ob. 216; 9–10 – ar F72, w-twa;1, 4 – plany i profile obiektów.

Fig. 64. Zgórze, site 1, 2, commune of Strzelce, district of Kutno. Settlement C1. Selection of specimens from the layer and features. Cluster XVII: 1–3 – are F41, feature 86. Cluster XVIII: 4–6 – are F62, feature 214a-b; 7–8 – are F62, feature 216; 9–10 – are F72, layer; 4 – horizontal projections and cross-sections of the features 214, are F62.

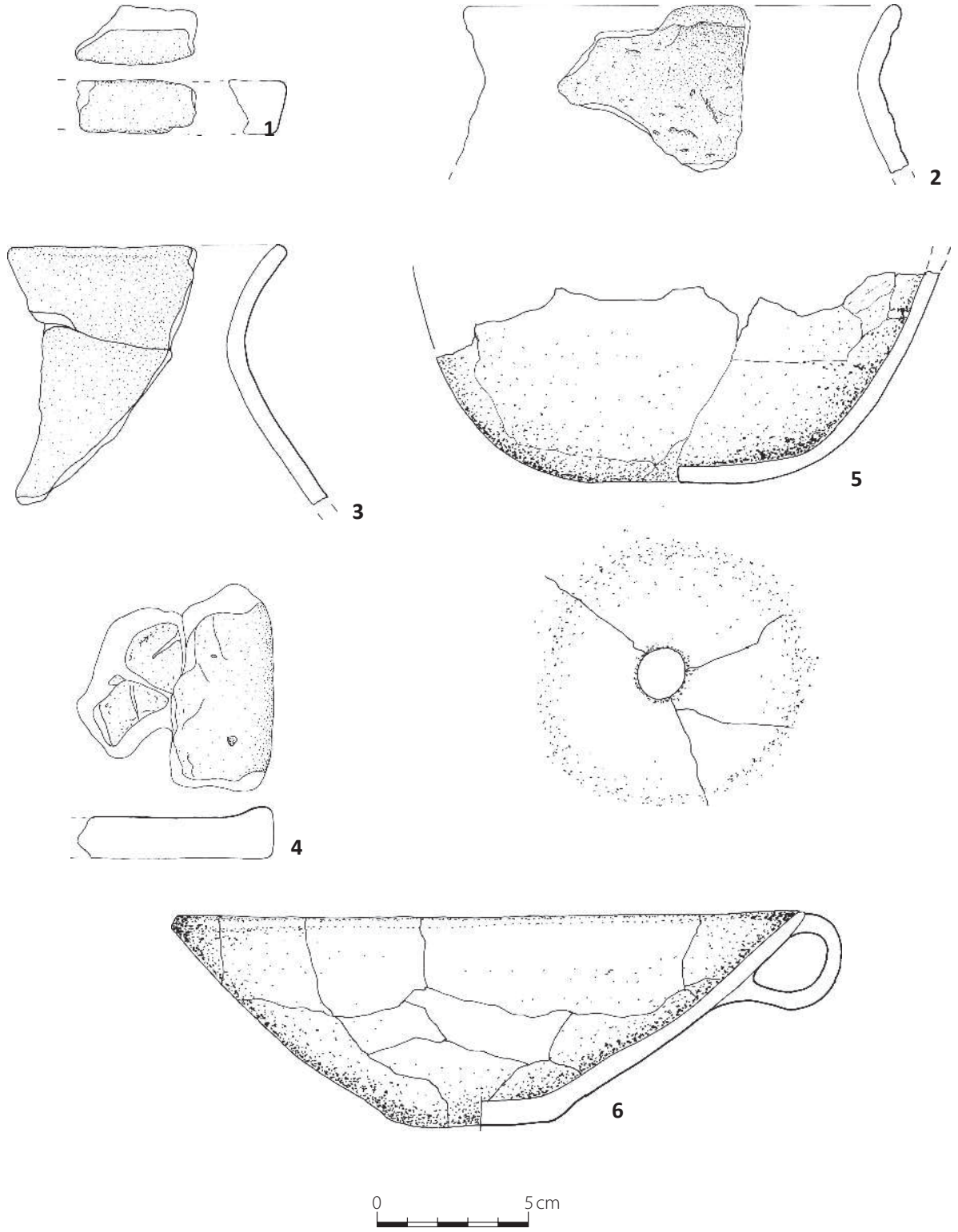

Ryc. 65. Zgórze, stan. 1, 2, gm. Strzelce, pow. kutnowski. Osada C1. Wybór materiału z obiektów i warstwy. Zgrupowanie XIX: 1–2 – ar F72, ob. 371. Zgrupowanie XX: 3 – ar E59, w-twa; 4 – ar E70, w-twa. Zgrupowanie XXI: 5 – ar F73, ob. 22; 6 – ar F63, ob. 51.

Fig. 65. Zgórze, site 1, 2, commune of Strzelce, district of Kutno. Settlement C1. Selection of specimens from the layer and features. Cluster XIX: 1–2 – are F72, feature 371. Cluster XX: 3 – are E59, layer; 4 – are E59, layer. Cluster XXI: 5 – are F73, feature 22; 6 – are F63, feature 51.

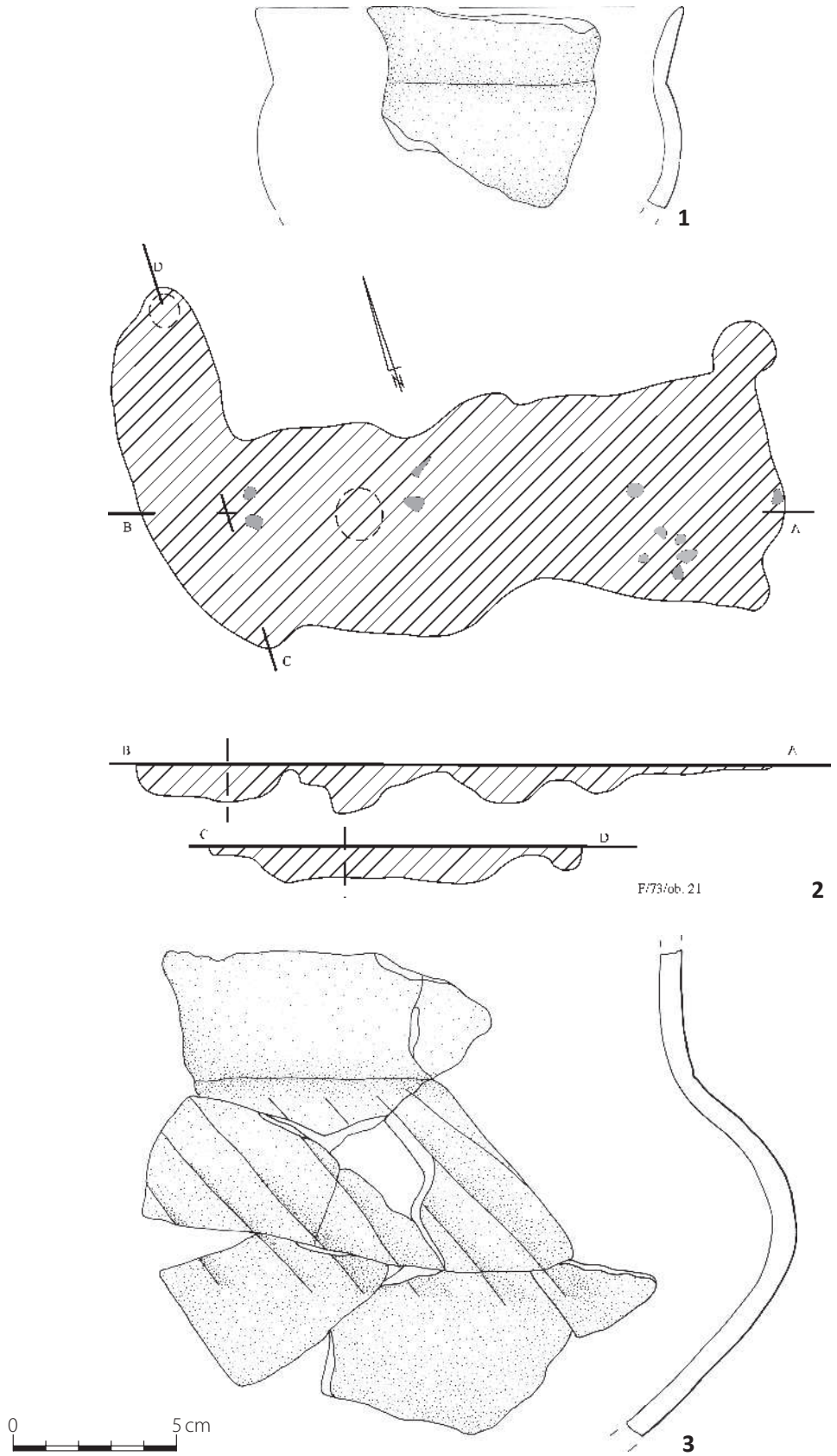

Ryc. 66. Zgórze, stan. 1, 2, gm. Strzelce, pow. kutnowski. Osada C1. Wybór materiałów z obiektów. Zgrupowanie XXI: 1 – ar F63, w-twa; 2 – plan i profil obiektu 21; 3 – naczynie z obiektu ob. 21, ar F73.

Fig. 66 Zgórze, site 1, 2, commune of Strzelce, district of Kutno. Settlement C1. Selection of specimens from the features. Cluster XXI: 1 – are F63, layer; 2 – horizontal projection and cross-section of feature 21, are F73; 3 – lessel from the feature 21, are F73.

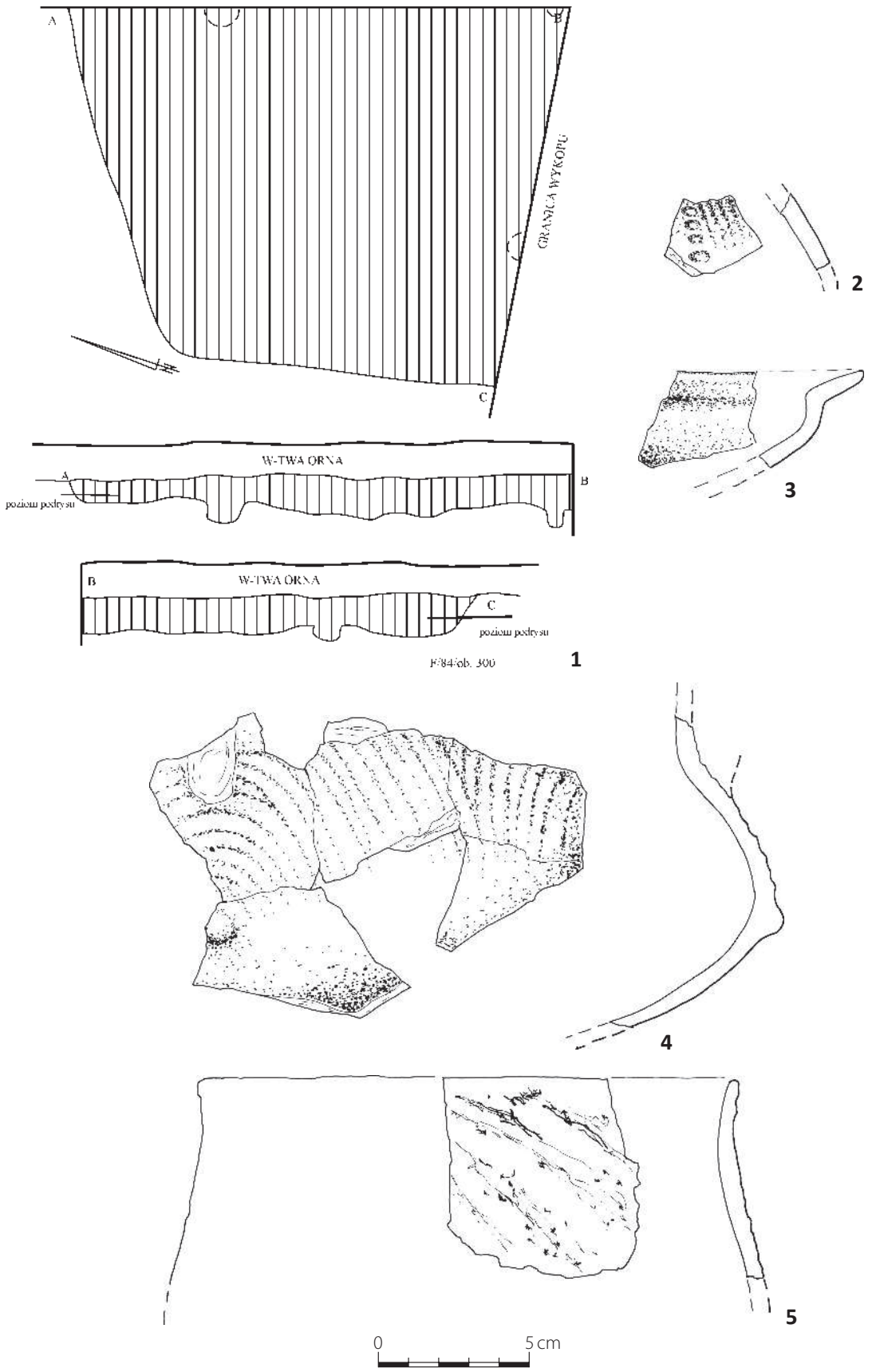

Ryc. 67. Zgórze, stan. 1, 2, gm. Strzelce, pow. kutnowski. Osada C1. Zgrupowanie XXII. Wybór materiału z obiektu 300, ar F84: 1 – plan i profil obiektu, 4–5 – wybór naczyń.

Fig. 67. Zgórze, site 1, 2, commune of Strzelce, district of Kutno. Settlement C1. Cluster XXII. Selection of specimens from feature 300, are F84: 1 – horizontal projection and cross-section of the feature, 4–5 – selection of vessels.

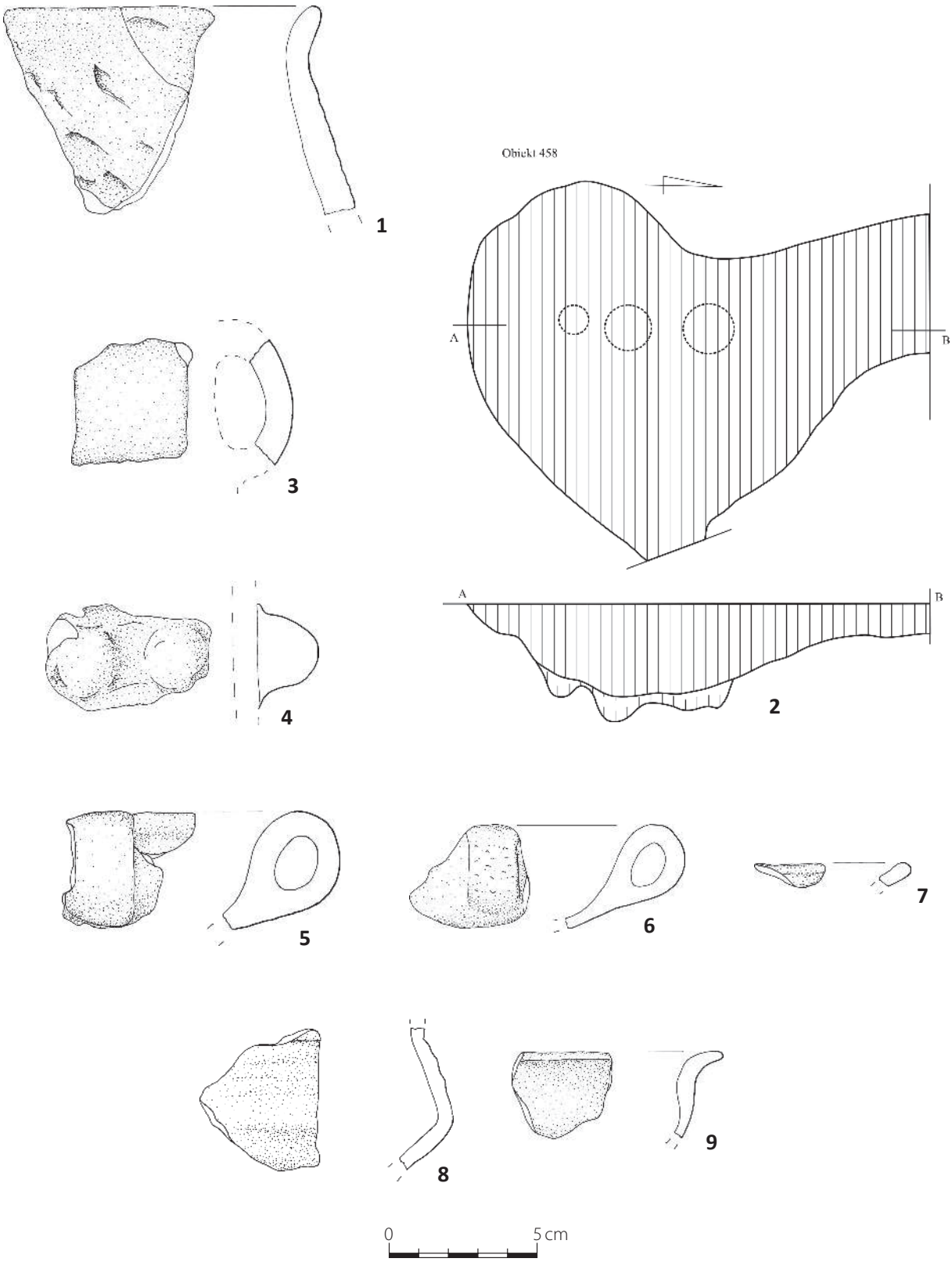

Ryc. 68. Zgórze, stan. 1, 2, gm. Strzelce, pow. kutnowski osada C1. Wybór materiałów z warstwy i obiektów. Zgrupowanie XXII: 1 – ar F84, w-twa. Zgrupowanie XXIII: 2–4 – ar F97, ob. 458. Poza zgrupowaniami: 6–8 – ar D62, ob.76; 9 – ar F53, w-twa; 10 – ar F54, w-twa; 2 – plan i profil obiektu 458, ar F97.

Fig. 68. Zgórze, site 1, 2, commune of Strzelce, district of Kutno. Settlement C1. Selection of specimens from the layer and features. Cluster XXII: 1 – are F84, layer. Cluster XXIII: 2–4 – are F97, feature 458. Beyond clusters: 6–8 – are D62, feature76; 9 – are F53, layer; 10 – are F54, layer; 2 – horizontal projection and cross-section of feature 458, are F97.

Ogólną klasyfikację wyróżnionych grup morfologicznych naczyń z osady C1 prezentujemy poniżej (ryc. 69–72), a ich omówienie zostanie dokonane przy zbiorczej klasyfikacji naczyń z całego kompleksu osad w Zgórzu.

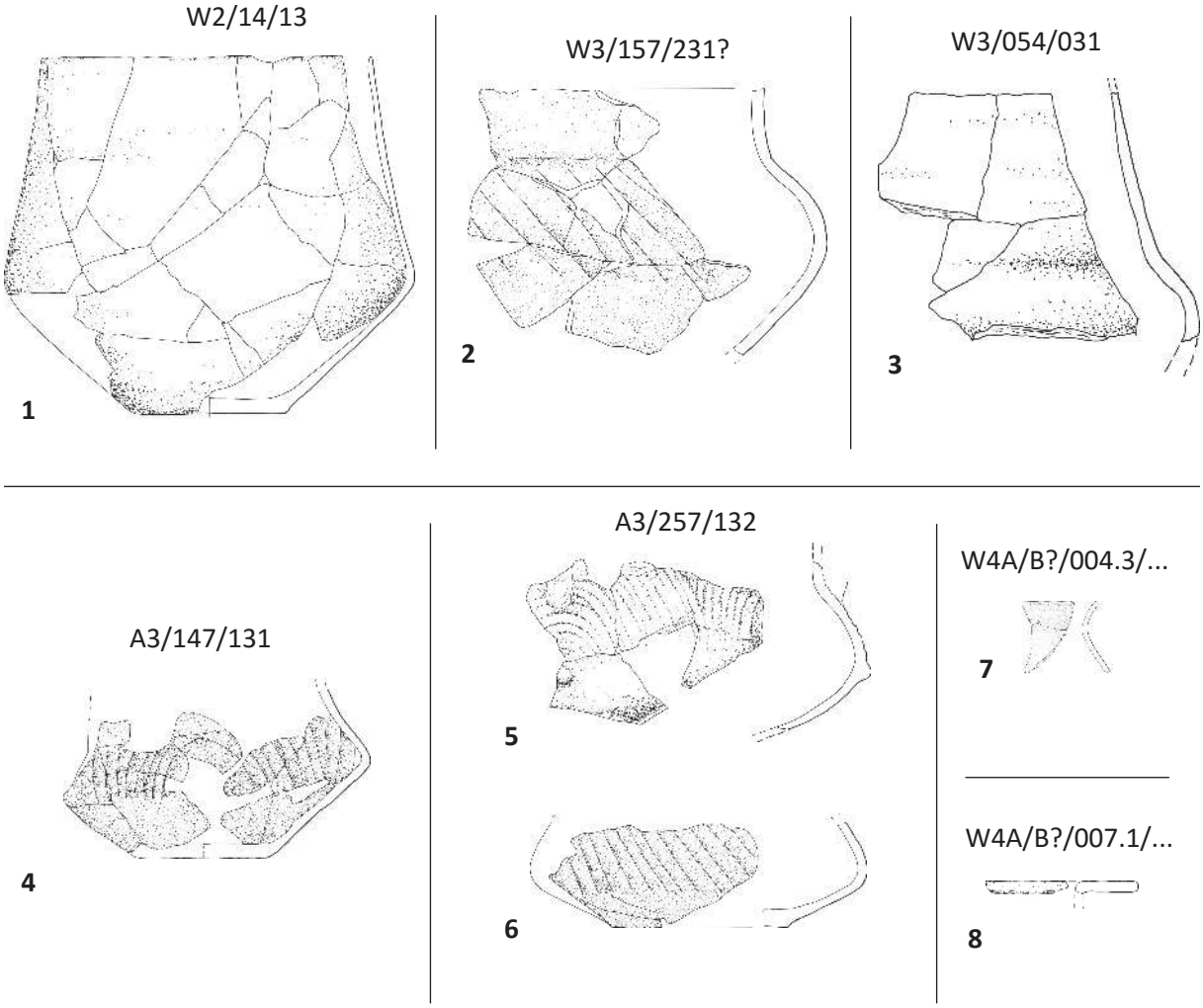

Ryc. 69. Zgórze, stan. 1, 2, gm. Strzelce, pow. kutnowski. Osada C1. Typologia waz i amfor.
Fig. 69. Zgórze, site 1, 2, commune of Strzelce, district of Kutno. Settlement C1.Typology of vases and amphorae.

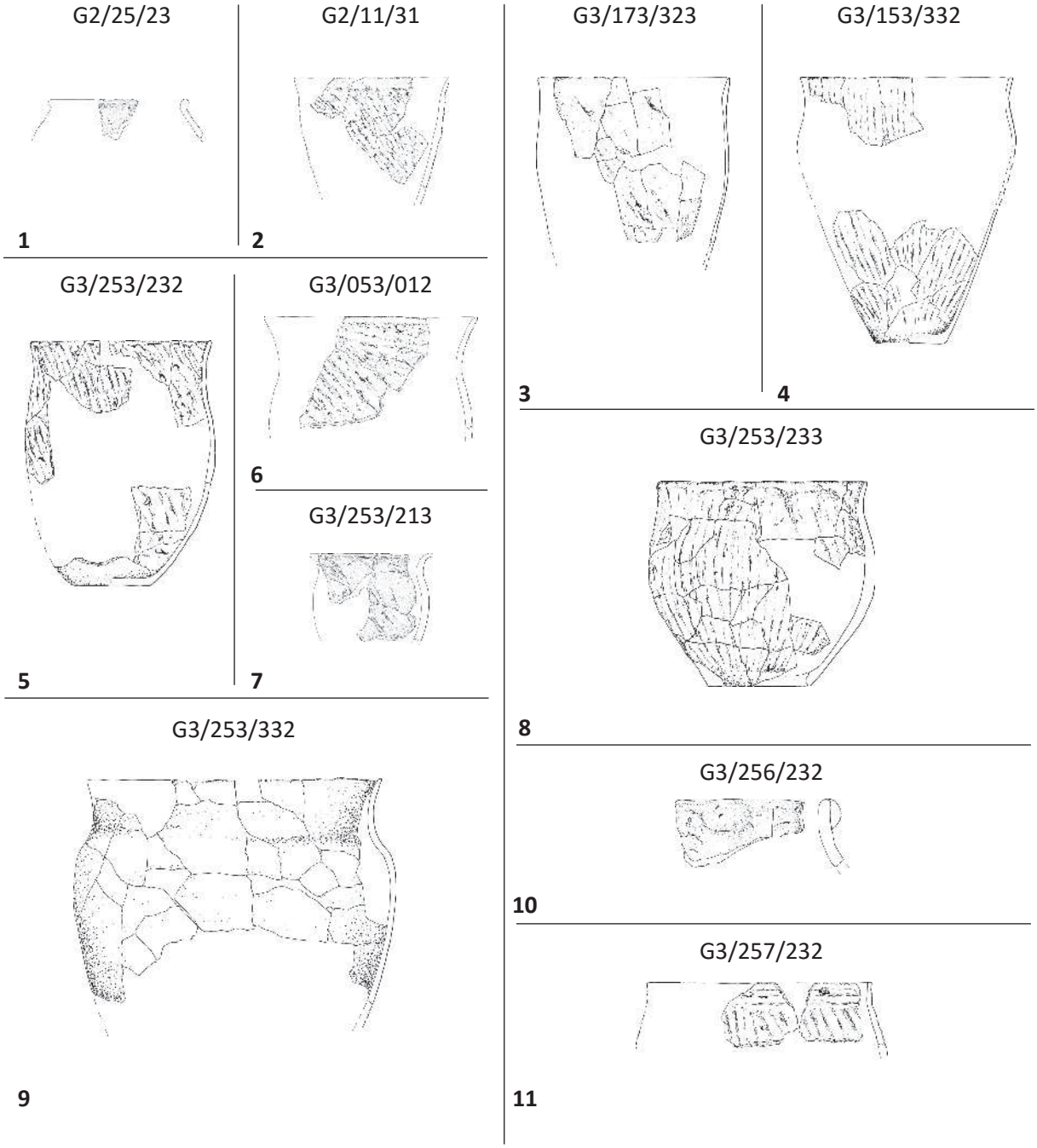

Ryc. 70. Zgórze, stan. 1, 2, gm. Strzelce, pow. kutnowski. Osada C1. Typologia garnków.
Fig. 70. Zgórze, site 1, 2, commune of Strzelce, district of Kutno. Settlement C1.Typology of pots.

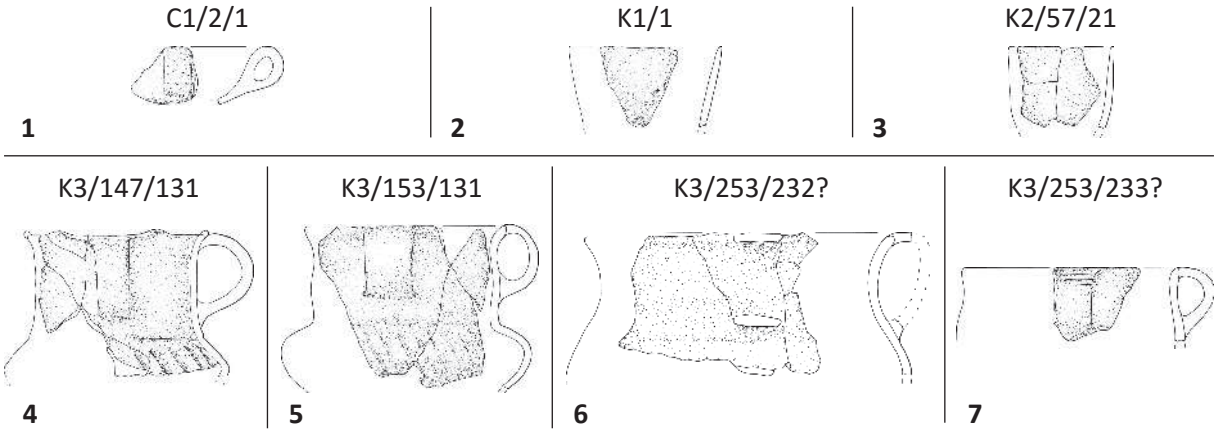

Ryc. 71. (Zgórze, stan. 1, 2, gm. Strzelce, pow. kutnowski. Osada C1. Typologia kubków/dzbanów i czerpaków.
Fig. 71. Zgórze, site 1, 2, commune of Strzelce, district of Kutno. Settlement C1.Typology of mugs/jugs and ladles.

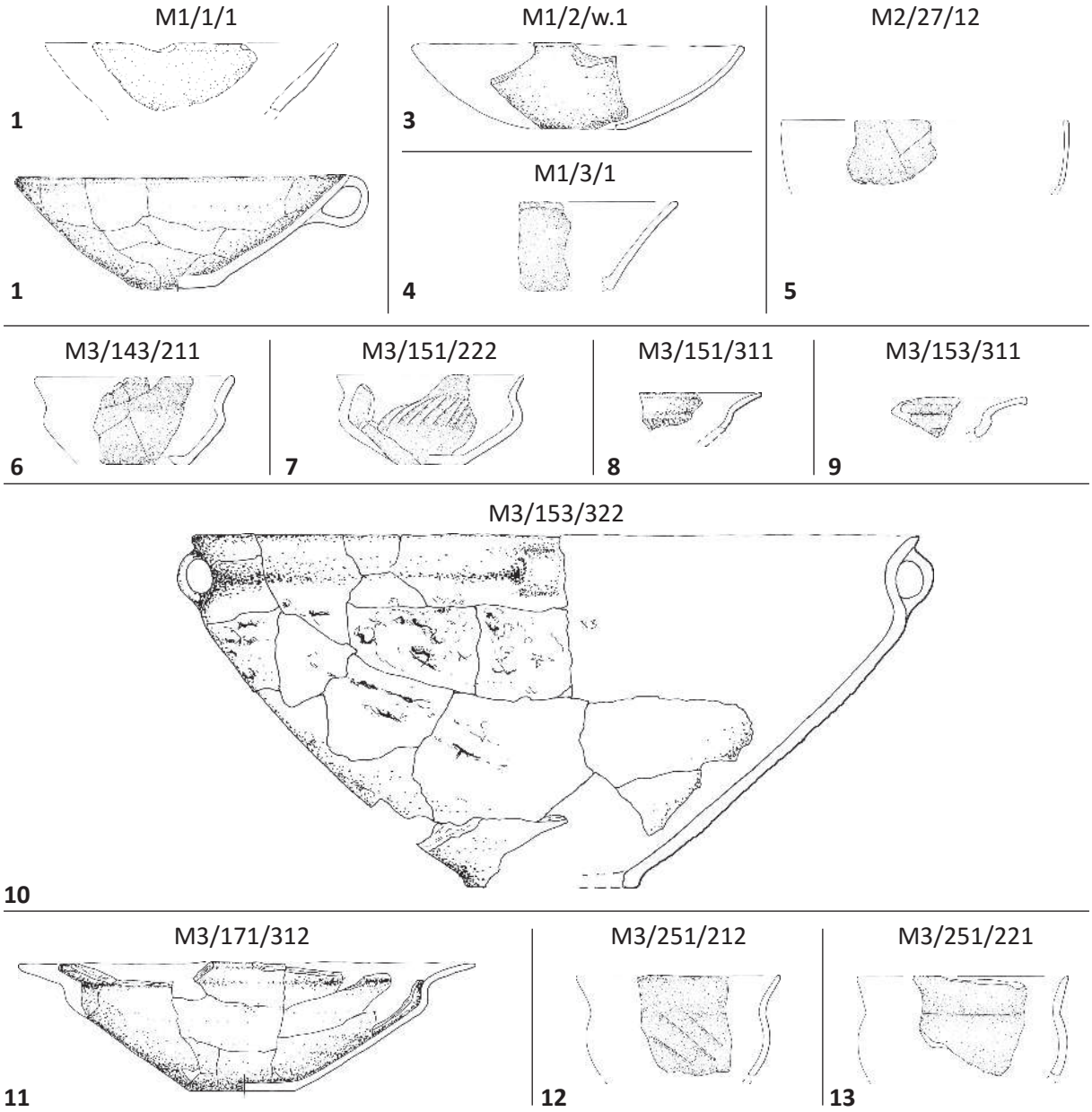

Ryc. 72. Zgórze, stan. 1, 2, gm. Strzelce, pow. kutnowski. Osada C1. Typologia mis.
Fig. 72. Zgórze, site 1, 2, commune of Strzelce, district of Kutno. Settlement C1.Typology of bowls.

Osada C2

Z obszaru osady C2 analizie poddano 7409 fragmentów naczyń. Do kategorii naczyń F1 zaliczono 2483 fragmenty, co stanowi 33,5% całości zbioru (tabela 30). Najliczniejsze są fragmenty naczyń grup BF221 z 41,6%, BF111 – 33,8% oraz BF121 z udziałem 15,2%. Dość liczne są także fragmenty o powierzchniach plamistych grupy BF331 z 8,6% i sporadyczne fragmenty grupy BF211 z 0,8% udziałem

Tabela 30. Charakterystyka technologiczno-morfologiczna naczyń kategorii F1 z osady C2.

Barwy pow. zew. i faktura – BF					Domieszka – D						Przełom – P		
BF111	BF121	BF211	BF221	BF331	D12	D123	D23	D234	D34	D4	P1	P2	P3
840	378	21	1030	214	37	450	54	708	1180	59	1292	417	774
33,8	15,2	0,8	41,6	8,6	1,5	18,1	2,2	28,3	47,5	2,4	52,0	16,8	21,2
2483= 100%					2483 = 100%						2483=100%		

Morfotypy naczyń								
G	W	A	W/A	D/K	M	C	T	I
19	506	67	371	604	147	6	3	760
0,8	20,4	2,7	14,9	24,3	5,9	0,2	0,1	30,7
2483 = 100%								

Do wytwarzania naczyń używano najczęściej receptury opartej na drobnym tłuczniu kamiennym i piasku grupy D34 z 47,5%, uzupełnia ją grupa D4 z domieszką samego piasku z 2,4% udziałem, co ogółem daje 49,9% udziału w całym zbiorze. Drugą, co do liczebności jest receptura D234 z udziałem 28,3%. Blisko 79,0% naczyń kategorii F1 jest wykonywana z wykorzystaniem domieszki piasku, uzupełnionej zazwyczaj tylko drobnym i średnim tłuczniem kamiennym. Receptury z tłuczniem kamiennym notujemy w odmianach D123 z 18,1%, D23 z 2,2% oraz D12 opartej głównie na grubym tłuczniu z dodatkiem średniego, która obejmuje 1,5% zbioru. Jako samodzielna domieszka występuje w 21,8% fragmentów. Przełomy w tej kategorii naczyń są najczęściej jednobarwne P1 z udziałem 52,0%, przy 16,86% dwubarwnych P2 i 21,2% trójbarwnych P3.

Dość jednoznacznie możemy stwierdzić, że najliczniejsze grupy naczyń w tej kategorii tworzą ich fragmenty zaliczone do waz, amfor lub ogólnie waz/amfor, z 38,0% udziałem i kubków/dzbanów na poziomie 24,3%. Jedynie 0,8% fragmentów zaklasyfikowano to kategorii garnków. Za fragmenty mis uznano 5,9%, a za przynależne do hipotetycznych czerpaków tylko 0,2%. Marginalną grupę tworzą fragmenty talerzy z udziałem rzędu 0,1% całości. Jednak szereg fragmentów sklasyfikowano w grupie naczyń nierozpoznanych obejmujących 30,7% fragmentów, co może zmieniać te proporcje dość zasadniczo na korzyść głównie form małych, czyli głównie kubków/dzbanków, czerpaków i misek.

Zdobnictwo notujemy na około 8% wszystkich fragmentów naczyń w kilkunastu odmianach wyróżnionych wątków ornamentacyjnych (tabela 31). Najliczniej notujemy wątki grupy I z 45,0% udziałem, oparte na różnych układach facet, wśród których skośne odmiany 1D1 dominują z udziałem 36,0% w całym zbiorze fragmentów ornamentowanych, przy wątku z facet w układzie poziomym odm. 1A1 obejmujących tylko 3,5%. Wątki podgrupy IIA stanowią 27,0% a IIB, 8,5%. W podgrupie IIA najliczniejsze są wątki kanelur pionowych typu 1D3 z 10,5%, będące na drugim miejscu częstotliwości występowania takiego zdobnictwa na wszystkich ornamentowanych fragmentach. Grupa III oparta na rytych żłobkach obejmuje 9,5% zbioru. Dość często jest identyfikowana grupa IV ornamentów plastycznych, głównie w postaci guzków, która występuje na 9,0% fragmentów zdobionych. Ucha zdobione stanowią tylko 1,0% całości materiałów ornamentowanych. Ornamenty były lokowane na naczyniach najczęściej w strefie B z udziałem 86,7% fragmentów.

Tabela 31. Charakterystyka ilościowa wątków ornamentacyjnych w ramach grup ornamentacyjnych naczyń kategorii F1 z osady C2.

Osada C2	Grupa I					
	1A1	1D1	2D2	4G1	4G1a	5G2
Il. fragm.	7	72	1	8	1	1
%	3,5	36,0	0,5	4,0	0,5	0,5
200 = 8,0% całości	90 = 45,0%					

Podgrupa IIA												Podgrupa IIB		
1A3	1B2	1B3	1C2	1C3	1D3	2B1	2B2	2C1	2D2	3G1	4G1	1A3	2A1	2C2
8	4	1	1	7	21	2	1	3	1	3	2	12	2	3
4,0	2,0	0,5	0,5	3,5	10,5	1,0	0,5	1,5	0,5	1,5	1,0	6,0	1,0	1,5
54 = 27,0%												17 = 8,5%		

Grupa III			Grupa IV			Ucha
1	3	4	B1	C1	F3	A
3	6	10	15	1	2	2
1,5	3,0	5,0	7,5	0,5	1,0	1,0
19 = 9,5%			18 = 9,0%			2=1%

Podobnie, jak w przypadku osady C1 w technologii grupy F1 wykonywano przeważnie naczynia, które zaliczamy do form stołowych, wśród których przeważają ornamentowane dzbanki/kubki, amfory oraz wazy i rzadko misy.

Nieliczną kategorię naczyń z osady C2, podobnie jak i w osadzie C1, tworzą fragmenty o powierzchni szorstkiej kategorii F2, w liczbie 461 fragmentów, co stanowi 6,2% całego zbioru (tabela 32). Najliczniejsze są naczynia grupy BF112 z udziałem 69,03%, przy 19,1% udziale BF122. Grupa BF222, o czarnych powierzchniach obejmuje 6,9% fragmentów. Stosunkowo liczną grupę tworzą również fragmenty naczyń o powierzchniach plamistych BF332 z 5,0% udziałem. W przypadku domieszek schudzających przeważa receptura grupy D234 z 49,9% przy udziale 34,1% receptury grupy D123. Odmiana D12 z grubym i średnim tłuczniem jest znikoma i wynosi tylko 2,6%. Natomiast grupa fragmentów naczyń o domieszce drobnego tłucznia i piasku grupy D34 sięga 13,4%. Naczynia, gdzie wykorzystywano domieszkę piasku grup D234 i D34 obejmują łącznie 63,3% zbioru. Przełomy naczyń są najczęściej jednobarwne P1 (39,0%) przy równie częstych trójbarwnych P3 (36,1%), jak i dwubarwnych P2 (24,9%). Zdobnictwo odnotowano tylko na czterech fragmentach w pojedynczych przykładach ze wszystkich grup ornamentacyjnych, co stanowi 0,9% tej kategorii naczyń.

Jeżeli chodzi o formy z jakich pochodzą analizowane fragmenty to przy znacznym udziale fragmentów NN, sięgających 53,2%, wydaje się, że 33,6% można identyfikować z garnkami. Na drugim miejscu są potraktowane łącznie wazy z amforami, z 5,2% udziałem, a na trzecim dzbanki/kubki, które obejmują 5,0%. Bardzo rzadko identyfikujemy miski (1,5%), czerpaki (0,9%) oraz talerze (0,6%).

Tabela 32. Charakterystyka technologiczno–morfologiczna naczyń kategorii F2 z osady C2.

Barwy pow. zew. i faktura – BF				Domieszka – D				Przełom -P		
BF112	BF122	BF222	BF332	D12	D123	D234	D34	P1	P2	P3
318	88	32	23	6	157	230	68	180	115	166
69,0%	19,1%	6,9%	5,0%	2,6%	34,1%	49,9%	13,4%	39,0%	24,9%	36,1%
461 = 100%				461 = 100%				461=100%		

Grupy i odmiany ornamentów				Strefy ornam.		Morfotypy naczyń							
I	IIB	III	IV										
1D1	2C2	3	A	B	C	G	W	W/A	D/K	M	C	T	I
1	1	1	1	2	2	155	10	14	23	7	4	3	245
0,9%				4 = 100%		33,6%	2,2%	3,0%	5,0%	1,5%	0,9%	0,6%	53,2
4 = 100%							5,2%		5,1%				
						461 = 100%							

Najliczniejsze, obejmujące 4348 sztuk są fragmenty naczyń kategorii F3 (chropowacone), co stanowi 58,7% całości inwentarza ceramicznego z osady C2 (tabela 33).

W omawianym zbiorze zdecydowanie przeważają brunatne odcienie obu powierzchni grupy BF113 z udziałem 54,3%. Grupa BF123 stanowi 38,3%. Grupa BF223 z obiema powierzchniami czarnymi obejmuje zaledwie 1,5% a grupa BF333 – 5,8% fragmentów. Do wykonywania naczyń w tej kategorii wykorzystywano głównie domieszkę w postaci tłucznia kamiennego, stwierdzoną łącznie u 71,3% fragmentów. W zdecydowanej większości jest to grupa D123 występująca w 69,5% fragmentach oraz D12 z 5,6%, z samym grubym tłuczniem D1 – 0,8% oraz D23 z 0,5%. Drugą co do liczebności, ale zdecydowanie mniejszą, jest grupa fragmentów naczyń oparta na domieszce D234, czyli ze średnim i drobnym tłuczniem oraz piaskiem, z udziałem 23,1% przy sporadycznie notowanej D34 z udziałem 0,5%. Ogółem na tłuczniu oparto grupy D1, D12, D123 i D23 z 76,4% wszystkich fragmentów, natomiast z wykorzystaniem piasku tylko 23,6%. Wśród przełomów przeważają trójbarwne P3 z 45,3% oraz dwubarwne P2 z 40,6%, przy 14,1% jednobarwnych P1.

Absolutna większość fragmentów należy do garnków osiągając 96,5%, przy jedynie 3,1% fragmentów zaliczonych do waz/amfor i 0,1% do mis (tabela 35).

Zdobnictwa naczyń obejmuje tylko 0,2% całego zbioru. W jednym przypadku stwierdzono ornament rytych żłobków grupy III i w 8 plastyczne guzki grupy IV ornamentów, usytuowane w strefie podkrawędnej.

Tabela 33. Charakterystyka technologiczna fragmentów naczyń kategorii F3 z osady C2.

Barwy pow. zew. i faktura – BF					Domieszka – D						Przełom – P		
BF113	BF123	BF213	BF223	BF333	D1	D12	D123	D23	D234	D34	P1	P2	P3
2361	1666	4	67	250	33	242	3023	23	1005	22	613	1759	1976
54,3%	38,3%	0,1%	1,5%	5,8%	0,8%	5,6%	69,5%	0,5%	23,1%	0,5%	14,1%	40,6%	45,3%
4348 =100%					4348=100%						4348=100%		

Do omówienia pozostaje jeszcze kategoria F4 ze 117 fragmentami stanowiąca 1,6% zbioru, którą należałoby w tym przypadku rozpatrywać raczej łącznie z grupą F3, gdyż ogólnie rzecz biorąc, należą one do naczyń o powierzchniach chropowaconych przy braku talerzy. W barwach powierzchni przeważa grupa BF114 z udziałem 58,1%, przy 13,7% BF124,9, 4% BF224 i 18,8% BF334. Wśród domieszek zdecydowanie przeważa odmiana D123 z 79,5%, i D234 z 14,5%. Domieszka D12 osiąga tylko 3,4%, a D34 – 2,6%. Przełomy są najczęściej trójbarwne P3 (59,9%) przy mniej licznych dwubarwnych P2 (23,9%) i stosunkowo rzadkich jednobarwnych P1 (16,2%). Większość pozyskanych fragmentów zidentyfikowano z garnkami (88,0%) przy 9,4% zaliczonych do waz-amfor i tylko 2,6% do mis (tabela 35).

Z ogólnego zestawienia tzw. BF w ramach materiałów z osady C2 (tabela 34) można wyciągnąć kilka wniosków, które w większości pokrywają się z ustaleniami poczynionymi już dla osady C1. Naczynia obustronnie czernione zdecydowanie przeważają w kategorii F1 (BF221) z 41,6%, przy znikomej w pozostałych, rzędu 6,9% w kategorii F2 (BF222) i 1,5% w kategorii F3 (BF223). Sytuacja wygląda odmiennie jeżeli rozpatrujemy naczynia o powierzchniach obustronnie brunatnych. Najniższy udział mają one w BF111 z 33,8% przy 69,0% w BF112 i 54,3% w BF113.

Podobną zależność obserwujemy w przypadku naczyń o czarnej powierzchni wewnętrznej, która jest charakterystyczna głównie dla naczyń chropowaconych kategorii F3 (BF123) – 38,3% oraz szorstkich (BF122) – 19,1%, przy tylko 15,2% wśród naczyń gładkich (BF121). Wyróżniona przez nas grupa naczyń o powierzchniach plamistych jest najliczniejsza w kategorii F1 naczyń gładkich (BF331) z 10,9% udziałem, przy znacznie mniejszym w kategoriach F2 (BF332) i F3 (BF333), gdzie osiąga poziom rzędu 5,0%. Jest to sytuacja zbliżona do tej jaką obserwowaliśmy już przy analizie materiałów z osady C1.

Tabela 34. Udział procentowy grup BF w poszczególnych kategoriach naczyń z osady C2

Naczynia gładkie – kategoria F1	BF111	BF121	BF211	BF221	BF331
	33,8%	15,2%	0,8%	41,6%	8,6%
Naczynia szorstkie – kategoria F2	BF112	BF122	BF212	BF222	BF332
	69,0%	19,1%	-	6,9%	5,0%
Naczynia chropowacone – kategoria F3	BF113	BF123	BF213	BF223	BF333
	54,3%	38,3%	0,1%	1,5%	5,8%

Również zestawienie liczebności poszczególnych form naczyń, jakie były wykonywane w danej kategorii, dostarcza podobnych wyników jak w osadzie C1 (tabela 35). Wśród naczyń o powierzchni kategorii F3 wykonywano głównie garnki, rzadko wazy dołem chropowacone oraz sporadycznie misy. Wśród naczyń kategorii F2 także przeważają garnki, ale notujemy tutaj znacznie większą ilość innych form, aczkolwiek z niewielkim udziałem procentowym. Natomiast naczynia gładkie kategorii F1 są typologicznie najmocniej zróżnicowane, a garnki stanowią tutaj margines z udziałem rzędu 0,76%, przy 36,2% przypadających na różnorodne kubki/dzbanki oraz na zbliżonym poziomie na wazy/amfory -38,0%. Jednak ze względu na znaczny procent fragmentów nieoznaczonych te proporcje mogą być nieco odmienne.

Podsumowując udział poszczególnych form naczyń w całości materiałów ceramicznych z osady C2 możemy stwierdzić zdecydowaną przewagę garnków z 60,4% udziałem (tabela 35). W tej liczbie aż 96,5% przypada na garnki o powierzchniach kategorii F3/F4. Na drugim miejscu są wazy i amfory z udziałem 15,1%. Niewiele mniejszy udział, bo sięgający 12,4% mają kubki/dzbanki. Misy stanowią wśród rozpoznanych fragmentów tylko 2,1%, a czerpaki i talerze zaledwie po około 0,1%. Te proporcje mogą być zaburzone przez blisko 10% fragmentów nierozpoznanych, wśród których zapewne przeważają kubki/dzbanki, misy i czerpaki.

Tabela 35. Zestawienie procentowe form naczyń z osady C2 wykonywanych w poszczególnych kategoriach faktury powierzchni zewnętrznej (F1–F2–F3–F4) oraz ogółem.

Faktura – F	Grupy morfologiczne naczyń						
	G	W – A	D – K	M	C	T	I
F1– 2483 =100%	0,8%	38,0%	24,3%	5,9%	0,2%	0,1%	30,7%
F2 – 461=100%	33,6%	5,2%	5,0%	1,5%	0,9%	0,7%	53,1%
F3 – 4348=100%	96,5%	3,1%	-	0,1%	-	-	0,3%
F4 – 117=100%	88,0%	9,4%	-	2,6%	-	-	-
– 7409 suma: 100%	60,4%	15,1%	12,4%	2,1%	0,1%	0,1%	9,8%

Podobnie jak w osadzie C1, zdecydowana większość materiałów ornamentowanych należy do kategorii F1, sięgając 8,0% zbioru, przy jedynie 0,9% w F2 i 0,2% w F3. W całym inwentarzu z osady C2 fragmenty naczyń zdobionych głównie techniką odciskaną grup I i II wątków obejmują 213 fragmentów, co daje zaledwie 2,9% całości inwentarza ceramicznego z tej jednostki osadniczej.

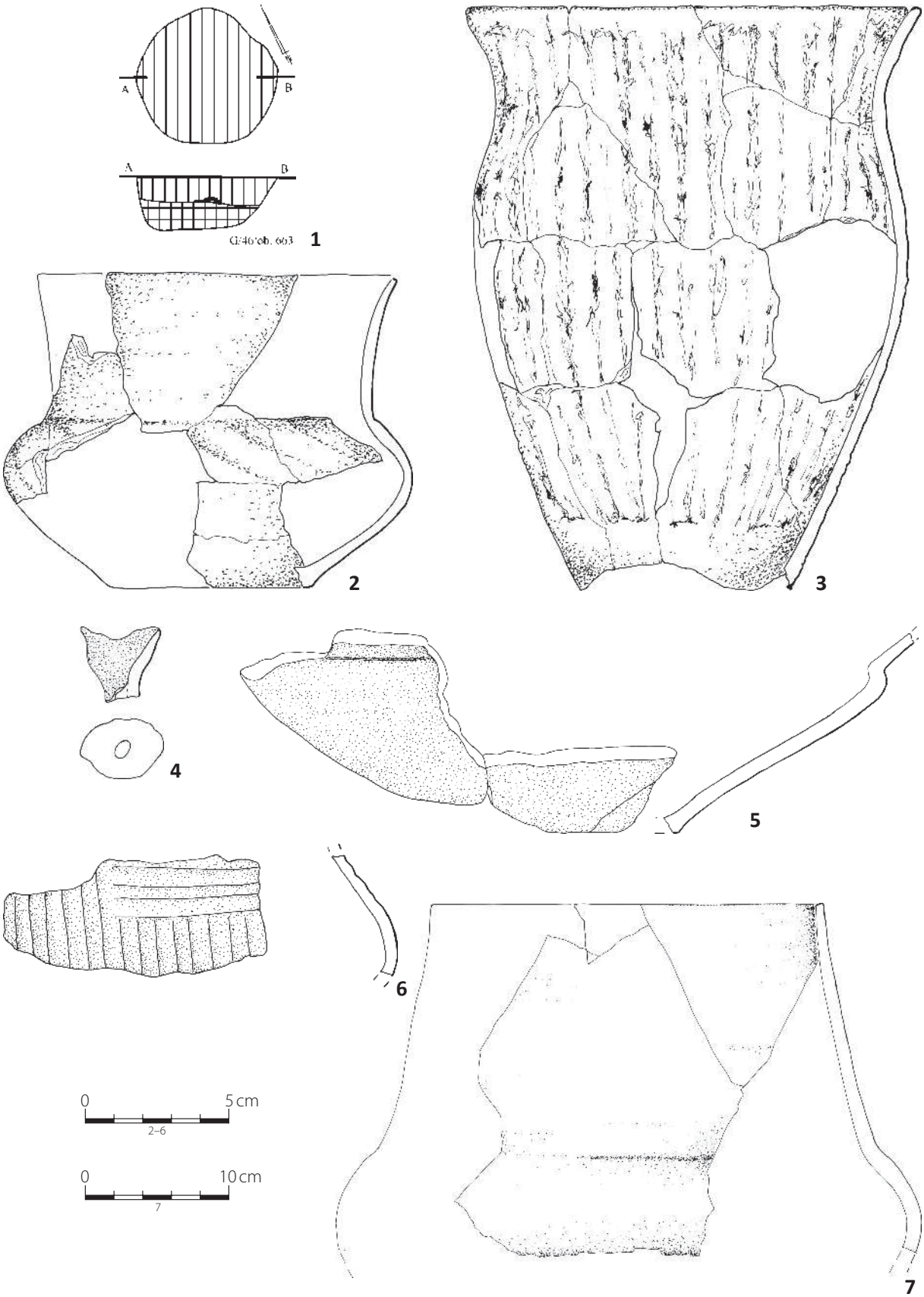

Ryc. 73. Zgórze, stan. 1, 2, gm. Strzelce, pow. kutnowski. Osada C2. Wybór materiałów z obiektów. Zgrupowanie I: 1 – plan i profil obiektu 663, 2–3 – ar G46, ob. 663; 4 – ar G56, ob. 1050; 4 – ar G56, ob. 1054; 5 – ar G56, ob. 1051; 7 – ar G56, ob. 1057.

Fig. 73. Zgórze, site 1, 2, commune of Strzelce, district of Kutno. Settlement C2. Selection of specimens from the features. Cluster I: 1 – horizontal projection and cross-section of feature 663, 2–3 – are G46, feature 663; 4 – are G56, feature1050; 5 – are G56, feature1054; 6 – are G56, feature 1051; 7 – are G56, feature 1057.

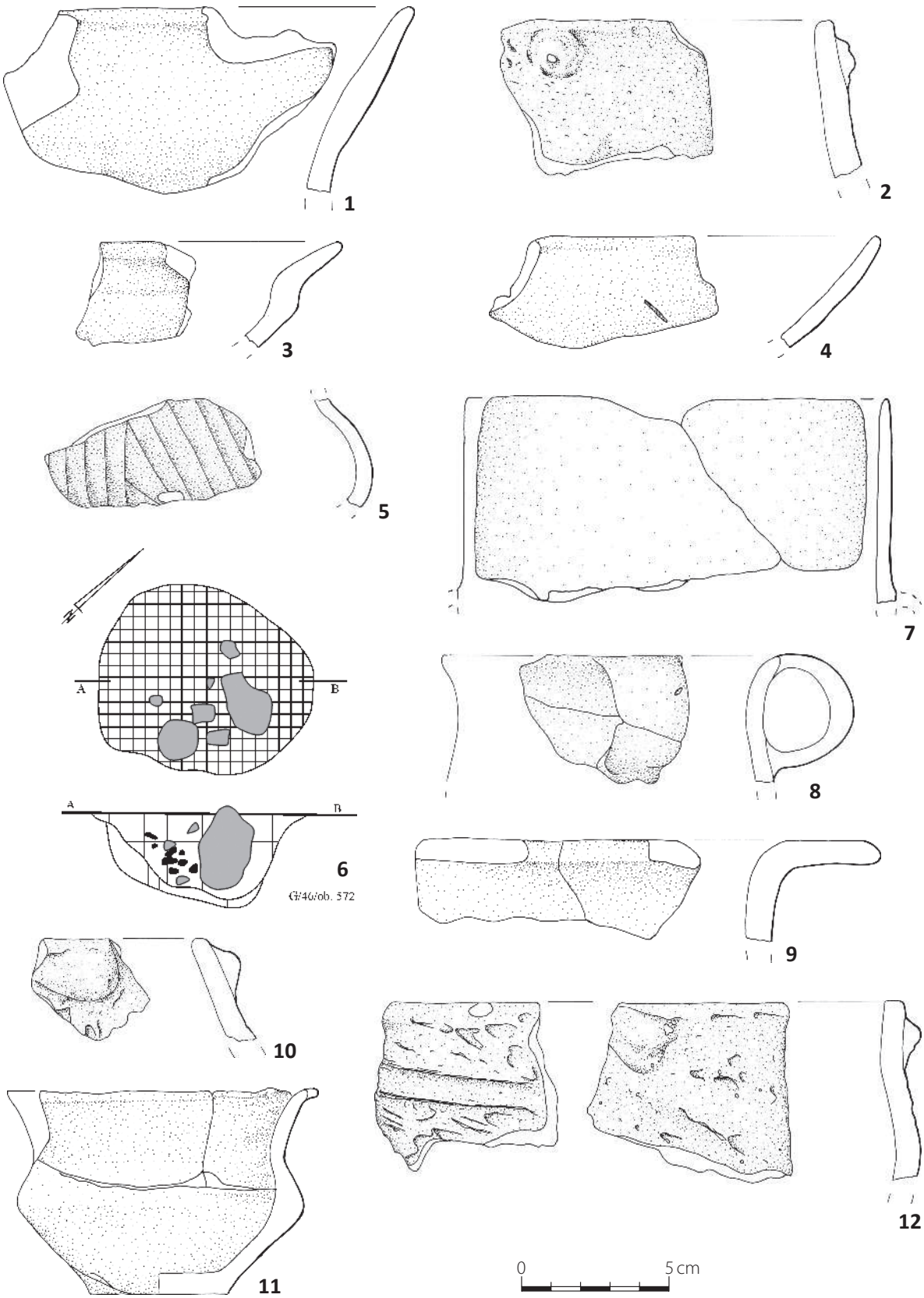

Ryc. 74. Zgórze, stan. 1, 2, gm. Strzelce, pow. kutnowski. Osada C2. Wybór materiałów z warstwy i obiektów. Zgrupowanie II: 1–5 – ar G47, w-twa; 6 – plan i profil obiektu 572; 7–9 – ar G46, ob.572; 10–11 – ar G47, ob. 654; 12 – ar G47, ob. 651.

Fig. 74. Zgórze, site 1, 2, commune of Strzelce, district of Kutno. Settlement C2. Selection of specimens from the layer and features. Cluster II: 1–5 – are G47, layer; 6 – horizontal projection and cross-section of feature 572; 8–9 – are G46, feature 572; 10–11 – are G47, feature 651; 12 – are G47, feature 654.

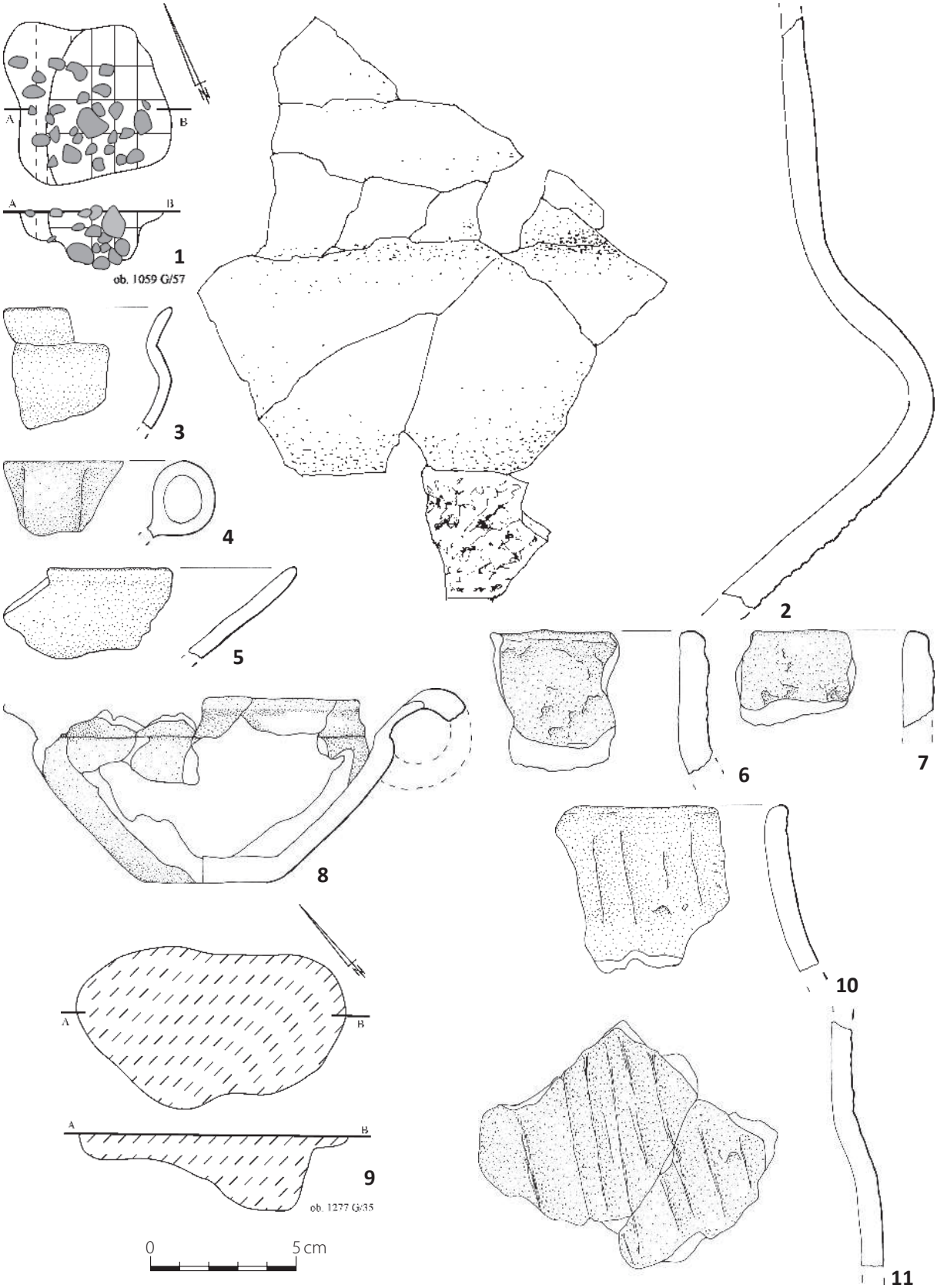

Ryc. 75. Zgórze, stan. 1, 2, gm. Strzelce, pow. kutnowski. Osada C2. Wybór materiałów z warstwy i obiektów. Zgrupowanie II: 1 – plan i profil obiektu 1059; 2 – ar G57, ob.1059; 3–7 – ar G57, w-twa. Zgrupowanie III: 8 – ar G26, ob. 563, 9 – plan i profil obiektu 1277, 10–11 – ar G35, ob. 1277.

Fig. 75. Zgórze, site 1, 2, commune of Strzelce, district of Kutno. Settlement C2. Selection of specimens from the layer and features. Cluster II: 1– horizontal projection and cross-section of feature 1059; 2 – are G57, feature 1059; 3–7 – are G57, layer. Cluster III: 8 – horizontal projection and cross-section of feature 1277; 9–10 – are G35, feature 1277.

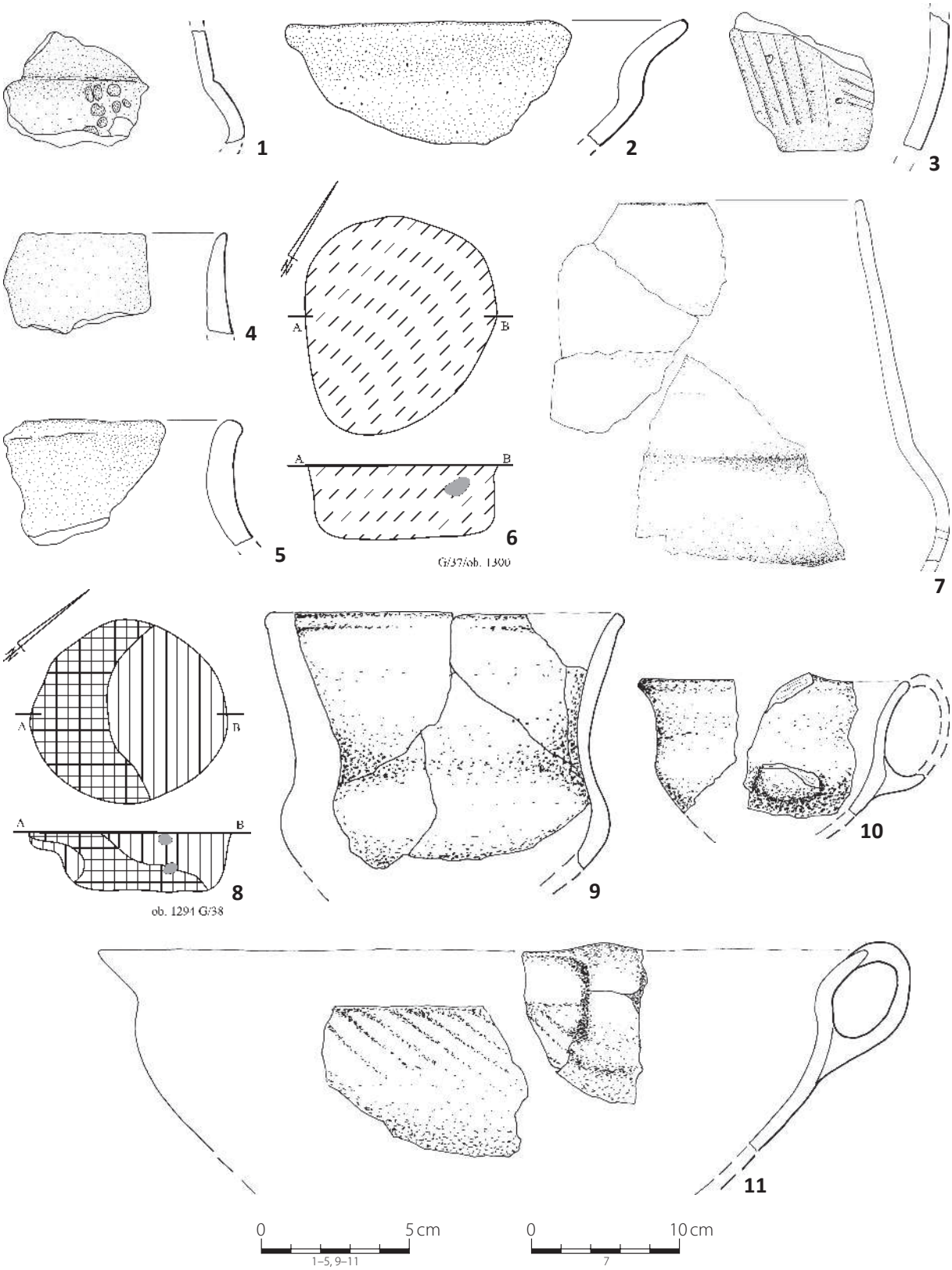

Ryc. 76. Zgórze, stan. 1, 2, gm. Strzelce, pow. kutnowski. Osada C2. Wybór materiałów z warstwy i obiektów. Zgrupowanie IV: 1–2 – ar G37, ob. 1286, 3 – ar G27, ob. 539; Zgrupowanie V: 4–5 – ar G37, w-twa; 6– plan i profil ob. 1300, 7 – ar G37, ob. 1300, 8 – plan i profil ob. 1294; 9–11 – ar G38, ob. 1294.

Fig. 76. Zgórze, site 1, 2, commune of Strzelce, district of Kutno. Settlement C2. Selection of specimens from the layer and features. Cluster IV: 1–2 – are G37, feature1286; 3 – are G27, feature 539; Cluster V: 4–5 – are G37, layer; 6 – horizontal projection and cross-section of feature 1300; 7 – are G37, feature 1300; 8 – horizontal projection and cross-section of feature 1294; 9–11 – are G38, feature 1294.

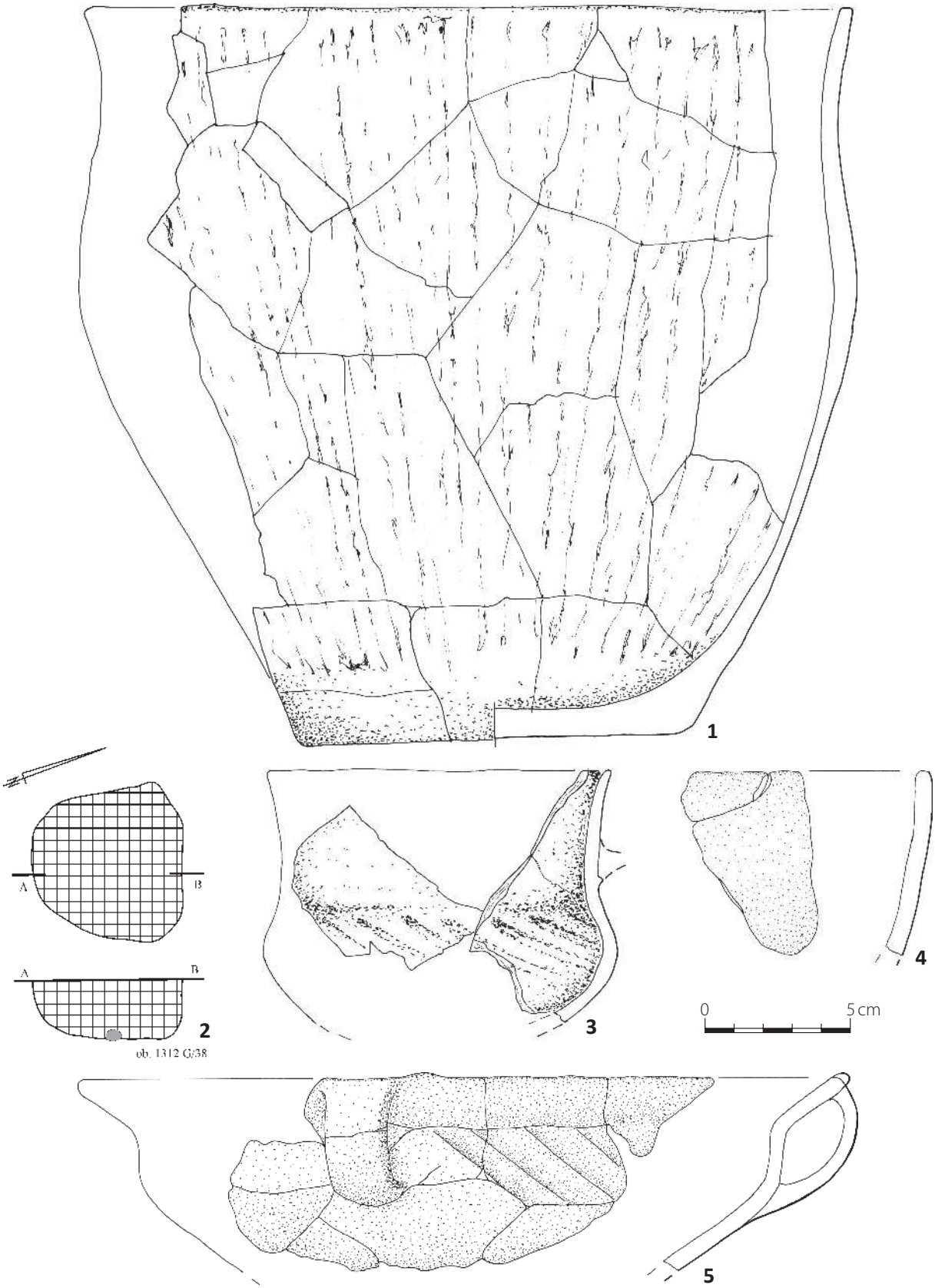

Ryc. 77. Zgórze, stan. 1, 2, gm. Strzelce, pow. kutnowski. Osada C2. Wybór materiałów z obiektów. Zgrupowanie V: 1 – ar G38, ob. 1308; 2 – plan i profil ob. 1312; 3 – ar G38, ob. 1312; 4–5 – ar G38, ob. 1314.

Fig. 77. Zgórze, site 1, 2, commune of Strzelce, district of Kutno. Settlement C2. Selection of specimens from the features. Cluster V: 1 – are G38, feature 1308; 2 – horizontal projection and cross-section of feature 1312; 3 – are G38, feature 1312; 4–5 – are G38, feature1314.

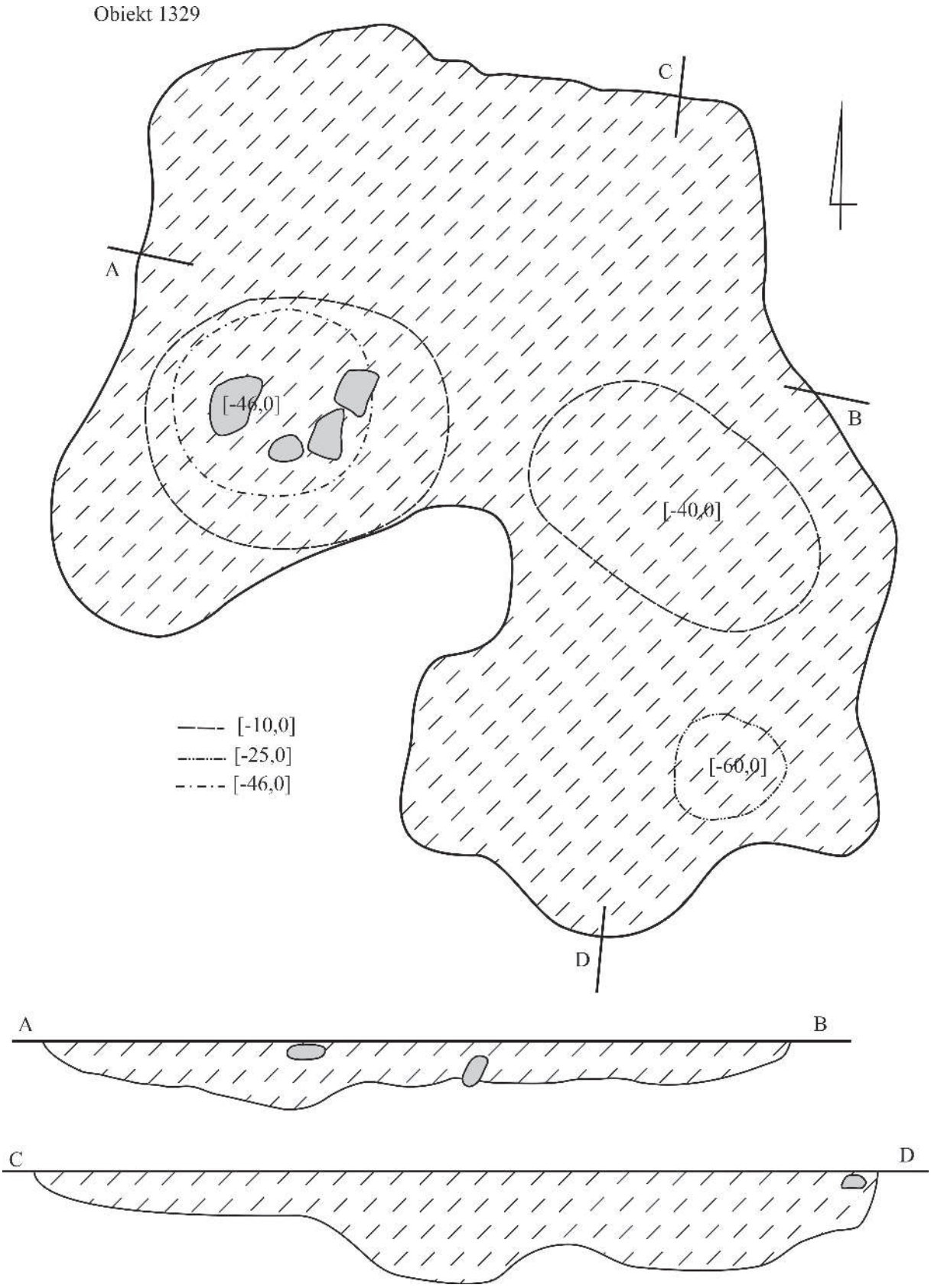

Ryc. 78. Zgórze, stan. 1, 2, gm. Strzelce, pow. kutnowski. Osada C2. Zgrupowanie V. Plan i profile obiektu 1329.
Fig. 78. Zgórze, site 1, 2, commune of Strzelce, district of Kutno. Settlement C2. Cluster V. horizontal projection and cross-section of feature 1329.

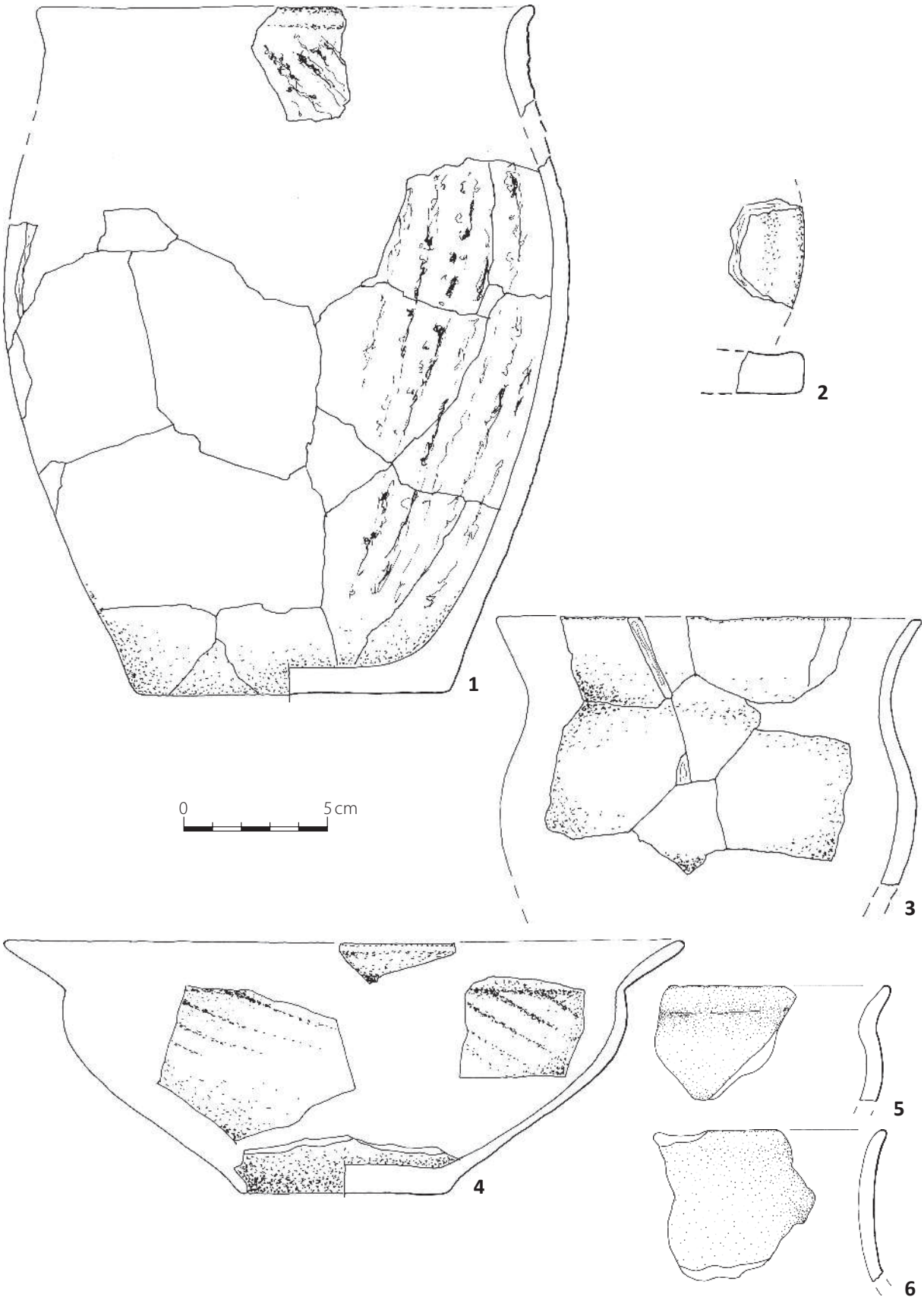

Ryc. 79. Zgórze, stan. 1, 2, gm. Strzelce, pow. kutnowski. Osada C2. Zgrupowanie V. Wybór materiałów z obiektów: 1–4 – ar G38, ob. 1329; 5–6 – ar G47, ob. 660.

Fig. 79. Zgórze, site 1, 2, commune of Strzelce, district of Kutno. Settlement C2. Cluster IV. Selection of specimens from the features: 1–4 – are G38, feature 1329; 5–6 – are G47, feature 660.

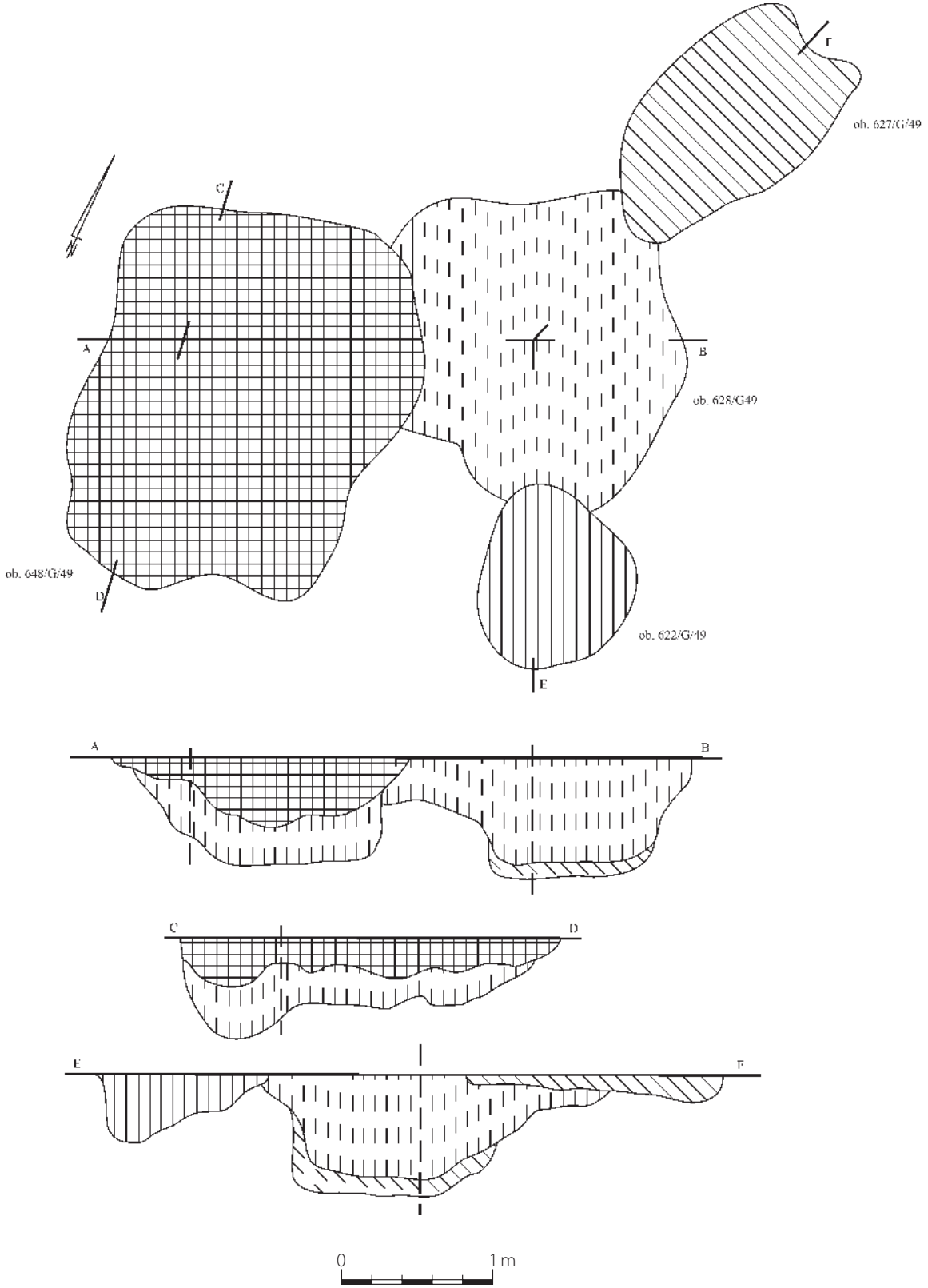

Ryc. 80. Zgórze, stan. 1, 2, gm. Strzelce, pow. kutnowski. Osada C2. Zgrupowanie VI. Plany i profile obiektów 622, 627, 628 oraz 648 z arów G48–49.

Fig. 80. Zgórze, site 1, 2, commune of Strzelce, district of Kutno. Settlement C2. Cluster VI. Horizontal projections and cross-sections of features: 622, 627, 628 and 648 are G48–49.

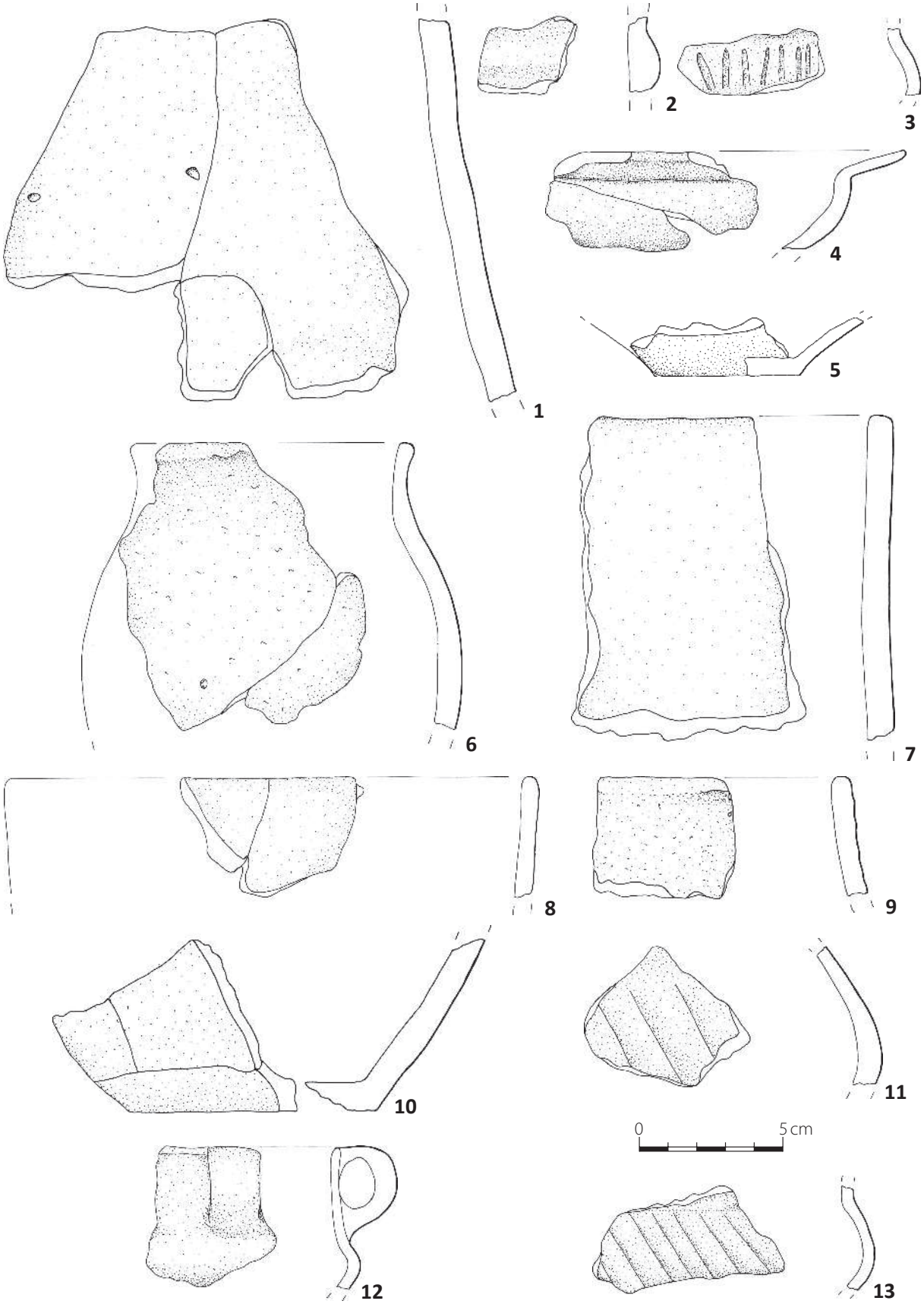

Ryc. 81. Zgórze, stan. 1, 2, gm. Strzelce, pow. kutnowski. Osada C2. Zgrupowanie VI. Wybór materiałów z obiektów: 1–3 – ar G48, ob. 628; 4–5 – ar G48, ob. 642; 6–11 – ar G48, ob. 648; 12–13 – ar G49, ob. 621.

Fig. 81. Zgórze, site 1, 2, commune of Strzelce, district of Kutno. Settlement C2. Cluster VI. Selection of specimens from the features: 1–3 – are G48, feature 628; 4–5 – are G48, feature 642; 6–11 – are G48, feature 648; 12–13 – are G49, feature 621.

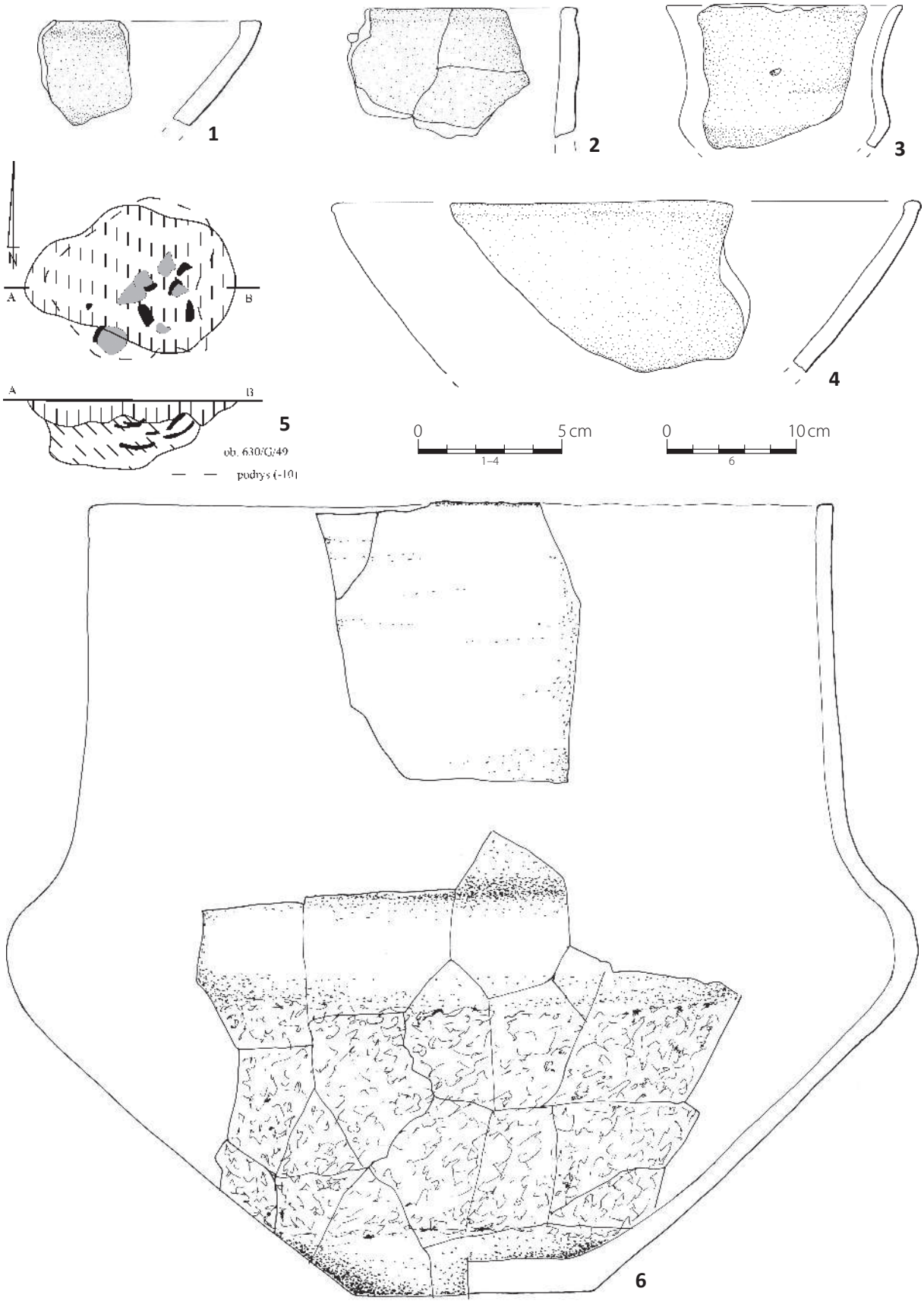

Ryc. 82. Zgórze, stan. 1, 2, gm. Strzelce, pow. kutnowski. Osada C2. Zgrupowanie VI. Wybór materiałów z obiektów 629 i 630: 1–4 – ar G49, ob. 629; 5 – plan i profil ob. 630; 6 – ar G49, ob. 630.

Fig. 82. Zgórze, site 1, 2, commune of Strzelce, district of Kutno. Settlement C2. Cluster VI. Selection of specimens from the features 629 and 630: 1–4 – are G49, feature 629; 5 – horizontal projection and cross-section of feature 630; 6 – are G49, feature 630.

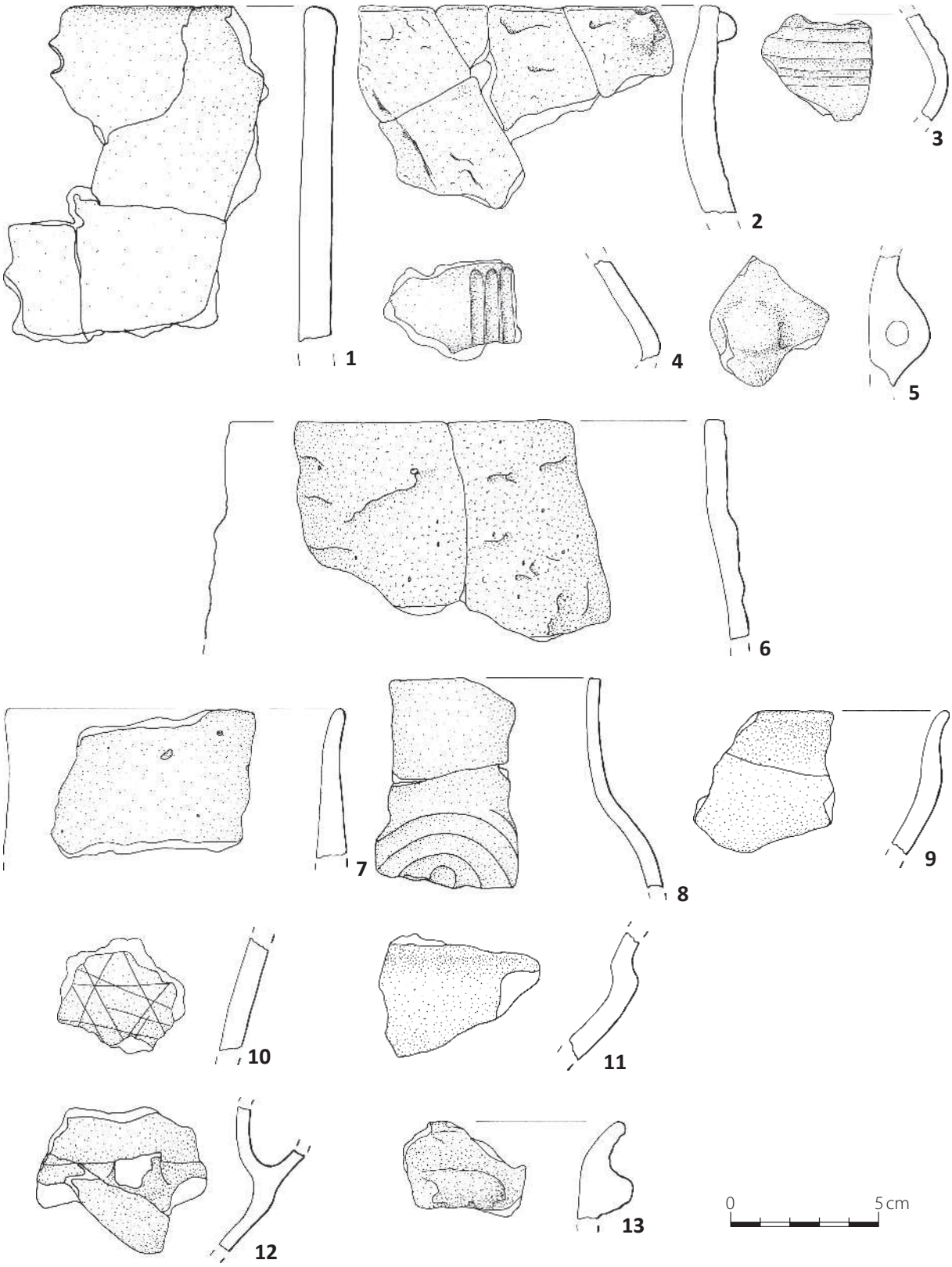

Ryc. 83. Zgórze, stan. 1, 2, gm. Strzelce, pow. kutnowski. Osada C2. Zgrupowanie VII. Wybór materiałów z warstwy i obiektów: 1–5 – ar G48, w-twa; 6–11 – ar G58, ob. 1064/1; 12–13 – ar G59, w-twa.

Fig. 83. Zgórze, site 1, 2, commune of Strzelce, district of Kutno. Settlement C2. Cluster VII. Selection of specimens from the layer and features: 1–5 – are G48, layer; 6–11 – are G58, feature 1064/1; 12–13 – are G59, layer.

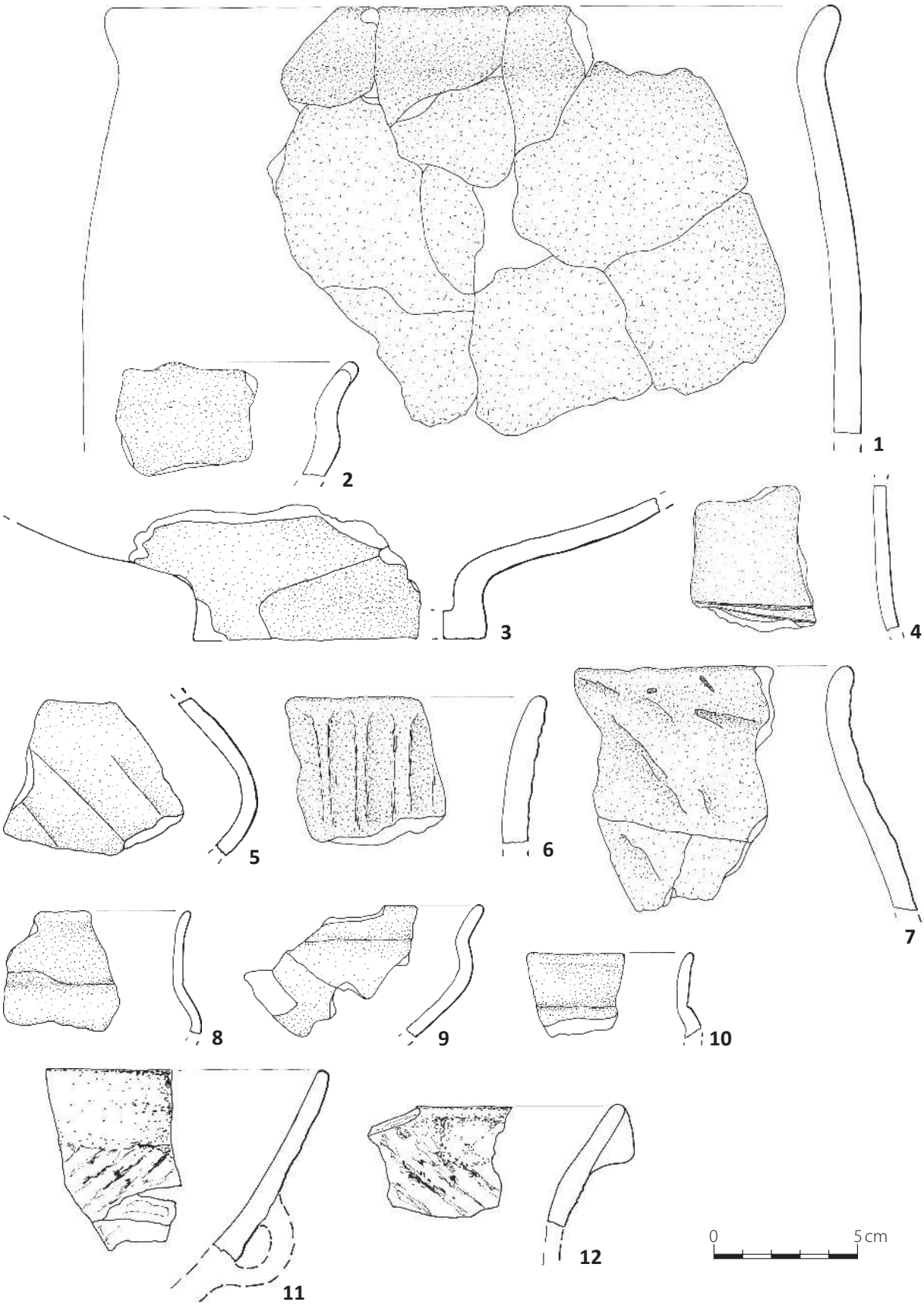

Ryc. 84. Zgórze, stan. 1, 2, gm. Strzelce, pow. kutnowski. Osada C2. Zgrupowanie VII. Wybór materiałów z warstwy i obiektów: 1 – ar G57, ob. 1060/2; 3–6 – ar G57, ob. 1062; 7–10 – ar G58, w-twa; 11–12 – ar G58, ob. 1072.

Fig. 84. Zgórze, site 1, 2, commune of Strzelce, district of Kutno. Settlement C2. Cluster VII. Selection of specimens from the layer and features: 1 – are G57, feature 1060/2; 3–6 – are G57, feature 1062; 7–10 – are G58, layer; 11–12 – are G58, feature 1072.

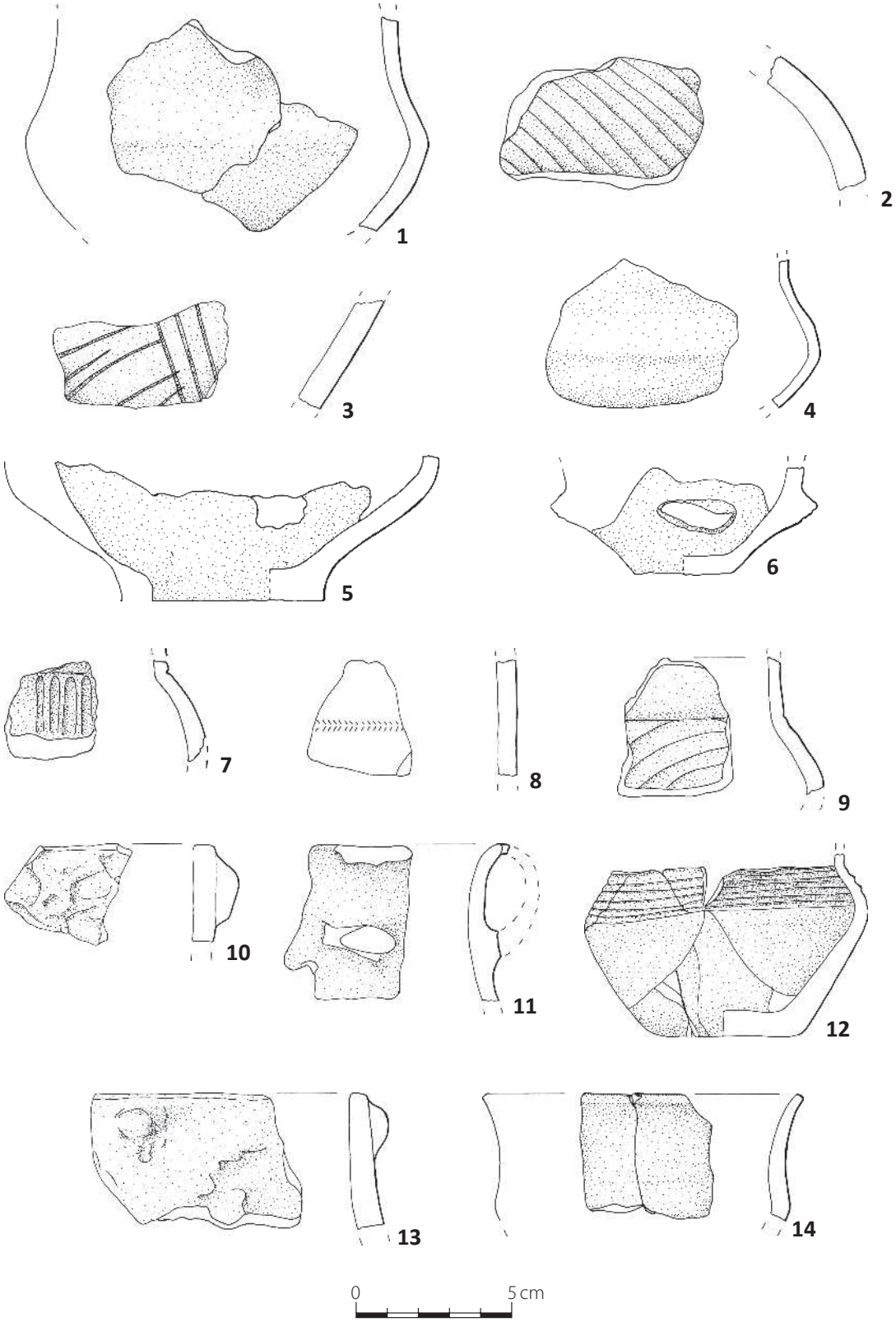

Ryc. 85. Zgórze, stan. 1, 2, gm. Strzelce, pow. kutnowski. Osada C2. Wybór materiałów z warstwy i obiektów. Zgrupowanie IV: 11–12 – ar G27, ob.539. Zgrupowanie VII: 1 – ar G26, ob. 563; 2–4 – ar G58, ob. 1063; 5–8 – ar G45, w-twa. Zgrupowanie VIII: 13 – ar G5, ob.831. Zgrupowanie IX: 9–10 – ar G19, w-twa.

Fig. 85. Zgórze, site 1, 2, commune of Strzelce, district of Kutno. Settlement C2. Selection of specimens from the layer and features. Cluster IV: 11–12 – are G27, feature 539; Cluster VII: 1 – are G26, feature 563; 2–4 – are G58, feature 1063; 5–8 – are G45, layer. Cluster VIII: 13 – are G5, feature 831; Cluster IX: 9–10 – are G19, layer.

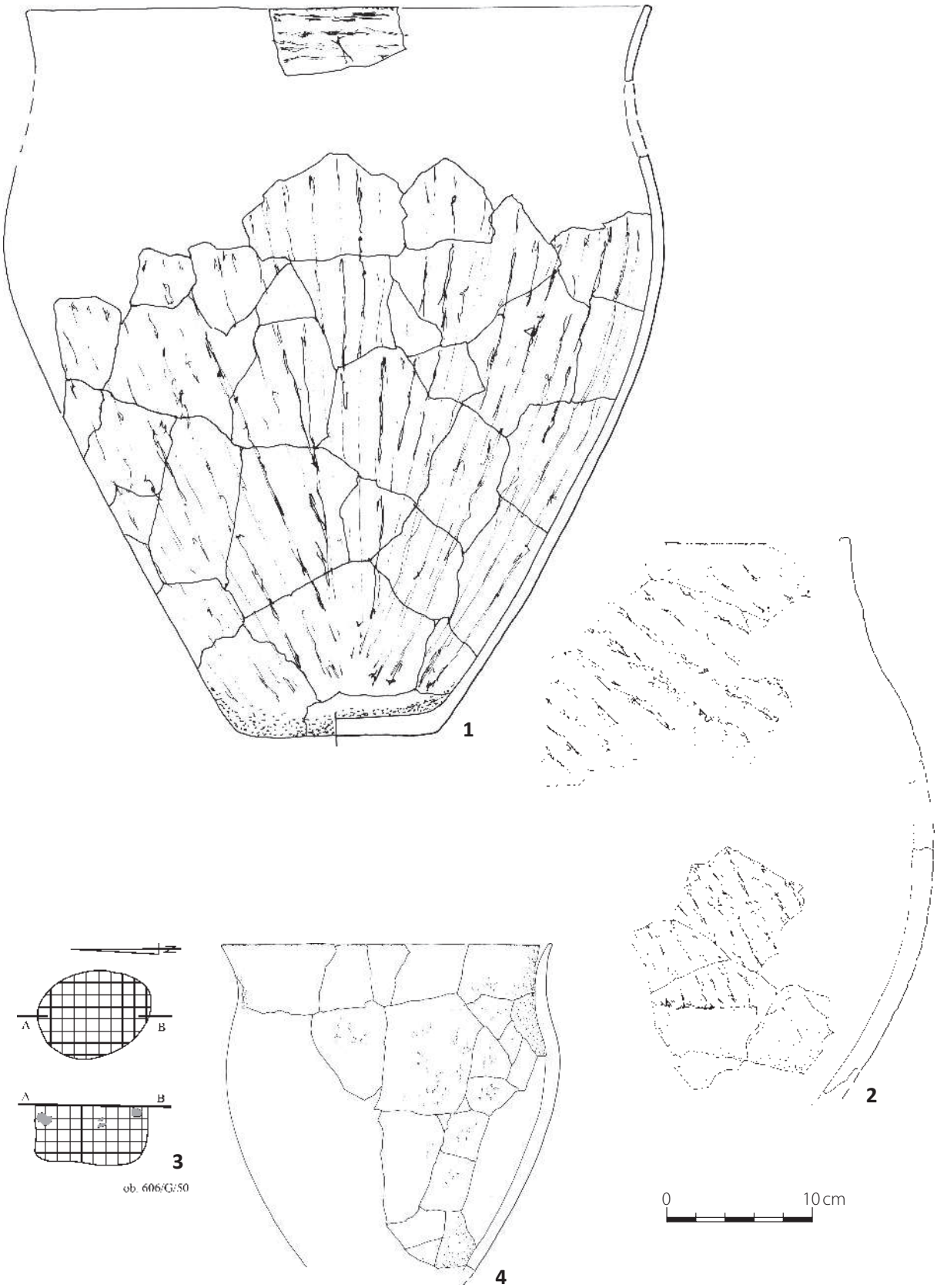

Ryc. 86. Zgórze, stan. 1, 2, gm. Strzelce, pow. kutnowski. Osada C2. Zgrupowanie X. Wybór materiałów z obiektów: 1 – ar G39, ob. 561; 2 – ar G39, ob. 1302; 3 – plan i profil ob. 606; 4 – ar G50, ob. 606.

Fig. 86. Zgórze, site 1, 2, commune of Strzelce, district of Kutno. Settlement C2. Selection of specimens from features. Cluster X. 1 – are G39, feature 561; 2 – are G39, feature 1302; 3 – horizontal projection and cross-section of feature 606; 4 – are G50, feature 606.

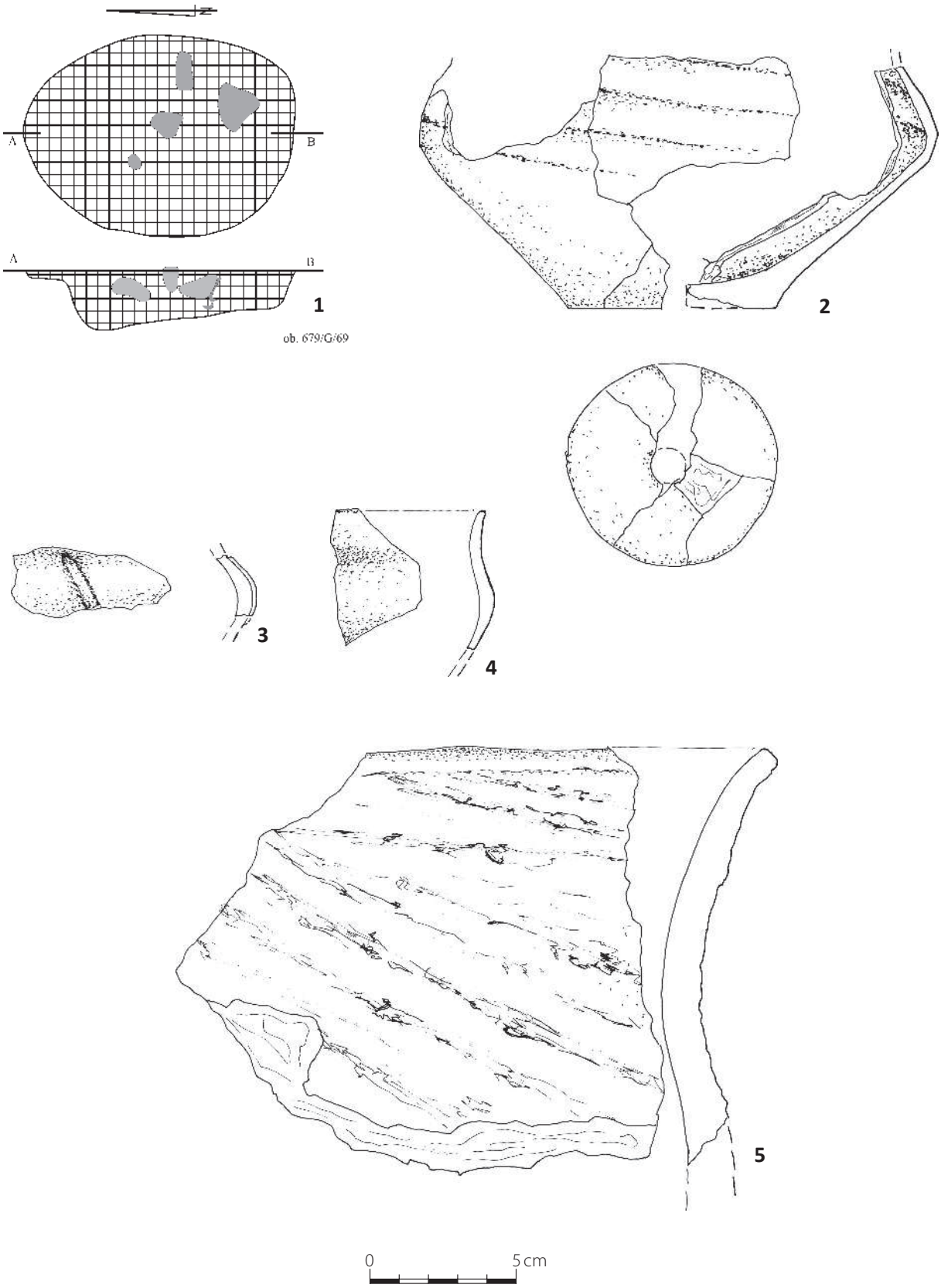

Ryc. 87. Zgórze, stan. 1-2, gm. Strzelce, pow. kutnowski. Osada C2. Zgrupowanie XII. 679: 1– plan i profil obiektu 679, 2-5 – wybór materiałów z ob. 679, ar G69.

Fig. 87. Zgórze, site 1-2, commune of Strzelce, district of Kutno. Settlement C2. Cluster XII. Selection of specimens from feature 679: 1– horizontal projection and cross-section of feature; 2-5 – are G69, feature 679.

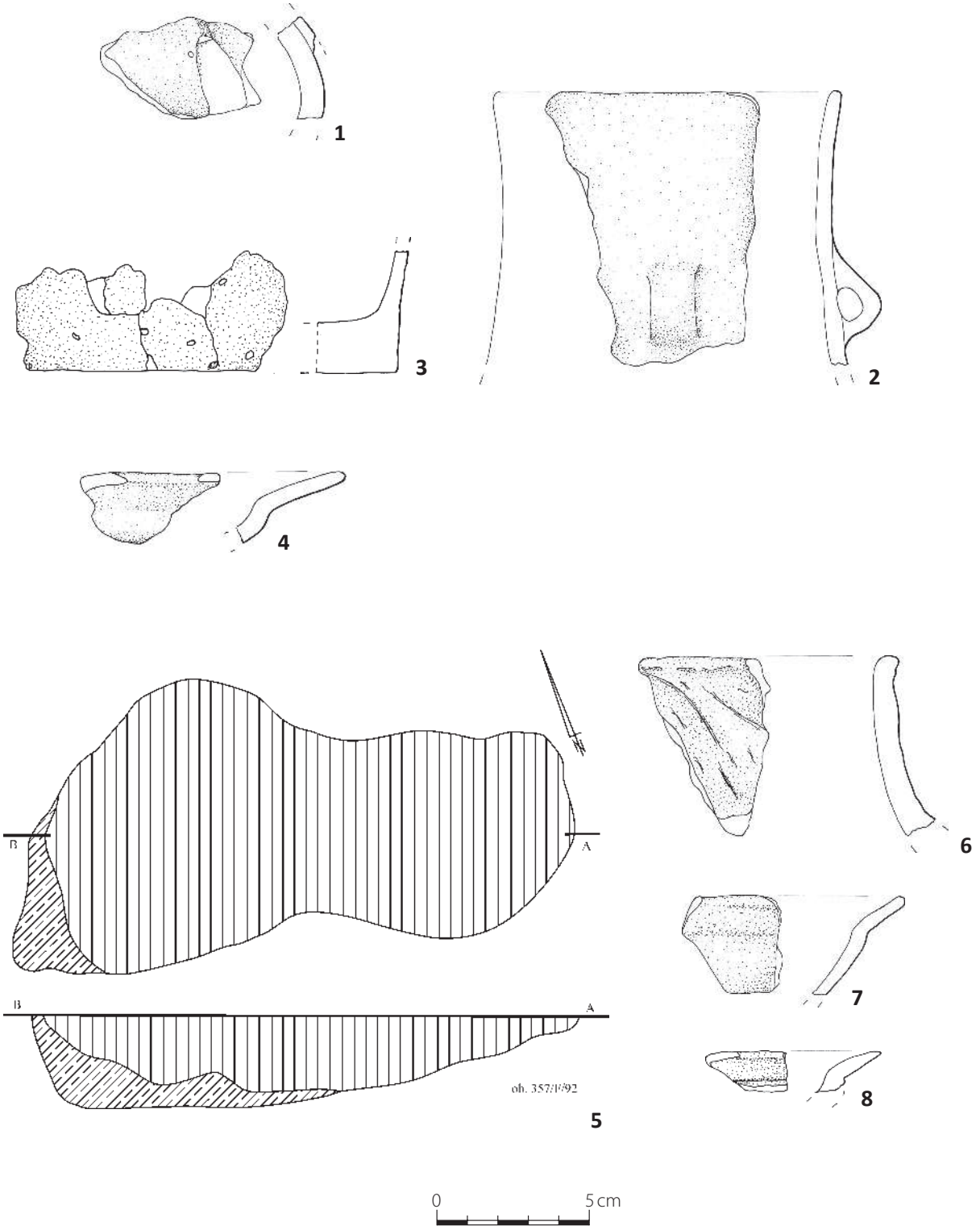

Ryc. 88. Zgórze, stan. 1, 2, gm. Strzelce, pow. kutnowski. Osada C2. Wybór materiałów z warstwy i obiektów. Zgrupowanie XIII: 1 – ar G68, w-twa; 2 – ar G68, ob. 688; 3 – ar G77, w-twa. Zgrupowanie XVI: 4 – ar H41, ob. 559. Zgrupowanie XIX: 5 – plan i profil ob. 357, 6–8 – ar F92, ob. 357.

Fig. 88. Zgórze, site 1, 2, commune of Strzelce, district of Kutno. Settlement C2. Selection of specimens from the layer and features. Cluster XIII: 1 – are G68, layer; 2 – are G68, feature 688; 3 – are G77, layer. Cluster XVI: 4 – are H41, feature 559. Cluster XIX: 5 – horizontal projection and cross-section of feature 357; 6–8 – are F92, feature 357.

W oparciu o przeprowadzoną analizę dokonano klasyfikacji naczyń i ich odmian w ramach grup morfologicznych wyróżnionych na osadzie C2, które zostaną omówione wspólnie w dalszej części pracy (ryc. 89–91).

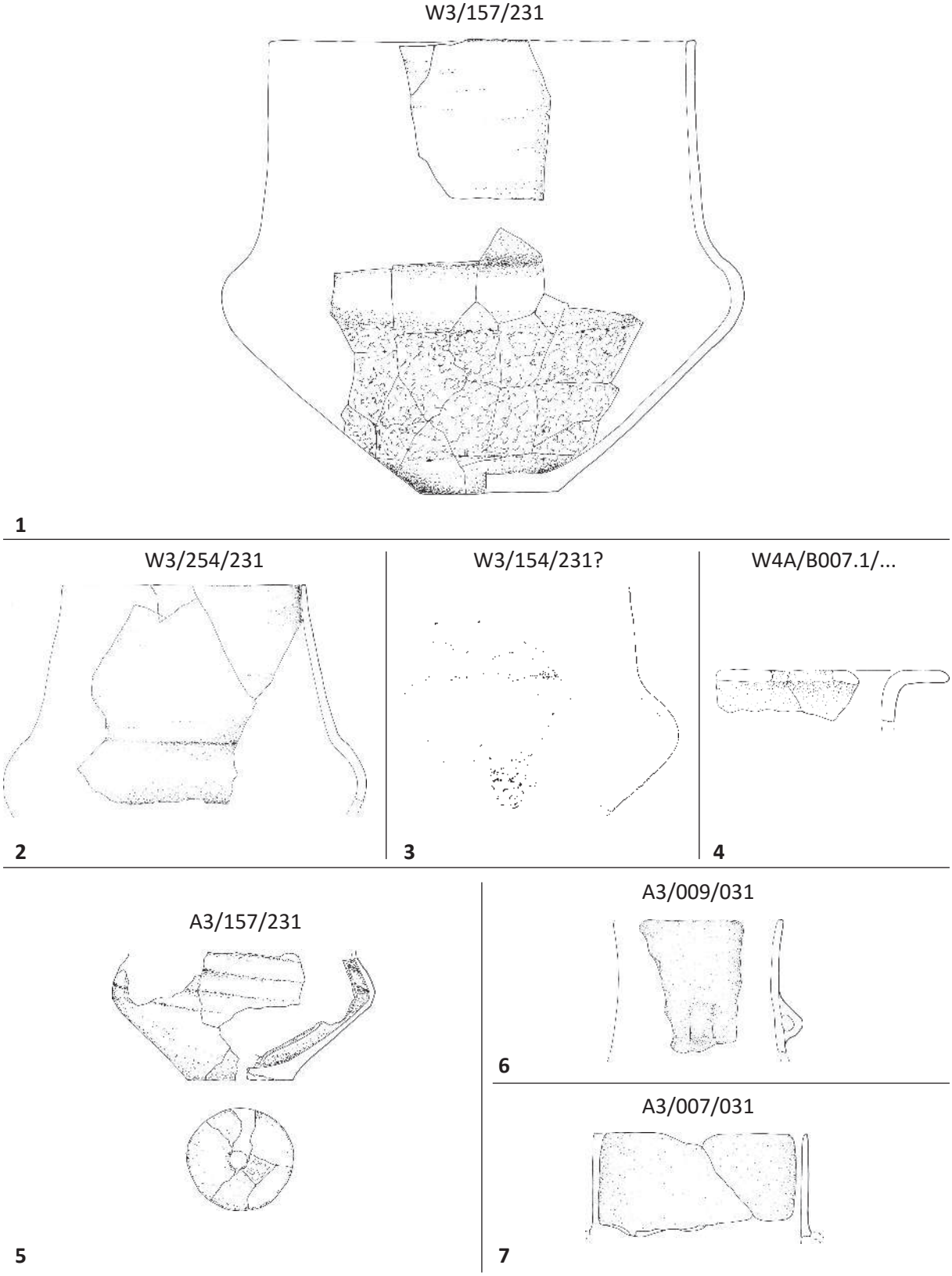

Ryc. 89. Zgórze, stan. 1, 2, gm. Strzelce, pow. kutnowski. Typologia waz i amfor z osady C2.
Fig. 89. Zgórze, site 1, 2, commune of Strzelce, district of Kutno. Typology of vases and amphorae from settlement C2.

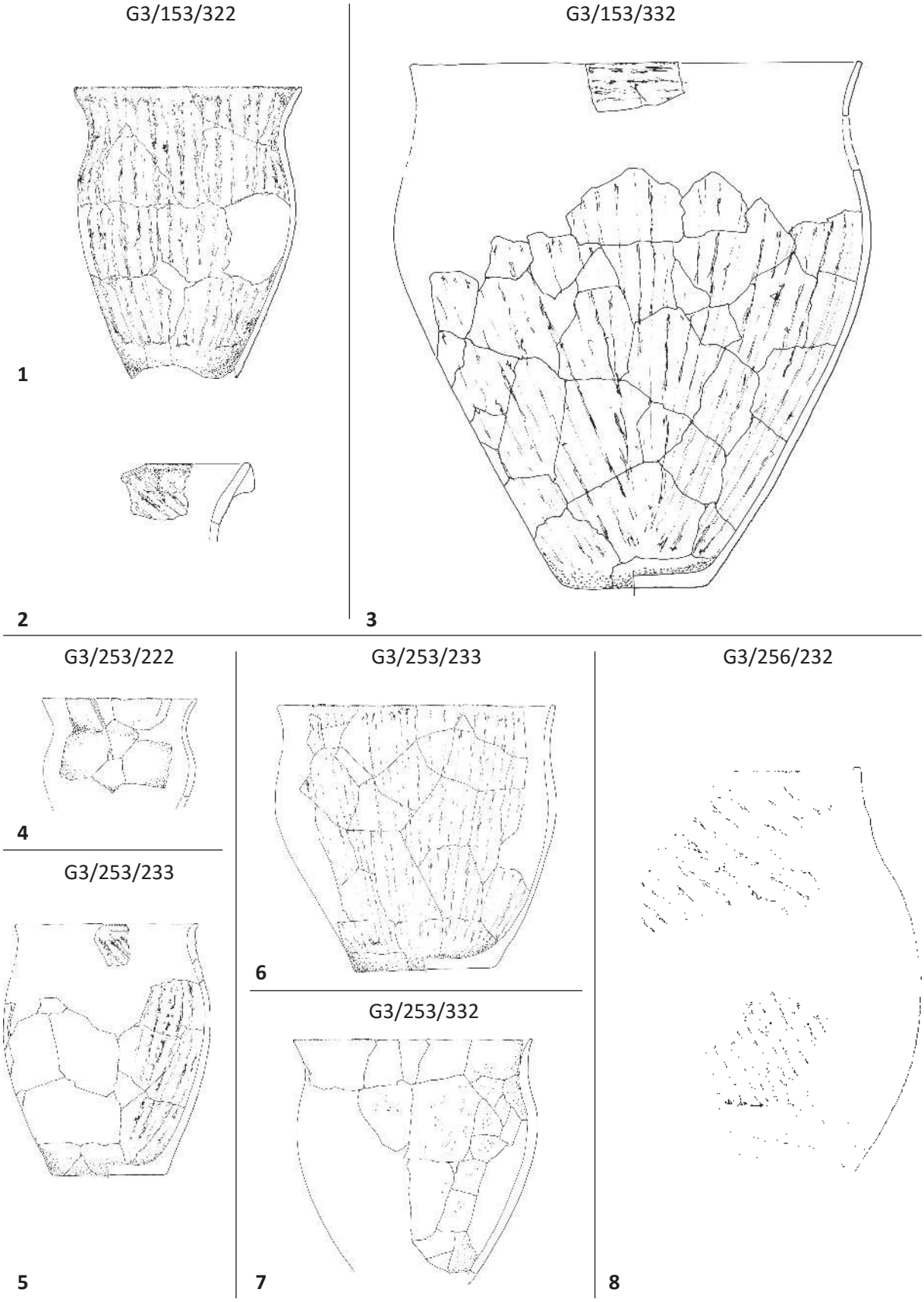

Ryc. 90. Zgórze, stan. 1, 2, gm. Strzelce, pow. kutnowski. Typologia garnków z osady C2.
Fig. 90. Zgórze, site 1, 2, commune of Strzelce, district of Kutno. Typology of pots from settlement C2.

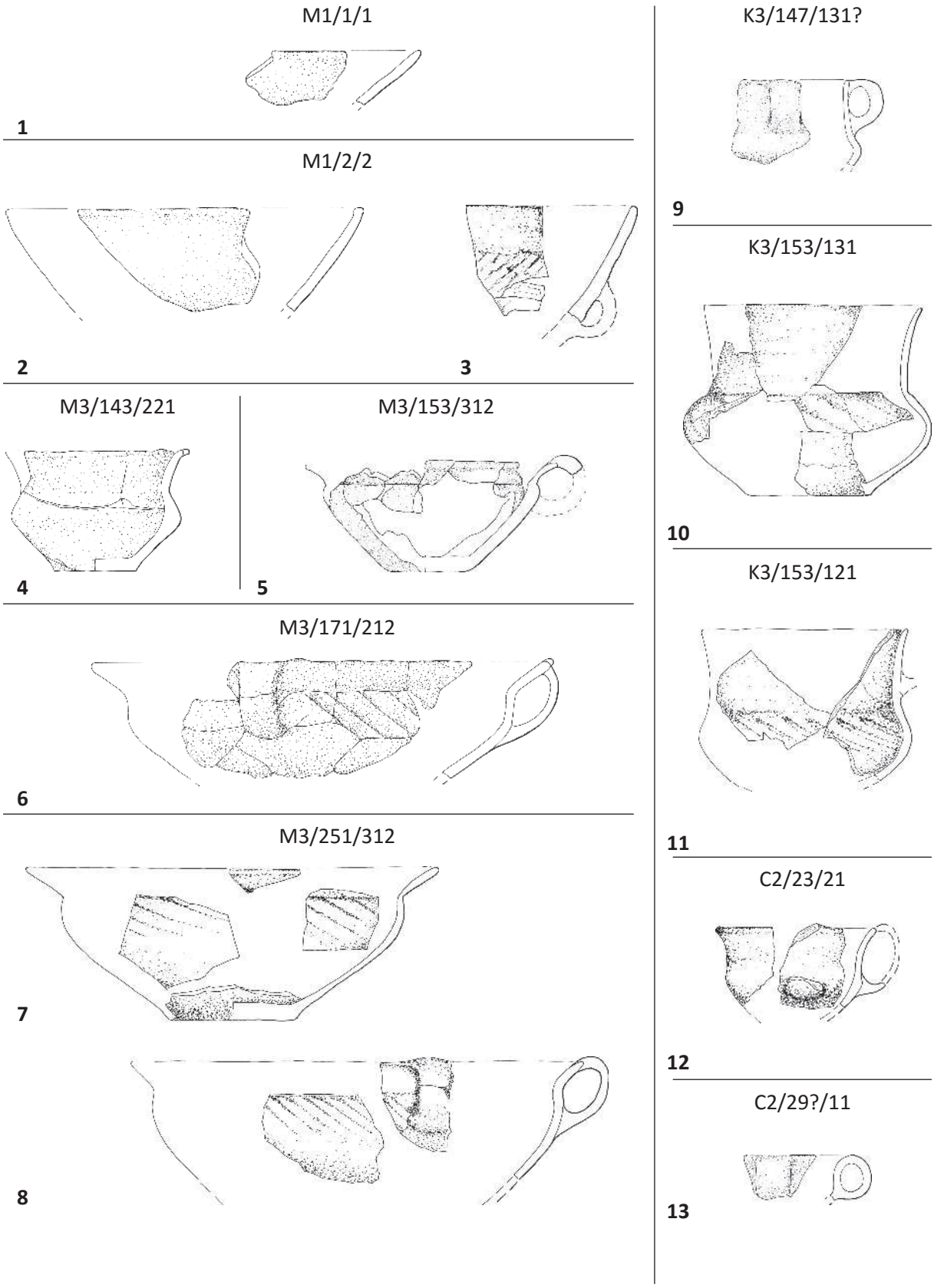

Ryc. 91. Zgórze, stan. 1, 2, gm. Strzelce, pow. kutnowski. Typologia mis, kubków i czerpaków z osady C2.
Fig. 91. Zgórze, site 1, 2, commune of Strzelce, district of Kutno. Typology of bowls, mugs and scoops from settlement C2.

Osada C3

Z obiektów i warstwy kulturowej osady C3, pozyskano łącznie 3637 fragmentów naczyń. Na kategorię F1 składa się 1078 fragmentów, co stanowi 29,4% całości inwentarza ceramicznego tej osady (tabela 36). Podstawową grupę wśród BF stanowi BF111 z udziałem 48,6% przy 19,7% grupy BF221. Wysoką pozycję zajmują fragmenty grupy BF331 z udziałem 17,8%. Grupa BF121 obejmuje 12,1%. Należy odnotować nieliczne fragmenty z grupy BF211 stanowiące 1,8% zbioru. Najczęściej wykorzystywaną domieszką schudzającą glinę jest receptura D34 z udziałem 35,5%, uzupełniona grupą D234 z 30,3% oraz D4 (sam piasek) z udziałem 6,9%. Ogółem daje to 72,8% fragmentów z domieszką piasku w całym zbiorze kategorii F1. Tłuczeń kamienny, jako samodzielna domieszka schudzająca występuje w 27,2%. Najczęściej notujemy przełomy jednobarwne P1 z udziałem 44,9%, przy niemniej licznych trójbarwnych P3, z 40,7%.

Pod względem formy najliczniejsze fragmenty należą do dzbanków/kubków z 30,9%, następne są fragmenty waz, amfor lub waz/amfor z 29,3% udziałem. Za fragmenty mis uznano 12,3% przy marginalnej grupie fragmentów talerzy, z udziałem 1,2% oraz garnków stanowiących potencjalnie 0,4% ogółu. Szereg fragmentów sklasyfikowano jednak w grupie naczyń nierozpoznanych z 25,7% udziałem. Ucha obejmują jedynie 1,8%.

Tabela 36. Charakterystyka technologiczno-formalna naczyń kategorii F1 z osady C3.

Barwy pow. zew. i faktura – BF					Domieszka – D						Przełom – P		
BF111	BF121	BF211	BF221	BF331	D12	D123	D23	D234	D34	D4	P1	2	3
524	131	19	212	192	7	247	40	327	383	74	484	155	439
48,6%	12,1%	1,8%	19,7%	17,8%	0,6%	22,9%	3,7%	30,3%	35,5%	6,9%	44,9%	14,4%	40,7%
1078 = 100%					1078 = 100%						1078 =100%		

Grupy morfologiczne naczyń								
G	W	A	W/A	D/K	M	C	T	I
4	179	11	126	333	133	2	13	277
0,4%	29,3%			30,9%	12,3%	0,2%	1,2%	25,7%
1078 = 100%								

W tej kategorii naczyń notujemy zazwyczaj różnorodne zdobnictwo, które obejmuje 8,9% fragmentów całości zespołu (tabela 37). Głównie są to wątki facetowane, grupy I ornamentów obejmujące 41,3% całości zbioru, gdzie sam typ 1D1 (skośne) występuje na 38,5% przy 3,9% przypadających na inne wątki tej grupy. Drugą pozycję zajmują wątki podgrupy IIA z 38,5%. Wątki ryte grupy III notujemy tylko na tylko 5,8% fragmentów. Stosunkowo częste jest zdobnictwo plastyczne z udziałem 12,5%, gdzie występują m.in. akcenty nakrawędne typu C1. Ornamenty były lokowane w 3 podstawowych strefach naczyń, ale głównie w strefie B (czyli na barkach naczynia) z udziałem ponad 94,0%.

Tabela 37. Charakterystyka ilościowa wątków ornamentacyjnych w ramach grup ornamentacyjnych naczyń kategorii F1 z osady C3.

	Grupa I			Podrupa IIA							III		IV				ucha
	1D1	2D5	4G1	1A3	1B2	1B3	1C2	1D3	2C1	2D1	3	4	B1/2	C1	E1	F3	B
F1	40	1	3	1	7	8	2	8	9	5	5	1	4	3	5	1	2
%	38,5	1,0	2,9	1,0	6,7	7,7	1,9	7,7	8,6	4,8	4,8	1,0	3,9	3,0	4,8	1,0	1,9
104	43 = 41,3%			40 = 38,5%							6=5,8%		13 = 12,5%				2=1,9%

Na kategorię F2 składa się 75 fragmentów naczyń co stanowi 2,1% całego zbioru z osady C3 (tabela 38). Najliczniejszą odmianą barwną jest grupa BF112 z udziałem 42,7%, przy 29,3% BF122. Grupa

BF222, o czarnych powierzchniach obejmuje w tym niewielkim zbiorze tylko 8,0% fragmentów. W przypadku rodzajów domieszek schudzających przeważa receptura D234 z udziałem 53,3%, oraz receptura D34 z 21,4%. W takiej sytuacji naczynia gdzie wykorzystywano domieszkę piasku obu powyższych grup obejmuje 74,7% zbioru, co bardzo zbliża ją charakterem do grupy F1 (gładkich) gdzie wskaźnik ten wynosił 72,8%. Receptura D123 oparta na różnych frakcjach tłucznia kamiennego wynosi 20,0%. Przełomy są najczęściej jednobarwne P1– 42,7%, przy równie częstych trójbarwnych P3 – 37,3%, jak i dwubarwnych P2 – 20,0%. Ornament z grupy I wątków wystąpił tylko na jednym fragmencie w strefie B (barków naczynia) co stanowi 1,3% tego zespołu. Skład typologiczny identyfikowanych form naczyń, przy znacznym udziale fragmentów NN, bo sięgającym 46,7%, wskazuje, że 20,0% materiałów można identyfikować z garnkami, 24,0%, z wazami czy też amforami, a z kubkami/dzbankami 8,0%, udział mis to jedynie 1,3%. Jednak przy tak niewielkiej liczebności zbioru wyliczenia procentowe są obarczone zbyt dużym błędem.

Tabela 38. Charakterystyka technologiczno-formalna naczyń kategorii F2 z osady C3.

Barwy pow. zew. i faktura – BF				Domieszka – D				Przełom – P		
BF112	BF122	BF222	BF332	D12	D123	D234	D34	P1	P2	P3
32	22	6	15	4	15	40	16	32	15	28
42,7 %	29,3%	8,0%	20,0%	5,3%	20,0%	53,3 %	21,4 %	42,7 %	20,0 %	37,3 %

G	W	W/A	D/K	M	I
15	16	2	6	1	35
20,0%	21,3%	2,7%	8%	1,3%	46,7%

Kategoria naczyń F3 o powierzchniach chropowaconych obejmuje 2421 fragmentów (tabela 39). Wśród nich zdecydowanie przeważają barwy grupy BF113 z udziałem 53,2% przy 46,5% grupy BF123 i tylko 0,3% udziałem grupy BF333. Wśród przełomów przeważają dwubarwne P2 – 49,8% przy równie licznych trójbarwnych P3 – 44,1% i nielicznych jednobarwnych P1 – 6,1%. W zdecydowanej większości do ich wykonania użyto gliny o domieszce różnych frakcji tłucznia kamiennego D123, którą odnotowano w 84,9% fragmentów przy domieszce tylko grubego i średniego tłucznia D12 z udziałem 6,3%. Ogółem na domieszce tłucznia oparto łącznie 91,2% wszystkich fragmentów, natomiast z wykorzystaniem piasku tylko 8,8%.

Absolutna większość analizowanych fragmentów przynależy do garnków, osiągając 97,5%. Tylko 2,1% można zaliczyć do waz/amfor, są to ich chropowacone dolne partie, lub partie maksymalnego wydęcia brzuśca. Fragmenty ornamentowane stanowią około 0,4% całości, i są to najczęściej różne plastyczne guzki pod krawędzią.

Tabela 39. Charakterystyka technologiczna fragmentów naczyń grupy F3.

Ilość F3	Barwy pow. zew. i faktura – BF			Domieszka – D				Przełom – P		
	BF113	BF123	BF333	D12	D123	D234	D34	P1	P2	P3
2421	1288	1125	8	152	2055	209	5	148	1206	1067
100%	53,2%	46,5 %	0,3%	6,3 %	84,9 %	8,6%	0,2 %	6,1 %	49,8%	44,1 %

Ornament			Strefa ornam.	Grupy morfologiczne naczyń		
Grupa IV						
B1/2	E1	A1/2	B	G	W/A	M
4	4	4	4	2360	51	10
0,2%	0,2%			97,5 %	2,1%	0,4%

Marginalne znaczenie ma kategoria F4 o mieszanej fakturze powierzchni w liczbie 63 fragmentów stanowiąc 1,7% całego zbioru, 85,7% z nich należy do garnków, 12,7% do waz, a 1,6% zaliczono do mis.

Z ogólnego zestawienia tzw. BF rozpoznanych w materiałach z osady C3 wynika dość zróżnicowany ich udział w poszczególnych kategoriach naczyń pod względem technologicznym (tabela 40). We wszystkich kategoriach naczyń przeważają barwy brunatne powierzchni zewnętrznych (BF111, 112 i 113), a o powierzchniach czarnych liczniej są notowane tylko w F1 (BF221) i w F2 szorstkich (BF222).

Tabela 40. Udział procentowy grup BF w całym zbiorze materiałów z osady C3.

F1 – pow. gładkie	BF111	BF121	BF211	BF221	BF331
	48,6%	12,1%	1,8%	19,7%	17,8%
F2 – pow. szorstkie	BF112	BF122	BF212	BF222	BF332
	42,7%	29,3%	-	8,0%	20,0%
F3 – pow. chropowacone	BF113	BF123	BF213	BF223	BF333
	53,2%	46,5%	-	-	0,3%

Zestawienie procentowe form naczyń wykonywanych w danej kategorii (F1, F2, F3, F4), daje podobne wyniki jak na wcześniej omawianych osadach C1 i C2 (tabela 41). Jako naczynia chropowacone (F3) wykonywano głównie garnki z udziałem 97,5%, a wazy tylko sporadycznie. Jest to w pełni ceramika kuchenna. Natomiast wśród naczyń o powierzchniach szorstkich (F2) wyjątkowo zidentyfikowano najwięcej waz z udziałem 24,0%, przy 20,0% dla garnków i 8,0% dla kubków/dzbanków oraz aż 46,7% niezidentyfikowanych. Naczynia gładkie grupy F1, są typologicznie najmocniej zróżnicowane, a garnki stanowią tutaj margines z udziałem rzędu 0,4%, przy aż 30,9% przypadających na różnorodne kubki i dzbanki oraz z udziałem 29,3% waz/amfor. Misy obejmują 12,3%, a talerze 1,2%, przy 25,7% fragmentów nierozpoznanych.

Podsumowując udział poszczególnych grup morfologicznych w całości materiałów ceramicznych z osady C3 stwierdzamy, że przeważają ponownie garnki z 66,8%. W tej liczbie aż 98,2% przypada na garnki o powierzchniach chropowaconych grupy F3 + F4. Na drugim miejscu jest ogólna kategoria waz/amfor z udziałem 10,8%, wśród nich co najmniej 15,0% waz jest dołem chropowacona. Kubki/dzbanki stanowią 9,3%, a misy zaledwie 4,0% wszystkich fragmentów. Czerpaki i talerze są notowane sporadycznie. Te proporcje mogą być trochę zaburzone przez blisko 9,0% fragmentów nierozpoznanych. Fragmenty ornamentowane obejmują 2,9% całości zbioru z osady C3 i przeważając zdecydowanie w kategorii F1 naczyń, gdzie osiągają 8,9%, przy 1,3% w F2 i 0,33% w F3.

Tabela 41. Zestawienie procentowe form naczyń z osady C3 wykonywanych w danej kategorii F1–F2–F3.

F – ilość	Grupy morfologiczne naczyń						
	G	W/A	D/K	M	C	T	I
F1 – 1078=100%	0,4%	29,3%	30,9%	12,3%	0,2%	1,2%	25,7%
F2 – 75=100%	20,0%	24,0%	8,0%	1,3%	-	-	46,7%
F3 – 2421=100%	97,5%	2,1%	–	0,4%	-	-	-
F4 – 63=100%	85,7%	12,7%	-	1,6%	-	-	-
Suma: 3637=100%	66,8%	10,8%	9,3%	4,0%	0,1%	0,4%	8,6%

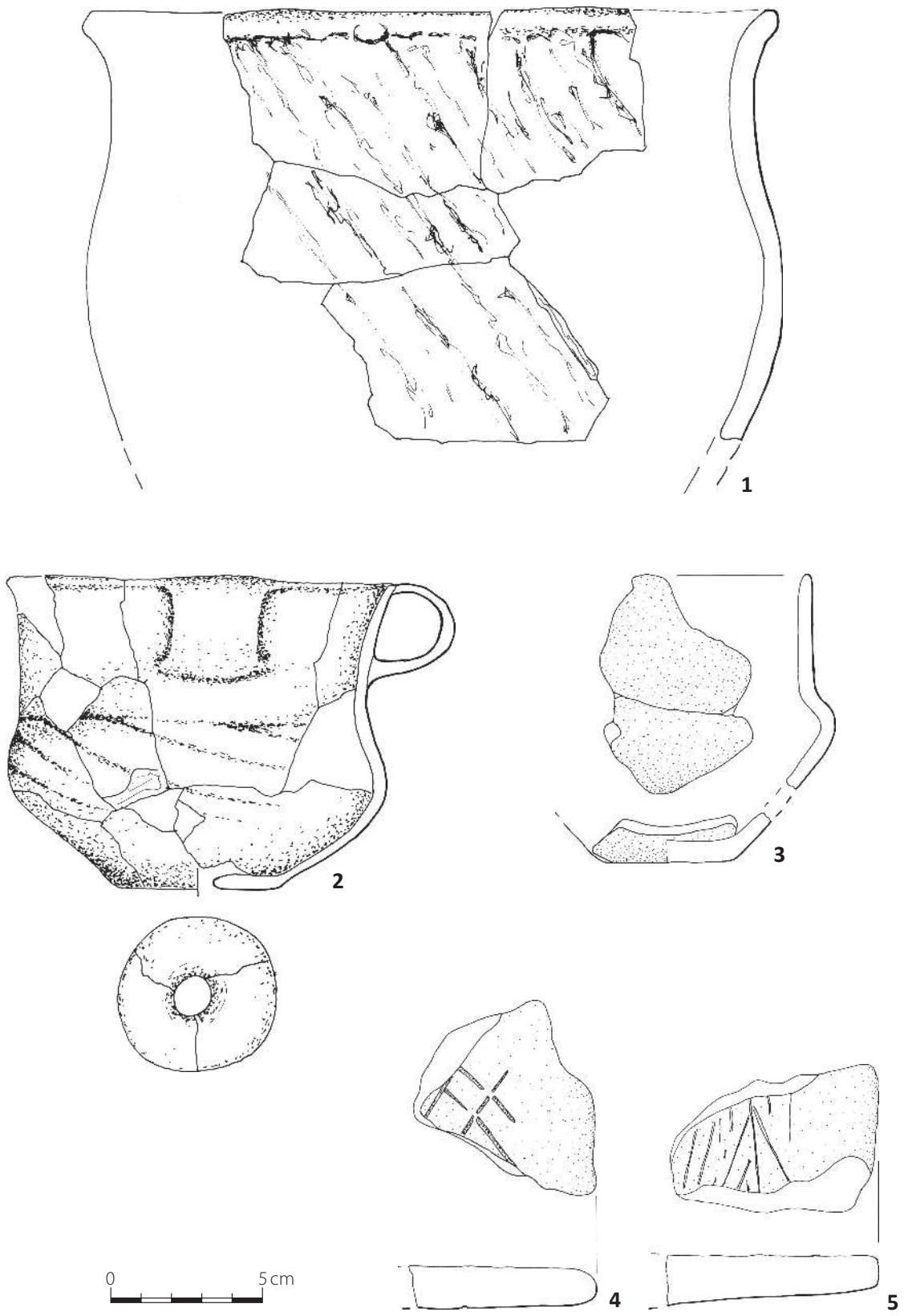

Ryc. 92. Zgórze, stan. 1, 2, gm. Strzelce, pow. kutnowski. Osada C3. Wybór materiałów z warstwy i obiektów. Zgrupowanie I: 1–2 – ar H74, ob. 1114; 3 – ar H84, ob. 909; 4 – ar H84, w-twa. Zgrupowanie II: 5 – ar H85, w-twa.

Fig. 92. Zgórze, site 1, 2, commune of Strzelce, district of Kutno. Settlement C3. Selection of specimens from the layer and features. Cluster I: 1–2 – are H74, feature 1114; 3 – are H84, feature 909; 4 – are H84, layer. Cluster II: 5 – are H85, layer.

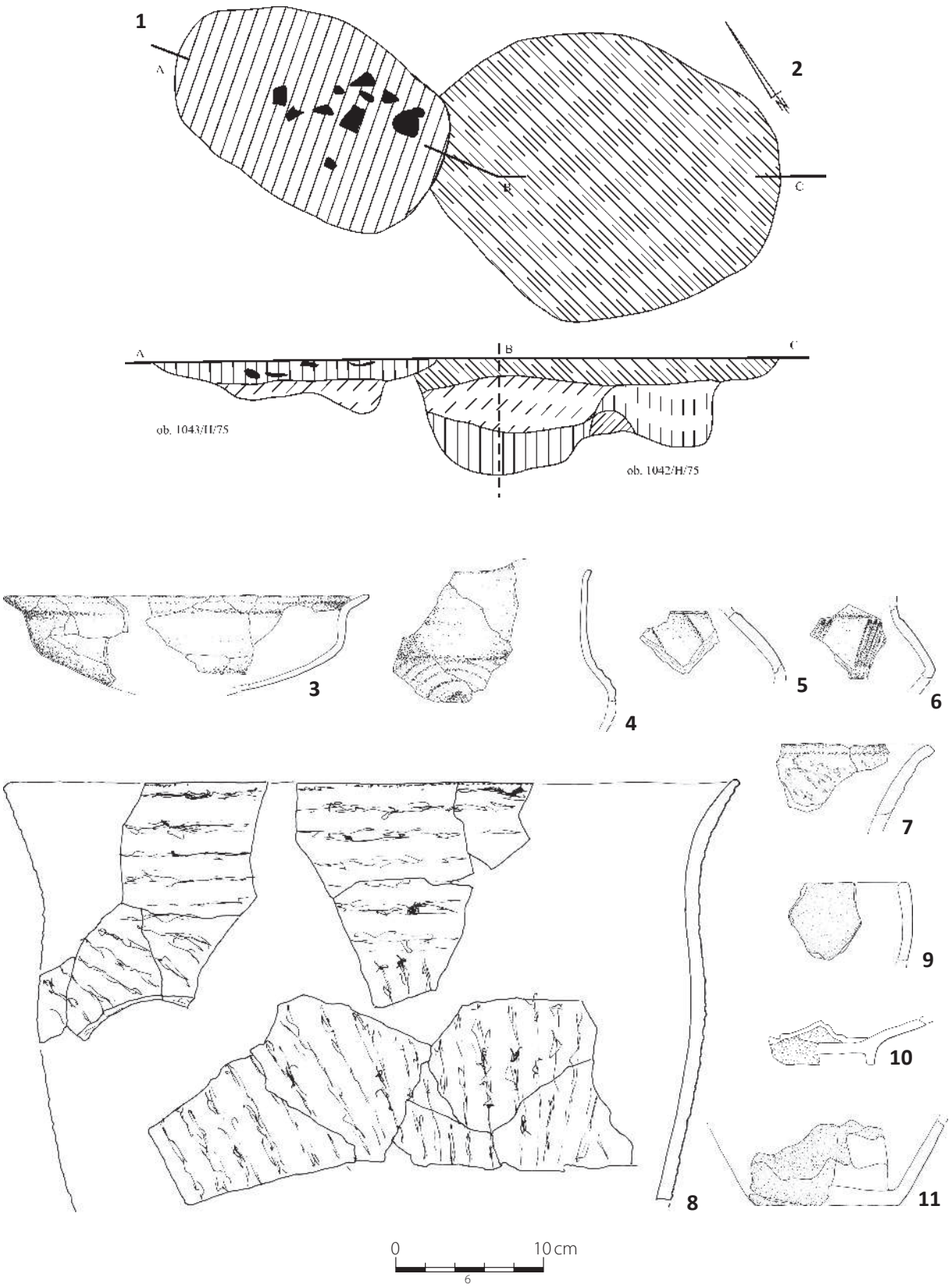

Ryc. 93. Zgórze, stan. 1, 2, gm. Strzelce, pow. kutnowski. Osada C3. Zgrupowanie II. Wybór materiałów z obiektów 1042 i 1043. 1–2 – plan i profile obiektów; 3–7 – ar H75, ob. 1042; 8–11 – ar H75, ob. 1043.

Fig. 93. Zgórze, site 1, 2, commune of Strzelce, district of Kutno. Settlement C3. Cluster II. Selection of specimens from features: 1042 and 1043. 1–2 – horizontal projection and cross-section; 3–7 – are H75, feature 1042; 8–11 – are H75, feature 1043.

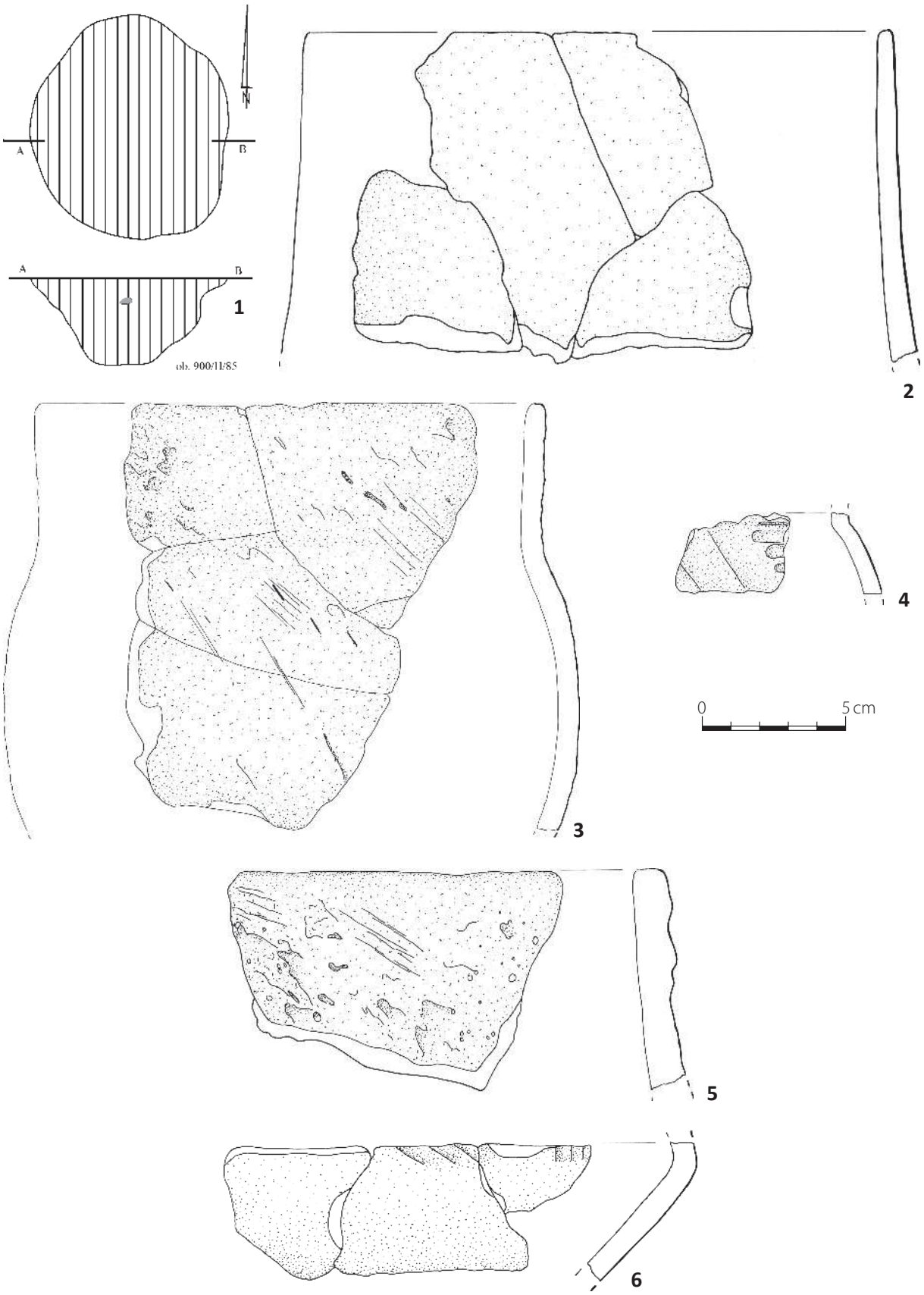

Ryc. 94. Zgórze, stan. 1, 2, gm. Strzelce, pow. kutnowski. Osada C3. Zgrupowanie II. 1 – plan i profil obiektu 900, ar H85; 2–6 – wybór materiałów z obiektu.

Fig. 94. Zgórze, site 1, 2, commune of Strzelce, district of Kutno. Settlement C3. Cluster II, Selection of specimens from feature 900: 1 – horizontal projection and cross-section of the feature; 2–6 – are H85, feature 900.

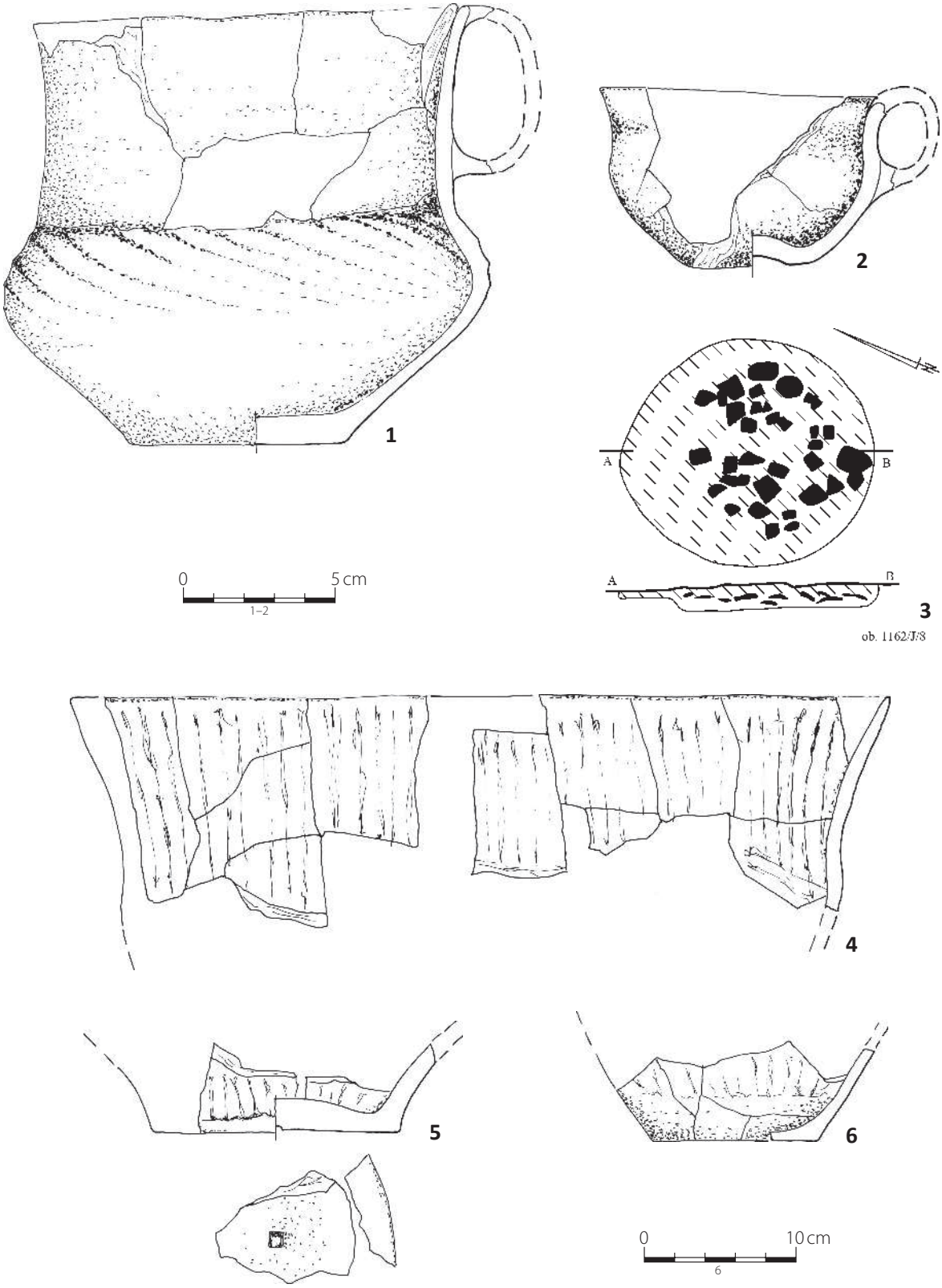

Ryc. 95. Zgórze, stan. 1, 2, gm. Strzelce, pow. kutnowski. Osada C3. Wybór materiałów z obiektów. Zgrupowanie II: 1– ar H85, ob. 616; 2 – ar H85, ob. 951. Zgrupowanie IV: 3 – plan i profil obiektu 1162, 4–6 – ar J8/ob.1162.

Fig. 95. Zgórze, site 1, 2, commune of Strzelce, district of Kutno. Settlement C3. Selection of specimens from the features. Cluster II: 1 – are H85, feature 616; 2 – are H85, feature 951. Cluster IV: 3 – horizontal projection and cross-section of the feature 1162; 4–6 – are J8, feature 1162.

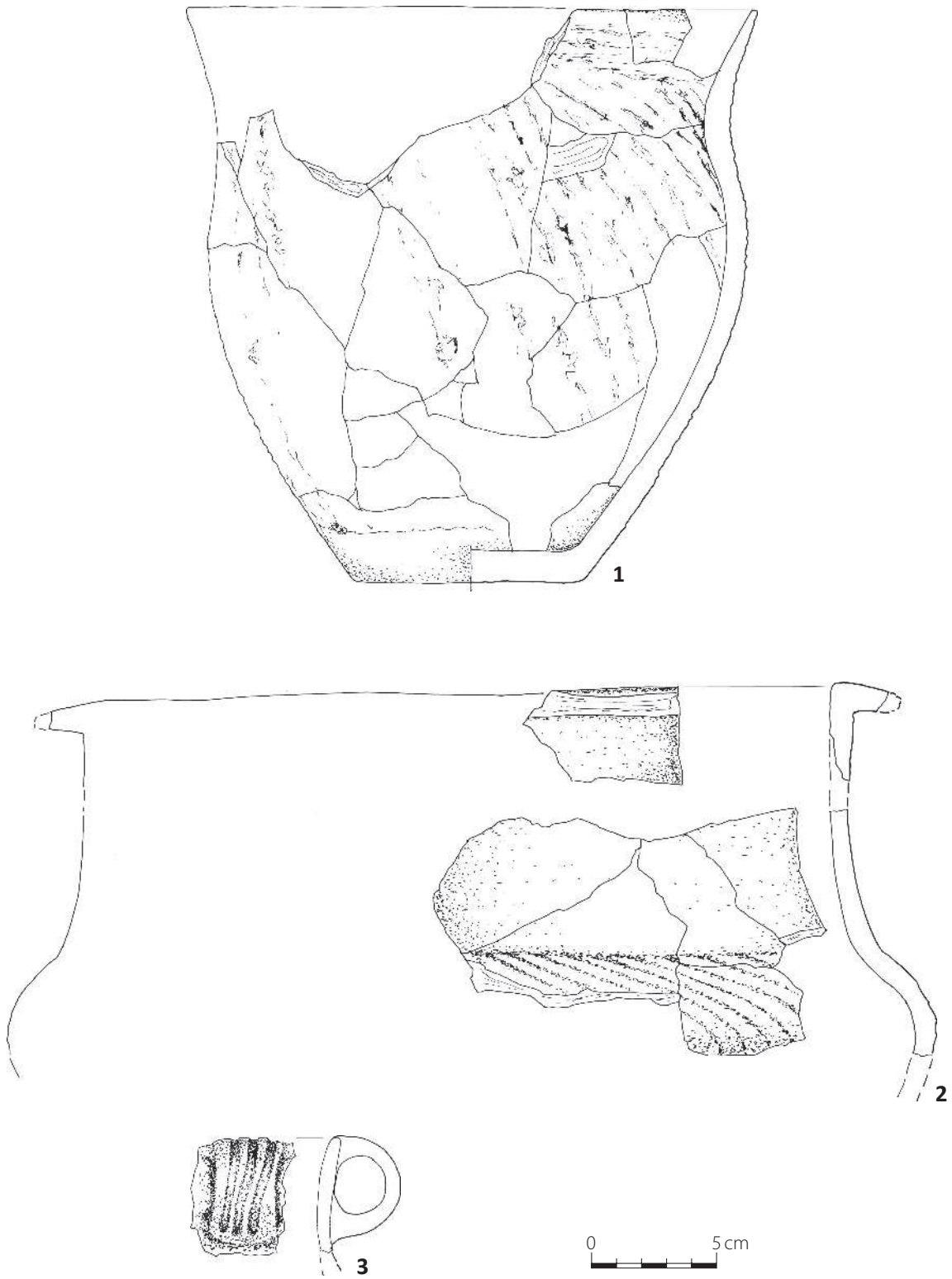

Ryc. 96. Zgórze, stan. 1, 2, gm. Strzelce, pow. kutnowski. Osada C3. Zgrupowanie V. Wybór materiałów z warstwy i obiektów: 1 – ar J6, ob. 1136; 2–3 – ar J6, w-twa.

Fig. 96. Zgórze, site 1, 2, commune of Strzelce, district of Kutno. Settlement C3. Cluster V. Selection of specimens from the layer and features: 1 – are J6, feature 1136; 2–3 – are J6, layer.

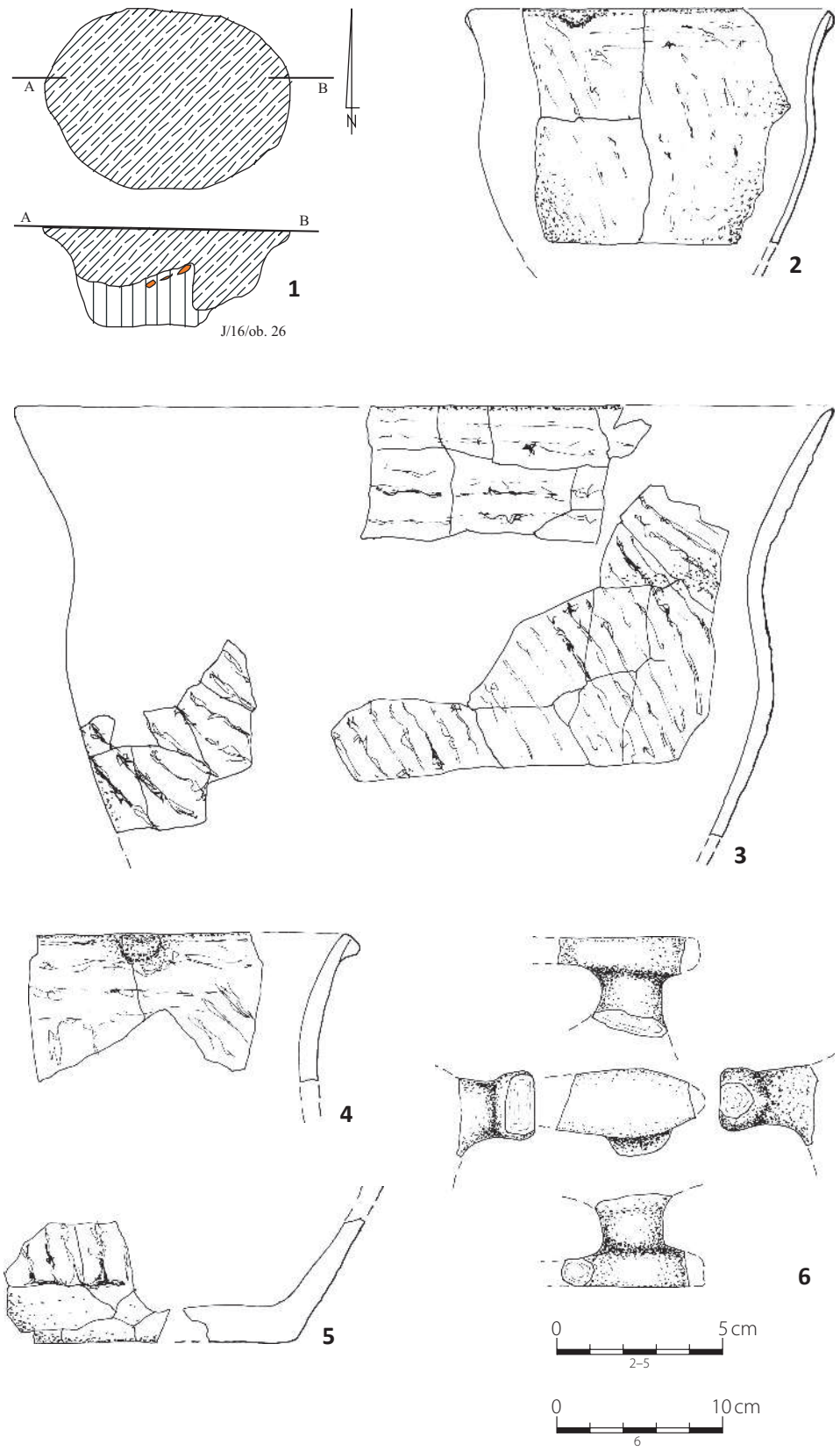

Ryc. 97. Zgórze, stan. 1, 2, gm. Strzelce, pow. kutnowski. Osada C3. Zgrupowanie V: 1– plan i profil obiektu 26, 1–6 – wybór materiałów z obiektu 26, ar J16.

Fig. 97. Zgórze, site 1, 2, commune of Strzelce, district of Kutno. Settlement C3. Cluster V. Selection of specimens from the features 26: 1 – horizontal projection and cross-section of the feature 26; 2–6 – are J16, feature 26.

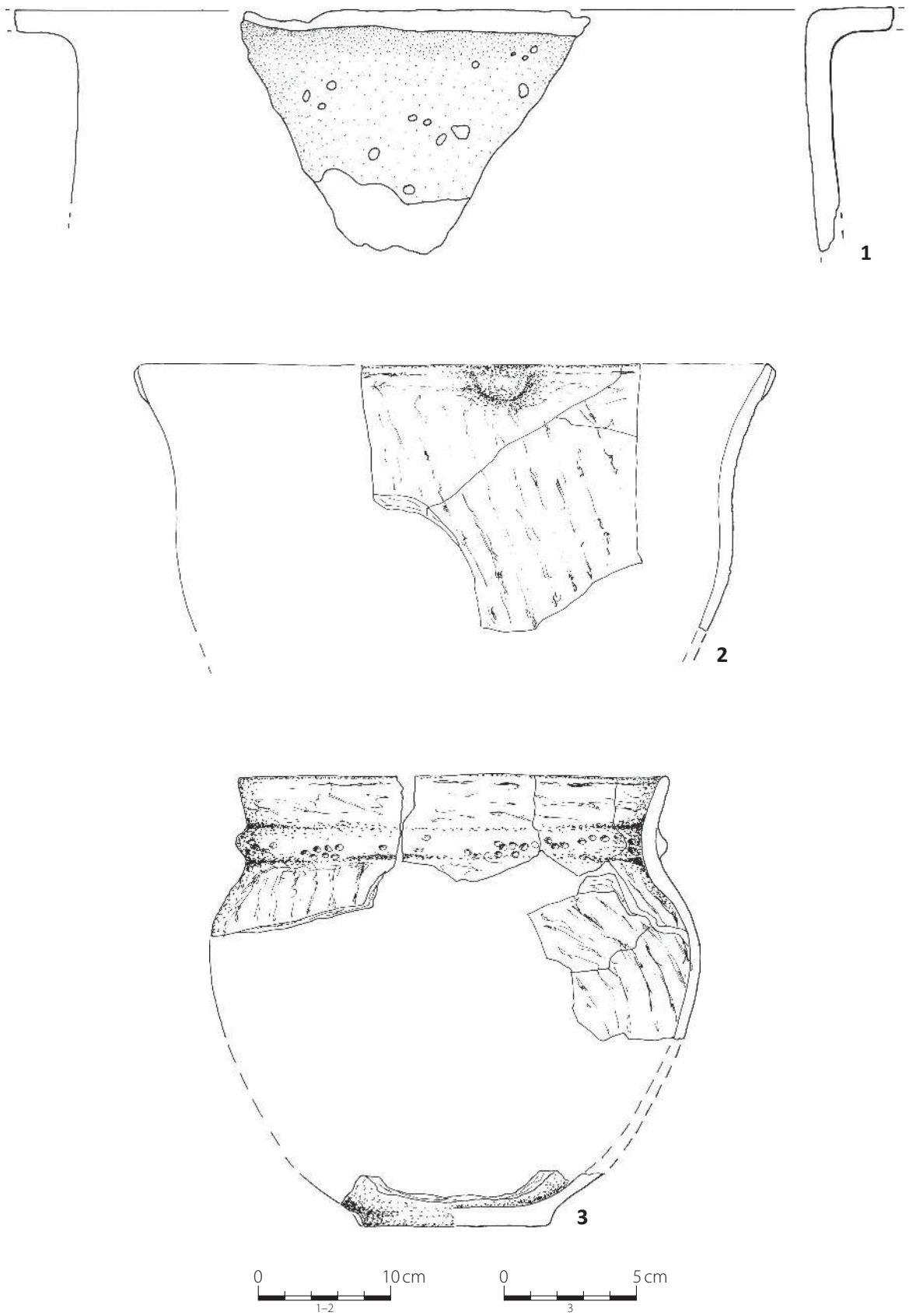

Ryc. 98. Zgórze, stan. 1, 2, gm. Strzelce, pow. kutnowski. Osada C3. Zgrupowanie V. Wybór materiałów z obiektów 633 i 1400: 1 – ar J17, ob. 633, 2–3 – ar J16, ob. 1400.

Fig. 98. Zgórze, site 1, 2, commune of Strzelce, district of Kutno. Settlement C3. Cluster V. Selection of specimens from features: 633 and 1400: 1 – are J17, feature 633, 2–3 – are J16, feature 1400.

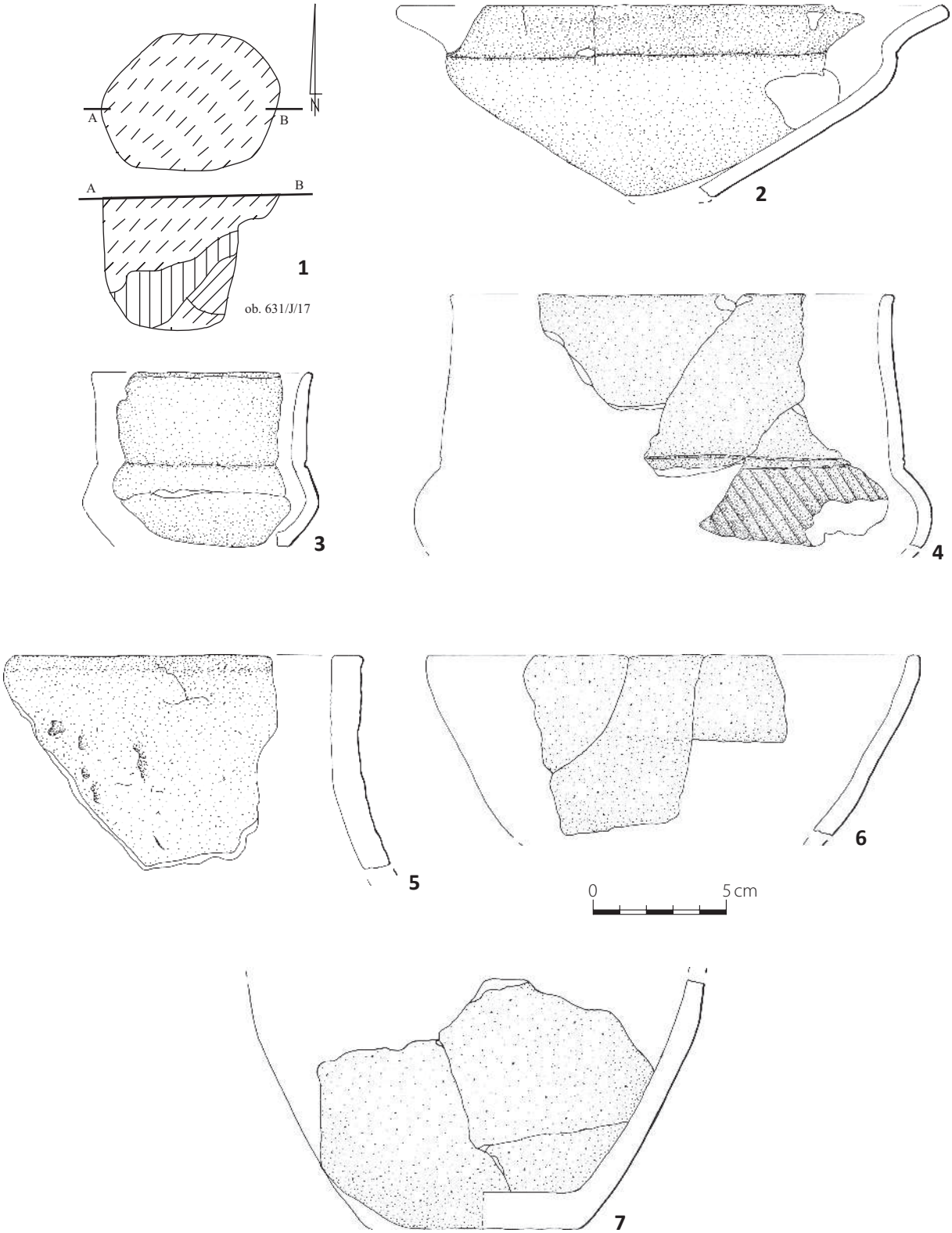

Ryc. 99. Zgórze, stan. 1, 2, gm. Strzelce, pow. kutnowski. Osada C3. Zgrupowanie V: 1 – plan i profil ob. 631; 2–7 – wybór materiałów z obiektu.

Fig. 99. Zgórze, site 1, 2, commune of Strzelce, district of Kutno. Settlement C3. Cluster V: 1 – horizontal projection and cross-section of feature 631, are J17; 2–7 – selection of specimens.

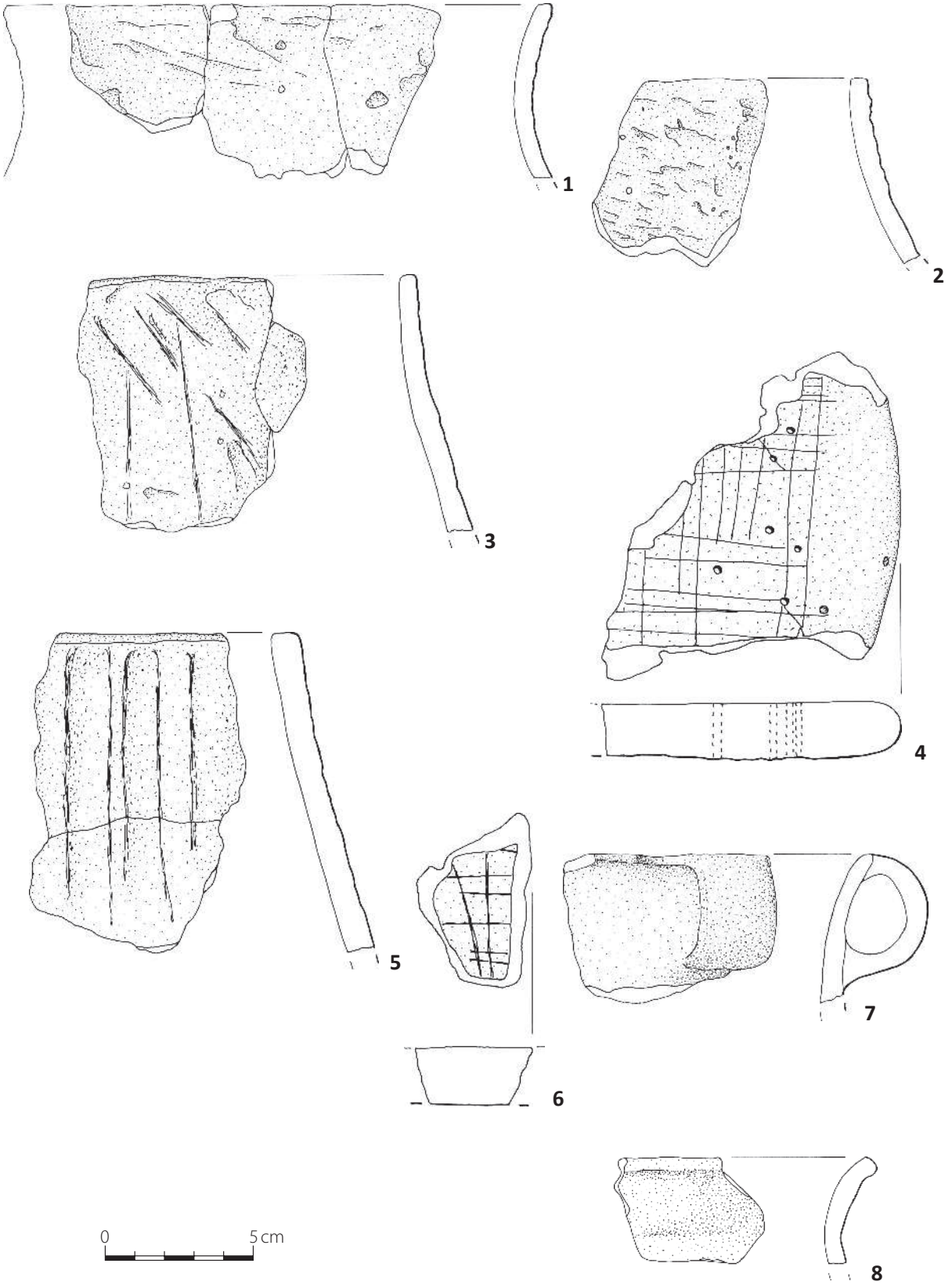

Ryc. 100. Zgórze, stan. 1, 2, gm. Strzelce, pow. kutnowski. Osada C3. Wybór materiałów z obiektów. Zgrupowanie V: 1–4 – ar J7, ob. 1359; Zgrupowanie VI: 5–6 – ar J14, ob. 874; 7 – ar J14, ob. 875. Zgrupowanie VII: 8 – ar H65, ob. 692.

Fig. 100. Zgórze, site 1, 2, commune of Strzelce, district of Kutno. Settlement C3. Selection of specimens from the features. Cluster V: 1–4 – are J7, feature 1359; Cluster VI: 5–6 – are J14, feature 874; 7 – are J14, feature 875. Cluster VII: 8 – are H65, feature 692.

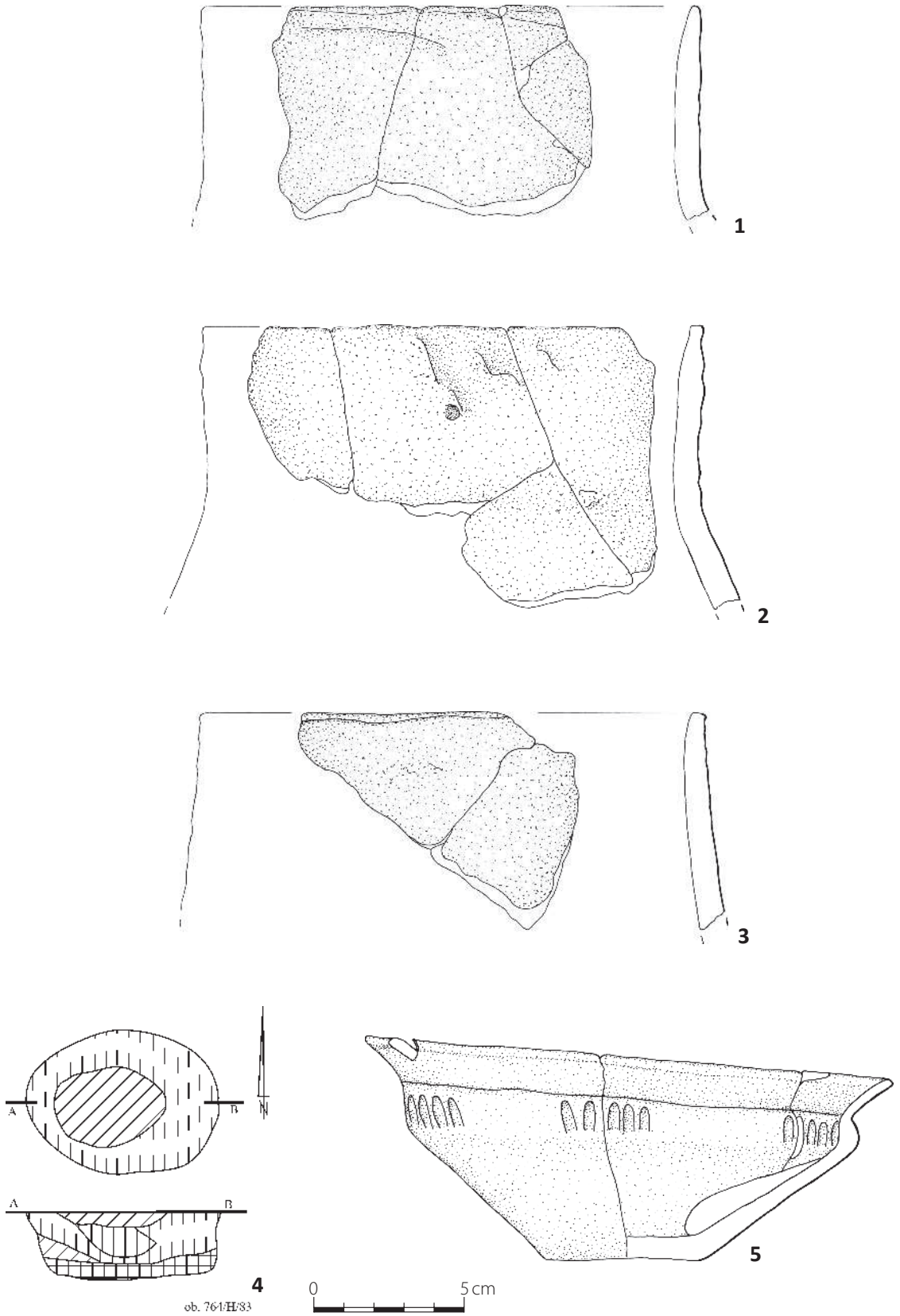

Ryc. 101. Zgórze, stan. 1, 2, gm. Strzelce, pow. kutnowski. Osada C3. Wybór materiałów z obiektów. Zgrupowanie IX: 1–3 – ar J2, ob. 1206. Zgrupowanie X: 4 – plan i profil obiektu 764, 5 – ar H83, ob.764.

Fig. 101. Zgórze, site 1, 2, commune of Strzelce, district of Kutno. Settlement C3. Selection of specimens from the features. Cluster IX: 1–3 – are J2, feature 1206. Cluster X: 4 – horizontal projection and cross-section of feature 764, 5 – are H83, feature764.

Poniżej prezentujemy typologię podstawowych form grup morfologicznych wyróżnionych na osadzie C3, które zostaną omówione wspólnie w dalszej części opracowania (ryc. 102–103).

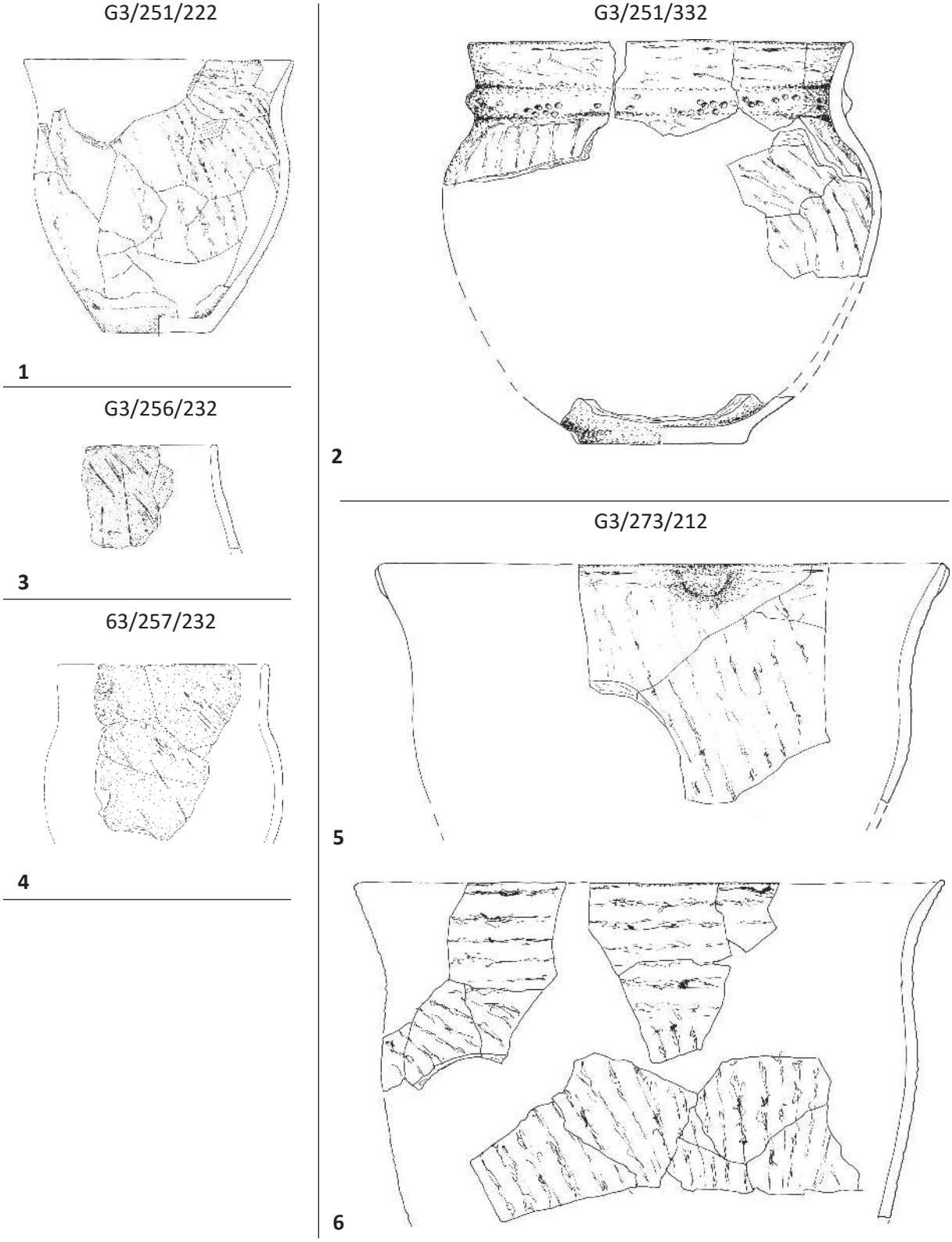

Ryc. 102. Zgórze, stan. 1, 2, gm. Strzelce, pow. kutnowski. Typologia garnków z osady C3.
Fig. 102. Zgórze, site 1, 2, commune of Strzelce, district of Kutno. Typology of pots from settlement C3.

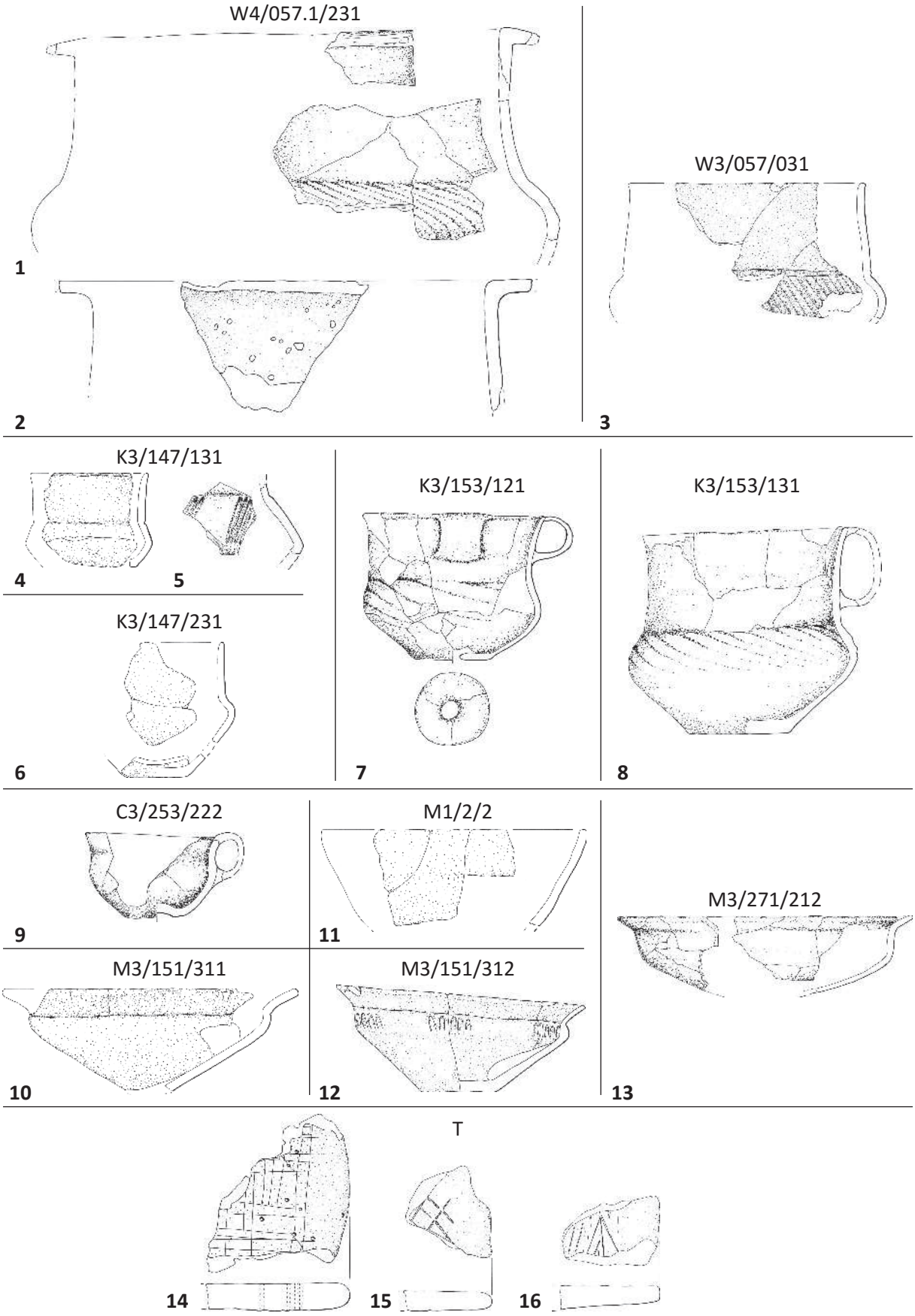

Ryc. 103. Zgórze, stan. 1, 2, gm. Strzelce, pow. kutnowski. Typologia waz, kubków, czerpaków, mis i talerzy z osady C3.

Fig. 103. Zgórze, site 1, 2, commune of Strzelce, district of Kutno. Typology of vases, mugs, ladles, bowls and plates from settlement C3.

Osada C4

Ostatnia z osad C4 dostarczyła najmniej licznego zbioru obejmującego jedynie 1138 fragmentów naczyń. Na kategorię naczyń F1 składają się 533 fragmenty, co stanowi 46,8% całości inwentarza ceramicznego. (tabela 42). Podstawową grupę ze względu na barwy powierzchni tworzą fragmenty naczyń grupy BF111 z udziałem 40,3%. Na drugim miejscu plasuje się grupa BF221 z zaskakująco wysokim udziałem wynoszącym aż 25,1%. Wysoką pozycję zajmują także fragmenty grupy BF331 z udziałem 17,7% przy BF121 obejmującej 15,6% zbioru. Należy także odnotować nieliczne fragmenty grupy BF211 stanowiące 1,3%. Najczęściej wykorzystywaną domieszką schudzającą glinę wykorzystywaną do wytwarzania tej kategorii naczyń jest receptura D34 z 36,9%. Uzupełnia ją grupa D234 z udziałem 31,9% oraz D4 z samym piaskiem – 5,1%. Ogółem daje to 73,9% receptur z domieszką piasku w kategorii F1. Tłuczeń kamienny jako samodzielna domieszka schudzająca występuje w 26,1% fragmentów gdzie receptura D123 stanowi 20,1%, a D23 – 5,6%, uzupełniona D12 opartą głównie na grubym tłuczniu z dodatkiem średniego z 0,4% zbioru. W 54,4% fragmentów obserwujemy przełomy jednobarwne P1 przy dość licznych dwubarwnych P2 – 26,6% i trójbarwnych P3 z 19,0% udziałem.

Pod względem formy najliczniejsze są fragmenty łączone z dzbankami/kubkami – 33,9%. Drugą grupę ilościową tworzą fragmenty zaliczone do waz/amfor z 28,1%. Za fragmenty mis uznano 8,4%, zaś 1,5% fragmentów przypisano do talerzy/podkładek. Garnki stanowią jedynie 0,6%. Szereg fragmentów sklasyfikowano w grupie naczyń nierozpoznanych z 27,4%. Ucha obejmują w całości materiałów osady C4 jedynie 2,2%.

Tabela 42. Charakterystyka technologiczno-formalna naczyń kategorii F1.

	Barwy pow. zew. i faktura – BF					Domieszka – D						Przełom – P		
	BF111	BF121	BF211	BF221	BF331	D12	D123	D23	D234	D34	D4	P1	P2	P3
Il.	215	83	7	134	94	2	107	30	170	197	27	290	142	101
%	40,3	15,6	1,3	25,1	17,7	0,4	20,1	5,6	31,9	36,9	5,1	54,4	26,6	19,0
533= 100%						533= 100%						533=100%		

Grupy morfologiczne naczyń							
G	W	A	W/A	D/K	M	T	I
3	91	21	38	181	45	8	146
0,6%	28,1%			33,9%	8,4%	1,5%	27,4%
533 = 100%							

Ornamenty odnotowano na 13,7% fragmentach naczyń tej kategorii (tabela 43). Najliczniej, bo na 79,5% fragmentów zdobionych wystąpiły wątki ornamentacyjne grupy I, oparte na różnych układach facet, z najliczniejszymi, skośnymi odmiany 1D1 (41,7%). Wyjątkowo rzadkimi są wątki podgrup IIA (8,2%) i IIB (2,8%), razem obejmując 11,0%. Pozostałe grupy mają znaczenie marginalne. Grupa III wątków rytych obejmuje 2,7%, a plastyczne grupy IV – 5,5%, gdzie są to zazwyczaj guzki podkrawędne. Ornamenty były lokowane w 3 strefach naczyń, głównie jednak w strefie B (tzw. „barków" naczynia) z udziałem blisko 95,0%.

Tabela 43.Charakterystyka ornamentacyjna kategorii naczyń F1

Orn.	Grupa I				Grupa IIA				Grupa IIB		III	IV		ucha
	1A1	1D1	5G1	5G2	1C3	1D3	3C1	4G1	1B2/B	3C1/B	3	B1/2	F2	B
Il.	19	30	2	7	2	2	1	1	1	1	2	3	1	1
%	26,0	41,7	2,7	9,6	2,7	2,7	1,4	1,4	1,4	1,4	2,7	4,1	1,4	1,4
73	58 = 79,5%				6 = 8,2%				2 = 2,8%		2=2,7	4=5,5%		1=1,4

Kategoria F2 z 41 fragmentami stanowi 3,6% całego zbioru (tabela 44). Najliczniejszą odmianą barwną jest BF112 z udziałem 58,5%, przy 36,6% odm. BF122. Odm. BF222 obejmuje w tym niewielkim zbiorze tylko 4,9% fragmentów. W przypadku rodzajów domieszek schudzających, przeważa receptura D34 z udziałem 58,6%, przy 26,8% receptury D234. Receptura D123 oparta na różnych frakcjach tłucznia kamiennego wynosi 12,2%. Wśród omawianych naczyń przełomy są najczęściej jednobarwne P1 – 41,5%, przy równie częstych trójbarwnych P3 – 36,5%, jak i dwubarwnych P2 – 22,0%. Skład typologiczny identyfikowanych form przy znacznym udziale fragmentów NN (78%), w przypadku 17,1% materiałów odnosi się do garnków a 4,9% do kubków/dzbanków. Na osadzie C4 w tej kategorii naczyń nie odnotowano żadnych fragmentów ornamentowanych.

Tabela 44. Charakterystyka technologiczno-formalna naczyń kategorii F2 z osady C4.

Barwy pow. zew. i faktura – BF			Domieszka – D				Przełom – P			Grupy morfologiczne naczyń	
BF112	BF122	BF222	D123	D23	D234	D34	P1	P2	P3	G	D/K
24	15	2	5	1	11	24	17	9	15	7	2
58,5%	36,6%	4,9%	12,2%	2,4%	26,8%	58,6%	41,5%	22,0%	36,5%	17,1%	4,9%

Do naczyń o powierzchniach chropowaconych kategorii F3 zaliczono 550 fragmentów (tabela 45). Ponownie przeważają barwy grupy BF113 z 65,6% przy BF123 stanowiącej 24,6%. Dość wysoki jest udział BF333 wynoszący 9,4%. Obie powierzchnie czarne BF223 ma zaledwie 0,4% fragmentów. Do produkcji naczyń używano głownie gliny o recepturze D123, która występuje w 72,5% fragmentów, a D12, w 4,2%. Drugą co do liczebności, ale zdecydowanie mniejszą jest grupa fragmentów naczyń oparta na domieszce z udziałem piasku D34 z 10,9% udziałem. Ogółem na samej domieszce tłucznia oparto łącznie 80,0% wszystkich fragmentów, natomiast z wykorzystaniem także piasku tylko 20,0%. Wśród przełomów przeważają trójbarwne P3 z 60,2%, przy 21,3% dwubarwnych P2 oraz 18,5% jednobarwnych P1. Większość analizowanych fragmentów należy do różnych form garnków osiągając 99,5%, jedynie 0,5% można zaliczyć do waz dołem chropowaconych. Nie odnotowano w ramach tej grupy naczyń ornamentowanych.

Tabela 45. Charakterystyka technologiczna fragmentów naczyń kategorii F3.

F3/il./%	Barwy pow. zew. i faktura – BF				Domieszka – D				
	BF113	BF123	BF223	BF333	D12	D123	D23	D234	D34
550	361	135	2	52	23	399	18	50	60
48,3%	65,6%	24,6%	0,4%	9,4%	4,2%	72,5%	3,3%	9,1%	10,9%

Przełom – P			**Morfotyp nacz.**	
P1	**P2**	**P3**	**G**	**W**
102	117	331	547	3
18,5%	21,3%	60,2%	99,5%	0,5%

Do omówienia pozostaje jeszcze grupa F4 o fakturze mieszanej w liczbie 14 fragmentów, co stanowi 1,2% całego zbioru, które można rozpatrywać łącznie z kategorią F3. Ze względu na niewielką liczebność tej kategorii nie będziemy się tutaj zajmować ich dokładnym omawianiem. Należy tylko stwierdzić, że wśród nich 64,3% należy do garnków, czyli zazwyczaj są to wygładzane partie przydenne, a 28,6% do waz dołem chropowaconych, przy 7,1% fragmentów niezidentyfikowanych.

Z ogólnego zestawienia tzw. BF z osady C4 można wyciągnąć kilka wniosków ogólnych (tabela 46). Naczynia obustronnie czernione BF221 z 25,1% udziałem notujemy głównie w kategorii F1, przy niewielkiej w pozostałych, rzędu 4,9% (BF222) i 0,4% (BF223). Sytuacja wygląda odmiennie jeżeli rozpatrujemy naczynia o powierzchniach obustronnie brunatnych. Najniższy udział mają one w BF111

z 40,3% przy 58,5% w BF112 i 65,6% w BF113. Najwyższy udział naczyń o pow. wew. czarnych notujemy w nielicznej grupie BF122, gdzie wynosi 36,6% przy 24,6 w BF123 i 15,6% w BF121.

Tabela 46. Udział procentowy grup BF w całym zbiorze materiałów z osady C4.

F1 – pow. gładkie	BF111	BF121	BF211	BF221	BF331
	40,3%	15,6%	1,3%	25,1%	17,7%
F2 – pow. szorstkie	BF112	BF122	BF212	BF222	BF332
	58,5%	36,6%	-	4,9%	-
F3 – pow. chropowacone	BF113	BF123	BF213	BF223	BF333
	65,6%	24,6%	-	0,4%	9,4%

Zestawienie procentowe, jakie formy naczyń były wykonywane w danej kategorii naczyń (F1, F2, F3, F4) daje podobne wyniki jak na wcześniej omówionych osadach (tabela 47).

Z powyższego zestawienia ponownie wynika dość jednoznacznie, że jako naczynia chropowacone (F3) wykonywano głównie garnki z udziałem 99,4%, a wazy sporadycznie (0,6%). W F4 to głównie garnki i wazy dołem chropowacone. Natomiast wśród naczyń o powierzchniach F2, wyjątkowo zidentyfikowano najwięcej mis z udziałem 19,5%, przy 17,1% dla garnków, 4,9% dla kubków/dzbanków i aż 41,5 niezidentyfikowanych. Wśród naczyń o powierzchniach gładkich F1, najbardziej typologicznie zróżnicowanych, garnki stanowią margines z udziałem rzędu 0,6%, przy aż 33,9% przypadających na różnorodne kubki/dzbanki i 28,1% udziale waz/amfor. Misy obejmują 8,4%, a talerze/podkładki 1,5%, przy 25,3% fragmentów nierozpoznanych.

Podsumowując ogólny udział procentowy poszczególnych form naczyń z osady C4 stwierdzamy, że przeważają garnki z 49,7% (tabela 47). Na drugim miejscu z 16,1% udziału znajdują się kubki/dzbanki, a dopiero na trzecim ogólna kategoria waz i amfor z 13,8%, wśród nich co najmniej 4,6% to wazy dołem chropowacone, a amfory są rzadkością. Misy stanowią 4,7% przy nie wyróżnionych czerpakach (niewątpliwie ich fragmenty zapewne mieszczą się w grupie K/D), a talerze obejmują tylko 0,7%. Te proporcje mogą być trochę zaburzone przez blisko 13,9% fragmentów nierozpoznanych.

Naczynia ornamentowane notujemy tylko wśród kategorii F1, gdzie sięgają 13,7% zbioru, przy całkowitym ich braku w F2, F3 i F4, stanowiąc ogółem 6,4% w całym inwentarzu z osady C4.

Tabela 47. Zestawienie form naczyń z osady C4 wykonywanych w danej kategorii F1–F2–F3.

Kategoria/ilość	Morfotypy naczyń					
	G	W – A	D – K	M	T	I
F1– 533=100%	0,6%	28,1%	33,9%	8,4%	1,5%	25,3%
F2– 41=100%	17,1%	-	4,9%	19,5%	-	41,5%
F3– 550=100%	99,4%	0,6%	-	-	-	-
F4–14=100%	64,3%	28,6%	-	-	-	7,1%
Suma: 1138=100%	49,7%	13,8%	16,1%	4,7%	0,7%	13,9%

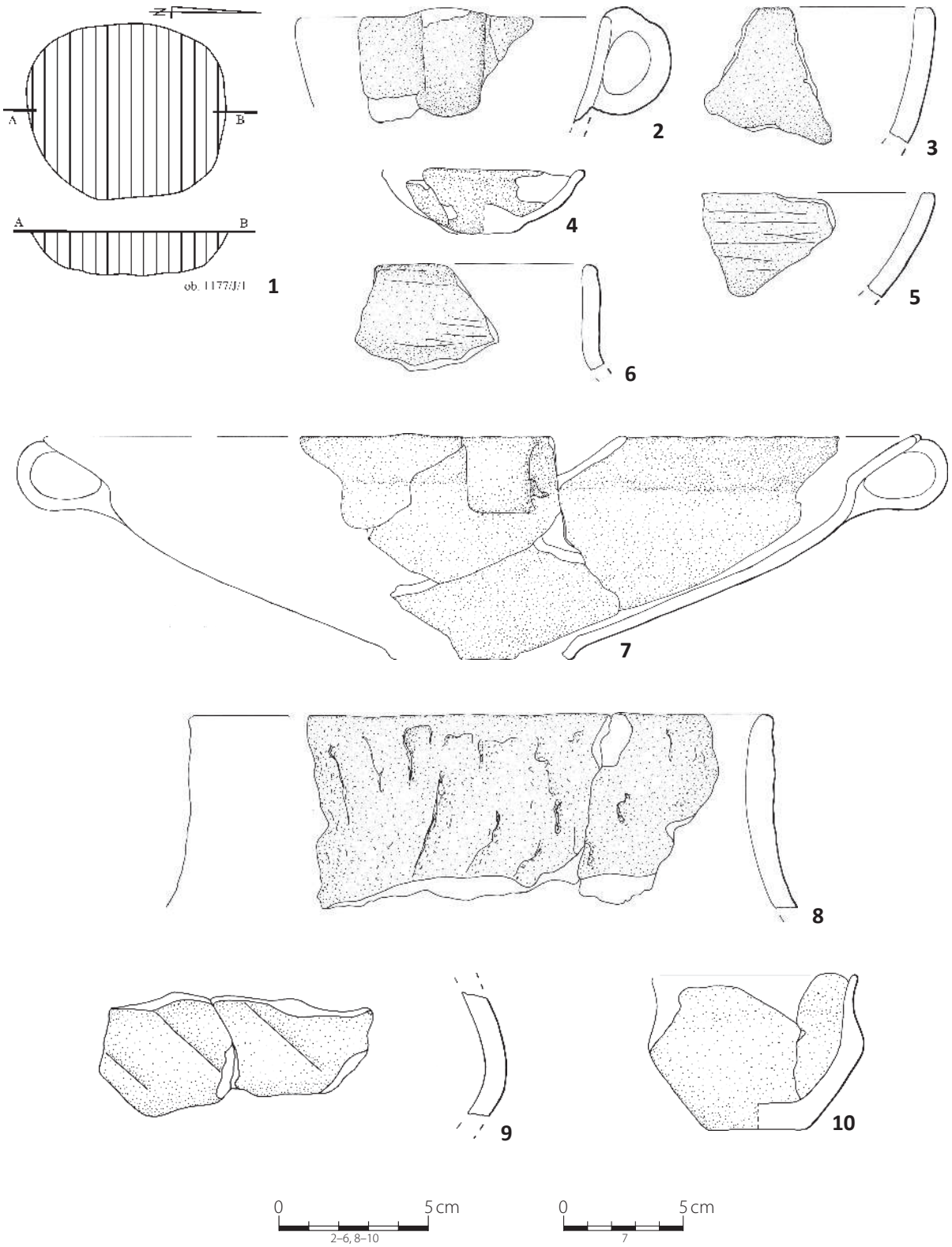

Ryc. 104. Zgórze, stan. 1, 2, gm. Strzelce, pow. kutnowski. Osada C4. Wybór materiałów z warstwy i obiektów. Zgrupowanie III: 1 – plan i profil obiektu 1177, 2–6 – ar J1, ob. 1177. Zgrupowanie VI: 7–8 – ar I28, ob.1028; 9 – ar I28, ob.1029; 10 – ar I39, w-twa.

Fig. 104. Zgórze, site 1, 2, commune of Strzelce, district of Kutno. Settlement C4. Selection of specimens from the layer and features. Cluster III: 1– horizontal projection and cross-section of feature 1177; 2–6 – are J1, feature 1177. Cluster VI: 7–8 – are I28, feature1028; 9 – are I28, feature 1029; 10 – are I39, layer.

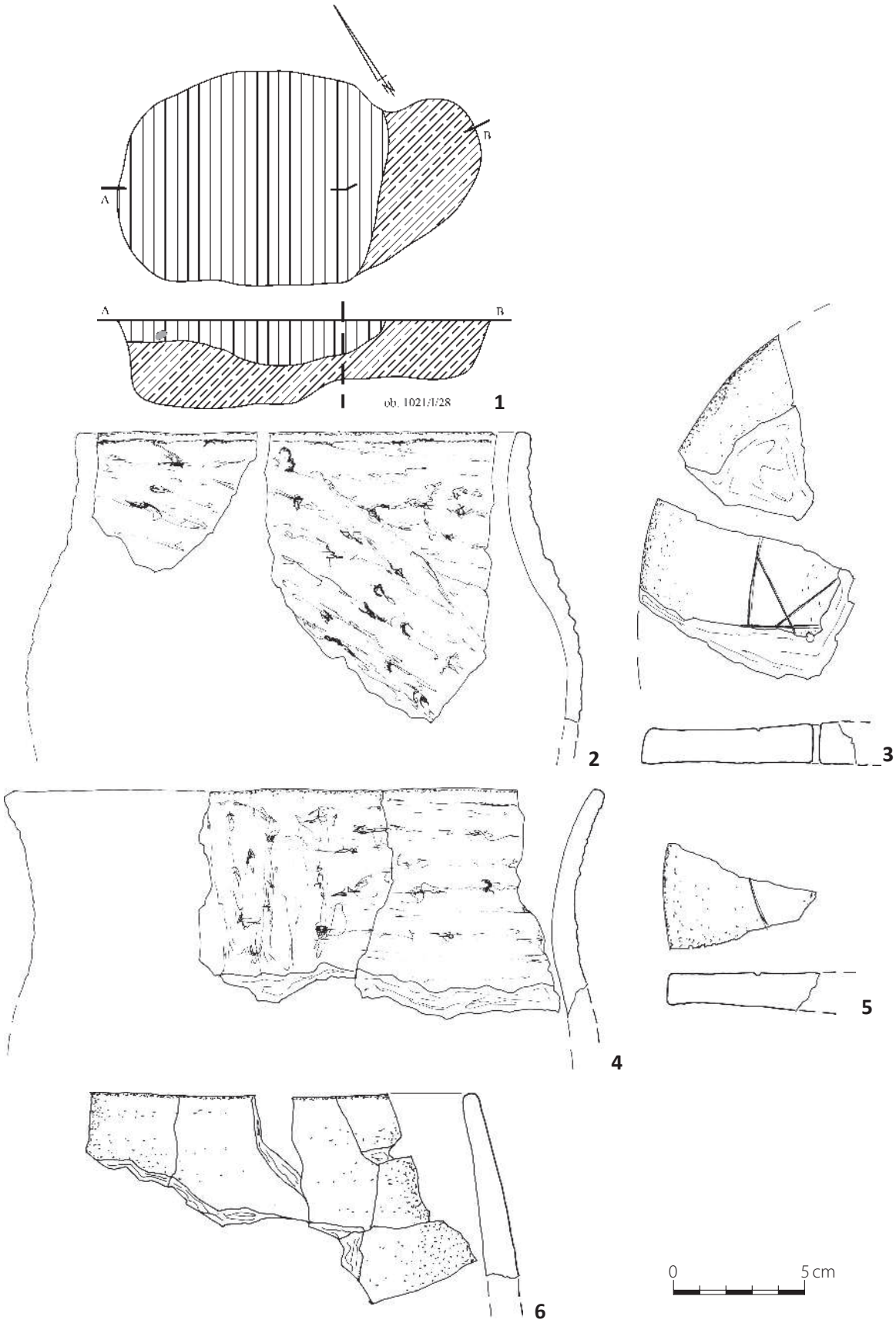

Ryc. 105. Zgórze, stan. 1, 2, gm. Strzelce, pow. kutnowski. Osada C4. Zgrupowanie VI, 1–plan i profil obiektu 1021, ar I28; 2–6 – wybór materiałów z obiektu 1021.

Fig. 105. Zgórze, site 1, 2, commune of Strzelce, district of Kutno. Settlement C4. Cluster VI, 1– horizontal projection and cross-section of the feature, 2–6 – selection of specimens from the feature 1021, are I28.

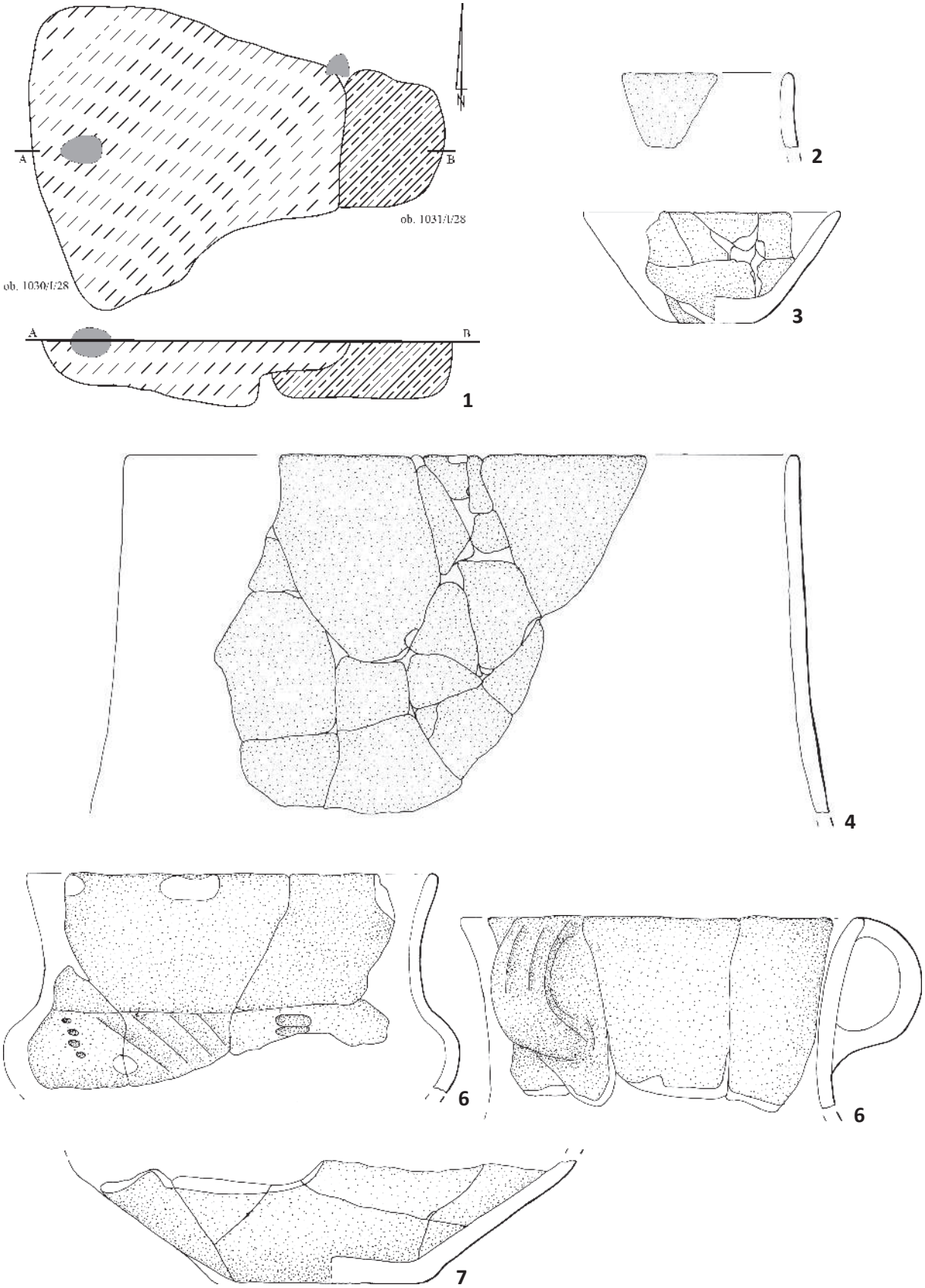

Ryc. 106. Zgórze, stan. 1, 2, gm. Strzelce, pow. kutnowski. Osada C4. Zgrupowanie VI: 1– plan i profil obiektów 1030 i 1031, ar I28; 2–7 – wybór materiałów z obiektu 1030.

Fig. 106. Zgórze, site 1, 2, commune of Strzelce, district of Kutno. Settlement C4. Cluster VI: 1 – horizontal projection and cross-section of features 1030 and 1031, are I28; 2–7 – selection of specimens from feature 1030.

Poniżej prezentujemy typologię podstawowych form naczyniowych wyróżnionych na osadzie C4 (ryc. 107).

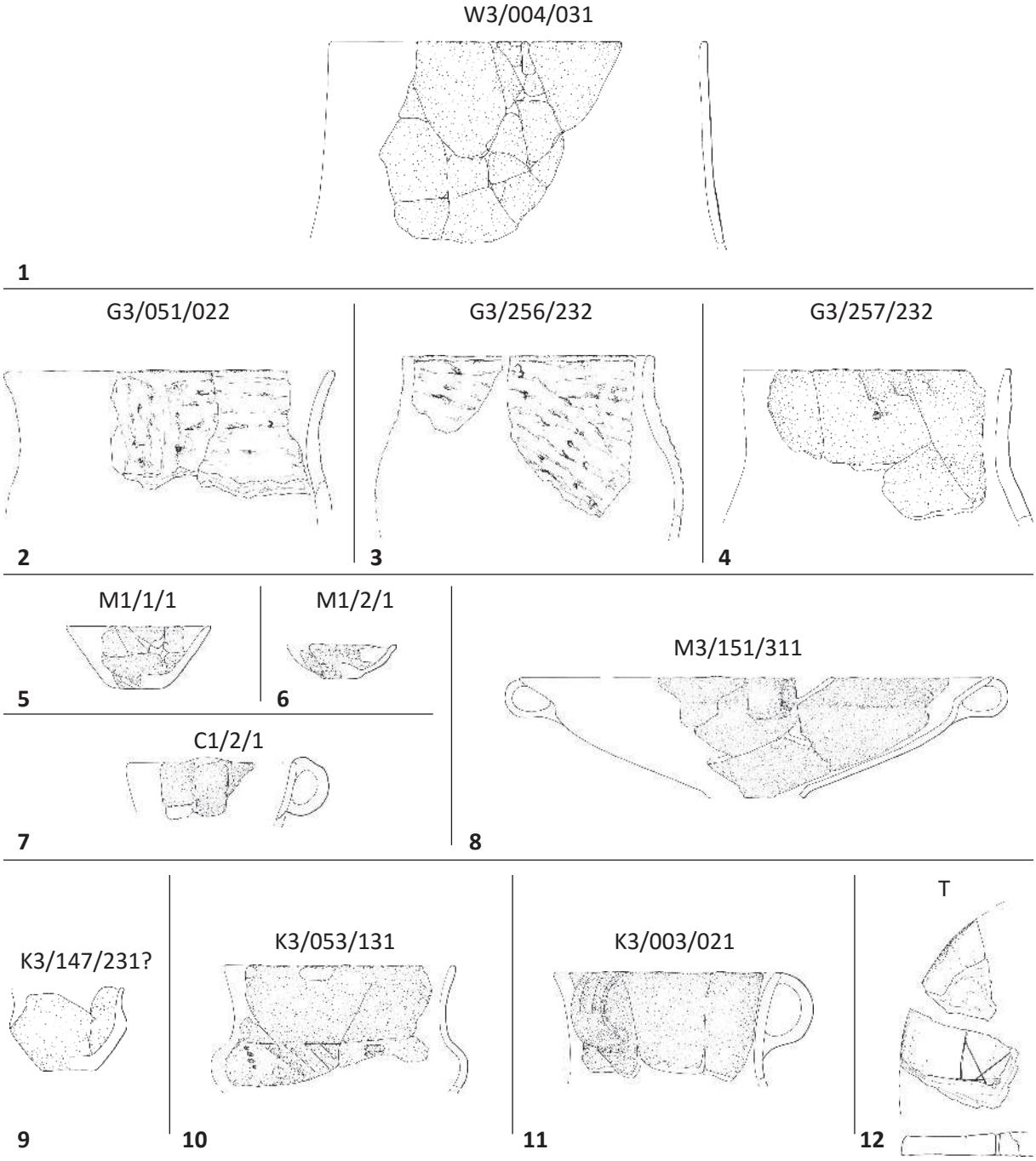

Ryc. 107. Zgórze, stan. 1, 2, gm. Strzelce, pow. kutnowski. Typologia naczyń z osady C4.
Fig. 107. Zgórze, site 1, 2, commune of Strzelce, district of Kutno. Typology of vessels from settlement C4.

3.4.3.3. Analiza porównawcza materiałów ceramicznych z osad

Po wykonaniu odrębnych analiz materiałów ceramicznych pod względem technologiczno–morfologicznym dla wydzielonych osad: C1, C2, C3 i C4 dokonano porównania uzyskanych dla nich wyników. W przypadku rodzajów naczyń, jakie były użytkowane w poszczególnych osadach, widzimy daleko idące zbieżności (tabela 48).

Tabela 48. Udział procentowy form naczyń na poszczególnych osadach.

osady	Grupy morfologiczne naczyń						
	G	W/A	D/K	M	C	T	I
C1	57,6%	11,7%	11,6%	3,5%	0,5%	0,5%	13,7%
C2	60,4%	15,1%	12,4%	2,1%	0,1%	0,1%	9,8%
C3	66,8%	10,8%	9,3%	4,0%	0,1%	0,4%	8,6%
C4	49,7%	13,8%	16,1%	4,7%	–	0,7%	13,9%

Garnki stanowią zawsze grupę najliczniejszą, obejmują od blisko 50,0% fragmentów w osadzie C4 i po prawie 70% w osadzie C3. Wazy/amfory występują w przedziale od około 11,0% do ponad 15,0%, gdzie amfory stanowią jednak rzadkość i jednoznacznie są stwierdzone właściwie tylko w osadach C1 i C2. Zdecydowana większość fragmentów grupy W/A pochodzi z waz i to głównie typów W3 oraz rzadziej W4. Kubki/dzbanki najliczniej wystąpiły w osadzie C4, gdzie notowaliśmy najmniej garnków, przy dużej liczebności waz. Talerze na wszystkich osadach należą do rzadkości, z udziałem w przedziale 0,1–0,7 % wszystkich fragmentów. Jeszcze niższe wskaźniki uzyskano dla tzw. czerpaków.

Duże różnice występują w poszczególnych kategoriach naczyń (grup F1–F2 i F3) przy rozpatrywaniu frekwencji tzw. BF (tabele: 49,50, 51). W przypadku naczyń o powierzchniach gładkich kategorii BF111 widzimy znaczne różnice (tabela 49) od udziału rzędu 28,0% w osadzie C1 do blisko 50,0% w osadzie C3, gdzie jednocześnie jest najniższy udział grupy BF221 (czernionych) z 19,7% przy 45,6% w osadzie C1 i 41,6% w C2. Wydaje się, że wskaźnik ilości naczyń czernionych może być wynikiem różnic w chronologii osad, gdzie młodszymi byłyby wtedy osady C1 i C2 w stosunku do osad C3 i C4.

Tabela 49. Zestawienie procentowe udziałów grup BF kategorii naczyń F1 z poszczególnych osad.

osady	BF111	BF121	BF211	BF221	BF331
C1	28,0%	7,8%	1,0%	45,6%	16,7%
C2	33,8%	15,2%	0,8%	41,6%	8,6%
C3	48,6%	12,1%	1,8%	19,7%	17,8%
C4	40,3%	15,6%	1,3%	25,1%	17,7%

W przypadku kategorii naczyń F2 takie zależności jakie były obserwowane w kategorii F1 są mniej czytelne i jednoznaczne, a jest to spowodowane zapewne małą liczebnością inwentarzy (tabela 50).

Tabela 50. Zestawienie procentowe udziałów BF kategorii naczyń F2 z poszczególnych osad.

osady	BF112	BF122	BF212	BF222	BF332
C1	57,3%	30,4%	0,3%	1,8%	10,2%
C2	69,0%	19,1%	-	6,9%	5,0%
C3	42,7%	29,3%	-	8,0%	20,0%
C4	58,5%	36,6%	-	4,9%	-

Natomiast w ramach kategorii F3 (tabela 51) udział BF113 jest zawsze największy, mieszcząc się w przedziale od około 53,0% w osadach C1–C3, po 65,6% w osadzie C4. Wydaje się, że wzrastająca liczebność naczyń F3 może sugerować pozycję chronologiczną osady, gdzie wyższy udział naczyń chropowconych byłby wskaźnikiem ich młodszej pozycji chronologicznej. Ogólnie bardzo nieliczne w całych inwentarzach z poszczególnych osad w tej kategorii naczyń są BF213 i 223, czyli naczynia o powierzchniach zewnętrznych czernionych, które zazwyczaj stanowią fragmenty chropowaconych dołem waz.

Tabela 51. Zestawienie procentowe udziałów BF kategorii naczyń F3 z poszczególnych osad.

OSADY	BF113	BF123	BF213	BF223	BF333
C1	53,4%	37,5%	0,4%	1,7%	7,0%
C2	54,3%	38,3%	0,1%	1,5%	5,8%
C3	53,2%	46,5%	-	-	0,3%
C4	65,6%	24,6%	-	0,4%	9,4%

Dokonano także łącznego wyliczenia frekwencji barw powierzchni naczyń (B) na poszczególnych osadach bez rozróżnienia na kategorie naczyń pod względem faktury powierzchni zewnętrznej (tabela 52).

Tabela 52. Ogólny udział kolorystyki powierzchni naczyń z porównywanych osad.

Osady	B11	B12	B21	B22	B33
C1	44,9%	26,2%	0,6%	15,5%	12,8%
C2	47,7%	29,0%	0,3%	15,4%	7,9%
C3	53,9%	20,5%	-	12,1%	13,5%
C4	49,3%	35,3%	-	6,0%	8,9%

Najwyższy odsetek naczyń o obu powierzchniach brunatnych (B11) zarejestrowano w osadach C3 i C4, a najniższy w osadach C1 i C2, aczkolwiek wszędzie oscyluje on około 50,0%. Jednocześnie w osadzie C4 zanotowano tylko 6% naczyń o obu powierzchniach czernionych (B22), gdy na pozostałych sięga on od ponad 12% w osadzie C3, do 15,5% w osadzie C1. Upowszechnienie się sposobu czernienia obu powierzchni ma zdecydowanie aspekt chronologiczny i wskazuje na młodszą cechę ceramiki. Oczywiście takie zestawienie niekoniecznie musi być odzwierciedleniem tylko i wyłącznie chronologii owych osad.

Równie istotne jest zestawienie frekwencji zdobnictwa i jego rodzajów na poszczególnych osadach (tabela 53). Trzeba stwierdzić, że na wszystkich osadach ogólna liczba fragmentów zdobionych jest niska, i wynosi od około 3% w osadach C2 i C3, do blisko 4% w C1 i ponad 6% w osadzie C4 (choć jest to najmniej liczebny zbiór). Jak już wielokrotnie podkreślaliśmy wcześniej, zdobnictwo notujemy głównie wśród naczyń kategorii F1.

Tabela 53. Zestawienie frekwencji grup ornamentacyjnych na poszczególnych osadach.

Osady	Ilość fr.	Ilość ornam.	Ogółem – %	Grupa I	Grupa IIA	Grupa IIB	Grupa III	Grupa IV	Ornam. ucha
C1	6439	249	3,9%	42,3%	44,9%	1,7%	4,3%	5,5%	1,3%
C2	7409	206	2,8%	45,0%	27,0%	8,5%	9,5%	9,0%	1,0%
C3	3637	104	2,9 %	41,3%	38,5%	-	5,8%	12,5%	1,9%
C4	1138	73	6,4%	79,5%	8,2%	2,8%	2,7%	5,5%	1,4%

Ogólne zestawienie procentowego udziału poszczególnych grup ornamentacyjnych wykazuje znaczące różnice, zwłaszcza w odniesieniu do frekwencji grup I i II. Trzy osady tj. C1, C2 i C3 mają bardzo

zbliżony udział wątków grupy I (facetowych) sięgający 41–45% ogółu zdobionych. Natomiast w osadzie C4 ten udział zwiększa się aż do 79,5%. W osadach C2, C3 oraz C4 udział podgrupy IIA jest zawsze niższy niż grupy I. Szczególnie w osadzie C4 jest bardzo niski, tak samo jak i podgrupy IIB. Wątki oparte o kanelury podgrupy IIA przeważają nad grupą I tylko w osadzie C1.

Mamy tutaj do czynienia, jak się wydaje, z wyraźnymi wskazaniami zachodzących zmian w stylistyce sfery ornamentacyjnej. Można odnieść wrażenie, że to właśnie wątki grupy I są w tym układzie wyrazem starszej stylistyki, która zmniejsza swój udział na rzecz stylistyki podgrup IIA i IIB, aby w dalszym etapie rozwoju miejscowej grupy łużyckich pól popielnicowych ostatecznie zaniknąć na terenie środkowopolskim co nastąpiło zapewne na przełomie IV i VOEB. Wątki ryte grupy III należą do rzadkich i sięgają od 2,7% (osada C4) po 9,5% (osada C2). Liczniej notujemy zdobnictwo plastyczne grupy IV tylko w osadzie C3, głównie w postaci guzków form B1/2 z ponad 12,0% udziałem. W pozostałych osadach elementy plastyczne obejmują od ponad 5 do 9% fragmentów ornamentowanych.

Podsumowując rozważania nad chronologią osad w oparciu o dane technologiczno–ornamentacyjne wydaje się, że można przypuszczać, iż starszymi osadami w kompleksie stanowisk ze Zgórza są osady C3 i C4, zaś młodszymi osady pozostałe, z najmłodszą może osadą C1.

3.4.3.4. Omówienie grup morfologicznych naczyń – analiza chronologiczna

Prezentowane grupy morfologiczne zostały sklasyfikowane według zasad przedstawionych we wcześniejszym rozdziale klasyfikacji naczyń.

W – wazy

W2/14/13 (ryc. 108: 1) – tzw. dwustożkowe. Tylko z osady C1 pozyskano jednoznacznie zidentyfikowaną wazę tego typu, całkowicie pozbawioną ornamentyki. Jest to duże naczynie o powierzchniach wygładzano–szorstkich z nisko osadzonym maksymalnym wydęciem brzuśca (ryc. 59: 7). Wśród materiałów z osady w Kowalewicach stan. 6–7 znajduje odpowiedniki w kilku typach form BI – BIII (I. Marchelak, L. Tyszler 2003, ryc. 11, s. 64). Jest to forma często występująca w obszarze łużyckich pól popielnicowych, wywodząca się jeszcze z kręgu mogiłowego i dlatego generalnie charakteryzuje zespoły wczesnołużyckie, zwłaszcza w postaci o ostrym profilowaniu przejścia brzuśca w szyję i niskim jego osadzeniu (M. Kaczmarek 2002, s. 69, ryc. 5). Generalnie są wiązane z tzw. stylem uradzkim i datowane w ramach IVEB (HA2–HB1).

Typ W3 – tzw. baniaste są najczęściej notowanymi formami na wszystkich osadach. Zazwyczaj ich powierzchnie są wygładzane o zróżnicowanej kolorystyce od czarno-szarych, poprzez plamiste do brunatnych. Dość rzadko spotykamy się z chropowaceniem dolnej partii brzuśców przez obrzucanie (ryc. 75: 2; 82: 6). Większość waz, jak się wydaje, pozbawiona jest ornamentacji (ryc. 63: 3,12; 73: 7; 75: 2; 76: 7), tym niemniej szereg z nich jest zdobiona w strefie B (barków) zestawem wątków opartych głównie na skośnych facetach grupy I (ryc. 53: 4, 9; 58: 3; 59: 4; 66: 3; 73: 6; 74: 5; 83: 8; itd.) oraz kanelurach grupy IIA (ryc. 51: 1; 60: 10; 64: 7). Niekiedy są one uzupełnione owalnymi stempelkami lub małymi guzkami w centrum wątków łukowatych (ryc. 60: 12; 64: 7; 67: 4; 76: 1).

Ornamenty oparte na rytych żłobkach grupy III w różnorodnych układach pokrywają wazy tylko w strefie C (dolna partia brzuśca). Tak zdobione wazy występują w osadzie C1 (ryc. 52: 14; 56: 5; 57: 8, 12; 64: 6, 8, 10), jak również w obiektach osady C2 (ryc. 83: 10?; 85: 3). Ten typ zdobnictwa często notujemy m.in. na wazach zaliczanych do stylistyki uradzkiej. Analogicznie zdobione wazy pochodzą także z innych stanowisk Polski Środkowej, m.in. z cmentarzyska w Błoniu stan. 1/1A (V. Lis 1986, tabl. V, 3;VII, 1, 6, 8). Z samodzielnym (?) elementem plastycznym zdobnictwa waz mamy do czynienia tylko w jednym przypadku, w formie co najmniej podwójnych nalepianych guzów, tworzących poziomy uchwyt z osady C1 (ryc. 68: 4). Takie elementy spotykamy często na wazach wiązanych generalnie z grupami zachodniopolskimi KŁ, m.in. grupy górnośląsko–małopolskiej, a zwłaszcza, jak się wydaje jej podgrupy kępińskiej, o czym świadczy szereg przykładów datowanych na IV-VEB i zespołów młodszych. W naszym przypadku możemy brać pod uwagę zapewne już IVEB (HaA2–B1). Jest to niewątpliwie element obcy w stylistyce naczyń omawianego obszaru.

Odpowiedniki waz tego typu wstępują na wszystkich stanowiskach KŁ w całym zakresie chronologicznym. Ze względu na podstawowy sposób ornamentowania waz W3 ich datowanie ograniczyć należy głównie do IV EB z możliwością początków jeszcze w 2. połowie IIIEB, zwłaszcza w wydaniu po-

zbawionym charakterystycznego zdobnictwa. Wazy zdobione facetowaniami gr. I i kanelurami gr. IIA są szczególnie liczne w grupie środkowopolskiej oraz w pozostałych grupach wschodniołużyckich. Wyróżniono dwie podstawowe odmiany waz W3:

W3/157/231 (ryc. 108: 3) – z maksymalnym wydęciem silnie wyoblonego brzuśca około połowy wysokości naczynia i z cylindryczną szyją. Odnotowana w osadzie C1, m.in. ze zdobnictwem skośnymi facetowaniami (ryc. 66: 3) a w osadzie C2, w egzemplarzu najlepiej zachowanym z dolną partią chropowaconą (ryc. 82: 6). W osadzie C3 do tej odmiany można zaliczyć zapewne tylko jedną wazę zdobioną także skośnymi facetowaniami (ryc. 99: 4). Natomiast fragmentaryczność materiałów z osady C4 uniemożliwia takie zaliczenie, może z wyjątkiem pojedynczego fragmentu zdobionego skośnymi facetowaniami (ryc. 104: 9). W osadzie w Kowalewicach stan. 6–7 pewne analogie do tej odmiany znajdujemy wśród typu CII (I. Marchelak, L. Tyszler 2003, ryc. 12, s. 68–69).

W3/254/231 (ryc. 108: 2) – ze względu na stan zachowania pierwsza cecha typu i odmiany jest przyjęta obligatoryjnie, jako najczęściej odnotowywana. Jest to forma baniasta, zbliżona do poprzedniej, lecz z szyją stożkowatą. Fragmenty takich waz pozyskano m.in. z osad C1 bez ornamentacji (ryc. 63: 3, 12;) i C2 (ryc. 73: 7; 76: 7; 81: 1) ale m.in. dołem chropowacone (ryc. 75: 2) o ostrzej profilowanym brzuścu oraz ornamentowane (ryc. 76: 1). Trudno generalnie stwierdzić ich obecność w osadach C3 (ryc. 101: 3) i C4 (ryc. 106: 4). Ogólne analogie do tego typu odnajdujemy na Mazowszu i Podlasiu w odmianie A tzw. naczyń wazowatych, które z reguły są zdobione m.in. skośnymi układami facetowymi (T. Węgrzynowicz 1973, s. 31, ryc. 8: a, c). Istotne, że tego typu waz nie wyróżniono na szeroko rozpoznanej osadzie w Kowalewicach stan. 6–7 (I. Marchelak, L. Tyszler 2003, ryc. 11, 12).

Typ W4 (ryc. 108: 4)- to wazy czteroelementowe, baniaste, zaopatrzone w wylew w formie płaskiej kryzy. Stan zachowania tego typu waz nie pozwala stwierdzić, czy mamy w tym przypadku do czynienia z odmianą W4A tzw. amforową (z uchami lub guzkami) i wyróżnić ich całkowitej formy z wyjątkiem jednego egzemplarza. W osadzie C1 odnotowano fragmenty kryz w obiektach 78 i 80 (ryc. 60: 6, 13; 61: 3) oraz w warstwie ara E59 w formie silnie łukowato wygiętej (ryc. 65: 3). Forma kryzy płaskiej pochodzi także z obiektu 572 osady C2 (ryc. 74: 9). Najlepiej zachowana waza typu W4 pochodzi z osady C3, z brzuścem zdobionym facetowaniami skośnymi grupy I ornamentów i wysoką cylindryczną szyją (ryc. 96: 2). Kolejny fragment kryzy pozyskano także z tej osady w obiekcie 633 (ryc. 98: 3). Jedynie osada C4 takich form naczyń nie dostarczyła. Obecność tego rodzaju waz w trzech z czterech omawianych osad wskazuje na ich niewątpliwą bliskość chronologiczną, jak również stylistyczną.

Na cmentarzysku w Kietrzu, w grobach wczesnołużyckich z II – IIIEB, tego typu waz nie odkryto (M. Gedl 1991). Natomiast pojawiają się w grobach datowanych na IVEB z kryzami gładkimi lub facetowanymi, gdzie zostały uznane za wynik wpływów ze środkowodunajskiej kultury pól popielnicowych, stając się przewodnią formą tzw. fazy Kietrz III (M. Gedl 1989 s. 17–18, tabl. VI: 3, VII: 9, IX: 12, XXIII: 3, XXX: 5, itd.). Także już J. W. Ber (1938, s. 135) omawiając analogiczne formy z cmentarzyska w Sierpowie (określone jako amfory z krezą), wskazywał, że ich pierwowzorów należy poszukiwać na terenach Węgier i Słowacji. Wazy W4 nie występują nigdzie na obszarze Polski w takim nagromadzeniu jak w Polsce Środkowej, tworząc dość zwartą stylistycznie pod względem zdobnictwa ale zróżnicowaną formalnie grupę tego typu naczyń. Pochodzą one głównie z cmentarzysk w kilku odmianach i wariantach m.in. z: Lutomierska (H.A. Ząbkiewicz–Koszańska 1956, tabl. IV: 2, XIV: 1, 6, 1957, tabl. VII: 12, VIII: 1, IX: 2, XII: 1, XIV: 5), Sierpowa (J.W. Ber 1938, tabl. II: 6, 13, 15, IX: 25, 28, s. 135), Żabokrzek i Smolic (op. cit. s. 135), Błonia (V. Lis 1986, tabl. I: 8), kilkanaście egzemplarzy z Dzierzgówka (B. Muzolf, D. Płaza 2007, ryc. 40), Zakrzewa (A. Krzyszowski 2005, tabl. 11: 11, s. 96), Mastek, pow. Łowicz (w zasobach Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi), Madeł, pow. Łowicz (w zasobach Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi, d. MAE w Łodzi), Podul (R. Mikłaszewska–Balcer, J. Miśkiewicz 1968, tabl. VI: 18, VIII: 1, 7, 9), Zdzienic (J. Janowski, 1958, tabl. LXXII: 7), Słowika (H. Wiklak 1961, tabl. V; 4, IX: 6), Śmiłowa, pow. Koło, (MAE w Łodzi), Świnic Kolonii, pow. Łęczyca (MAE w Łodzi), Szwarocina (A. Uzarowiczowa 1962, tabl. LXXV: 1), itd., ale brak ich natomiast w Orchowie (R. Mikłaszewska 1962) i Mariankach (J. Miśkiewicz 1961). Tego typu wazy odkrywano także w osadach np z Lutomierska – Koziówek stan. 3a-c, także w odmianie W4A amforowej (B. Muzolf 2012, ryc. 95: 5, 99: 1, 113: 4), podobnie w Gozdowie stan. 1 (W. Siciński 2010, s. 17, ryc. 25: 6), ale nie stwierdzono, czy też nie wydzielono ich na szeroko rozpoznanej osadzie w Kowalewicach stan. 6–7 (I. Marchelak, L. Tyszler 2003).

Na Mazowszu i Podlasiu występują rzadko i są zaliczone do odmiany B naczyń wazowatych, znanych m.in. w dwóch zachowanych egzemplarzach ze stanowiska Nur Kolonia i kilku fragmentów z kolejnych, gdzie są uznawane za wpływy z grupy środkowopolskiej (T. Węgrzynowicz 1973, ryc. 8B, s. 31–32, 54). Z Mazowsza północnego analogiczne pochodzą także z kilku kolejnych stanowisk, a najliczniej zostały chyba odnotowane w grobach cmentarzyska w Ożumiechu (T. Purowski 2003, s. 104, ryc. 51).

W materiałach zachodniowielkopolskich jakkolwiek wyróżniono wazy z kryzą (typ W1) to nie znajdujemy w materiale ilustracyjnym ani jednej formy nawiązującej do tych z Polski Środkowej, w tym ze Zgórza, także wśród tamtejszych amfor (M. Kaczmarek 2002, ryc. 4 i 6, s. 25). Nie zostały wydzielone także dla obszaru Kujaw (M. Ignaczak 2002, K. Szamałek 1987). W Małopolsce są odnotowane niezbyt licznie, a wazy z facetowaną kryzą zaliczano pierwotnie do wpływów kultury Gava, a obecnie do kultury Belegiś II (M.S. Przybyła 2005a). W grupie tarnobrzeskiej spotykamy je wśród naczyń typu 5, uznanych za ewidentne południowe oddziaływania ze strony kultury Gava datowane od HA2, czyli początków IVEB (M.S. Przybyła 2003, s. 43, tabl. II). W materiałach z Lubelszczyzny (Polesie Wołyńskie) wazy z kryzą, są uznane jednoznacznie za wpływy z ośrodków gawsko-holihradzkich (E. M. Kłosińska 2008, s. 198, ryc. 4: 3, 4). Na obszarze zakarpackim tego typu formy są bardzo liczne w szeregu ugrupowaniach tak wczesnobrązowych, jak i późniejszych (M.S. Przybyła 2005b, tabl. I: 7, 11, II: 3, 4, 6–9, 11, 12, III, IV, VI).

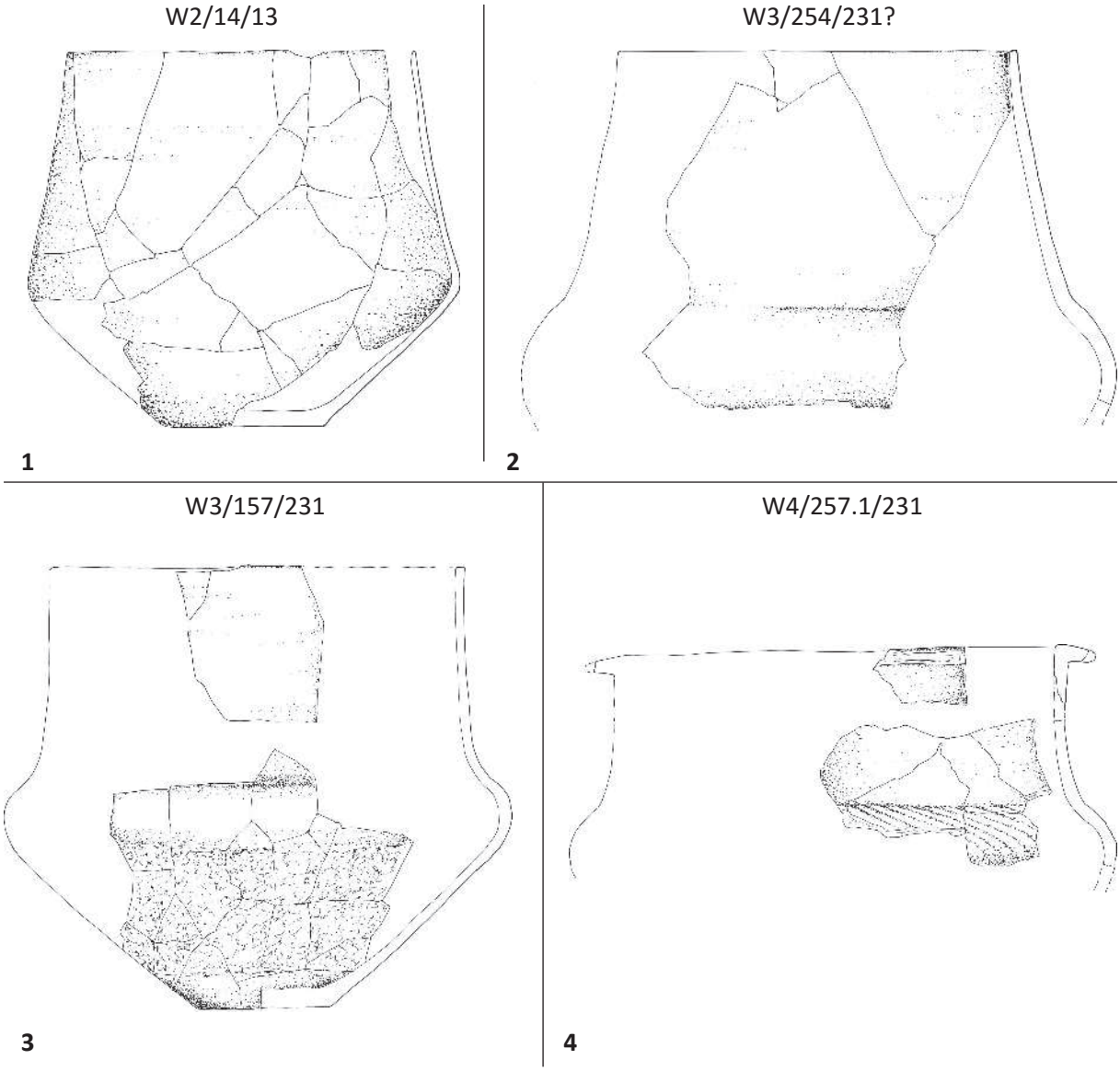

Ryc. 108. Zgórze stan. 1, 2, gm. Strzelce, pow. kutnowski. Zbiorcza typologia waz z osad.
Fig. 108. Zgórze, site 1, 2, commune of Strzelce, district of Kutno. Collective typology of vases from settlements.

Podsumowując można stwierdzić, że są to naczynia bardzo charakterystyczne, szczególnie dla zespołów środkowopolskich, a ogólnie ugrupowań wschodnich KŁ, będąc wynikiem wpływów zakarpackich, z datowaniem generalnie w ramach IV okresu EB. Egzemplarze ze Zgórza, jak się wydaje, należą do starszych odmian, które należy odnosić przeważnie do 1. połowy IVEB (faza Kietrz III), z przeżywaniem się jeszcze i w 2. połowie tego okresu.

A – amfory

Jest to najmniej liczna grupa naczyń zidentyfikowanych na osadach w Zgórzu. Ich jednoznaczne występowanie odnotowano tylko w osadach C1 i C2, co może mieć pewien walor chronologiczny. Ze względu na fragmentaryczność zachowania nie jest możliwe pełne określenie ich typów i odmian. Wyróżnione amfory reprezentują tylko grupę A3, wśród których wprowadzono ich rozróżnienie głównie ze względu na formę brzuśca, przy założeniu ich cylindrycznych szyjek/wylewów stwierdzonych w materiale.

A3/147/131 (ryc. 109: 1) – została odkryta na osadzie C1 i jest zdobiona łukowatymi facetowaniami okalającymi guzy (ryc. 52: 1). Wykazuje ona znaczne podobieństwo zarówno pod względem zdobnictwa, jak i formy, do amfor zachodniowielkopolskich z IV okresu EB (M. Kaczmarek 2002, tabl. 11, 7). Nie można wykluczyć, że do tego typu należy zaliczyć także częściowo zachowaną, zdobioną m.in. łukowatymi facetami amforkę z grobu 24 cmentarzyska w Słowiku datowaną na IVEB (H. Wiklak 1961, s. 153, tabl. X: 7). Najpewniej z takiego typu naczyń pochodzą także fragmenty z osady w Kowalewicach, stan. 6–7, zaliczone tam do naczyń wazowatych typu C, zwłaszcza CI.b i e (I. Marchelak, L. Tyszler 2003, ryc. 1, s. 65–67). Ze względu na zdobnictwo wszystkie nasze formy datujemy na IVEB.

A3/157/231 (ryc. 109: 2)– zidentyfikowana zasadniczo w oparciu o wielkość naczynia i ornamentykę, pochodzi z osady C2 i ma brzusiec osadzony najpewniej około ½ wysokości naczynia. Brzusiec jest ornamentowany szerokimi skośnymi facetami gr. I. Zidentyfikowany egzemplarz posiada w dnie wtórnie wykonany otwór (ryc. 87: 2).

A3/257/132 (ryc. 109: 3) – charakteryzuje się bardzo nisko osadzonym maksymalnym wydęciem brzuśca. Egzemplarze takich amfor odkryto w osadzie C1, gdzie jedna z nich jest zdobiona współśrodkowymi, łukowatymi kanelurami, otaczającymi niewielkie nalepiane guzki (ryc. 67: 4). Być może w miej-

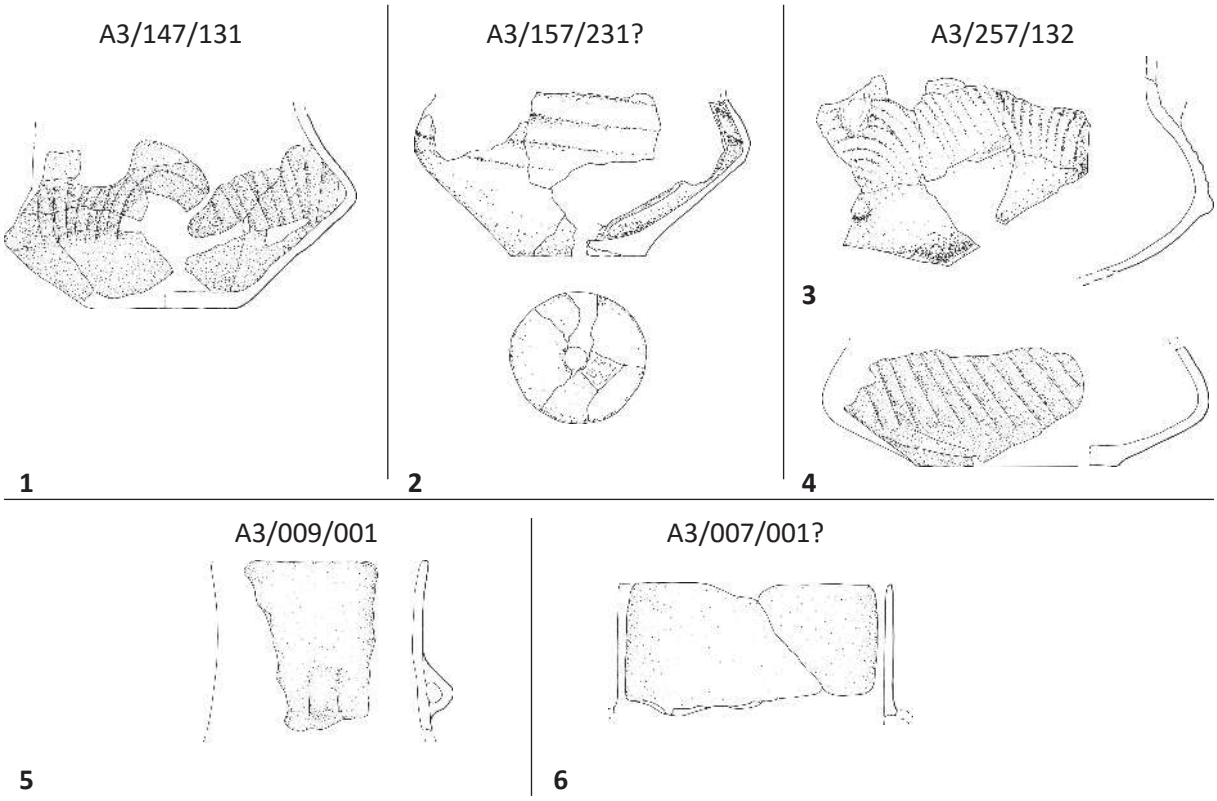

Ryc. 109. Zgórze stan. 1, 2, gm. Strzelce, pow. kutnowski. Zbiorcza typologia amfor z omawianych osad.
Fig. 109. Zgórze, site 1, 2, commune of Strzelce, district of Kutno. Collective typology of amphorae from settlements.

scu uch posiadała pionowe niewielkie guzki. Dwie kolejne zachowane także fragmentarycznie, zostały hipotetycznie tylko zaliczone do amfor ze względu na wielkość i bardzo nisko osadzone, maksymalne wydęcie brzuśca, zdobiony skośnymi facetami gr. I (ryc. 64: 3) oraz facetami pionowymi i owalnymi stempelkami ze śladem po niewielkim uchu (ryc. 60: 12). Nie można wykluczyć, że kolejne występują wśród silnie rozdrobnionego materiału z osady C1, jak również C2. Do tego typu należy zaliczyć wg naszej klasyfikacji także zdobione skośnymi kanelurami (podgrupy IIA) amfory z grobów cmentarzyska w Słowiku z datowaniem na IVEB (H. Wiklak 1961, s. 153, tabl. XI: 2; XIII: 4). Analogie tego typu z podobnym zdobnictwie odnajdujemy m.in. w osadzie z Lutomierska – Koziówek stan. 3a-c z datowaniem głównie w ramach 2 połowy IVEB (B. Muzolf 2012, ryc. 81).

Szereg fragmentów pochodzących zapewne z amfor trudno zaliczyć do danej odmiany ze względu na ich stan zachowania, tak jest m.in. w przypadku samych szyjek z niewielkimi uszkami (ryc. 74: 7; 88: 2) lub samych uszek (ryc. 83: 5) z osady C2. Znaleziska te pozwalają tylko stwierdzić, że niewątpliwie znaczna część amfor (albo wszystkie) miała szyjki cylindryczne z uszkami na szyjce (ryc. 88: 2) lub na przejściu szyjki w brzusiec (74: 7; 83: 5). Trudno stwierdzić, czy te okazy były ornamentowane. Jak z tej prezentacji wynika, na osadach w Zgórzu, amfory są formą rzadką i nietypową, aczkolwiek nie można wykluczyć, że dalsze ich fragmenty nie zostały w pełni zidentyfikowane.

G – garnki

Jest to grupa morfologiczna naczyń mocno zróżnicowana pod względem formalnym. Tylko sporadycznie identyfikowano fragmenty, które zaliczono do garnków dwuelementowych G2. Podstawowy zestaw tworzą garnki trójelementowe G3 w dwóch głównych typach z szeregiem odmian. Większość garnków ma powierzchnie chropowacone przez obrzucanie i obmazywanie palcami w układach pionowych lub skośnych na całej powierzchni, a niekiedy także poziomo, dookolnie w partiach przywylewowych. Zasadniczo przy wszystkich garnkach chropowaconych stwierdzamy wygładzanie pasa przydennego, a same dna są zawsze płaskie z lekkim ich podkreśleniem. Krawędzie wylewów są najczęściej ścieniane obustronnie i zaokrąglone, choć notujemy także płasko lub skośnie ścięte, co jest cechą o starszym rodowodzie.

Typ G2/11/31 (ryc. 110: 2) – pojedynczy (?) egzemplarz garnka „donicowatego" z lekko wygiętą na zewnątrz krawędzią pozyskany z obiektu 80 osady C1 (ryc. 61: 2).

Typ G2/25/23? (ryc. 110: 1) – ze względu na fragmentaryczność zachowania trudno jednoznacznie określić ich typ i odmianę. Zapewne należą do typu 25 i wariantu 23 czyli do tzw. form beczułkowatych z krawędzią wywiniętą na zewnątrz w formie okapu, odkryte w osadzie C1 (ryc. 51: 2–4; 52: 8, 12; 55: 11) lub ewentualnie tylko zachyloną z osady C4 (ryc. 105: 6). Analogiczne fragmenty do naszego pierwszego odnajdujemy w typie AIX.a z osady w Kowalewicach stan. 6–7, z datowaniem na IVEB (I. Marchelak, L. Tyszler 2003, ryc. 9, s. 60). Ten typ krawędzi wieńczący wylew jest wyznacznikiem m.in. materiałów, które spotykamy nagminnie w zespołach sytuowanych w młodszych okresach brązu oraz w okresie halsztackim. Przykładem mogą być tutaj materiały z grodziska w Komorowie z datowaniem radiowęglowym w ramach: 2630±60BP, a 2400±60BP, czyli na lata 830–755 p.n.e (V.V. Skripkin, N.N. Kovaljuch 2004, s. 152–153). Jednak T. Malinowski (2006, s. 148–149) uważa te daty za zbyt stare i niezbyt reprezentatywne i przesuwa datowanie materiałów komorowskich w obręb VII i VI wieku p.n.e.

Takie datowanie w przypadku tego typu garnków ze Zgórza jest zbyt późne. Krawędzie wylewów z osady C1 znajdują natomiast dobre odniesienie wśród inwentarzy zaliczanych do fazy uradzkiej w Wielkopolsce, datowanej w ramach HA2–HB1, czyli IV okresu EB (M. Karczmarek 2002, s. 296, tabl. 11A5, 13B3). Druga forma z osady C4 jest bardzo popularna zwłaszcza w młodszych okresach EB i w okresie halsztackim.

Typ G3 – obejmuje garnki trójelementowe o profilu esowatym kilku typów z szeregiem odmian. Stopień zachowania naczyń uniemożliwia w większości przypadków jednoznaczne zaliczenie ich fragmentów do danego typu i odmiany. Dlatego też podstawą do ich wyróżnienia są zazwyczaj pojedyncze naczynia z poszczególnych osad. W wielu przypadkach tylko formy wylewów z szyjkami sugerują ewentualną przynależność do danego typu. Wśród garnków możemy mówić o garnkach serii 1 i 2 biorąc pod uwagę formę wyjściową podstawy naczynia czyli elementu 1.

Garnki serii 1 – tworzone w oparciu o element podstawowy nr 1 tworzą grupę dość rzadko wyróżnianą, niemniej bardzo charakterystyczną.

G3/153/322 (ryc. 110: 3) – formy o maksymalnym wydęciu brzuśca usytuowanym około 2/3 wysokości naczynia i średnicy wylewu równej średnicy maksymalnego wydęcia brzuśca (R1=R4). Typ wy-

znaczony został w oparciu o egzemplarz z osady C2 (ryc. 73: 3) o chropowaconej powierzchni i wygładzonym pasem ponad niewielkim dnem. Na osadzie w Kowalewicach stan. 6–7, odpowiada mu zasadniczo typ AIIb z datowaniem w młodszym odcinku IVEB (I. Marchelak, L. Tyszler 2003, s. 57, ryc. 8).

G3/153/332 (ryc. 110: 4) – naczynia o maksymalnym wydęciu brzuśca usytuowanym około 2/3 wysokości naczynia lub powyżej i średnicy wylewu mniejszej od średnicy maksymalnego wydęcia brzuśca (R1=R4). Jest to klasyczna forma określana zazwyczaj mianem garnków tulipanowatych, z silną profilacją podkreślającą tektonikę naczynia, z wyraźnie przewężoną szyjką. Są to głównie egzemplarze wysokie/wysmukłe, o powierzchniach pionowo obmazywanych, z pasem wygładzanym ponad charakterystycznym małym dnem, co stanowi cechy starsze. Odkryto je w osadach C1 (ryc. 61: 10; 62: 6) i C2 (ryc. 86: 1;). Nie zidentyfikowano ich jednoznacznie w osadach C3 i C4. Niektóre egzemplarze posiadają zdobnictwo plastycznych guzków umieszczanych pod krawędzią (ryc. 84: 12). Takie formy wywodzi się wprost ze starszego podłoża kultury trzcinieckiej, gdzie występowały głównie na naczyniach o powierzchniach gładkich (H. Wiklak 1963, s. 31, tabl. IV, 6, 10, 11, 13). Analogiczne, czy też zbliżone naczynia o chropowaconych powierzchniach są charakterystyczne dla zespołów wczesnołużyckich, datowanych w ramach 2. połowy III i na IV okres EB, grupy środkowopolskiej, mazowiecko-podlaskiej, czy górnośląsko-małopolskiej. W naszych inwentarzach nie są zbyt licznie reprezentowane i można przypuszczać, że wyznaczają starszą fazę osadnictwa, a ze względu na ich niewielką liczebność być może jest to już schyłek ich powszechnego stosowania, który należy datować na młodszą część IV okresu EB. Za takim datowaniem przemawia także spotykany na nich ornament guzków plastycznych, co jest elementem młodszym w materiałach środkowopolskich. Analogiczne formy są wyjątkowo licznie reprezentowane w grobach cmentarzysk w: Orchowie (R. Mikłaszewska 1962, tabl. XXV: 2, 5, 6, XXVIII: 5, 11) Lutomiersku – Wrzącej stan. 1 (H.A. Ząbkiewicz–Koszańska 1956, tabl. XIV: 10, 1957, tabl. X: 2, XI: 9, XII: 5), Sierpowie (H. Wiklak 1963, tabl. XI: 2), jak i Błoniu (V. Lis 1986, tabl. V:, 14). W osadzie Kowalewice stan. 6–7 być może do takiej odmiany przynależy pojedynczy egzemplarz z tamtejszego typu AIII oraz z typów AI.a i AII.b (I. Marchelak, L. Tyszler 2003, ryc. 8, s. 55, 57). Niewątpliwie geneza tego typu także wywodzi się jeszcze z podłoża trzcinieckiego a jego datowanie obejmuje schyłek III i IV EB.

G3/173/212 (ryc. 110: 5) – to formy niskie/krępe, które można określić wręcz pucharowymi ze względu na silnie rozchylone wylewy o średnicy większej niż maksymalne wydęcie brzuśca (R1>R4). Występują w różnych rozmiarach o powierzchniach całkowicie obmazywanych, z wygładzonym pasem ponad dnem. Naczynia tego wariantu pozyskano głównie na osadzie C3 (ryc. 93: 8; 95: 4; 97: 3), także z guzkami pod wylewem (ryc. 97: 2; 98: 2). Analogie do takich naczyń znajdujemy na stanowiskach ze starszymi zespołami KŁ, które mają zapewne genetyczne nawiązania jeszcze w zespołach starszej epoki brązu (E. Kłosińska 1997, s. 28, ryc. 4 – typ IV naczyń). Ogólnie są datowane na koniec III i IV okres epoki brązu, na takich stanowiskach, jak cmentarzysko w Orchowie (R. Mikłaszewska 1962, tabl. XXV: 1, XXVII, 9) czy też osadach Miszewko Strzałkowskie (J. Miśkiewicz 1964, tabl. 8a) i Lutomiersk–Koziówki stan. 3a-c (B. Muzolf 2012, ryc. 102: 1).

G3/173/323 (ryc. 110: 6) – pojedyncza forma wysmukłego garnka o minimalnej profilacji z R1=R4 i lekko chropowaconych powierzchniach. Pozyskany we fragmentach z obiektu 200 osady C1 (ryc. 63: 1).

Garnki serii 2 wyróżniane w oparciu o podstawowy element składowy nr 2 są najczęściej spotykane na wszystkich osadach.

G3/251/222 (ryc. 110: 7) – obejmuje niewielkie i przysadziste naczynia z wyraźnie zaznaczonym baniastym brzuścem i profilacją szyjki. Podstawą wyróżnienia są egzemplarze z osady C3 (ryc. 96: 1) i być może fragment z C4 (ryc. 105: 4). Odpowiednikiem tego typu na osadzie w Kowalewicach stan. 6–7 są naczynia zapewne z typu AIV.a2 i może AV.b2 z odniesieniami datowanymi na koniec III i IVEB (I. Marchelak, L. Tyszler 2003, ryc. 8, s. 58). Znamy je m.in. z cmentarzysk w Orchowie (R. Mikłaszewska 1962, tabl. XXVII: 9), jak i Szwarocina (A. Uzarowiczowa 1962, tabl. LXXIV: 4).

G3/251/332 (ryc. 110: 8) – to pojedyncze charakterystyczne naczynie o krępych proporcjach z silnie wydętym brzuścem i plastyczną listwą ornamentowaną nieregularnymi, owalnymi odciskami stempla, usytuowaną na szyjce, odkryte w obiekcie 1400 osady C3 (ryc. 98: 2). Dno wyraźnie wyodrębnione. Jest to forma rzadko spotykana do której trudno znaleźć bliskie odpowiedniki. Pewną analogią może być naczynie typu AI.a z osady w Kowalewicach, różniące się jednak proporcjami, ale posiadające charakterystyczną listwę na szyjce. Naczynia z listwą na szyjce uznaje się za element wywodzący się jesz-

cze z podłoża kultury trzcinieckiej i mogiłowej (E. Kłosińska 1997, s. 45–46, ryc. 8, M. Kaczmarek 2002, s. 267, ryc. 85–86). Niewątpliwie należy je sytuować w ramach schyłku III i w pocz. IVEB. Pojedynczy fragment wylewu z listwą na szyjce pozyskano także z osady w Lutomiersku – Koziówkach stan. 3a-c (B. Muzolf 2012, ryc. 115: 3).

G3/253/213 (ryc. 111: 1) – niewielkie naczynie o baniastym brzuścu z wyraźnie ukształtowaną przewężoną szyją i silnie łukowato wywiniętym wylewem o średnicy większej niż maksymalne wydęcie brzuśca (R1>R4), które jest usytuowane w ½ wysokości naczynia. Powierzchnie wyrównywane ale szorstkie. Typ odnotowany w osadzie C1 (ryc. 56: 10).

G3/253/222 (ryc. 111: 2) – to forma najmniejsza o silnie esowatym, łagodnym profilu i gładkiej powierzchni z osady C2 (ryc. 79: 3), nawiązuje w pewnym stopniu do typu AV.a1 z Kowalewic stan. 6–7 (I. Marchelak, L. Tyszler 2003, ryc.8).

G3/253/232 (ryc. 111: 3) – reprezentowany przez wysoki garnek z maksymalnym wydęciem brzuśca około ½ wysokości naczynia i średnicą wylewu mniejszą od średnicy brzuśca R1<R4. Odnotowany w obiekcie 200 osady C1 (ryc. 62: 5). Być może kolejne fragmenty należą do tego wariantu z innych osad, m.in. C3 (ryc. 92: 1) i C4 (ryc. 105: 4). W Kowalewicach stan. 6–7 odpowiada mu typ AXI.a1 i a2 z datowaniem w ramach IVEB, gdzie są określane jako formy beczułkowate (I. Marchelak, L. Tyszler 2003, ryc.10, s. 60–61). Notujemy je także na szeregu stanowiskach w kontekście materiałów wczesnołużyckich, m.in. w grobach cmentarzyska w Podulach (R. Mikłaszewska-Balcer, J. Miśkiewicz 1968, tabl. III: 19, IV: 1, itd.), czy też w Kamionce Nadbużnej stan. 1 (T. Węgrzynowicz 1968, ryc. 19: h).

G3/253/233 (ryc. 111: 4, 5) – grupuje formy o maksymalnej średnicy brzuśca usytuowanej około połowy wysokości naczynia i średnicy wylewu mniejszej od średnicy brzuśca (R1<R4). Wyróżniono naczynia wysokie, słabo profilowane, z krótkim wywiniętym wylewem, z osady C2 (ryc. 79: 1). Na osadzie w Kowalewicach odpowiadają mu typ AXI.a1 i a2 z datowaniem m.in. na IVEB (op. cit., ryc. 9 i 10, s. 60–61). Ich wariantem są naczynia krępe, o wydętym brzuścu z osady C1 (ryc. 61: 9), C2 (ryc. 77: 1) i może z C3 (ryc. 92: 1). To zróżnicowanie może wyrażać współczynnik S – smukłości.

G3/253/332 (ryc. 111: 6, 7) – to głównie duże naczynia w typie zasobowych, ale także i mniejsze, z maksymalnym wydęciem brzuśca usytuowanym bardzo wysoko, około i powyżej 2/3 wysokości naczynia i wylewem o średnicy mniejszej od średnicy brzuśca (R1<R4). Charakteryzują się wyraźnym podkreśleniem przejścia barków brzuśca w wywinięty wylew, o powierzchni wyrównywanej ale szorstkiej, z krawędzią skośnie ściętą. Naczynie takie odkryto na osadzie C1 (ryc. 51: 8) oraz C2 (ryc. 86: 4). Są to niewątpliwie formy, które nawiązują do starszych tradycji wywodzących się jeszcze z podłoża trzcinieckiego, z datowaniem w ramach schyłku III i początków IVEB. Przykładów dostarcza chociażby osada trzciniecka w Lutomiersku – Koziówkach stan. 3a-c w grupie garnków G112a1 (P. Muzolf 2012, ryc. 32, s. 65–66). Znajdujemy je także m.in. w późnych horyzontach KT na stanowisku 1 w Głowie, zaliczanym do tzw. grupy konstantynowskiej z IIIEB (K. Jażdżewski 1948, ryc. 34, 35), jak również w Stobnicy (H. Wiklak 1963, tabl. IV: 12). Zbliżone formy ale mniejsze z podniesionymi barkami reprezentują m.in. garnki z cmentarzyska w Błoniu (V. Lis 1986, tabl. III: 10, VI:). W pracy T. Węgrzynowicz można wskazać na analogiczną formę wśród niskich naczyń esowatych (T. Węgrzynowicz 1973, ryc. 11: c).

Typy G3/256 i G3/257 obejmują także formy trójelementowe, choć z dość krótkim lub dłuższym wylewem ustawionym mniej lub bardziej cylindrycznie. Ze względu na znaczną fragmentaryczność naczyń tego typu trudno jednoznacznie przypisać do odpowiednich odmian, jednak zidentyfikowano ich fragmenty na wszystkich osadach w Zgórzu.

G3/256/232 (ryc. 111: 8) – obejmuje formy duże (o przeznaczeniu zasobowym) o całkowicie chropowaconej powierzchni z łagodnie wyoblonym brzuścem z maksymalnym wydęciem brzuśca usytuowanym około ½ wysokości naczynia i R1< R4. Powierzchnie chropowacone i obmazywane palcami, zazwyczaj lekko skośne, od samej krawędzi lub też obejmują powierzchnię od nasady wylewu, a do wylewu są obmazywany dookolnie poziomo (ryc. 62: 4). Najlepiej zachowany egzemplarz pochodzi z osady C2 (ryc. 86: 2). Niekiedy naczynia tej odmiany są zdobione pod krawędzią niewielkimi guzkami (ryc. 64: 5; 74: 2, 12; 83: 2; 85: 13). Wydaje się jednak, że brak tych guzków przy egzemplarzach z osad C3 i C4. Odnotowano je na wszystkich osadach w Zgórzu. Analogie pochodzą m.in. z cmentarzyska w Lutomiersku – Wrzącej stan. 1 (H.A. Ząbkiewicz–Koszańska 1957, tabl. XVI: 6) przy braku na cmentarzysku w Orchowie. W osadzie Kowalewice stan. 6–7 zapewne odpowiadają im tamtejsze naczynia typu A.IX. b1 i b2 z guzkami oraz z typu VIIIc1, c2 i datowaniem w ramach IVEB (I. Marchelak, L. Tyszler 2003,

ryc. 9, s. 60). Ich odpowiedniki wyróżniono także w materiałach z osady w Lutomiersku – Koziówkach stan. 3a-c, z datowaniem generalnie na 2 połowę IVEB i początki VEB (B. Muzolf 2012, ryc. 96: 1; 97: 2, 98: 8, 112: 1, itd.).

G3/257/232 (ryc. 111: 9) – to formy mniejsze lub większe o powierzchniach szorstkich lub chropowaconych z wyraźnie wydzieloną krótszą lub dłuższą cylindryczną szyjką. Odkryto je na wszystkich osadach, a najlepiej zachowany egzemplarz pochodzi z osady C3 (ryc. 94: 3). Dalsze z osad C1 (ryc. 52: 11; 53: 6; 54: 1, 8, 12; 55: 3–6, 13; 59: 8; 63: 5) i C4 (ryc. 101: 6, 8) aczkolwiek notujemy je także chyba w C2 (ryc. 75: 6, 7; 82: 2). Nie można jednak wykluczyć, że cześć tych fragmentów, zwłaszcza dość wysokich szyjek pochodzi od amfor.

Zdobnictwo garnków ogranicza się jedynie do techniki plastycznej (pomijając technikę chropowacenia powierzchni przez obmazywanie palcami, która w niektórych przypadkach też wykazuje walor zdobniczy), w postaci nalepianych niewielkich guzków sytuowanych tuż pod krawędzią wylewu. Wystąpiły one najczęściej na garnkach o powierzchniach chropowaconych od samej krawędzi, same będąc także pokryte chropowaceniem. Notujemy je na formach baniastych z pionową szyją/wylewem typów G3/256 i 257, jak również na garnkach esowatych. Zdobnictwo guzkami podkrawędnymi jest notowany na wielu obszarach i ma długą chronologię. Nie ulega jednak wątpliwości, że występują one już w IVEB na obszarze Polski Środkowej, będąc formą młodszą, gdyż pierwotnie garnki chropowacone, takich guzków nie posiadają. Jest to element przejęty przez społeczności środkowopolskie wraz z nowymi formami naczyń. Tylko w jednym wypadku spotkaliśmy się z listwą plastyczną przy garnku typu G3/251 na osadzie C3 (ryc. 98: 2).

W związku z techniką wytwarzania garnków pozostaje fakt stwierdzenia w jednym przypadku, w centrum dna, czworobocznego wgłębienia, w rodzaju odcisku czopu/podkładki (ryc. 95: 5). Jest to być może dowód, że poniektórzy ówcześni wytwórcy stosowali jakieś formy podkładki mocujące podstawę tworzonego naczynia.

K/D – kubki/dzbanki

Stanowią na osadach w Zgórzu grupę liczną i mocno zróżnicowaną. Z zasady posiadały różnie mocowane ucha, tym niemniej wśród nich uwzględniamy także formy zbliżone, czy też analogiczne, do tych z uchami, choć co do których brak nam jednoznacznych egzemplarzy z tym elementem.

Typy K1 i K2 – czyli kubki jedno lub dwuelementowe w osadach ze Zgórza są rzadkością.

Typ K1/1 (ryc. 112: 1) – to forma jednoelementowa w odmianie stożkowatej. Wyróżniona tylko na osadzie C1w oparciu o pojedynczy fragment bez śladów po uchu (ryc. 52: 2). Nie można jednak wykluczyć, że jest to fragment czerpaka w odmianie stożkowatej z uchem, nagminnie odnotowywany na stanowiskach KŁ z III i IVEB. Analogiczne egzemplarze występują m.in. na cmentarzysku w Błoniu (V. Lis 1986, tabl. II: 5, 6). Na osadzie w Kowalewicach stan. 6–7 odpowiada mu typ FXIV z datowaniem odnoszonym do IV EB (I. Marchelak, L. Tyszler 2003, ryc. 17, s. 84). Również na osadzie w Lutomiersku – Koziówkach stan. 3a-c notujemy takie formy w kontekście materiałów z 2 połowy IVEB i pocz. VEB (B. Muzolf 2012, ryc. 83 typ K1B).

Typ K2/57/21 (ryc. 112: 2) – forma dwuelementowa z półkulistą partią przydenną i cylindryczną górną partią brzuśca bez śladów po uchu (ryc. 60: 17). Odnotowana także tylko na osadzie C1. W Kowalewicach odpowiada mu typ FXIII z występowaniem w szerokim przedziale czasowy (I. Marchelak, L. Tyszler 2003, ryc. 17, s. 84). Tym niemniej notujemy je w grobach z wczesnołużyckich cmentarzysk w Lutomiersku – Wrzącej stan. 1 (H.A. Ząbkiewicz–Koszańska 1957, tabl. XIV: 1) i Sierpowie (W. Ber 1938, tabl. IX: 18).

Typ K3 – zdecydowana większość analizowanych kubków/dzbanków charakteryzuje się wyraźną podkreśloną baniastą profilacją brzuśca, ale wyróżniono także typy i odmiany o brzuścach dwustożkowatych (ostro profilowanych). Szczególnymi typami wśród grupy K3, są kubki/dzbanki o łagodnym esowatym profilu z krótkimi wylewami.

K3/147/131 (ryc. 112: 3) – formy o maksymalnym wydęciu w 1/3 wysokości naczynia z szyjką cylindryczną i niewielkim dwustożkowatym brzuścem pozbawionym zdobnictwa, być może także ucha. Najlepiej zachowany egzemplarz pochodzi z osady C3 (ryc. 99: 3) oraz zdobiony (ryc. 93: 6). Być może w tej kategorii należy rozpatrywać także kubek z niewielkim uchem, z osady C2 (ryc. 81: 12) oraz z C4 (ryc. 104: 10). Oba ostatnie egzemplarze także pozbawione zdobnictwa. Być może należy tutaj także umieścić fragment z osady C1 (ryc. 58: 2).

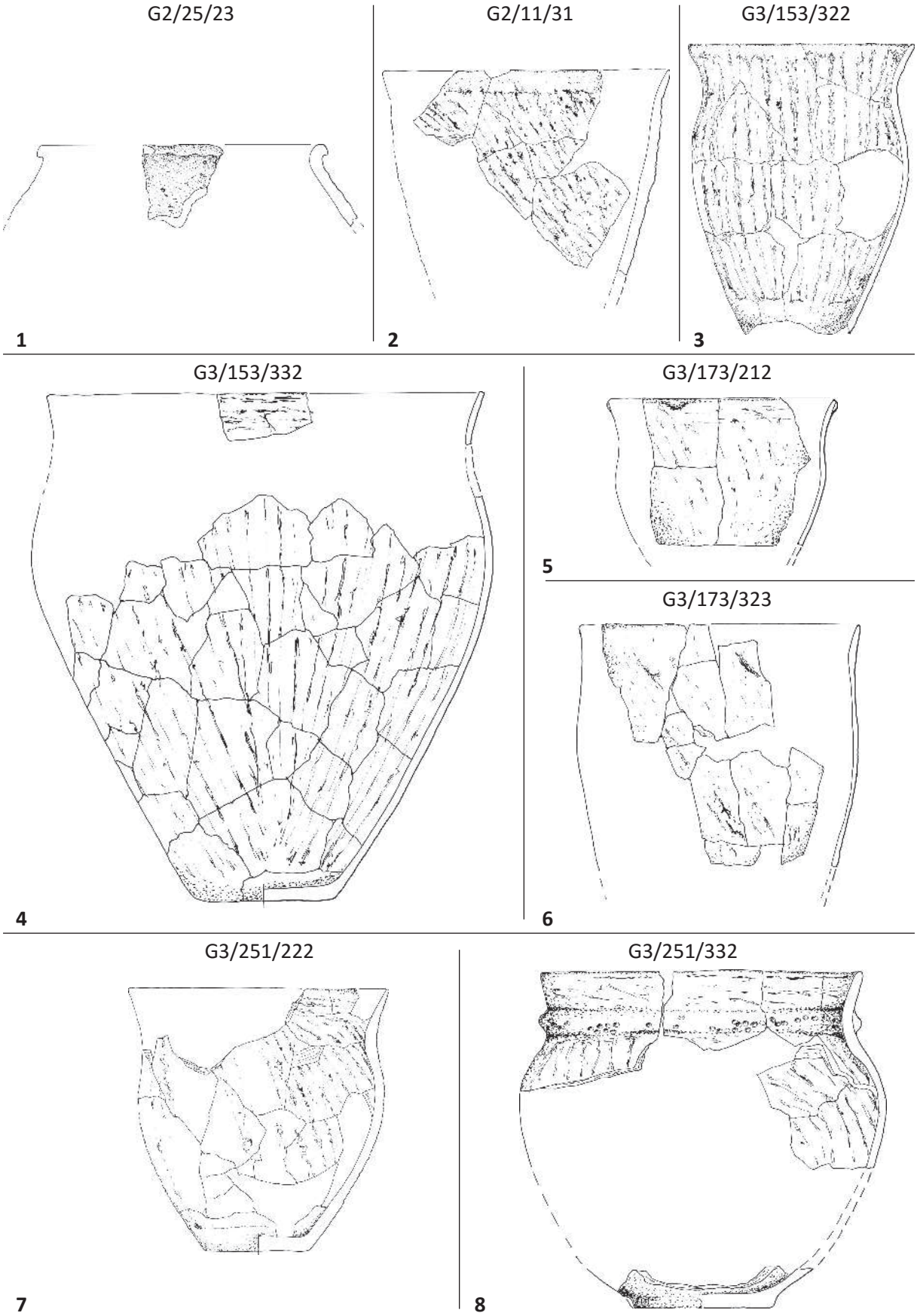

Ryc. 110. Zgórze stan. 1, 2, gm. Strzelce, pow. kutnowski. Zbiorcza typologia garnków – cz. 1
Fig. 110. Zgórze, site 1, 2, commune of Strzelce, district of Kutno. Collective typology of pots –part 1.

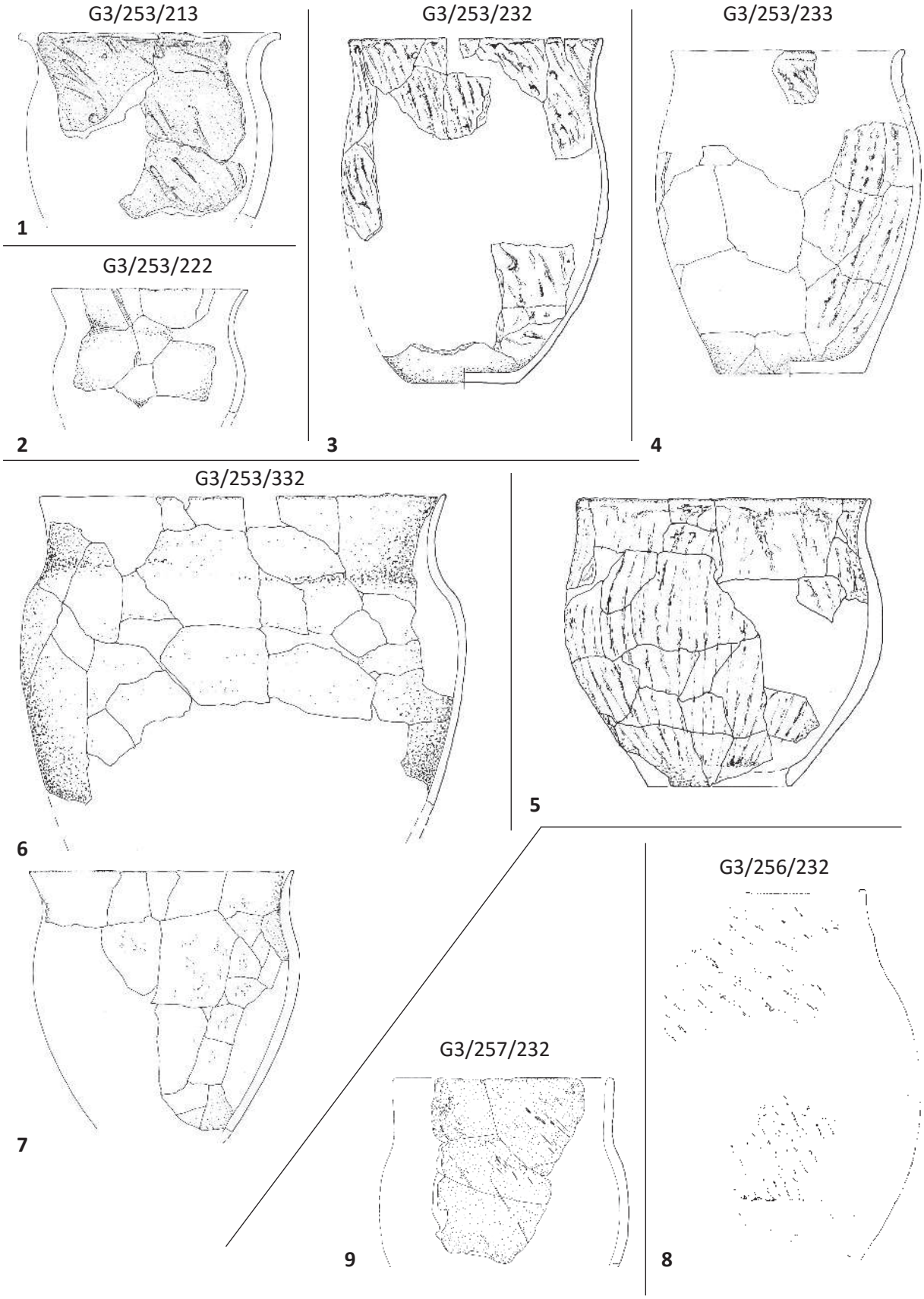

Ryc. 111. Zgórze stan. 1, 2, gm. Strzelce, pow. kutnowski. Zbiorcza typologia garnków – cz. 2

Fig. 111. Zgórze, site 1, 2, commune of Strzelce, district of Kutno. Collective typology of pots from settlements – part 2.

K3/147/231 (ryc. 112: 4) – z szyjką cylindryczną i niewielkim dwustożkowatym brzuścem. Maksymalne wydęcie brzuśca w ½ wysokości naczynia z R1<R4. Pozbawiony zdobnictwa, swą formą odpowiada miniaturowej wazie i został wydobyty z osady C3 (ryc. 92: 3), może także zdobiony egzemplarz z C2 (85: 12). Forma znana z cmentarzyska w Błoniu (V. Lis 1986, tabl. II: 6).

K3/149/131 (ryc. 112: 5) – z szyjką cylindryczną zakończoną krótkim wywiniętym wylewem, duże ucho osadzone na szyjce. Na osadzie C1 wyróżniono kubek tego wariantu zdobiony skośnymi facetami i plastycznymi akcentami na krawędzi (ryc. 57: 2) oraz być może szereg następnych zachowanych fragmentarycznie (ryc. 57: 6). Występują zapewne także na osadzie C2 (ryc. 83: 4) i C3 (ryc. 93: 6). Wszystkie są ornamentowane facetowaniami lub kanelurami.

Należy zwrócić uwagę w tym miejscu na zdobnictwo plastycznymi akcentami na krawędzi kubka usytuowanymi symetrycznie po obu stronach ucha (ryc. 57, 2). Być może takim wczesnym pierwowzorem tego zdobnictwa jest dzban z fazy łódzkiej (IIIEB) ze stanowiska w Krakowie – Nowej Hucie (A. Gardawski 1979, tabl. II: 4). Wśród analogii, możemy wymienić m.in. dzbanek z brzuścem zdobionym skośnym facetowaniem z gr. 11 na cmentarzysku Lutomiersk – Wrząca stan. 1, datowany na IV EB (H. Ząbkiewicz-Koszańska 1956, tabl. XV: 5, s. 54). Kolejne egzemplarze pochodzą z cmentarzyska w Podulach i są zdobione zaplatanymi trójkątami (R. Miklaszewska-Balcer, J. Miśkiewicz 1968, tabl. VI, 4). Natomiast z cmentarzyska w Kraszewie (kurhan 1), z obszaru grupy północnomazowieckiej KŁ pochodzą dwa lub trzy kubki/dzbany zdobione na brzuścu kanelurami poziomymi i wzmiankowanymi akcentami, z datowaniem na IVEB (J. Miśkiewicz 1968, s. 312, ryc. 14a, b; 15a). Niewątpliwie dla wielu elementów zdobniczych, jak również form naczyń stanowiskiem podstawowym, które można określić jako reperowe, jest cmentarzysko w Kietrzu stan. 1. Naczynia z guzkami przy uchu występują tutaj niezbyt często. Są to zazwyczaj misy oraz nieliczne kubki. Na 10 takich naczyń, aż 8 usytuowano w fazie Kietrz IIc z datowaniem na HA1/HA2, czyli na przełom 2 poł. IIIEB oraz w początkach IVEB i po jednym w fazie Kietrz IIb – BD – 1 poł. IIIEB oraz Kietrz III –HA2 (M. Gedl 1991, s. 30, gr.: 753, 818, 1010; tegoż, 1996, s. 29, gr.: 1841, 1842, 1909, 1927, 1956, 2000, 1833 i 1877). Ostatecznie omawiany kubek możemy jednoznacznie datować nawet na schyłek IIIEB, a niewątpliwie na IVEB.

K3/153/121(ryc. 112: 6) – o słabej profilacji i tektonicznym podkreśleniu brzuśca, o maksymalnym wydęciu brzuśca w 1/3 wysokości naczynia i R1=R4. Ucho mocowane równo z krawędzią wsparte dołem na szyjce, powyżej przejścia w barki brzuśca. Odnotowane w osadzie C2 (ryc. 76: 9; 77: 3). Kubki tego wariantu odnotowano także w osadach C3 (ryc. 92: 2) i może C4 (ryc. 106: 6). Ornamentowane na brzuścu głównie skośnymi facetowaniami grupy I, ale także kanelurami podgrupy IIA (77: 3). Ten typ występuje często na cmentarzyskach wczesnołużyckich, z datowaniem na 2. połowę III i IV EB, m.in. w Lutomiersku Wrzącej stan. 1 (H.A. Ząbkiewicz-Koszańska 1956, tabl. XV: 3, XVI: 16), Błoniu (V. Lis 1986, tabl. I: 5, II: 10, VI: 6, 11, VII: 11) i Orchowie (R. Mikłaszewska 1962, tabl. XXV: 3, 10, XXVII: 10, XXVIII: 8).

K3/153/131(ryc. 112: 7) – z szyjką cylindryczną i niekiedy z krótkim wywiniętym na zewnątrz wylewem z silnie wydzielonym i wydętym brzuścem. Maksymalne wydęcie brzuśca w 1/3 wysokości naczynia a R1<R4. Odnotowane w osadzie C1 z uchem osadzonym od krawędzi i wspartym na szyjce (ryc. 59: 3) do którego należą może także inne fragmentarycznie zachowane naczynia (ryc. 56: 1; 58: 4). Kolejne pochodzą także z osady C2 (ryc. 73: 2), C3 (ryc. 93: 4; 95: 1) i C4 zdobiony facetowaniami i odciskami stemplowymi (ryc. 106: 5) Zdobnictwo głównie skośnych facet gr. I. Najpewniej formą wyjściową jest ponownie dzban zaliczany do tzw. fazy łódzkiej z IIIEB pochodzący ze stanowiska w Krakowie-Nowej Hucie (A. Gardawski 1979, tabl. II: 4, s. 51). Analogie pochodzą m.in. z cmentarzysk w Lutomiersku – Wrzącej stan. 1 (H.A. Ząbkiewicz-Koszańska 1956, tabl. XIV: 5, 8, 12;XV: 7, 13; XVI: 16), Orchowie (R. Mikłaszewska 1962, tabl. XXVI: 7) ale z uchem wspartym na barkach brzuśca i Błoniu (V. Lis 1986, tabl. II: 4;IV: 11;VII: 2, 4). Na osadzie w Kowalewicach 6–7 zbliżony formą jest kubek typu FVIIa (I. Marchelak, L. Tyszler 2003, ryc.17, s. 82).

K3/253/232? (ryc. 112: 8) – obejmuje charakterystyczne kubki o profilu esowatym. Niestety fragmentaryczność ich zachowania i słaba frekwencja utrudnia ich dokładniejsze scharakteryzowanie i określenie cech diagnostycznych, zwłaszcza miejsca usytuowania maksymalnego wydęcia brzuśca, jak i formy dna. Maksymalne wydęcie brzuśca najpewniej około ½ wysokości naczynia, ze średnicą brzuśca większą od średnicy silnie wywiniętego na zewnątrz wylewu (R4>R1). Silnie profilowany egzemplarz

z dużym uchem osadzonym równo z krawędzią wylewu i wsparty na barkach naczynia odkryto na osadzie C1 (ryc. 55: 2).

K3/253/233? (ryc. 112: 9) – kubki o profilu esowatym, maksymalne wydęcie brzuśca najprawdopodobniej powyżej 2/3 wysokości naczynia, bardzo słabo profilowane, z niewielką różnicą pomiędzy średnicą brzuśca a wylewem, przy słabo wydzielonej szyjce (ryc. 54: 2; 56: 2; 60: 2) zostały wyróżnione tylko na osadzie C1.

Być może pierwowzorów kubków powyższych typów należy upatrywać w formach odkrytych na cmentarzysku grupy konstantynowskiej (tzw. faza łódzka) w Stobnicy stan. 1 oraz w Psarach (H. Wiklak 1963, tabl. IV: 9, VI: 6, s. 22). Również formy esowate pozyskano z grobów cmentarzyska w Byszewach stan. 3, gdzie współwystępują formy późnotrzcinieckie i wczesnołużyckie (U. Bugaj 2012, ryc. 5: 6, 11: 6). Nie odnotowano ich jednak na wczesnołużyckich cmentarzyskach w Lutomiersku – Wrzącej stan. 1 (H.A. Ząbkiewicz–Koszańska 1956, 1957), Orchowie (R. Mikłaszewska 1962) i Szwarocinie (A. Uzarowiczowa 1962). Natomiast na cmentarzysku w Błoniu są one reprezentowane w kilku egzemplarzach, które nawiązują do naszego typu K3/253/232 (V. Lis 1986, tabl. I: 13, II: 9, VI: 10). Na cmentarzysku w Mariankach pewne podobieństwo znajdujemy do drugiego naszego typu K3/253/233 (J. Miśkiewicz 1961, tabl. VIII: 6). Liczniejsze nawiązania występują na cmentarzysku w Zdzienicach, gdzie kubki esowate są już dość liczne, aczkolwiek także nie odpowiadają w pełni tym ze Zgórza (J. Janowski 1958, tabl. LXXI: 1, 6, 7;LXXII: 1). Nie znajdujemy także analogii na północnomazowieckich cmentarzyskach w Ożumiechu (T. Purowski 2003) i Kraszewie (J. Miśkiewicz 1968). Również takich typów nie odnotowujemy w grupie/kulturze tarnobrzeskiej (M.S. Przybyła 2003). Podobnie można to zaobserwować na cmentarzysku grupy górnośląsko – małopolskiej w Zbrojewsku datowanym od III po VEB (M. Gedl 1999). Autorzy omawiający cmentarzysko w Podulach z ogólną klasyfikacją ceramiki grupy górnośląsko – małopolskiej, dzbany wraz z tymi zaliczanymi przez nas do form esowatych, umieszczają w typie Ja i Jb, które są uznawane za rzadkie i wyjątkowe (R. Mikłaszewska – Balcer, J. Miśkiewicz 1968, ryc. 19: a, b, s. 13). Równie rzadkie są w ugrupowaniu zachodniowielkopolskim KŁ, gdzie wydzielono je wśród dzbanów jako typ D6, z których tylko odmiana D62 ewentualnie odpowiada naszemu typowi K3/253/232 (M. Kaczmarek 2002, ryc. 7, s. 33). Wśród kubków także pewne podobieństwo występuje w tamtejszym typie K21 (op. cit., ryc. 8, tabl. 6: B2). Licznie reprezentowane są natomiast na osadzie w Kowalewicach 6–7 w typach FI – F IV (I. Marchelak, L. Tyszler 2003, ryc. 16), jak również na osadzie w Lutomiersku – Koziówkach stan. 3a-c (B. Muzolf 2012, ryc. 83). W Kowalewicach najbliższy K3/253/232 jest typ FI.a, z analogiami datowanymi m.in. na IVEB (I. Marchelak, L. Tyszler 2003, ryc. 16, s. 80).

C – czerpaki

W inwentarzu ceramicznym z osad w Zgórzu ten typ naczyń jest reprezentowany wyjątkowo słabo lub też został mylnie sklasyfikowany.

C1/2/1 (ryc. 112: 10) – to formy półkuliste z niewielkim taśmowatym uchem, odkryte w pojedynczych egzemplarzach w osadzie C1 (ryc. 54: 11; 68: 6) oraz C4 (ryc. 104: 2). Są to formy szeroko rozprzestrzenione i długiej chronologii, ale wydaje się, że częściej wyznaczają młodsze fazy EB (H. Wiklak 1972, s. 25), w naszym przypadku IVEB. Z podobną sytuacją spotkano się przy omawianiu osady w Kowalewicach stan. 6–7 (I. Marchelak, L. Tyszler 2003, ryc. 18 typ GII, s. 88).

C2/29?/21 (ryc. 112: 11) – czerpak o półkulistej partii przydennej i prawie cylindrycznie ustawionym wylewie pozyskano z osady C1 (ryc. 68: 5) i C2 (ryc. 75: 4). Nie wyróżniono ich na osadzie w Kowalewicach stan. 6–7. Natomiast pewnym odpowiednikiem może być najpewniej egzemplarz z Niecieplina na Mazowszu (T. Węgrzynowicz 1973, ryc. 14o).

C2/23/21 (ryc. 112: 12) – o półkulistej partii przydennej, z bardzo nisko osadzonym maksymalnym wydęciem brzuśca i lejkowato uformowanej szyjce z dużym taśmowatym uchem został zidentyfikowany w osadzie C2 (ryc. 76: 10; 83: 12). Formę bardzo zbliżoną odkryto na cmentarzysku grupy konstantynowskiej (tzw. faza łódzka) w Stobnicy stan. 1 (H. Wiklak 1963, tabl. V: 2). Najpewniej także egzemplarz określony jako fragment dzbanuszka z cmentarzyska w Lutomiersku – Wrzącej stan. 1 należy zaliczyć do tej odmiany (H.A. Ząbkiewicz–Koszańska 1956, tabl. XIV: 14). Brak wyróżnionych analogii na osadach w Kowalewicach stan. 6–7 (I. Marchelak, L. Tyszler, 2003, ryc. 18) jak i w Lutomiersku – Koziówkach stan. 3a-c (B. Muzolf 2012, ryc. 83).

C3/253/222 (ryc. 112: 13) – to forma o esowatym profilu z niewielkim wychylonym wylewem, zaokrąglonym brzuścem i wklęsłym dnie z ob. 951 osady C3 (ryc. 95: 2). Podobnie, jak powyżej, brak

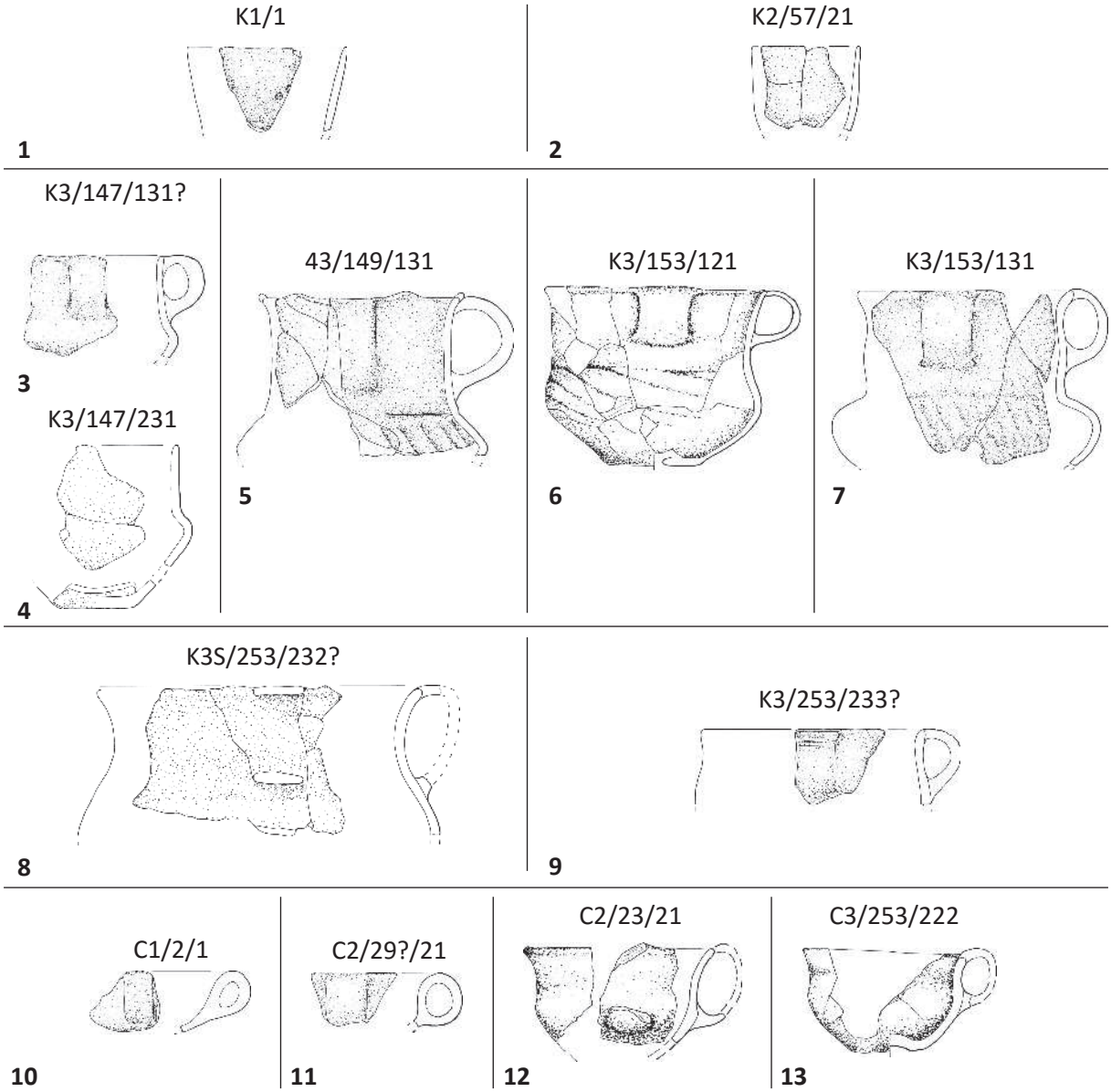

Ryc. 112. Zgórze stan. 1, 2, gm. Strzelce, pow. kutnowski. Zbiorcza typologia kubków i czerpaków z osad.
Fig. 112. Zgórze, site 1, 2, commune of Strzelce, district of Kutno. Collective typology of mugs and ladles from settlements.

analogii na osadach w Kowalewicach stan. 6–7 (I. Marchelak, L. Tyszler, 2003, ryc. 18) i w Lutomiersku – Koziówkach stan. 3a-c (B. Muzolf 2012, ryc. 83). W przypadku Kowalewic być może są one uwzględnione w grupie kubków typu FIX i FX (I. Marchelak, L. Tyszler, 2003, ryc. 17).

M – misy

Wśród mis wyróżniamy kilka podstawowych typów w ramach form jedno – M1, dwu – M2 i trójelementowych – M3 z szeregiem ich odmian. Misy występują z uchami jak i bez. We wszystkich przypadkach mis z uchem/mi, ucha mają formę taśmowatą i są osadzane głównie równo z krawędzią wylewu ze wsparciem na brzuścu. Do mis zaliczono także szereg niewielkich form zwłaszcza w grupie M3, które równie dobrze można określić mianem czarek, gdzie nie stwierdzamy przy nich obecności uch.

Grupa M1 – misy jednoelementowe

M1/1/1 (ryc. 113: 1, 2) – różnej wielkości misy o profilu stożkowatym, niekiedy zaopatrzone w jedno ucho, co może je również sytuować wśród czerpaków. Notowane zasadniczo na wszystkich osadach w Zgórzu, pozbawione są całkowicie zdobnictwa, o powierzchniach wygładzanych. Płytkie misy (odmiana 1) bez ucha pochodzą z osad: C1 (ryc. 64: 9), C2 (ryc. 75: 5) i C4 (ryc. 106: 3). W analizowa-

nych zbiorach są rzadkie. Egzemplarz z jednym taśmowatym uchem odkryto w osadzie C1 (ryc. 65: 6). Występują na wielu obszarach i mają długą chronologię. Odpowiedniki znane są m.in. z osad w Kowalewicach stan. 6–7 w typie DIX.c odnoszonym do zespołów wczesnołużyckich, aczkolwiek dość rzadkim (I. Marchelak, L. Tyszler 2003, ryc. 14, s. 75) oraz Z Lutomierska – Koziówek stan. 3a-c (B. Muzolf 2012, ryc. 105: 8; 108: 13; 109: 15; 113: 3 i n.).

M1/2 – misy o profilu półkulistym bez uch, jak również z uchem. W naszym przypadku pozbawione są całkowicie zdobnictwa i zazwyczaj mają powierzchnie wygładzane z nielicznymi odstępstwami.

M1/2/1 (ryc. 113: 3, 4) – misy płytkie (odmiana 1), niewielkich rozmiarów, niekiedy wręcz miniaturowe Zidentyfikowane w osadach C1 (ryc. 53: 8; 58: 7; 60: 11; 61: 7), C2 (ryc. 74: 4; 82: 1, 4) i C4 (ryc. 104: 3–5). Ich fragmenty mogą pochodzić jednak także z półkulistych czerpaków.

M1/2/2 (ryc. 113: 5, 6) misy głębokie (odmiana 2) pozyskano z osad: C1 (ryc. 54: 10; 63: 8), C2 (ryc. 77: 4); C3 (ryc. 99: 6). W jednym przypadku zidentyfikowano w osadzie C2 misę zaopatrzoną w niewielkie ucho (lub dwa ucha?) osadzone na brzuścu zapewne w 1/2 wysokości naczynia. Środkowy pas brzuśca misy jest chropowacony przez obrzucanie i obmazywany palcami (ryc. 84: 11). Brak dla tego egzemplarza odpowiedników na wczesnołużyckich cmentarzyskach w Lutomiersku – Wrzącej stan. 1, Błoniu, Sierpowie czy też Orchowie. Takie egzemplarze notujemy w grupie górnośląsko–małopolskiej jako odmianę 4, niekiedy o zdobionych brzuścach i gładkich powierzchniach (J. Miśkiewicz 1968, ryc. 7c, s. 139) ale także i chropowaconych (R. Mikłaszewska–Balcer, J. Miśkiewicz 1968, ryc. 13: c, d, s. 10). Są niewątpliwie charakterystyczne dla materiałów śląskich z datowaniem na IV i przełom IV/VEB (B. Gediga 1967, s. 84). Spotykamy je m.in. w grobach z IVEB w Kietrzu (M. Gedl 1989, s. 19, tabl. I: 7; VII: 12;XV: 2, itd.). Sposób osadzania uch na brzuścu poniżej krawędzi m.in. przy misach jest bardzo charakterystyczny dla zachodnich ugrupowań KŁ. W materiałach z Polski Środkowej są to formy rzadko spotykane. Na osadzie w Kowalewicach stan. 6–7 odnotowano także głęboką misę półkulistą o chropowaconej powierzchni, ale z uchem u krawędzi w typie DXIV.c (I. Marchelak, L. Tyszler 2003, ryc. 15).

M1/3/1 (ryc. 113: 7) – misa o profilu lekko łukowatym (podciętym) pozyskana w pojedynczym fragmencie z osady C1 (ryc. 64: 2). Naczynia o takiej profilacji ścianek, jakkolwiek mogą być klasycznymi miskami, to należy zwrócić uwagę na możliwość pochodzenia z naczyń owalnych (z jednym uchem) znanych z Kietrza i datowanych na IVEB (M. Gedl 1989, s. 20, tabl. IV: 8).

Grupa M2 – misy dwuelementowe

M2/27/12 (ryc. 113: 8) – to pojedyncze fragmenty mis o półkulistej dolnej partii czaszy i prawie cylindrycznej górnej części znane z osady C1 (ryc. 52: 9) oraz C3 (ryc. 93: 9). Można je także uznać za bardzo głębokie misy półkuliste.

Grupa M3 – misy trójelementowe

M3/143/211 (ryc. 113: 9) – to formy niewielkie i płytkie ze słabo wydzielonym, ostroprofilowanym (dwustożkowatym) brzuścem i R1>R4. Wyróżniony egzemplarz pochodzi z osady C1 (ryc. 60: 7). Zbliżona analogia jest znana z cmentarzyska w Błoniu (V. Lis 1986, tabl. VII: 5). Również wśród materiałów z osady w Kowalewicach stan. 6–7 odnajdujemy analogie w typie DVII.b z datowaniem w ramach schyłku IIIEB i IVEB (I. Marchelak, L. Tyszler 2003, ryc. 13, s. 74).

M3/143/221 (ryc. 113: 10) – analogiczne do typu powyższego ale z R1=R4. W jednym przypadku z trójkątnymi akcentami plastycznymi na krawędzi z osady C2 (ryc. 74: 1; 75: 3). Dość bliską analogią jest egzemplarz z cmentarzyska w Orchowie datowany na III-IVEB (R. Mikłaszewska 1962, tabl. XXVII: 11).

M3/151/222 (ryc. 113: 11) – obejmuje formy z niewielkim baniastym brzuścem zdobionym skośnymi facetowaniami grupy I, o R1=R4. Miseczki/czarki tego typu i odmiany odkryto na osadach C1 (ryc. 63: 10) i C2 (ryc. 87: 4). Analogiczny egzemplarz miseczki, lecz o brzuścu zdobionym chyba facetami pionowymi, pochodzi ze stanowiska 12 w Sławsku Wielkim (Kujawy) z datowaniem na III-IVEB (K. Szamałek 2009, ryc. 53: 7).

M3/151/312 (ryc. 113: 12) – to misy profilowane z maksymalnym wydęciem brzuśca osadzonym około 2/3 wysokości naczynia i szerokim silnie wychylonym na zewnątrz wylewem w formie kryzy – R1>R4, brzusiec zaokrąglony słabo wydzielony. Wyróżnione egzemplarze posiadają brzusiec zdobiony zespołami krótkich pionowych kanelur podgrupy IIA m.in. z osady C3 (ryc. 101: 5) i najpewniej fr. z osady C2 (ryc. 73: 5, 12). Takie formy odnotowano m.in. na cmentarzysku w Bocheńcu z ornamentem okrągłych stempelków z datowaniem na 2 połowę IIIEB (A. Matoga 1985, ryc. 9: d). Odpowiedniki znajdujemy również na cmentarzysku w Orchowie, gdzie są ornamentowane krokwiasto ustawianymi

zespołami kanelur podgrupy IIA (R. Mikłaszewska 1962, s. 126, tabl. XXV: 11), Błoniu (V. Lis 1986, tabl. III: 1, VII: 7) i ewentualnie w Szwarocinie (A. Uzarowiczowa 1962, tabl. LXXIV: 11).

M3/151/311 (ryc. 113: 13, 14) – to odmiana wyżej wymienionego typu z maksymalnym wydęciem brzuśca osadzonym około 2/3 wysokości naczynia, które charakteryzują się szczególnie małym dnem, co może sugerować, że pierwotnie dno było uformowane w niewielką stopkę lub nóżkę. W tym ostatnim przypadku mielibyśmy wtedy do czynienia z formą pucharową. Fragmenty tak profilowanych mis odkryto na osadach C1 (ryc. 52: 7; 53: 7; 67: 3), C2 (ryc. 73: 5; 74: 3; 76: 2; 81: 4; 83: 11; 88: 8) oraz niewątpliwie w C3 (ryc. 99: 2) i C4 (ryc. 104: 7). Najpewniej funkcjonują formy z jednym taśmowatym uchem i bez. Analogiczne misy występują na wielu stanowiskach, m.in. na cmentarzysku w Orchowie (R. Mikłaszewska 1962, s. 126, tabl. XXVII: 5). Również na osadzie w Kowalewicach stan. 6–7 odnajdujemy te formy w typie DIV.b i c, z datowaniem w ramach IVEB (I. Marchelak, L. Tyszler 2003, ryc. 13, s. 73).

M3/153/312 (ryc. 113: 15) – to niewielka miska profilowana z maksymalnym wydęciem brzuśca osadzonym około 2/3 wysokości naczynia i bardzo niewielkim brzuścem z taśmowatym uchem dolepionym do krawędzi wylewu a dołem osadzonym na brzuścu z osady C2 (ryc. 75: 8). Bliska analogia pochodzi z cmentarzyska w Błoniu także pozbawiona ornamentów (V. Lis 1986, tabl. VII: 3).

M3/153/322 (ryc. 113: 16) – to pojedynczy egzemplarz bardzo dużej misy o profilu esowatym z osady C1 (ryc. 62: 2). Maksymalne wydęcie niewielkiego baniastego brzuśca znajduje się powyżej 2/3 wysokości naczynia z wymiarami średnicy brzuśca blisko 50–60cm i wysokości ponad 25cm. Misa posiada dwa niewielkie taśmowate ucha wsparte górnym zaczepem poniżej krawędzi wylewu a dolnym na barkach brzuśca. Brzusiec poniżej jego maksymalnego wydęcia jest chropowacony, z wygładzanym pasem ponad dnem, które jest lekko podkreślone. Misy tego typu i odmiany są charakterystyczne zwłaszcza dla grupy śląskiej, występując m.in. we wczesnołużyckich grobach z Kietrza już u schyłku IIEB (M. Gedl 1991, s. 24, tabl. XIV: 12, itd.), ale z odmiennie mocowanymi uchami oraz zdobnictwem. Bardzo bliską analogią, jest misa z grobu 1393 w Kietrzu z datowaniem w ramach fazy Kietrz IIb-IIc, co odpowiada III EB-BD/HA1 (M. Gedl 1992, s. 17, 51, tabl. XIV.12). Od naszego egzemplarza różni się zdobnictwem maksymalnego wydęcia brzuśca (listwą z dołkami). W analogicznej odmianie notuje je także J. Miśkiewicz w grupie górnośląsko – małopolskiej (J. Miśkiewicz 1968, ryc. 8b, s. 139).

M3/171/212 (ryc. 113: 17) – to misy profilowane charakteryzujące się brzuścem „cylindrycznym" z maksymalnym wydęciem około 1/2 wysokości naczynia, zwieńczonym szerokim silnie wychylonym na zewnątrz wylewem w formie dookolnej kryzy – R1>R4. Wyróżniony egzemplarz jest zaopatrzony w duże ucho mocowane od krawędzi po dolną część cylindrycznej partii brzuśca. Brzusiec zdobiony szerokimi skośnymi facetowaniami grupy I ornamentów oraz plastycznymi akcentami po obu stronach ucha. Forma wyróżniona na osadzie C2 (ryc. 77: 5).

M3/171/312 (ryc. 113: 18) – forma analogiczna jw. lecz brzusiec „cylindryczny" zaczyna się około 2/3 wysokości naczynia. Egzemplarz pozbawiony całkowicie zdobnictwa, został odkryty w osadzie C1 (ryc. 61: 6).

Warianty mis z brzuścem cylindrycznym typu M3/171 odmian 212 i 312 należy rozpatrywać wspólnie, gdyż nie jesteśmy do końca pewni, ze względu na fragmentaryczny ich stan zachowania, czy aby pierwotnie wszystkie z nich nie posiadały uch, a ponadto cecha usytuowania początku „cylindrycznego" brzuśca może być dość płynna. Misy tego typu są uznawane za formy charakterystyczne dla wczesnej fazy grup zachodnich KŁ, znane np. ze stanowiska Kręcko (nieornamentowana), d. woj. gorzowskie (A. Gardawski 1979a, tabl. I: 8). M. Kaczmarek (2002, ryc. 9, s. 38) w swej typologii naczyń ugrupowań zachodniowielkopolskich takiej formy nie wyróżnia. Za formy wczesne, ale nie najwcześniejsze uznaje je także J. Dąbrowski (1997, s. 36) z trwaniem do końca IVEB. We wczesnołużyckich grobach z Kietrza taka misa nawiązująca do naszych została odnotowana tylko raz (M. Gedl 1991, tabl. XXXVII: 17) a i później są one rzadkie (M. Gedl 1989, tabl. XV: 3, XVI: 17, XXIV: 8, 9, itd.), przy czym zawsze pozbawione charakterystycznego zdobnictwa dla okazów m.in. środkowopolskich, także tych ze Zgórza. Odpowiednik takiej formy odkryto m.in. w grobie 26 cmentarzyska grupy konstantynowskiej w Słowiku (bez ornamentu) z datowaniem na 2. połowę IIIEB (H. Wiklak 1961, tabl. XI: 5, s. 185). Również z cmentarzyska w Orchowie pochodzi analogiczna misa zdobiona na brzuścu skośnymi facetowaniami z datowaniem ogólnym w ramach III i IVEB (R. Mikłaszewska 1962, s. 126, tabl. XXV: 11), a której dokładny odpowiednik odkryto na cmentarzysku w Dzierzgówku stan. 1, pow. Łowicz (B. Muzolf, D. Płaza 2007,

ryc. 44, 66: 3). Na cmentarzysku w Błoniu być może taką niezdobioną formę odkryto w grobie 55 (V. Lis 1986, tabl. V: 7) a także na cmentarzysku w Lutomiersku – Wrzącej stan. 1 (H. A. Ząbkiewicz–Koszańska 1957, tabl. XII: 3, 6, 12) z datowaniem w ramach III i IVEB. Brak ich odpowiedników przykładowo na cmentarzyskach w: Zdzienicach, Mariankach, Szwarocinie i Kraszewie.

W klasyfikacji naczyń grupy górnośląsko–małopolskiej tworzą one odmianę 1 mis, zdobionych także facetami lub rytami w dolnej partii brzuśca i odciskami palcowymi na jego załomie (czym nawiązują do zdobnictwa tzw. mis śląskich z 2 poł. IIIEB), m.in. w Wojciechowie, pow. Pińczów i Opatowie, pow. Kłobuck (J. Miśkiewicz 1968a, ryc. 6). Są uwzględnione także w typie 8 i 10 grupy tarnobrzeskiej np. z Lipnika stan. 5, gdzie zaliczone zostały do tamtejszej fazy IB z datowaniem jej początków na przełom HA1 i HA2, czyli przełom III i IVEB (M.S. Przybyła 2003, tabl. III, IX: 5, s. 43). Na wielokrotnie przywoływanej już osadzie w Kowalewicach stan. 6–7 misy tych wariantów mieszczą się głównie w typie DVI i zapewne częściowo DII.a, b, c, ale są to już formy nie w pełni odpowiadające tym ze Zgórza, z datowaniem na młodszy odcinek IVEB (I. Marchelak, L. Tyszler 2003, ryc. 13, s. 73). Nie ulega wątpliwości, że ten typ mis w naszych odmianach wyznacza starszy horyzont KŁ z końcówki IIIEB i początków IVEB, a ich genezy należy upatrywać jeszcze we wcześniejszych ugrupowaniach post mogiłowo-trzcinieckich.

M3/251/212 (ryc. 113: 19) – to niewielkie formy u których nie identyfikowano obecności uch, o powierzchniach wygładzanych, niekiedy zdobionych. Można je określić mianem czarek. Maksymalne wydęcie brzuśca w ½ wysokości naczynia i średnicy wylewu większej od średnicy brzuśca R1>R4. Wylew krótki zazwyczaj stożkowato rozchylony. Są to formy z niewielkim baniastym brzuścem zdobionym m.in. skośnymi facetami grupy I z osady C1 (ryc. 60: 4; 63: 10). Analogią może być naczynie z cmentarzyska w Byszewach stan. 3 z datowaniem w ramach III EB (U. Bugaj 2012, ryc. 4: 4; 15: 5, s. 133). Taką formę wyróżniono także w materiałach z osady w Kowalewicach stan. 6–7 w typie DVIII (I. Marchelak, L. Tyszler 2003, ryc. 13).

M3/251/221 (ryc. 113: 20) – forma analogiczna jak wyżej, ale średnica wylewu jest równa maksymalnemu wydęciu brzuśca R1=R4, wyróżniana w osadzie C1 (ryc. 66: 1) i być może w C2 (ryc. 79: 5). Analogią może być naczynie z cmentarzyska w Byszewach stan. 3 z datowaniem w ramach III EB (U. Bugaj 2012, ryc. 10: 7, s. 133). Zbliżona forma ale zaopatrzona w ucho pochodzi z cmentarzysku w Błoniu i posiada brzusiec zdobiony zespołami skośnych kanelur podgrupy ornamentacyjnej IIA (V. Lis 1986, tabl. IV: 12). Obie odmiany typu 251 tych niewielkich miseczek/czarek wykazują znaczne podobieństwo do form grupy konstantynowskiej i materiałów późnotrzcinieckich, gdzie być może należy szukać ich genezy (H. Wiklak 1963, tabl. II: 2, IV: 1, 5), znanych również m.in ze schyłkowych faz KT z kujawskiego stanowiska Zgłowiączka 3 (K. Szamałek 2009, ryc. 49: 4).

M3/251/312 (ryc. 113: 21, 22) – to misy profilowane z maksymalnym wydęciem baniastego brzuśca osadzonym około 2/3 wysokości naczynia i z szerokim silnie wychylonymi na zewnątrz wylewem w formie kryzy – R1>R4. Zapewne wiele z nich posiada jedno taśmowate ucho. Brzuśce tego typu mis są często zdobione skośnymi szerokimi facetami grupy I ornamentów. Wyróżnione głównie w osadzie C2 (ryc. 76: 11; 79: 4; 81: 4; 84: 9) i najpewniej także w C1 (ryc. 56: 6).

Analogiczną misę odkryto na cmentarzysku w Lutomiersku – Wrząca stan. 1 (H.A. Ząbkiewicz–Koszańska 1956, tabl. XIV: 4). Znane są także z osad w Lutomiersku – Koziówkach stan. 3a-c (B. Muzolf 2012, ryc. 92: 8; 113: 7, 8) i Kowalewicach stan. 6–7, jako typ DIII, z datowaniem w ramach IVEB (I. Marchelak, L. Tyszler 2003, ryc. 13, s. 73). Zapewne tego typu misy występują także na cmentarzysku w Sierpowie z ornamentem skośnych facet (J.W. Ber 1938, tabl. V: 37, 38). Zbliżone formy, lecz z odmiennie mocowanym uchem (znacznie poniżej krawędzi kryzy), zdobione kanelurami lub bez zdobienia, pochodzą także z grobów na cmentarzysku w Byszewach stan. 3, gdzie są datowane w ramach schyłku III i IVEB (U. Bugaj 2012, ryc. 3: 3, 6). Ogólnie misy tego typu mieszczą się zapewne w typie G1 mis grupy górnośląsko–małopolskiej (R. Mikłaszewska–Balcer, J. Miśkiewicz 1968, ryc. 12).

M3/271/212 (ryc. 113: 23) – to misa będąca właściwie odmianą typu 171 jedynie z odmiennie ukształtowaną częścią przydenną i z tego też powodu wszelkie analogie odnoszą się poniekąd również i do niej. Egzemplarz pozbawiony całkowicie zdobnictwa wyróżniono w materiałach z osady C3 (ryc. 93: 3).

Podsumowując, należy stwierdzić, że na wszystkich osadach przeważają różnych typów i odmian misy trójelementowe M3. Są to naczynia o bardzo zróżnicowanych rozmiarach, od bardzo małych po duże, z silnie wygładzanymi powierzchniami o zróżnicowanej barwie, od B11, poprzez plamiste –

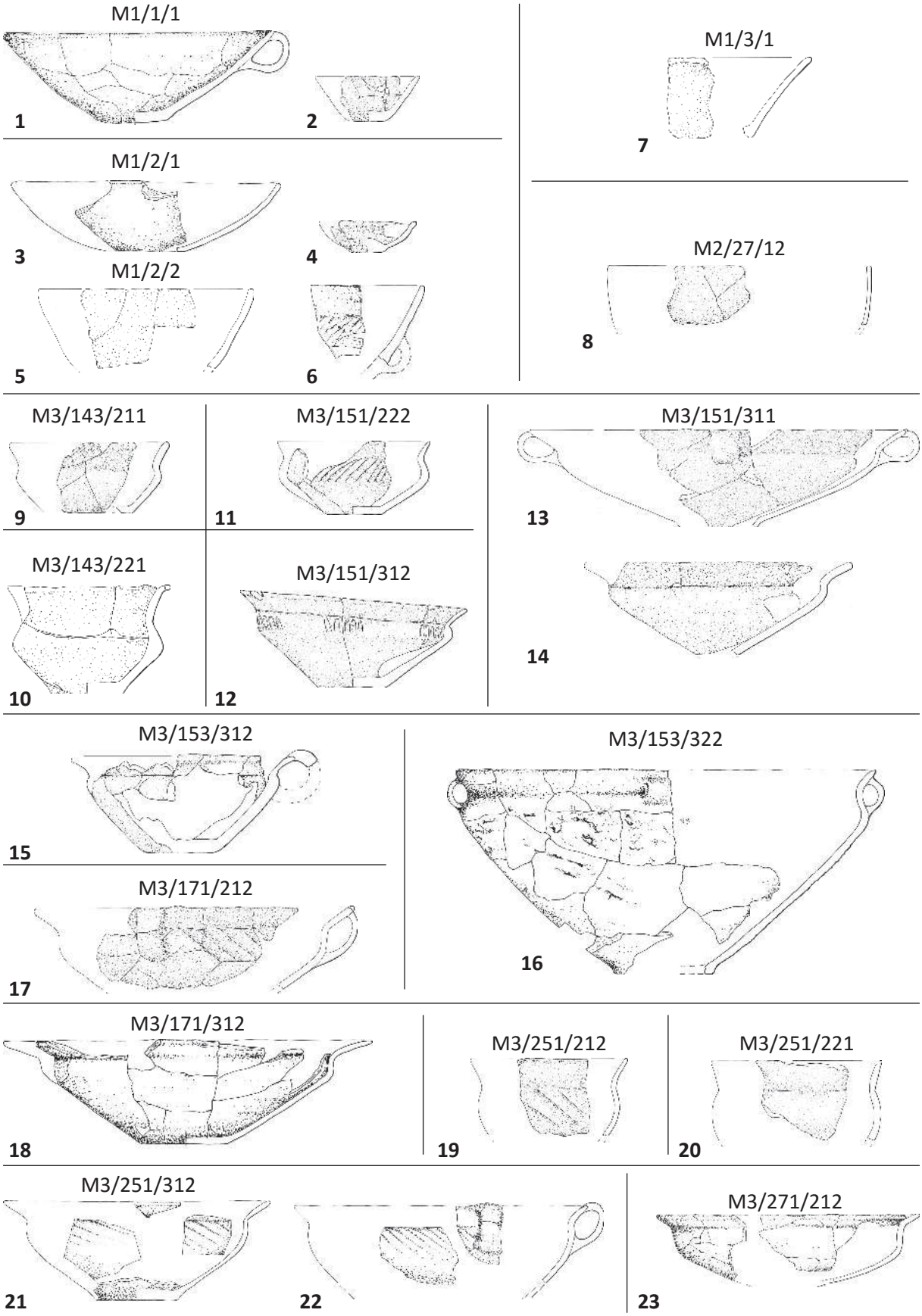

Ryc. 113. Zgórze stan. 1, 2, gm. Strzelce, pow. kutnowski. Zbiorcza typologia mis z osad.
Fig. 113. Zgórze, site 1, 2, commune of Strzelce, district of Kutno. Collective typology of bowls from settlements.

B33, do czarnych grupy B22. Znaczna część mis tej grupy ma górne partie brzuśca zdobione zazwyczaj skośnymi, lub też poziomymi facetowaniami grupy I ornamentów lub kanelurami grupy II i jest zaopatrzona w jedno duże taśmowate ucho.

Sporadycznie spotyka się element plastycznych akcentów koło ucha. Na cmentarzysku w Niechmirowie – Małej Wsi, na kilkaset grobów, plastyczne akcenty na krawędzi odnotowano tylko na kilku czerpakach oraz na misie esowatej z dat. na IV, IV/V EB (A. Kufel-Dzierzgowska, M. Urbański 1986, tabl. XXVII, 128, 3), podobnie jak w Kowalewicach stan. 6–7, gm. Zgierz tylko na 2 (?) czerpakach stożkowatych (I. Marchelak, L. Tyszler 2003, s. 86, typ GIa3, ryc. 18) oraz na esowatych misach z uchem tamtejszych typów DIVc oraz DVI (op. cit., s. 73–74, ryc. 13). Misę z akcentami znamy także z mazowieckiego cmentarzyska w Maciejowicach (M. Mogielnicka–Urban 2005, ryc. 10, 3), jak i półkulistą misę z grupy chełmińskiej (J. Chudziakowa 1974, Tabl.IX, 4, 5). W opracowaniu M. Kaczmarka (2002) dotyczącego społeczności zachodniowielkopolskiej KŁ znajdujemy ten element plastyczny przy kubku półkulistym (op. cit., tabl. 10, C5), czerpaku półkulistym z gr. 2 w Kiekrzu stan. 1 (op. cit., tabl. 9, D2) oraz dwóch misach półkulistych bez uch z Biernatek stan. 3, gr. 1 (op. cit., tabl. 9, C3, 11, C6), zaliczanych do fazy tzw. stylu uradzkiego z datowaniem w ramach IV EB (op. cit. s. 71, HA2–HB1). Ornament plastycznych akcentów występuje w wielu ugrupowaniach pól popielnicowych w szerokim zakresie chronologicznym lecz z różnym natężeniem. Z analizy materiałów środkowopolskich wynika natomiast dość wyraźnie, że takie zdobnictwo zasadniczo zanika chyba już w czasie trwania VEB, lub też jeszcze w czasie IVEB. Przegląd szeregu dużych badanych osad datowanych na okres HaC-D z obszaru Polski Środkowej takich znalezisk nie dostarcza, co sugeruje, że na tym obszarze takie elementy plastyczne należą ogólnie do młodszego etapu starszej fazy rozwoju ugrupowań pól popielnicowych z datowaniem w ramach młodszego odcinka IVEB (?) i pierwotnie być może były związane wyłącznie z dzbanami/kubkami, aby później na tym terenie zaniknąć z trwaniem w młodszych okresach przy różnych formach w szeregu ugrupowaniach sąsiednich.

Geneza tego elementu wywodzi się niewątpliwie z ugrupowań południowo-wschodnich i zakarpackich w tym szczególnie zespołów typu madziarowsko–wieterzowskiego oraz późniejszych mogiłowych. Najpewniej do inwentarzy środkowopolskich dostały się z ugrupowań wcześniej uformowanych grup KŁ (śląskiej ?) lub też bezpośrednio z kręgu zakarpackiego.

S – formy sitowate. Istnieją dwie podstawowe grupy tego typu wytworów: grupa NS to właściwe naczynia sitowate, natomiast formy z grupy S to lejki sitowate pozbawione dna (B. Muzolf 2002). Znaleziska obu grup, zwłaszcza S są znane od wczesnego neolitu, aczkolwiek nie są nagminne.

Na stanowisku w Zgórzu tego typu znalezisk nie odnotowano. Wskazuje to dość jednoznacznie, że takie wyroby nie wszędzie i nie zawsze wchodziły w skład standardowego inwentarza wszystkich „gospodarstw domowych" osad KŁ z różnych okresów chronologicznych. Stwierdzenie tego faktu daje podstawę do postawienia pytania, czym to jest spowodowane. Wytłumaczenie tego faktu jest bardzo trudne. Przykładowo, w młodszym chronologicznie w stosunku do osad w Zgórzu, kompleksie osad KŁ i KP-K (pomorsko–kloszowej) w Grabku stan 11, gm. Szczerców, datowanych na schyłek VEB – LTA/B takie znaleziska są dość częste, ale też nie towarzyszą wszystkim wyróżnionym tam podstawowym jednostkom osad, czyli hipotetycznym zagrodom (B. Muzolf 2012).

Przeprowadzone ostatnio badania specjalistyczne jednoznacznie wykazały, co prawda dla egzemplarzy pochodzących ze stanowisk neolitycznych na Kujawach, że na ściankach form grupy S zidentyfikowano pozostałości tłuszczu mlecznego (Salque M. i in. 2012), co wskazuje, że były używane w przetwórstwie mleka, przy wyrobie serów. Być może podobne zastosowanie mają naczynia grupy NS. Jednocześnie nie można wykluczyć ich wykorzystywania także przy innych czynnościach oddzielania produktów płynnych od stałych (np. miodu od wosku).

Możliwe, że brak obu form sitowatych na osadach w Zgórzu można wytłumaczyć brakiem przetwórstwa mleka w tym zakresie z wykorzystaniem takich form (być może stosowali inne sposoby, np. w tkaninie), gdyż nie brakiem hodowli bydła i pozyskiwaniem mleka, co jest jednoznacznie potwierdzone w analizie szczątków kostnych (patrz. Aneks 1 w tym opracowaniu)

Naczynia zasobowe. Wśród naczyń ze Zgórza na uwagę zasługuje szereg okazów, które jednoznacznie ze względu na ich wielkość i pojemność kilkudziesięciu litrów, można określić mianem naczyń wybitnie zasobowych. Obok form garnkowatych odnotowujemy także formy wazowate. Przykładem

są m.in. formy G3 z osad C1 (ryc. 51: 8), C2 (ryc. 86: 1), czy też bardzo duża waza W3 także z osady C2 (ryc. 82: 6).

Rozkład przestrzenny tych naczyń i ich fragmentów na obszarze osad, ze względu na stosunkowo małą ich liczebność, nie pozwala stwierdzić do końca, czy tworzą jakieś skupiska (ryc.116). Ich obecność w pierwszym rzędzie może być wyznacznikiem bliskości domu mieszkalnego wchodzącego w skład „zagrody", lub też mogą wchodzić w obręb specjalnej strefy magazynowej danej osady. Również nagromadzenie tego typu naczyń w jednym rejonie, lub też w obrębie jednej zagrody może wskazywać na zasobność, a tym samym i ewentualną pozycję zamieszkujących ją jednostek. Oczywiście nie należy zapominać także o innych możliwościach przechowywania ogólnie rzecz ujmując zapasów sypkich, m.in. zboża itd. (w workach, skrzyniach, itd.). Jak do tej pory nie zwracano szczególnej uwagi na tego typu naczynia w rozplanowaniu przestrzennym osad, a tym bardziej, jako wskaźnika ewentualnego rozwarstwienia danej społeczności w ramach osady.

W naszym przypadku rozkład takich naczyń jest dość ciekawy. W przypadku osady C1, z dość dużym nagromadzeniem jam i, jak się wydaje, dość czytelnym rozplanowaniem osady, stwierdzono fragmenty takich naczyń w czterech obiektach wchodzących po dwa w obręb oddzielnych potencjalnych zagród. W osadzie C2 odnotowano je również czterokrotnie, w tym jedno prawie całkowicie zachowane w postaci wielkiej wazy. W tej osadzie również przynależą one do trzech potencjalnych zagród. W osadzie C3 odnotowano je 6 razy, z czego trzy w obrębie jednej hipotetycznej zagrody, a pojedyncze w kolejnych trzech zaś w sąsiedniej C4 tylko w dwóch zagrodach.

Formy naczyń z pojedynczym otworem w dnie. Są to zazwyczaj fragmentarycznie zachowane dna naczyń, które posiadają jeden duży otwór, wykonany zazwyczaj jeszcze przed wypałem. Stopień zachowania nie pozwala na zbyt jednoznaczne określenie formy naczynia. W przypadku stanowiska w Zgórzu odnotowano czternaście takich egzemplarzy (tabela 54). Co istotne, że wśród nich, gdzie upatrywalibyśmy głównie obecności garnków, mamy do czynienia także z innymi formami (ryc. 87: 2 – amfora?; 92: 2 – kubek). Na szczególną uwagę zasługuje fragment naczynia o półkuliście uformowanym dnie z osady C1, które z tego powodu nie nadaje się do ustawienia na twardym podłożu, ale do wstawienia w inne naczynie już jak najbardziej (ryc. 65: 5). Naczynia z pojedynczym otworem w dnie są spotykane także na innych stanowiskach osadowych, aczkolwiek niezbyt często.

Tabela 54. Zestawienie znalezisk naczyń z jednym otworem w dnie

Lp.	Lokalizacja: ha/ar/osada – ob./w-twa		Forma naczynia/dna
1	E60/C1	w-twa	?/dno płaskie
2	F1/C1	ob. 66	?/dno płaskie
3	F4/C1	w-twa	?/dno płaskie
4	F51/C1	ob. 209	?/ dno płaskie
5	F61/C1	w-twa	?/dno płaskie
6	F64/C1	ob. 116	?/dno płaskie
7	F73/C1	ob. 22	Misa?
8	G58/C2	ob. 1063	?/dno z niską nóżką
9	G58/C2	ob. 1072	?/dno płaskie
10	G69/C2	ob. 679	amfora/dzban/kubek?
11	H74/C3	ob. 1140	kubek
12	H76/C3	ob.1119(w now.)	?/dno płaskie
13	H84/C3	ob. 909	?/dno płaskie
14	I17/C4	ob. 631	garnek jajowaty

Interpretacja takich naczyń idzie zazwyczaj w kierunku uznania ich za element składowy tzw. reaktorów naczyniowych do wytwarzania dziegciu. Występują one nie tylko w zespołach KŁ, ale również spotyka się je np. w kulturze trzcinieckiej, czego przykładem może być garnek z Lutomierska odkryty

przez B. Muzolfa (P. Czepas, M. Olędzki 2007, ryc. 2). Niezwykle ważne jest stwierdzenie, że zawierał on pozostałości dziegciu brzozowego (ustalenia autora oraz analiza wykonana przez mgr inż. H. Młodecką z MAiE w Łodzi).

W przypadku znalezisk ze Zgórza nie zawierają one w swym wnętrzu śladów dziegciu. Fakt ten nie wyklucza oczywiście ich wykorzystania w reaktorze, ale dopuszcza także inne możliwości ich zastosowania, np. do cedzenia (?) zastępując właściwe naczynia sitowate grupy NS czy S, których na osadach w Zgórzu nie stwierdzono.

W literaturze funkcjonuje także inna interpretacja naczyń z pojedynczym/i otworami, ale wykonywanymi wtórnie – wybijanymi, tak w dnach, jak i w ściankach naczyń, są to tzw. otwory dla duszy. Z takimi znaleziskami spotykamy się głównie na cmentarzyskach. Z osady C2 dysponujemy prawie całkowicie zachowanym dzbankiem/amforą (?), który ma jednoznacznie wtórnie wybity otwór w dnie (ryc. 87: 2).

Pomimo niewielkiej serii takich naczyń, próbowano przeanalizować ich rozrzut na obszarze poszczególnych osad w Zgórzu (ryc. 116). Zakładając wykorzystanie takich naczyń do produkcji dziegciu, możemy prześledzić, czy taka produkcja odbywała się w każdym potencjalnym gospodarstwie, czy też cechowała tylko niektóre z nich. Mogłoby to wskazywać na pewną specjalizację członków rodziny zamieszkującej owe gospodarstwo, oczywiście nie wykluczając ich przeznaczenia do czysto kuchennych czynności, np. jako cedzidła w przetwórstwie mleka. Najliczniej odnotowano je w osadzie C1 bo aż siedmiokrotnie, w C2 i C3 po 3 razy i tylko raz na osadzie C4. Ich rozrzut nie jest zbyt jednoznaczny, aczkolwiek zazwyczaj występują pojedynczo lub podwójnie tylko w niektórych z hipotetycznych zagród.

Pozostaje problem do jakich celów mógł ewentualnie wytwarzany dziegieć być wykorzystywany. Powszechnie przyjmuje się, że dziegieć używano do osadzania krzemiennych lub kościanych grotów (jako lepiszcze), a także w roli uszczelniacza (w wyrobach drewnianych – bednarskich) lub smarowidła (np. przy piastach kół), nie wykluczając jeszcze innego przeznaczenia (np. w lecznictwie i zdobnictwie). Jednak z braku znalezisk pozostałości samego dziegciu w osadach ze Zgórza, kwestia przeznaczenia naczyń z otworem w dnie pozostaje otwarta.

T – talerze/placki. Pomijając nazewnictwo tej formy wytworów ceramicznych, co do funkcji których nie jesteśmy ostatecznie pewni, możemy stwierdzić, że na omawianym stanowisku są to znaleziska sporadyczne. Ogółem we wszystkich osadach zidentyfikowano jedynie 30 fragmentów. Możemy jednak wskazać na ich większą liczebność w osadach C3 i C4.

Pozyskane fragmenty talerzy reprezentują egzemplarze dość duże i grube, o powierzchniach w zasadzie szorstkich, z tym, że jedna jest zazwyczaj wygładzona bardziej. Krawędzie są kształtowane różnorodnie: zaokrąglone (ryc. 57: 7; 92: 4; 100: 4), ścięte prosto (ryc. 92: 5; 105: 5), lub ścięte skośnie (ryc. 65: 1; 105: 3) oraz prosto ścięte z lekko podniesionym brzegiem (ryc. 65: 4; 79: 2). Na jednej powierzchni nagminnie występuje zdobnictwo wykonane techniką rycia (grupy III), w postaci różnorodnych układów żłobków: bezładnych (ryc. 92: 5), w układach siatkowych (ryc. 92: 4; 100: 6), niekiedy bardzo złożonych (ryc. 100: 4) i w układach koncentrycznych z połączeniem ukośnej kratki(ryc. 57: 7; 105: 3, 5). Dość często owe „talerze" posiadają otworki zazwyczaj zapewne wielokrotne (ryc. 100: 4), lub też niedokłute dołki, wykonywane z jednej strony. W przypadku obecności otworków lub dołków są to wypadki sporadyczne, wręcz jednostkowe.

Analogie do motywów rytych na talerzach mają szeroki zakres terytorialny, jak i chronologiczny. Aczkolwiek wydaje się, że generalnie najczęściej są spotykane w starszych zespołach na obszarze Polski wschodniej, m.in. Mazowsza. Tak zdobione talerze, także z niedokłutymi dołkami wystąpiły na osadzie w Lutomiersku – Koziówkach stan. 3a-c z datowaniem na IVEB (B. Muzolf 2012, ryc. 94: 10; 114: 7; 116: 1). Analogiczne egzemplarze wyróżniono dla Mazowsza i Podlasia w starszych zespołach epoki brązu (T. Węgrzynowicz 1973, s. 40, 60–61, ryc. 15b). Warto zwrócić uwagę, że na dużej osadzie w Kowalewicach stan. 6–7, która w części pokrywa się chronologicznie z datowaniem osad w Zgórzu, tak zdobionych talerzy nie stwierdzono wcale przy obecności innych typów ornamentów (I. Marchelak, L. Tyszler 2003, ryc. 19, s. 55).

FP – Formy naczyń na stopkach (tabela 55). Odnotowane we fragmentach, są znaleziskami sporadycznymi (tabela 55) i nie dają możliwości jednoznacznego określenia formy naczyń z jakich pochodzą. Jednak możemy wśród nich wyróżnić naczynia na niskiej stopce i płaskim dnie z osady C2, pochodzące być może od wazy, jak można sądzić po rozmiarze zachowanego fragmentu (ryc. 84: 3), jak

również na stopce „pustej" w formie dookolnego pierścienia najpewniej przynależne do misy z osady C3 (ryc. 93: 10).

Stopki w formie pierścieniowatej notuje m.in. T. Węgrzynowicz (1973, ryc. 8e, 13c) przy wazie z kryzą oraz przy misach profilowanych. Na osadzie z Kowalewic stan. 6–7 zbliżone stopki znajdujemy przy tzw. misach – pucharkach typu EI/EII (I. Marchelak, L. Tyszler 2003, ryc. 16). Natomiast w pełnej formie stopki spotykamy rzadziej, m.in. na cmentarzysku w Słowiku, gdzie jest zdobiona kanelurami (H. Wiklak 1961, tabl. VII: 3).

Tabela 55. Zestawienie den naczyń na stopce

Lp.	Lokalizacja: ha. ar – osada/ob./w-twa	Typ stopki
1	G37 – C4/w-twa	wysoka/pusta (osada C2)
2	G57 – C4/ob. 1062	niska/pełna (osada C2)
3	G58 – C4/ob. 1064	niska/pełna (osada C2)
4	H74/75 – C3/ob. 1043	niska/pierścieniowata/pusta (osada C3)

FS – Formy specjalne – inne wyroby z gliny. W jednym przypadku mamy do czynienia z fragmentem o złożonej budowie z osady C3, o którym trudno wnioskować co do jego pierwotnej formy i funkcji (ryc. 97: 6). Być może jest to fragment uchwytu lub guzka z ucha naczynia lub też nóżki jakiejś figurki zoomorficznej. W pierwszym przypadku mielibyśmy ewentualne nawiązanie do zdobnictwa uch naczyń kultury Noua z datowaniem w ramach IVEB (M.S. Przybyła, 2005b, tabl. V, 11).

Nie do końca jest pewna interpretacja glinianego przedmiotu w formie niewielkiego lejka z obiektu 1050, z osady C2 (ryc. 73: 4). Być może jest to fragment dyszy lub wlewu do formy odlewniczej, zwłaszcza, że przedmiot nosi, naszym zdaniem, wyraźne ślady przepalenia. Byłby to ewentualny ślad metalurgii (?) na tym stanowisku, jednak żadnych idodatkowych przejawów takiej działalności nie odkryto.

3.4.3.5. Analiza narzędzi kamiennych i innych przedmiotów

Do najliczniejszych znalezisk w kategorii zabytków kamiennych należą tłuczki, rozcieracze oraz gładziki wykonywane z kamieni eratycznych. Zdecydowanie rzadsze są pozostałe narzędzia takie jak, żarna nieckowate lub płaskie oraz kamienie szlifierskie i osełki. Poniżej proponujemy ogólną ich klasyfikację, oznaczeniami wyróżnionych narzędzi wziętych od pierwszych liter ich nazwy, czyli: T – tłuczki, R – rozcieracze, G – gładziki oraz Ż – żarna (ryc.114). Taka klasyfikacja jest zapewne obarczona pewnym marginesem błędu, co jest spowodowane tym, że nie do końca jesteśmy pewni, do jakich czynności były wykorzystywane niektóre z tych narzędzi. Badania traseologiczne są w tym aspekcie dopiero na etapie wstępnym, tymczasem rozpatrzmy wyróżnione grupy narzędzi.

T/R – tłuczki/rozcieracze, są to zazwyczaj średniej wielkości eratyki (zazwyczaj określane mianem granitowych) o formie owalnej, lub wielobocznej. Powierzchnie spracowane obejmują partie wierzchołkowe, zazwyczaj w formie kolistej. Ze względu na usytuowanie tych miejsc i stopnia ich zużycia wyróżniono kilka odmian: jedno-, dwu-, trój- i wielobiegunowe (odpowiednio T1, T2, T3 i Tw). Zasięg i charakter zużycia partii wierzchołkowych (biegunów), wskazuje dość jednoznacznie, że nie służyły one do używania jako pośrednika, ale pełniły funkcje rozdrabniającą i rozcierającą. Taką funkcję spełniały, jak się wydaje, głównie w stępach lub żarnach nieckowatych, stąd ich starcia na bokach partii wierzchołkowych (biegunach). Pewną ich odmianą są zapewne, w naszej nomenklaturze tzw. rozcieracze łukowate (Rł), które posiadają powierzchnie spracowane usytuowane łukowato na obwodzie owalnego w formie eratyka. Spotyka się także połączenie obu form powierzchni zużycia, np. w naszym typie T/Rł, który stanowi odpowiednik okazu biegunowego spracowania, typowego dla odmiany tłuczków (T) i rozcieracza łukowatego (Rł).

Innym typem rozcieraczy są formy o jednym boku płaskim (Rp). Są to zazwyczaj niezbyt duże eratyki o kształcie owalnym, o jednej powierzchni wyraźnie startej, płaskiej. W literaturze określa się je także mianem „rozcieraczy bochenkowatych" będących tzw. okazami protorotacyjnymi (T. Malinow-

ski 1958, s. 49, 2006, s. 128). Oprócz nich występują także okazy kulisto-płaskie, określone u nas jako rozcieracze kuliste (Rk). Wydaje się, że dość jednoznacznie można typ rozcieraczy płaskich wiązać z żarnami płaskimi, a kulisty z żarnami nieckowatymi.

Wśród żaren wyróżniamy okazy płaskie (Żp) oraz nieckowate (Żn). Zazwyczaj obie formy, niekiedy o znacznych rozmiarach, są okazami owalnymi. Przy żarnach nieckowatych można pracować stosując zasadniczo rozcieracze typów Rk, Rł a także, jak się wydaje, tzw. tłuki odmian typu T i formy mieszane T/Rł. Z żarnami płaskimi jednoznacznie można łączyć rozcieracze głównie typu Rp.

Inną odmianą narzędzi są owalne, stosunkowo niewielkie eratyki, które posiadają jedną powierzchnię płaską, co zbliża je do rozcieraczy płaskich (Rp), ale różnią się od nich charakterem. Powierzchnia pracująca w tym przypadku jest bowiem bardzo wygładzona, wręcz wyświecona. Te mikroślady mogą wskazywać, że narzędzie takie pełniło inną funkcję, a mianowicie gładzika; stąd i jego oznaczenie – Gp, gładzik płaski. Wydaje się, że nie spełniały one funkcji np. kamienia szlifierskiego ze względu na zastosowanie eratyka krystalicznego, a nie np. piaskowca. Pojedyncze przykłady wskazują, że takie gładziki były niekiedy łączone z odmianą tłuczka dwubiegunowego (T2/Gp). Trudno jednoznacznie stwierdzić, czy spełniały dwie różne funkcje jednocześnie, czy też pierwotny gładzik został wykorzystany także jako tłuczek, lub na odwrót.

Jednostkowymi znaleziskami na stanowisku są egzemplarze narzędzi, które określiliśmy mianem osełek, lub tzw. płyt szlifierskich. Takie narzędzia były wykonywane wyłącznie z piaskowca. Ich formy zazwyczaj są wieloboczne i płaskie, w przypadku płyt szlifierskich lub wydłużone i wąskie w przypadku osełek.

Ze stanowiska w Zgórzu pozyskano ogółem 44 egzemplarze narzędzi kamiennych z 33 obiektów lub warstwy kulturowej (tabela 56). Najliczniejsze są narzędzia typu T w liczbie 25 egzemplarzy, wśród których przeważają okazy dwubiegunowe, w ilości 16 sztuk. Z grupy R dysponujemy 8 egzemplarzami, gdzie 4 są okazami płaskimi (Rp), 3 łukowatymi (Rł), a 1 kulisty (Rk).

Wśród żaren stwierdzono tylko dwa egzemplarze. Jedno wyróżniono ze względu na wielkość i zaliczono do żaren płaskich (typu „bochenkowego"), drugi zaś egzemplarz to niewielki fragment żarna nieckowatego, (jakkolwiek aż 29 tłuków i rozcieraczy z odmian Rł i Rk była stosowana zapewne w tego typu żarnach, przy jedynie 4 lub 5 płaskich (Rp) do żaren płaskich). Być może jest to wniosek zbyt daleko idący, ale można domniemywać, że w miejscowych gospodarstwach domowych były używane głównie żarna nieckowate i drewniane stępy. Gdzie w takiej sytuacji szukać żaren nieckowatych? Można dopuszczać możliwość, że żarna takie, jako wyrób bardzo istotny i cenny, zostały zabrane w trakcie opuszczania osady, z chwilą przenoszenia się na nowe miejsce.

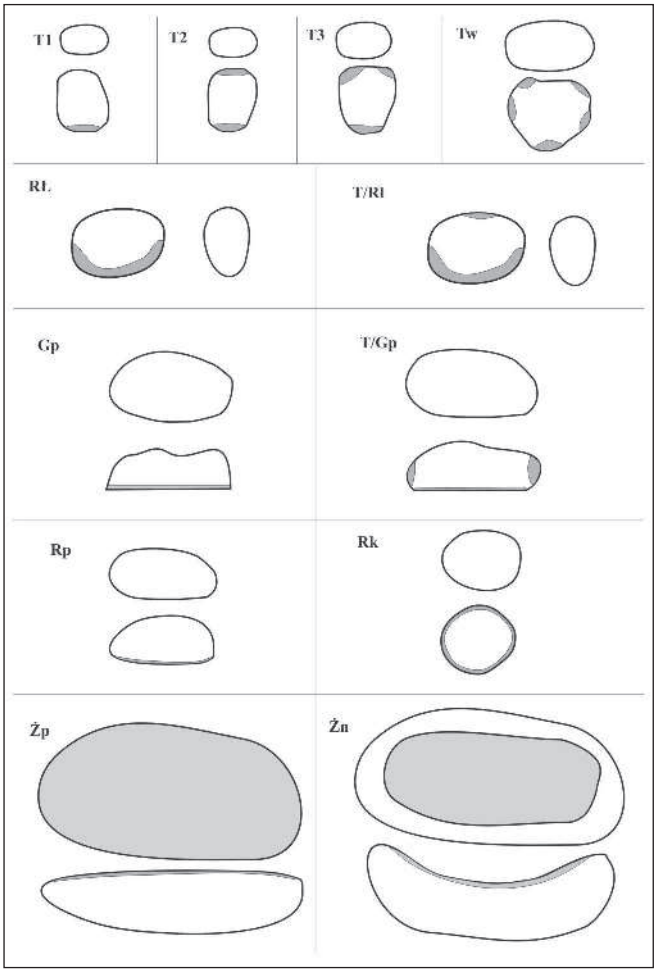

Ryc. 114. Zgórze, stan. 1, 2, gm. Strzelce, pow. kutnowski. Schemat klasyfikacji przedmiotów kamiennych: tłuczków, rozcieraczy, żaren i gładzików.

Fig. 114. Zgórze, site 1, 2, commune of Strzelce, district of Kutno. The scheme of stone artefact classification: pestles, grinders, quern-stones and smoothers.

Tabela 56. Zestawienie i klasyfikacja tłuczków, rozcieraczy, żaren i gładzików kamiennych.

Lok. ha-ar/ob. – w-twa	Funkcja											Uwagi
	tłuki				rozcieracze			żarna		osełki	gładziki	
	T1	T2	T3	Tw	Rł	Rp	Rk	Żp	Żn			
F41/ob.80		1										
F51/ob.200		1										
F61/ob.234						1						
F71/ob.319		1										
F71/ob.320			1									
F71/ob.322		1										
F71/ob.322										1		
		1										
F71/ ob.324			1									
F72/ob.371				1								
F81/w-twa		1										
G35/w-twa		1		1								
G38/ob.1311						1						
G38/ob.1312					1	1						
G38/ob.1329									1			fragment
G39/ob.1302		1										
G39/ob.1315		1										
G40/ob.1334		1										
G47/ob.572				1								
						1						
G47/ob.655								1?				
G48/ob.648											1	
G58/ob.1064										1?		
G58/ob. 1067.1		1*										* w połączeniu z gładzikiem
G58/ob.1072	1	1										
G77/w-twa			1									
G90/w-twa			1		1							
H13/w- twa											1	
H74/ob.1140		1			1*							*w połączeniu z jednobieguno-wym tłukiem
H75/ob.1042											1	
H85/ob.900		1										
J2/ob.1206											3	
J6/ob.1364											1	
J16/ob.26							1					
J16/ob.883	1	1										
J17/ob.633		1										
Suma:	2	16	4	3	3	4	1	1?	1	2	7	44
Razem:	25				8			2				

Niewątpliwie znaleziska tłuczków/rozcieraczy oraz rozcieraczy i żaren, wyznaczają ważną sferę działalności gospodarczej w ramach osady. W zdecydowanej większości uznaje się, że rozcieracze i żarna służyły do przetwarzania ziarna na mąkę lub kaszę, choć przecież nie było to, jak można przypuszczać, jedyne ich zastosowanie, gdyż można je wykorzystywać także do rozcierania domieszki schudzającej masę garncarską, itp.

Lokalizacja w przestrzeni osad tych wytworów może być pomocna w sytuowaniu domu mieszkalnego lub też strefy, gdzie dokonywano przetwórstwa zboża lub też innych surowców. Ponadto, trzeba zwrócić uwagę, że na wielu stanowiskach nie odkrywano żaren nieckowatych, czy też płaskich, natomiast dość często znajdowano niezbyt duże tzw. rozcieracze płaskie. Należy zatem dopuszczać możliwość, iż to one właśnie spełniały rolę niewielkich, podstawowych żaren domowych. Zastanawia, że na dość licznych osadach rozpoznanych prawie w całości lub na dużą skalę (zwłaszcza przy dużych badaniach inwestycyjnych, np. autostradowych), duże żarna płaskie lub też nieckowate są odkrywane sporadycznie.

Rozrzut tego typu znalezisk na stanowisku w Zgórzu jest niezwykle interesujący i niewątpliwie należy je rozpatrywać w powiązaniu ze wzmiankowanymi wyżej tzw. naczyniami zasobowymi i ich fragmentami, z którymi często współwystępują (ryc. 116). Narzędzia te były odkrywane z reguły w obszarze wyznaczonych przez nas potencjalnych zagród i to niekiedy w wielu egzemplarzach.

Inne wyroby kamienne

Na stanowisku odkryto jeszcze dwa wyroby kamienne. W pierwszym przypadku jest to fragment najpewniej kamiennej głowicy buławy o gładkich powierzchniach z centralnym otworem, wydobyty z obiektu 572 w obrębie osady C2 (ryc. 115: 2). Nie są to zbyt często spotykane znaleziska w KŁ, znacznie częściej są znane w różnych odmianach wśród starszych ugrupowań kulturowych, a zwłaszcza w kręgu kultur mogiłowych. Wg klasyfikacji A. Kośko (2001, ryc. 1) można omawiany egzemplarz ewentualnie łączyć z typem 1A. Zazwyczaj przyjmuje się, że buławy były insygniami władzy (tamże, s. 284).

Drugim znaleziskiem jest fragment ostrza topora pozyskany z warstwy kulturowej w obrębie osady C1 (ryc. 115: 1). Analogiami mogą być topory znalezione w grobach na cmentarzyskach w Podulach, datowane w ramach IV-VEB (R. Miklaszewska–Balcer, J. Miśkiewicz 1968, tabl. XII, 7;XVIII, 10; XIX, 17), jak również z Zakrzewa (A. Krzyszowski 2005, tabl. 15, 2), czy też z Mazowsza, np. Borowa (T. Węgrzynowicz 1973, s. 20, ryc. 3a). W literaturze przyjmuje się, że występowanie tego typu narzędzi kamiennych w KŁ jest elementem wiązanym z młodszymi fazami rozwojowymi tych ugrupowań. W przypadku stanowiska w Zgórzu, możemy je łączyć ze znaleziskami pochodzącymi niewątpliwie z IVEB. Jednak w przypadku tego topora może też zachodzić sytuacja, że jest to w istocie fragment topora tzw. typu X wg klasyfikacji K. Jażdżewskiego, przynależnego do horyzontu znalezisk kultury pucharów lejkowatych. Za tę sugestię chciałbym w tym miejscu podziękować prof. dr hab. Ryszardowi Grygielowi.

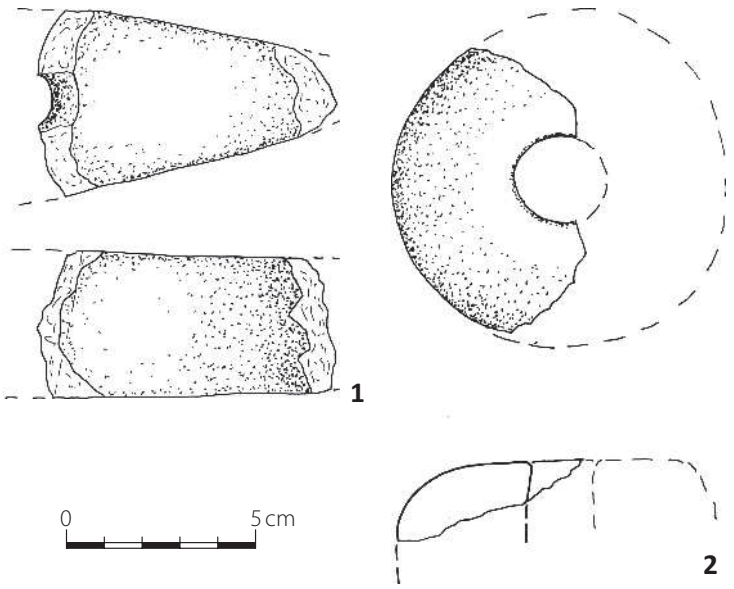

Ryc. 115. Zgórze stan. 1, 2, gm. Strzelce, pow. kutnowski. Fragment kamiennego topora z warstwy w arze E68 (1) oraz fragment głowicy kamiennej buławy (2) z obiektu 572 w arze G47.

Fig. 115. Zgórze, site 1, 2, commune of Strzelce, district of Kutno. Fragment of stone axe from layer, are E68 (1) and a fragment of a stone head of mace (2) from feature 572, are G47.

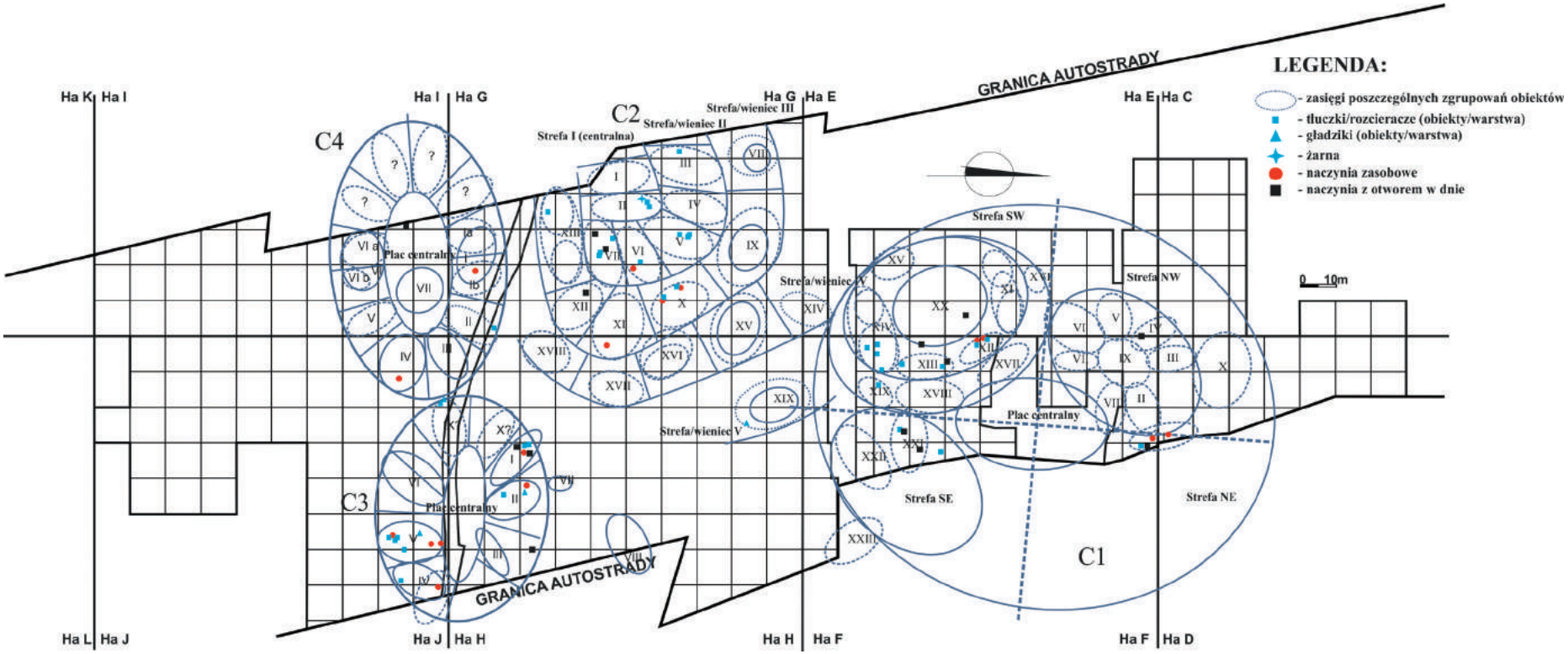

Ryc. 116. Zgórze stan. 1, 2, gm. Strzelce, pow. kutnowski. Rozkład przestrzenny fragmentów naczyń zasobowych, naczyń z otworem w dnie oraz narzędzi kamiennych.
Fig. 116. Zgórze, site 1, 2, commune of Strzelce, district of Kutno. Distribution of fragments of storage vessels, vessels with a hole in the bottom and stone tools.

Przedmiot z brązu

Z osad w Zgórzu pozyskano tylko 1 wyrób z brązu. Pochodzi on z jamy ob. 101/E10 osady C1. Jest to narzędzie, które w połowie swej długości ma przekrój okrągły, zaś zakończenie ukształtowane jest igłowato, drugi natomiast koniec jest wyraźnie spłaszczony/rozklepany, o przekroju prostokątnym (ryc. 116a). Nie jest to typ narzędzia spotykany wśród znalezisk zbyt często, a które możemy określić mianem szydła lub przekłuwacza. Niekiedy takie wyroby są także określane mianem puncy, uwzględnione m.in. w opracowaniu 19 znalezisk zachodniowielkopolskich, datowanych generalnie na młodsze okresy epoki brązu (M. Kaczmarek 2002, s. 115–116, ryc. 39, 5).

Ryc. 116a. Zgórze, stan. 1, 2, gm. Strzelce, pow. kutnowski. Osada C1 – szydło/punca z brązu.

Fig. 116a. Zgórze, site 1, 2, commune of Strzelce, district of Kutno. Settlement C1 – bodkin – punce (bronze).

Monika Frączak, Błażej Muzolf

3.4.3.6. Analiza obiektów osadowych oraz rozplanowanie przestrzenne osad

Obiekty wziemne *(Monika Frączak)*

Ze względu na liczebność obiektów, przy ich analizie posłużono się klasyfikacją opracowaną dla kompleksu osad łużycko – pomorskich w Grabku stan. 12, gm. Szczerców (B. Muzolf 2002).

Obiekty zostały zakwalifikowane do KŁ na podstawie występujących w ich wypełniskach materiałów ceramicznych. Istnieje jednak duże prawdopodobieństwo, iż niektóre obiekty, w których wypełniskach nie stwierdzono materiałów datujących, również można włączyć do tej kultury, choć wielokulturowy charakter stanowiska utrudnia jednoznaczną ich identyfikację chronologiczną. Możemy jedynie przypuszczać, iż niektóre z nich ze względu na formę oraz lokalizację w terenie mogą należeć do tej jednostki kulturowej, co znajdzie swoje odbicie przy omawianiu rozplanowania przestrzennego poszczególnych osad i zgrupowań obiektów. Biorąc pod uwagę formę i funkcję obiektów wyróżniono: różnorodne jamy, dołki posłupowe, paleniska, skupiska ceramiki/naczynia oraz być może studnie (tabela 57).

Tabela 57. Zestawienie ilościowe obiektów w poszczególnych osadach.

	jamy zasobowe	jamy z dołami posłupowymi	studnie?	inne jamy	doły posłupowe	paleniska	skupiska ceramiki	Razem:
Osada C1	32	48	-	88	139	-	2	309
Osada C2	33	40	2?	114	75	2	5	284
Osada C3	25	5	-	30	9	-	3	72
Osada C4	20	2	-	44	15	1	-	82
Suma:	110	95	2	276	238	3	8	747

Najliczniej na stanowisku wystąpiły różnego rodzaju jamy, które w przewadze stanowiły formy owalne i nieregularne, rzadziej natomiast czworoboczne, okrągłe, trójkątne. Również profile tych obiektów wykazują duże zróżnicowanie, wśród których dominują nieckowate, z kolei znacznie rzadziej występowały jamy o profilach cylindrycznych, trapezowatych, wannowatych, workowaty i nieregularnych. Wielkości obiektów były mocno zróżnicowane, których długość wahała się w przedziale od 72 do 380 cm, a szerokość od 120 do 340 cm i głębokość od 8 do 122 cm. Wypełniska w zdecydowanej większości były jednowarstwowe, stosunkowo rzadko wielowarstwowe i składały się z szarej, szarobrunatnej, brunatnej lub czarnej próchnicy z domieszką piasku lub żwiru.

Problem w tym, że nie jesteśmy w stanie jednoznacznie określić funkcji większości jam na stanowisku. Opierając się na klasyfikacji J. Michalskiego (1983), możemy wydzielić jamy zasobowe (ryc. 117–120), które zazwyczaj stanowią obiekty o kształcie zbliżonym do owalnego z prostokątno/cylindrycznym (ob. 177, 400, 631, 716, 717, 1050, 1170) lub trapezowatym (ob. 26, 65, 312, 620, 621) profilem.

Ich średnice wynoszą od 88 do 280 cm, jednak najczęściej oscylują koło 150 cm. Jamy te charakteryzuje również dość znaczna głębokość – od 40 do 120 cm. Jamy zasobowe miały wypełniska prawie wyłącznie wielowarstwowe, tylko 6 z nich cechowało wypełnisko jednorodne. W przypadku jam zasobowych z omawianego stanowiska nie zaobserwowano śladów celowego umacniania ich ścian, za pomocą drewna, plecionki czy kamieni. Możliwe, iż konstrukcje drewniane w jamach nie dotrwały do naszych czasów, na co mógł mieć wpływ rodzaj występującego tu podłoża – piasek (J. Michalski 1983a, s. 158). Tylko w przypadku jednej jamy stwierdzono występowanie w jej wnętrzu ewentualnego reliktu dołu posłupowego, mogącego świadczyć o jej hipotetycznym, pierwotnym zadaszeniu. W przypadku jednej z jam – ob. 1304 (ryc. 120: 5) możemy domniemywać, iż znajdowała się w centrum „budynku" wzniesionego najpewniej w lekkiej konstrukcji szałasowej. Za taką interpretacją może przemawiać jej duża powierzchnia o wymiarach: 230 × 210 cm i nieckowaty profil z prostokątnym przegłębieniem (piwniczką?). Jako jamy zasobowe możemy potraktować również dwa naczynia zasobowe wkopane bezpośrednio w calec (bez widocznego zarysu jamy). Fragmenty szeregu takich naczyń są notowane także w kilku dalszych jamach. Ich rozkład w obrębie poszczególnych zgrupowań obiektów może wskazywać na usytuowanie w pobliżu budynku mieszkalnego, a także na charakter tych obiektów (ryc. 116). Można je bowiem rozpatrywać w kategorii jam zasobowych wyposażonych w naczynia zasobowe. Oczywiście nie można także wykluczać, że część takich inwentarzy mogła trafić do obiektów wziemnych w wyniku ich zniszczenia. W takiej sytuacji obiekty, w których je odkryto spełniałyby ostatecznie funkcję jam śmietnikowych.

Różnego rodzaju jamy zasobowe często występują na stanowiskach związanych z kulturą łużycką i wiele takich przykładów jam uwzględnia w swej pracy J. Michalski (1983a). Jamy zasobowe są traktowane w literaturze jako przydomowe piwniczki, a co za tym idzie, są uznawane za jeden z wyznaczników zagrody, czyli podstawowej jednostki organizacji osady (S. Kadrow 1991, s. 36).

U wielu jam zaobserwowano występowanie śladów hipotetycznych dołów posłupowych. Takie obiekty odpowiadają typom VII – XI, zaproponowanym przez B. Muzolfa (2002). Najczęściej obserwowano jamy z jednym dołem posłupowym (np. ob. 945 – ryc. 126: 5) usytuowanym w części centralnej obiektu lub przy jednym z boków. Kilka jam zawierało po dwa doły posłupowe (np. ob.: 20 – ryc. 122: 3, 234 – ryc. 123: 1), które najczęściej były lokalizowane wzdłuż dłuższej osi jamy. W kolejnych jamach zaobserwowano od trzech do czterech dołów, zlokalizowanych w różnych częściach obiektu (np. ob.: 21, 119 – ryc. 122: 1, 2). Jamy z dołami najczęściej miały kształt owalny, nieco rzadziej nieregularny, sporadycznie czworoboczny, ósemkowaty lub trójkątny. Ich profile były prawie wyłącznie nieckowate z przegłębieniami o różnym zakończeniu, co może sugerować sposób, w jaki został umieszczony słup (wkopany – doły zakończone płasko, wbity – doły zakończone ostro). Wypełniska takich jam są jedno lub dwuwarstwowe, przy czym żaden typ nie dominuje. Różna ilość słupów oraz różne ich umiejscowienie sugeruje dużą różnorodność rozwiązań zadaszenia tychże jam, najczęściej zapewne typu szałasowego, co zostało szerzej omówione przy osadach z Grabka (op. cit., s. 174 – 177). Najprawdopodobniej tego typu jamy miały głównie przeznaczenie magazynowe. Szczególnym typem jam z dołami posłupowymi są obiekty o dużych rozmiarach, uznane za hipotetyczne relikty budynków mieszkalnych, są to ob. 26 i ob. 300 (ryc.122: 4). Niestety, dokładna ich analiza nie jest możliwa gdyż żaden z nich nie został przebadany w całości (wykraczały poza obręb wykopu badawczego).

Kolejnym typem obiektów są doły posłupowe KŁ o zarysie owalnym lub okrągłym, o średnicy od 12 do 80 cm. Profile dołów posłupowych miały kształt nieckowaty (najczęściej występuje w przypadku dołów płytkich, co sugeruje, iż są to spągi obiektów), płasko zakończone lub workowate z ostrym zakończeniem (ryc. 123: 3–5). Ich głębokość mieści się w granicach od 6 do 66 cm. Nie zaobserwowano dodatkowych konstrukcji kamiennych mających umacniać słupy. Być może taką funkcję spełniały sporadycznie występujące w ich wypełniskach pojedyncze kamienie. W kilku przypadkach doły posłupowe tworzyły układy, sugerujące możliwość istnienia budynków słupowych. Często spotykamy również pojedyncze doły posłupowe lub też tworzące układy szeregowe złożone z dwóch i trzech dołów, lub też w układzie trójkątnym, mogące stanowić ślady po innych konstrukcjach, np. suszarniach, itd. (B. Muzolf 2002, s. 178).

Tylko 3 obiekty odkryte na osadzie C2 zostały określone jako paleniska wg definicji J. Michalskiego (1983a, s. 178). Zawierały częściowo przepalone kamienie i dużą ilość węgli drzewnych. Jedno palenisko miało formę owalną (ob. 568), drugie zaś czworoboczną (ob. 1059 – ryc. 127: 3) w obu przypadkach z profilami nieckowatymi. Tak mała ilość palenisk może być wynikiem słabego zagłębienia tego typu

obiektów w grunt lub wręcz usytuowanych bezpośrednio na powierzchni, co przy intensywnej obecnie uprawie roli doprowadziło do ich całkowitego zniszczenia.

Ostatnim typem obiektów zarejestrowanym na stanowisku są skupiska ceramiki. Wyróżniono je na podstawie nagromadzenia dużej ilości fragmentów naczyń w jednym miejscu (pochodzących od jednego lub kilku naczyń). Dla tych obiektów charakterystyczny jest brak widocznego zarysu jamy, zaś ceramika zalegała bezpośrednio w warstwie kulturowej. Na stanowisku w Zgórzu wystąpiło 9 skupisk ceramiki, pięć w osadzie C2, trzy w osadzie C3 i jedno w osadzie C1.

Należy zwrócić uwagę, że w wielu przypadkach obiekty przecinają się, co wskazywałoby, że młodsze z nich musiały powstawać po pewnym upływie czasu, co dodatkowo rzutuje na czas trwania badanych osad (ryc. 125: 1; 126: 4, 8; 127: 1, 4, itd.).

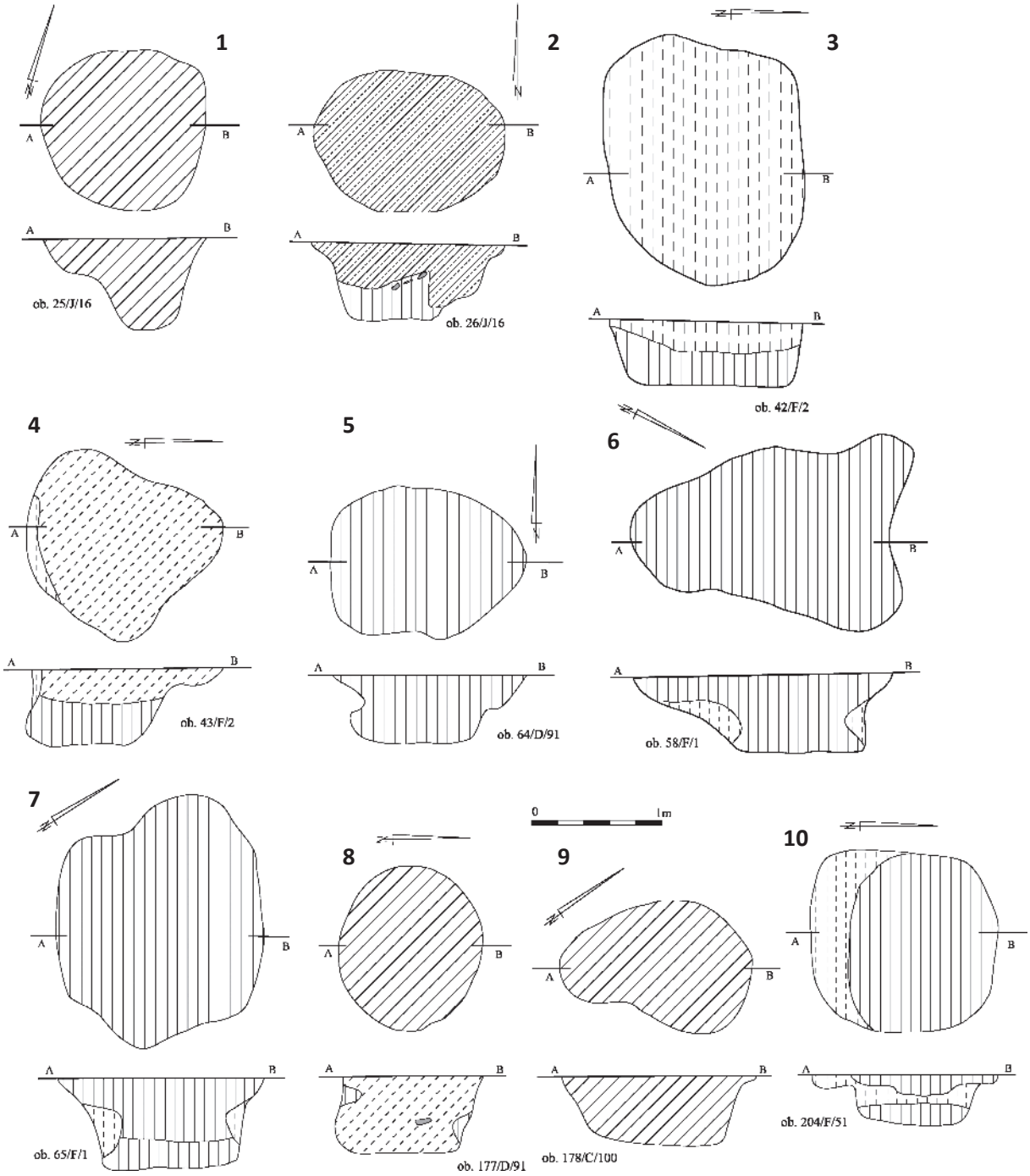

Ryc. 117. Zgórze stan. 1, 2, gm. Strzelce, pow. kutnowski. Plany i profile jam zasobowych.
Fig. 117. Zgórze, site 1, 2, commune of Strzelce, district of Kutno. Horizontal projections and cross-sections of storage pits.

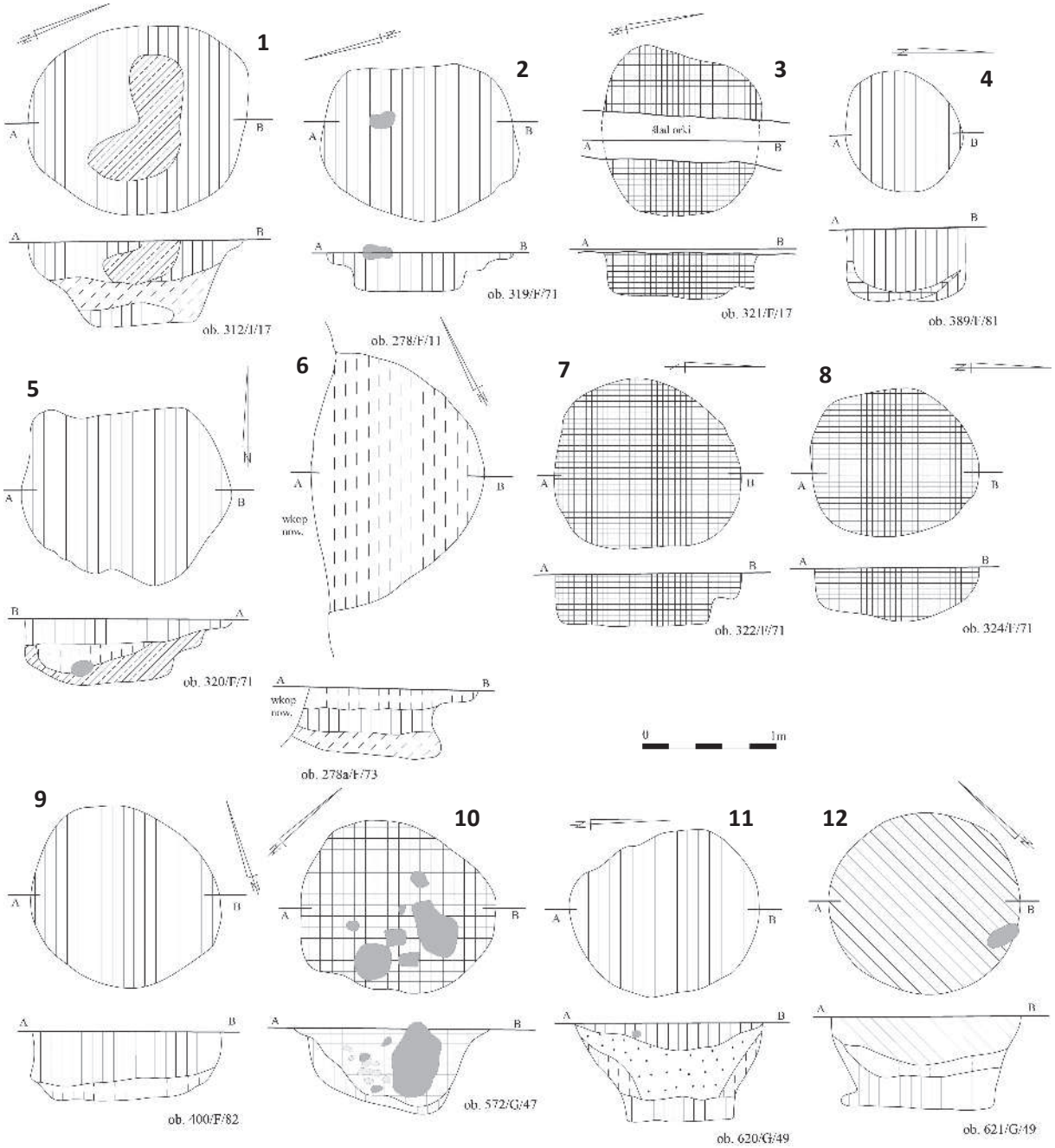

Ryc. 118. Zgórze stan. 1, 2, gm. Strzelce, pow. kutnowski. Plany i profile jam zasobowych.
Fig. 118. Zgórze, site 1, 2, commune of Strzelce, district of Kutno. Horizontal projections and cross-sections of storage pits.

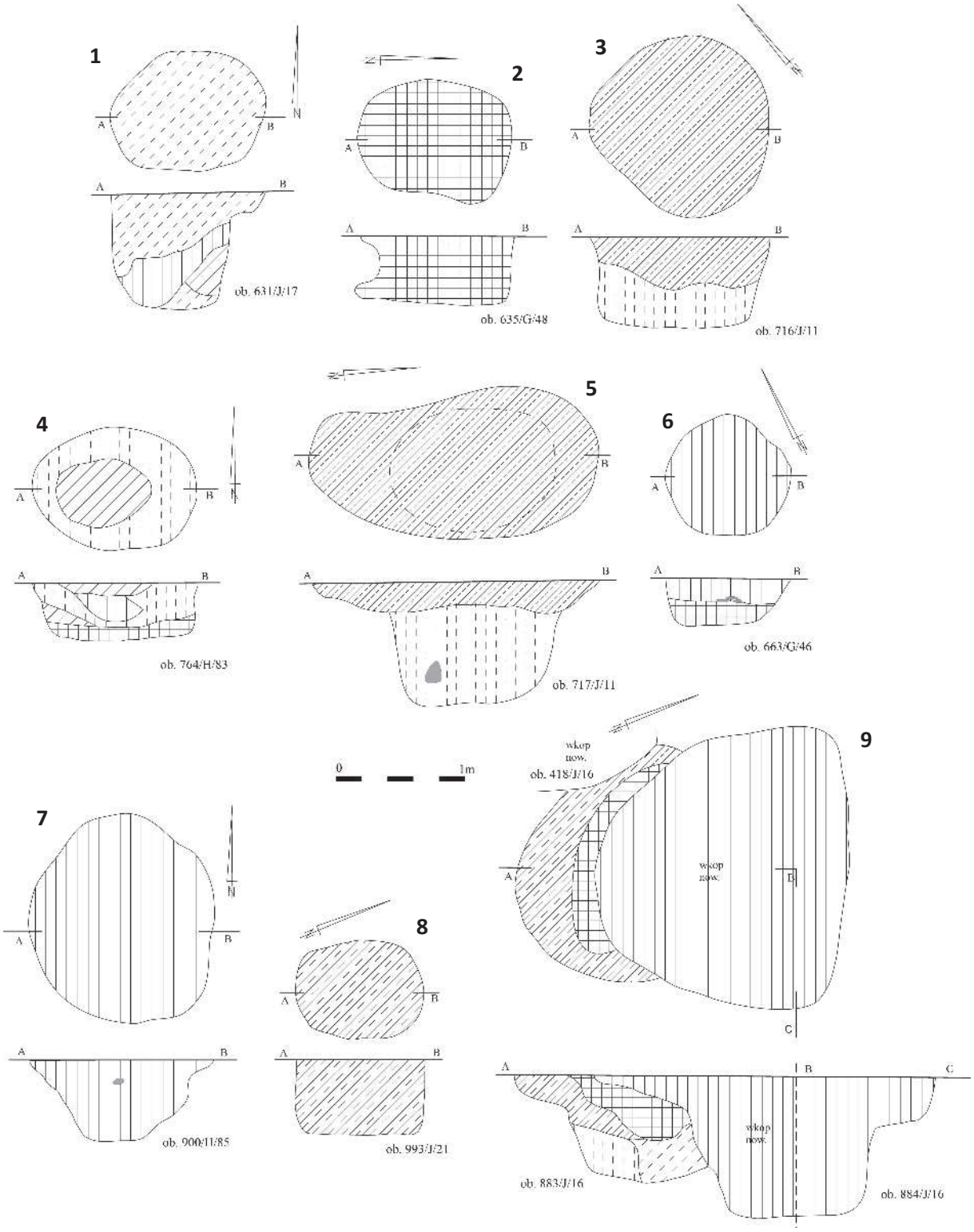

Ryc. 119. Zgórze stan. 1, 2, gm. Strzelce, pow. kutnowski. Plany i profile jam zasobowych.
Fig. 119. Zgórze, site 1, 2, commune of Strzelce, district of Kutno. Horizontal projections and cross-sections of storage pits.

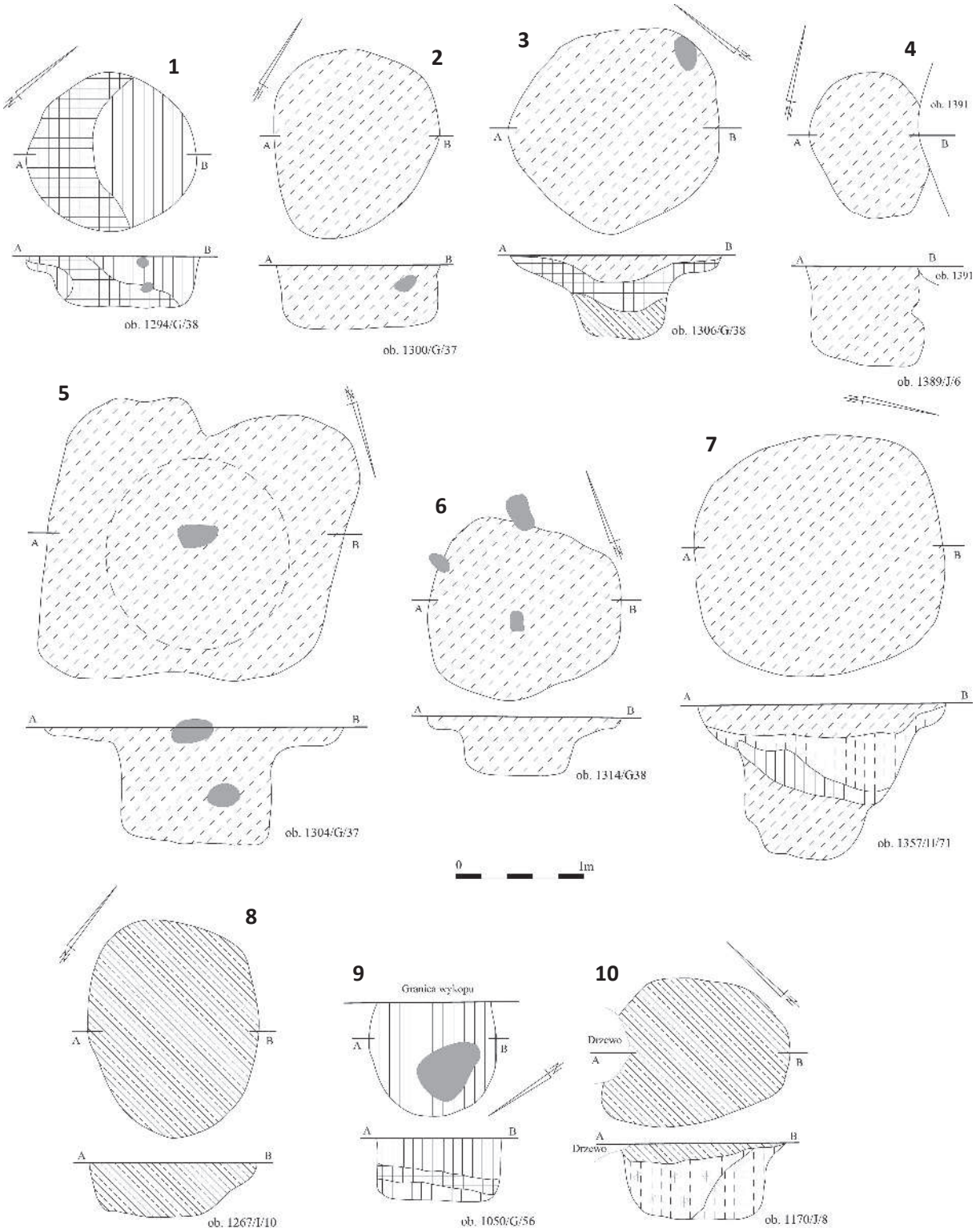

Ryc. 120. Zgórze stan. 1, 2, gm. Strzelce, pow. kutnowski. Plany i profile jam zasobowych.
Fig. 120. Zgórze, site 1, 2, commune of Strzelce, district of Kutno. Horizontal projections and cross-sections of storage pits.

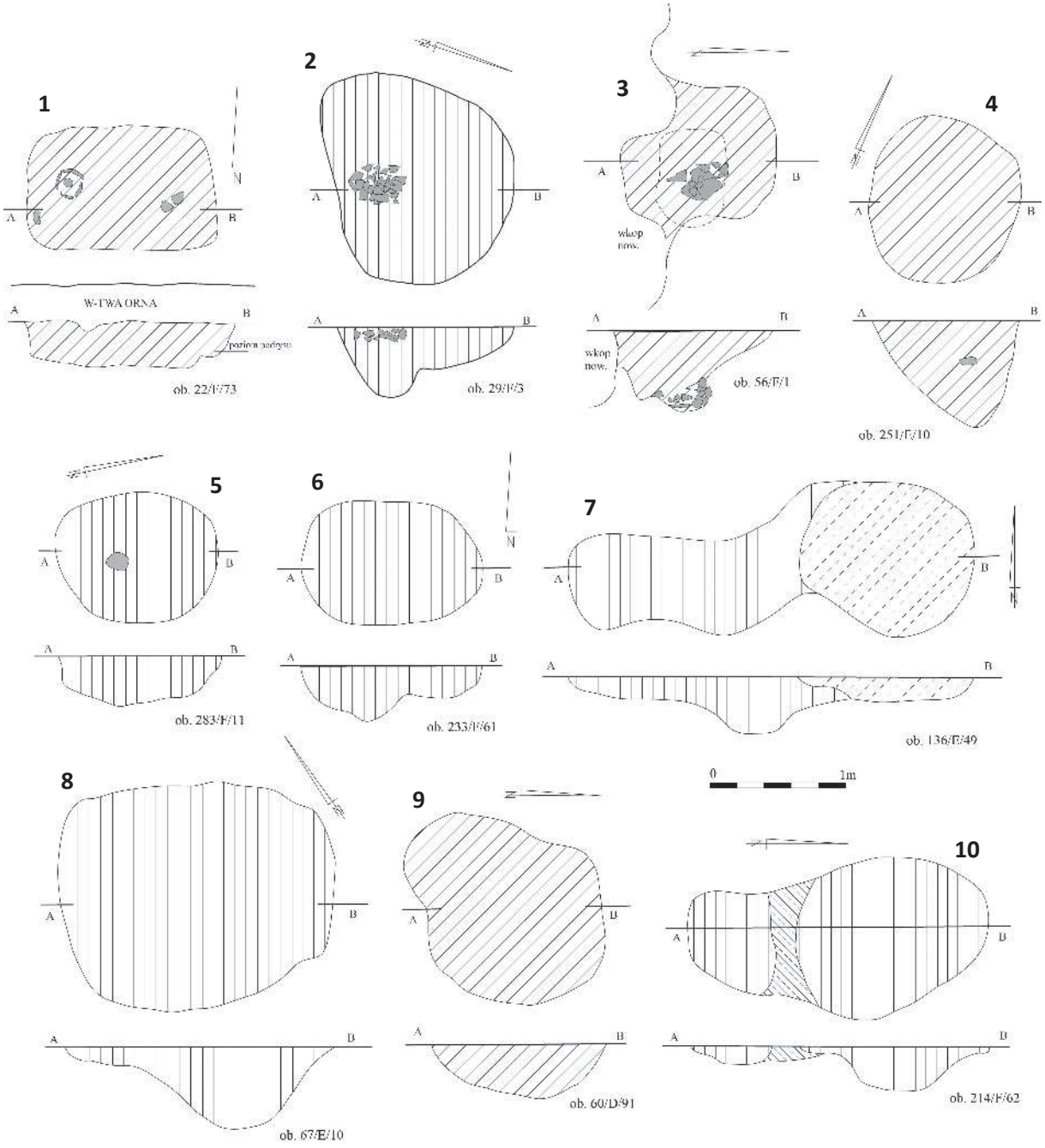

Ryc. 121. Zgórze stan. 1, 2, gm. Strzelce, pow. kutnowski. Plany i profile jam.
Fig. 121. Zgórze, site 1, 2, commune of Strzelce, district of Kutno. Horizontal projections and cross-sections of pits.

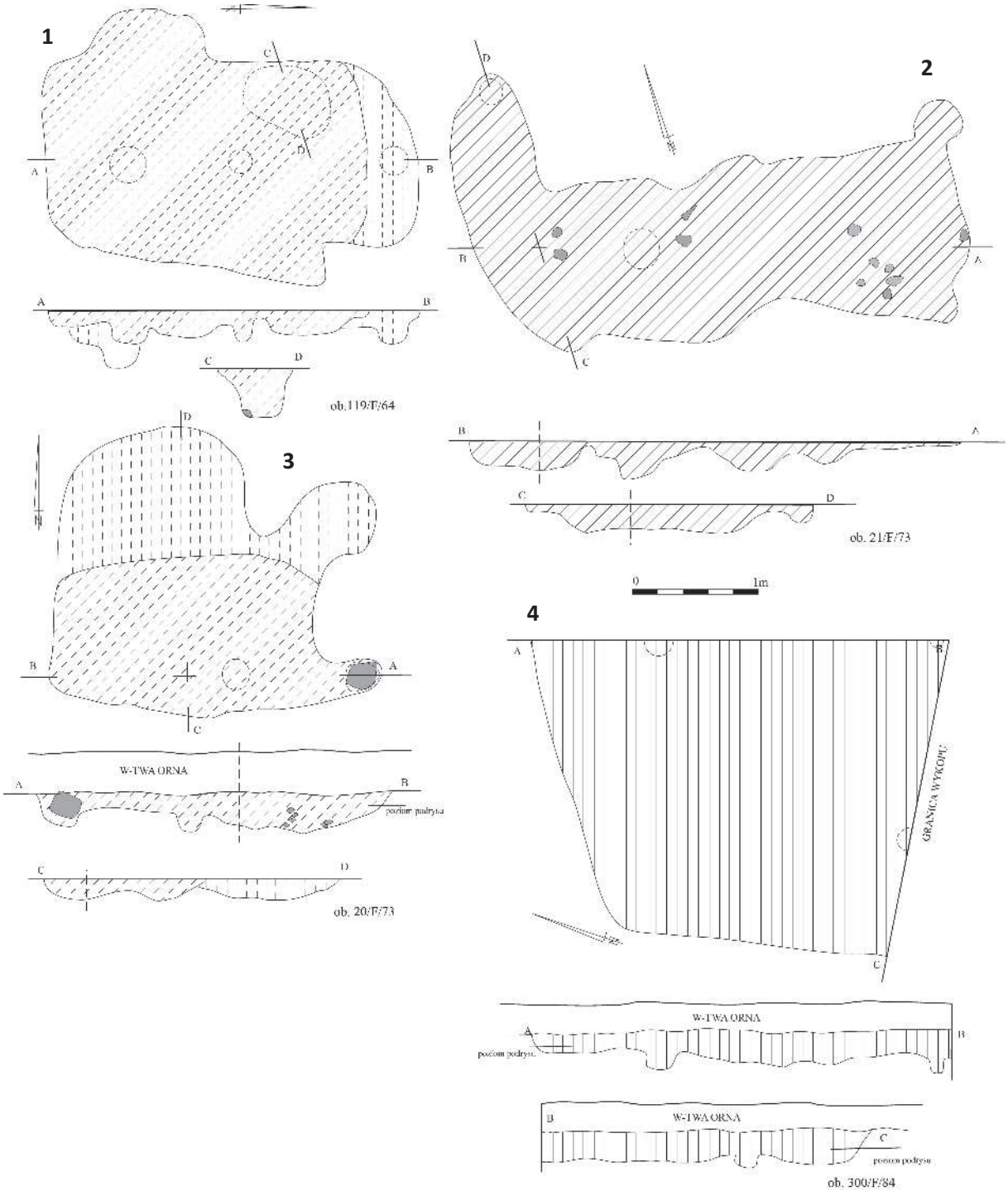

Ryc. 122. Zgórze stan. 1, 2, gm. Strzelce, pow. kutnowski. Plany i profile jam z dołami posłupowymi.
Fig. 122. Zgórze, site 1, 2, commune of Strzelce, district of Kutno. Horizontal projections and cross-sections of pits with post holes.

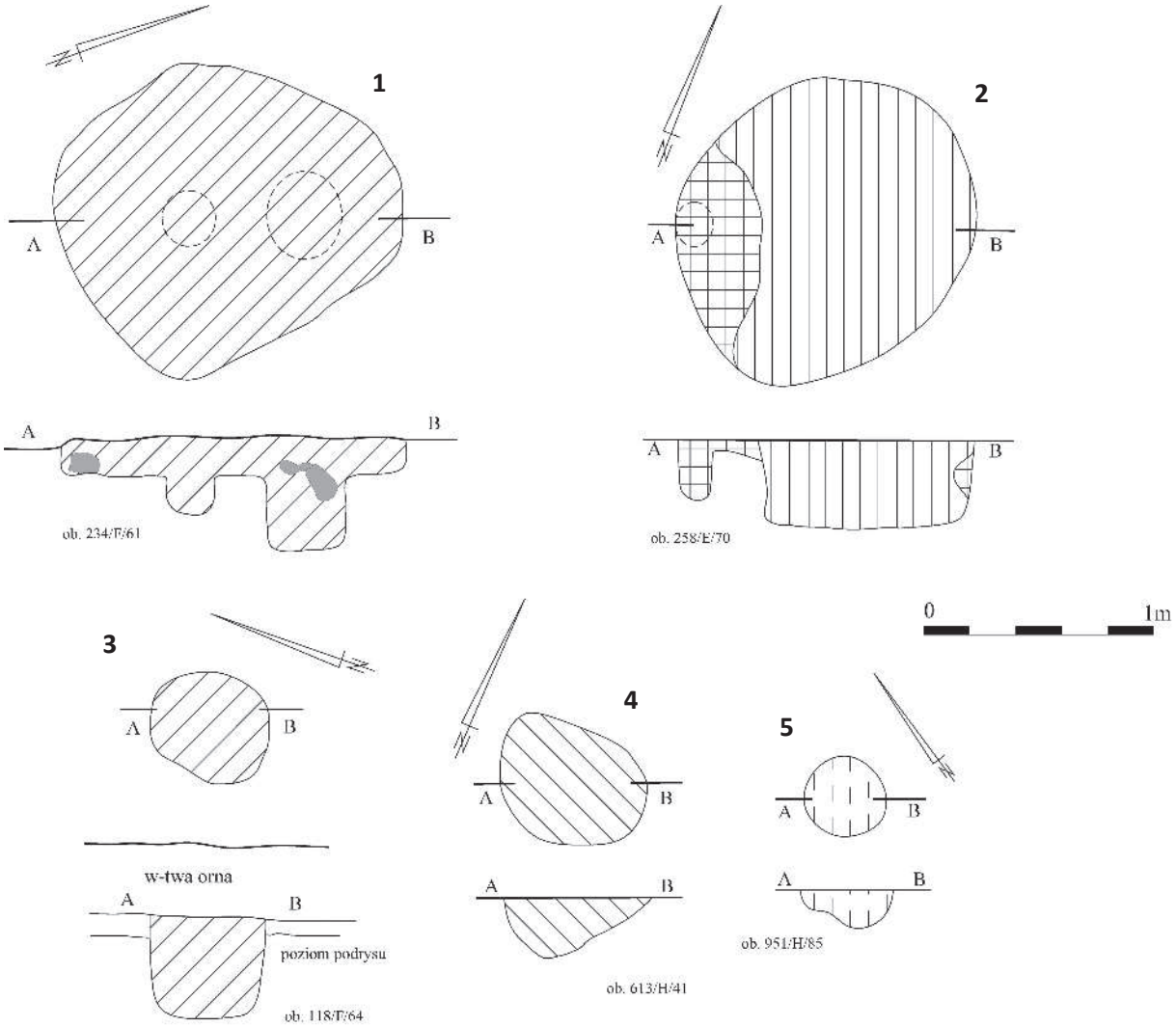

Ryc. 123. Zgórze stan. 1, 2, gm. Strzelce, pow. kutnowski. Plany i profile jam z dołami posłupowymi i dołów posłupowych.
Fig. 123. Zgórze, site 1, 2, commune of Strzelce, district of Kutno, Horizontal projections and cross-sections of pits with post holes and of post holes themselves.

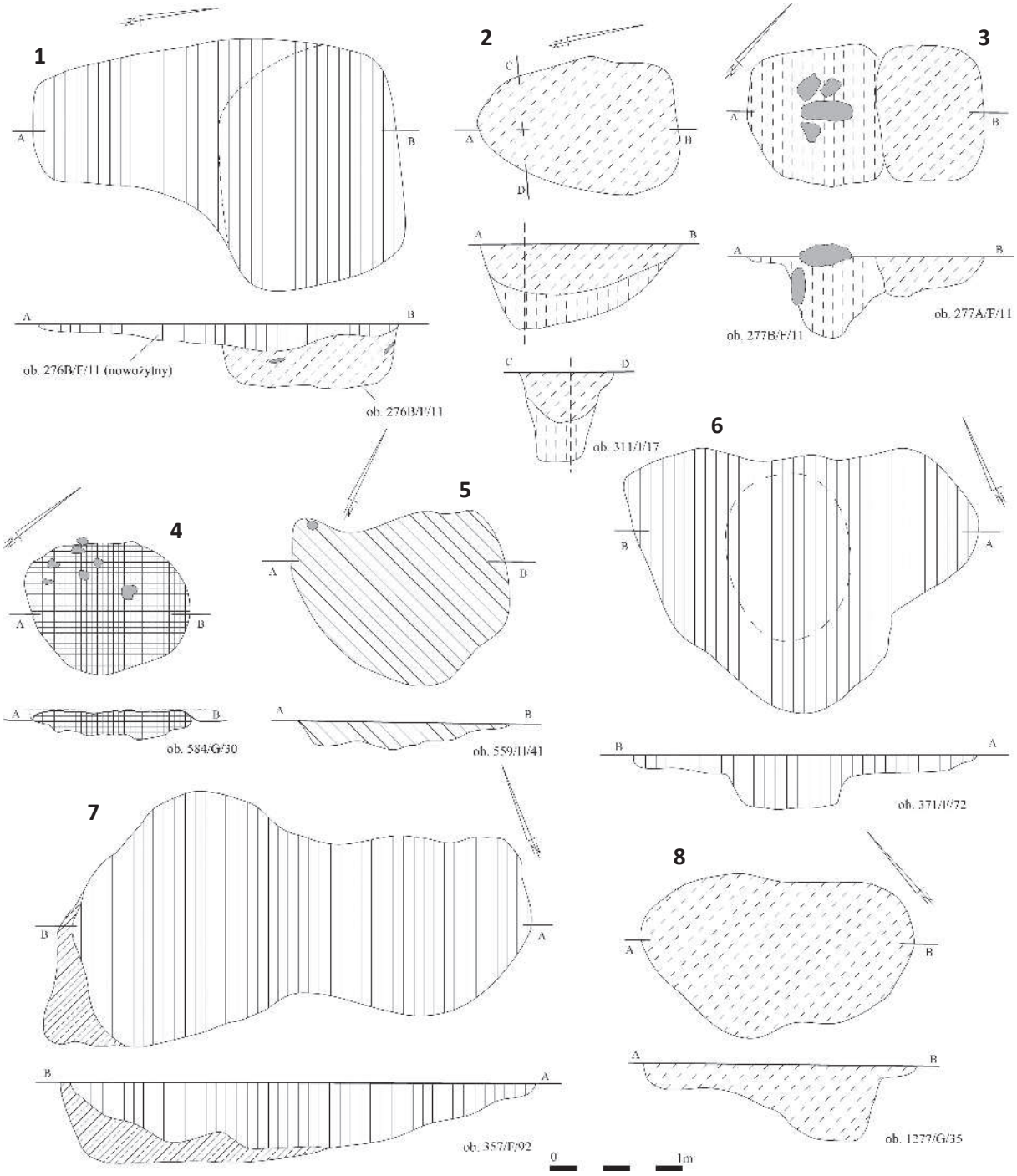

Ryc. 124. Zgórze stan. 1, 2, gm. Strzelce, pow. kutnowski. Plany i profile jam.
Fig. 124. Zgórze, site 1, 2, commune of Strzelce, district of Kutno, Horizontal projections and cross-sections of pits.

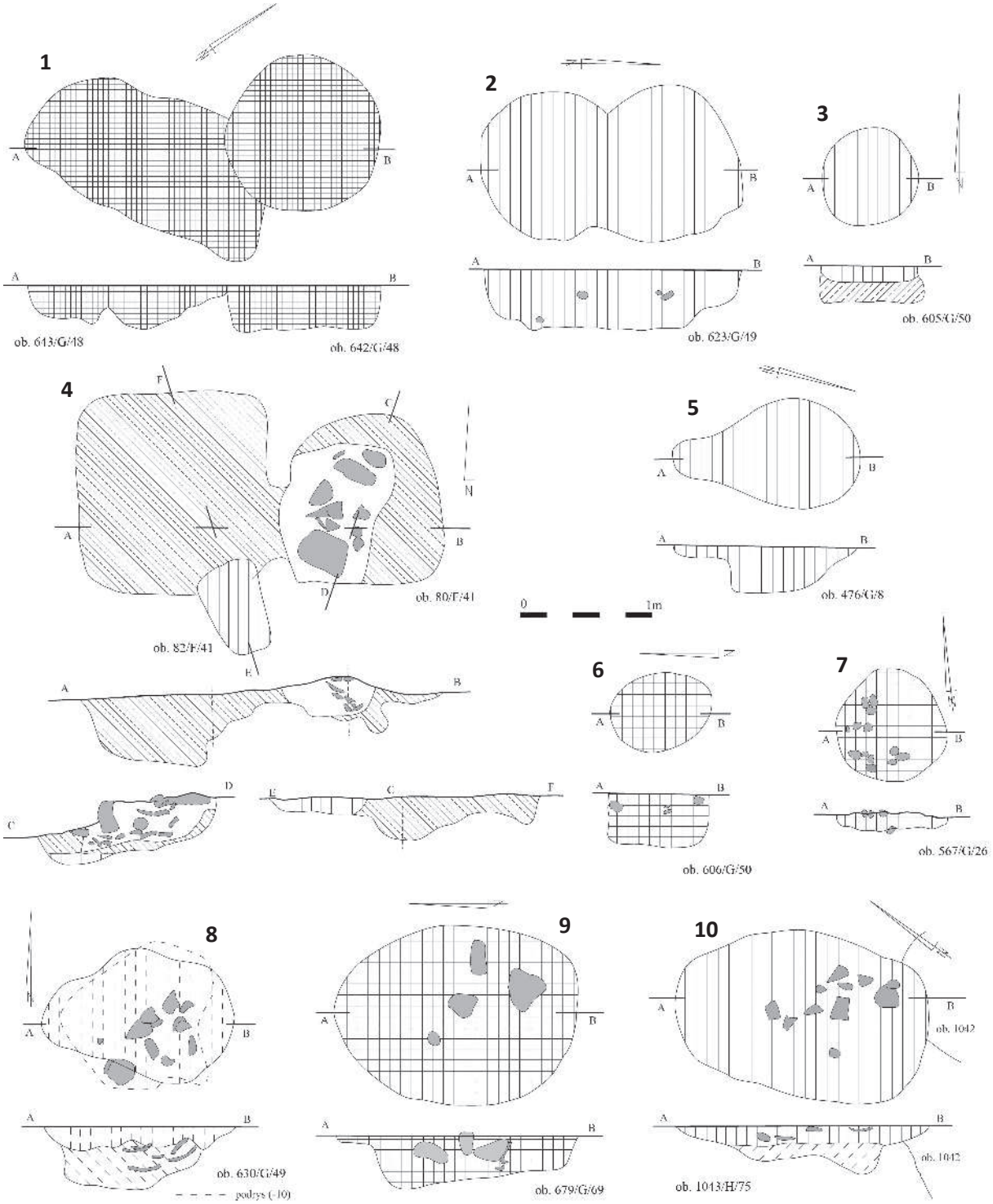

Ryc. 125. Zgórze stan. 1, 2, gm. Strzelce, pow. kutnowski. Plany i profile jam.
Fig. 125. Zgórze, site 1, 2, commune of Strzelce, district of Kutno. Horizontal projections and cross-sections of pits.

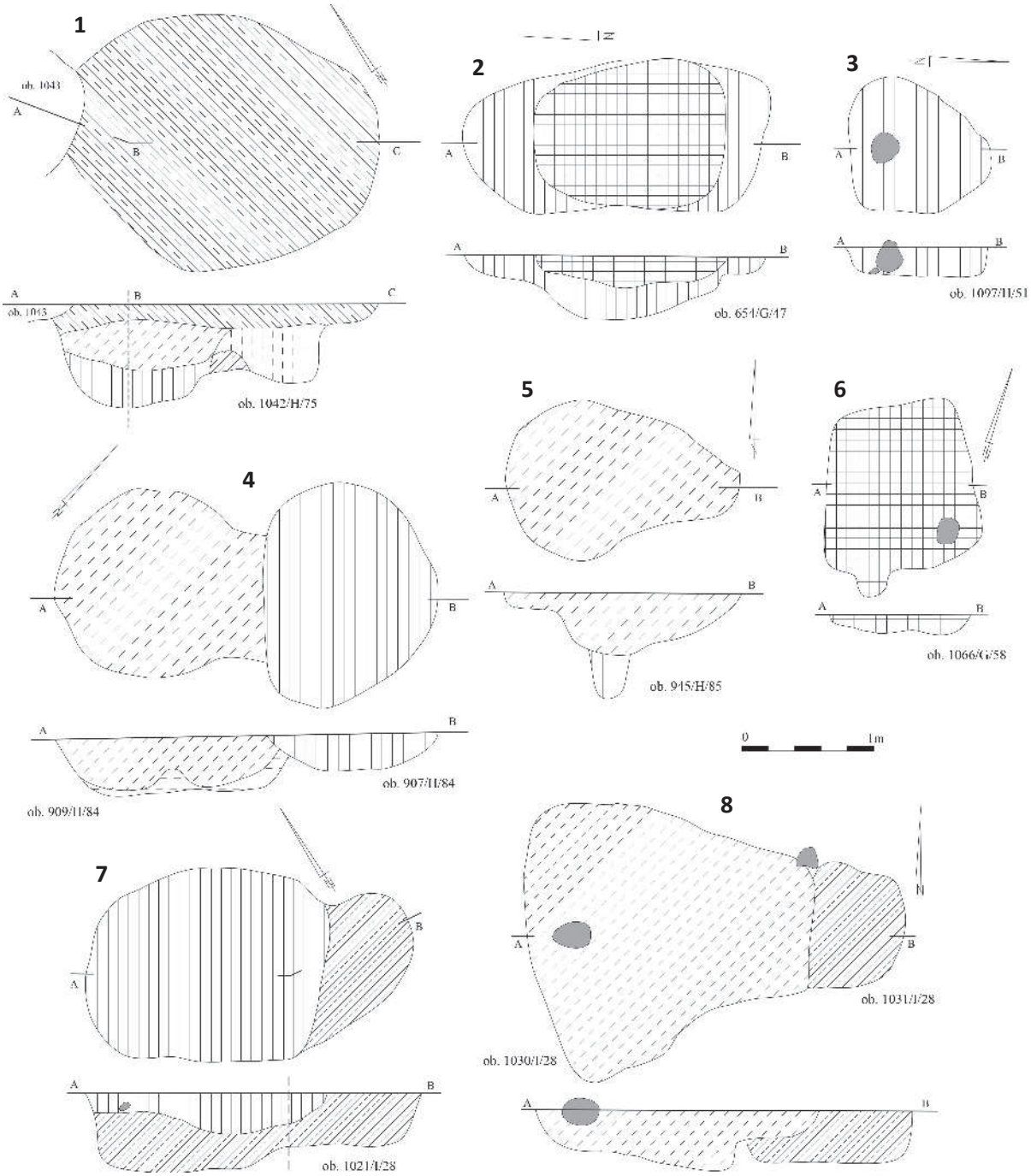

Ryc. 126. Zgórze stan. 1, 2, gm. Strzelce, pow. kutnowski. Plany i profile jam.
Fig. 126. Zgórze, site 1, 2, commune of Strzelce, district of Kutno. Horizontal projections and cross-sections of pits.

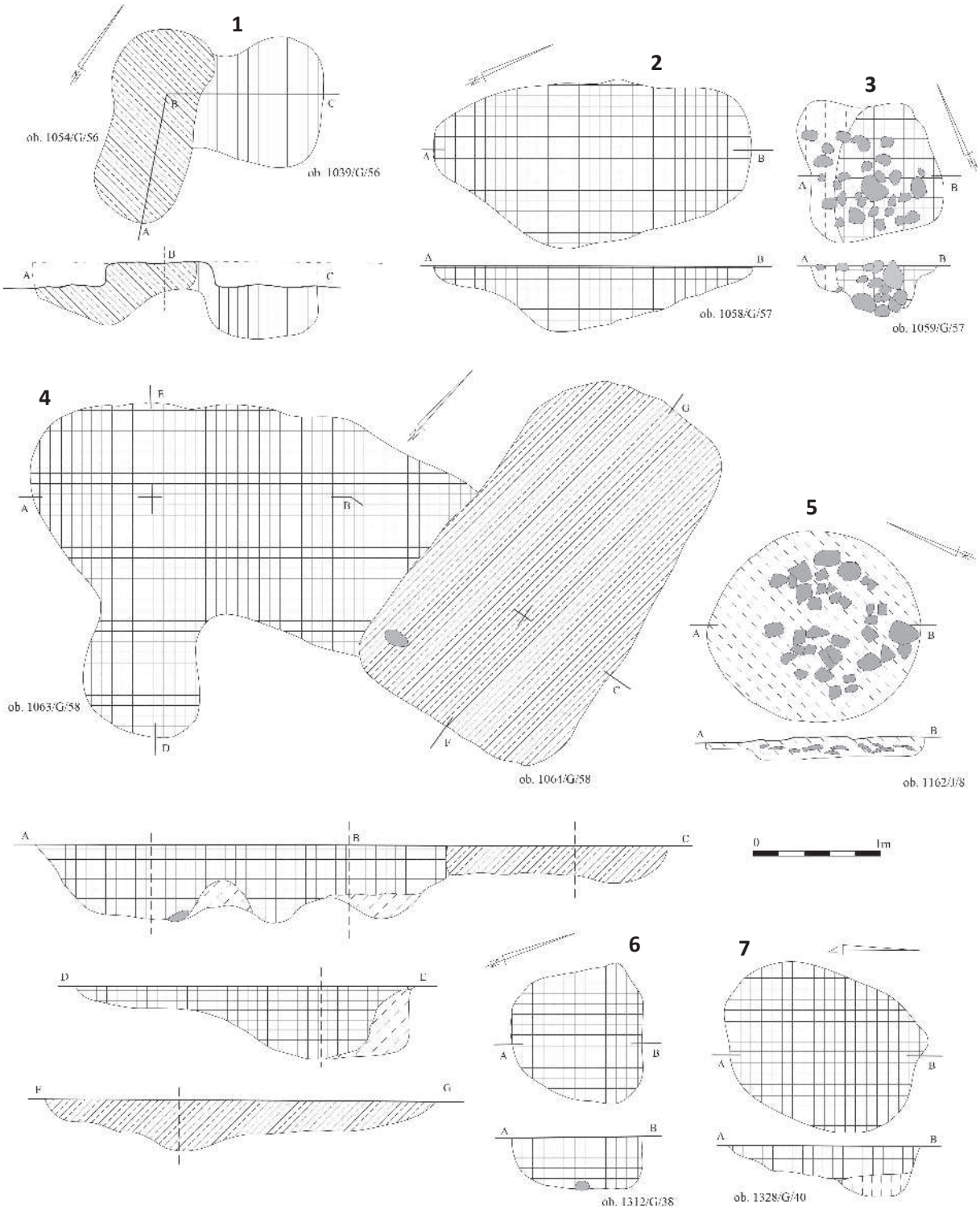

Ryc. 127. Zgórze stan. 1, 2, gm. Strzelce, pow. kutnowski. Plany i profile jam oraz skupisk ceramiki.

Fig. 127. Zgórze, site 1, 2, commune of Strzelce, district of Kutno. Horizontal projections and cross-sections of pits, as well as clusters of pottery.

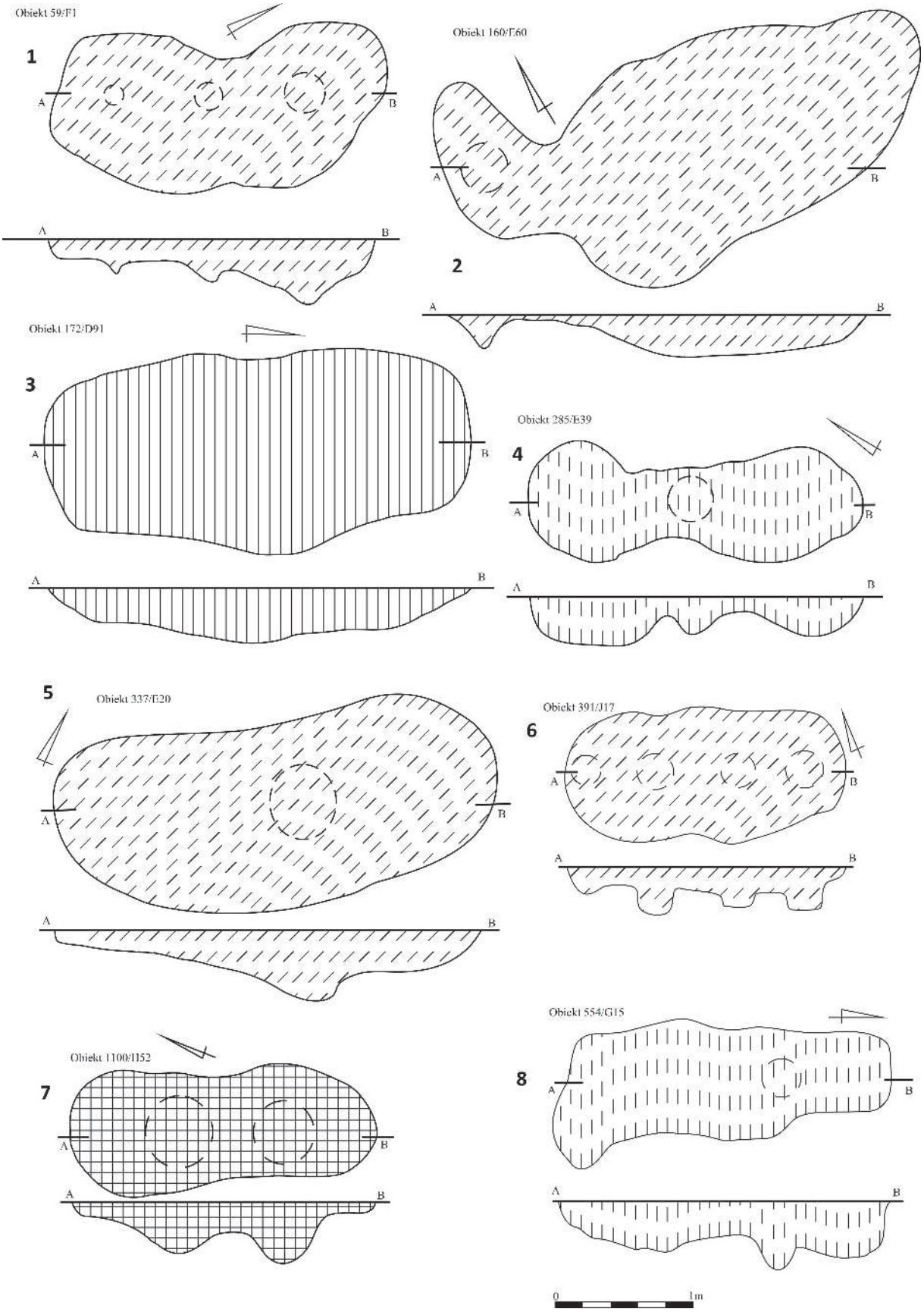

Ryc. 128. Zgórze stan. 1, 2, gm. Strzelce, pow. kutnowski. Plany i profile jam.
Fig. 128. Zgórze, site 1, 2, commune of Strzelce, district of Kutno. Horizontal projections and cross-sections of pits.

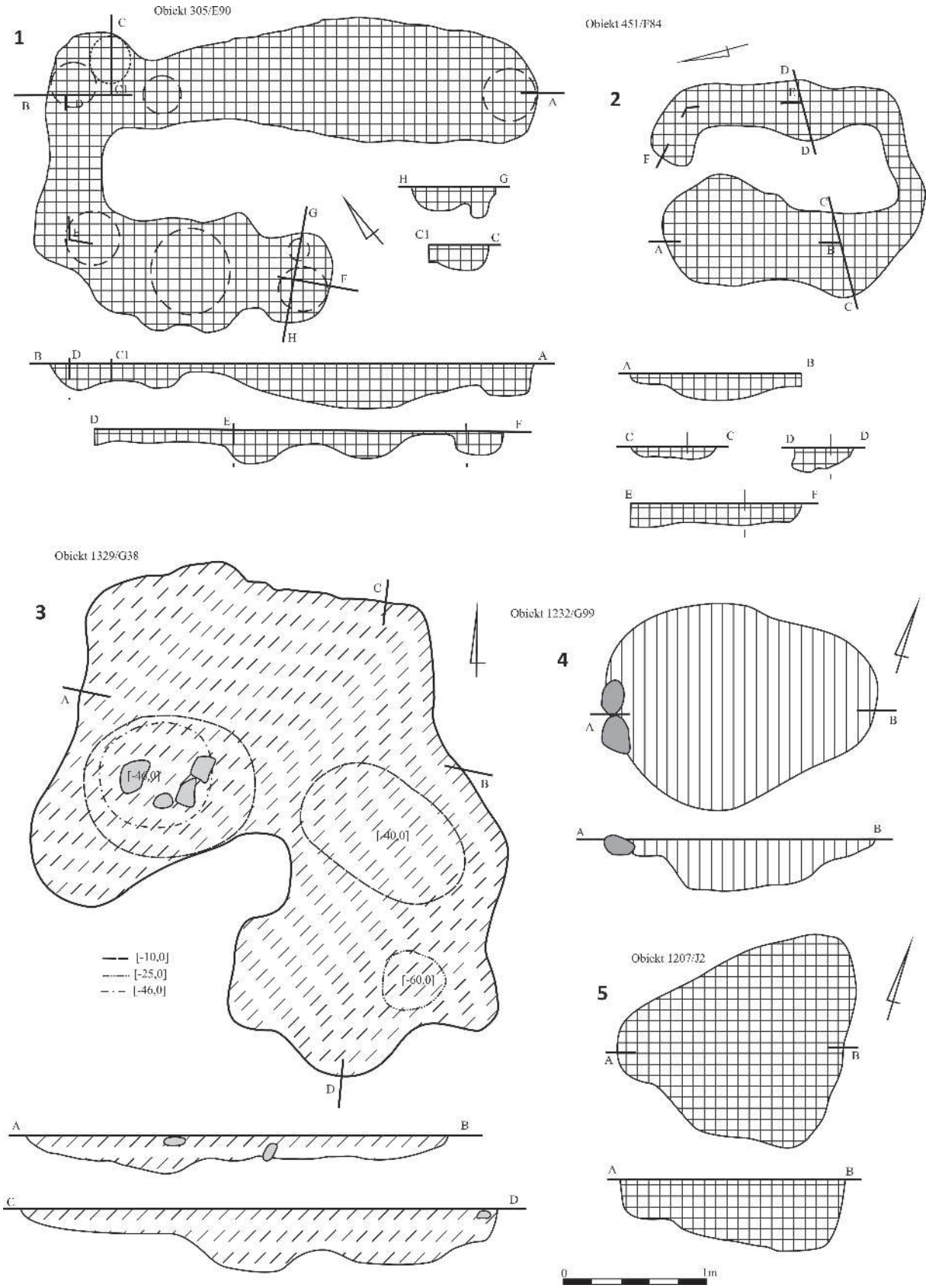

Ryc. 129. Zgórze stan. 1, 2, gm. Strzelce, pow. kutnowski. Plany i profile jam.
Fig. 129. Zgórze, site 1, 2, commune of Strzelce, district of Kutno. Horizontal projections and cross-sections of pits.

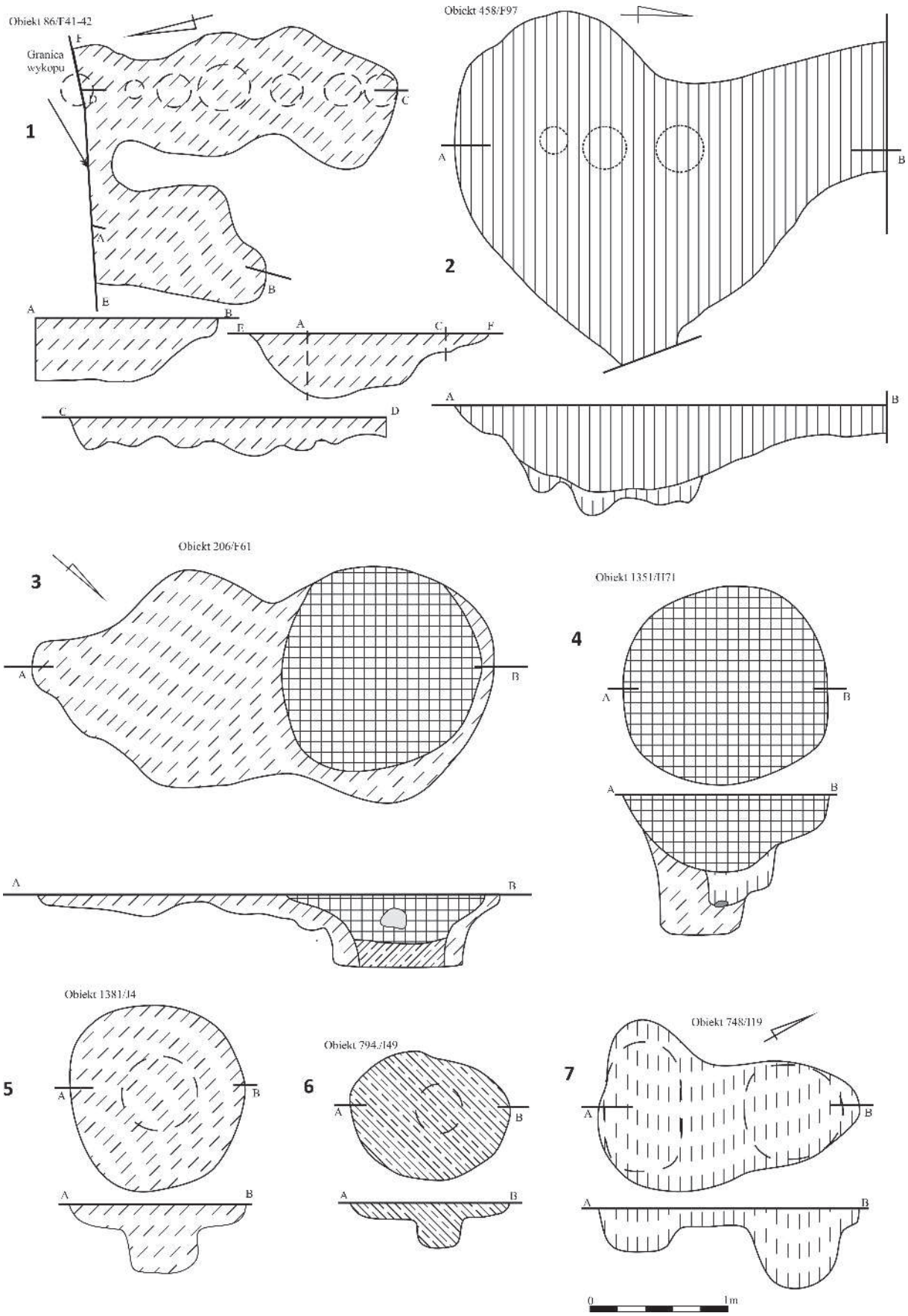

Ryc. 130. Zgórze stan. 1, 2, gm. Strzelce, pow. kutnowski. Plany i profile jam.
Fig. 130. Zgórze, site 1, 2, commune of Strzelce, district of Kutno. Horizontal projections and cross-sections of pits.

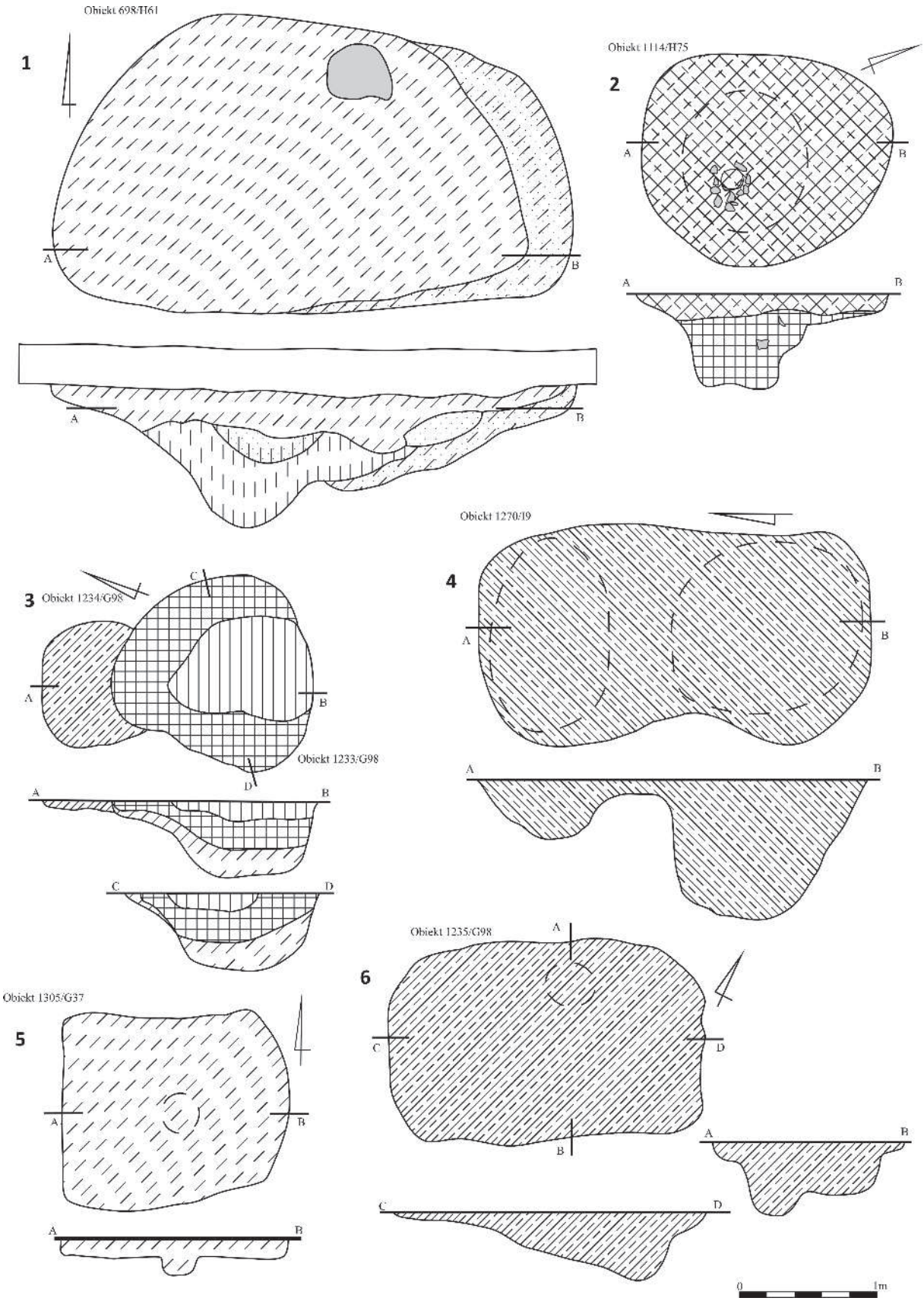

Ryc. 131. Zgórze stan. 1, 2, gm. Strzelce, pow. kutnowski. Plany i profile jam.
Fig. 131. Zgórze, site 1, 2, commune of Strzelce, district of Kutno. Horizontal projections and cross-sections of pits.

Rozplanowanie przestrzenne osad *(Błażej Muzolf)*

Rozplanowanie przestrzenne osad pradziejowych stanowi jedno z węzłowych zagadnień przy odtwarzaniu wewnątrzgrupowej organizacji społeczności pradziejowych. Jednak realizacja tego tematu nastręczała i nadal nastręcza szereg trudności, dlatego też ten temat był dotąd traktowany zazwyczaj dość marginalnie. Tym niemniej w polskiej literaturze przedmiotu znalazł swoje miejsce w szeregu opracowaniach, żeby wymienić: P. I. Bogucki, R. Grygiel (1981), A. Pelisiak (1985), R. Grygiel (1986), S. Kadrow (1991), B. Muzolf (2002). Podsumowania dokonań w tej dziedzinie przeprowadziła ostatnio J. Baron (2005).

Na stanowisku w Zgórzu wydzielono cztery zgrupowania występowania obiektów KŁ, które identyfikujemy z samodzielnymi jednostkami osadniczymi, czyli osadami C1–C4 (ryc. 6). W wyznaczeniu prawdopodobnego zasięgu osad pomocna była także planigrafia materiałów ceramicznych z poszczególnych eksplorowanych arów, których największe nagromadzenie wyznacza przybliżony obszar ich wielkości (ryc. 38). W poszczególnych osadach wyróżniono mniejsze zgrupowania obiektów, które można identyfikować w niektórych przypadkach z reliktami zagród, czyli z podstawową jednostką zagospodarowania przestrzennego osad i podstawową komórką społeczną, jaką jest zasiedlająca je rodzina.

Pojęcie rodziny jest także dość pojemne, gdyż wyróżniamy tutaj rodzinę biologiczną (rodzice, dzieci, dziadkowie) oraz funkcjonalną w składzie: rodzina biologiczna plus osoby związane z nią węzłami ekonomicznymi (J. Ostoja–Zagórski 1989, s. 181). Tak rozumiana rodzina stanowiła w epoce brązu grupę społeczną najniższego rzędu (op. cit.), z którą wiążemy wyróżnione na obszarze osad mniejsze zgrupowania obiektów określone mianem zagród.

Podstawą do wydzielenia poszczególnych zgrupowań obiektów jest głównie bliskość, ale nie tylko, położenia obiektów względem siebie. W obrębie tak wyznaczonych zgrupowań znajdują się obiekty datowane materiałem zabytkowym, jak i takie, które takich materiałów nie zawierały. Odnosi się to m.in. najczęściej do dołów posłupowych, ale również do części różnorodnych jam. Z tego też powodu są one uwzględniane jedynie hipotetycznie w ramach wyznaczonych poszczególnych zgrupowań. Na obszarze stanowiska odnotowano także obiekty pozbawione materiałów datujących lub też z pojedynczymi fragmentami ceramiki, które są lokalizowane poza zgrupowaniami, a które także mogły pozostawać w bliżej nieokreślonym związku funkcjonalnym z poszczególnymi osadami KŁ. Najpewniej są one reliktami bliżej nieuchwytnej działalności społeczności osad, związanej z eksploatacją najbliższego otoczenia osady właściwej. Mogą to być również obiekty młodsze, czy wręcz o pochodzeniu naturalnym, do których wypełnisk dostały się materiały datujące z warstwy kulturowej w wyniku procesów związanych z nowożytną uprawą roli.

Analiza obiektów pod względem ich charakteru umożliwia prawdopodobne określenie funkcji danego zgrupowania i zaliczenie do tzw. zagród – zgrupowań typu A, lub też do zgrupowań o innym przeznaczeniu, np. gospodarczym – zgrupowania typu B. Przy takiej klasyfikacji szczególnego znaczenia nabiera możliwość wyróżnienia w obrębie zgrupowań typu A pozostałości budynków naziemnych, wznoszonych w różnorodnej konstrukcji np. słupowej/zrębowej lub wziemnych o przeznaczeniu mieszkalnym. Jest to podstawowy wyznacznik zgrupowań typu A, co umożliwia jednoznaczne ich zaliczenie do tzw. zagrody. Jednak nie we wszystkich zgrupowaniach, jak będzie można się o tym przekonać, jest to możliwe, gdyż taka sytuacja może być wynikiem m.in. rodzaju konstrukcji w jakiej budynek został wzniesiony. W takim przypadku pomocne w interpretacji danego zgrupowania, jako potencjalnej zagrody, może być również występowanie obok różnorodnych obiektów także jam zasobowych, uznawanych dość powszechnie za piwniczki przydomowe, palenisk, wolnej przestrzeni, gdzie mógł stać ów domniemany budynek oraz liczebność i rodzaj odkrywanych w ich obrębie materiałów zabytkowych, tak w warstwie jak i obiektach (np. rozcieraczy/tłuczków, żaren, naczyń zasobowych, polepy, kości pokonsumpcyjnych, itp.).

Natomiast zgrupowania, w których brak podstaw do jednoznacznego wydzielenia obiektów typu mieszkalnego, przy jednoczesnym nagromadzeniu obiektów w formie różnorodnych jam, w tym także jam zasobowych, możemy uznać za obszar o odmiennym przeznaczeniu funkcjonalnym w ramach osady, np. gospodarczo–magazynowym typu B. Obecnie omówimy rozplanowanie poszczególnych osad.

Osada C1 (ryc. 132). Pełna analiza przestrzenna tej osady nie jest możliwa do przeprowadzenia gdyż nie została ona w całości objęta wykopem badawczym, a ponadto jej część centralną znacznie zniszczyła zabudowa istniejącego do niedawna w tym miejscu funkcjonującego nowożytnego gospodarstwa

rolnego. Być może przebadany fragment stanowi około połowy jej pierwotnego obszaru, o czym będzie jeszcze mowa w dalszej części analizy. Ostatecznie na przebadanym obszarze osady C1 analizowano rozkład przestrzenny obiektów w dwudziestu trzech wyznaczonych zgrupowaniach (od I do XXIII), w ramach których uwzględniono 309 obiektów o zróżnicowanej formie i funkcji, co prezentujemy w zestawieniu tabelarycznym (tabela 58).

Zgrupowanie I – składa się z 9 obiektów na obszarze około 1, 5 ara, do których należy 6 jam, 2 doły posłupowe i jedno skupisko fragmentów naczyń. Być może jest to tylko część zgrupowania, które wykracza poza obszar badań. Brak podstaw do identyfikacji budynku mieszkalnego o konstrukcji słupowej. Nie można wykluczyć, że relikty obiektu o charakterze mieszkalnym kryją się poza badanym obszarem. W zgrupowaniu tym nie wystąpiły również jamy zasobowe. Stwierdzono natomiast duże nagromadzenie materiałów zabytkowych w innych jamach (ryc. 51; 52: 1), zwłaszcza w obiektach 29 (ryc. 121: 2) -125 fragmentów, w 32a – 66 fragmentów i w 90 – 43 fragmentów naczyń, a także w warstwie kulturowej (ryc. 38). Odkryto tutaj m.in. także fragmenty naczynia zasobowego (ryc. 51: 8) i rozcieracz kamienny (ryc. 116). W jego obszarze notujemy także jamy z hipotetycznym dołkiem posłupowym (przegłębieniem) wewnątrz, co może sugerować istnienie nad nimi ich pierwotnego zadaszenia (ob. nr: 29, 33, 90). Wydaje się, iż zaliczenie tego zgrupowania do typu A i określenie mianem zagrody, może być w miarę pewne.

Zgrupowanie II – obejmuje obszar około 1 ara z ośmioma zróżnicowanymi funkcjonalnie jamami. Również w tym zgrupowaniu nie możemy wskazać domu o konstrukcji słupowej. Siedem jam otacza od S i E rozległą nieregularną jamę (ob. 40), o wymiarach 270 × 260 cm (pow. ok. 7, 0 m²) i głębokości 20 cm z przegłębieniem (piwniczka?) do 50cm, z której pozyskano jednak tylko 22 fragmenty naczyń ceramicznych. Być może jama ta wchodziła pierwotnie w skład budynku o charakterze mieszkalnym. W obrębie tego zgrupowania pozyskano z warstwy bardzo liczny materiał ceramiczny (ryc. 38). W takiej sytuacji zaliczamy to zgrupowanie do typu A potencjalnych zagród.

Zgrupowanie III – obejmuje powierzchnię około 1, 0 ara składa się z 11 obiektów, wśród których 2 to jamy zasobowe (ob.: 177, 259). Pozostałe obiekty to 9 jam, w tym dwie z dołami posłupowymi wewnątrz i jeden dół posłupowy. Ogółem dziewięć obiektów jest datowanych materiałem zabytkowym. Jama zasobowa ob. 177, (ryc. 54: 3) dostarczyła licznych materiałów ceramicznych w postaci 68 fragmentów naczyń (ryc. 54: 1, 2). Pozostałe jamy zawierały od 1 do 15 (ob. 55, ryc. 54: 4, 5; ob. 61, ryc. 53: 1, 2; ob. 176, ryc. 53: 6–9) i 43 fragmentów naczyń (ob. 60, ryc. 52: 5–14; 121: 9). Brak w tym zgrupowaniu dołów posłupowych uniemożliwia lokalizowanie w jego obrębie domu słupowego. Jednak odnotowano tutaj także dwie rozległe jamy. Pierwsza z nich o wymiarach 250 × 110 × 46 cm z reliktami trzech dołów posłupowych wewnątrz i pow. 2,75 m² (ob. 59, ryc. 128: 1) z nielicznym materiałem zabytkowym była niewątpliwie zadaszona. Druga z nich czworoboczna, wymiary 310 × 140 × 40 cm i powierzchnią ponad 4,3 m² (ob. 172, ryc. 128: 3) zawierała jednak bardzo nieliczny materiał zabytkowy w postaci 5 fragmentów naczyń (ryc. 53: 4, 5). Nie można jednak wykluczyć, że jama ta mogła pierwotnie wchodzić w skład jakiegoś częściowo zagłębionego w grunt budynku mieszkalnego typu półziemianki z zadaszeniem w konstrukcji szałasowej. W rejonie tego zgrupowania z warstwy kulturowej pozyskano liczny materiał ceramiczny (ryc. 38; 52: 2–4). Jakkolwiek nie można tutaj jednoznacznie wyznaczyć budynku o charakterze mieszkalnym, to wydaje się, że zgrupowanie to można rozpatrywać jako typ A z potencjalną zagrodą.

Zgrupowanie IV – składa się z 7 lub 8 obiektów na powierzchni około 1 ara. Wśród obiektów wyróżniono 2 jamy zasobowe (ryc. 117: 5, 9) oraz pięć innych jam i dół posłupowy. Jamy zasobowe dostarczyły 54 (ob. 64, ryc. 56: 4–8) i 98 (ob. 65, ryc. 57: 1, 2) fragmentów naczyń. Natomiast jama ob. 178 o profilu wannowatym i nieregularnym planie (ryc. 55: 1) mogła spełniać funkcje śmietniskowe, na co wskazuje jej zawartość w liczbie 178 fragmentów naczyń (ryc. 55: 1–10) i fragmenty pokonsumpcyjnych kości zwierzęcych. Brak podstaw do wydzielenia budynku słupowego, ale odkryto tutaj ponownie, jak w poprzednich zgrupowaniach dwie rozległe jamy które mogły wchodzić w skład budynków typu półziemianek mieszkalnych. Pierwsza z nich (ob. 66) to nieregularna w zarysie jama o wymiarach 440 × 240 × 61cm i powierzchni około 10,6 m². Druga o planie czworobocznym (ob. 67 – ryc. 121: 8) miała wymiary 200 × 166 × 60cm i powierzchnię około 3,3m². Obie dostarczyły materiałów zabytkowych, odpowiednio 44 i 21 (ryc. 57: 3–7) fragmentów naczyń. Zwłaszcza obiekt 66 mógł spełniać funkcję mieszkalną, drugi natomiast gospodarczą. Z obrębu tego skupiska pozyskano najliczniejsze materiały ce-

ramiczne, sięgające 300 fragmentów z ara (ryc. 54: 6–12; 55: 11–17; 56: 1–3), co świadczy o intensywności użytkowania tego obszaru (ryc. 38). W zgrupowaniu IV, zaliczonym do typu A upatrujemy kolejnej potencjalnej zagrody.

Zgrupowanie V – obejmuje swym zasięgiem 10 obiektów na powierzchni rzędu 1 ara. W jego składzie wyróżniono 4 jamy, w tym dwie z hipotetycznymi słupami wewnątrz z zawartością materiałów w ilości od 1 do 21 fragmentów naczyń oraz sześć dołów posłupowych. Brak podstaw do wyróżnienia w jego obszarze domu w konstrukcji słupowej. Natomiast odkryte doły posłupowe tworzą dwa oddzielne układy potrójne (trójkątne), które mogą być reliktami konstrukcji np suszarni lub brogów. Wśród czterech jam tylko jedna jama ob. 337 z ewentualnym dołem posłupowym wewnątrz (ryc. 128: 5) charakteryzuje się znacznymi rozmiarami wynoszącymi 320 × 132 × 50 cm i powierzchnią około 4,2 m². Z jej wnętrza wydobyto jednak tylko sześć fragmentów naczyń. Być może spełniała funkcje mieszkalne lub wchodziła w skład budynku naziemnego. W jej pobliżu wystąpiła jama ob. 251 (ryc. 121: 4) z której pozyskano 21 fragmentów naczyń. W przypadku tego zgrupowania brak jednoznacznych podstaw do uznania go za typ A i zaliczyć do zagród. Można tylko dopuszczać możliwość, że jest to forma zaczątkowa tworzącej się potencjalnej nowej zagrody.

Zgrupowanie VI – w jego obszarze uwzględniamy 14 obiektów w postaci siedmiu jam (5 z materiałem zabytkowym) oraz ośmiu dołów posłupowych. Z jam pozyskano bardzo niewielką ilość materiałów zabytkowych w liczbie od 1 do 5 fragmentów (ob. 360, ryc. 57: 8) z wyjątkiem jednej (ob. 281) z której wydobyto 13 fragmentów. Również z warstwy kulturowej na tym obszarze wydobyto niezbyt liczny materiał zabytkowy. Odkryte doły posłupowe nie stwarzają możliwości odtworzenia hipotetycznego budynku słupowego, ale mogą wskazywać na istnienie konstrukcji o charakterze gospodarczym np. suszarni. Nie można wykluczyć, że układ dwóch słupów (ob. 419, 422) wchodził w skład konstrukcji zadaszenia nad jamą ob. 420 (z 5 fragmentami nacz.). W takiej sytuacji omawiane zgrupowanie zaliczamy do typu B, o przeznaczeniu gospodarczym (magazynowo-hodowlanym?) choć ze znakiem zapytania.

Zgrupowanie VII – na powierzchni około 1 ara wyróżniono sześć obiektów w składzie pięciu jam (w tym cztery datowane) i jednego dołu posłupowego. Z odkrytych jam (ob. 277a, b – ryc. 124: 3) wydobyto tylko od 1 do 3 fragmentów naczyń. Jest to obszar silnie zniszczony przez obiekty nowożytne, co może dalece zakłamywać pierwotny skład tego zgrupowania. W takiej postaci, ze względu na minimalną ilość odkrytych tutaj materiałów zabytkowych omawiane zgrupowanie możemy zaliczyć tylko do typu B o przeznaczeniu najpewniej gospodarczym.

Zgrupowanie VIII – zostało wyznaczone hipotetycznie w oparciu o odkryte dwa obiekty. Reszta jego obszaru nie została objęta badaniami, gdyż została zniszczona przez zabudowę nowożytnego gospodarstwa rolnego. Być może funkcję budynku mieszkalnego pełnił tutaj częściowo przebadany obiekt 12 w formie dużej jamy z dołem posłupowym. Byłby to wtedy budynek częściowo zagłębiony w grunt o szerokości około 240 cm i głębokości do 20 cm, w rodzaju półziemianki z zadaszeniem w typie szałasowym. Jednak z jego wypełniska pozyskano tylko 2 fragmenty naczyń, co stawia hipotezę pod znakiem zapytania. Z tego też powodu tylko hipotetycznie możemy je zaliczyć do zgrupowań typu A czyli potencjalnej zagrody.

Zgrupowanie IX – obejmuje 18 obiektów (13 z nich zawierało materiały datujące), wśród których wyróżniono 17 jam, w tym aż 13 o charakterze zasobowym i dół posłupowy. Najliczniejszy materiał zabytkowy pozyskiwano z jam zasobowych (ryc. 117: 3, 4, 6; 118: 6; 121: 5; 124: 1), które w kilku przypadkach mogły pełnić funkcje śmietnikowe, na co wskazuje ich zawartość. Jama zasobowa ob. 56a (ryc. 121: 3) dostarczyła aż 211 fragmentów naczyń, m.in. kubka zdobionego skośnymi facetami (ryc. 59: 1–5). Z jamy – ob. 56, zachowanej fragmentarycznie, wydobyto 48 fragmentów naczyń ze skupiska, z których zrekonstruowano m.in. dwustożkowatą wazę typu W2 oraz garnek typu G3 (ryc. 59: 6–8). Również z innych jam wydobyto od 18 (ob. 278a, ryc. 58: 8–10) po 58 fragmentów naczyń (ob. 42 – 27fr., ryc. 58: 3; ob. 58 –27fr., ryc. 58: 5–7; ob. 276 – 46fr., ryc. 58: 10, 11). Na obszarze tego zgrupowania także z warstwy kulturowej pozyskiwano liczne fragmenty naczyń, co świadczy o intensywności wykorzystywania tej przestrzeni (ryc. 38; 57: 9–12; 58: 1–2, 4).

Charakter odkrytych w tym zgrupowaniu obiektów jednoznacznie wskazuje, że mamy tutaj do czynienia ze specjalną strefą o charakterze gospodarczym, magazynowym (ilość jam zasobowych) i zgrupowaniem typu B, usytuowanym centralnie względem pozostałych zgrupowań, zwłaszcza typu A.

Niewątpliwie było ono funkcjonalnie powiązane z ich użytkowaniem, tworząc wspólny obszar magazynowy dla pobliskich co najmniej 4 – 5 zagród.

Zgrupowanie X – usytuowane peryferyjnie w stosunku do powyżej omówionych tworzy osiem obiektów na obszarze około 1,5 ara. Z sześciu jam tylko cztery dostarczyły fragmentów naczyń w niewielkiej ilości, bo od jednego (ob.16, 18 i 19) do trzech (ob. 8). Ta znikoma ilość materiałów datujących w obiektach oraz ich charakter wskazuje, że mamy tutaj do czynienia ze zgrupowaniem peryferyjnym o przeznaczeniu gospodarczym typu B. Zwraca jednak uwagę dość liczne występowanie materiałów ruchomych w warstwie kulturowej na tym obszarze (ryc. 38).

Zgrupowanie XI – obejmuje 11 obiektów na powierzchni około 1,5 ara. W jego skład wchodzi 6 jam (wszystkie z materiałem datującym) oraz 5 dołów posłupowych. Z jam pozyskano materiał zabytkowego w ilości od 1 fragmentu (ob. 267, 275), 5 (ob. 274) do 13 (ob. 77, ryc. 60: 7) i 33–34 fragmentów (ob. 78, ryc. 60: 4–6). Brak w tym zgrupowaniu możliwości wyznaczenia domu słupowego, jak również ewentualnego rozległego obiektu typu półziemianki. Dość rozległa jama – ob. 136a (wymiary 220 × 70 × 20 cm z przegłębieniem w centrum do 40 cm. (piwniczka?, dół posłupowy?), częściowo uszkodzona przez wkopaną w nią jamę – ob. 136b bez materiałów (ryc. 121: 7), dostarczyła 33 fragmentów naczyń. Razem tworzą dość rozległy obiekt (ok. 300 cm, długości z maksymalną szerokością do 110 cm), który mógłby funkcjonować wewnątrz jakiegoś budynku, zważywszy na fakt, że z ara wokół tego obiektu pozyskano dość liczne materiały ruchome (ryc. 38; 60: 1–3). Doły posłupowe tworzą w tym zgrupowaniu najwyżej układy dwusłupowe, mogące być pozostałościami po jakiś konstrukcjach np. w typie suszarni. Ogólnie należy uznać, że brak podstaw do jednoznacznego interpretowania tego zgrupowania jako pozostałości zagrody. Jest to zapewne kolejne skupisko obiektów o przeznaczeniu czysto gospodarczo-magazynowym typu B.

Zgrupowanie XII – tworzy 17 obiektów, w tym 6 z materiałem datującym na obszarze około 1,5 ara. Wśród nich notujemy 8 jam, w tym jedną o charakterze zasobowym (ob. 204 – 1 fragm. cer., ryc. 117: 10) i 9 dołów posłupowych. Rozkład przestrzenny dołów posłupowych, które skupiają się na południe od obiektów jamowych wyklucza możliwość włączenia ich w skład konstrukcji budynku słupowego. Jednakże mogą one tworzyć jakieś układy dwusłupowe np. suszarni. W zgrupowaniu tym zadziwia duża liczebność materiałów ceramicznych wydobytych z dwóch jam. Obiekt 200 o wymiarach 100 × 39 cm (ryc. 62: 1) dostarczył aż 676 fragmentów naczyń (ryc. 62: 2–6; 63: 1–4), a kolejny – ob. 80a, będący skupiskiem fragmentów naczyń (ryc. 61: 1), dostarczył 256 fragmentów (ryc. 61: 2–10). Obiekt 80a, zawierający oprócz fragmentów naczyń także liczne kamienie eratyczne robi wrażenie wkopania w starszy ob. 80 z którego nie pozyskano materiałów. W takiej sytuacji nie można wykluczyć, że te obiekty wraz z ob. 200 wchodziły w skład większej budowli naziemnej o charakterze mieszkalnym, pełniąc w nim funkcje piwniczek. Wśród zrekonstruowanych naczyń z tych obiektów na uwagę zasługują liczne garnki typu G3 oraz misy, szczególnie misa typu M3 z dwoma uchami pod krawędzią (ryc. 62: 2). Z obszaru tego zgrupowania pochodzą ponadto dwa rozcieracze kamienne i fragmenty naczyń zasobowych (ryc. 116), jak również liczne materiały z warstwy kulturowej (ryc. 38; 60: 10–11). Powyższe zgrupowanie jednoznacznie uznajemy za typ A i intensywnie użytkowaną zagrodę.

Zgrupowanie XIII – w jego skład włączono 23 obiekty (jednoznaczne 19 oraz 3 prawdopodobne: 203, 224, 367), w postaci 15 jam i 7 dołów posłupowych (2 datowane) na obszarze około 1,5 ara. W dziewięciu jamach odkryto materiały zabytkowy w liczbie od 1 do 66 fragmentów naczyń (ob. 233, ryc. 60: 18–20) oraz grudki polepy (ob. 234, 324) i kości zwierzęce (ob. 228, 234, 324). Wśród jam trzy interpretujemy jako jamy zasobowe (ob. 206, 226 i 324), z których tylko jedna, dużych rozmiarów (ob. 324 – ryc. 118; 8) dostarczyła dość licznych materiałów w postaci 41 fragmentów naczyń, kości zwierzęcych oraz grudek polepy. Drugi obiekt 226 z wielowarstwowym wypełniskiem, który mógł pełnić również funkcje jamy zasobowej nie dostarczył materiału zabytkowego. Zwraca uwagę rozległe zaciemnienie obiektu 206 o wymiarach 334 × 170 × 53cm (pow. ok. 5,7 m²), który być może jest pozostałością po budynku w konstrukcji zrębowej lub szałasowej. Jest to nieckowata jama z kolistym w planie warstwowanym przegłębieniem (średnicy ok. 100 cm i gł. ok. 50 cm), w którym wystąpił węgiel drzewny oraz pojedyncze kamienie – być może jest to piwniczka w formie jamy zasobowej usytuowanej wewnątrz budynku (ryc. 130: 3). Niestety z całego obiektu nie pozyskano materiałów datujących. Obiekt ten otacza szereg jam z materiałem ceramicznym oraz podwójny dół posłupowy (ob. 221). W zgrupowaniu odsłonięto aż 9 jam z hipotetycznymi dołami posłupowymi wewnątrz, datowanymi materiałami (ob.

197, 222, 233 – ryc. 121: 6, 234 – z dwoma „dołami" – ryc. 123: 1). Wszystkie zapewne posiadały zadaszenia, zwłaszcza ob. 234 o dużych rozmiarach (150 × 140 cm) z dwoma dołami wewnątrz, z którego wydobyto 66 fragmentów naczyń glinianych, fragmenty kości zwierzęcych oraz grudki polepy, co jest najliczniejszym inwentarzem w obiektach tego zgrupowania. Odkryte obiekty dołów posłupowych nie pozwalają na rekonstrukcję budynku słupowego, występując w układach podwójnych lub trójkątnym (ob.: 232, 239, 240), co notowaliśmy już także w innych zgrupowaniach. Eksploracja warstwy kulturowej tego obszaru, zwłaszcza okolic domniemanego budynku (ob. 206) dostarczyła bardzo licznych materiałów sięgających powyżej 300 fragmentów z ara oraz dwóch rozcieraczy kamiennych (ryc. 116). Naszym zdaniem możemy to zgrupowanie zaliczyć do typu A i uznać za relikty kolejnej zagrody.

Zgrupowanie XIV – należy do jednego z większych i na obszarze około 2 arów, grupuje 38 obiektów**.** W jego składzie wyróżniono 19 jam, w tym aż siedem o charakterze zasobowym tworzących wyraźną koncentrację (ob.: 319, 320, 321, 322, 323, 386, 389, ryc. 118: 2–5, 7). Wszystkie dostarczyły materiałów zabytkowych w liczbie od 6 do 76 fragmentów naczyń (ob. 322, ryc. 63: 5–9), niektóre także fragmentów kości zwierzęcych (ob. 320, 321, 322, 323, 389), grudek polepy (ob. 322 i 389) i tłuczków kamiennych (ob.: 320, 321). Pomimo dość licznych dołów posłupowych brak podstaw do sytuowania w tym skupisku domu słupowego. Wśród innych jam zwraca uwagę ob. 305 w formie podkowiastej z ewentualnymi kilkoma dołami słupowymi wewnątrz (ryc. 129: 1) i 8 fragm. naczyń, który mógłby tworzyć budynek, zważywszy na jego rozmiary wynoszące 340 × 170 × 20 cm (pow. 5,8 m²) o przeznaczeniu np. gospodarczym. Doły posłupowe trzykrotnie tworzą układy trójkątne, być może w dwóch przypadkach pozostając w związku funkcjonalnym z pobliskimi jamami. Układ podwójny (ob. 387, 390) może wchodził w skład konstrukcji zadaszenia nad jamą zasobową ob. 389. W rejonie jam zasobowych obserwujemy także znaczne nagromadzenie materiałów zabytkowych w warstwie kulturowej, ale nie w rejonie domniemanej budowli (ryc. 38). Charakter tego zgrupowania jest trudny do jednoznacznego zdefiniowania. Wydaje się jednak, że mamy tutaj do czynienia ponownie ze wspólną dla kilku zagród strefą magazynowo–gospodarczą (skupisko jam zasobowych, oraz układów potrójnych dołów posłupowych jako suszarni?) i zgrupowaniem typu B, a nie z zagrodą.

Zgrupowanie XV – lokalizujemy na obszarze około 1 ara z 6 obiektami w postaci jednej jamy zasobowej (ob. 297 – 8 fragm. nacz.), jednej jamy z hipotetycznym dołem posłupowym wewnątrz (ob. 117 – 1 fragm. nacz.), dwóch jam bez materiałów datujących i dwóch dołów posłupowych. Jeden z dołów może wchodzić w skład konstrukcji zadaszenia być może jamy zasobowej lub jamy sąsiedniej. Należy przyjąć, ze jest to niewielkie zgrupowanie typu B o charakterze gospodarsko-magazynowym, wchodzące w skład zaplecza którejś z zagród.

Zgrupowanie XVI – tworzą 4 obiekty na powierzchni około 1 ara. Są to trzy jamy oraz jeden dół posłupowy. Tylko jama ob. 291 dostarczyła 20 fragmentów ceramicznych (ryc. 63: 10–12) oraz fragmentów kości zwierzęcych. Pozostałe dwie (ob. 285, 292) od 1 do 3 fragmentów naczyń oraz fragmentów kości zwierzęcych, przy dość licznych materiałach w warstwie kulturowej (ryc. 38). Na uwagę zasługuje podwójna? jama o przeznaczeniu gospodarczym? obiektu 285 z dołem posłupowym na osi, o wymiarach 285 × 90 × 35 cm (pow. około 3,0 m²) co wskazuje, że pierwotnie mogła posiadać zadaszenie typu szałasowego (ryc. 128: 4). Brak jednak podstaw do wydzielenia w obrębie tego zgrupowania obiektu o charakterze mieszkalnym, aczkolwiek wszystkie jamy tutaj odkryte zawierały pokonsumpcyjne szczątki zwierzęce ale tylko nieliczne fragmenty naczyń. Ze względu na pewne oddalenie tego skupiska obiektów od sąsiednich, jego charakter jest trudny do jednoznacznego określenia. Możliwe, że mamy tutaj do czynienia z jakąś bliżej nieokreśloną i nierozpoznaną konstrukcją mieszkalną, którą uzupełniały omawiane obiekty, być może z etapu formowania się kolejnej zagrody. W takiej sytuacji uznajemy to zgrupowanie za potencjalny obszar zagrody, ale z dużym znakiem zapytania.

Zgrupowanie XVII – zostało wyznaczone tylko hipotetycznie ze względu na rozkład przestrzenny innych obiektów i obejmuje tylko jeden obiekt. Jest to rozległa, odsłonięta tylko fragmentarycznie, podkowiasto – rowkowata w planie jama ob. 86 (ryc. 130: 1). Jej znaczne wymiary: szerokość 230 cm i długość obserwowana ponad 170 cm (z pow. ponad 4,0 m²), pozwala przypuszczać, że możemy mieć tutaj do czynienia być może z reliktami budowli o charakterze mieszkalnym. Z jej wnętrza pozyskano 81 fragmentów naczyń (ryc. 64: 2, 3). Pozostała część tego hipotetycznego zgrupowania została zniszczona przez zabudowania nowożytnego gospodarstwa i nie została objęta badaniami. W takiej sytuacji zaliczamy to zgrupowanie do typu A potencjalnych zagród.

Zgrupowanie XVIII – obejmuje 22 obiekty na obszarze około 1,5 ara. Wśród obiektów wyróżniono 7 jam, w tym 4 z potencjalnymi dołami wewnątrz oraz 15 dołów posłupowych. Z sześciu jam pozyskano materiał datujący w liczbie od 5 do 40 fragmentów naczyń. Również w trzech dołach posłupowych odnotowano od 2 do 6 fragmentów naczyń (ob. 146, 148, 215). Odkryte jamy układają się w pewien ciąg liniowy otoczony dołami posłupowymi. Na uwagę zasługuje jama – obiektu 214b, która dostarczyła 40 fragmentów naczyń (ryc. 64: 4–6) oraz jama – ob. 216 z 19 fragmentami (ryc. 64: 7, 8) i grudkami polepy. Odkryte w tym zgrupowaniu doły posłupowe nie dają naszym zdaniem jednoznacznych podstaw do rekonstrukcji domu słupowego. Jest możliwe, że dwa układy liniowe po 4–5 słupów, usytuowane mniej więcej równolegle względem siebie, wchodziły w skład takiego niezbyt foremnego budynku o wymiarach około 2,8 × 4,0m z powierzchnią rzędu 11,0 m², co jest wielkością spotykaną w rozmiarach budynków KŁ. Notujemy także układy liniowe potrójne (ob.: 223, 225, 227) o długości około 3,3 m, które występują także w innych zgrupowaniach i mogą pochodzić z bliżej nieokreślonych konstrukcji o przeznaczeniu gospodarskim, np. suszarni, itd. Mogą jednak także być związane z jakąś budowlą naziemną, gdzie umiejscowione na jego osi dźwigałyby konstrukcję dachu, którego ściany mogły być wniesione np. w technice zrębowej lub typu szałasowego. Analogiczne układy licznie notujemy w kompleksie osad z Grabka (B. Muzolf 2012). Omawiane zgrupowanie obiektów uznajemy ostatecznie za zgrupowanie typu A i prawdopodobną zagrodę.

Zgrupowanie XIX – obejmuje 14 obiektów zlokalizowanych na powierzchni około 1 ara i składa się z 10 dołów posłupowych oraz 4 jam. Wśród tychże jam, jedna o funkcji zasobowej dostarczyła 27 fragmentów naczyń (ob. 400 – ryc. 118: 9). Natomiast na szczególną uwagę zasługuje druga jama – ob. 371, w przybliżeniu trójkątna o wymiarach 270 × 194 × 14 cm z usytuowanym w centrum kolistym przegłębieniem o średnicy około 90 cm i głębokości do 40 cm co mogło stanowić swego rodzaju piwniczkę/jamę zasobową (ryc. 124: 6). Z wypełniska obiektu wydobyto 26 fragmentów naczyń (ryc. 65: 1–2), fragmenty kości zwierzęcych oraz tłuczek kamienny. Znaczne rozmiary tego obiektu sugerują, że pierwotnie mógł on wchodzić w skład większej konstrukcji naziemnej, np. domu, lub też był co najmniej zadaszony w typie szałasowym. Jednoznaczne określenie jego funkcji jest trudne. Być może był on częścią składową budowli mieszkalnej lub też budynku zadaszonego o charakterze magazynowo–gospodarskim. Obie powyższe jamy otacza zespół dołów posłupowych tworzących układy podwójne lub potrójne w formie trójkąta, w których upatrujemy konstrukcji o przeznaczeniu gospodarczym (np. suszarnie lub brogi). Doły posłupowe nie wskazują na możliwość włączenia ich w konstrukcję domu słupowego. W takiej sytuacji skłaniamy się do uznania tego zgrupowania za typ B, tworzącego być może zaplecze gospodarcze zagrody właściwej. Należy jednak zwrócić uwagę na dość liczne występowanie w tym rejonie materiałów w warstwie kulturowej (ryc. 36). Być może należałoby je rozpatrywać wspólnie ze zgrupowaniem XIV o podobnym charakterze. Jest mało prawdopodobne, aby były to relikty zagrody, aczkolwiek ze względu na obecność jamy/jam zasobowych oraz pozostałości kości pokonsumpcyjnych nie można tego do końca wykluczyć.

Zgrupowanie XX – na powierzchni blisko 6 arów, tworzy 36 obiektów, wśród których aż 26 to doły posłupowe. Tylko 6 obiektów w tym dwie jamy (ob. 122, 258) dostarczyły materiałów zabytkowych w liczbie od 1 do 3 fragmentów. Jednak z warstwy kulturowej w części arów tego obszaru pozyskano dość znaczne ilościowo materiały ruchome w postaci fragmentów naczyń ceramicznych (ryc. 38, 65: 3–4). Nie odkryto tutaj żadnych przedmiotów kamiennych typu żarna, rozcieracze, tłuczki kamienne (ryc. 116). Obiekt 258 to jednoznaczna jama zasobowa (2 fragm. ceramiki) z bocznym słupem wspierającym zadaszenie (ryc. 123: 2). Należy zwrócić uwagę na rozległą nieregularną jamę (ob. 160) z jednym dołem posłupowym przy krótszym boku, usytuowaną w centrum tego zgrupowania, o wymiarach: 360 × 160 × 30 cm (pow. 5,8 m²), która jednak nie dostarczyła materiału datującego. Ze swymi rozmiarami mogłaby wchodzić w skład budynku naziemnego, np. o przeznaczeniu magazynowym lub innym. Liczne doły posłupowe tego zgrupowania nie tworzą układów przestrzennych, które sugerowałyby, że możemy tutaj mieć do czynienia z klasycznymi budynkami słupowymi. Tym niemniej niektóre z nich układają się w ciągi liniowe po dwa, trzy lub cztery, wchodząc w skład być może np. konstrukcji suszarni lub płotów. Zidentyfikowano także potrójne układy dołów posłupowych tworzących konstrukcje trójkątne, będące zapewne również odmianą suszarń lub też brogów do przechowywania siana, słomy.

Omawiane zgrupowanie trudno jednoznacznie określić ze względu na charakter występujących tutaj obiektów i ich rozkład przestrzenny, zważywszy, że zajmuje ono w pewnym stopniu pozycję cen-

tralną, wokół którego są rozlokowane pozostałe zgrupowania tworząc swego rodzaju plac wewnętrzny. Plac ten o wymiarach około 29,0 × 22,0 m (proporcje 4: 3) miałby dla usytuowanych wokół niego zgrupowań przeznaczenie gospodarsko-magazynowe.

Zgrupowanie XXI– jest szczególnie interesujące ze względu na charakter zidentyfikowanych tutaj na obszarze około 1,5 ara, 26 obiektów w postaci 11 różnorodnych jam i 16 dołów posłupowych. Odnotowano tutaj tylko jedną potencjalną jamę zasobową – ob. 22 (ryc. 121.1) z pozostałościami naczynia, m.in. z otworem w dnie (ryc. 65: 5) i grudkami polepy. Obiekt ten zlokalizowano na zewnątrz rozległej jamy – ob. 21 z reliktami dołów posłupowych wewnątrz (ryc. 66: 2) w której odkryto kamienie, kości zwierzęce i 68 fragmentów naczyń (ryc. 66: 3). Jego wymiary wynoszące 380 × 120 × 30 cm (pow. ok. 4,6 m²) sugerują, że możemy mieć tutaj do czynienia z reliktem budynku o charakterze mieszkalnym ustawionym w przybliżeniu na osi W-E. Towarzyszy mu od N szereg dołów posłupowych (ob. 49, 48, 47, 45 może także i 142), które wydają się tworzyć jego ścianę północną. Wymiary tej budowli miałyby wtedy około 3,0 × 4,0 m i powierzchnię ok. 12 m². W zgrupowaniu tym wystąpiły dodatkowo jeszcze kolejne trzy rozległe jamy z reliktami domniemanych dołów posłupowych wewnątrz, tj. ob. 20, 119 i 120. Obiekt 20 (ryc. 122.3), to jama z dwoma dołami posłupowymi i 17 fragmentami naczyń o wymiarach 260 × 230 × 28 cm (pow. ok. 6,0 m²). Natomiast obiekt 119 to w zasadzie zespół obiektów (ryc. 122.1), gdzie właściwy obiekt 119 o wymiarach 260 × 200 cm (pow. 5,2 m²) z dwoma dołami posłupowymi na osi dłuższej i nieckami pomiędzy nimi, przecina starszy obiekt 119a (jama z dołem posłupowym) i nakrywa starszy ob. 119b (dół posłupowy), dodatkowo kryjąc w swoim wnętrzu jeszcze piwniczkę lub kolejny dół posłupowy (ob. 119c). W przypadku obiektu 119 mamy niewątpliwie do czynienia z kolejną budowlą o zadaszeniu najpewniej typu szałasowego, wspartym co najmniej na dwóch słupach, a z jej wypełniska wydobyto 27 fragmentów naczyń. Kwestią dyskusyjna jest, czy była to budowla wyłącznie o funkcji gospodarczej, czy też mogła spełniać także funkcje mieszkalne. Obiekt 120 to podłużna jama z co najmniej 2 lub 3 słupami wewnątrz ustawionymi na osi wzdłużnej (wymiary: 190 × 90 × 30 cm), która dostarczyła tylko 4 fragmentów ceramiki. Można w niej upatrywać samodzielnego obiektu z zadaszeniem, ale nie można także wykluczyć sytuacji, iż pierwotnie mogła ona tworzyć całość z sąsiadującym ob. 20. Mielibyśmy wtedy do czynienia z kolejnym i to bardzo dużym obiektem, częściowo zagłębionym w grunt, z którego uchwycilibyśmy wtedy bliżej jedynie zarysy i doły posłupowe jej ściany południowej. Wymiary tej hipotetycznej budowli mogłyby mieć ok. 260 × 450 cm i powierzchnię blisko 12,0 m². Co jest wielkością analogiczną do budowli odtwarzanej w oparciu o obiekt 21 i szereg dołów posłupowych. Czy byłby to budynek typu mieszkalnego czy też gospodarczego trudno na to odpowiedzieć.

Inne jamy otaczają te budowle od północy i wschodu dostarczając także materiałów zabytkowych, m.in. z niewielkiej jamy ob. 51 wydobyto 33 fragmenty naczyń w tym stożkowaty czerpak (ryc. 65: 6). Obiekty pozostałych dołów posłupowych, z przykładowym ob. 118 (ryc. 123: 3), koncentrują się w części SW zgrupowania, tworząc m.in. dwa układy trójkątne. Są to układy powtarzające się dość często, w obrębie poszczególnych zgrupowań, będące zapewne pozostałością po suszarniach lub brogach. Również warstwa kulturowa w obrębie tego zgrupowania dostarczyła dość licznych materiałów (ryc. 38), a ponadto dwóch kamiennych tłuczków/rozcieraczy (ryc. 116).

Omawiane zgrupowanie jednoznacznie zaliczamy do typu A z reliktami rozbudowanej zagrody, być może nawet z trzema budynkami naziemnymi o charakterze mieszkalnym i gospodarczym, wzniesionymi tak w konstrukcji słupowej jak i „szałasowej".

Zgrupownaie XXII – zostało rozpoznane częściowo ze względu na wykraczanie jego domniemanego zasięgu poza obszar objęty badaniami i obejmuje hipotetycznie 16 obiektów na obszarze około 1,5 ara, w postaci sześciu jam i 10 dołów posłupowych. W zgrupowaniu tym na specjalną uwagę zasługuje tylko częściowo odsłonięty i eksplorowany obiekt 300 o fragmentarycznych zadokumentowanych wymiarach wynoszących 330 × 250 × 25 cm i powierzchni odsłoniętej ponad 8,0 m², a sięgającej zapewne ponad 10,0 m², z trzema dołami posłupowymi wewnątrz (ryc. 67: 1). Z dużym prawdopodobieństwem możemy uznać, że jest to blisko połowa budynku częściowo zagłębionego w grunt o charakterze mieszkalnym, który został wzniesiony w konstrukcji słupowej lub mieszanej(?). Jeśli nasze obserwacje są słuszne to jego powierzchnia wynosiłaby ok. 16 m². Z wypełniska obiektu wydobyto 163 fragmenty naczyń glinianych, w tym fragmenty wazy amforowatej typu W4A zdobionej guzkami otoczonymi łukowatymi kanelurami (ryc. 67: 2–5). W zgrupowaniu tym obok wspomnianego obiektu – budynku znajduje się również 5 innych jam o nieokreślonym przeznaczeniu, z których tylko z ob. 447 wydobyto 1 frag-

ment naczynia a z ob. 451, 21 fragmentów. Ten ostatni obiekt sprawia pewne trudności interpretacyjne ze względu swoją formę. Jest to obiekt rowkowy w układzie podkowiastym (ryc. 129: 2), czym nawiązuje do podobnych obiektów z ewentualnymi dołami posłupowymi wewnątrz, które odkryto w zgrupowaniu XIV i XVII. W pewnym stopniu może on nawiązywać do tzw. wykrotów, ale jego wypełnisko jest jednowarstwowe i składa się z czarnej próchnicy, co naszym zdaniem wyklucza jego naturalne pochodzenie. Natomiast kilka odkrytych obiektów interpretowanych jako doły posłupowe tworzy na NW od domniemanego budynku mieszkalnego i ob. 451 układ liniowy z przejściem (?) co może sugerować istnienie np. swego rodzaju fragmentarycznego ogrodzenia(?). Jednak przynależność tej konstrukcji do tego poziomu chronologicznego jest dyskusyjna, gdyż brak w nich materiałów datujących.

Powyższe zgrupowanie zaliczamy jednoznacznie do typu A, i uznajemy za pozostałości kolejnej zagrody.

Zgrupowanie XXIII – zostało wyznaczone tylko hipotetycznie w oparciu o jeden obiekt 458. Dalsze składniki tego ewentualnego zgrupowania niestety pozostają najpewniej w partii nie objętej badaniami. Obiekt 458 to w obrysie nieregularna dużych rozmiarów jama, w której być może mamy także do czynienia z pozostałościami dołów posłupowych, co sugerowałoby jej pierwotne zadaszenie (ryc. 130: 2). Z jej wypełniska pozyskano 24 fragmenty naczyń (ryc. 68: 3–4). Powyższe zgrupowanie tylko hipotetycznie uznajemy za relikty kolejnej potencjalnej zagrody.

Po omówieniu poszczególnych zgrupowań osady C1 należy dokonać podsumowania ustaleń dotyczących jej przebadanej części. Jakkolwiek można by sądzić, że wszystkie wyznaczone zgrupowania mogą być pozostałościami tzw. zagród, to analiza charakteru obiektów w poszczególnych zgrupowaniach takiemu twierdzeniu przeczy.

Podstawowym kryterium identyfikacji danego zgrupowania z zagrodą było wyróżnienie wśród obiektów hipotetycznej budowli, która mogłaby spełniać funkcje mieszkalne. W przypadku osady C1 jest to kłopotliwe, gdyż pomimo odkrycia w poszczególnych zgrupowaniach szeregu dołów posłupowych nie zidentyfikowano ich typowych układów (może z wyjątkiem jednego), które można by interpretować jako pozostałości słupowych domów mieszkalnych. W takiej sytuacji skupiono się na innych obiektach, które mogły taką funkcję spełniać. W szczególności zwrócono uwagę na rozległe obiekty w postaci jam, od dość nieregularnych po owalne i czworoboczne, niekiedy ze śladami dołów posłupowych wewnątrz, z których pozyskiwano najczęściej, ale nie zawsze, liczne materiały zabytkowe. Ostatecznie, obiekty te zinterpretowaliśmy jako pozostałości wnętrz budowli częściowo zagłębionych w grunt w formie półziemianek, z zadaszeniem najpewniej tak jak w typie szałasowym. Nie można także wykluczyć, że ponad nimi znajdowały się jeszcze konstrukcje zrębowe, na których wsparto dopiero zadaszenie.

Ważne jest czy obserwowany układ przestrzenny obiektów i wyznaczonych w oparciu o nie zgrupowań, zezwala na głębsze wnioski związane z rozplanowaniem całej osady, jak również identyfikowanie tych układów z pewnymi strukturami społecznymi, które charakteryzowały społeczność zamieszkującą wioskę w pradziejach. Jak się wydaje na tak postawioną tezę można już teraz z pełnym przekonaniem odpowiedzieć twierdząco.

Naszym zdaniem cała osada C1 została założona na planie mniej więcej owalnym (owalnica) z placem centralnym. Średnica zewnętrzna obwodu obejmującego wszystkie odkryte 23 zgrupowania wynosi około 110 × 130 m, przy około 45–50 m średnicy placu centralnego.

W wyniku badań odsłonięto najprawdopodobniej blisko połowę całego obszaru tak rekonstruowanego planu osady. Układ obiektów w odkrytej części sugeruje, że całość osady dodatkowo dzieliła się na cztery strefy/kwartały: NW, NE i SE, SW. Z tych stref (kwartałów), tylko NW i SW zostały objęte badaniami całkowicie, a pozostałe tylko fragmentarycznie.

Ważne ustalenie stanowi fakt, że obie przebadane strefy charakteryzują się, naszym zdaniem, całkowicie odmiennym ich wewnętrznym rozplanowaniem przestrzennym. W kwartale NW sytuujemy dziewięć zgrupowań (Z.II – Z.X). Osiem z nich tworzy część centralną kwartału wpisując się w owal o średnicach rzędu 48,0 × 34,0 m (proporcje 4: 3?), spośród których siedem (Z.II – Z.VIII) tworzy wieniec zgrupowań, promieniście otaczających owalny, lokalny „plac centralny" o średnicy około 13,0 × 15,0 m zajęty przez zgrupowanie Z.IX. Obiekty poszczególnych zgrupowań występują najczęściej na obszarze około 1,5 ara, które można obrysować dla ich uczytelnienia owalem o dłuższej średnicy wynoszącej średnio około 13,0 m. Co jest istotne, przedłużenie tych średnic/promieni, powoduje, że krzyżują się one w punkcie centralnym „placu". W takiej sytuacji można przypuszczać, że przy realizacji planu tej stre-

fy/kwartału, zaplanowany owal podzielono na 9 działek pod „zabudowę" z „placem centralnym". Na zewnątrz tego podstawowego wieńca lokalizujemy jeszcze jedno enigmatyczne zgrupowanie Z.X. Analiza poszczególnych zgrupowań wskazuje, że nie wszystkie z nich spełniały funkcje zagród (czyli max. 9 zagród/rodzin). Wydaje się, że pewnie tylko w przypadku trzech (II, III i IV), zaś w dwóch (V i VIII) prawdopodobnie możemy upatrywać reliktów zagród, czyli 5 rodzin (maksymalnie 7 przy uznaniu także Z.VI i VII za relikty zagród w początkowej fazie ich tworzenia). Pozostałe cztery zgrupowania (VI, VII, IX i X) uznajemy za obszary o szeroko pojętym przeznaczeniu gospodarczym. Wśród nich zgrupowanie IX stanowi klasyczny przykład obszaru o charakterze magazynowym z jamami zasobowymi, służący najpewniej wszystkim zagrodom, aczkolwiek i w obszarze niektórych zagród także notujemy pojedyncze jamy zasobowe, co może mieć jeszcze inny wydźwięk. Zgrupowania uznane za potencjalne zagrody obejmują N część tej strefy/kwartału, mając przed sobą część gospodarską na placu centralnym tego kwartału.

Również warstwa kulturowa w strefie/kwartale NW dostarczyła znacznych ilości materiałów zabytkowych tworząc swego rodzaju centrum, co potwierdza intensywność użytkowania tak wydzielonego obszaru w ramach całej osady o powierzchni rzędu 18 arów.

Znacznie trudniej jest analizować układ przestrzenny strefy/kwartału SW, na który składa się dziesięć zgrupowań (X-XX). Jakkolwiek również i w tej strefie zgrupowania obiektów mieszczą się generalnie w owalu o średnicach około 63,0 × 47,0 m (proporcje w przybliżeniu 4: 3), to ich rozkład przestrzenny jest odmienny. Wydaje się, że centrum tej strefy wyznacza owalny lub zbliżony do czworoboku plac o średnicach około 28,0 × 21,0 m i powierzchni blisko 600 m² (588 m²) z proporcjami w przybliżeniu jak 4: 3. Na tak wyznaczonym placu skupiają się obiekty zgrupowania XX o przeznaczeniu czysto gospodarczym, ale o odmiennym charakterze, aniżeli to jest widoczne w strefie NW. Są to bliżej nieokreślone konstrukcje słupowe i pojedyncze jamy. Wokół placu rozlokowano natomiast pięć zgrupowań pierwszego wieńca (XI-XV), które także można wpisać w owal 52,0 × 38,0 m, także o proporcjach jak 4: 3, i łączną powierzchnią z placem centralnym około 16 arów. Co istotne, rozkład obiektów w tych zgrupowaniach, jeżeli obwiedziemy je analogicznymi owalami jak w strefie NW, przyjmują odmienne układy niż w strefie poprzedniej, gdzie był to układ promienisty. Dłuższe osie zgrupowań tego kwartału układają się mniej więcej równolegle do boków owalnego lub zbliżonego do czworoboku placu centralnego (ryc. 132). Na zewnątrz tego pierwszego, wewnetrznego wieńca zgrupowań ulokowano kolejne cztery zgrupowania tworzące wieniec zewnętrzny (XVI – XIX).

Wyróżnienie w centrum strefy SW owalnego, względnie czworobocznego placu, pozwala także na dalsze zabiegi planistyczne, mające na celu wyjaśnienie sposobu rozplanowania wewnętrznego całej tej strefy. Poprowadzenie przekątnych placu powoduje podział całej rozpatrywanej przestrzeni na osiem segmentów, które możemy uznać za pojedyncze działki w ramach I i II wieńca zgrupowań. W każdej z tak wydzielonych działek mieszczą się nasze podstawowe wydzielone zgrupowania. Trzeba tutaj jednak dokonać pewnej uwagi odnoszącej się do zgrupowań XI i XIV z wieńca I. Oba były rozpatrywane jako pojedyncze, ale można również przyjąć, że jednak były to oddzielne zgrupowania wpisujące się w wyznaczone właśnie działki. W przypadku zgrupowania XIV, byłoby to zgrupowanie XIVa, które mieści w sobie skupisko jam zasobowych z obiektami towarzyszącymi o przeznaczeniu magazynowym i byłby to odpowiednik zgrupowania IX (centralnego) w strefie NW. Uzupełnieniem byłoby zgrupowanie XIVb z nielicznymi obiektami także o przeznaczeniu gospodarczym. Natomiast zgrupowanie XI także wykazuje możliwości odmiennego podziału na podstawowe skupisko obiektów (XIa) i pojedynczy obiekt jako zaczątek skupiska XIb. W przypadku wieńca zewnętrznego zgrupowań, jakkolwiek dwa z czterech wpisują się w zaproponowany model podziałów tzw. działek, to jednak wydaje się, że w tym przypadku były one lokalizowane nieco odmiennie niż w wieńcu zgrupowań wokół placu.

Również w przypadku strefy SW poszczególne zgrupowania charakteryzują się podobnymi, jak w strefie NW powierzchniami, wynoszącymi najczęściej około 1,5 ara, ale są, jak się wydaje, w przypadku niektórych z nich (XIII, XVIII), nieco bardziej wydłużone (obiekty układają się bardziej liniowo) z dłuższą średnicą wynosząca około 16,0 m przy około 13,0 m w strefie NW. Analiza poszczególnych zgrupowań tej strefy, podobnie jak w przypadku strefy NW wskazuje, że nie wszystkie z nich mogły spełniać funkcje zagród, czyli maksymalnie 10 zagród. Wydaje się, że tylko w czterech przypadkach raczej pewnie (XII, XIII, XVII i XVIII), zaś w dwóch prawdopodobnie (XI-XIa, XVI) możemy upatrywać relikty zagród, czyli siedzib maksymalnie 6 rodzin. Zgrupowania te koncentrują się w NE i E części tej strefy. Pozostałe cztery zgrupowania (XIV, XV, XIX i XX – plac) uznajemy za obszary o szeroko pojętym prze-

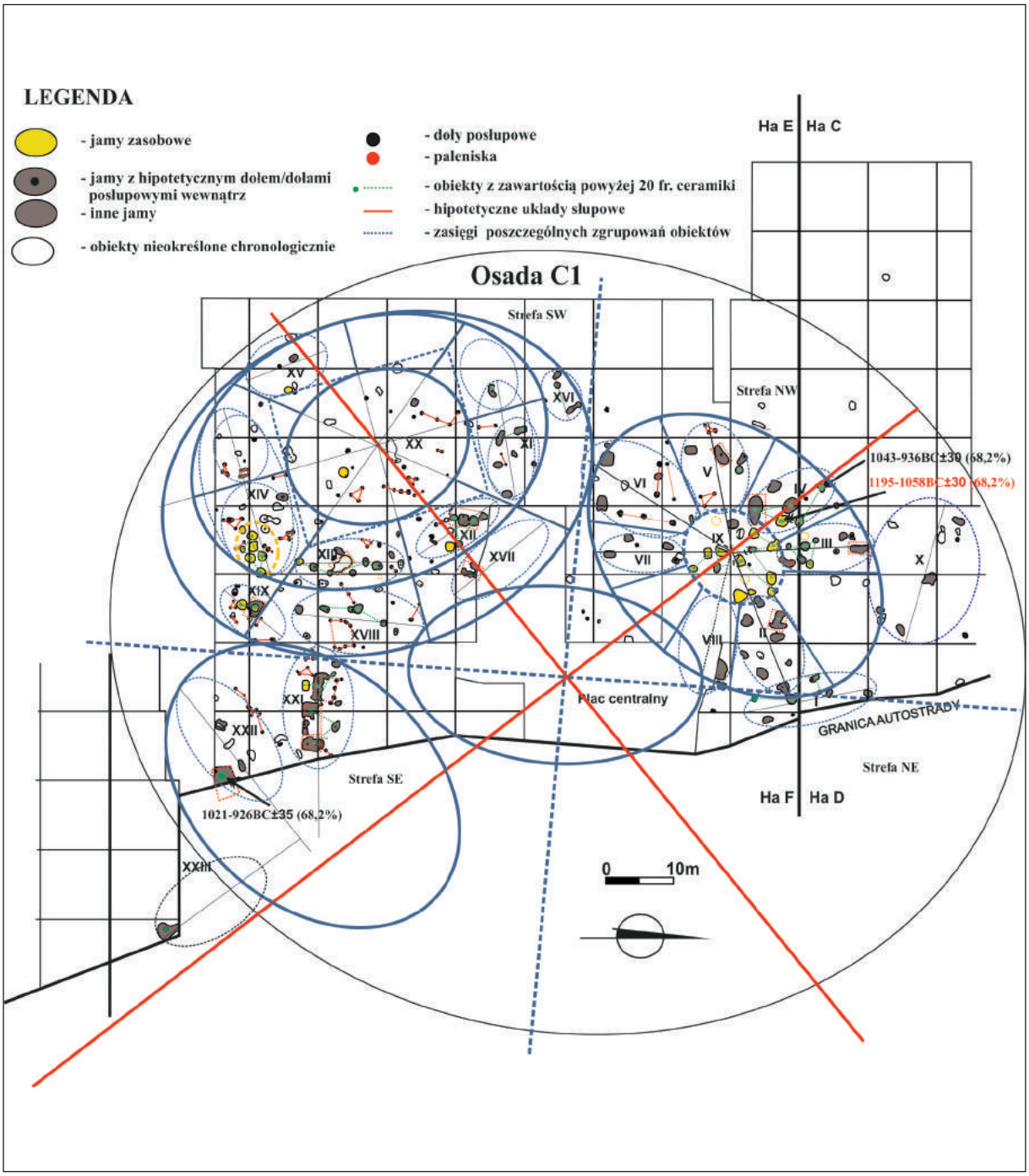

Ryc. 132. Zgórze stan. 1, 2, gm. Strzelce, pow. kutnowski. Rozplanowanie przestrzenne osady C1.
Fig. 132 Zgórze, site 1, 2, commune of Strzelce, district of Kutno. Spatial distribution of settlement C1.

znaczeniu gospodarczym, które leżą na zapleczu zgrupowań uznanych za zagrody. Powierzchnia całkowita strefy SW obejmowałaby obszar około 20 arów.

Podobnie jak w przypadku strefy NW także warstwa kulturowa w strefie SW dostarcza znacznych ilości materiałów zabytkowych, tworząc kolejne centrum, co potwierdza słuszność wydzielenia tej strefy w ramach całej osady C1 (ryc. 38).

Kolejna strefa SE obejmuje tylko dwa lub trzy zgrupowania (XXI-XXIII), z czego dwa odkryte tylko fragmentarycznie (XXII-XXIII). Układ obiektów w tych zgrupowaniach, a zwłaszcza ich przekątnych skłania nas do przypuszczenia, że całość tej strefy/kwartału mogła być zorganizowana analogicznie jak w strefie NW, czyli w układzie promienistym wokół lokalnego „placu" centralnego. Na szczególną

uwagę zasługuje w tej strefie zagroda XXI, gdzie identyfikujemy być może trzy budynki o najpewniej różnej funkcji. Szczególnie obiekt 21 z towarzyszącymi mu dołami posłupowymi tworzy zapewne dom o charakterze mieszkalnym.

Do ostatniej ze stref – NE, należy najpewniej fragment zgrupowania I o rozkładzie obiektów całkowicie odmiennym od zgrupowań stref NW i SE, ale nawiązującym do układu zgrupowań strefy SW. Być może w omawianej strefie mamy także do czynienia z analogicznym, lub zbliżonym rozplanowaniem przestrzeni, z podobną ilością zgrupowań i zagród jak w strefie/kwartale SW.

Ostatecznie uznajemy, że w tak wydzielonych strefach, w ich częściach przebadanych, możemy uznać za potencjalnie pewne 16 zagród z pośród 23 zgrupowań, czyli mielibyśmy do czynienia z 16 rodzinami. Jeżeli natomiast chodzi o całość osady C1, to jedynie hipotetycznie przyjmując analogiczny układ zgrupowań w strefach pozostających poza obszarem badanym mielibyśmy do czynienia z 24 zagrodami (po 5–7 na każdą ze stref).

Po omówieniu wydzielonych stref osady C1 trzeba postawić pytanie, czym jest spowodowane to wewnętrzne zróżnicowanie ich rozplanowania, jak i całej osady. Czy nie może to sugerować obecności czterech poszerzonych rodzin, na które składało się kilka rodzin podstawowych zamieszkujących poszczególne zagrody.

Omawianą osadę C1 zaliczamy do typu średnio długotrwałych, funkcjonującej zapewne przez kilkanaście lat (pokolenie?), aż do wyjałowienia okolicznych gruntów. Brak złożonych układów stratygraficznych (nakładających się jam, itd.) wskazuje, że większość obiektów funkcjonowała jednocześnie.

Tabela 58. Zestawienie rodzaju obiektów w poszczególnych zgrupowaniach osady C1

Numer zgrupowania	jamy zasobowe	jamy z dołem posłupowym	inne jamy	doły posłupowe	skupiska cer./ nacz.	suma obiektów	powierzchnia zgrupowania (w arach)	nr ob. mieszk. /gospodarczy /wym. (w cm.) / pow.
Z.I – Zagroda	-	3	3	2	1	9	ok. 1,5	-
Z.II – Zagroda		2	6	-	-	8	ok. 1,0	Ob. 40 – 270×260×20, pow. 7.0 m²
Z.III – Zagroda	2	2	6	1	-	11	ok. 1,0	Ob. 172 – 310×140×40, pow. 4.3m²
Z.IV – Zagroda	2	-	5	1	-	8	ok. 1,0	Ob. 66 – 440×240×61, pow. 10,6m²
Z.V – Zagroda?	-	2	2	6	-	10	ok. 1,0	Ob.337 – 320×132×50, pow. 4.2m²
Z.VI – gospodarcze	-	-	7	7	-	14	ok. 1,5	–
Z.VII – gospodarcze	-	1	4	1	-	6	ok. 1,0	-
Z.VIII – Zagroda	-	2	-	-	-	2	ok. 1,5	-
Z.IX – gospodarcze	13	-	4	1	-	18	ok. 2,0	-
Z.X – gospodarcze	-	-	8	-	-	8	ok. 1,5?	-
Z.XI – gospodarcze	-	1	5	5	-	11	ok. 1,5?	-
Z.XII – Zagroda	1	1	5	9	1	17	ok. 1,5	-
Z.XIII – Zagroda	3	9?	3	7	-	22	ok. 1,5	Ob. 206 – 334×170×53, pow. 5.7m²
Z.XIV – gospodarcze	7	7	5	19	-	38	ok. 2,0	Ob. 305 – 340×170×20, pow. 5.8m²
Z.XV – gospodarcze	1	1	2	2	-	6	ok. 1,0	-
Z.XVI – Zagroda	-	1	2	1	-	4	ok. 1,0?	-

Numer zgrupowania	jamy zasobowe	jamy z dołem posłupowym	inne jamy	doły posłupowe	skupiska cer./ nacz.	suma obiektów	powierzchnia zgrupowania (w arach)	nr ob. mieszk. /gospodarczy /wym. (w cm.) / pow.
Z.XVII – Zagroda?	-	1	-	-	-	1	ok. 1,5	Ob.86 – 230×170(fr.)×46, pow. 4.0m²
Z.XVIII – Zagroda	-	4	3	15	-	22	ok. 1,5	-
Z.XIX – gospodarcze	1	-	3	10	-	14	ok. 1,0	Ob. 371 – 270×194×15, pow. 5.2m²
Z.XX – gospodarcze	1	5	4	26	-	36	ok. 6,0	-
Z.XXI – Zagroda	1	5	5	16	-	27	ok. 1,5	Ob. 20 – 260×230×28, pow. 6.0m² Ob.119 – 260×200×26, pow. 5.2m²
Z.XXII – Zagroda	-	1	5	10	-	16	ok. 1,5	Ob. 300 – 330×250×25, pow. >8.0m²
Z.XXIII – Zagroda?	-	-	1	-	-	1	ok. 1,5	-
Suma:	32	48	28	139	2	309	-	-

Osada C2 (ryc. 133). Skupisko obiektów określone jako osada C2 jest zlokalizowane w zachodniej części przebadanego obszaru w strefie II stanowiska (ryc. 6) i znajduje się na niewielkim wyniesieniu, otoczonym naturalnymi obniżeniami. Również ta osada została objęta badaniami zapewne tylko częściowo, choć można przypuszczać, że odsłonięto jej zdecydowaną większość, (około 60% pierwotnej powierzchni). W jej obrębie wyznaczono dziewiętnaście podstawowych zgrupowań obiektów – od I do XIX. Ogółem w analizie zgrupowań osady C2 uwzględniono 285 obiektów o różnym charakterze (tabela 59). Obiekty pozbawione materiałów datujących zostały włączone do poszczególnych zgrupowań tylko hipotetycznie, co odnosi się głównie do dołów posłupowych, ale nie tylko, bo również ze względu na podobieństwo i bliskość obiektów datowanych (zwłaszcza znajdujące się w przestrzeni wykreślanych owali poszczególnych zgrupowań). Pomimo to, pomiędzy zgrupowaniami pozostały także kolejne obiekty bez przypisania kulturowego, które mogły wchodzić w skład niektórych z nich lub też są pozostałością po eksploatacji terenu o niezidentyfikowanym charakterze. Nie wykluczone ponadto, że część z nich stanowi formy naturalne nie przekształcone antropogenicznie.

W ramach rozplanowania przestrzennego osady wyróżniono pięć stref zgrupowań. Ich prezentację rozpoczniemy od strefy I, która naszym zdaniem, tworzy część centralną osady, złożoną z dwóch zgrupowań odsłoniętych całkowicie w obszarze wykopu badawczego. Jednak strefa ta zapewne jest większa i wykracza poza obszar objęty badaniami.

Strefa I.

Zgrupowanie I – obejmuje 16 obiektów na powierzchni około 1,5 ara, w tym: 6 jam zasobowych, 8 o innych charakterze oraz dół posłupowy i skupisko ceramiki. Obecność jedynie pojedynczego dołu posłupowego jednoznacznie wyklucza obecność w obrębie tego zgrupowania domu słupowego. W takiej sytuacji należy zwrócić uwagę na obszerny obiekt 1055 o wymiarach 232 × 166 × 40 cm i powierzchni ok. 3,9 m², który mógł spełniać funkcję mieszkalną, lub też wchodzić w skład budowli naziemnej. Z jego wnętrza pozyskano 63 fragmenty naczyń. Notujemy tutaj także drugi duży obiekt 1051 o wymiarach 488 × 140 × 50 cm (pow. 6,83 m²) w formie rowkowatej, o trudnym do sprecyzowania charakterze, z którego pozyskano 35 fragmentów naczyń, pełniącego być może jakieś funkcje magazynowe z szałasowym zadaszeniem lub długiej ziemianki mieszkalnej.

Zwraca uwagę liczna obecność jam zasobowych z bogatymi materiałami zabytkowymi liczącymi od 13 do 108 fragmentów naczyń (ob. 663, ryc. 73: 1–7). Interesujący jest przedmiot w formie niewielkiego glinianego lejka wydobyty z jamy zasobowej ob. 1050, który może być łączony ewentualnie z metalurgią brązu (ryc. 73: 4). Pozostałe jamy o nieokreślonym charakterze dostarczyły zdecydowanie mniej licznych materiałów, bo od 3 do 24 fragmentów. Z obiektu 595 o charakterze skupiska, pozyska-

no 56 fragmentów naczyń. Skupisko to wystąpiło w towarzystwie obiektu dołu posłupowego (ob. 666), który pierwotnie mógł wchodzić w skład jakiegoś zadaszenia nad nim. Nie odkryto w tym zgrupowaniu żadnych narzędzi kamiennych (ryc. 116), natomiast odnotowano w warstwie kulturowej znaczne nagromadzenie materiałów ceramicznych co świadczy o intensywności użytkowania tego obszaru (ryc. 38).

Zgrupowanie II – obejmuje powierzchnię około 1,5 ara z 15 obiektami, z czego 12 to różnorodne jamy, w tym 3 o charakterze zasobowym, jedno palenisko i jeden dół posłupowy. Brak liczniejszych dołów posłupowych wyklucza istnienie w jego obrębie domu słupowego. Notujemy natomiast kilka dużych jam, wśród których możemy upatrywać pozostałości po budowlach o charakterze mieszkalnym. Ob. 1036 to jama o nieregularnym zarysie z hipotetycznym dołem posłupowym wewnątrz, co może sugerować istnienie zadaszenia, o wymiarach: 280 × 160 × 40 cm i pow. około 4,5 m². Natomiast drugi ob. 1058, jest nieco mniejszy i ma zarys owalny z wymiarami: 248 × 130 × 50 cm i pow. rzędu 3,2 m² (ryc. 127: 2). Być może w związku funkcjonalnym z tym obiektem pozostaje jedyny dół posłupowy (ob. 1038) usytuowany w jego pobliżu. Z obu obiektów pozyskano materiał datujący w liczbie odpowiednio 11 i 43 fragmentów naczyń. Większej liczby fragmentów naczyń dostarczyły inne obiekty, m.in. jama ob. 654 – 83 fragmenty (ryc. 74: 10–11), czy też palenisko (ob. 1059) w liczbie 59 fragmentów, w tym fragmenty dużej wazy typu W3 (ryc. 75: 2). Odkryte palenisko miało formę czworoboczną z dużą ilości spalenizny i przepalonych kamieni (ryc. 75: 1). Najliczniejszych i zróżnicowanych materiałów dostarczył ob. 572, który sklasyfikowaliśmy jako jamę zasobową (ryc. 74: 6). Z tego obiektu pozyskano 117 fragmentów naczyń (ryc. 74: 7–9), a ponadto fragmenty: żarna, rozcieracza, buławki kamiennej (ryc. 115: 2) i kości zwierzęce. Zapewne jego pierwotną rolę jamy zasobowej wykorzystano ostatecznie jako śmietniskową. Z pozostałych dwóch jam zasobowych tylko ob. 652 dostarczył 5 fragmentów naczyń. Również jama (ob. 656) z hipotetycznym dołem posłupowym wewnątrz dostarczyła 25 fragmentów naczyń, a istnienie owego ewentualnego słupa w jej wnętrzu sugeruje o jej pierwotnym zadaszeniu i przeznaczeniu gospodarczym, np. magazynowym, zważywszy na jej dość znaczne rozmiary (200 × 110 × 52 cm, pow. 2.2 m²). Zgrupowanie nr II uznajemy jednoznacznie za pozostałość zagrody.

Strefa II otacza promieniście rozłożonymi zgrupowaniami centralną strefę I tworząc wokół niej swego rodzaju wieniec od E, N i najpewniej także W. W skład strefy II wchodzi pięć odsłoniętych zgrupowań (III-VII) oraz być może kilka kolejnych (w liczbie około 4–5?) znajdujących się hipotetycznie na obszarze poza wykopem badawczym.

Zgrupowanie III – obejmuje 17 (19?) obiektów na powierzchni około 1,5 ara. Wśród obiektów wyróżniono 9 jam o niezidentyfikowanej funkcji, jedną jamę zasobową (ob. 1285) oraz jedno palenisko i osiem dołów posłupowych. Tylko 10 obiektów dostarczyło materiałów zabytkowych w liczbie od 1 do 27, głównie fragmentów naczyń. Z jamy zasobowej (ob. 1285) wydobyto tylko dwa fragmenty. Najliczniejszych fragmentów naczyń dostarczyła jama obiektu nr 1277 o wymiarach 210 × 126 × 57 cm i pow. ok. 2,6 m² (ryc. 124: 8) w liczbie 27 (ryc. 75: 10–11). Jej charakter, a zwłaszcza profil sugeruje, że mogła ona pełnić funkcje zasobowe lub piwniczki przydomowej czy też wręcz piwniczki wewnątrz budynku naziemnego. Kolejna jama o zarysie nieregularno-ósemkowatym (ob. 563) i głębokości do kilku centymetrów miała w swoim wnętrzu na dłuższej osi być może 2 słupy (lekkie przegłębienia) po konstrukcji zadaszenia dostarczyła 21 fragmentów (ryc. 75: 8). Z innej niewielkiej jamy ob. 566 wydobyto co prawda tylko 7 fragmentów naczyń, ale aż 3 tłuczki kamienne. W obrębie zgrupowania zidentyfikowano także pojedyncze okrągłe palenisko (ob. 567, ryc. 125: 7). Zwraca uwagę znacznie większa liczebność występujących tutaj dołów posłupowych w kilku układach. W pierwszym rzędzie jest to potrójny układ liniowy (ob. 1278–1282–1283) o długości około 6,0 m. Być może w tym wypadku, ze względu na wielkość zachowanych dołów, mamy do czynienia ze słupami (sochami) wspierającymi konstrukcję dachu budowli naziemnej. Powstałby wtedy budynek (może w typie szałasu) o długości około 6,0 m i możliwej szerokości około 3,0 m, co daje powierzchnię rzędu 18 m². Dwa kolejne doły posłupowe tworzą układ podwójny (ob. 674–678), a trzy potrójny w układzie trójkątnym (ob. 675–676–677), co notujemy także w innych naszych zgrupowaniach. Niewielkie nasycenie materiałem zabytkowym tak warstwy kulturowej, do kilkudziesięciu fragmentów (ryc. 38), jak również i obiektów w obszarze tego zgrupowania stwarza pewne trudności w interpretacji jego charakteru. Jednak przy założeniu, że obiekt nr 1277 mógł wchodzić w skład budowli mieszkalnej i przy obecności innych układów słupowych o przeznaczeniu najpewniej gospodarskim i innych obiektów zadaszonych dopuszcza możliwość uznania tego zgrupowania za zagrodę.

Zgrupowanie IV – na obszarze około 1 ara uwzględniono tylko 8 obiektów z których cztery są datowane materiałem zabytkowym. Wśród nich wyróżniono 5 jam, skupisko fragmentów naczynia zasobowego oraz 2 doły posłupowe. Jamy dostarczyły tylko od 1 do 6 fragmentów naczyń (ob. 1286, ryc. 76: 1–2; ob. 539, ryc. 76: 3, 85: 11–12). Na uwagę zasługuje w tym zgrupowaniu centralnie usytuowana jama obiektu 1305 o czworobocznym planie z centralnie usytuowanym dołem posłupowym i wymiarami: 166 × 144 × 16 cm o pow. około 2,4 m². Niewątpliwie pierwotnie posiadał on zadaszenie. Z jego wypełniska pozyskano jednak tylko 1 fragment naczynia co raczej wyklucza jego funkcje mieszkalne, choć w tym wypadku mógł spełniać funkcje magazynowe Obiekt ten jest otoczony pozostałymi niewielkimi jamami, układem podwójnym 2 dołów posłupowych (ob. 1289, 1291) i skupiskiem 149 fragmentów naczyń (ob. 600). Ten obraz uzupełnia ob. 539 z dwoma hipotetycznymi słupami wewnątrz o pow. ok. 3,3 m² i 6 fragmentów ceramiki. Omawiane zgrupowanie najpewniej spełniało odmienne funkcje w organizacji osady, np. gospodarskie i pozostawało w jakimś związku funkcjonalnym z którąś z pobliskich zagród, lub też jest zaczątkiem formowania się kolejnej zagrody. Z powyższych powodów uznajemy to zgrupowanie jedynie za potencjalną zagrodę z dużym znakiem zapytania.

Zgrupowanie V – obejmuje obszar około 1,5 ara i charakteryzuje się znaczną liczbą obiektów. W jego obrębie zidentyfikowano co najmniej 23 (26?) obiekty, w tym: 7 jam o charakterze zasobowym, 11 jam o innym charakterze (3 z dołami posłupowymi wewnątrz) oraz 8 dołów posłupowych. W tej liczbie tylko doły posłupowe i jedna jama nie dostarczyły materiałów datujących, który w pozostałych był dość liczny. Również w tym zgrupowaniu układy odkrytych dołów posłupowych wykluczają istnienie w jego obrębie domu wzniesionego w konstrukcji słupowej. Odnotowujemy natomiast rozległą „czworoboczną" jamę z prawdopodobnym dołem posłupowym oraz, być może, z zagłębionym paleniskiem z kamieniami (ob. 1329), którego wymiary 350 × 330 × 44 dają powierzchnię około 11,5 m² (ryc. 78). Z jego wnętrza wydobyto 126 fragmentów naczyń (ryc. 79: 1–4) oraz fragment kamiennego żarna nieckowatego. Niewątpliwie możemy przypuszczać, że mamy tutaj do czynienia z pozostałością budowli o charakterze mieszkalnym. W jej otoczeniu wystąpiło zgrupowanie jam zasobowych i innych jam z licznym materiałem zabytkowym i grudkami polepy (ob. 660–16 fragmentów, ryc. 79: 5–6; ob. 1294 – 81, ryc. 76: 9–11; ob. 1300–39, ryc. 76: 7; ob. 1308–113, ryc. 77: 1; ob. 1312–34, ryc. 77: 3; ob. 1314–51, ryc. 77: 4–5). Wśród jam o charakterze zasobowym na uwagę zasługuje obiekt 1304 (ryc. 120: 5) o zarysie czworobocznym i wymiarach 230 × 230 cm (pow. ok. 5,3 m²), w którego centrum usytuowano właściwą okrągłą, cylindryczną jamę zasobową o średnicy ok. 120 cm i głębokości 90 cm od powierzchni obserwacji (od pow. gruntu pierwotnego zapewne miała około 140 cm). Forma i wielkość tego obiektu dość jednoznacznie sugeruje, ze pierwotnie wchodził on w skład jakiejś budowli naziemnej, zadaszonej. Brak śladów po słupach dopuszcza możliwość istnienia budowli o konstrukcji zrębowej (nie wykluczając wszakże typu szałasowego). Z samej jamy pozyskano jednak tylko 8 fragmentów ceramiki, ale ponadto 20 grudek polepy i rozcieracz kamienny. Polepa wystąpiła także w kilku kolejnych jamach (ob. 660, 1300, 1304, 1306). Obok wzmiankowanych narzędzi kamiennych z ob. 1304, 1329 także z jamy zasobowej ob. 1312 pozyskano kolejne dwa tłuczki/rozcieracze. Odkryte w zgrupowaniu doły posłupowe tworzą w dwóch przypadkach najpewniej układy podwójne (ob. 637, 640; 1296, 1297). Kolejne dwa pozostają zapewne w związku funkcjonalnym z jamami zasobowymi, wchodząc w skład konstrukcji ich zadaszeń typu szałasowego (dół ob. 1303 z jamą 1314 i dół ob. 1309 z jamą 1300). W przypadku dwóch jam (ob. 658 i 1308) w ich wnętrzu identyfikujemy hipotetyczne ślady po dołach posłupowych, co wskazuje na możliwość ich zadaszenia konstrukcjami typu szałasowego.

Omówione zgrupowanie uznajemy jednoznacznie za pozostałości rozbudowanej zagrody z jednoznacznym budynkiem mieszkalnym (ob. 1329) oraz budowlami gospodarskimi.

Zgrupowanie VI – o powierzchni rzędu 1,5 ara obejmuje 22 obiekty. Wśród nich notujemy ponownie aż 19 jam, w tym: 10 o charakterze zasobowym i 9 (3 z dołami posłupowymi wewnątrz) o innym przeznaczeniu i tylko trzy doły posłupowe. Tylko 3 obiekty nie dostarczyły materiałów zabytkowych, w trzech było od 4 do 5 fragmentów, a w pozostałych od kilkunastu do ponad 100 fragmentów.

Przy braku dołów posłupowych które mogłyby wyznaczać zarys budowli o charakterze mieszkalnym, na uwagę zasługuje jama ob. 648 o zarysie czworoboczno-nieregularnym i wymiarach 280 × 220 × 67 cm, z powierzchnią ponad 6,2 m² (ryc. 80). Pozyskano z niej 157 fragmentów naczyń, kamienny gładzik oraz fragmenty kości zwierzęcych (ryc. 81: 6–11). Narusza ona starszy obiekt nr 628, być może o charakterze zasobowym i również o znacznych rozmiarach (ryc. 80), ale niezbyt licznym mate-

riałem ruchomym (ryc. 81: 1–3). Nie można wykluczyć, że oba te obiekty wchodziły w skład kolejnych budowli naziemnych tego zgrupowania. W ich otoczeniu występuje 5 jam o charakterze zasobowym, zazwyczaj z bardzo bogatym materiałem zabytkowym, liczącym od kilkudziesięciu (ob. 623–54; ob.629–98, ryc. 82: 1–4; ob.620–43, ob.630–111) do 123 fragmentów naczyń glinianych (ob. 621, ryc. 81: 12–13). Wśród nich należy zwrócić uwagę na 2 obiekty. Pierwszym z nich jest obiekt 623 (ryc. 125: 2), a drugim obiekt 630 z którego wydobyto fragmenty bardzo dużej wazy o charakterze zasobowym (ryc. 82: 5–6). Również pozostałe jamy zasobowe charakteryzowały się bogatym materiałem ceramicznym (ob. 635–34, ob. 642–40, ryc. 81: 4–5). Z jamą zasobową ob.635 łączymy 2 doły posłupowe (ob. 639 i 682), które mogły wchodzić w skład konstrukcji jej zadaszenia typu szałasowego. Inne jamy o niesprecyzowanym bliżej przeznaczeniu, m.in. te z domniemanymi słupami wewnątrz (ob.: 643, 646, 1067/2), dostarczały zazwyczaj znacznie mniej obfitych materiałów, w liczbie od 2,4 (ob. 646, 626) po 21 fragmentów (ob. 647).

Omawiane zgrupowanie reprezentuje kolejną rozbudowaną zagrodę o znacznej intensywności i długim użytkowaniu, o czym świadczy m.in. bogaty inwentarz ceramiczny pozyskany z warstwy kulturowej tego obszaru, sięgający 100 i więcej fragmentów z ara (ryc. 38) oraz przykłady obiektów o złożonej stratygrafii (ryc. 80).

Zgrupowanie VII – obejmuje powierzchnię około 1,5 ara na której odkryto 20 obiektów. Co interesujące, natrafiono tutaj na różnorodne jamy, w kilku przypadkach o znacznych rozmiarach, zawierające przeważnie bogaty inwentarz materiałów zabytkowych. Na 20 obiektów datowano materiałami 18 z nich. Odkrycie tylko dwóch, pojedynczych dołów posłupowych wyklucza istnienie budynku słupowego. Natomiast kilka, zazwyczaj nieregularnych w formie jam o dużych rozmiarach, może być pozostałością po części zagłębionej budowli o charakterze mieszkalnym. W pierwszym rzędzie na uwagę zasługują dwa obiekty, tj. obiekt 1064/1 nakładający się na obiekt 1063 (ryc. 127: 4). Obiekt młodszy 1064/1 o wymiarach 310 × 180 × 40 cm i pow. ok. 5,8 m² dostarczył 162 fragmentów naczyń (ryc. 83: 6–11) i kamiennej osełki. Natomiast z obiektu starszego 1063, o wymiarach zachowanych ok. 340 × 180/260 × 60 cm i pow. ok.6,2 lub 8,8 m² pozyskano 167 fragmentów naczyń oraz fragmenty zębów zwierzęcych. Kolejny duży obiekt nr 1072 o nieregularno czworobocznym zarysie i wymiarach 212 × 200 × 20 cm miał pow. ok. 4,2 m² i zawierał 79 fragmentów naczyń (ryc. 84: 11–12) i 2 rozcieracze kamienne. Kolejny obiekt o zarysie „trójkątnym" nr 1073 i wymiarach 300 × 232 × 80 cm dostarczył aż 188 fragmentów naczyń i fragmenty kości zwierzęcych. W tym ostatnim przypadku w jego wnętrzu być może istniał słup wspierający zadaszenie jamy o charakterze może także zasobowym. W takiej sytuacji na obszarze omawianego zgrupowania możemy mieć do czynienia z następstwem dwóch lub nawet trzech domów mieszkalnych o konstrukcji zagłębionej (ob. 1063, 1064/1 i może 1072) uzupełnionych przez inne jamy z zadaszeniem typu szałasowego. Również z nich pozyskano materiał zabytkowy w liczbie od 1do 4 (ob.: 1042/1, 1047, 1085, 1052, 1049), 17–19 fragmentów (ob.: 1075, 1074/2) po 63 fragmenty w kolejnych (ryc. 84, 85: 1–8).

Niewątpliwie również w przypadku tego zgrupowania mamy do czynienia z długotrwałą i intensywnie użytkowaną zagrodą o czym świadczy bardzo liczny materiał w warstwie od około 200 do ponad 300 fragmentów z ara (ryc. 38) oraz stratygrafia obiektów.

Strefa III otacza najpewniej dookolnym (? – ze względu na zasięg obszaru badanego) wieńcem zgrupowania strefy II. W ramach tej strefy wyróżniono 6 podstawowych zgrupowań oznaczonych numerami od VIII do XIII. Podobnie jak w przypadku poprzednich dwóch stref, zapewne także i w tej strefie, mamy jeszcze do czynienia z kilkoma zgrupowaniami, które lokują się poza obszarem badanym (na W) w liczbie co najmniej kilku (może 5–6).

Zgrupowanie VIII – obejmuje obszar około 1 ara i zawiera tylko 7 obiektów (w tym 5 datowanych materiałem zabytkowym) w postaci 3 jam (dwie z hipotetycznymi dołami wewnątrz), 2 doły posłupowe oraz 2 skupiska fragmentów ceramiki. Ponownie na uwagę zasługują dwie wydłużone jamy obiektów 549 i 554. Zwłaszcza ob. 554, o wymiarach 254 × 82 × 50 cm i powierzchni rzędu około 2,0 m² w swym wnętrzu zawiera ślad po ewentualnym centralnym słupie wchodzącym w skład jego hipotetycznego zadaszenia (ryc. 128: 8). Z jego wnętrza pozyskano 16 fragmentów naczyń. Również w jamie ob. 550 (z 1 fragmentem naczynia) stwierdzono obecność słupa wewnętrznego. Oba obiekty miały więc potencjalne zadaszenie w typie szałasowym. Na przeciw powyższych jam, lecz w pewnym oddaleniu, jakby na obwodzie placu pomiędzy obiektami, odkryto 2 skupiska fragmentów naczyń. W obiekcie 831 odkryto 26 fragmentów (ryc. 85: 13), a w 837 – 21 fragmentów. Warstwa w tym obszarze dostarczyła po kilkadziesiąt fragmentów naczyń (ryc. 38). Trudno zinterpretować charakter tego zgrupowania, być może jest to część

większej całości, która ma swoją kontynuację poza wykopem badawczym i tworzy w istocie rozleglejszą zagrodę. Dlatego opowiadamy się jedynie za hipotetycznym uznaniem tego zgrupowania za zagrodę.

Zgrupowanie IX – obejmuje 17 obiektów na powierzchni około 2,5 arów, wśród których tylko 8 jam i dołów posłupowych dostarczyło materiałów datujących w liczbie od 1 do 8, a najwięcej bo 24 fragmentów naczyń odkryto w najmniejszej jamie ob. 476. Zgrupowanie to jest o tyle interesujące, że przy braku możliwości identyfikacji w jego obrębie budowli typu mieszkalnego, w części centralnej całego zgrupowania wystąpił kwadratowy układ czterech dołów posłupowych, tworzących albo niewielki budynek(?) lub też bróg wsparty na czterech słupach (ob.: 532, 534, 535, 577 – wzmocniony[?] podwójnymi ob. 578), o wymiarach około 3 × 3 m. Wokół tej konstrukcji w dość znacznym oddaleniu układają się wieńcem pozostałe obiekty. Dwa z nich to jamy najpewniej z dwoma dołami posłupowymi wewnątrz (ob. 526 i 599), co wskazuje na obecność ich ewentualnego zadaszenia. Zwłaszcza obiekt 526 charakteryzuje się dość dużymi rozmiarami rzędu 300 × 154 cm i powierzchnią ok. 4,6 m² (z 1 fragmentem ceramiki) i mógł pełnić funkcję magazynową.

W przypadku tego zgrupowania mamy do czynienia najpewniej z jego przeznaczeniem czysto gospodarczym, służącym być może którejś z zagród z partii centralnej osady, zważywszy dodatkowo na fakt niewielkiej ilości artefaktów (do 30–40 fragmentów z ara) odkrytych na jego obszarze (ryc. 38; 85: 9–10) jak i w obiektach.

Zgrupowanie X – składa się ono z 22 obiektów na powierzchni około 1,5 ara, w tym 13 z materiałem datującym. Wyróżniono 13 różnorodnych jam tworzących jego centrum oraz 1 skupisko fragmentów naczyń i 8 dołów posłupowych. Wśród jam 3 identyfikujemy jako jamy zasobowe (ob. 605, 606 – ryc. 86: 3) i prawdopodobnie 1334. Z jamy ob. 606 wydobyto 82 fragmenty naczyń, m.in. fragmenty dużego wygładzanego garnka esowatego typu G3 (ryc. 86: 4). Brak podstaw do wyznaczenia domu w konstrukcji słupowej. Jednak niektóre jamy o dość dużych rozmiarach i z liczną zawartością materiałów zabytkowych być może są częściami piwnicznymi budynków naziemnych. Tak może być w przypadku obiektu 1328 (z 50 fragmentami naczyń) o wymiarach 160 × 120 × 39 cm i powierzchni ok. 2,0 m², czy też obiektu 1324 o wymiarach 170 × 128 × 40 cm i powierzchni ok. 2,2m², ale tylko z 10 fragmentami naczyń. W czworobocznej jamie obiektu 1302, z hipotetycznym dołem posłupowym wewnątrz, odkryto 32 fragmenty naczyń (ryc. 86: 2) oraz rozcieracz kamienny i grudki polepy. W okrągłej jamie ob. 1315 także znaleziono kolejny tłuko-rozcieracz i 17 fragmentów naczyń. Natomiast z niewielkiej jamy ob. 597, oprócz 10 fragmentów naczyń, pozyskano także kilkanaście fragmentów kości zwierzęcych. Pomiędzy jamami na S od hipotetycznego domostwa zlokalizowano skupisko 97 fragmentów naczynia w obiekcie 561 w formie dużego zasobowego garnka esowatego typu G3 (ryc. 86: 1). Odkryte doły posłupowe tworzą samodzielne układy dwusłupowe (ob. 1323 i 1318) lub też wchodzą w skład konstrukcji zadaszenia nad jamami (dół 1316 może z jamą ob. 597). Doły ob. 1322 i 1325 wiązane hipotetycznie z jamą zasobową ob. 1334 tworzyłyby budynek o znacznych rozmiarach wynoszących blisko 4,0 m na około 3,0 m, z powierzchnią około 12 m². Byłby to wtedy budynek o przeznaczeniu magazynowym. Analogiczny układ o zbliżonej wielkości obserwujemy także w zgrupowaniu IV. Ze względu na charakter odkrytych w tym zgrupowaniu materiałów oraz obiektów upatrujemy w nim kolejnej zagrody.

Zgrupowanie XI – o powierzchni około 1,5 ara składa się z 12 obiektów w postaci 8 jam, w tym jednej o charakterze zasobowym i 4 dołów posłupowych. Osiem obiektów zawierało materiał datujący w liczbie od 1 do 73 fragmentów naczyń. Brak liczniejszych dołów posłupowych wyklucza możliwość istnienia tutaj budowli słupowej. Natomiast obecność kilku jam o znacznych rozmiarach może sugerować iż mogły one wchodzić w skład budynku/ów zagłębionego/ych w grunt. Zwłaszcza jama ob. 603 o wymiarach 310 × 268 × 36 cm i powierzchni około 8,3 m² mogła spełniać funkcje mieszkalne. Dostarczyła ona jednak niezbyt licznego materiału w postaci tylko 12 fragmentów naczyń ale także ponad 30 fragmentów pokonsumpcyjnych kości zwierzęcych. Również dwie kolejne jamy miały znaczne i zbliżone rozmiary, ob. 1092 – 300 × 150 × 54 cm (pow. ok. 4,5 m²) a ob. 1098 – 300 × 144 × 36cm (pow. ok. 4,3 m²). Pozyskano z nich jednak odpowiednio, tylko 1 i 3 fragmenty naczyń. Podobnie dość oddalona jama ob. 1084 o czworoboczno-nieregularnym zarysie ma spore rozmiary wynoszące 190 × 138 × 20 cm i pow. rzędu 2,6 m², ale dostarczyła także tylko 3 fragmentów naczyń. Powyższe 3 obiekty mogły spełniać funkcje gospodarcze, np. magazynowe i dysponować zadaszeniem. Przy ob. 1098 zlokalizowano jamę zasobową z 73 fragmentami naczyń (ob. 1097, ryc. 126: 3). Doły posłupowe występują pojedynczo lub tworzą ewentualny układ liniowy podwójny (ob. 609, 615). Warstwa kulturowa na obszarze tego zgrupowania

dostarczyła po kilkadziesiąt fragmentów naczyń z ara. Za uznaniem tego zgrupowania za zagrodę przemawia jednak obecność jamy zasobowej z bogatym inwentarzem oraz rozległych jam mogących być pozostałością po budowli mieszkalnej (ob. 603), a także obecność kości pokonsumpcyjnych w jednej z nich. Z tego też powodu uznajemy to zgrupowanie za potencjalną zagrodę z etapu początkowego jej powstawania.

Zgrupowanie XII – w jego skład wchodzi 11 obiektów, w tym tylko trzy z materiałem datującym od 1 do 113 fragmentów naczyń. Zgrupowanie obejmuje obszar o powierzchni około 1,5 ara. Wyróżniono 7 jam oraz 4 doły posłupowe. Jedną z jam ob. 679 o dużych rozmiarach można określić mianem jamy zasobowej (ryc. 125: 9). W jej wypełnisku oprócz kilku kamieni odkryto także 113 fragmentów różnych naczyń, w tym o charakterze stołowym, m.in. fragmenty amfory lub kubka z otworem w dnie i chropowaconego garnka esowatego typu G3 (ryc. 87: 2–5). Kolejna jama o kształcie wydłużonej „elipsy" (ob. 634) miała wymiary 260 × 100 × 24 cm i powierzchnię 2,6 m², ale dostarczyła tylko 3 fragmentów, spełniając zapewne jakąś funkcję magazynową. Przeznaczenie rozproszonych dołów posłupowych jest trudne do interpretacji. Zgrupowanie to trudno uznać jednoznacznie za pozostałość zagrody.

Zgrupowanie XIII – zaliczono do niego 17 obiektów na obszarze około 2 arów w postaci 10 jam (w tym 7 datowanych) i 7 dołów posłupowych. Podobnie jak w poprzednich zgrupowaniach mamy tutaj do czynienia z kolejnymi dość rozległymi jamami. Zwłaszcza w jednej możemy upatrywać pozostałości po hipotetycznym budynku mieszkalnym. Jest to „owalna" jama ob. 687 o wymiarach 250 × 196 × 32 cm z powierzchnią blisko 5,0 m². Pozyskano z niej jednak tylko 24 fragmenty naczyń. Być może stanowi ona wnętrze budowli naziemnej. Pomiędzy jamami występuje także kilka podwójnych układów słupowych prawdopodobnie po konstrukcjach obiektów w rodzaju suszarń (ob. 668–699, 683–684, 681–703). W przypadku tego zgrupowania należy zwrócić uwagę na jego rozplanowanie wewnętrzne, które może sugerować jego dwuczłonowość. W takiej sytuacji możliwe, że jego część wschodnia z ob. 687 i podwójnymi układami słupów tworzy samoistną część o przeznaczeniu gospodarczym, a część zachodnia z obiektem 672 jest fragmentem zgrupowania wychodzącego już poza obszar objęty badaniami, najpewniej z dalszymi obiektami. Wyróżniono w tej części 5 jam, w tym jedną z dołem wewnątrz oraz dół posłupowy. Jamy dostarczyły od 1 do 5 fragmentów naczyń (ob. 688, ryc. 88: 2) i wyjątkowo z ob. 672 10 fragmentów. Ten ostatni o formie wydłużonej, był tutaj największy i miał wymiary 238 × 118 × 24 cm z powierzchnią około 2,8 m². Jest to o tyle interesujące, że tego typu wydłużone obiekty, zazwyczaj z niewielką ilością materiału zabytkowego i podobną wielkością powierzchni, notujemy w zasadzie w większości zgrupowań. Może to wskazywać na ich gospodarski charakter. Warstwa kulturowa w obszarze tej części zgrupowania dostarczyła bardzo licznych materiałów sięgających liczby 300 i powyżej fragmentów naczyń z ara (ryc. 38; 88: 1, 3) oraz rozcieracza kamiennego (ryc. 116). Liczebność tych materiałów wskazuje na intensywność użytkowania tego obszaru i z tego powodu uznajemy całe to zgrupowanie za zagrodę.

Strefę IV tworzy pięć zgrupowań półkoliście rozlokowanych na zewnątrz strefy III od strony wschodniej, oznaczonych numerami od XIV do XVIII.

Zgrupowanie XIV – obejmuje obszar około 1,0 ara z sześcioma jamami z których tylko dwie zawierały materiał datujący w liczbie 1 i 13 fragmentów (ob. 473). Zgrupowanie to utworzono ze względu na dwie jamy z materiałem i na zgrupowanie kilku pobliskich obiektów lecz pozbawionych materiałów, które wyraźnie tworzą skupisko. Ponownie wystąpił tutaj obiekt w postaci podłużnej jamy o wymiarach około 250 cm (zachowany fragmentarycznie 220 cm) na 120 × 30 cm i pow. około 3,0 m² (ob. 450) jednak tylko z 1 fragmentem ceramiki. Być może spełniał on funkcje magazynowe, w zgrupowaniu którego charakter także określimy jako gospodarski.

Zgrupowanie XV – obejmuje 19 (?) obiektów na obszarze około 2,5 ara w postaci 13 jam (w tym 7 z dołami wewnątrz) i 5 dołami posłupowymi. Jednak tylko 7 obiektów zawierało materiał datujący od 1 do 7 fragmentów, z wyjątkiem ob. 584 gdzie stwierdzono 41 fragmentów naczyń. W rozplanowaniu przestrzennym tego zgrupowania obiekty są zlokalizowane głównie na obwodzie owalu (o średnicach rzędu 15–20 m), otaczając centralnie usytuowaną największą rozmiarowo jamę obiektu 516. Układem obiektów to zgrupowanie nawiązuje do zgrupowań VIII i IX. Jama obiektu 516 o formie czworoboczno-nieregularnej i bardzo nieregularnym profilu z przegłębieniami oraz warstwowanym wypełniskiem miała wymiary 330 × 280 × 80 cm, co daje powierzchnię około 9,2 m². Z tego obszernego wypełniska wydobyto jednak tylko jeden fragment naczynia. Nie można wykluczyć, że jest to jednak obiekt o pochodzeniu na-

turalnym, a nie o bliżej niesprecyzowanej funkcji magazynowej w ramach zgrupowania. Wśród innych obiektów jedną z jam, ze względu na jej formę, możemy ewentualnie identyfikować z jamą zasobową (ob. 583 – 5 fragmentów naczyń). Obok niej odkryto obiekt 584, który dostarczył najliczniejszych materiałów w liczbie 41 fragmentów naczyń. Również w tym zgrupowaniu funkcjonowały dwa wydłużone obiekty o wymiarach 270 × 100 × 45 cm, pow. 2,7 m² (ob. 520) i 190 × 90 × 34 cm, pow. ok. 1,7 m² (ob. 575) odpowiednio z 7 i 1 fragmentem naczyń. Niektóre z jam posiadały zapewne w swym wnętrzu relikty dołów posłupowych, co wskazuje na możliwość ich zadaszenia. Zidentyfikowano także trójkątny układ posłupowy najpewniej w rodzaju suszarni/brogu (ob. 511, 512, 517). Omawiane zgrupowanie pomimo dość licznych materiałów w warstwie kulturowej (do kilkudziesięciu fragmentów) należy rozpatrywać raczej w kategoriach wydzielonej strefy magazynowej, lub też o jeszcze innym przeznaczeniu, np. hodowlanym.

Zgrupowanie XVI – sprawia poważne kłopoty interpretacyjne ze względu na specyfikę odkrytych tutaj obiektów. Wyraźnie wydzielające się w przestrzeni zgrupowanie obejmuje ogółem 19 obiektów, 15 jam i 4 doły posłupowe. Jednak tylko pięć jam zawierało materiał datujący w postaci fragmentów naczyń, w ilości od 1do 3 (ob. 1344, 1346, 1337) oraz 24 i 31 (odpowiednio w ob. 613 i 559 – ryc. 88: 4). Całość zgrupowania obejmuje powierzchnię około 2,5 arów, a zawężone jedynie do obiektów z materiałem zabytkowym około 1 ara.

Obie niewielkie jamy z największą ilością materiałów wystąpiły koło siebie, z czego ob. 613 ze względu na swą wielkość i profil raczej należałoby określać mianem dołu posłupowego (lub jamą odpadkową ze względu na ilość fragmentów naczyń) związanego z ob. 559 tworząc pierwotnie ewentualną całość. Taki układ sugerowałby obecność zadaszenia nad jamą 559. Wśród obiektów bez materiału zabytkowego ponownie mamy do czynienia z dość płytkimi wydłużonymi obiektami, które spotykaliśmy już w innych zgrupowaniach. Są to obiekty 1332 o wymiarach 260 × 82 × 24 cm (pow. 2,1 m²) i 1343 z wymiarami 140 × 82 × 22 cm (pow. 1,2 m²). Oba obiekty, podobnie jak rozległa jama ob. 570 z dołem posłupowym wewnątrz i przegłębieniem (piwniczką?), mogły spełniać funkcje magazynowe, podobnie zresztą jak i pozostałe obiekty. Odkryte doły posłupowe w jednym przypadku tworzą zapewne układ podwójny (ob. 1319–1330) nie wykluczając ich związku funkcjonalnego (konstrukcje zadaszenia) z jamami ob. 1331 i 1338, podobnie jak identyfikowane pojedyncze (ob. 1320 i 1333) z jamami ob. 1321, 1333 lub 1335.

Ogólne określenie funkcji tego zgrupowania przy jednocześnie niewielkiej liczebności materiałów zabytkowych tak w warstwie kulturowej, jak również i w obiektach, nakazuje ostrożność w uznaniu go za kolejną zagrodę. Wydaje się, że i w tym przypadku mamy raczej do czynienia z zapleczem o charakterze gospodarczym najpewniej jednej z pobliskich zagród.

Zgrupowanie XVII – obejmuje 10 obiektów, w tym 5 jam i 5 dołów posłupowych na obszarze około 1,0 ara. Tylko 3 jamy dostarczyły pojedynczych fragmentów naczyń (od 2 do 7). Dwie z jam ob. 552 i 1100, to jamy ze słupami wewnątrz, co wskazuje na ich ewentualne pierwotne zadaszenie. Obiekt 1100 to ponownie wydłużona jama o wymiarach 222 × 90 × 42 cm o powierzchn około 2,0 m², z ewentualnymi śladami po wstawionych dwóch słupach (ryc. 128: 7). Towarzyszą mu w pobliżu 3 doły posłupowe w układzie trójkątnym zapewne z konstrukcji o przeznaczeniu gospodarskim, np. suszarni/brogu (ob.: 1091, 1094, 1096). Jest to jednoznacznie kolejne zgrupowanie o charakterze gospodarskim położone na skraju osady związane najpewniej z którąś z zagród właściwych.

Zgrupowanie XVIII – jest to specyficzne skupisko ewentualnych 7 obiektów, zlokalizowane na skraju osady w wyraźnym obniżeniu terenowym obejmującym powierzchnię około 1 ara. Wśród obiektów identyfikujemy trzy jamy i 4 doły posłupowe. Dwie jamy ob. 1351 i 1357 wyróżniają się zwłaszcza głębokością. Są to koliste jamy ze średnicami rzędu 150 i 190 cm i głębokością odpowiednio 100 i 122 cm od powierzchni rejestracji. Ponad nimi w trakcie eksploracji terenu zdjęto około 60 cm nadkładu, co daje głębokość 160–180 cm od powierzchni gruntu. Profil obiektu 1351 wykazuje obecność pewnego rodzaju uskoków na jednym z boków (ryc. 130: 4), a obiektu 1357 jest bardziej nieregularny (ryc. 120: 7). Z pierwszego obiektu wydobyto tylko jeden fragment naczynia zaś z drugiego 3 i 5 fragmentów zębów zwierzęcych. Ich wielowarstwowe wypełniska, zwłaszcza w ob. 1357 wskazują na pochodzenie po części wodne, m.in. warstwowanie szarej próchnicy białym wypłukanym piaskiem. W takiej sytuacji nie można wykluczyć, że oba te obiekty z racji swojej formy i głębokości oraz lokalizacji w terenie (obniżenie terenowe) należy interpretować jako studnie lub zbiorniki na wodę, zwłaszcza, że oba obiekty

zostały wydrążone już w warstwach gliniasto–iłowych, a nie w piaskach, jak ma to miejsce w przypadku obiektów na obszarze centrum osady. Z obiektem 1357 pozostaje w związku funkcjonalnym najpewniej dół posłupowy – ob. 1353. Również koło tej „studni" odsłonięto ob. 698 w formie rozległej, owalnej w planie jamy o wymiarach 300 × 220 × 90 cm, z nieregularnym, nieckowatym profilem i warstwowanym wypełniskiem (ryc. 131: 1). Z jego wnętrza wydobyto 60 fragmentów naczyń oraz ponad 20 fragmentów pokonsumpcyjnych kości zwierzęcych. Wydaje się słusznym określenie tego obiektu mianem jamy śmietniskowej. Bliskość tego obiektu z domniemaną studnią – ob. 1357 (także obecność w jej wnętrzu zębów zwierzęcych) może sugerować ich bezpośredni związek funkcjonalny. Uzupełnieniem omówionych obiektów jest jeden podwójny układ słupowy (ob. 690–697), będący być może pozostałością suszarni.

Omówione zgrupowanie ma niewątpliwie specjalne znaczenie dla całej przestrzeni osady. Niewątpliwie nie jest to właściwa zagroda lecz raczej upatrywalibyśmy w tym przypadku ewentualnego dodatkowego miejsca czerpania wody (obok bliskości rzeki jako głównego miejsca pozyskiwania wody). Jednoznacznie powyższe zgrupowanie zaliczamy do części gospodarczej osady

Strefa V obejmuje tylko jedno zgrupowanie zlokalizowane na zewnątrz strefy IV, zajmując NE skraj osady i jednocześnie skraj wypiętrzenia terenowego, na którym została zlokalizowana cała osada.

Zgrupowanie XIX obejmuje 12 obiektów na obszarze co najmniej 2,0 – 2,5 arów. Wśród obiektów wyróżniono 8 jam (w tym 5 z dołami słupowymi wewnątrz), spośród których tylko cztery zawierały materiał datujący i 4 doły posłupowe. Obiekty z materiałem datującym zostały zlokalizowane ponownie na obwodzie elipsy otaczającej hipotetyczny owalny plac w centrum o średnicach rzędu 9 × 15 m,. Rozplanowanie przestrzenne tego zgrupowania nawiązuje bezpośrednio do planów zgrupowań nr VIII, IX i XV. Trzy jamy dostarczyły jedynie od 4 do 7 fragmentów naczyń (ob. 491, 497, 505), natomiast największa z nich (ob. 357) 58 fragmentów (ryc. 88: 6–8). Ta ostatnia jama o zarysie nieregularnym i wydłużonym miała wymiary 356 × 180 × 60 cm i powierzchnię rzędu 6,4 m² (ryc. 124: 7)**.** Mogła ona pełnić funkcje mieszkalne lub też wchodzić w skład takiego obiektu naziemnego (ale także o przeznaczeniu gospodarczym). Kolejne cztery jamy, zawierając wewnątrz ślady po hipotetycznych dołach posłupowych, a tym samym posiadające zapewne pierwotnie zadaszenia typu szałasowego mogły spełniać funkcje magazynowe. Wśród nich ponownie mamy do czynienia z wydłużonymi obiektami i to nawet znacznych rozmiarów. Przekładowo obiekt 505 z kilkoma słupami wewnątrz miał wymiary 320 × 142 × 34 cm i powierzchni ok. 4,5m², ale z jego wypełniska pozyskano tylko 6 fragmentów naczyń. Doły posłupowe tworzą układy dwusłupowe (typ suszarni?). Z warstwy kulturowej w arach obszaru tego zgrupowania pozyskano do 30 fragmentów naczyń. Niewielka intensywność użytkowania, charakter obiektów oraz ich układ pozwala przypuszczać, że zgrupowanie to pełniło raczej funkcje gospodarcze, a nie zagrody właściwej.

Podsumowanie

Podsumowując analizę rozplanowania przestrzennego osady C2, trzeba stwierdzić jej znaczną odmienność od rozplanowania osady C1. Plan przestrzenny tej osady jest niewątpliwie dostosowany do ukształtowania terenu w postaci swego rodzaju półwyspu otoczonego naturalnymi obniżeniami. Całkowitą powierzchnię osady określamy w granicach około 80 arów (maksymalnie do 100). W obszarze objętym badaniami wyznaczono 19 zgrupowań obiektów o różnej wielkości i funkcji w ramach osady. Ze względu na jej fragmentaryczność przebadania podobnych zgrupowań, pozostających poza obszarem objętym badaniami, może znajdować się jeszcze co najmniej kilkanaście (ok. 10–12?). W ramach przebadanej części wyróżniliśmy 5 stref występowania zgrupowań obiektów, które obejmują obszar w kształcie zbliżonym do trapezu z dłuższą osią W-E wynoszącą około 90 m i krótszą N-S około 70 m. Jednak w przypadku osi W-E jej całkowita długość może sięgać nawet około 180 m, ze względu na możliwość prawdopodobnego występowania dalszych zgrupowań będących kontynuacją stref I, II i III poza obszarem badań, co umożliwia ukształtowanie terenu. W takiej sytuacji odkryta powierzchnia osady obejmuje około 63 ary, a jej całkowita powierzchnia może wynosić nawet około 130 arów.

Analogicznie, jak w przypadku osady C1 nie jesteśmy w stanie jednoznacznie wyznaczyć również i na tej osadzie reliktów budowli wzniesionych w konstrukcji słupowej. Z tego też powodu funkcji mieszkalnych upatrujemy jedynie w szeregu obszernych jamach, najczęściej z bogatym inwentarzem zabytkowym, odkrytych w poszczególnych zgrupowaniach. Ich uzupełnieniem są inne jamy, w tym zasobowe, które pierwotnie posiadały w wielu wypadkach najpewniej także zadaszenie np. typu szałasowego, pełniąc zapewne różnorodne funkcje gospodarcze, m.in. magazynowe. Mogą o tym świadczyć zachowane w ich wnętrzach (lub obok nich) obiekty dołów posłupowych. Niekiedy duża liczebność różnorodnych

jam w niektórych zgrupowaniach może świadczyć o długotrwałości tejże osady, gdyż niewątpliwie nie funkcjonowały one wszystkie równocześnie, zwłaszcza w przypadku ich nakładania się na siebie.

W fazie początkowej rozwoju osady (faza I) powstały zgrupowania w jej centrum, tworząc zwartą koncentrcję określoną jako strefy I–II. W skład tego centrum (w części odsłoniętej) wchodzi 7 zgrupowań (Z.I–VII), które uznajemy za relikty zagród właściwych (ryc. 133). Każde ze zgrupowań obejmuje obszar w formie elipsy o dłuższej osi wynoszącej około 15–20 m z powierzchnią rzędu 1,5 ara. Osie dłuższe zgrupowań I i II ze strefy I są usytuowane w przybliżeniu na linii N-S, a oś dłuższa całej strefy na linii W-E. Natomiast osie zgrupowań strefy II o rozmiarach i strukturze obiektów analogicznych jak w strefie I, układają się w stosunku do osi wzdłużnej strefy I wachlarzowato, na linii N-NE-E. Zgrupowania centrum osady charakteryzują się znacznym nagromadzeniem obiektów, wśród których wyróżniamy szereg rozległych jam, które mogły pełnić funkcje mieszkalne oraz inne o funkcjach gospodarczych. W każdym ze zgrupowań odkryto jamy zasobowe, w zróżnicowanej ilości od 1 do 10, zwłaszcza 2 zgrupowania – Z.V i VI, zawierają ich odpowiednio 7 i 10. Z czego to wynika trudno jednoznacznie odpowiedzieć, może to świadczyć o długotrwałości funkcjonowania poszczególnych zgrupowań lub też o zamożności i liczebności zasiedlających je rodzin. Na uwagę zasługuje zwłaszcza jama zasobowa w ob. 1304 (Z.V), o powierzchni około 5,3 m², która była usytuowana centralnie, zapewne w jakimś czworobocznym zbliżonym do kwadratu budynku naziemnym, być może o konstrukcji zrębowej. Obszar zgrupowań wypełniają dość równomiernie rozłożone obiekty, co uniemożliwia wyznaczenie potencjalnych obszarów podwórza, aczkolwiek mogły one być lokalizowane np. na zewnątrz jam o domniemanym charakterze mieszkalnym. W strefie I i II osady wystąpiło największe nagromadzenie materiałów zabytkowych w liczbie od 100 do ponad 300 fragmentów z ara, co wskazuje na intensywność i długotrwałość wykorzystywania tego terenu (ryc. 38).

Na zewnątrz stref I i II rozciąga się strefa III w postaci odcinkowego wieńca kolejnych sześciu zgrupowań obiektów (Z.VIII-XIII). Wyróżnione tutaj zgrupowania różnią się jednak swoim charakterem od zgrupowań ze stref I i II. Jakkolwiek zasadniczo przyjmują one także po części formę elipsowatą to w ich ramach różnią się zdecydowanie układem obiektów, niekiedy także i wielkością zajmowanego obszaru oraz nasyceniem materiałami zabytkowymi warstwy kulturowej jak również i samych obiektów. Układ obiektów w ich obrębie, niekiedy dookolny, zezwala na dość czytelne wyznaczenie domniemanych, niewielkich placów o charakterze podwórza, co jest zasadniczo niemożliwe do wyznaczenia w odniesieniu do zgrupowań stref I i II. Zwłaszcza największe obszarowo zgrupowanie Z.IX (ok. 2,5 ara) i najmniejsze Z.VIII (około 1 ara) charakteryzuje się układem obiektów na obwodzie elipsy np. z centralnie usytuowanym budynkiem słupowym lub może brogiem na czterech słupach (Z.IX). Zbliżony układ obserwujemy w Z.XV ze strefy IV z obszerną jamą czworoboczną w „centrum". W czterech zgrupowaniach tej strefy ujawniono obecność tylko pojedynczych jam zasobowych, w liczbie od 1 do 3 oraz niekiedy rozległe obiekty, które mogły spełniać teoretycznie funkcje mieszkalne obok innych obiektów o funkcjach raczej gospodarczych. Nasycenie materiałem zabytkowym warstwy kulturowej tej strefy jest jednak zdecydowanie mniejsze, choć z niewielkimi wyjątkami. Zgrupowania tej strefy różnicują się naszym zdaniem także pod względem spełnianych funkcji.

Za pozostałości zagród w osadzie C2 uznajemy zgrupowania: Z.X, XI, XII, i być może XIII. Natomiast w zgrupowaniach Z.VIII i IX upatrujemy raczej funkcji gospodarsko-magazynowych, aczkolwiek i w ich przypadku nie można wykluczyć do końca sytuacji, że jest to tylko odmienna forma zagrody właściwej.

Na zewnątrz strefy III zlokalizowano strefę IV w formie kolejnego wieńca pięciu zgrupowań (Z.XIV – XVIII). Charakteryzuje się także układem obiektów na planie elipsy i podobną powierzchnią jak w pozostałych strefach, ale zazwyczaj o znacznie mniejszej ilości obiektów i materiałów zabytkowych. W tej strefie należy zwrócić uwagę na dwa zgrupowania, zgrupowanie XV odpowiada swym rozplanowaniem zgrupowaniu VIII i IX ze strefy III. Również tutaj w jego centrum zlokalizowano rozległy obiekt jamowy, a na obwodzie elipsy, oprócz innych obiektów, także jamę zasobową. Zgrupowanie XVIII odbiega swym charakterem od pozostałych gdyż zawiera właściwie tylko 2 głębokie jamy w których można upatrywać ewentualnych studni lub swego rodzaju spiżarni/chłodni.

Przy minimalnej ilości materiałów zabytkowych, zarówno w obiektach, jak i w warstwie kulturowej sądzimy, że strefa IV grupuje obiekty o przeznaczeniu czysto gospodarczym, aczkolwiek nie moż-

na wykluczyć do końca ich odmiennej funkcji (z jednoznacznym wyłączeniem Z.XVIII), podobnie jak to ma miejsce w przypadku części zgrupowań strefy III.

W ostatniej strefie V wyznaczono tylko jedno zgrupowanie Z.XIX o formie analogicznej do zgrupowań: VIII, IX i XV z tą różnicą, że w jego centrum brak identyfikowanego obiektu.

Jak już stwierdziliśmy funkcji mieszkalnych w poszczególnych zgrupowaniach, które uznaliśmy za potencjalne zagrody, upatrujemy głównie w rozległych jamach mogących pełnić takie funkcje bądź też mogących wchodzić w skład budowli naziemnych. Największe z nich osiągały powierzchnię od około 5,0 do ponad 11,0 m² (tabela 61). Jednak nie wszystkie z nich pełniły najpewniej funkcje mieszkalne, biorąc pod uwagę ich ukształtowanie wewnętrzne (profile) czy też znikomą zawartość materiałów zabytkowych (np. po 1–3 fragmenty naczyń). Innym problemem jest brak przy nich zasadniczo dołów posłupowych, co może sugerować występowanie przy nich innych rozwiązań konstrukcyjnych od zadaszeń typu szałasowego poczynając, po konstrukcje zrębowe. Na uwagę zasługuje również seria obiektów ujawnianych w zasadzie w każdym zgrupowaniu. Są to regularne, wydłużone jamy czworoboczne, owalne oraz nieregularne o zróżnicowanym profilu, w których często można dopatrzeć się pozostałości po dołach posłupowych. Ich powierzchnie najczęściej oscylują w przedziale od 2,0 do około 5,0 m², choć trafiają się również większe (tabela 61). Zazwyczaj z ich wypełnisk pozyskiwano tylko pojedyncze fragmenty naczyń, rzadziej po kilkanaście, a co najwyżej po kilkadziesiąt. Przykładowo największy wśród nich, ob. 1051 z Z.I o wymiarach 488 × 140 × 50 cm i powierzchni 6,9 m² dostarczył 35 fragmentów, natomiast mniejszy z Z.II o wymiarach 248 × 130 × 50 cm i powierzchni 3,2 m² – 43 fragmentów. Obecność w wielu z nich śladów po domniemanych słupach wskazuje na to, że mogły one posiadać konstrukcje pod ich zadaszenia np. w formie szałasowej. W takiej sytuacji mogły spełniać niewątpliwie różnorodne funkcje magazynowo – hodowlane, przechowalnicze, ale także mieszkalne. Trudno tutaj udzielić jednoznacznej odpowiedzi.

W osadzie C2, podobnie jak w osadzie C1, zidentyfikowano także doły posłupowe. Najczęściej tworzyły one układy dwusłupowe, mogące być konstrukcją np. suszarni. Niekiedy takie układy możemy hipotetycznie połączyć z konstrukcją zadaszenia jam, np. nad jamą zasobową w Z.VI w strefie II i w Z.X strefy III, tworzące zapewne całkiem pokaźne budowle o powierzchni od kilku do kilkunastu metrów kwadratowych (ok. 12 m² w Z.IX). Wyróżniono także doły posłupowe w układzie trójkątnym w Z.III, XV i XVII, będące najpewniej również pozostałością jakiejś odmiany suszarń lub brogów. Tylko raz zidentyfikowano układ liniowy potrójny w Z.III ze strefy II, który być może jest pozostałością po naziemnej budowli być może typu szałasowego o powierzchni rzędu 18 m², co byłoby największą wielkością wśród identyfikowanych obiektów kubaturowych na tej osadzie. Tylko raz zidentyfikowano układ czterosłupowy w Z.IX ze strefy III, będący być może śladem po konstrukcji np. brogu lub też niewielkiego budynku o wymiarach 3,0 × 3,0 m (9,0 m²). Pojedyncze doły posłupowe występują samodzielnie lub też w pobliżu niektórych jam, wchodząc zapewne w skład konstrukcji ich zadaszeń szałasowych.

Kończąc należy stwierdzić, że jednoznaczne określenie funkcji poszczególnych zgrupowań w ramach stref tej osady C2 nie jest łatwe. Uważamy jednak, że wśród odsłoniętych zgrupowań tylko część z nich należy uznać za zagrody. Jest to siedem zgrupowań ze strefy I i II (Z.I-VII) oraz cztery ze strefy III (Z.X-XIII). Natomiast wśród pozostałych ze stref III (Z.VIII-IX) oraz IV i V upatrujemy raczej funkcji gospodarczych (m.in. Z.XVIII), nie wykluczając jednak do końca także funkcji zagród.

Tabela 59. Zestawienie rodzaju obiektów w zgrupowaniach osady C2

Numer zgrupowania	jamy zasobowe	jamy z dołem posłupowym	inne jamy	studnie ?	doły posłupowe	paleniska	skupiska cer./nacz.	suma obiektów	pow. /ary	nr ob./ zawartość mat. zab. wym. (w cm)/pow.
Z.I – zagroda	6	–	8	–	1	–	1	16	ok. 1,5	Ob.1055 – 63 fr. 232×166×40, pow. 3,9m² Ob. 1051 – 35 fr. 488×140×50, pow. 6,9m²
Z.II – zagroda	3	2	8	–	1	1	–	15	ok. 1,5	Ob. 1036 – 11 fr. 280×160×40, pow. 4,5m² Ob.1058 –43 fr. 248×130×50, pow. 3,2m²
Z.III – zagroda	1	2	7	–	8	1	–	19?	ok. 1,5	Ob.1277 – 27 fr. 210×126×37, pow. 2,6m²
Z.IV – zagroda	–	2	3	–	2	–	1	8	ok. 1,0	Ob. 539 – 6 fr. 224×146×50, pow. 3,3m² Ob.1305 – 8 fr., tłuk, polepa 166×144×16, pow. 2,4m²
Z.V – zagroda	7	3	8	–	8	–	–	26	ok. 1,5	Ob.1329 – 126 fr., fr. żarna 350×330×44, pow. 11,5m² Ob.1304 – 8 fr., tłuk, polepa 230×230×–, pow. 5,3m²
Z.VI – zagroda	10	3	6	–	3	–	–	22	ok. 1,5	Ob.648 – 157 fr., gładzik, kości 280×220×67, pow. 6,2m²
Z.VII – zagroda	1	3	14	–	2	–	–	20	ok. 1,5	Ob.1063 – 167 fr., kości 340×180/260×60, pow.6,2/8,8m² Ob.1064/1 –162 r., osełka 310×180×40, pow. 5,8m² Ob. 1072 – 79 fr., tłuk, kości 212×200×20, pow. 4,2m²
Z.VIII – zagroda?	–	2	1	–	2	–	2	7	ok. 1,5	Ob. 554 – 16 fr. 254×82×50, pow. 2,0m²
Z.IX – gospodarcze	–	3	7	–	7	–	–	17	ok. 2,5	Ob. 526 – 1 fr. 300×154×40, pow. 4,6m²
Z.X – zagroda	3	2	8	–	8	–	1	22	ok. 1,5	Ob. 1324 – 10 fr. 160×120×30, pow. 2,0m²
Z.XI – zagroda?	1	–	7	–	4	–	–	12	ok. 1,5	Ob. 603 – 12 fr, kości 310×268×36, pow. 8,3m² Ob. 1092 – 1 fr. 300×150×54, pow. 4,5m² Ob. 1098 – 4 fr. 300×144×36, pow. 4,3m²
Z.XII – gospodarcze?	1	1	5	–	4	–	–	11	ok.1,5	Ob. 634 – 3 fr. 260×100×24, pow. 2,6m²
Z.XIII – zagroda	–	1	9	–	7	–	–	17	ok. 2,0?	Ob. 672 – 10 fr. 238×118×24, pow. 2,8m² Ob. 687– 24 fr. 250×196×32, opow. 5,0m²
Z.XIV – gospodarcze	–	–	6	–	–	–	–	6	ok. 1,0	Ob. 450 – 1 fr. ok. 250×120×30, pow. 3,0m² Ob. 479 – 0 fr. 208×122×52, pow. 2,5m²
Z.XV – gospodarcze	1	7	5	–	6	–	–	19	ok. 2,5	Ob.516 – 1 fr. 330×280×80, pow. 9,2m² Ob.520 – 7 fr. 270×100×45, pow. 2,7m² Ob. 575 – 1 fr. 190×90×34, pow. 1,7m²
Z.XVI – gospodarcze?	–	1	14	–	4	–	–	19?	ok. 1,0 lub 2,5	Ob. 1332 – 0 fr. 260×82×24, pow. 2,1m² Ob. 1343 – 0 fr. 140×82×22, pow. 1,2m²
Z.XVII – gospodarcze	–	2	3	–	5	–	–	10	ok. 1,0	Ob. 1100 – 3 fr. 222×90×42, pow. 2,0m²
Z.XVIII – gospodarcze	–	–	1	2	4	–	–	7	ok. 1,0	
Z.XIX – gospodarcze	–	5	3	–	4	–	–	12	ok. 2,5	Ob. 357 – 58 fr. 356×180×60, pow. 6,4m² Ob.505 – 6 fr. 320×142×34, pow. 4,5m²
Suma:	34	39	122	2	80	2	5	285		

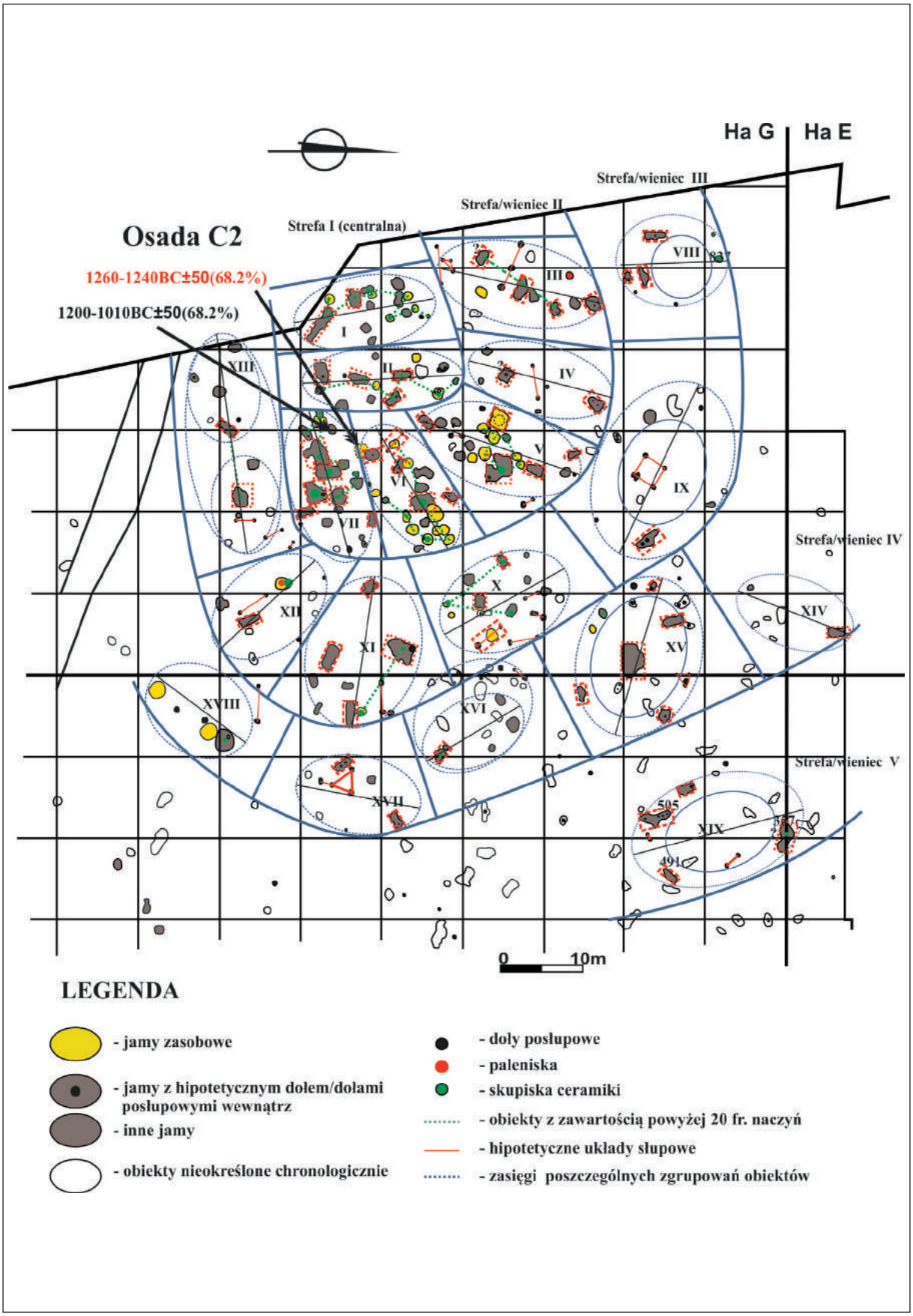

Ryc. 133. Zgórze stan. 1, 2, gm. Strzelce, pow. kutnowski. Rozplanowanie przestrzenne osady C2.
Fig. 133 Zgórze, site 1, 2, commune of Strzelce, district of Kutno. Spatial distribution of settlement C2.

Osada C3

Obszar tej osady jest w znacznym stopniu zniszczony przez obiekty nowożytnego gospodarstwa rolnego, którego relikty odkryto w trakcie prowadzonych prac (ryc. 145). Z tego też powodu analiza i charakterystyka poszczególnych jej części składowych jest utrudniona, gdyż ich układ jest zapewne znacznie zaburzony zniszczeniami nowożytnymi. Badaniami objęto najpewniej cały jej zasięg, choć nie można wykluczyć, że ma ona jeszcze kontynuację na wschód poza pasem autostrady (ryc. 134). Na osadę składa się dziesięć potencjalnych, struktur przestrzennych, określonych jako zgrupowania obiektów z oznaczeniem od I do X. Ogółem w analizie osady C3 uwzględniono 72 obiekty o zróżnicowanym charakterze (tabela 60).

Zgrupowanie I – obejmuje 10 obiektów na obszarze około 1,5 ara, wśród których wyróżniono 9 jam (w tym dwie zasobowe – ob. 902 i 1114) z których sześć zawierało materiał datujący oraz jedno skupisko fragmentów naczyń.

Na szczególną uwagę zasługuje jama ob. 1114 o wymiarach 180 × 152 × 70 cm, i powierzchni 2,7 m², o warstwowanym wypełnisku, z której pozyskano 258 fragmentów naczyń w tym m.in. kubek z otworem w dnie i garnki esowate typu G3 (ryc. 92: 1–2). Jakkolwiek najpewniej pełniła ona pierwotnie funkcję jamy zasobowej, a następnie śmietnikowej, nie można wykluczyć, iż jest częścią składową domu mieszkalnego i rodzajem piwniczki (ryc. 131: 2). Inne jamy dostarczyły od 1 do 16 fragmentów naczyń (ob. 909, ryc. 92: 3). Notujemy tutaj także skupisko fragmentów naczynia (ob. 942). Również warstwa kulturowa w obszarze tego zgrupowania dostarczyła powyżej100 fragmentów naczyń z ara (ryc. 38, 92: 4). Zgrupowanie to uznajemy za pozostałość zagrody.

Zgrupowanie II – skupia 14 obiektów na powierzchni około 1,5 ara, w postaci 11 jam, jednego skupiska fragmentów naczyń oraz dwóch dołów posłupowych. Jakkolwiek z większości jam i skupiska pochodzi od 4 do 33 fragmentów naczyń (ob. 616, ryc. 95: 1; ob. 951, ryc. 95: 2), to dwie z nich zasługują na uwagę ze względu na ich zawartość, a także wielkość. Jama obiektu 1042/2 o wymiarach 244 × 193 × 90 cm (pow. 4,7 m²) z warstwowanym wypełniskiem (ryc. 93: 1) dostarczyła 204 fragmentów naczyń oraz kamienia szlifierskiego (ryc. 93: 3–7). Zapewne pierwotnie pełniła funkcję o charakterze zasobowym, a później śmietniskowym. Została ona naruszona przez jamę ob. 1043 z hipotetycznym śladem po słupie wewnątrznym (ryc. 93: 2) ze 128 fragmentami naczyń (ryc. 93: 8–11). Być może wchodziły one w skład budynku o charakterze mieszkalnym, choć nie jest to takie pewne (jama 1042/2 naruszona przez młodszy obiekt ze słupem?). Także duża jama zasobowa ob. 900 (ryc. 94: 1) dostarczyła 68 fragmentów naczyń oraz kości zwierzęcych i kamiennego tłuczka/rozcieracza (ryc. 94: 2–6). Towarzyszący jamie dół posłupowy (ob. 936) wchodził najpewniej w skład konstrukcji jej zadaszenia. Kolejna jama o charakterze zasobowym (ob. 949) dostarczyła tylko 5 fragmentów i ponownie stwierdzamy w jej pobliżu pojedynczy dół posłupowy (ob. 951 – ryc. 95: 2), który najpewniej współtworzył konstrukcję jej zadaszenia. Zarys tej jamy naruszał duży obiekt jamowy (ob. 950) z wymiarami 270 × 130 × 42 cm i powierzchni ok. 3,2 m² zawierający jednak tylko 4 fragmenty naczyń, który spełniał funkcje gospodarcze. Inna jama ob. 945 z dołem posłupowym wewnątrz po zadaszeniu typu szałasowego o wymiarach 176 × 120 × 80 cm i powierzchni rzędu ponad 2,0 m² (ryc. 126: 5), dostarczyła pokonsumpcyjnych fragmentów kości zwierzęcych oraz 33 fragmentów naczyń.

Na obszarze tego zgrupowania planigrafia wykazuje znaczne nagromadzenie materiałów ruchomych w warstwie kulturowej, sięgające 300 fragmentów naczyń z ara (ryc. 38), co wskazuje na intensywność jego użytkowania. Chociaż brak jednoznacznych możliwości identyfikacji budynku mieszkalnego, to niewątpliwie istnieją podstawy aby uznać to zgrupowanie za zagrodę.

Zgrupowanie III – to jedynie 5 obiektów na obszarze rzędu 1,5 ara w części bardzo silnie zniszczonej przez obiekty nowożytne. Materiał datujący w postaci fragmentów ceramiki w liczbie od 2 do 7. Wyjątkowo tylko obiekt 888 o wymiarach 206 × 148 × 60 cm i pow. rzędu 3,0 m² dostarczył 11 fragmentów naczyń. Tylko hipotetycznie można to zgrupowanie zaliczyć do reliktów potencjalnej zagrody, zniszczonej przez młodsze obiekty.

Zgrupowanie IV – w jego obrębie wyróżniono 6 datowanych obiektów na powierzchni około 1,5 ara. Są to zróżnicowane jamy wśród których notujemy jedną jamę zasobową (ob. 1170, ryc. 120: 10), z której wydobyto 65 fragmentów naczyń. Towarzyszyła jej niewielka jama – ob. 1169. z dołem posłupowym wewnątrz. Pomiędzy tymi obiektami dokonano składanek fragmentów naczyń, co wskazywałoby, że pierwotnie mogły być jednoczasowe iwspólnie zadaszone. Na szczególną uwagę zasługuje duża

owalna jama o wymiarach 170 × 150 cm, ale dość płytka (do 16cm) która dostarczyła aż 476 fragmentów naczyń (ob. 1162 – ryc. 95: 4–6), które stanowiły swego rodzaju wyłożenie jej dna o kolistym zarysie (ryc. 95: 3). Najpewniej wchodziła pierwotnie w skład budynku naziemnego. Kolejna jama ob. 311 (ryc. 124: 2) dostarczyła 24 fragmenty naczyń. Na uwagę zasługuje także wydłużona owalna jama z 3 lub czterema dołami posłupowymi wewnątrz (ob. 391), o wymiarach 200 × 100 × 20 cm (ryc. 128: 6), z której wydobyto jednak tylko 5 fragmentów naczyń. Niewątpliwie jama ta posiadała solidne zadaszenie i miała przeznaczenie gospodarcze. W tym zgrupowaniu także mamy do czynienia ze znaleziskiem rozcieracza kamiennego i fragmentami dużych naczyń zasobowych (ryc. 116). Planigrafia materiałów z warstwy wskazuje na silne nasycenie tego rejonu fragmentami ceramicznymi, do 100–200 fragmentów z ara. Zgrupowanie IV uznajemy za pozostałości kolejnej zagrody.

Zgrupowanie V – na obszarze około 1,5 ara notujemy 17 obiektów, wśród których aż 12 to jamy zasobowe (ryc. 117: 1, 2; 118: 1; 119: 1, 9; 120: 4) a 2 to inne jamy oraz jedno skupisko ceramiki (ob. 1136) w formie fragmentów garnka esowatego typu G3 (55 fr. – ryc. 96: 1) i dwa doły posłupowe. Z niektórych jam zasobowych pozyskano bardzo liczne materiały ruchome liczone od kilku do blisko 100 fragmentów (ob. 631, ryc. 99: 1–7; ob. 633, ryc. 98: 1; ob. 1359, ryc. 100: 1–4; ob. 1400, ryc. 98: 2–3), a jedna z nich dostarczyła aż 160 fragmentów i rozcieracza kamiennego (ob. 26, ryc. 97: 1–6). Także z jamy ob. 633 wydobyto kolejny rozcieracz oraz grudki polepy. Warstwa kulturowa na obszarze tego zgrupowania dostarczyła dość licznych materiałów zabytkowych (ryc.38; 96: 2–3). Odkryte doły posłupowe tworzą najpewniej układ dwusłupowej suszarni. Jednoznacznie w przypadku tego zgrupowania mamy do czynienia ze wspólną dla całej osady C3 strefą magazynową.

Zgrupowanie VI – obejmuje osiem obiektów silnie rozproszonych na obszarze około 1,5 ara. Jest to pięć jam, z których dwie najpewniej o charakterze zasobowym (ob. 1381, ryc. 130: 5) dostarczyły od 1 do 21 fragmentów naczyń (ob. 874, ryc. 100: 5–6; ob. 875, ryc. 100: 7) oraz trzy doły posłupowe. Jest to obszar bardzo silnie zniszczony przez obiekty nowożytnego gospodarstwa rolnego, które zapewne zniszczyło także szereg dalszych obiektów tego zgrupowania. W takiej sytuacji jedynie hipotetycznie możemy upatrywać w nim potencjalnej jednostki o charakterze zagrody, ale z dużym prawdopodobieństwem.

Zgrupowanie VII – zawiera tylko 4 obiekty na obszarze około 1,0 ara. Wśród obiektów identyfikujemy dwie jamy, w tym jedną o charakterze zasobowym (ob. 624), z których pozyskano odpowiednio 3 i 7 fragmentów naczyń (ob. 692, ryc. 100: 8). Do obszaru zgrupowania zaliczono także dwa pobliskie doły posłupowe. Charakter tego zgrupowania jest najpewniej gospodarczym i trudno w nim upatrywać reliktów zagrody. Być może obiekty tego zgrupowania pozostają w jakimś związku funkcjonalnym z pobliskimi zagrodami ze zgrupowań Z.I lub Z.II.

Zgrupowanie VIII – być może odsłonięte tylko fragmentarycznie (wykracza poza pas objęty badaniami?) obejmuje 6 obiektów jamowych (pięć datowanych) na obszarze oko. 1,5 ara. Wśród jam wyróżniono dwie jamy najpewniej o charakterze zasobowym (ob. 607 i 1111), z których pozyskano odpowiednio 2 i 22 fragmenty naczyń. Z pozostałych jam – ob. 608, 619 i 1112 pozyskano odpowiednio 11,9 i 25 fragmentów naczyń. Nagromadzenie w warstwie kulturowej tego rejonu po około 50 fragmentów z ara wskazuje, że był to teren użytkowany dość intensywnie i dlatego uważamy, że można w tym zgrupowaniu upatrywać kolejnej zagrody, jednak bez możliwości wyznaczenia budynku mieszkalnego.

Zgrupowanie IX? – wyznaczone hipotetycznie ze względu na obecność jednej jamy na obszarze silnie zniszczonym zabudowaniami nowożytnego gospodarstwa rolnego. Jest to obiekt 1206 z 25 fragmentami naczyń (ryc. 101: 1–3).

Zgrupowanie X? – podobnie jak Z. IX wyznaczone hipotetycznie w oparciu o jedną jamę o charakterze zasobowym ob. 764 z 9 fragmentami naczyń (ryc. 101: 4–5).

Tabela 60. Zestawienie rodzaju obiektów w zgrupowaniach osady C3

Numer zgrupowania	jamy zasobowe	jamy z dołem posłupowym	inne jamy	doły posłupowe	paleniska	skupiska cer./ naczynie	suma obiektów	powierzchnia (w arach)
Z.I Zagroda	2	–	7	–	–	1	10	ok. 1,5
Z.II Zagroda	4	2	5	2	–	1	14	ok. 1,5

Numer zgrupowania	jamy zasobowe	jamy z dołem posłupowym	inne jamy	doły posłupowe	paleniska	skupiska cer./ naczynie	suma obiektów	powierzchnia (w arach)
Z.III Zagroda?	–	1	4	–	–	–	5	ok. 1,5
Z.IV Zagroda	1	2	3	–	–	–	6	ok. 1,5
Z.V gospodarcze	12	–	2	2	–	1	17	ok. 1,5
Z.VI Zagroda?	2?	–	3	3	–	–	8	ok. 1,5
Z.VII gospodarcze	1	–	1	2	–	–	4	ok. 1,0
Z.VIII Zagroda	2?	–	4	–	–	–	6	ok. 1,5
Z.IX Zagroda?	–	–	1	–	–	–	1	ok. 1,5
Z.X Zagroda?	1	–	–	–	–	–	1	ok. 1,5
suma:	25	5	30	9	–	3	72	

Podsumowanie

Wszystkie zgrupowania wpisują się, podobnie jak we wcześniej omawianych osadach, w formę owalu z dłuższą osią wynoszącą około 16–18 m. Również w tej osadzie nie zidentyfikowano układów słupowych, które zezwalałaby na rekonstrukcję budynków wzniesionych w konstrukcji słupowej o charakterze mieszkalnym. Z tego też powodu budowli mieszkalnych (lub też części wziemnych takich budowli) upatrujemy podobnie w niektórych większych jamach poszczególnych zgrupowań.

W oparciu o przeprowadzoną analizę można dopuszczać możliwość, że podstawowy trzon osady C3 tworzyło najpewniej 8 zgrupowań układających się promieniście na planie owalu o średnicach rzędu 50 na 60 m, okalających owalny plac. Całkowita powierzchnia tej osady wynosiła około 25–30 arów. Wśród zgrupowań osady wyróżniamy pięć, które uznajemy za relikty zagród (Z.I, II, III, IV i VI). Trzeba jednak przy rozpatrywaniu tej osady uczynić ważną uwagę. Ze względu na znaczny stopień zniszczenia jej części zachodniej nie można wykluczyć, że znajdowały się tu jeszcze dwa zgrupowania, z których odkryliśmy tylko pojedyncze obiekty, a które mogą wchodzić w skład potencjalnych zagród Z.IX i Z.X.

Zgrupowanie V w ramach tej osady to ewidentnie obszar o przeznaczeniu magazynowym służącym całej osadzie. W takiej sytuacji na osadę mogło pierwotnie składać się siedem potencjalnych zagród.

Na zewnątrz tej osady zlokalizowano jeszcze dwa zgrupowania, z których Z.VIII odsłonięto najpewniej tylko częściowo(?). Jest ono położone w dość znacznej odległości od pozostałych, stanowiąc pozostałość po jeszcze jednej wyizolowanej zagrodzie, być może o szczególnym przeznaczeniu. Ostatnie zgrupowanie Z.VII, najpewniej także o funkcji gospodarczej, jest zlokalizowane poza centralnym obszarem osady, na tyłach zgrupowań I i II. Ostatecznie w obrębie przebadanego obszaru osady C3 wyznaczamy osiem potencjalnych zagród i dwa zgrupowania o charakterze gospodarczo–magazynowym. Osada C3 jest niewątpliwie mniejszą jednostką osadniczą niż dwie poprzednie i zawiera potencjalnie 10 elementów składowych w postaci zgrupowań, w części znacznie zniszczonych przez młodsze osadnictwo. Liczebność jam zasobowych wskazuje, że w tym przypadku odsłonięta osada mogła funkcjonować kilka lat i składała się najpewniej z podstawowych siedmiu, ośmiu rodzin co tworzyło niezbyt wielką wspólnotę liczącą prawdopodobnie około 40 osób.

W odniesieniu do osady C3 mamy więc do czynienia z nieco odmiennym planem jej zagospodarowania przestrzennego, niż miało to miejsce w osadach C1 czy też C2, ale swą strukturą wewnętrzną nawiązuje w znacznym stopniu do NW strefy osady C1.

Osada C4

Osada C4 znajduje się w południowo-zachodniej części przebadanego terenu (strefa III w ramach stanowiska) i, jak można sądzić, zapewne kontynuuje się jeszcze poza obszar objęty wykopem badawczym (ryc. 134). Na jej obszarze wydzielono 7 potencjalnych zgrupowań oznaczonych od I do VII.

Liczba obiektów w poszczególnych zgrupowaniach jest bardzo zróżnicowana i wynosi od 6 do 17. W tej liczbie mieszczą się także obiekty bez zawartości materiału datującego, które wykazują jednak pochodzenie antropogeniczne i tworzą zgrupowania wraz z obiektami datowanymi. Jest to pewne odstępstwo od dotychczasowego trybu postępowania. Dlatego też wyznaczone zgrupowania mają niekiedy podwójny zasięg, w pierwszym rzędzie obejmując obiekty datowane i niedatowane, znajdujące się pomiędzy nimi oraz, szerzej także znajdujące się poza nimi obiekty niedatowane. W przypadku tej osady, zwłaszcza w zgrupowaniach jej części S, może dochodzić do przypadkowego włączenia obiektów niedatowanych, które w istocie przynależą do starszych horyzontów osadniczych związanych z neolitem schyłkowym (KN) i wczesną epoką brązu (KI/KT), które również zajmowały ten obszar. Z obszaru osady uwzględniono ogółem 82 obiekty (tabela 61).

Zgrupowanie I – to 12 obiektów, w tym 5 z materiałem zabytkowym, położonych na obszarze około 2,5 ara w szerszym zakresie i około 1,5 ara w węższym, obejmującym jedynie obiekty z materiałem datującym. Wśród nich notujemy jedną jamę zasobową – ob. 1233 (ryc. 131: 3) oraz 10 o innym charakterze. Jamy dostarczyły niewielkiej ilości zabytków od 1 do 4 fragmentów naczyń, z wyjątkiem rozległej jamy ob. 1232 o wymiarach 188 × 145 × 36 cm i powierzchnią około 2,7 m² z 25 fragmentami. Również czworoboczna jama z domniemanym jednym dołem posłupowym – ob. 1235 (ryc. 131: 6) charakteryzuje się dość znacznymi rozmiarami wynoszącymi 228 × 146 × 52 cm i powierzchnią około 3,6 m² (niestety pozyskano z niej tylko jeden fragment ceramiki). Najpewniej oba obiekty pierwotnie były zadaszone, zwłaszcza ob. 1235, a ob. 1232 mógł wchodzić w skład budynku naziemnego lub szałasu. Z warstwy kulturowej pozyskiwano tutaj po kilkadziesiąt fragmentów z ara (ryc. 38). Być może to zgrupowanie ze względu na niewielkie nasycenie materiałem zabytkowym należy traktować jako krótkotrwałą (?) zagrodę w początkowej fazie organizacji. Nie można jednak wykluczyć, że omawiane zgrupowanie w istocie rozpada się na dwa mniejsze Ia i Ib i są to dwie zagrody.

Zgrupowanie II – to hipotetyczne zgrupowanie, które mogło funkcjonować w osadzie ze względu na jego usytuowanie przestrzenne. Składa się na nie sześć obiektów, ale tylko z jednym datowanym zawierającym 2 fragmenty naczyń (ob. 756). Może pełniło jedynie funkcje gospodarczo–magazynowe.

Zgrupowanie III – obejmuje 15 obiektów (w tym 10 datowanych) na powierzchni rzędu 1,5 ara w postaci jedenastu jam i czterech dołów posłupowych. Dwie jamy ob. 1160 i 1200 pełniły funkcje jam zasobowych z niewielką ilością materiału zabytkowego w postaci, odpowiednio 4 i 16 fragmentów naczyń. Również w pozostałych jamach materiał datujący dość nieliczny od 1 do 5 fragmentów naczyń z wyjątkiem trzech, gdzie mamy po 25–28–30 fragmentów (ob. 1206; 1185 i 1177– ryc. 104: 1–6). Być może ob. 1185, o wymiarach 180 × 122 × 25 cm i powierzchni około 2.2 m² i towarzyszący mu ob. 1184 wchodziły w skład jakiegoś budynku naziemnego. Trzy odkryte doły posłupowe tworzą układ trójkątny, w typie np. suszarni. Zgrupowanie uznajemy za relikt zagrody.

Zgrupowanie IV – to 11 obiektów, choć tylko cztery z nich zawierały materiał datujący. Wyróżniono wśród nich 9 jam, w tym trzy o charakterze zasobowym, jedno domniemane ognisko (ob. 1207) oraz dwa doły posłupowe. Zgrupowanie obejmuje powierzchnię rzędu 1,5 ara. Obiekty, tak z materiałem zabytkowym jak i jego pozbawione układają się generalnie na obwodzie elipsy, tworząc w centrum „wolny" plac z pojedynczym dołem posłupowym. Jamy dostarczyły znikomych materiałów datujących od 2 do 19 fragmentów (ob. 716 – jama zasobowa). W obiekcie 730 o charakterze zasobowym obok fragmentów naczyń w tym naczynia zasobowego (składanka fragmentów naczynia z pobliskim ob. 729), odnotowano także fragmenty kości zwierzęcych. Ob. 1207 o zarysie trójkątnym w swym wypełnisku zawierał znaczną ilość węgli drzewnych, co może sugerować, iż pierwotnie stanowił ognisko (ryc. 129: 5). Na uwagę zasługuje w tym zgrupowaniu szczególnie rozległa nieckowata i płytka jama – ob. 713 o wymiarach 322 × 185 × 32 cm, z której pozyskano jedynie drapacz krzemienny. Być może jest to także zarys jakiegoś budynku o charakterze gospodarczym, np. do przechowywania siana – słomy dla zwierząt lub samych zwierząt. Zgrupowanie IV należy uznać za strefę o przeznaczeniu czysto magazynowym w obrębie osady lub też jedynie hipotetycznie za zagrodę.

Zgrupowanie V – składa się z potencjalnych 10 obiektów, ale tylko z dwóch pozyskano materiał datujący. Obiekty są zlokalizowane na obszarze około 1,5 ara i wyróżniono wśród nich 7 jam, w tym trzy najpewniej o charakterze zasobowym oraz 3 doły posłupowe. Z jamy zasobowej ob. 993 wydobyto jedynie 3 fragmenty naczyń i kilka fragmentów przepalonych kości zwierzęcych. Przy braku możliwości wyróżnienia w obszarze tego zgrupowania jakichkolwiek pozostałości po większej budowli o charakterze

mieszkalnym i przy minimalnym nasyceniu materiałami zabytkowymi, jesteśmy skłonni uznać je za pozostałość strefy pełniącej funkcję magazynową.

Zgrupowanie VI – składa się z 16 obiektów, w tym 15 datowanych, na obszarze około 1,5 ara. Wśród obiektów wyróżniono 8 jam o charakterze zasobowym i 6 innych oraz 2 doły posłupowe. Odkryte doły posłupowe należą do konstrukcji zadaszeń pobliskich jam. Większość obiektów dostarczyła od 1 do 20 fragmentów naczyń (ob. 1027, ryc. 104: 7–8; ob. 1029, ryc. 104: 9). Na szczególna uwagę zasługują dwie rozległe o nieregularnej formie jamy ob. 1030 o wymiarach 216 × 214 × 46 cm z powierzchnią rzędu 4,6 m² (ryc. 106: 1; 126: 7) i ob. 1021 z wymiarami 250 × 146 × 60 cm i powierzchnią 2,5 m² (ryc. 105: 1; 126: 7). Z każdej z nich wydobyto odpowiednio 99 (ryc. 106: 2–7) i 67 (ryc. 105: 2–6) fragmentów naczyń. Obiekt 1030 przecina starszą jamę – ob. 1031 o charakterze zasobowym (ryc. 126: 7). Być może ten drugi obiekt jest pozostałością po budowli mieszkalnej. Nie ulega jednak wątpliwości, że istniały tutaj co najmniej dwa duże obiekty zadaszone i kilka mniejszych, oraz jamy zasobowe. Zadziwia liczebność jam zasobowych, co mogłoby wskazywać na funkcje magazynowe tego zgrupowania, przy jednoczesnych trudnościach w jednoznacznym zidentyfikowaniu budowli typu mieszkalnego. Planigrafia tego obszaru ujawnia pozyskanie z ara gdzie funkcjonowały te hipotetyczne budowle, do 300 fragmentów naczyń, co wskazuje na intensywność użytkowania. Brak jednocześnie wyrobów kamiennych w postaci fragmentów, czy też całych egzemplarzy żaren, tłuczków/rozcieraczy, gładzików itd, jednak przy obecności form ceramicznych które jednoznacznie należy zaliczyć do tzw. zastawy stołowej (kubki, misy) jak i kuchennej (wazy, garnki, talerze/podkładki). W takiej sytuacji charakter tego zgrupowania określamy jako hipotetyczną zagrodę, z możliwością jej rozdzielenia na dwie mniejsze jednostki określone jako VIa i VIb, nie wykluczając możliwości spełniania także funkcji magazynowo-gospodarczej.

Zgrupowanie VII – zajmuje część centralną pomiędzy zgrupowaniami omówionymi w pierwszej kolejności. Składa się z 10 jam, w tym trzech o charakterze zasobowym i dołu posłupowego, wśród których tylko cztery jamy dostarczyły materiałów zabytkowych. Wymienione obiekty obejmują obszar około 1,5 ara. Tylko jedna jama – ob. 1267 o charakterze zasobowym (ryc. 120: 8) dostarczyła 25 fragmentów naczyń. W pozostałych odnotowano od 2 (ob. 743, 1265) do 5 fragmentów (ob. 1263). Na uwagę w tym zgrupowaniu zasługuje obecność obszernej jamy – ob. 1270 o wymiarach 284 × 154 × 100 cm i powierzchni około 4,4 m² (ryc. 131: 4), pozbawionej niestety materiałów datujących, która jest otoczona pozostałymi obiektami. Być może podobnie jak w zgrupowaniu IV jest to pozostałość po jakimś budynku o przeznaczeniu gospodarczym (magazynowym). Podobnie jest w przypadku obiektu 748 (ryc. 130: 7). Również to zgrupowanie należy uznać raczej za strefę osady o przeznaczeniu magazynowym.

Na zewnątrz powyższych zgrupowań notujemy rozproszone pojedyncze obiekty z nielicznym materiałem datującym w ilości od 1 do 4 fragmentów (ryc. 104: 10), które uznajemy za pozostałości po eksploracji terenu wokół osady.

Tabela 61. Zestawienie rodzajów obiektów w zgrupowaniach osady C4

Numer zgrupowania	jamy zasobowe	jamy z dołem posłupowym	inne jamy	doły posłupowe	ognisko	suma obiektów:	powierzchnia (w arach)
Z.I Zagroda	1	–	10	1	–	12	ok. 1,5
Z.II Zagroda?	–	1	3	2	–	6	od 1,0 do 2,0
Z.III Zagroda	2	–	9	4	–	15	ok. 1,5
Z.IV gospodarcze?	3	–	6	2	1?	12	ok. 1,5
Z.V gospodarcze?	3?	–	4	3	–	10	ok. 1,5
Z.VI Zagroda?	8	1	5	2	–	16	ok. 1,5
Z.VII gospodarcze	3	–	7	1	–	11	ok. 1,0
Suma:	20	2	44	15	1	82	–

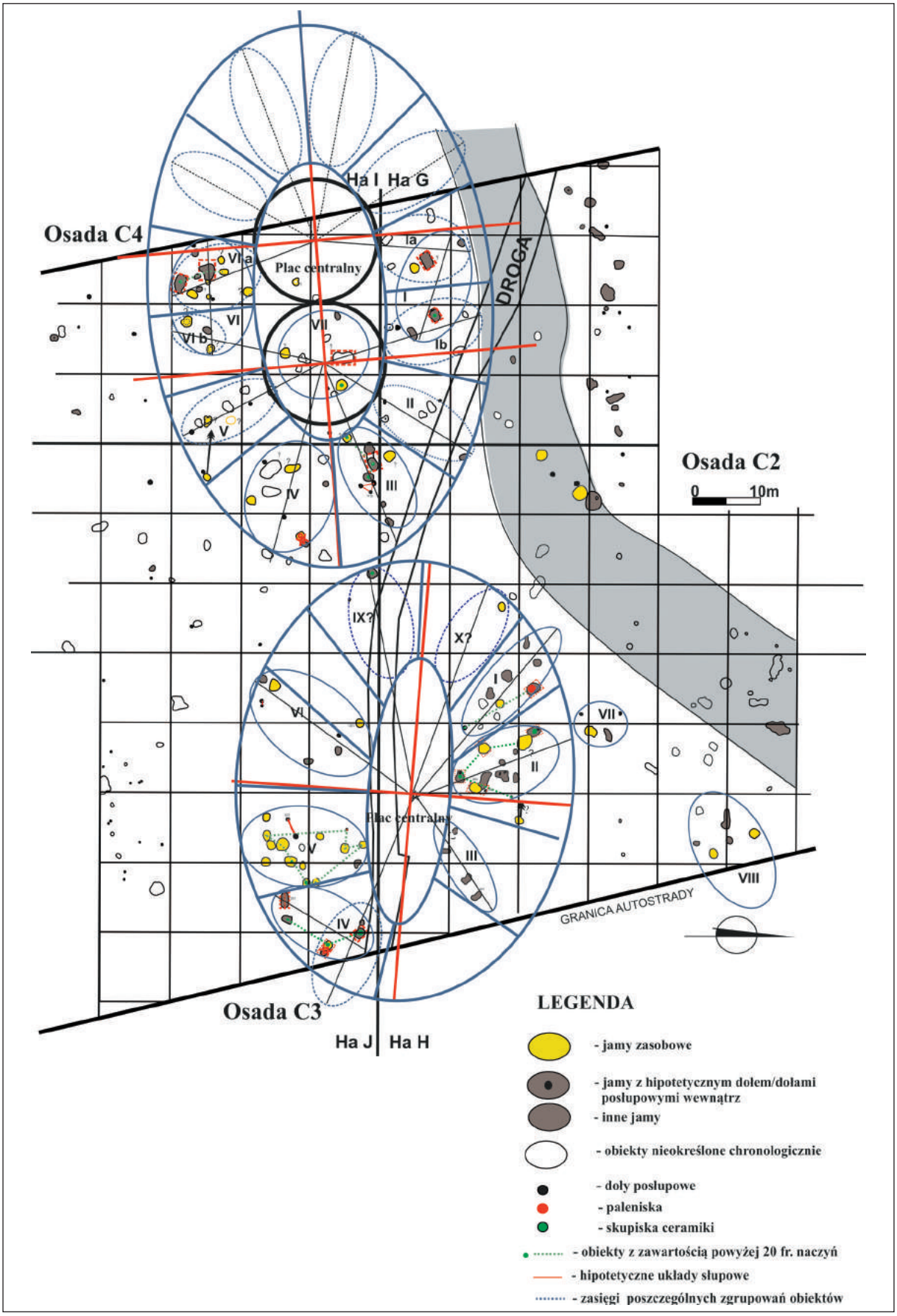

Ryc. 134. Zgórze stan. 1, 2, gm. Strzelce, pow. kutnowski. Rozplanowanie przestrzenne osad C3 i C4.
Fig. 134 Zgórze, site 1, 2, commune of Strzelce, district of Kutno. Spatial distribution of settlements C3 and C4.

Podsumowanie

Pełne scharakteryzowanie osady C4 nastręcza spore problemy spowodowane najpewniej tylko częściowym odsłonięciem oraz niejednoznacznym charakterem poszczególnych zgrupowań. Jeżeli chodzi o formę to można przyjąć, że w zamierzeniu jej twórców została zaplanowana na planie owalu o wymiarach około 45,0 m na około 70,0 m (długość całkowita rekonstruowana hipotetycznie) z owalnym również placem centralnym o wymiarach 20,0 × 30,0 m (ryc. 134). Pod względem formy planu nawiązuje ogólnie do osady C3. W przypadku osady C4 na dookolny wieniec zgrupowań, które otaczają plac centralny, składa się 6 lub 8 elementów działek,. Rekonstruując jednak cały hipotetyczny plan osady można przypuszczać, że w części pozostającej poza pasem objętym badaniami mogą znajdować się kolejne potencjalne 4 zgrupowania. W takiej sytuacji mielibyśmy ostatecznie do czynienia z 10? (12?) zgrupowaniami na obwodzie owalu, które otaczały zgrupowanie VII sytuowane na placu centralnym.

Jednak wśród rozpatrywanych zgrupowań zasadniczo tylko niektóre z nich należałoby rozpatrywać, jak się wydaje, jako pozostałości zagród (Ia-b, III i VIa-b). Pozostałe mają nieco odmienny charakter i mogły spełniać jedynie funkcje magazynowo-gospodarcze (II, IV, V i VII). Gdybyśmy jednak ostatecznie przyjęli, że większość zgrupowań z wieńca jest pozostałością po zagrodach, to wówczas na osadę składałoby się potencjalnie 10(12?) zagród.

Wszystkie zgrupowania podobnie jak w przypadku pozostałych osad, przyjmują formę owalu z dłuższą osią rzędu 11–17 m. Również w tej osadzie nie zidentyfikowano układów dołów posłupowych, które zezwalałyby na rekonstrukcję budynków wzniesionych w konstrukcji słupowej o charakterze mieszkalnym. W takiej sytuacji ewentualnych budowli o charakterze mieszkalnym (lub też części wziemnych takich budowli) upatrujemy w niektórych większych jamach poszczególnych zgrupowań.

Podsumowanie rozplanowania przestrzennego osad C1–C4

Podsumowując powyższe ustalenia możemy jednoznacznie stwierdzić, iż wydzielone strefy występowania obiektów „KŁ" należy identyfikować z istniejącymi tutaj w przeszłości samoistnymi osadami C1–C4. Opowiadamy się za uznaniem ich jako organizmy przestrzenne, które funkcjonowały niezależnie, w zbliżonym przedziale czasowym, na co, jak się wydaje, wskazuje przeprowadzona analiza stylistyczna materiałów ceramicznych z poszczególnych osad.

Wszystkie wydzielone osady charakteryzują się planowym zagospodarowaniem przestrzennym. To prowadzi do wyróżnienia w ich strukturze wewnętrznej mniejszych zgrupowań obiektów, wśród których upatrujemy dwóch ich odmian, tj. reliktów zagród o przeznaczeniu mieszkalno-gospodarczym typu A oraz o przeznaczeniu czysto gospodarczo–magazynowo-hodowlanym typu B.

Wielkość obszarowa poszczególnych osad, intensywność i gęstość występowania w ich obrębie obiektów, jak i nasycenie materiałami zabytkowymi warstwy kulturowej oraz obiektów, jest zróżnicowane. Te różnice jednoznacznie wskazują, że są to struktury przestrzenne, których czas funkcjonowania był odmienny i były zasiedlone przez grupy ludzkie o różnej liczebności. Jakkolwiek stopień wykopaliskowego rozpoznania osad nie obejmuje w całości ich obszaru, to możemy pokusić się o sformułowanie kilku wniosków ogólnych co do ich formy przestrzennej i struktury wewnętrznej.

W przypadku osady C1 mamy do czynienia z zabudową typu dookolnego z placem centralnym. Jednak w strukturze wewnętrznej tej osady, wydaje się, że istnieją podstawy do uwyznaczenia dodatkowego jej podziału na cztery strefy/kwartały (NW, NE, SW i SE) o odmiennej organizacji wewnętrznej w każdej z nich. W rozplanowaniu dwóch całkowicie odkrytych stref/kwartałów NW i SW tej osady widzimy daleko idące ich zróżnicowanie. W obu przypadkach mamy do czynienia jak się wydaje ze zgrupowaniami otaczającymi mniejsze „lokalne" place danego kwartału, ale układ zgrupowań je otaczających jest odmienny. Plan strefy/kwartału NW wyraźne nawiązuje do planów przestrzennych mniejszych osad w typie osady C3, czy też C4 ze Zgórza założonych na planie owalnicy, o czym później.

W takiej sytuacji można przypuszczać, iż osada C1 mogła powstać z połączenia czterech oddzielnych grup ludzkich/rodzin tworzących pierwotnie mniejsze osady o charakterze rodowym. Nasuwa się pytanie, kiedy dochodzi do połączenia czy też współpracy tych czterech hipotetycznych ugrupowań w ramach jednej osady. Czy jest to pewna tendencja w rozwoju osad i ich społeczności, czy jest to chwilowy impuls wymuszony bliżej nie określoną sytuacją społeczną lub nawet polityczną. Niewątpliwie osada C1 to osada długotrwała i rozległa, obejmująca powierzchnię około 1 hektara i zamieszkiwana przez grupę ludzką o dość znacznej liczebności, sięgającej być może ponad stu członków.

Odmienny plan przestrzenny prezentuje osada C2. Generalnie możemy stwierdzić, że rozwijała się ona również w formie owalnicy, ale bez placu centralnego. Jego miejsce zajmują tutaj (dwie odsłonięte) centralne zagrody, które „obrastały" kolejnymi wieńcami zgrupowań obiektów. Jej rozległość, obejmująca powierzchnię około 1 hektara oraz nasycenie obiektami i materiałem zabytkowym wskazuje, że należy w niej upatrywać osady długotrwałej, zamieszkiwanej przez dość liczną społeczność.

Osady C3 i C4 położone są bardzo blisko siebie, wzdłuż południowej krawędzi niewielkiego obniżenia terenowego, będącego w przeszłości zapewne terenem podmokłym odprowadzającym sezonowo wody z wyższych obszarów. Obie zostały założone na planie owalnym z placem centralnym. W przypadku osady C3 plac jest pozbawiony jakiejkolwiek zabudowy wewnętrznej, natomiast w odniesieniu do osady C4 odnotowujemy na nim obecność niewielkiego zgrupowania obiektów. W przypadku obu tych osad, w przeciwieństwie do wcześniej omówionych, mamy do czynienia ze znacznie mniejszą liczbą zgrupowań, z mniejszym zazwyczaj ich nasyceniem obiektami oraz o zdecydowanie mniejszej liczebności materiałów zabytkowych. Jednak ze względu na fakt, że zawierają wszystkie elementy składowe, które charakteryzują i występują w osadach długotrwałych (C1 i C2) uznajemy je za relikty osad, tyle tylko, że o dość krótkiej długości funkcjonowania i mniejszej liczebnie (?) zamieszkującej je grupie ludzkiej, zwłaszcza w przypadku osady C3. Ich powierzchnie obejmowały obszar poniżej 0,5 hektara.

W oparciu o charakterystykę osad ze Zgórza można pokusić się o stworzenie zgeneralizowanej ich klasyfikacji w ramach pewnych ogólnych kategorii wyznaczonych przez ich wielkość oraz plan zagospodarowania przestrzennego.

Do kategorii I zaliczamy osady o znacznych rozmiarach z powierzchnią około 1 hektara, bogatym nasyceniu obiektami, materiałem zabytkowym oraz rozbudowanej strukturze przestrzennej. Do tej kategorii zaliczamy osady C1 i C2. W przypadku osad tej kategorii należy wydzielić jeszcze ich odmiany A i B ze względu na plan zagospodarowania przestrzennego. Kategorię IA tworzyłyby osady zwielokrotnione w rodzaju osady C1, które zamieszkiwało kilka organizmów „rodowych" oraz kategorię IB, tworzoną zapewne przez jedną rozrastającą się wspólnotę rodzinną, jak może być w przypadku osady C2.

Natomiast do kategorii II należałoby włączyć osady o formie owalnicy, mniejsze obszarowo, do około 0,5 hektara i mniej rozbudowane w swej strukturze przestrzennej, tworzone przez kilka/kilkanaście rodzin. W przypadku stanowiska w Zgórzu byłyby to osady C3 i C4.

Wszystkie osady w swej organizacji wewnętrznej charakteryzują się występowaniem mniejszych zgrupowań obiektów, w których upatrujemy, jak już pisaliśmy wcześniej, reliktów zagród lub stref o przeznaczeniu gospodarczo–magazynowo-hodowlanym. Co istotne, zgrupowania uznawane za pozostałości zagród we wszystkich osadach, obejmują najczęściej obszar o powierzchni około 1,5 ara w formie obligatoryjnie przyjętego owalu.

We wszystkich omawianych osadach nie odnotowano istnienia typowego domu o konstrukcji słupowej, który mógłby spełniać funkcje mieszkalne. Ich miejsce zajmują, naszym zdaniem, dość rozległe jamy wziemne, będące pozostałością po budowlach częściowo zagłębionych w grunt. Jedynie w obrębie osady C1 być może mamy do czynienia z ewentualnymi budowlami słupowymi w obszarze zgrupowań XXI lub XVIII.

Niestety w wielu przypadkach trudno jednoznacznie wyznaczyć w obrębie poszczególnych zgrupowań uznanych za zagrody, hipotetyczne jednostki w rodzaju podwórza. Jest to natomiast, jak się wydaje, bardzo prawdopodobne w zgrupowaniach o charakterze gospodarczo–magazynowym, zakładanych na planie owalu z obiektami na obwodzie, a niekiedy i w centrum, które obejmują często większy obszar niż zagrody właściwe (do 2,5 – 3 arów). Istotne, że w przypadku wszystkich rozpatrywanych osad ze Zgórza, na zewnątrz ich centrów odkrywamy zawsze odosobnione zgrupowanie o odmiennym charakterze, co może sugerować, że spełniały bliżej nieokreślone funkcje w całej strukturze poszczególnych osad.

Z powyższej analizy wynika, że na stanowisku w Zgórzu mamy do czynienia z czterema osadami o zróżnicowanym planie i strukturze zagospodarowania przestrzennego oraz różnej wielkości. Ich układy przestrzenne są zapewne w znacznym stopniu dostosowane do sytuacji terenowej, ale niewątpliwie mają także głębsze korzenie najpewniej w tradycji, jak również wynikają z wewnętrznej struktury tworzących je grup społecznych. Na ten temat wypowiadał się Z. Kobyliński (1988, s. 58) stwierdzając m.in.: „Rozmieszczenie trwałych obiektów mieszkalnych w obrębie osady jest zagadnieniem o szczególnym znaczeniu, ponieważ (...) odzwierciedlać powinno cały szereg istotnych relacji zachodzących w obrębie funkcjonującego w przeszłości systemu społeczno–kulturowego. Chodzi tu przede wszystkim o więzi

wynikające ze struktury pokrewieństwa, zróżnicowania statusowego i majątkowego oraz ze społecznego podziału pracy" (Z. Kobyliński 1988, s. 58).

Porównywalne układy przestrzenne osad do tych ze Zgórza nie są zbyt często spotykane w dotychczasowych publikacjach, zwłaszcza ze względu na zastosowaną metodę analizowania ich rozplanowania.

Po raz pierwszy, jak się wydaje, w takiej postaci zastosowano ją przy analizie kompleksu osad z Grabka stan. 11, gm. Szczerców (B. Muzolf 2002). Takie same założenia zastosowała J. Baron (2005) przy analizie struktury wewnętrznej osady w Polwicy, ujawniając jednak odmienny układ przestrzenny osady bo rzędowy. W ciągu ostatnich kilku lat obserwujemy szersze zastosowanie tej metody w odniesieniu do kolejnych osad, przykładem jest tu m.in. kompleks osadniczy w Bieniądzicach stan. 4 (B. Muzolf 2007) czy też kompleks w Smólsku stan. 2/10 (B. Muzolf 2011). Wśród odkrytych tam osad możemy wskazać na analogiczne lub też zbliżone układy przestrzenne do tych ze Zgórza. W przypadku stanowiska w Grabku 11 odnosi się to zwłaszcza do tamtejszych osad B i D o układach kolisto-owalnych z placem centralnym (B. Muzolf 2002, ryc. 223, s. 341,363, 367–368, tam dalsza literatura).

Błażej Muzolf

3.4.3.7. Podstawy gospodarcze osad – zdobywanie pożywienia i przejawy wytwórczości wyspecjalizowanej oraz przydomowej

Informacji na temat rodzaju i sposobu pozyskiwania pożywienia, poziomu rolnictwa i hodowli, dostarczają obecnie przede wszystkim wyniki analiz archeobotanicznych i archeozoologicznych, oparte o specjalistyczne badania makroszczątków roślinnych oraz analizy kości zwierzęcych. Ich uzupełnieniem są znaleziska narzędzi związanych z taką działalnością, które niekiedy stanowią jedyne źródło do poznania tej problematyki. Dla osad ze Zgórza dysponujemy pod tym względem dość ograniczonymi materiałami, wśród których najszerzej rozpoznano szczątki archeozoologiczne (Aneks nr 1) i antrakologiczne (Aneks nr 4). Wyniki archeobotaniczne są niestety znikome i wielce niepewne (Aneks nr 5).

Z przedmiotów związanych z pozyskiwaniem żywności możemy wskazać jedynie na kamienne żarna oraz różnego rodzaju rozcieracze i tłuki, które wskazują na przetwórstwo zbóż na mąkę i zapewne kaszę, o czym była mowa przy analizowaniu tego typu znalezisk.

W oparciu o analizę archeozoologiczną materiałów kostnych i poroży pozyskanych z obiektów osad możemy stwierdzić występowanie kilku taksonów zwierząt udomowionych oraz najpewniej dwóch dzikich. Niestety, ze względu na silne rozdrobnienie materiałów i zły stan ich zachowania, co jest spowodowane m.in. rodzajem podłoża geologicznego stanowiska, z 400 pozyskanych fragmentów udało się oznaczyć jedynie 22,7% (Aneks nr 1). Według autorów analizy w zespole dominują szczątki bydła stanowiące ponad 13,0% wszystkich szczątków. W materiale przeważały szczątki osobników młodych (poniżej 16 miesięcy) lub w wieku wymiany uzębienia 2,5 – 3,5 lat oraz tuż po wymianie uzębienia 3,5 – 5 lat. Autorzy wnioskują, że do uboju preferowano osobniki młode oraz w okresie wymiany uzębienia. Taki skład stada wskazuje na preferowanie hodowli nastawionej zapewne głównie na pozyskiwanie mięsa, a później może także mleka, a co za tym idzie, zapewne także na stosowanie jego przetworów. W tym miejscu można zwrócić uwagę, na fakt, o którym wspominaliśmy przy okazji omawiania form ceramicznych, że na stanowisku brak jest całkowicie form sitowatych grupy S, które są uznawane za przyrządy wykorzystywane przy produkcji serów.

Na drugim miejscu znajdują się fragmenty przypisane drobnym przeżuwaczom, czyli owcy/kozy (3,96%) i owcy (1,0%), co razem daje dość wysoki wynik prawie 5,0%. Tak duży udział tych przeżuwaczy wskazuje na występowanie w okolicy osad dogodnych pastwisk. Hodowla owiec oprócz uzyskiwania mięsa i mleka dostarczała niewątpliwie także wełny, wykorzystywanej do przędzenia i tkania oraz skór na ubrania i inne wyroby, podobnie jak bydło.

Dopiero na trzecim miejscu notujemy szczątki trzody chlewnej z około 2,5% udziałem w całym zbiorze. Większość fragmentów zębów trzody chlewnej należała do osobników młodych, poniżej 1 roku. Była to więc hodowla generalnie nastawiano na pozyskiwanie mięsa.

Dość wysoki udział, sięgający około 1,8%, stanowią szczątki konia. Niestety, autorzy analizy nie są w stanie jednoznacznie określić, czy należały one do koni dziko żyjących, czy udomowionych. Jednak wśród nich znaleziono fragment kości śródręcza ze śladami cięcia i filetowania, co może wskazywać na ich pokonsumpcyjny charakter. W takiej sytuacji mogą być to równie dobrze zwierzęta dziko żyjące i mielibyśmy wtedy dowód na myślistwo, nie wykluczając że były także i osobniki udomowione, przeznaczane ostatecznie do konsumpcji.

Najmniej liczne są jednoznaczne taksony zwierząt dzikich, sprowadzające się jedynie do zidentyfikowanych w jednym obiekcie szczątków jelenia szlachetnego w postaci fragmentów poroża. Jakkolwiek może być to wynik polowań, to trzeba brać także pod uwagę, że jest to tzw. zrzutka. Polowanie na jelenie i ewentualnie konie, niewątpliwie dostarczało mięsa i skór, które mogły być wykorzystywane do wyrobu odzieży, obuwia itp., a także poroży będących surowcem do produkcji ozdób i innych przedmiotów użytkowych oraz narzędzi.

W oparciu o znaleziska nic nie możemy powiedzieć o ewentualnych śladach zbieractwa, aczkolwiek takie niewątpliwie musiało istnieć. Podobnie jest, ogólnie mówiąc z rybołówstwem, którego istnienia można się domyślać ze względu na bliskość rzeki Głogowianki, która w przeszłości zapewne była większa i zasobna w różne gatunki ryb.

Metalurgia

Brak jednoznacznych śladów jakiejś szerszej wytwórczości metalurgicznej na badanych osadach w postaci form odlewniczych, surowca, pieców. Jednak jeden z przedmiotów z osady C2 o formie niewielkiej dyszy lub lejka do wlewania metalu do formy (ryc. 73: 4), mógłby świadczyć o przeprowadzaniu procesów odlewania ozdób z brązu.

Wapiennictwo

W trakcie analizy fragmentów naczyń KŁ, stwierdzono na powierzchni wewnętrznej pojedynczych okazów, niekiedy dość grube warstwy białego nalotu, które poddano analizie. Analizy chemicznej dokonała mgr inż.. H. Młodecka z Działu Konserwacji i Badań nad Zabytkami Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi (Aneks nr 6). Uzyskane wyniki wskazują, że mamy tutaj niewątpliwie do czynienia z wapnem uzyskiwanym zapewne z rozdrobnionych kości, o czym może świadczyć podwyższona zawartość fosforu.

Do jakich celów było wykorzystywane takie wapno, czy też jego roztwór, możemy tylko przypuszczać, wskazując na zabiegi bielenia budynków, przedmiotów, a nawet w obrzędowości malowania ciał. Z przekazów etnograficznych wiemy, że wapno wykorzystywano także do bielenia płótna, o czym wspomina K. Moszyński (1967, s. 620) oraz do zmiękczania/garbowania i wybielania skór (op. cit., s. 353, 354).

Z podobnymi znaleziskami potwierdzającymi wytwarzanie wapna tą metodą spotkaliśmy się także przy opracowywaniu materiałów KŁ na osadach w Smólsku koło Włocławka (B. Muzolf 2011) i Lutomiersku – Koziówkach stan. 3a-c (B. Muzolf 2012).

Dziegciarstwo

Nie stwierdzono w analizowanych materiałach ceramicznych, czy też innych znaleziskach samego dziegciu, ale odnotowano występowanie naczyń z jednym dużym otworem w dnie, o których była już mowa wyżej. Dziegieć uzyskuje się w wyniku suchej destylacji kory drzewnej, najczęściej brzozowej, którą zazwyczaj przeprowadza się w jednonaczyniowym lub dwunaczyniowym reaktorze (A. Kośko, J. J. Langer 1986, s. 589).

W ceramicznych reaktorach dwunaczyniowych, naczynie górne musi posiadać w dnie jeden lub kilka otworów. Być może właśnie fragmenty den z centralnym, pojedynczym otworem ze Zgórza przynależały właśnie do takiego reaktora. Potwierdza takie przeznaczenie m.in. naczynie KT pochodzące ze stanowiska w Lutomiersku – Wrzącej, które posiada otwór w dnie i zawiera resztki dziegciu (P. Czepas, M. Olędzki 2007, ryc. 2).

Dziegieć miał w przeszłości szerokie zastosowanie jako lepiszcze (np. do osadzania grotów strzał, narzędzi krzemiennych), smar lub też barwnik, a także w lecznictwie. Dziegieć według przekazów etnograficznych, które zebrał K. Moszyński (1967, s. 353, 388), był używany również szeroko przy wyprawianiu skór dla uzyskania ich miękkości, np. przy pasach, rzemieniach oraz jako smar piast i osi wozów. Równie ciekawym zastosowaniem dziegciu było jego wykorzystanie jako smarowidła do siatek włosia-

nych tworzonych do osłony głów przed owadami gryzącymi (K. Moszyński 1968, cz.2, s. 625), ale także jako lek w zabiegach magicznych (K. Moszyński 1968, cz. 1, s. 213, 315, 316).

Krzemieniarstwo i wyrób przedmiotów kamiennych

W osadach ze Zgórza obok narzędzi z brązu niewątpliwie posługiwano się jeszcze narzędziami krzemiennymi. Były to najprostsze formy, wykonywane na łuszczniach i odłupkach, o czym szerzej traktuje rozdział omawiający źródła krzemienne epoki brązu autorska D. K. Płazy.

Przedmioty z kamienia dzielimy na dwie kategorie. Pierwszą z nich tworzą wszelkiego rodzaju żarna, rozcieracze, tłuczki i płyty szlifierskie, które można dość jednoznacznie uznać za produkt wytwórczości przydomowej, gdyż są to przedmioty powstałe w oparciu o odpowiedni dobór, tak pod względem wielkości i kształtu jak i rodzaju surowca, odpowiedniego kamienia – otoczaka. W trakcie wykonywania danej czynności, np. rozcierania, tłuczenia nabiera on dopiero swoich odpowiednich cech. Stąd na stanowisku znaczna ilość tłuczków i rozcieraczy oraz płaskich żaren. Do ich wyrobu posłużyły surowce pochodzenia lokalnego, z łatwo dostępnego materiału narzutowego.

Natomiast na drugą kategorię przedmiotów kamiennych, składają się konkretne wyroby w formie toporów, czy głowic buław. Wykonanie takich przedmiotów wymaga już znacznych umiejętności i odpowiedniego doboru surowca. Niekiedy właśnie surowiec wskazuje, że są to często wytwory importowane z dość odległych terenów. W naszym przypadku do tej kategorii zabytków należy zaliczyć fragment topora i okrągłej głowicy buławy (ryc. 115: 1, 2), które najpewniej pochodzą z wyspecjalizowanych warsztatów.

Wytwórczość garncarska

Jako rzemiosło przydomowe należy traktować wytwórczość naczyń ceramicznych. Wszystkie etapy produkcji naczyń w tym okresie możemy prześledzić w oparciu o pracę M. Mogielnickiej-Urban (1984). Analiza technologiczna przeprowadzona dla materiałów ze Zgórza wskazuje na daleko idące zróżnicowanie tej wytwórczości, m.in. pod względem ilości i rodzaju stosowanej domieszki schudzającej. Jakkolwiek można tutaj wyróżnić jej pewne cechy ogólne, to zróżnicowanie zapewne jest wynikiem istnienia właśnie wielu przydomowych warsztatów wyrobu naczyń. W przypadku osad w Zgórzu nie odkryto specjalnych pieców do ich wypału, co wskazuje, że najpewniej wypalano je w ogniskach lub paleniskach. Z braku analiz specjalistycznych masy ceramicznej, z której wykonywano naczynia, trudno powiedzieć jaki był podstawowy jej składnik, czy były to gliny, czy też np. iły i skąd je pozyskiwano.

Budownictwo

Nie ulega wątpliwości, że ówczesne domy były wznoszone z reguły w oparciu o konstrukcje słupowe, z różnorodną zapewne konstrukcją ścian i dwuspadowym dachem. Ściany mogły być wznoszone na sumik i łątkę lub też z plecionki. Niekiedy w wyniku pożarów zachowały się bryłki przepalonej gliny z odciskami żerdzi itp., które wskazują, że część z takich budynków mogła być w celu uszczelnienia oblepiana gliną. Na osadach w Zgórzu takich brył polepy z odciskami nie odkryto. Może to świadczyć, że większość domów nie była wylepiana gliną, albo też pożary osad nie nawiedziły i nie utrwaliły tychże wylepień w takim stopniu, abyśmy mogli je odkryć. Oprócz domów wykonywano także szereg innych obiektów zagłębionych w grunt, które miały najpewniej jakiegoś typu zadaszenia, np. szałasowe z którymi identyfikujemy szereg jam ze śladami hipotetycznych słupów wewnątrz. Wznoszono również zapewne szereg innych konstrukcji słupowych w formie brogów, suszarni, itd., z którymi identyfikujemy podwójne, potrójne, czy tez poczwórne układy dołów posłupowych.

Inne dziedziny wytwórczości

Oprócz wyżej wymienionych istniały jeszcze dalsze zajęcia domowe, dla których brak nam niestety źródeł materialnych, choć z ich obecnością należałoby się liczyć. Brak nam przęślików, wskazujących na przędzenie, a co za tym idzie wskazujących pośrednio na pozyskiwanie wełny, aczkolwiek jest potwierdzona hodowla owiec. Z problemem tym łączy się także tkactwo, dla którego niestety brak także dowodów w postaci ciężarków tkackich z warsztatów, aczkolwiek zapewne i takie w osadach w Zgórzu istniały. Ze względu na charakter piaszczystego podłoża, nie zachowały się przedmioty z materiałów organicznych, które mogłyby dokumentować wytwórczość plecionkarską (maty, pojemniki, itd.), rogowiarską, (ozdoby, narzędzia, uzbrojenie), jak również z wytwórczością przedmiotów z drewna (np. naczynia drążone, klepkowe) i obróbką skóry.

3.4.3.8. Analiza chronologiczna osadnictwa kultury łużyckiej

Nie będzie nadużyciem stwierdzenie, że znaczna część form naczyniowych oraz ich zdobnictwo z okresu kształtowania się na ziemiach polskich zespołów kulturowych pól popielnicowych (tzw. kultura łużycka) pozostaje pod przemożnym wpływem impulsów wychodzących ze strefy zakarpackiej i związanych z tym przemieszczeń określonych grup osadników. W grę wchodzą tutaj różnorodne ugrupowania z Kotliny Karpackiej i strefy środkowodunajskiej.

W wielu przypadkach te oddziaływania w zdobnictwie i formach naczyń są już przetworzone w środowisku miejscowym, tym niemniej nawiązania południowe są w nich nadal bardzo czytelne. Należy jednoznacznie stwierdzić, że nie są one w większości wykonywane w stylistyce wywodzącej się ze starszego podłoża o genezie miejscowej, w tym przypadku kultury trzcinieckiej. Z tego też powodu chcielibyśmy wskazać na niektóre z tych elementów z obszaru Polski Środkowej, a odnotowane także w Zgórzu, których genezy należy upatrywać na południu. W pierwszym rzędzie należy do nich zdobienie naczyń skośnymi facetowaniami oraz kanelurami grup zdobniczych I i II, przeważnie w literaturze określanych mianem żłobków. Są to przeważające w naszym materiale wątki zdobnicze, które nadają naczyniom charakterystyczny rys stylistyczny i dlatego poświęcimy im więcej uwagi. Niezwykle istotnym dla tej problematyki jest artykuł M. S. Przybyły (2005b) dotyczący obszaru Kotliny Karpackiej w okresach poprzedzających, jak i w samych początkach formowania się kręgu pól popielnicowych. M.S. Przybyła (tamże, s. 111), a także wielu innych autorów używa dla tak zdobionych naczyń określeń „naczyń zdobionych szerokimi żłobkami – kanelurami", „ceramika kanelowana". Jednak autor ten w swej analizie wyraźnie rozróżnia wśród nich pewne odmiany, które mają istotne znaczenie dla powiązań chronologiczno-kulturowych, a które znajdują odpowiedniki wśród naszej klasyfikacji. W odniesieniu do grupy I ornamentów określonych u nas jako facetowe, autor ten stosuje określenie „ceramika zdobiona kanelurami w układzie turbanowym" (tamże, s. 124), a najlepszymi przykładami takiego ornamentu są naczynia m.in. późnej fazy kultury otomańskiej i kolejne z innych ugrupowań starszego okresu epoki brązu (tamże, tabl. I, 1–4). Zamieszczony materiał ilustracyjny jednoznacznie wskazuje, że wątek „turbanowy" jest utworzony właśnie z szerokich i płytkich modelowanych na powierzchni naczynia „facet" a nie żłobków/kanelur. W klasycznym wydaniu wątek turbanowy odpowiada wyróżnianemu przez nas wątkowi facetowań skośnych, choć występują także w układzie poziomym, jak i łukowato/spiralnym. Natomiast w odniesieniu do wątków grupy II są one określane m.in. jako „pionowe kanelury", „węższe pionowe żłobki", lub „węższe, ukośne żłobki" (tamże, s. 121, 124, itd.).

Za najstarszy przykład zdobnictwa w typie wątków grupy I z terenów Polski Środkowej należy uznać naczynie z guzami obwiedzionymi łukowatymi facetowniami, odkryte w kurhanie 23 na cmentarzysku kultury trzcinieckiej w Łubnej. Na naczyniu tym obok wzmiankowanych facetowań występują także kanelury poziome i pionowe podgrupy IIA oraz owalne odciski stempelkowe (B. Muzolf, P. Muzolf 2010, ryc. 2: 1, s. 253). Omawiając zagadnienia początków kultury łużyckiej na obszarze Polski Środkowej, K. Jażdżewski (1948) uznał to naczynie za import, wskazując na analogie z cmentarzyska w Szőrog z grupy Periam (południowo–wschodnie Węgry), datując je na koniec I, pocz. II EB (K. Jażdżewski 1948, s. 106), a które M. Gedl (1973, s. 220) połączył z II fazą kultury Otomani. Obecnie znaleziska tego typu m.in. ze wzmiankowanego cmentarzyska, są określane zazwyczaj mianem kultury Maruszy (Mures, gr. Mokrin), i datowane w przybliżeniu na fazę BrB1, czyli w okresie zbiegającym się z rozprzestrzenianiem kultur mogiłowych (M.S. Przybyła 2005b, s. 113, 114). Z tym kierunkiem i analogicznym datowaniem łączy się także niewielki dzbanek z kurhanu 2 w Strugach, ornamentowany kanelurami podgrupy IIA, także w układzie pionowym na uchu (B. Muzolf, P. Muzolf 2010, ryc. 2: 3, s. 254). Z ornamentowaniem uch w takim układzie spotykamy się m.in. również przy kubkach ze Zgórza.

Najstarsze zdobnictwo naczyń wątkami facetowymi występuje w wyróżnianej na obszarze Polski, grupie jasielskiej związanej z kręgiem otomańskim, trwającej co najmniej jeszcze do przełomu BrC/D (J. Gancarski 1994, J. Górski 2010, ryc. 4, s. 234 i n.). W swoim podsumowaniu M.S. Przybyła (2005b, s. 124–125) jednoznacznie stwierdza, że motyw turbanowy odpowiada późnym fazom kultury Maruszy i kultury Otomani i „po zaniku obu tych ugrupowań utrzymuje się do początków środkowego brązu

(BrD), w najmłodszej fazie kultury Wietenberg oraz w mieszanym środowisku kulturowym, powstałym na bazie kultury Otomani przy udziale innych, zwłaszcza mogiłowych elementów", m.in. także w powstałej na podłożu otomańskim kultury Suciu de Sus, kultury pilińskiej oraz grup Cehălut i Hajdubagos, gdzie tak są zdobione misy i kubki. Zdobnictwo skośnymi facetowaniami J. Poulik (1963, s. 289, 315) uznał, za formę wiodącą w kulturze czakańskiej, powstałej w oparciu o najmłodszą fazę karpackiej kultury mogiłowej w BrD, która zanika najpewniej w ciągu trwania HA1 a która jest zaliczana do najwcześniejszego ugrupowania wschodniego odłamu środkowodunajskiej kultury pól popielnicowych (M. Gedl 1976, s. 64–65, M. Novotna 1991, s. 57, M. S. Przybyła 2005b, s. 130). Co jest istotne, karpacka kultura mogiłowa mająca swój udział w genezie kultury czakańskiej takiego zdobnictwa pierwotnie nie stosowała (M. Gedl 1976, s. 46–47). Kultura czakańska stała się podłożem na którym formowała się następnie kultura welatycko-baierdorfska z początkami w HaA1, w której nagminnie stosowano zdobnictwo naczyń facetowaniami i kanelurami (J. Poulik 1963, s. 293, 320, 323 i n.). Obecnie uważa się, że kultura welatycka rozwijała się równolegle z grupą czakańską, poprzez fazę przejściową Baierdorf-Lednice na przełomie BrD/HaA1 (M.S. Przybyła 2005b, s. 129, przyp. 29). W początkach HaA1 pojawia się kultura Gava w stosunku do której zwraca się szczególną uwagę na jej silne związki z podłożem kultury otomańskiej i grup post-otomańskich (op. cit., s. 130). Według T. Kemencziego, którego pogląd przytacza M.S. Przybyła, uwzględniane tutaj wątki turbanowy i facetowanie miały się pojawić najwcześniej w grupie Csorva i w wyniku jej oddziaływań trafiły do położonych dalej na północ grup środkowodunajskiej kultury pól popielnicowych oraz wpłynęły na wykształcenie się kultury Belegiš II, a ta z kolei miała wpływ na formowanie się kultury Gava w fazie BrD/HaA1 (op. cit., s. 130). Grupa Csorva formowała się nad Cisą w fazie BrC/D w oparciu o starsze podłoże sięgające jeszcze kultury Maruszy (op. cit., s. 120), czyli z zespołów, z których wywodzi się naczynie z Łubnej. Podsumowując swoją analizę, M.S. Przybyła jednoznacznie stwierdza, że pojawienie się ornamentów w tzw. układzie turbanowym, czyli naszym facetowanym, jest wyznacznikiem przełomu pomiędzy tradycją mogiłową, a grupą czakańską i wczesną fazą kultury welatyckiej, będąc elementem obcym, nakładającym się na podłoże mogiłowe, tworząc tym samym oryginalną stylistykę tak w zdobnictwie, jak również i w formach naczyń (tamże, s. 144).

Na podłożu wzmiankowanej wyżej kultury pilińskiej ukształtowała się z kolei w początkach HaA1 także kultura kyjatycka, nagminnie stosująca zdobienie facetowaniami (O. Ožďáni, V. Furmanek 1998, s. 126, ryc. 70, 7, 8), co jest uznawane za wynik oddziaływań środkowodunajskiej kultury pól popielnicowych lub kultury Gava (M.S. Przybyła 2005b, s. 147). Po tym krótkim przeglądzie zakarpackich analogii południowych, nie ulega wątpliwości, że ornamentowanie facetowaniami ma genezę sięgającą starszej epoki brązu i ugrupowań południowo-wschodnich. Natomiast główna „ekspansja" tej stylistyki zdobniczej, będącej charakterystycznym elementem tzw. „trackiego halsztatu" (op. cit., s. 131 i n.) następuje dopiero w ramach HaA1 i później, przechodząc do tamtejszych ugrupowań kulturowych, które sąsiadowały i współistniały już z wczesnymi ugrupowaniami zaliczanymi do kręgu pól popielnicowych kultury łużyckiej.

Przejdźmy obecnie do prześledzenia występowania tego typu zdobnictwa w dobie pól popielnicowych na obszarze Polski, ze szczególnym uwzględnieniem Polski Środkowej, które to M. Gedl (1982, s. 16) uznał za charakterystyczne dla IVEB.

W swojej periodyzacji kultury łużyckiej na Śląsku B. Gediga wykazuje bardzo istotne różnice w datowaniu występowania pewnych faz stylistycznych w ceramice i zwraca uwagę m.in. właśnie na zdobnictwo skośnymi kanelurami (facetowaniami) Zdaniem tego autora: „Najwyraźniej zarysowująca się cezura (...) przypada na koniec HA1. Z tym okresem kończy się m.in. rozwój ceramiki guzowej (...). Zespoły, które można paralelizować z HA2 reprezentują wyraźnie nowy etap rozwoju..." i wykazuje, że: „Tymczasem w stosowanej do dzisiaj najczęściej periodyzacji epoki brązu w Polsce ta zmiana o której wyżej wspominaliśmy przypada na połowę III okresu epoki brązu, a powszechnie cechy formalne, które zanikają w HA1 przeciąga się u nas na cały III okres epoki brązu. W podokresie HA2 mamy zespoły grobowe zawierające już w dużej mierze nowe formy i zdobnictwo jak i wyroby brązowe, z których część wyznacza tym zespołom taką pozycję chronologiczną. Zanika zdobnictwo guzowe, pojawiają się charakterystyczne naczynia o wyraźnie czytelnej tektonice, ostrych załomach, zdobione szlaczkami żłobków powyżej załomów i motywem jodełkowym oraz krokwiastym, wreszcie także szerokimi skośnymi żłobkami a niekiedy skośnymi żeberkami plastycznymi. Ceramikę o tych cechach umieszcza się w IV okresie epoki brązu. Tymczasem lepiej datowane zespoły (...) należy datować na HA2, co wypada u nas (...) na 2

połowę III okresu epoki brązu." (B. Gediga 1982, s. 54). Z tej wypowiedzi wynika, że ceramika skośnie kanelurowana (facetowana) według tego badacza winna być datowana od około 2 połowy IIIEB, czyli w HaA2 wg jego systemu chronologicznego.

W tym miejscu trzeba poczynić uwagę dotyczącą różnic w synchronizacji systemów J. Kostrzewskiego i P. Reineckego. Według B. Gedigi (1982, tabl. 1) okres IIIEB obejmuje HaA1 i HaA2, natomiast wg M. Gedla (1982, ryc. 13) odpowiada on BrD i HaA1, a HaA2 obejmuje już 1 połowę IVEB. W tej sytuacji omawiane zmiany stylistyczne wg B. Gedigi zachodzą w 2. połowie IIIEB a według M. Gedla, w 1. połowie IVEB.

Podsumowując należy stwierdzić, że jakkolwiek te różnice wprowadzają pewne zamieszanie w nomenklaturze, to według obu badaczy – B. Gedigi i M. Gedla – ornament skośnych facetowań – kanelur należy datować na ziemiach polskich wg periodyzacji południowej dopiero od HA2.

W niniejszym opracowaniu będziemy stosować datowanie wg systemu P. Reinckego i korelacji wg M. Gedla. Obie synchronizacje są obecnie wykorzystywane równolegle przez różnych badaczy, o czym świadczą najnowsze prace. W opracowaniu zachodniowielkopolskich społeczności kultury łużyckiej M. Kaczmarek (2002, s. 13) stosuje podział M. Gedla, z kolei M. Ignaczak, dla obszaru kujawskiego kultury łużyckiej B. Gedigi (M. Ignaczak 2002, ryc. 62).

Wróćmy w dalszym ciągu analizy do interesujących nas wątków zdobniczych. W klasyfikacji M. Gedla (1982, s. 12 i n.) materiałów KŁ z zachodniej Małopolski w skupisku osadniczym Liswarty zaliczanym do grupy górnośląsko-małopolskiej (podgrupa częstochowsko-gliwicka) jednoznacznie brak tak zdobionych naczyń, które miałyby tutaj jakiekolwiek większe znaczenie, a jest to obszar bezpośrednio przylegający do terenów środkowopolskich. Natomiast w podgrupie krakowskiej tejże grupy notujemy ten typ zdobnictwa, zazwyczaj na miskach, dopiero w jej fazie II, tzw. Zofipole – Raciborsko z datowaniem od początków IV EB, co odpowiada III fazie cmentarzyska w Kietrzu i HaA2 (op. cit., s. 23). Autor ten uważał, że tak zdobione naczynia są wpływem zakarpackiej kultury Gava (obecnie wiąże się to z kulturą Belegis II), podczas gdy analogiczne z fazy III Kietrza (podgrupy głubczyckiej grupy śląskiej) należy wywodzić ze środowiska środkowodunajskiej kultury pól popielnicowych (op. cit. s. 24).

Zdaniem A. Matogi (1991, s. 223): „pojawienie się w grupie środkowopolskiej kultury łużyckiej ornamentu skośnych „żłobków" nie przesądza o wydzielaniu dwóch jednostek kulturowych, tj. grupy konstantynowskiej i grupy środkowopolskiej KŁ, gdyż, jak uważa, analogiczne zdobnictwo występuje na szerszym obszarze i posiada „wymowę chronologiczną, a nie kulturową". Na obszarze Kielecczyzny tego typu ornamenty pojawiają się m.in. na cmentarzyskach w Bocheńcu i Balicach w zespołach które są datowane na IVEB (A. Matoga 1982, s. 34–35).

Taki typ zdobnictwa nie znajduje żadnego odbicia w tablicach periodyzacyjnych materiałów KŁ ze Śląska (B. Gediga 1982, tabl.1). Co istotne, na części cmentarzyska z epoki brązu w Kietrzu występuje sporadycznie (M. Gedl 1989, 1991, 1992, 1996). Jest to fakt wymowny, zważywszy na geograficzne położenia tego cmentarzyska na głównym szlaku przenikania większości „nowinek" stylistycznych a także grup ludzkich z południa na północ. Tym niemniej M. Gedl (1980, s. 97 i n. ryc. 8) te sporadycznie występujące tak zdobione naczynia „zdobione niekiedy pionowymi żłobkami lub grupami ukośnych żłobków… i mające wylewy facetowane…" uznaje za wyznacznik tzw. fazy Kietrz III, synchronizowanej z młodszą fazą kultury welatyckiej z datowaniem na HaA2. Istotna dla naszych rozważań jest także faza Kietrz IV, w której zostały umiejscowione naczynia z częstym motywem współśrodkowych łuków kanelurowych lub też facetowych (op. cit., ryc. 10: d, i), które uznaje się za zdegenerowaną formę ornamentu guzowego oraz przeżywający się ornament skośnych facetowań (op. cit., ryc. 11j, s. 104). Datowanie tej fazy z rozbiciem na podfazę Kietrz IVa, obejmuje schyłek IV i początki VEB, co odpowiada HaB1 i podfazę IVb, obejmującą pełny VEB, czyli HaB2 i początki HaB3 (op. cit., s. 110). Jednak prezentowane formy naczyń, jak i w większości wątki ornamentacyjne z tej fazy znacznie odbiegają od charakteru materiałów środkowopolskich, w tym także od tych ze Zgórza.

W pracy M. Kaczmarka (2002, s. 58, ryc. 23) dla ugrupowań wielkopolskiej KŁ zdobnictwo facetowaniami grupy I uwzględnione jest w tamtejszej grupie XIV ornamentów, jednak autor nie poświęca im uwagi i nie zamieszcza w zasadzie żadnego materiału ilustracyjnego tak zdobionych naczyń. W najnowszym opracowaniu przemian stylistycznych naczyń KŁ w Wielkopolsce autorstwa J. Żychlińskiej (2013) zostały one zgrupowane w typie 18, głównie 18A z określeniem „ornament szeroko ryty..." i poniekąd 17B (tamże, s. 126–127). Jednak w wyznaczonych przez autorkę etapach przemian stylistycznych

(I i II, czyli w najstarszych) nie znajdujemy żadnego do nich odniesienia (op. cit. s. 145–156). Można wyciągnąć z tego wniosek, że takie motywy nie odgrywają na obszarach Wielkopolski żadnej istotnej roli. Odmienną sytuację notujemy w przypadku zdobnictwa kanelurami, generalnie odpowiadającej II grupie wątków zdobniczych w Zgórzu, które jest bogato reprezentowane w szeregu grupach M. Karczmarka, jak i typach J. Żychlińskiej, jednak różnią się one dość zasadniczo swoimi układami od tych rozpoznanych na osadach w Zgórzu.

Na obszarze Kujaw w analizie M. Ignaczaka (2002) zdobnictwo szerokimi facetowaniami jest zasadniczo również nieobecne, z wyjątkiem może pewnych analogii do naszej odmiany łuków współśrodkowych ze stanowiska w Sławsku Wielkim stan.12, zaliczonym do fazy IIa (op. cit., s. 88, 102, 148, ryc. 33–34). Ostatecznie tak zdobione materiały autor ten zalicza do „fazy wczesnołużyckiej" Kujaw, co ma odpowiadać IIIEB wg O. Monteliusa – J. Kostrzewskiego z datami bezwzględnymi obejmującymi przedział 1550–1400BC (op. cit., s. 186). Jednakże w schemacie periodyzacyjnym KŁ na Kujawach tegoż autora jest to przedstawione odmiennie gdyż faza II obejmuje 2. połowę II oraz 1. połowę IIIEB z datami kalibrowanymi od około 1550 do około 1320BC, co w datach konwencjonalnych daje przedział czasowy około 1400–1150 i ma odpowiadać schyłkowi BrC, całemu BrD i 1 połowie HaA1 wg schematu P. Reinecke. Takie datowanie jest w swej starszej części naszym zdaniem nie do przyjęcia z powodów o których pisaliśmy już powyżej.

Pozostaje nam jeszcze do prześledzenia, kierunek wschodni i południowo–wschodni z obszaru Polski. Tutaj wątki facetowe są odnotowywane często w grupie mazowiecko-podlaskiej KŁ m.in. na wazach, także na wazach z kryzą, co T. Węgrzynowicz (1977, ryc. 8: a, b, c, d, 10a) uznaje za wpływ z kierunku grupy środkowopolskiej.

Znacznie bardziej złożona jest sytuacja w grupie/kulturze tarnobrzeskiej KŁ. Jak dowodzą wyniki badań nad genezą i rozwojem tej grupy/kultury, podlegała ona bardzo silnym i długotrwałym oddziaływaniom z różnych kierunków, w tym szczególnie zakarpackiego. Doprowadziło to co najmniej do dwutorowości jej rozwoju i charakterystycznej jej stylistyki (S. Czopek 2003, s. 224). Szczególnie istotne jest tutaj stwierdzenie obecności po północnej stronie Karpat osadnictwa kultury otomańskiej, która tworzy wraz z miejscowymi grupami kultury trzcinieckiej mieszane osadnictwo tzw. grupy jasielskiej wyróżnionej przez J. Gancarskiego (1994), o której już wspominaliśmy wyżej.

To właśnie z kręgu otomańskiego, można wywodzić m.in. zdobnictwo skośnymi facetowaniami. Ostatnio uzyskane daty kalibrowane dla końca trwania grupy jasielskiej wskazują, że mogła ona jeszcze trwać w XIII w. p. n.e. czyli w BrD (M. Gedl 1998, s. 85, 141). Na obszar późniejszej grupy/kultury tarnobrzeskiej od co najmniej przełomu BrC/BrD docierają także grupy ludzkie z kręgu kultury pilińskiej, która nagminnie zdobi swoje naczynia wątkami kanelur pionowych, jak i skośnych (tamże s. 139, T. Rodak 2003, 205–211, ryc.2, fot.1). Ponadto stosuje współśrodkowe, wielokrotne łuki otaczające zazwyczaj zwisające guzy, przedzielane elementami pionowymi (M. Gedl 2003, ryc. 1). Ten typ zdobnictwa notujemy następnie także przy guzach w inwentarzach zaliczanych do wczesnej KŁ, często już bez elementu plastycznego. Kolejnym istotnym składnikiem tych wpływów są znaleziska wiązane z kulturą Gava-Holihrady zaliczanej do kręgu tzw. trackiego halsztatu, datowane, od co najmniej okresu HaA1. Jest to jednostka kulturowa, o czym pisaliśmy już powyżej, która nagminnie stosuje ten typ zdobnictwa oraz facetowanie krawędzi rozchylonych wylewów (M. Gedl 1998, s. 146 i n.) co odpowiada naszym wazom z kryzą grupy W4. Na temat tych powiązań szerzej wypowiedział się ostatnio S. Czopek (2003). Należy tutaj zwrócić szczególną uwagę na naczynia wazowate oraz misy profilowane zdobione szerokimi facetami na brzuścach oraz facetowaniem kryzowatych krawędzi wylewów, pochodzące zwłaszcza ze stanowisk Bachórz-Chodorówka, Grodzisko Dolne stan. 1, Lipnik (tamże, ryc. 3: a, d, f; 4: a, b, d, f). Autor datuje powyższe znaleziska w przedziale HaA1/HaA2–HaB1 lub do końca HaB (op. cit., s. 224). Niektóre z tych form można rozpatrywać w kontekście znalezisk ze Zgórza, zwłaszcza wazy z kryzą i misy.

Istotne są ostateczne ustalenia poczynione przez S. Czopka (2003, s. 219–225, ryc.3–5) w odniesieniu do coraz liczniejszych materiałów wykazujących nawiązania gawskie z obszaru grupy tarnobrzeskiej, w tym zdobnictwo facetowe. Badacz ten w oparciu o analizę tych znalezisk wyznacza okres tych wpływów w ramach HaA1/HaA2–HaB1 i dopuszcza możliwość istnienia na obszarze polskich Karpat, za M. Gedlem enklawy osadnictwa gawskiego „lub istnienie jakiejś lokalnej grupy o silnych, gawskich elementach", która ostatecznie mogła mieć również jakieś znaczenie w powstaniu charakterystycznej „stylistyki nadsańskiej" (op. cit., s. 224). Ponadto postuluje, aby znaleziska „gawskie" z obszaru połu-

dniowo-wschodniej Polski (kultury tarnobrzeskiej) rozpatrywać odmiennie, niż te z rejonu podkrakowskiego (tamże, s. 225). W tym miejscu należy przywołać uwagi M. S. Przybyły (2005a), który omawia materiały podkrakowskie łączone dotychczas z kulturą gawską. Autor ten zmienia przypisanie kulturowe owych znalezisk, które M. Bazielich (1978, 1982, s. 296) zaliczała do gawskich i datowała w ramach IVEB-HaC. Według tego autora przywoływane formy należy wiązać z kulturą Belegis II i HaA1–HaA2, o której to jednostce kulturowej wspominaliśmy wcześniej, a która jest zaliczana do kręgu tzw. trackiego halsztatu (M.S. Przybyła 2005a s. 232). Według niektórych badaczy kultura Belegis II miała właśnie brać udział w tworzeniu się kultury Gava (M. S. Przybyła 2005b, s. 130). Trzeba jednak stwierdzić, że wzmiankowane formy z terenów podkrakowskich oprócz obecnych podobieństw w zdobnictwie, czyli obecności skośnych, szerokich kanelur naszej podgrupy IIA oraz silnie wywiniętych na zewnątrz krawędzi wylewów, różnią się znacznie swoją stylistyką (m.in. częsta jest obecność tzw. trzymaczy na dolnej partii brzuśca) od znalezisk środkowopolskich, w tym i od tych ze Zgórza. Te zasadnicze różnice potwierdza także analiza wyboru materiałów T. Kemeneczigo (1982, ryc. 1–3), które nie wiele mają wspólnego z naszymi materiałami. Przytoczone znaleziska z obszaru grupy/kultury tarnobrzeskiej KŁ, jak i z obszarów podkrakowskich wskazują jednoznacznie na liczne i silne kontakty w tym czasie z ugrupowaniami zakarpackimi z kręgu tzw. trackiego halsztatu.

Z tego przeglądu znalezisk rysuje się obraz, który wskazuje, że przenikanie stylistyki zdobniczej bazującej na skośnych facetowaniach i kanelurach (także i pionowych) oraz form naczyń na obszary Polski Środkowej mogło następować z co najmniej dwóch kierunków. Pierwszy stanowi kierunek śląski przez Bramę Morawską i m.in. przez podgrupę krakowską, a drugi przez przełęcze beskidzkie i kulturę tarnobrzeską. Ostatecznie wydaje się, że w przypadku materiałów środkowopolskich zdecydowanie większe znaczenie ma kierunek południowo-wschodni, związany z przełęczami beskidzkimi. Mogą o tym świadczyć analogie, które na obszarze podgrupy kieleckiej i kultury tarnobrzeskiej są, naszym zdaniem, daleko liczniejsze niż na obszarze śląsko–wielkopolsko-kujawskim.

Należy jednak stwierdzić, że brak obecnie jednoznacznych przesłanek, które umożliwiałyby datowanie naczyń zdobionych skośnymi facetowaniami na obszarze środkowopolskim (w tym również ze Zgórza) już na całą 2. połowę IIIEB. Na obecnym etapie rozpoznania tej problematyki należy przyjąć, że pojawiły się one na północ od Karpat i dotarły do Polski Środkowej z pewnym opóźnieniem i należą zapewne dopiero do młodszych faz HaA1 (czyli ewentualnego schyłku IIIEB) z nasileniem występowania głównie w HaA2 (1. połowa IVEB) oraz HaB1 (2. połowa IVEB).

Jedną z cech charakterystycznych materiałów ze Zgórza, podobnie jak i szeregu innych stanowisk sepulkralnych i osadowych Polski Środkowej, jest występowanie waz z kryzą grupy W4. W przypadku stanowiska w Zgórzu możemy mówić zasadniczo tylko o podtypie W4, gdyż obecność waz z uszkami lub guzkami (W4A) jednoznacznie stwierdziliśmy tylko raz, a to one są szczególnie charakterystyczne dla obszaru środkowopolskiego. Po przeprowadzonej kwerendzie w literaturze brak do nich bliskich i liczniejszych analogii w materiałach spoza obszaru środkowopolskiego, tak pod względem formalnym jak i zdobniczym. Znaleziska z Polski Środkowej tworzą najliczniejszą i dość zwartą stylistycznie grupę tego typu naczyń. W opracowaniu T. Węgrzynowicz dla Mazowsza i Podlasia znajdujemy pojedyncze ich okazy, jednak bliskie tym ze Zgórza (T. Węgrzynowicz 1973, ryc. 8: d, e, s. 31–32). Ważne, że z obszaru Polski Środkowej znamy także odpowiedniki waz z kryzą, nawiązujące pewnymi elementami tektoniki do odmian ze Zgórza wśród materiałów zaliczanych do zespołów schyłkowo trzcinieckich, powstałych pod wpływem impulsów południowych. Takie wazy/amfory pochodzą m.in. z Lutomierska – Koziówek stan. 3a-c (P. Muzolf 2012a, s. 69, ryc. 33), jak również z Małopolski (B. Muzolf, P. Muzolf 2010, tam dalsza literatura, ryc. 2: 16, 8: 4, s. 260). Jak już wspominaliśmy przy omawianiu tego typu waz w klasyfikacji, na cmentarzysku w Kietrzu występują już w grobach zaliczanych do horyzontu wczesnołużyckiego z IIIEB (M. Gedl 1991, tabl. XXIV: 1), a dość licznie w grobach z IVEB, ale pozbawione są tam charakterystycznego zdobnictwa. Najliczniejsze wazy z kryzą, także odmiany W4A, czy też głównie tej odmiany, znajdujemy w różnych słowackich, morawskich i czeskich ugrupowaniach kulturowych. Przykładem może być tutaj chociażby słowackie cmentarzysko Diviaky nad Nitricou zaliczone do kultury łużyckiej (L. Veliacik 1991, Abb.19, 45; 31, 81, i n.). Jednak najbogatsze zespoły takich naczyń pochodzą z obszaru kultury pilińskiej z datowaniem od BrB2/C1–C2 po BD/HaA, oraz kyjatyckiej, które jednak różnią się od naszych formą (V. Furmanek 1982, s. 110). Pomimo tego trzeba zwrócić uwagę na jeden element, a mianowicie na częste zdobnictwo szerokimi skośnymi facetowaniami ich brzuśców, które V. Furma-

nek uznaje jednoznacznie za wywodzące się, w tym przypadku, z ugrupowania kultury gawskiej (op. cit., s. 114). Jednak same układy wątków zdobniczych, jak również formy naczyń kultury gawskiej nie odpowiadają tym ze Zgórza i Polski Środkowej (T. Kemeneczei 1982).

Podsumowując, można dopuszczać możliwość, że oryginalna stylistyka ornamentacyjna naczyń z obszaru środkowopolskiego oraz liczne występowanie waz z kryzą jest pochodną być może jakiegoś bezpośredniego wpływu pewnej grupy osadników wywodzących się z obszarów zakarpackich (słowacko-morawskich?, itd.). Byłby to przejaw kontynuacji dalekosiężnych kontaktów ze strefą zakarpacką, zapoczątkowanych jeszcze w czasie trwania kultury trzcinieckiej (B. Muzolf, P. Muzolf 2010).

Przejdźmy obecnie do naczyń o powierzchniach chropowaconych przez obmazywanie, szczególnie pionowe i skośne, co może być odbiciem zdobnictwa facetami i kanelurami w podobnych układach i ich datowaniu. Szczególnie garnki o tak opracowanych powierzchniach są charakterystyczne także dla obszaru Polski Środkowej, zwłaszcza w formie esowatych, tzw. tulipanowatych (grupa G3). Na cmentarzysku Zbrojewsko ze skupiska nad Liswartą grupy górnośląsko-małopolskiej naczynia o powierzchniach obmazywanych pionowo od krawędzi, z wyraźnie podkreślonymi barkami (garnki i kubki z uchem) występują dopiero w grobach ciałopalnych w fazie IIa, przy których M. Gedl (1982, s. 16, ryc. 3c, d) wskazuje na ich silne nawiązania do form fazy konstantynowskiej Polski Środkowej z datowaniem jeszcze w obrębie IIIEB, ale w młodszej fazie tego okresu, czyli w HaA1. Istotne są także uwagi A. Matogi (1991, s. 229, 232), który wprowadza pojęcie prowincji środkowopolsko-kieleckiej występowania naczyń chropowaconych w interesującym nas okresie stwierdzając, że takie garnki, m.in. w oparciu o analizę cmentarzyska w Bocheńcu, występują w grobach głównie ciałopalnych, natomiast gładkie w zbiorowych grobach szkieletowych Od tej reguły, zdaniem tego autora, są tylko niewielkie odstępstwa, gdy obie formy występują razem (gr. 46 w Bocheńcu, gr. 13–13A w Zarzęcinie Dużym). Jednocześnie uznaje, że szkieletowe groby z Bocheńca (w tym wieloosobnicze), aczkolwiek „reprezentują wyraźnie trzciniecką tradycję grzebania zmarłych...", zawierają „materiał zasadniczo wczesnołużycki...", datując je na 1. połowę III EB (BrD), w tym gr. 46 zawierający obie odmiany technologiczne garnków esowatych, a ciałopalne z garnkami chropowaconymi na 2 połowę IIIEB i początek IVEB (op. cit., s. 233), czyli na HaA1–HaA2. Trudno jednak zgodzić się z twierdzeniem tego autora, że naczynia esowate chropowacone stanowią niewielki tylko odsetek na stanowiskach z ceramiką skośnie żłobkowaną datowaną na IVEB (op. cit., s. 232), gdyż nie jest to do końca prawdą, zwłaszcza w kontekście znalezisk środkowopolskich, gdzie są one bardzo liczne.

W odniesieniu do grupy/kultury tarnobrzeskiej podjęto ostatnio próbę weryfikacji chronologii względnej materiałów, zaproponowanej przez J. Chochorowskiego (1989) dla jej wczesnych faz. J. Chochorowski uznał, że garnki obmazywane są wynikiem oddziaływań kultury Holihrady i umieścił je dopiero w horyzoncie HaB1/B2. Przy konstruowaniu swej chronologii opierał się m.in. na opracowaniu cmentarzyska w Paluchach, gdzie badacz tego cmentarzyska, S. Lewandowski (1978), garnki obmazywane sytuował wśród znalezisk datowanych na HaA2. Tymczasem według nowszych propozycji istnieją przesłanki, które wskazują na ich wcześniejszą pozycję chronologiczną odnoszącą się do przełomu HaA1/A2, współwystępując z naczyniami ostroprofilowanymi, m.in. misami i czerpakami z guzkami przy uchu co być może wskazuje na inną ich genezę, np. miejscową (W. Blajer, S. Czopek, A. Kostek 1991, s. 278 i n., M.S. Przybyła 2003, s. 40).

Z powyższej analizy można wysnuć, jak się wydaje, jeden podstawowy wniosek: garnki obmazywane pionowo nie są wyznacznikiem najstarszych zespołów tzw. KŁ na żadnym obszarze, także w Polsce Środkowej. Jednoznacznie należy stwierdzić, że ich pozycja chronologiczna, m.in. w Polsce Środkowej, może być starsza, a ich genezy należy zapewne upatrywać w późnych śląsko-wielkopolskich zespołach mogiłowych (kultura przedłużycka) lub też w innym przypadku wywodzić z kierunku południowego (zakarpackiego) lub południowo-wschodniego. Wydaje się, że trzeba tutaj przywołać ponownie pojęcie prowincji środkowopolsko-kieleckiej A. Matogi, gdzie w istocie pojawiają się zespoły z garnkami obmazywanymi co najmniej już w 1. połowie IIIEB (BrD), a więc analogicznie jak na obszarze Polski Środkowej, m.in. w grobie grupy konstantynowskiej z Konstantynowa Łódzkiego, w towarzystwie naczyń schyłkowo trzcinieckich (P. Muzolf 2012b, tabl. I: 2). Takie garnki, jednak z dwoma uchami przy krawędzi, występują także już w BrD na znanym morawskim cmentarzysku w Moravičanach.

Właśnie dla przytoczenia pewnych analogii pozakarpackich posłużmy się przykładem wzmiankowanego cmentarzyska w Moravičanach na Morawach, gdzie znajdujemy wiele odpowiedników, tak

w zdobnictwie, jak i formach naczyń do tych ze Zgórza. Szczególną uwagę zwraca tam wyraźna obecność naczyń o ostrej profilacji brzuśca, które występują na Morawach już od fazy przejściowej mogiłowo-welatyckiej, stając się elementem charakterystycznym ceramiki tej drugiej, wywodząc się jednak ze starszego podłoża i Kotliny Karpackiej (J. Nekvasil 1982, s. 160–161). W Moravičanach ich obecność wyznacza podfazę IIA z datowaniem na początki BrD, z przeżywaniem się w kolejnych podfazach, m.in. w IIB, która jest skorelowana z kolei ze starszą fazą kultury welatyckiej i datowana na schyłek BrD, początki HaA1 (J. Nekvasil 1982, s. 160, 168 obr. 3, 4, 5 itd.). Również na Słowacji dopiero w tamtejszej II fazie (Liptovský Mikulaš-Ondrašova) datowanej na BrC(C2)/BrD pojawiają się naczynia o takiej tektonice, z nasileniem w fazie III (Mikušovce) o początkach w HaA1 oraz w fazie IV – Diviaky nad Nitricou I (L. Vellačik 1982, s. 79, 82, 86). Z tak profilowanymi naczyniami spotykamy się także w zespołach ze Zgórza, zwłaszcza wśród kubków typów K3 (ryc. 112) i misek M3 (ryc. 113) oraz amfor A3 (ryc. 109). Także w czasie trwania fazy III (pocz. HaA1) na Słowacji pojawiają się po raz pierwszy ostro profilowane wazy dwustożkowe typu W2 oraz tak profilowane amfory (L. Vellačik 1982, s. 82, obr. 5: 1, 2, 4, 22; 6: 8; 7: 3). Również osadzanie maksymalnego wydęcia brzuśca często w 1/3 wysokości tychże naczyń jest w tym wypadku cechą starszą, znajdującą odbicie w materiałach z prezentowanych stanowisk.

Wśród morawskich naczyń odnajdujemy bardzo rozpowszechnione zdobnictwo rytych żłobków naszej grupy III (w analogicznych układach) na dolnych partiach waz (J. Nekvasil 1982, obr. 2: 10; 3: 11, 12; 4: 20, i n.), misach czy też kubkach (op. cit., obr. 6: 7, 9; 7: 6, 8, 24;i n.). Już w fazie IIA (pocz. BrD) występują tam także wazy dołem chropowacone (op. cit., obr. 2: 2, 4, 9, 13;i n.). Co istotne amfory zdobione skośnymi facetowaniami z cmentarzysk Kosteleć n. H. i Domamyslic są uznawane za wpływ zewnętrzny i datowane dopiero na schyłek podfazy IIA, czyli na koniec BrD (op. cit. s. 160–161, obr. 4: 9, 12). W przypadku Słowacji północnej i środkowej w fazach najstarszych I-III KŁ nie odnotowujemy tego typu zdobnictwa (L. Vellačik 1982, s. 79–86). Natomiast zdaniem L. Vellačika w fazie IV – Diviaky nad Nitricou I, odpowiadającej HaA1, występuje szeroko rozpowszechnione zdobnictwo kanelurowane, które zastępuje starsze, ryte, ale tutejsze wątki kanelurowane, zwłaszcza z waz i amfor, całkowicie odbiegają od tych ze Zgórza, czy tez szerzej Polski Środkowej (op. cit. s. 86). Tym niemniej w tej to fazie znajdujemy zdobnictwo skośnymi facetowaniami na kubkach (op. cit., obr.9: 12) i amforach (op. cit., obr. 9: 5).

Warto również zwrócić uwagę na obecność w zespołach z Moraw garnków (zasobnic) zazwyczaj pionowo obmazywanych, zdobionych listwą z odciskami u podstawy szyjki lub na szyjce z Moravičan, datowanych już na BrD/HaA1 (op. cit. obr. 5: 4, 6; 8: 11; 10: 12), czy też bez listwy z Uničov-Pinkenberg datowanych na HaA1 (op. cit. obr. 12: 15; 13: 7). Niektóre z nich mogą być rozpatrywane w kontekście naszego garnka typu G3/251/332 (ryc. 98: 3). Również w tamtejszej fazie IIA (pocz. BrD) pojawiają się esowate garnki z tzw. barkiem, obmazywane pionowo od samej krawędzi, które nawiązują do niektórych naszych egzemplarzy, jednak mają dwa charakterystyczne ucha przy wylewie, które w materiałach ze Zgórza nie występują (tamże, obr. 4: 16; 6: 3, 4; i n.). Na kolejne analogie możemy także wskazać wśród innych form ceramicznych, m.in. na duże dwuuche misy esowate, będące odpowiednikiem naszego typu M3/153/322 (ryc. 62: 2; 72), występujące już od podfazy IIA (pocz. BrD) z trwaniem w IIB (tamże, obr. 2: 1; 6: 157: 24, 26). Podfaza IIB tego cmentarzyska to naczynia o odnośnikach w starszej fazie kultury welatyckiej (BrD/HaA1), do których to przejawów zaliczone jest pojawienie się trójbocznych uch, stożkowatych misek i kubków, dzbanków z wywiniętym wylewem i misek z krawędzią skośnie żłobkowaną (tamże, s. 166). W tej fazie umieszczane są także kubki zdobione pionowymi kanelurami, nie przekraczającym swym zasięgiem maksymalnego wydęcia brzuśca, co jest cechą młodszą, a także kanelurami skośnymi, które znajdują pewne odpowiedniki wśród tych ze Zgórza (tamże, obr. 9: 6, 8, 10). Tamtejsza faza IIC datowana już na rozwinięty HaA1, dostarcza szeregu dalszych analogii, m.in. trwa kontynuacja zdobnictwa rytami misek i waz typu W2 (tamże, obr. 10: 5, 9, 16, 20; 11: 2, 10, 15; 12: 12, 13) oraz zdobnictwo kanelurami w wątkach analogicznych jak w naszej podgrupie IIA, zwłaszcza w układach łukowatych na wazach i amforach, np. z cmentarzyska Uničov-Pinkenber (tamże, obr. 12: 1, 8, 14; 13: 2). Podobne układy łukowatych i skośnych facetowań otaczające zazwyczaj zwisające guzy, notujemy także w Słowacji, w fazie V – Diviaky nad Nitricou II, zwłaszcza na tzw. wazach amforowatych z kryzą, które odpowiadają w przybliżeniu naszym typom W4B (L. Vellačik 1982, obr. 10: 14, 11: 8) z datowaniem zapewne dopiero na rozwinięty HaA1 i zapewne HaA2 (op. cit. s. 78).

Oczywiście przywoływane analogie nie stwarzają w pełni takiego samego obrazu jak na podstawie inwentarzy ze Zgórza, różniąc się wieloma elementami, ale ukazują dynamikę przemian stylistycznych

w zdobnictwie, oraz i niektórych form, co pozwala nam w pewnym stopniu zsynchronizować nasze materiały z ich datowaniami.

Podsumowując powyższe uwagi możemy stwierdzić, że materiały z osad w Zgórzu, ze względu na najczęściej występujący ornament, powstały w oparciu o skośne facetowania grupy I oraz wątki kanelurowe grupy II, oraz formy waz z kryzą i garnki obmazywane, można najwcześniej datować w ramach fazy HaA1, czyli 2. połowy III okresu EB. Zważywszy jednak na fakt, że podstawowe zdobnictwo facetowaniami, jak również wazy z kryzą (grupa W4) nagminnie są notowane dopiero w HaA1 na obszarach zakarpackich, należy dość jednoznacznie przyjąć, że na obszarze Polski, szczególnie środkowej, ta stylistyka występuje zapewne z pewnym (niewielkim?) opóźnieniem i należy jej początki odnosić dopiero do schyłku(?) HaA1 lub początków HaA2 z trwaniem także w HaB1.

Niestety dla stanowisk środkowopolskich nie dysponujemy, jak dotychczas żadnym wczesnym zespołem dobrze datowanym wyrobami brązowymi, w którym odnotowano na naczyniach zdobnictwo facetowaniami, czy też obecność waz z kryzą.

W tym miejscu należy przypomnieć wnioski W. Blajera (1999) wypływające z analizy opracowania skarbów i innych wyrobów z brązu. Wszystkie zgromadzone przez tego badacza charakterystyczne wyroby z Polski Środkowej są datowane w przedziale BrD-HaA1 (m.in. z silnymi odniesieniami do obszarów zakarpackich) i jeżeli współwystępują z naczyniami, czy też ich fragmentami, to wskazują dość jednoznacznie jeszcze na proweniencję posttrzciniecką. Nieliczne znaleziska ozdób brązowych o podobnej chronologii łączy się z grupą konstantynowską (tzw. fazą łódzką), którą niewątpliwie należy obecnie uznać w znacznej części za fazę schyłkowo–trzciniecką, a nie wczesnołużycką. Datowanie omawianych wyrobów z brązu wskazuje ponownie na przedział czasowy, w którym mogły pojawić się charakterystyczne formy naczyń z ich zdobnictwem opartym m.in. o facetowania grupy I.

Dla materiałów ze Zgórza pozyskano pięć dat C14, które pochodzą z obiektów z osad C1 (trzy) i C2 (dwie), co umożliwia także datowanie i pozostałych obiektów (tabela 62).

W osadzie C1 uzyskano dwie daty dla obiektów nr 65 i 178 ze zgrupowania IV strefy NW. Daty z tego skupiska przy prawdopodobieństwie 68.2% wynoszą odpowiednio: 1210–1050BC (jama zasobowa) i 1050–970BC (jama odpadkowa). Natomiast trzecia data pochodzi z obiektu 300 (budowla mieszkalna) ze zgrupowania XXIII strefy SE i wynosi przy 68.2% prawdopodobieństwie 1020–920BC. Dwie daty dla obiektów 178 i 300 są wręcz identyczne przy jednej jednak znacznie starszej z obiektu 65. Wydaje się, że dwie pierwsze daty całkowicie przystają do datowania stylistycznego materiałów archeologicznych obejmujących 2 poł. IVEB czyli ogólnie okres HaB1. Natomiast data starsza obejmuje przedział odpowiadający schyłkowi IIIEB czyli HaA1 oraz HaA2. Od strony stylistycznej materiałów ceramicznych nic nie stoi na przeszkodzie by tą datę uznać także za prawdopodobną, i uznać ją za datę ewentualnego początku osadnictwa na osadzie C1. W takiej sytuacji chronologia osady obejmowałaby blisko 300 lat co wydaje się okresem zbyt długim dla jej trwania, zwłaszcza, że ten przedział czasowy obejmuje także i samo zgrupowanie IV. Jednak odrzucając ową datę, być może „postarzoną", otrzymujemy przedział czasowy 1050–1020/970–920 BC co daje tylko 130 lat i jest to chyba właściwszy czas trwania osady C1, aczkolwiek naszym zdaniem także zbyt długi.

Natomiast dla osady C2 dysponujemy dwoma datami z dwóch obiektów ze zgrupowań usytuowanych w tzw. strefie/wieńcu II otaczającym centrum (strefa I) osady. Z ob. 1067/1 ze zgrupowania VI uzyskana data przy 68, 2% wynosi 1260–1240BC a z ob. 1042 (zgrupowanie VII) 1200–1010BC. Uzyskane daty wyznaczają przedział czasowy 1260–1010BC, czyli około 250 lat, co odpowiada w przybliżeniu 2. połowie IIIEB (BrD/HaA1 – HaA1) po schyłek 1. połowy IVEB (HaA2). Ponownie jak w przypadku osady C1 – 300 lat, otrzymujemy teoretyczny czas trwania całej(?) osady C2, wynoszący około 250 lat. Czy jest to przypadek, czy też jedna z dat może być postarzona i wprowadza zamieszanie (przy ± 50 dla obu prób)?. Wydaje się ponownie, jak w przypadku osady C1, że taki okres jej trwania jest zbyt długi, aczkolwiek nie niemożliwy. Same materiały ceramiczne z tej osady pod względem stylistycznym dopuszczają takie datowanie, z tym zastrzeżeniem, że jak pisaliśmy już wcześniej, zdobnictwo oparte na wątkach facetowych w swym zakarpackich korzeniach jest datowane głównie dopiero na HaA1, czyli musiałoby przeniknąć na obszary Polski Środkowej w zasadzie bez żadnego opóźnienia w stosunku do terenów macierzystych. Być może właściwsze byłoby datowanie materiałów z osady C2 w oparciu o datę 1200–1010BC z ob. 1042.

Trzeba tutaj zwrócić uwagę, że wręcz identyczną datę, przy analogicznych czy też bardzo zbliżonych materiałach ceramicznych, uzyskano dla obiektu 1869 z osady w Kowalewicach stan. 6–7, łączonego wraz z kilkoma innymi obiektami z IVEB i wynoszącą 1210–1000BC (I. Marchelak, L. Tyszler 2002, s. 215, I. Borowiec, P. Trzeciak 2002, ryc. 2). Zbliżone daty pochodzą także z obiektów stanowiska Ciechrz 2 na Kujawach odnoszonych do fazy IIB tamtejszych społeczności KŁ, obejmujących przedział czasowy 1200–1100 p.n.e. (M. Ignaczak 2002, tabela 19, poz. 11–12, ryc. 61). Również seria 13 dat z osady w Lutomiersku – Koziówkach stan. 3a-c, wskazuje na przedział trwania tamtejszego osadnictwa łużyckich pół popielnicowych pomiędzy 1260 a 790BC, a część tych materiałów w swej starszej warstwie wykazuje szereg analogii do tych ze Zgórza, (B. Muzolf 2012, tabela 17, ryc. 86, s. 144–146).

Materiały ze Zgórza są, naszym zdaniem, dobrym przykładem zespołu osad związanych z klasyczną fazą ukształtowanej już jednostki regionalnej w rozumieniu grupy środkowopolskiej pól popielnicowych. Początki tej fazy i także części materiałów z osad w Zgórzu należy datować na II połowę/schyłek IIIEB, czyli HA1, ale raczej głównie w ramach HaA2 i HaB1, czyli w IV EB. Uzyskane daty w pełni takie datowanie potwierdzają, a co jest najistotniejsze daty z osady C2 są wyraźnie starsze od dat dla osady C1. A takie następstwo czasowe, starsza osad C2, młodsza osada C1 sugerowaliśmy już po analizie technologiczno–stylistyczno-morfologicznej pozyskanych z nich materiałów ceramicznych, wskazując również na starszeństwo w stosunku do osady C1 i także C2 osad C3 i C4. Niestety dla dwóch ostatnich osad nie posiadamy dat C14. Byłby to przykład jednoznacznego następstwa czasowego kolejnych faz okupacji tego terenu przez grupy osadników.

Jednak sytuację w dokładniejszym datowaniu środkowopolskich materiałów pól popielnicowych mogą poprawić jedynie długie serie dat C14 przeanalizowanych w kontekście licznego materiału ceramicznego.

Tabela 62. Daty C14 z obiektów stanowiska w Zgórzu, gm. Strzelce, pow. kutnowski. Pozycja 1–3 kalibracja wg programu OxCal v4.2.3 Bronk Ramsey (2013). Pozycje 3–5 kalibracja wg programu OxCal v3.10

Lp.	Nr ob/ha–ar/osada	materiał	chronologia	nr lab.	data BP	cal. BC (95,4%)	cal. BC (68,2%)
1	65/F1/C1	węgle drzewne	III/ IV–1 poł IVEB BrD/HA1–HaA2	Poz–71836	2930±30	1260–1020	1210–1050
2	178/C100/C1	węgle drzewne	2 poł. IVEB HaA2/B1	Poz–71935	2840±30	1120–910	1050–930
3	300/F84/C1	kości zw.	2 poł IVEB HaA1/B1	Poz–70833	2830±35	1120–900	1020–920
4	1042/C2	węgle drzewne	III/IV–IVEB BrD/HaA1–HaA2	Lodz–1490	2910±50	1270–970	1200–1010
5	1067–1/C2	węgle drzewne	2 poł III– 1 poł IVEB BrD/HaA1–HaA2	Lodz–1491	2930±50	1310–980	1260–1240

Błażej Muzolf

3.4.3.9. Podsumowanie

Na obszarze objętym badaniami wyróżniliśmy cztery kompleksy obiektów o pewnym zróżnicowaniu chronologicznym ich powstania, mieszczącym się ogólnie w ramach schyłku 2. połowy IIIEB (HaA1) i w IVEB (HaA2–HaB1). Tworzą one dwie rozległe, długotrwałe osady C1 i C2 i dwie mniejsze o krótszym okresie egzystencji C3 i C4.

W strefie I badanego obszaru jest położona datowana na 2 połowę IV okresu epoki brązu czyli HaB1 osada C1. Analiza jej rozplanowania przestrzennego ujawniła bardzo złożony układ zgrupowań obiektów, wśród których część identyfikujemy z pojedynczymi zagrodami. Całość osady założona na planie owalnicy z centralnym placem, była najpewniej podzielona na cztery kwartały zamieszkiwane najpewniej przez cztery grupy rodzin.

Na południowy-zachód od tej osady, w strefie II, odkryto osadę C2. Zajmuje ona niewielkie wypiętrzenie terenowe (piaszczystą kępę w dnie doliny Głogowianki) ograniczone dookolnymi obniżeniami. Analiza stylistyczna materiałów z tej osady wydaje się być zbliżona do poprzedniej i pod tym względem należałoby ją datować również w ramach IV EB, choć uzyskane daty C14 sugerują jej starszeństwo, sięgające 2. połowy IIIEB czyli HaA1. Analiza planu przestrzennego tej osady wskazuje na skomplikowany układ, całkowicie odmienny od tego obserwowanego w osadzie C1 bez placu centralnego, z szeregiem zgrupowań obiektów rozlokowanych w „dookolnych" wieńcach wokół centrum.

Na południe od osady C2, w strefie III badanego obszaru, wzdłuż, jak się wydaje, okresowego cieku, rozciąga się obszar osad C3 i C4, o chronologii być może nieco starszej niż na osadach C1 i C2, choć również w ramach schyłku III EB i 1 połowy IVEB. Obie osady wykazują znacznie mniejsze rozmiary i charakteryzują się zdecydowanie mniejszą ilością wydzielonych zgrupowań. Osady te zostały założone na planie owalnicy ze zgrupowaniami obiektów zlokalizowanymi wokół placu centralnego.

Zaprezentowane cztery osady stanowią kolejny przykład na to, że społeczności doby pól popielnicowych wznosiły swoje osady według z góry zaplanowanego układu przestrzennego. Plany tychże osad wykazują duże zróżnicowanie, aczkolwiek najczęściej są wznoszone na planie kolistym lub owalnicowym z centralnym placem.

Niewątpliwie w tym miejscu należy przypomnieć, że pierwszego na szerszą skalę rozpoznania rozplanowania przestrzennego osad z epoki brązu dokonał S. Kadrow (1991) dla osady w Iwanowicach na stanowisku Babia Góra, gdzie stwierdzono właśnie układ w kształcie owalnicowy.

Z analogicznym rozplanowaniem osad pod względem formy spotkaliśmy się także w odniesieniu do osad KŁ z okres halsztackiego C i D, w Grabku stan. 12, gm. Szczerców (B. Muzolf 2002), gdzie po raz pierwszy zastosowano w takiej skali analizę przestrzenną kompleksów obiektów. Kolejnych przykładów takiego podejścia w analizie osad dostarcza praca J. Baron (2005) dla osady w Polwicy. Także badania w Smólsku stan. 2/10, gm. Włocławek ujawniły również szereg osad tamtejszej populacji KŁ, datowane na IV-V OEB zakładane m.in. na planie okręgu/owalu z placami centralnymi (B. Muzolf, P. Kittel, P. Muzolf 2012). Z najnowszych prac wykorzystujących ten tok postępowania należy wymienić m.in. opracowanie S. Czopka (2014) dla osady w Jarosławiu stan. 158 (2014) i J. Górskiego dla osad w Targowisku stan. 10–12 (2014). Ostatnio zaś analogicznych ustaleń dokonano również w odniesieniu do rozplanowania neolitycznej osady kultury pucharów lejkowatych w Wilkostowie stan. 23/24 (S. Rzepecki 2014).

Sprawą niewątpliwie istotną dla określenia charakteru stanowiska w Zgórzu jest stwierdzenie występowania na ograniczonym obszarze kilku stref skupisk obiektów, które, naszym zdaniem, wyznaczają cztery fazy zasiedlenia tego terenu przez grupę społeczności KŁ. Jednoznaczne określenie w oparciu o zmienność stylistyki zdobniczej i form naczyń ceramicznych, okresu okupacji tego terenu i jak długie były przerwy pomiędzy poszczególnymi etapami zasiedlenia jest obecnie niemożliwe. Natomiast nie ulega wątpliwości, że przerwy pomiędzy tymi fazami występowały, gdyż trudno sobie wyobrazić, aby osady te mogły trwać obok siebie przez kilka stuleci. Przemawia za tym również brak wielu złożonych układów stratygraficznych.

Powstawanie na tym samym obszarze czterech następujących po sobie kolejno osad o zróżnicowanej wielkości i planie zagospodarowania przestrzennego wskazuje, że był to teren sprzyjający osadnictwu społeczności KŁ, która w tym regionie zamieszkiwała. Jednocześnie pojawianie się prawie w tym samym miejscu kolejnych faz osadniczych wskazuje, że mogła to być jedna i ta sama lokalna grupa ludności KŁ, która mogła eksploatować gospodarczo najbliższą okolicę w systemie rotacyjnym.

Ważnym postulatem dla przyszłych badań w rejonie Zgórza byłoby odkrycie cmentarzyska (cmentarzysk) współczesnego osadom.

4. ŚLAD OSADNICTWA WCZESNOŚREDNIOWIECZNEGO

Materiały wczesnośredniowieczne są reprezentowane na stanowisku jedynie przez dwa fragmenty naczyń. Pierwszy z nich pochodzi z naczynia o cylindrycznym wylewie, określanym w starszej literaturze tzw. typem mazowieckim. Nosi on ślady dość słabego obtaczania, a glina z jakiej został wykonany zawiera domieszkę schudzającą w postaci dużej ilości średnioziarnistego piasku oraz średniego i grubego tłucznia kamiennego. Barwy obu powierzchni są jasnopopielate, a przełom trójbarwny (rdzeń szary).

Sama szyjka naczynia jest dość krótka, a krawędź wylewu została wymodelowana z lekkim skośnym ścięciem do środka i posiada dookolny żłobek na przejściu w baniasty brzusiec (ryc. 135: 1). Drugi fragment jest wykonany w identycznej technologii lecz pochodzi z górnej partii brzuśca i jest ornamentowany szerokimi, plastycznymi, dookolnymi wałeczkami, na które naniesiono motyw lewo-skośnych krótkich nacięć (ryc. 135: 2). Fragment wylewu znaleziono w arze G35, a brzuśca w G36, zarówno bliskość wystąpienia obu fragmentów, jak i zbieżna technologia, pozwalają przypuszczać, iż pochodzą z jednego naczynia.

Analogii tego typu naczyń dostarcza szereg znalezisk z wielu stanowiskach wczesnośredniowiecznych. Ogólnie naczynia o tzw. „cylindrycznym wylewie", są notowane co najmniej od X wieku i trwają w wiekach następnych. Technologia ich wykonania (obtaczanie, domieszka tłucznia kamiennego) wskazuje na dość wczesny etap, względnie dość prosty warsztat miejscowego wytwórcy, co ogólnie pozwoliłoby datować pozyskane w przedziale X/XI – XII wieku.

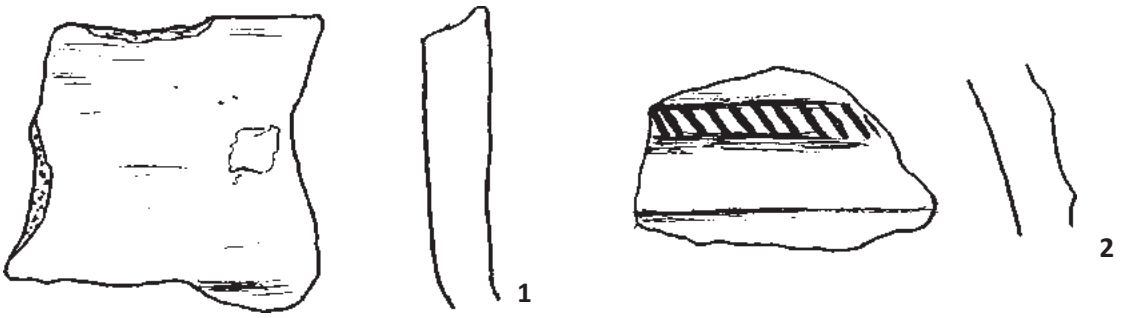

Ryc. 135. Zgórze, stan. 1, 2, gm. Strzelce, pow. kutnowski. Fragmenty naczyń wczesnośredniowiecznych. Skala 1: 1.
Fig. 135. Zgórze, site 1, 2, commune of Strzelce, district of Kutno. Fragments of early medieval pottery. 1: 1 scale.

Błażej Muzolf

5. OSADNICTWO OKRESU NOWOŻYTNEGO

Przynależne do okresu nowożytnego materiały pozyskane w trakcie badań stanowiska w Zgórzu są związane z funkcjonującymi na tym terenie zabudowaniami dwóch gospodarstw rolnych, które uległy likwidacji w związku z realizacją inwestycji autostrady. Otoczenie tych zabudowań zajmowały liczne, różnorodne obiekty śmietniskowe, doły po kopcowaniu płodów rolnych, pochówki padłych zwierząt i wkopy po wybieraniu piasku. Same gospodarstwa funkcjonowały na tym terenie od co najmniej XIX wieku, o czym przekonują analizowane materiały ruchome.

Część materiałów nowożytnych, odkrytych w większej odległości od zabudowań gospodarstw dostała się do warstwy kulturowej w wyniku intensywnej gospodarki rolnej, a szczególnie nawożenia pól.

5.1. Analiza materiałów ceramicznych

Ogółem pozyskano ponad 6000 fragmentów naczyń glinianych, przedmiotów metalowych oraz innych wyrobów. Ze względu na ilość materiałów ceramicznych zastosowano do ich opracowania wzorzec wypracowany dla innych inwentarzy tego typu. Pozyskany materiał w większości jest dość rozdrobniony i trudny do jednoznacznego określenia pod względem form naczyń, tym niemniej podjęto próbę jego klasyfikacji w kilku podstawowych grupach technologicznych i typologicznych.

Ze względu na różnorodność technik wykonania naczyń wyróżniono kilka grup technologicznych, wykorzystując z pewnymi zmianami podział zaproponowany przez L. Kajzera (1990, s. 11), a zastosowany przez autora niniejszej pracy m.in. w opracowaniu materiałów z dworu w Bąkowej Górze (M. Głosek 1998, s. 36). Analizowany materiał klasyfikowano w ramach następujących grup technologicznych:

A – fragmenty naczyń wypalanych w atmosferze utleniającej, wykonane z glin żelazistych z domieszką drobnego i średniego tłucznia, poddane silnemu obtaczaniu o barwach powierzchni zewnętrznej od brunatnej po ceglastą;

B – fragmenty naczyń wypalanych w atmosferze utleniającej, wykonane z glin żelazistych schudzonych drobnym i średnim piaskiem, poddane toczeniu, o barwach pow. zewnętrznej ceglasto–brunatnych;

C – fragmenty naczyń wypalanych w atmosferze redukcyjnej z glin żelazistych o domieszce schudzającej w postaci piasku, poddane toczeniu o barwach powierzchni czarno–szarych;

C1 – naczynia o wypale redukcyjnym wykonane z glin szlamowanych, zazwyczaj o starannie opracowanych powierzchniach, wyświecanych lub też zdobionych ornamentem wyświecanym;

D – fragmenty naczyń wykonane z glin kaolinitowych o domieszce drobnego piasku, co nadaje fakturze powierzchni szorstkości („gęsiej skórki"), są to naczynia toczone, o barwie zazwyczaj białej, ale także żółtawej, beżowej lub białawo–różowej, co jest spowodowane m.in. rodzajem zastosowanej gliny kaolinitowej, a również zapewne technologią wypału;

E – fragmenty naczyń polewanych z zewnątrz (a), wewnątrz (b) oraz obustronnie (c), z podziałem w zależności od zastosowanego rodzaju gliny na:
  - E1 – naczynia z glin żelazistych;
  - E2 – naczynia z glin kaolinitowych;

F – naczynia zaliczone do półmajoliki, angobowane i malowane:
  - a – polewane zewnętrznie, b – polewane wewnętrznie, c – polewane obustronnie;

G – naczynia malowane brunatną lub czerwoną farbą:
  - G1 – wykonane z glin żelazistych;
  - G2 – wykonane z glin kaolinitowych;

H – fragmenty naczyń kamionkowych;

I – naczynia z fajansu (I1) i porcelitu (I2)

Naczynia z grupy A, czyli obtaczane, w omawianym zbiorze nie wystąpiły, natomiast wszystkie pozostałe należą do naczyń silnie toczonych.

Do wykonywania naczyń używano glin żelazistych i kaolinitowych z zastosowaniem wypału w atmosferze utleniającej jak i redukcyjnej. Zdecydowana większość naczyń, co jest cechą charakterystyczną całego zbioru, została wykonana z różnorodnych glin kaolinitowych o łącznym udziale 58,4%. Naczynia z glin kaolinitowych po wypale mają dość zróżnicowaną kolorystykę od białej, poprzez odcienie różowawe aż po beżowe. Jest to spowodowane różnym rodzajem (składem) gliny kaolinitowej, jak również samego procesu wypału.

Na drugim miejscu pod względem ilościowym znajdują się naczynia wykonane z glin żelazistych, wypalone w atmosferze redukcyjnej, czyli tzw. siwaki, które obejmują 32,7% zbioru. Stosunko-

wo rzadko występują natomiast naczynia wykonane z glin żelazistych o wypale utleniającym, barwy czerwonej, ceglastej, które stanowią tylko 8,9%. Wśród tychże grup znajdujemy zasadniczo wszystkie rodzaje form naczyń.

Rzadko wystepują w zbiorze naczynia jednostronnie lub dwustronnie polewane, gdyż wspólnie we wszystkich odmianach tej technologii (polewane oraz tzw. półmajolika i „fajansowe") obejmują jedynie 3,25% fragmentów. W tej grupie zdecydowanie przeważają naczynia wykonane z glin kaolinitowych. Są to najczęściej formy małe, typu stołowego.

Naczynia kamionkowe stanowią około 0,23% zbioru i nie mają, jak widać, większego znaczenia w ówczesnym gospodarstwie domowym.

Naczynia ornamentowane są sporadycznie i bardzo oszczędnie. Zdobienie najczęściej dotyczy mis i talerzy o przeznaczeniu stołowym, reszta naczyń jest bardzo ubogo ornamentowana lub też pozbawiona całkowicie zdobienia.

Zdobienie brzuśców i wylewów naczyń techniką malowania pasm brunatną lub czerwoną farbą jest bardzo rzadkie i stanowi zaledwie 1,3% zbioru. Zazwyczaj są to naczynia wykonane z glin kaolinitowych, tylko sporadycznie spotykamy się z tą techniką zdobienia na naczyniach o wypale redukcyjnym. Najczęściej takimi motywami są ozdabiane brzuśce i krawędzie garnków (ryc. 136: 1, 2) oraz krawędzie mis, zwłaszcza dużych w typie makutr (ryc. 136: 9, 21). Niekiedy malowane są także powierzchnie wewnętrzne niektórych mniejszych mis. Obok tego, występuje także zdobnictwo ryte, w postaci pojedynczych dookolnych żłobków, spotykane na naczyniach wykonanych z glin kaolinitowych, jak również i na tzw. siwakach (ryc. 136: 19, 20; 137: 1, 3, 4, 7, 8, 9; 138: 10, 13).

Większość materiałów jest silnie rozdrobniona i pozbawiona wyraźnych cech diagnostycznych, które jednoznacznie pozwalałyby przypisać dany fragment do odpowiedniej formy. Z tego też względu przyjęto zgeneralizowaną ich klasyfikację wyróżniając garnki, dzbany, misy, talerze, patelnie (naczynia na nóżkach z uchwytem na osadzenie rękojeści) i pokrywki. Dodatkowo wyróżniono także ucha, gdyż zazwyczaj trudno je powiązać z daną kategorią naczynia (np. garnek/dzban). W naszym przypadku wyróżnione fragmenty uch pochodzą zazwyczaj z garnków i w takim kontekście należy je rozpatrywać.

Garnki – stanowią najliczniejszą grupę fragmentów, obejmując 88,0% zbioru, a wraz z uchami, aż 92,1%. Ich formy są dosyć zestandaryzowane. Zazwyczaj są to niskie i krępe, szerokootworowe naczynia, z wylewem silnie wygiętym na zewnątrz, pozbawionym wyraźnego wrębu na pokrywkę (ryc. 136: 2, 19; 137: 3, 4, 9, 10, 11; 138: 9, 10; 139: 6). Garnki wykonano z glin żelazistych w wypale utleniającym, jak i redukcyjnym (znacznie częściej) oraz z glin kaolinitowych. Te ostatnie są niekiedy zdobione na brzuścu dookolnymi pasami malowanymi brunatną (czerwoną?) – ryc. 137: 10 – farbą. Wydaje się, że w tym przypadku tego typu formy były zazwyczaj zaopatrzone w jedno szerokie taśmowate ucho, mocowane równo z krawędzią wylewu i wsparte na maksymalnym wydęciu brzuśca. We wszystkich wypadkach dna są płaskie, lekko podkreślone. Zwraca uwagę wyjątkowa cienkościenność tych naczyń, znamionująca wysoki poziom warsztatu wytwórcy. Wśród garnków jedynie sporadycznie notujemy fragmenty polewane jednostronnie, pochodzące z form mniejszych. W grupie tej być może mieszczą się także formy zdecydowanie niskie, które równie dobrze można by określić mianem głębokich mis (ryc. 136: 19, 21).

Chronologia omawianych naczyń obejmuje wiek XIX i XX. Ze względu na ich współwystępowanie m.in. z wytworami z porcelitu, jak również z białymi fajansami „włocławskimi" ich datowanie może sięgać nawet 2. połowy wieku XX.

Dzbany – należą do form rzadkich (1,1% fragmentów) i są to zazwyczaj jedynie fragmenty profilowanych wylewów, o niezbyt dużej średnicy. W ob. 886, oprócz fragmentów wylewów, pozyskano także fragment z uchem pochodzący z dzbana wykonanego z gliny kaolinitowej. (ryc.138: 2). Charakterem zdecydowanie odbiegają od większości znalezisk fragmenty dzbana pozyskane z warstwy ara J6. Jest to cienkościenne naczynie z długą szyją i baniastym brzuścem, zdobionym kilkunastoma dookolnymi żłobkami (ryc.139: 3). Wykonano je z gliny o niewielkiej ilości drobnego piasku można odnieść wrażenie, że glina mogła być szlamowana. Wypał w pełni redukcyjny nadał mu jednolitą, szarą barwę (również w przełomie), i, co istotne, jego powierzchnie są bardzo mączyste (miękkie). Pozostałe materiały charakteryzują się bardzo mocnym wypałem, a tym samym i twardością ceramiki. Być może jest to dzban o nieco starszej chronologii niż inne wytwory, aczkolwiek w warstwie towarzyszą mu materiały analogiczne jak w innych obiektach. Również jako dzbanek można potraktować formę zbliżoną do garnka, ale

z wyraźnie wyciągniętym do góry uchem (ryc. 137: 11). Być może także do niewielkiego dzbana należy zaliczyć fragment zewnętrznie zdobiony w technice półmajoliki (ryc. 138: 22).

Makutra? /misy – obejmują 2,3% fragmentów zbioru. Z obiektu 886 pozyskano fragment pogrubionej i rozbudowanej krawędzi naczynia, ze zdobioną nacięciami listwą. Najpewniej fragment ten pochodzi z tzw. makutry, czyli misy do ucierania maku, wykonanej z gliny kaolinitowej (ryc. 138: 3). Natomiast z ob. 946 wydobyto jednoznaczne fragmenty makutry wykonanej również z gliny kaolinitowej, charakteryzujący się szerokim, płasko położonym kryzowatym wylewem z wrębem (ryc. 136: 21). Cechą często spotykaną na takich naczyniach jest malowane zdobienie wylewu brązową farbą (czerwoną) falistymi wstęgami (ryc. 136: 21) lub odcinkowymi paskami, uzupełnione o dodatkowe malowane, dookolne pasma usytuowane na brzuścu. Na jej datowanie wskazuje obecność w tym obiekcie fragmentu białego, niezdobionego fajansu. Zapewne również do tego typu mis należą kryzowate wylewy z niewielkim akcentem od wewnątrz, pochodzące m.in. z ara J6 (ryc. 136: 5; 137: 1; 139: 2).

Z obiektu 947 pozyskano fragmentarycznie zachowaną misę, która swą formą odbiega od poprzednio opisanych, gdyż jest to misa profilowana z wyraźnie podkreślonym brzuścem. Została wypalona w atmosferze redukcyjnej, zaś wewnątrz ozdobiona malowanym pasmem drabinkowym (ryc. 136: 26). Obecność tego ornamentu wskazuje, że było to naczynie o przeznaczeniu stołowym, a nie kuchennym. W zasypisku obiektu, w którym ją znaleziono, a jest to studnia, współwystępuje m.in. z fragmentami misek/talerzy fajansowych oraz z fragmentami kubka porcelitowego z fabryki we Włocławku oraz porcelitowym fragmentem kubka/kufla zdobionego plastyczną gotycką literą, wchodzącą zapewne w skład jakiegoś napisu w języku niemieckim? (ryc. 136: 25), co pozwala ustalić chronologię najpewniej w ramach wieku XX. Jeszcze inny typ misy reprezentuje okaz z ob. 1059 na arze H76, wykonany z gliny żelazistej, cienkościenny i wypalony na kolor jasno różowy (ryc. 136: 3).

Talerze – obejmują 3,2% fragmentów. Są to głównie naczynia stołowe, malowane i polewane, m.in. w typie półmajoliki lub w technice zbliżonej do fajansu. Nie stanowią zbyt licznej grupy, ale są dość łatwe do wyróżnienia, nie tylko ze względu na charakterystyczne profilowanie krawędzi i brzuśca, ale także technologię ich wykonania i zdobnictwo. Wśród nich możemy wyróżnić formy z wylewem kryzowatym (ryc. 136: 16, 17; 138: 1, 5–7, 11, 12), jak również o czaszy półkulistej bez wylewu w formie kryzy. Równie dobrze w tym ostatnim przypadku można je zaliczyć do niewielkich i płytkich misek (ryc. 136: 4). Co charakterystyczne, tego typu talerze i miski zazwyczaj mają dno uformowane w niewielką pierścieniowatą stopkę, która na krawędzi posiada 2 lub trzy otworki. Najczęściej formy te są wykonywane z glin szlamowanych, zarówno żelazistych jak i kaolinitowych i zazwyczaj są wewnętrznie zdobione polewami (zielonkawymi lub żółto-brunatnymi). Często wśród talerzy spotykamy się także z techniką tzw. półmajoliki, gdzie czerep naczynia jest angobowany białym podkładem, na którym wykonywano różnobarwne zdobienia stylizowanych motywów roślinnych lub inne geometryczne (ryc. 136: 16, 17; 138: 1, 11, 12, 21, 24, 25), a następnie tak przygotowaną powierzchnię pokrywano przeźroczystą polewą i wypalano.

Naczynia na nóżkach/patelnie – do tej grupy naczyń zaliczono jedynie 0,6% fragmentów. W omawianym zbiorze rzadko spotykane i są to zazwyczaj niewielkie naczynia z trzema lub czterema nóżkami (ryc. 138: 19), o niskiej czaszy brzuśca, zaopatrzonego w krótki wylew bez wrębu (ryc. 137: 2; 138: 18; 139: 5). Najpewniej wszystkie z nich posiadały tulejkowaty uchwyt (ryc. 136: 15; 137: 2; 138: 18). Wśród pozyskanych fragmentów tylko sporadycznie spotykamy wewnętrzną polewę, tam gdzie występuje, ma kolor zielony. Tego typu naczynia wykonywano z glin żelazistych, m.in. w wypale redukcyjnym, jak również z glin kaolinitowych. Formy naczyń na nóżkach są znane na naszym terenie od okresu późnego średniowiecza w zasadniczo nie zmienionej formie, przy różnicach widocznych głównie w technologii ich wytwarzania. W przypadku znalezisk ze Zgórza ich datowanie należy ograniczyć do wieku XIX i być może początków (?) wieku XX. Niewielka liczebność tego typu znalezisk na stanowisku może wskazywać, ze zostały już w znacznej mierze wyparte przez formy metalowe.

Pokrywki – są rzadkie z udziałem zaledwie 0,8% fragmentów całego zbioru. Zostały wykonane z glin żelazistych, w tym jako tzw. siwaki oraz z glin kaolinitowych. Trzy bardzo podobne egzemplarze wydobyto z obiektu 946 na arze H85. Wszystkie wykonane w technologii wypału redukcyjnego, charakteryzują się dość płaskim, stożkowatym dzwonem oraz niewielkim wyodrębnionym uchwytem (ryc. 136: 22–24) i lekko odgiętą krawędzią (ryc.138: 15).

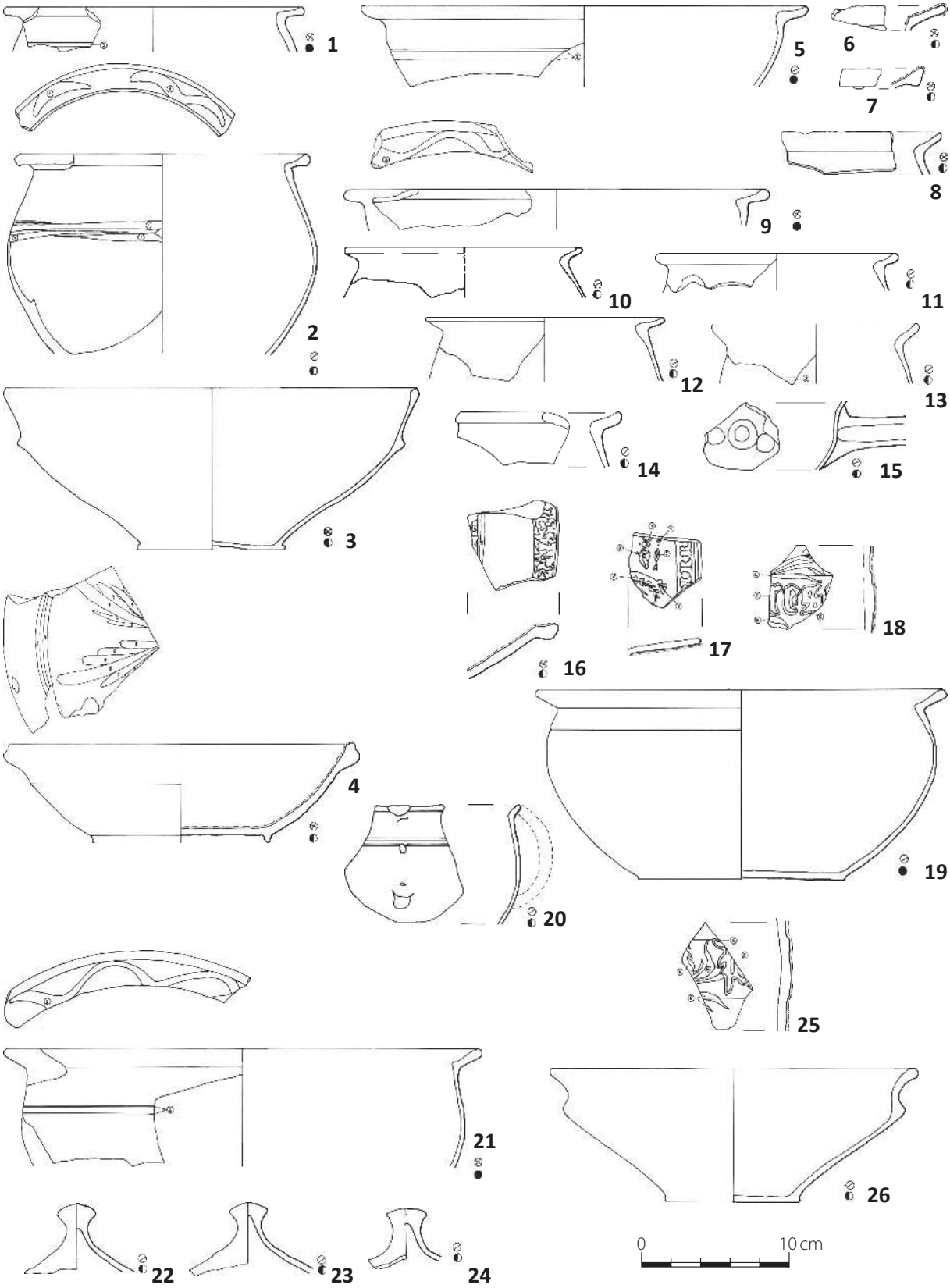

Ryc. 136. Zgórze, stan. 1, 2, gm. Strzelce, pow. kutnowski. Wybór materiałów nowożytnych z warstwy i obiektów. 1–2 – ar F52, ob. 141; 3 – ar H76, ob. 1059; 5 – ar H77, ob. 1116; 6–18 – ar H85, w-twa; 19 – ar H85, ob. 945; 20–24 – ar H85, ob. 946; 25–26 – ar H85, ob. 947.

Fig. 136. Zgórze, site 1, 2, commune of Strzelce, district of Kutno. Selection of modern specimens from the layers and features: 1, 2 – are F52, feature 141; 3 – are H76, feature 1059; 5 – are H77, feature 1116; 6–18 – are H85, layer; 19 – are H85, feature 945; 20–24 – are H85, feature 946; 25–26 – are H85, feature 947.

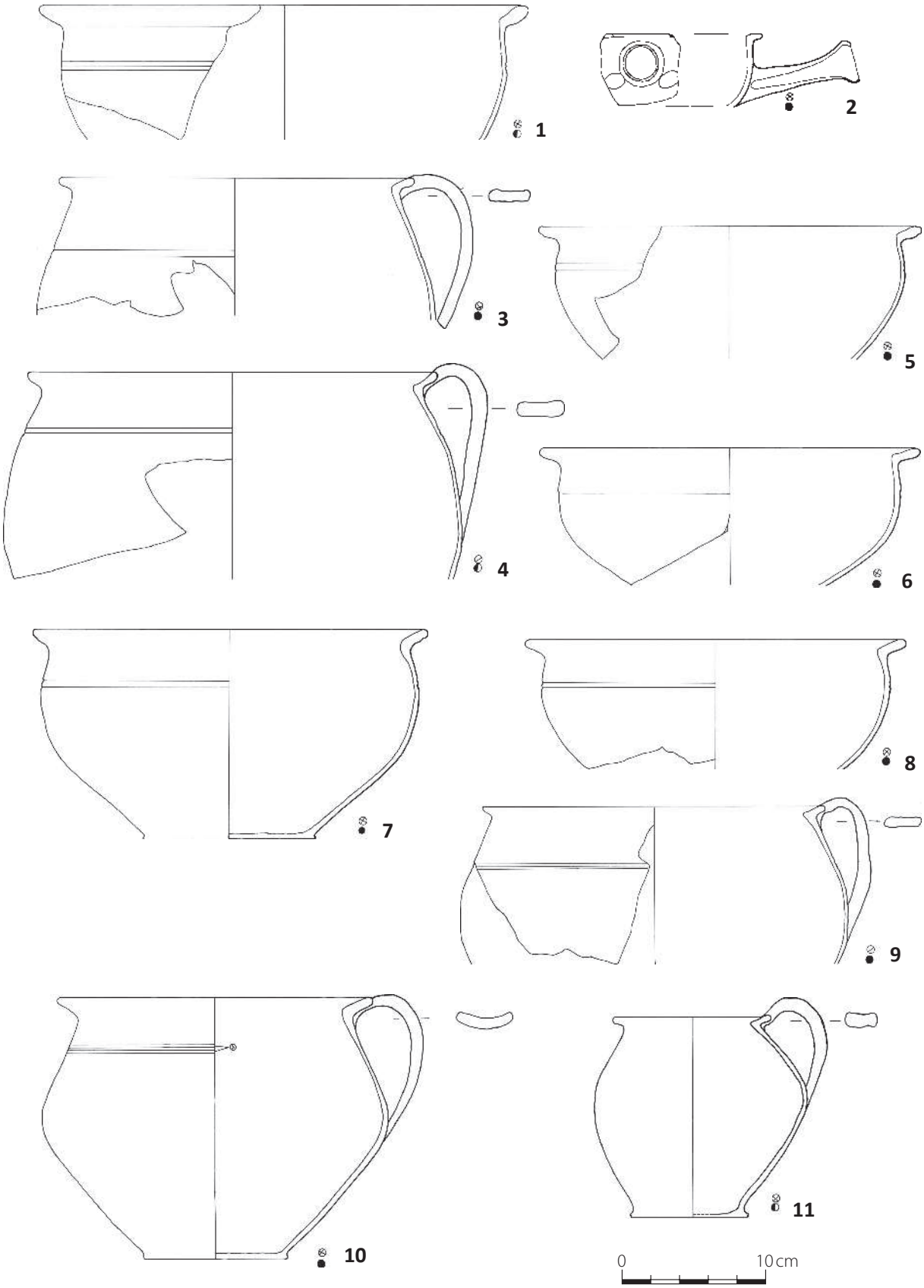

Ryc. 137. Zgórze, stan. 1, 2, gm. Strzelce, pow. kutnowski. Wybór materiałów nowożytnych z warstwy i obiektów: 1–4 – ar H86, ob. 920; 5–9 – ar H87, w-twa; 10–11 – ar H87, ob. 898.

Fig. 137. Zgórze, site 1, 2, commune of Strzelce, district of Kutno. Selection of modern specimens from the layer and features: 1–4 – are H86, layer 920; 5–9 – are H87, layer; 10–11 – are H87, feature 898.

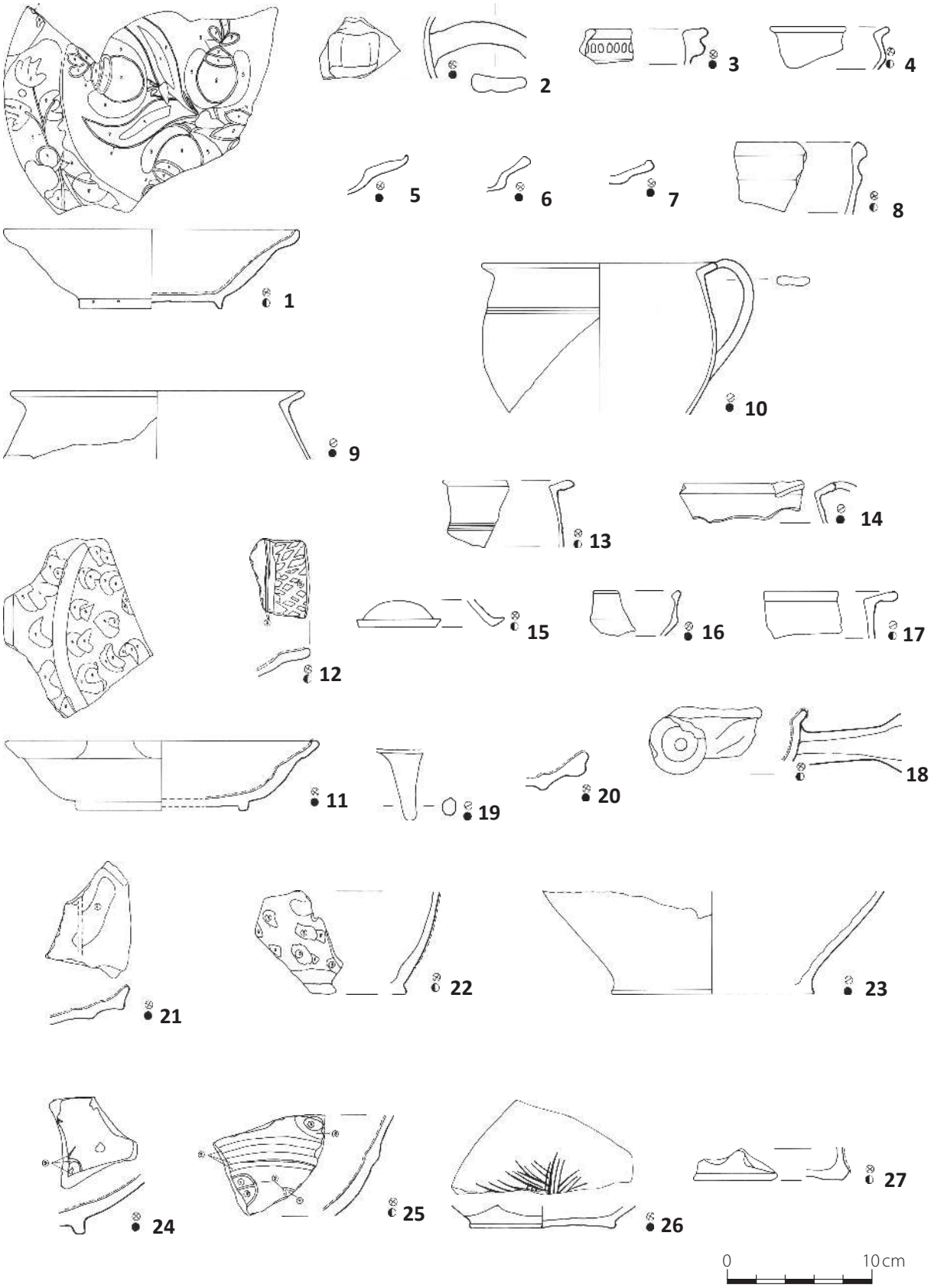

Ryc. 138. Zgórze, stan. 1, 2, gm. Strzelce, pow. kutnowski. Wybór materiałów nowożytnych z warstwy i obiektów: 1 – ar H96, w-twa; 2–8 – ar H97, ob. 886; 9–27 – ar H97, ob. 1140.

Fig. 138. Zgórze, site 1, 2, commune of Strzelce, district of Kutno. Selection of modern specimens from the layer and features: 1 – are H96, layer; 2–8 – are H97, feature 886; 9–27 – are H97, feature 1140.

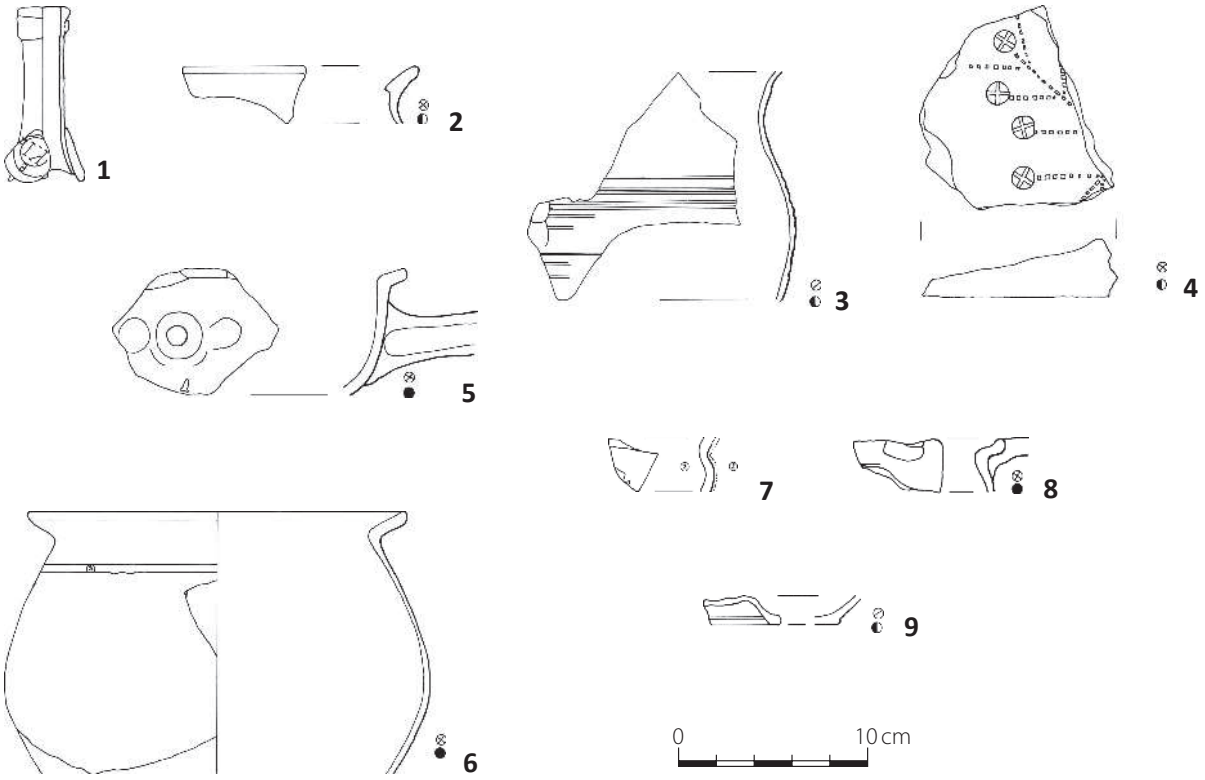

Ryc. 139. Zgórze, stan. 1, 2, gm. Strzelce, pow. kutnowski. Wybór materiałów nowożytnych z warstwy i obiektów: 1 – ar J3, w-twa; 2–4 – ar J6, w-twa; 5 – J13, w-twa; 6–9 – ar J17, w-twa.

Fig. 139. Zgórze, site 1, 2, commune of Strzelce, district of Kutno. Selection of modern specimens from the layers and features: 1 – are J3, layer; 2–4 – are J6, layer; 5 – are J13, layer; 6–9 – are J17, layer.

Fragment płaskiego przedmiotu, z prawdopodobnie oderwanym w partii centralnej uchwytem, jest ozdobiony na powierzchni odciskami stempli oraz radełkiem (ryc. 139: 4). Wykonany został z gliny żelazistej i wypalony na kolor ceglasty. Być może służył jako płaska pokrywa dużego naczynia lub beczki.

Porcelit/Fajans. W wielu obiektach, jak również w warstwie kulturowej znajdowano fragmenty naczyń wykonanych z porcelitu i fajansu. W obiekcie 1153 (ar H95) znaleziono m.in. fragmenty płaskiego talerzyka ze stemplem firmy: A.FREUDENREICH *1842 r. (data może odnosić się do roku założenia firmy). Sam napis otacza ułożony ukośnie symbol w formie koła szprychowego z piastą. Zapewne jest to wyrób którejś z niemieckich firm założonej w 1842 roku (?). Talerzyk wystąpił z typowymi dla tego stanowiska formami garnków, co łącznie wskazuje na ich późne datowanie. W innych obiektach znajdowano także wyroby porcelitowe ze stemplem fabryki we Włocławku.

Szereg fragmentów zaliczonych do tzw. „fajansów" to głównie fragmenty niewielkich mis – talerzy, zazwyczaj o barwie białej, ale występują także talerze/misy malowane w kolorowe wzory roślinne. Zazwyczaj są one polewane jednostronnie (wewnętrznie) i wykonane z glin kaolinitowych, niekiedy o różowym odcieniu.

Kamionka. Stwierdzono jedynie kilka fragmentów takich wyrobów o brązowej barwie powierzchni zewnętrznej, pochodzące zapewne z tradycyjnych naczyń o formie moździerzowej lub beczułkowatej, jakie i obecnie używa się do zakwaszania, przechowywania tłuszczu, itp. W trzech przypadkach są to fragmenty kamionki o powierzchni zewnętrznej barwy szarej (z tzw. polewą solną), które pochodziły zapewne z naczyń flaszkowatych (do trunków) lub też kufli.

Prezentowane materiały ze względu na zaawansowany warsztat techniczny ich wykonania, oraz współwystępowanie z fajansem i porcelitem, należy datować na XIX i XX wiek.

5.2. Pozostałe przedmioty

Szkło naczyniowe

Z obiektu 1220 w arze J3 pozyskano szyjkę ręcznie formowanej flaszki, wykonanej ze szkła barwy zielonkawej, z licznymi niewielkimi pęcherzykami powietrza. Tuż pod wylewem szyjka jest opasana szklaną taśmą. Ponadto na przejściu szyjki w brzusiec usytuowano stempel w formie zdwojonego kręgu z odciśniętymi w centrum dużymi literami KI (ryc. 139: 1). Natomiast w zdwojonym otoku stempla zachowały się dwie (z czterech?) litery Ł i H. Być może jest to fragment butelki po jakimś napoju (może piwie) z wieku XIX lub początków XX.

Pozostałe znaleziska to mało charakterystyczne fragmenty szkła naczyniowego barwy zielonkawej pochodzące również z butelek. Innym przedmiotem jest wyciskarka do soku wykonana w formie, ze szkła przeźroczystego (naśladującego kryształ), a więc tego rodzaju który używany jest jeszcze obecnie.

Fajka

W naszym przypadku jest to znalezisko odosobnione. Z warstwy w arze H75 pozyskano fragment cybucha fajki wykonanej ze szlamowanej glinki (kaolinitowej?) wypalonej w atmosferze redukcyjnej (barwa jasnoszara). Jest on zdobiony odciskami masek/twarzy w otoczeniu liści, w stylu antykizującym (ryc.140). Pomiędzy dwoma maskami przebiega dodatkowo wstęga zygzakowata. Datowanie takich fajek nastręcza spore trudności, choć omawiany egzemplarz mieści się zapewne w przedziale XVIII – XIX wieku.

Ryc. 140. Zgórze, stan. 1, 2, gm. Strzelce, pow. kutnowski. Widok fragmentu cybucha fajki glinianej.

Fig. 140. Zgórze, site 1, 2, commune of Strzelce, district of Kutno. Picture of a fragment of a shank of a smoking clay pipe.

Przedmioty metalowe

Należy do nich niezbyt liczna grupa zabytków, która obejmuje głównie wyroby z żelaza, ale spotykamy się także z wyrobami z metali kolorowych.

W pierwszym rzędzie należy wymienić trzy znalezione monety. Pierwszy egzemplarz to solid Jana II Kazimierza wybity w mennicy litewskiej z czytelnymi dwoma pierwszymi cyframi 16… – ok. 1660 roku (ryc. 141: 1). Drugą monetą jest grosz Księstwa Warszawskiego z 1811 roku (ryc. 141: 2), natomiast trzecim egzemplarzem jest silnie zniszczona 10-groszowa moneta Królestwa Polskiego z 1840 roku (ryc. 141: 3). Wszystkie zostały pozyskane z obszaru wokół zabudowań gospodarstwa południowego – E2 (ryc. 6).

Ryc. 141. Zgórze, stan. 1, 2, gm. Strzelce, pow. kutnowski. Monety ze stanowiska: 1 – solid Jana Kazimierza z XVII w., 2 – grosz Księstwa Warszawskiego z 1811 roku, 3 – 10 groszy Królestwa Polskiego z 1840 roku.

Fig. 141. Zgórze, site 1, 2, commune of Strzelce, district of Kutno. Coins from the site. 1 – solidus of John II Casimir Vasa from the 17th century, 2 – one groschen (in Polish – grosz) of the Duchy of Warsaw from 1811, 3 – ten groschen of the Congress Poland (The Kingdom of Poland) from 1840.

Wśród wyrobów żelaznych najczęstsze są mało charakterystyczne fragmenty dużych ćwieków, gwoździ, ogniw (być może łańcuchów) i inne okucia, a także dwa egzemplarze podków. Pozyskano także dwa fragmenty noży z zachowanym trzpieniem okładzin rękojeści oraz sprzączkę do pasa lub też uprzęży końskiej.

Wśród wyrobów z metali kolorowych na szczególną uwagę zasługują przyrządy wykorzystywane w myślistwie. W jednym z obiektów nowożytnych (ob. 881, ar J16) odkryto zestaw przedmiotów metalowych, w tym kilkanaście meta-

lowych stopek łusek kartonowych nabojów do broni myśliwskiej. Pierwszym z przyrządów są „szczypce-wytłaczarka" do osadzania spłonki w łusce naboju myśliwskiego (ryc. 142: 1, 2), u którego na jednym z ramion została wytłoczona cyfra 16, oznaczajaca kaliber naboju, a tym samym broni (fuzji), co potwierdza także oznaczenie na stopce okucia łuski (ryc. 142: 7). Na jednym z ramion szczypiec (po rozłożeniu) widać wyraźny „tłoczek" do wypychania spłonki (ryc. 142: 1).

Wraz z nimi wydobyto „rurkę" z mosiądzu, zapewne niklowaną, z elementami do mocowania i lejkowatym zakończeniem (ryc. 142: 3), która zawiera wewnątrz dodatkową ruchomą tuleję. Jest to przyrząd do ładowania ładunku prochowego i naboju do łuski wraz z jej zasklepianiem. Uzupełnieniem tego zestawu jest fragmentarycznie zachowany przyrząd, służący do odmierzania miarki prochu z podziałką od 100 do 140 na prowadnicy z wycięciami (ryc. 142: 4). Jest to cylinder zewnętrzny, w którym umieszczono drugi, ruchomy, odmierzający ilość prochu.

Analogiczne „miarki" są stosowane przez myśliwych również i obecnie o czym świadczą dwa podobne przyrządy współczesne (ryc. 142: 5, 6). Jakkolwiek ich wielkości są bardzo zbliżone, czy wręcz takie same, to zawierają jedną zasadniczą różnicę, a mianowicie oznaczenia miarek prochu na zamieszczonych przykładach posiadają oznaczenia od 35 do 50, co wynika z przeznaczenia do innego kalibru broni myśliwskiej; w tym przypadku nie „16", jak znalezione szczypce, ale do mniejszego kalibru. We współczesnych egzemplarzach widać sposób mocowania uchwytu. Jest to przylutowany pręt (ryc. 142, 5), na którym osadzano drewnianą rączkę (ryc. 142: 6) – ślad po takiej właśnie odłamanej rączce jest widoczny również u odkrytego egzemplarza (ryc. 142: 4).

Ostatnimi elementami tego zbioru są metalowe okucia łusek tekturowych (Łowiectwo 1989, s. 467) ze spłonką (ryc. 142: 7). Są one oznaczone napisem w cyrylicy: СЕЛЛІЕ И БЕЛО 16. Wszystkie spłonki nie noszą śladów użycia, czyli nie zostały wystrzelone.

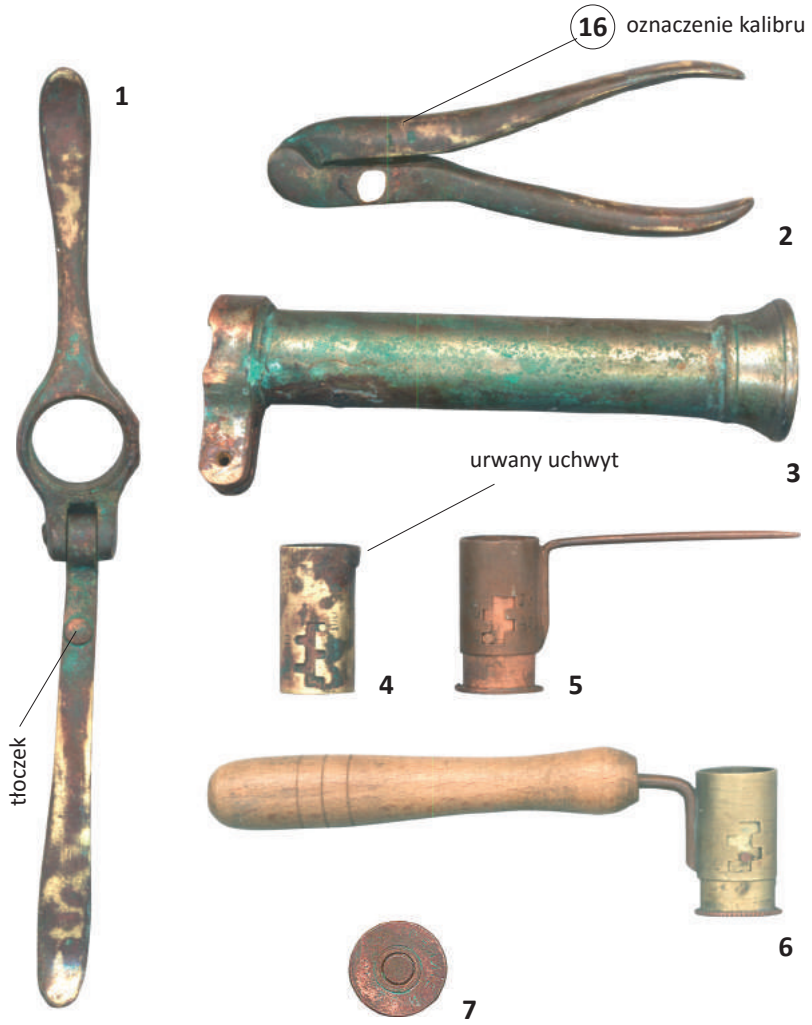

Ryc. 142. Zgórze, stan. 1, 2, gm. Strzelce, pow. kutnowski. Zestaw przyrządów myśliwskich pozyskanych w trakcie badań (1, 2, 3, 4, 7) z analogiami współczesnymi (5, 6).

Fig. 142. Zgórze, site 1, 2, commune of Strzelce, district of Kutno. A set of hunting equipment obtained as a result of excavations (1, 2, 3, 4, 7) with modern analogies (5, 6).

Odkrycie powyższego zestawu przyrządów oraz niewykorzystanych nabojów w jamie poza obiektami mieszkalnymi, wskazuje, że zostały one tam ukryte (wyrzucone ?) celowo. Można się jedynie zastanawiać nad motywacją takiego postępowania i momentem ich porzucenia (ukrycia). Wydaje się, że okoliczności takie mogły mieć miejsce, w którymś z zagrożeń w ciągu wieku XIX (powstanie styczniowe 1863 r.), jak i XX (I i II wojna światowa). Wreszcie nie można wykluczyć, że odkryty zestaw został ukryty przez kłusownika.

Ryc. 143. Zgórze, stan. 1, 2, gm. Strzelce, pow. kutnowski. Ozdobna aplikacja. Skala 1: 1

Fig. 143. Zgórze, site 1, 2, commune of Strzelce, district of Kutno. Decorative embroidery. 1: 1 scale.

Jedynym elementem ozdobnym w naszym zbiorze jest miedziana blaszka, będąca zapewne częścią jakiegoś okucia, być może końca pasa, zaopatrzona w 5 nitów. Trzy miedziane nity są usytuowane na krótszym, prostym boku wraz z wąską blaszką podkładki, natomiast dwa pozostałe usytuowano na osi aplikacji (jeden z zachowanych wskazuje, że były wykonane z żelaza). Cała aplikacja jest ozdobiona stylizowanym motywem roślinnym i zapewne pozłacana? (ryc. 143).

Odmiennym znaleziskiem jest tzw. skałka krzemienna, pochodząca z okresu od przełomu późnego średniowiecza i nowożytności, kiedy stosowano krzemienie w zamkach ręcznej broni palnej odprzodowej, potocznie nazywanych flintami, (od angielskiego flint – krzemień), w którym zapalenie prochu na panewce następowało od iskier powstałych przy uderzeniu krzemiennej skałki, zamocowanej w szczękach kurka, o krzesiwo (płytkę metalową) przymocowaną z prawej strony broni (ryc. 144). Po naciśnięciu spustu broni, kurek ze skałką opadał na krzesiwo, w wyniku czego iskra padając na panewkę zapalała proch. W dalszej kolejności płomień z panewki, poprzez otwór zapałowy z boku lufy, docierał

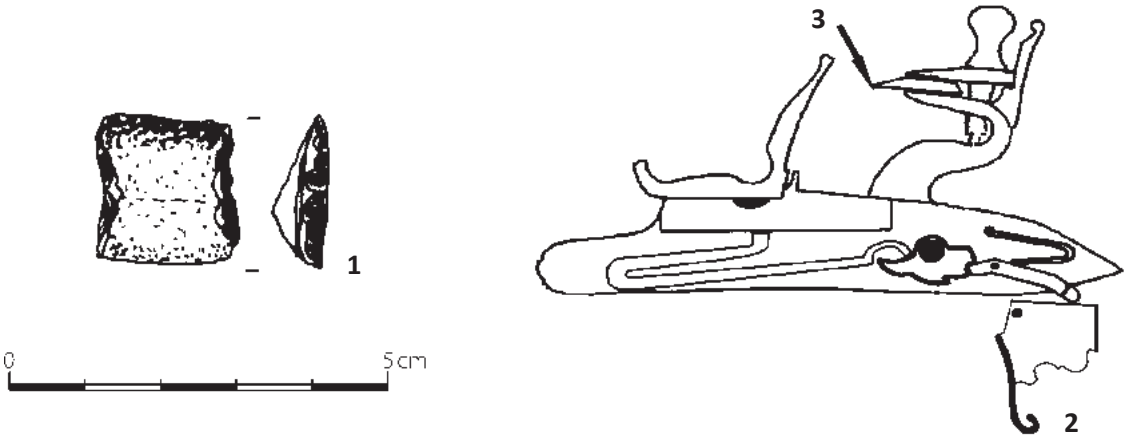

Ryc. 144. Zgórze, stan. 1, 2, gm. Strzelce, pow. kutnowski. Zabytki nowożytne. 1– skałka z krzemienia narzutowego, 2 – zamek skałkowy, 3 – miejsce na skałkę.

Fig. 144. Zgórze, site 1, 2, commune of Strzelce, district of Kutno. Modern artefacts. 1 – a flint (from flintlock mechanism), 2 – flintlock mechanism, 3 – jaws.

do komory, powodując zapłon ładunku prochowego. Zamek skałkowy został wynaleziony ok. 1570 roku, a rozpowszechnił się w drugiej połowie wieku XVII, wypierając wcześniej stosowane zamki lontowe i kołowe. Zamek skałkowy był stosowany powszechnie od końca wieku XVII do połowy XIX[1] i w takich też ramach możemy datować nasze znalezisko.

Odkryto również inne elementy militariów, do których należy łuska karabinowa z oznaczeniami wskazującymi, że pochodzi z polskiej wytwórni Norblina, zapewne z 1930 roku, od naboju stosowanego do karabinu typu Mauser. Ponadto natrafiono na guzik wojskowy tzw. „średni" od kurtki mundurowej,

[1] Źródło Wikipedia: http://pl.wikipedia.org/wiki/Zamek_ska%C5%82kowy (30.09.2010)

ocynkowany, z silnie zagiętą krawędzią, który do umundurowania Wojska Polskiego został wprowadzony na początku lat 30. XX wieku.

Z dużą dozą prawdopodobieństwa oba te znaleziska można łączyć z walkami w czasie kampanii wrześniowej 1939 roku. O tych walkach świadczą także pozyskiwane w trakcie prac, żeliwne fragmenty pocisków artyleryjskich.

5.3. Podsumowanie osadnictwa nowożytnego

Pozyskane materiały nowożytne pochodzą w większości z koncentracji obejmujących warstwy i obiekty wziemne, związane z dwoma gospodarstwami nowożytnymi, które znalazły się w pasie projektowanej autostrady. Jedno z nich – północne (E1 – ryc. 6), w czasie trwania badań istniało jeszcze w formie ruiny domu mieszkalnego wraz z zabudowaniami gospodarczymi, natomiast południowe (E2 – ryc. 6) znacznie wcześniej uległo całkowitej rozbiórce i dlatego jego relikty zostały odsłonięte dopiero w trakcie obecnych prac archeologicznych.

Zwraca szczególną uwagę wielka ilość różnorodnych jam, zapewne głównie o charakterze śmietniskowym, bezpośrednio towarzyszących zabudowie poszczególnych gospodarstw. Część z tych jam to zapewne ślady po kopcowaniu płodów rolnych, pochówkach padłych zwierząt, a jeszcze inne są pozostałością po wybieraniu piasku.

Obiekty te dostarczały niekiedy po kilkaset fragmentów różnych naczyń i wyrobów, m.in. całkowicie współczesnych. Do takich znalezisk można zaliczyć wyroby porcelitowe (talerze, kubki, miski), fajansowe – m.in. ze stemplami wytwórni tych naczyń we Włocławku. Obok naczyń ceramicznych tylko sporadycznie odkrywano fragmenty naczyń szklanych, w tym głównie fragmenty butelek. Wśród nich zwraca uwagę szyjka butelki ze stemplem. Interesujące odkrycie stanowi fragment fajki z antykizującym zdobnictwem, a zwłaszcza zestaw narzędzi do broni myśliwskiej.

Ogólny charakter pozyskanego materiału zabytkowego jednoznacznie wskazuje na jego datowanie w ciągu XIX i XX wieku. W takiej sytuacji należy domniemywać, że oba gospodarstwa powstały na tym terenie najpewniej dopiero w wieku XIX. Jednak w odniesieniu do gospodarstwa południowego wydaje się, że jego chronologia może być nieco wcześniejsza i sięgać przełomu wieków XVIII/XIX lub też początków wieku XIX zaś gospodarstwo „północne" należy uznać za młodsze.

6. LITERATURA

Stosowane skróty:

AAL	– Acta Archaeologica Lodziensia, Łódź
Acta Geogr Lodz.	– Acta Geographica Lodziensia, Łódź
AP	– Archeologia Polski, Warszawa
AI	– Archeologia Interregionalis, Warszawa-Kraków
FAP	– Fontes Archaeologici Posnanienses, Poznań
KHKM	– Kwartalnik Historii Kultury Materialnej, Warszawa
MANH	– Materiały Archeologiczne Nowej Huty, Kraków
MS	– Materiały Starożytne, Warszawa
MSROA	– Materiały i Sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego, Rzeszów
MSW	– Materiały Starożytne i Wczesnośredniowieczne, Warszawa
PMMAE s.a.	– Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi, seria archeologiczna, Łódź
Sl. Ant.	– Slavia Antiqua, Poznań
Slov. Arch.	– Slovenska Archeologia, Bratislava
SA	– Sprawozdania Archeologiczne, Kraków
SRM	– Sieradzki Rocznik Muzealny, Sieradz
WA	– Wiadomości Archeologiczne, Warszawa

Baron J., 2005, Przestrzenna organizacja osad ludności kultury łużyckiej na przykładzie stanowiska w Polwicy, powiat wrocławski. [w:]Autostrada A-4, Archeologiczne Zeszyty Autostradowe Instytutu Archeologii i Etnologii PAN, zeszyt 4, Wrocław.

Baraniecka M., 1979, Objaśnienia do Mapy geologicznej Polski 1: 200 000, ark. Płock, Warszawa.

1984, Zlodowacenie środkowopolskie. [w:] E. Mojski (red.) Budowa geologiczna Polski. Stratygrafia, t. I, cz. 3b. Kenozoik. Czwartorzęd., Warszawa, s. 154–196.

Bartkowski T., 1978, Środowisko przyrodnicze grodu średniowiecznego w Lądzie nad Wartą Środkową. [w:] W. Błaszczyk (red.), Gród wczesnośredniowieczny w Lądzie nad środkową Wartą. Poznań, s. 13–31.

Bazielich M. 1978, Elementy kultury Gava z osady kultury łużyckiej w Nowej Hucie-Pleszowie, stan. 17, AP, t. 23, z.2, s. 307–354.

1982, Zagadnienie występowania elementów kultury Gava w okolicach Krakowa oraz jej oddziaływań na grupę tarnobrzeską kultury łużyckiej, [w:] Południowa strefa kultury łużyckiej i powiązania tej kultury z południem, red. M. Gedl, Kraków-Przemyśl, s. 287–297.

1992, Osada kultury łużyckiej w Nowej Hucie-Mogile na stan. 62. Część I –materiały, MANH, t. 15, s. 73–136.

Ber A., Lindner L., Marks L., 2007, Propozycja podziału stratygraficznego czwartorzędu Polski. Przegląd Geologiczny t. 55, nr 2, s. 115–118

Ber W., 1938, Zabytki z cmentarzyska popielnicowego w Sierpowie w powiecie łęczyckim, Światowit, t. 17 (1936–1937), s. 89–170.

Blajer W., 1990, Skarby z wczesnej epoki brązu na ziemiach polskich, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź.

1999, Skarby ze starszej i środkowej epoki brązu na ziemiach polskich, Kraków.

2001, Cmentarzysko w Lipniku, pow. przeworski, po trzech sezonach badań, SMROA, Rzeszów, s. 27–291.

2003, Datowanie i przynależność kulturowa skarbów brązowych i luźnych wyrobów metalowych z dorzecza Wisłoki, [w:] Epoka brązu i wczesna epoka żelaza w Karpatach polskich, Krosno, s. 239–254.

Blajer W., Czopek S., Kostek A. 1991, Początki grupy tarnobrzeskiej nad środkowym Sanem, [w:] AI., t. 13, s. 265–293.

Bogucki P. I., Grygiel R., 1981, The household cluster at Brześć Kujawski 3: small-site methology in the Polish lowlands, World Archeology, vol. 13, s. 59–72.

Borowiec I., Trzeciak P., 2002, Wyniki datowań radiowęglowych, Via Archaeologica Lodziensis, t. I, Łódź, s. 419–426.

Bugaj U., 2012, Materiały z cmentarzyska w Byszewie, stan. 3, pow. Łęczyca [w:] Kotlina Kolska w świetle cmentarzysk z neolitu i epoki brązu z Nagórek Grabowskich, Teofilek i Byszewa, red. M. Rybicka, Łęczyca, s. 93–135.

Buko A., 1981, Wczesnośredniowieczna ceramika sandomierska, Wrocław.

1990, Ceramika wczesnopolska. Wprowadzenie do badań, Wrocław.

Chudziakowa J., 1974, Kultura łużycka na terenie międzyrzecza Wisły, Drwęcy i Osy, Warszawa.

Chochorowski J., 1989, Cmentarzysko grupy tarnobrzeskiej w Manasterzu (stan. 6) gm. Wiązownica, woj. Przemyśl, w świetle dotychczasowych badań, [w:] Grupa tarnobrzeska kultury łużyckiej, Rzeszów, s. 589–615.

Czebreszuk J., 1996, Społeczności Kujaw w początkach epoki brązu, Poznań.

Czebreszuk J., Szmyt M., 1992, Osadnictwo neolityczne i wczesnobrązowe w Dębach woj. włocławskie stanowisko 29, Poznań-Inowrocław.

Czepas P., Olędzki M., 2007, Osada ludności kultury trzcinieckiej w Lutomiersku, województwo łódzkie odkryta na stanowisku Wrząca-Parcela 1, PMMAE, s.a. nr 43 (2004–2007), s. 63–85.

Czopek S., 2003, Między Południem a Wschodem – importy i naśladownictwa ceramiki w materiałach grupy tarnobrzeskiej, Epoka brązu i wczesna epoka żelaza w Karpatach polskich, red. J. Gancarski, s. 215–238, Krosno.

2007, Grodzisko Dolne, stanowisko 22 – wielokulturowe stanowisko nad dolnym Wisłokiem. Część I. Od epoki kamienia do wczesnej epoki żelaza, Rzeszów.

2014, Stanowisko 158 w Jarosławiu, woj. podkarpackie. Część II. Osadnictwo od starszej epoki brązu do okresu rzymskiego, Via Arcaeologica Ressoviesia, Rzeszów.

Dąbrowski J. 1962, Materiały ze Strzyżowa, pow. Hrubieszów, a niektóre powiązania ziem Polski Wschodniej i Ukrainy w późnej epoce brązu, MS, t. 8, s. 7–56.

1997, Epoka brązu w północno–wschodniej Polsce, Białystok.

Dmochowski P., 2002, Metody wiórowe w mezolicie północno-wschodniej Wielkopolski, maszynopis w Instytucie Prahistorii Uniwersytetu Adama Mickiewicza w Poznaniu

Domańska L., 1995, Geneza krzemieniarstwa kultury pucharów lejkowatych na Kujawach, Łódź.

2002, Rola krzemienia świeciechowskiego w gospodarce surowcowej neolitycznych społeczeństw Kujaw [w:] Krzemień świeciechowski w pradziejach. Materiały z konferencji w Ryni, 22–24.05.2000. (red. B. Matraszek, S. Sałaciński), Warszawa, s. 147–153.

Domosławska-Baraniecka M., 1969, Ze stratygrafii i rozwoju czwartorzędu południowych Kujaw. Przewodnik XLI Zjazdu Polskiego Towarzystwa Geologicznego. Konin-Warszawa.

Durczewski Z., 1939–1948, Grupa górnośląsko-małopolska kultury łużyckiej w Polsce, Warszawa-Kraków-Łódź-Poznań.

Dylikowa A., 1984, Rzeźba terenu, [w:] Województwo płockie. Monografia regionalna, zarys dziejów, obraz współczesny, perspektywy rozwoju, Łódź-Płock, s. 28–46.

Dzieduszycki W., 1993, Człowiek, [w:] W. Dzieduszycki, M. Kupczycki (red.), Gopło. Przyroda i człowiek, Poznań, s. 81–160.

Furholt M, Machnik J., 2006, Iwanowice Babia Góra I and the settlements with Baden ceramics in Little Poland. Questions concerning their duration, SA, t.58, s. 325–354.

Furmanek V., 1982, K otázkam kontinuity piliňskē akyjatickē kultury, [w:] Południowa strefa kultury łużyckiej i powiązania tej kultury z południem, red. M. Gedl, Kraków-Przemyśl, s. 107–120.

Gabałówna L., 1971, Z nowszej problematyki neolitu Kujawskiego, PMMAE, s.a. nr 18, s. 247–252.
Gancarski J., 1994, Pogranicze kultury trzcinieckiej i Otomani-Fűzesabony – grupa jasielska, [w:] Problemy kultury trzcinieckiej, Rzeszów, s. 75–104.
Gardawski A., 1959, Plemiona kultury trzcinieckiej w Polsce, MS, t. 5, s. 7–189.
1979a, Podziały kulturowe, [w:] Prahistoria ziem polskich, t. IV, red. J. Dąbrowski, Z. Rajewski, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk, s. 39–45.
1979b, Faza łódzka, [w:] Prahistoria ziem polskich, t. IV, red. J. Dąbrowski, Z. Rajewski, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk, s. 49–53.
Gediga B. 1967, Plemiona kultury łużyckiej w epoce brązu na Śląsku środkowym, Wrocław-Warszawa-Kraków.
1982, Zagadnienia periodyzacji okresu rozwoju kultury łużyckiej w świetle kontaktów z południem, [w:] Południowa strefa kultury łużyckiej i powiązania tej kultury z Południem. Materiały z konferencji, która odbyła się w Krakowie, Nowej Hucie i Nowym Sączu w dniach 11 – 14 IV. 1978 r., Kraków, s. 49–58.
Gedl M., 1973, Cmentarzysko halsztackie w Kietrzu pow. Głubczyce, Wrocław.
1980, Studia nad periodyzacją kultury łużyckiej w południowej części Śląska, AP, t. 25, s. 79– 125.
1980, Zróżnicowanie kulturowe w strefie zaliczanej do „kultury łużyckiej", [w:] Zróżnicowanie wewnętrzne kultury łużyckiej, red. M. Gedl, Kraków, s. 78–84.
1982, Periodyzacja i chronologia kultury łużyckiej w zachodniej Małopolsce, [w:] Południowa strefa kultury łużyckiej i powiązania tej kultury z Południem. Materiały z konferencji, która odbyła się w Krakowie, Nowej Hucie i Nowym Sączu w dniach 11 – 14 IV. 1978 r., Kraków, s. 11–32.
1989, Groby z młodszego okresu epoki brązu na cmentarzysku w Kietrzu, Kraków.
1991, Wczesnołużyckie cmentarzysko w Kietrzu, część 1, Kraków.
1992, Wczesnołużyckie cmentarzysko w Kietrzu, część 2, Kraków.
1994, Cmentarzysko z epoki brązu w Bachórzu-Chodorówce, Kraków.
1996, Wczesnołużyckie cmentarzysko w Kietrzu, część 3, Kraków.
1998, Młodsza epoka brązu we wschodniej części Polskich Karpat, Kraków.
1999, Cmentarzysko z epoki brązu w Zbrojewsku (Badania 1973–1981), Kraków.
2003, Początki kultury łużyckiej w zachodniej części polskich Karpat, [w:] Epoka brązu i wczesna epoka żelaza w Karpatach polskich, red. J. Gancarski, Krosno, s. 379–395.
Gilewska S., 1986, Podział Polski na jednostki geomorfologiczne. Przegląd Geograficzny, t. LVIII, zeszyt 1–2.
1999, Rzeźba [w:] red. L. Starkel, Geografia Polski. Środowisko Przyrodnicze, Warszawa, s. 243–288.
Głosek M., 1998, Dwór murowany w Bąkowej Górze, AAL, nr 42, Łódź.
Grygiel R. 1986, The hausehold cluster as a fundamental social unit of the Lengyel Culture of the Polish Lowlands, PMMAE, s.a. nr 31 (1984), s. 43–334.
Górski J., 2010, Wpływ transkarpackich kontaktów w początkach epoki brązu na sytuację kulturową w dorzeczu górnej Wisły, [w:] Transkarpackie kontakty kulturowe w epoce kamienia, brązu i wczesnej epoce żelaza, red. J. Gancarski, Krosno, s. 225–249.
2014, Chronologiczno-kulturowa i przestrzenna interpretacja materiałów z kompleksu osadniczego kultury łużyckiej w Targowisku, pow. wielicki, Via Archaeologica. Źródła z badań wykopaliskowych na trasie autostrady A4 w Małopolsce. Kompleks osadniczy kultury łużyckiej w Targowisku, stan. 10–12, pow. Wielicki, red. J. Górski, Kraków.
Hozer M., 2009, Materiały kultury łużyckiej ze stanowiska nr 4 i 5 w Perliczce, pow. Rzeszów, [w:] Tarnobrzeska kultura łużycka – źródła i interpretacje, red. S. Czopek, Rzeszów, s. 313–350.
Ignaczak M., 2002, Ze studiów nad genezą kultury łużyckiej w strefie Kujaw, Poznań.
Janowski J., 1958, Łużyckie cmentarzysko kurhanowe z późnej epoki brązu w miejscowości Zdzienice, pow. Turek, MS, t. III, s. 277–350
Jarosz P., Szczepanek A. 2009, Elementy obrządku pogrzebowego na cmentarzysku grupy tarnobrzeskiej w Łazach, pow. Jarosław, [w:]Tarnobrzeska kultura łużycka – źródła i interpretacje, red. S. Czopek, Rzeszów, s. 365–380.
Jażdżewski K., 1948, O zagadnieniu początków kultury łużyckiej, Sl.Ant., t. 1, s. 94–151.
Józwiak B, 2003, Społeczności subneolitu wschodnioeuropejskiego na Niżu Polskim w międzyrzeczu Odry i Wisły, Poznań.
Kaczmarek M., 2002, Zachodniowielkopolskie społeczności kultury łużyckiej w epoce brązu, Poznań.
Kadrow S. 1991, Iwanowice stanowisko Babia Góra, cz. I. Rozwój przestrzenny osady z wczesnego okresu epoki brązu, Kraków.
Kajzer L., 1990, Zamek w Raciążku, Łódź.
Kaszewski Z., 1975, Kultura łużycka w Polsce środkowej, PMMAE, s.a. nr 22, s. 123–166.
Kemeneczei T., 1982, Die Gava-Kultur, [w:] Południowa strefa kultury łużyckiej i powiązania tej kultury z Południem, red. M. Gedl, Kraków-Przemyśl, s. 275–283.
Kempisty E, 1973, Kultura ceramiki „grzebykowo-dołkowej" na Mazowszu i Podlasiu, WA, t. 38, s. 3–76.
Kittel P., 2005, Uwarunkowania środowiskowe lokalizacji osadnictwa pradziejowego na Pojezierzu Kaszubskim i w północnej części Borów Tucholskich, Monografie Instytutu Archeologii Uniwersytetu Łódzkiego, t. 4, Łódź.
2012, Wpływ georóżnorodności zlewni Neru (Polska środkowa) na lokalizację osadnictwa pradziejowego, Landform Analysis, vol. 19, s. 49–66.
2013, Propozycja ujednolicenia charakterystyki geomorfologicznej stanowisk archeologicznych, FAP, vol. 49, s. 97–105.
Klatkowa H., 1965, Niecki i doliny denudacyjne w okolicach Łodzi, Acta Geogr. Lodz., nr 18
1972, Paleogeografia Wyżyny Łódzkiej i obszarów sąsiednich podczas zlodowacenia warciańskiego, Acta Geogr. Lodz., nr 28.
Klimaszewski M., 1994, Geomorfologia, Warszawa.
Kobyliński Z., Kłosińska E., 1997, Starszy okres epoki brązu w dorzeczu Warty, Wrocław.

2008, Stosunki kulturowe i osadnicze na Polesiu Wołyńskim w młodszych odcinkach epoki brązu i we wczesnej epoce żelaza w świetle obecnego stanu badań [w:] Opera ex aera. Studia z epoki brązu i wczesnej epoki żelaza profesorowi Janowi Dąbrowskiemu przez przyjaciół, uczniów i kolegów z okazji siedemdziesięciolecia urodzin, red. M. Mogielnicka-Urban, Warszawa, s. 193–206.

Kondracki J., 2002, Geografia regionalna Polski, Warszawa.

Kośko A., 1979, Rozwój kulturowy społeczeństw Kujaw w okresach schyłkowego neolitu i wczesnej epoki brązu, Poznań.

1981, Udział południowo-wschodnioeuropejskich wzorców kulturowych w rozwoju niżowych społeczeństw kultury pucharów lejkowatych, Poznań.

2001, Zagadnienie wczesnobrązowej cezury w rozwoju „szlaku" Krym-Jutlandia, [w] Od neolityzacji do początków epoki brązu, red. J. Czebreszuk, M. Kryvalcevič, P. Makarowicz, Poznań.

Kośko A., Langer J. 1986, Z badań nad wytwarzaniem i użytkowaniem dziegciu w neolicie, KHKM, R. 34/4, s. 587–600.

Kruk J., 1973, Studia osadnicze nad neolitem wyżyn lessowych, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk.

1980, Gospodarka w Polsce południowo-wschodniej w V-III tysiącleciu p.n.e., Wrocław.

1983, Zarys rozwoju rolnictwa neolitycznego w środowisku dorzecza górnej Wisły, [w:] J. K. Kozłowski, S. K. Kozłowski (red.), Człowiek i środowisko w pradziejach, Warszawa, s. 267–275.

Krzyszowski A., 2005, Cmentarzysko ludności kultury łużyckiej w Zakrzewie w powiecie sieradzkim, FAP, t. 40, s. 83–279.

Kufel Dzierzgowska A., Urbański M., 1986, Cmentarzysko ciałopalne w Niechmirowie-Małej Wsi st. 1 (74–145), woj. sieradzkie (część II) SRM, t. 2, s. 81–131.

Kurczewski Z., 1939–1948, Grupa górnośląsko-małopolska kultury łużyckiej w Polsce, cz. I, II, Warszawa-Kraków-Łódź-Poznań-Zakopane.

Kurnatowska Z., Kurnatowski S., 1991, Zasiedlenie regionu Lednicy w pradziejach i średniowieczu w świetle dotychczasowych badań, [w:] K. Tobolski (red.), Wstęp do paleoekologii Lednickiego Parku Krajobrazowego. Poznań, s. 35–42.

Kurnatowski S., 1963, Uwagi o kształtowaniu się stref zasiedlania dorzecza Obry w czasie od środkowego okresu epoki brązu do późnego średniowiecza, AP, t. 8, s. 181–221.

1968, Osadnictwo i jego rola w kształtowaniu się krajobrazu, Folia Quaternaria, z. 29, s. 145–160.

1975, Wczesnośredniowieczny przełom gospodarczy w Wielkopolsce oraz jego konsekwencje krajobrazowe i demograficzne, AP, t. 20, s. 145–160.

1975a. Uwagi o badaniach nad gospodarką żywnościową okresu wpływów rzymskich, KHKM, t. 23, s. 77–97.

1981, Przemiany gospodarki żywnościowej Słowian Połabskich, [w:] J.Strzelczyk (red.), Słowiańszczyzna Połabska między Niemcami a Polską, Poznań: 63–93.

Kurnatowski S., Wiślański T., 1966, Rola archeologii w badaniach historyczno-przyrodniczych nad przemianami środowiska geograficznego, Studia z Dziejów Gospodarstwa Wiejskiego, t. 8, s. 49–55.

Latourt de R., 2009, O skałce krxemiennej kilka słów [w:] Historia krzemienia red., P. Król, Kielce, s. 72–87

Lewandowski S., 1978, Cmentarzysko z epoki brązu i wczesnej epoki żelaza w Paluchach, woj. Przemyśl, SA, t. 30, s. 129–150.

Lindner L., 2005., Nowe spojrzenie na liczbę, wiek i zasięg zlodowaceń środkowopolskich w południowej części środkowowschodniej Polski, Przegląd Geologiczny, vol. 53, nr 2, s. 145–150.

Lis V., 1986, Cmentarzysko kultury łużyckiej w Błoniu, gmina Łęczyca, województwo płockie, [w:] PMMAE, s.a., nr. 33, s. 91–127.

Łowiectwo, 1989, red. J. Krupka, Warszawa, 1990.

Nekvasil J., 1982, Mohyly s kamennými konstrukcemi na pohřebišti v Moravičanech, [w:] Południowa strefa kultury łużyckiej i powiązania tej kultury z południem, red. M. Gedl, Kraków-Przemyśl, s. 153–179.

Niewęgłowski A., 1972, Mazowsze na przełomie er. Przemiany społeczno-demograficzne i gospodarcze., Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk.

Novotna M. 1991, Die Velaticer phase in der Slowakei, AI, t. 6, s. 47–57 (głos w dyskusji).

Machnik J., 1966, Studia nad kulturą ceramiki sznurowej w Małopolsce, Wrocław-Warszawa-Kraków.

2001, Kultura ceramiki sznurowej w strefie karpackiej (stan i perspektywy badawcze) [w:] Neolit i początki epoki brązu w Karpatach polskich, Materiały z sesji naukowej Krosno, 14–15 grudnia 2000r. red. J. Gancarski, Krosno, s. 115–137.

Makarowicz P., 1998, Rola społeczności kultury iwieńskiej w genezie trzcinieckiego kręgu kulturowego (2000 – 1600 BC), Poznań.

Malinowski T., 2006, Komorowo, stanowisko 1: grodzisko kultury łużyckiej – faktoria na szlaku bursztynowym, Rzeszów.

Mała encyklopedia kultury antycznej, 1988, Warszawa.

Marchelak I., Tyszler L., 2003, Ratownicze badania archeologiczne na stanowisku 6–7 w Kowalewicach, pow. Zgierz, woj. łódzkie (trasa autostrady A-2), Via Archaeologica Lodziensis, t. I, Łódź.

Marks L., Ber. A., Gogołek W., Piotrowska K. (red.), 2006, Mapa Geologiczna Polski 1: 500 000, Warszawa.

Matoga A. 1982, Uwagi na temat rozwoju kultury łużyckiej w dorzeczu Nidy, [w:] Południowa strefa kultury łużyckiej i powiązania tej kultury z południem, Kraków-Przemyśl, s. 34–36.

1985, Wstępne wyniki badań na cmentarzysku z III-V okresu epoki brązu w Bocheńcu, woj. Kielce, SA, t. 37, s. 85–107.

1991, Uwagi o początkach kultury łużyckiej na Kielecczyźnie na tle problematyki tzw. fazy przejściowej trzciniecko-łużyckiej, AI, t. 13, s. 217–246.

Matuszkiewicz J., 2008, Potencjalna roślinność naturalna Polski, Warszawa.

Michalski J., 1983a, Zagadnienie systematyzacji i interpretacji obiektów nieruchomych (ze studiów nad osadami otwartymi kultury łużyckiej), MSW, t. 5, s. 135–195.

1983b, Typy osad otwartych kultury łużyckiej, ich rozprzestrzenienie na terenie Polski oraz liczba zamieszkującej je ludności, [w:] Przemiany ludnościowe i kulturowe I tysiąclecia p.n.e. na ziemiach miedzy Odrą a Dnieprem, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź, s. 375–390.
Migal W., 1987, Morphology of splintered pieces in the light of the experimental method, AI, t. 8, s. 9–33.
Miklaszewska M., 1962, Cmentarzysko kultury łużyckiej w Orchowie, pow. Łask, WA, t. 28, s. 120–127.
Mikłaszewska-Balcer R., Miśkiewicz J. 1968., Cmentarzysko kultury łużyckiej z miejscowości Podule, pow. Łask, stan. 1, WA, t. 33, s. 3–113.
Miśkiewicz J., 1961, Cmentarzysko kultury łużyckiej w Mariankach, pow. Włocławek, MS, t. 7, s. 223–242.
1964, Osada kultury łużyckiej z miejscowości Miszewko Strzałkowskie, pow. Płock, WA, t. 30, s. 150–174.
1968a, Kultura łużycka w międzyrzeczu Pilicy i środkowej Wisły, MS, t. 11, s. 129–208.
1968b, Cmentarzysko kultury łużyckiej z miejscowości Kraszewo, pow. Ciechanów, WA, t. 33, s. 303–314.
Mogielnicka-Urban M., 1984, Warsztat ceramiczny w kulturze łużyckiej, Wrocław-Warszawa.
Moszyński K., 1967, Kultura ludowa Słowian, t. 1, Warszawa.
1968, Kultura ludowa Słowian, t. 2, cz.1 i 2, Warszawa.
Muzolf B. 2002, Kompleks osadniczy z okresów halsztackiego i lateńskiego [w:] Wyniki ratowniczych badań wykopaliskowych na terenie odkrywki „Szczerców" KWB „Bełchatów" S.A. na stanowisku nr 11 w Grabku, gm. Szczerców, woj. łódzkie, Łódź, s. 121–384.
2006, Wstępne omówienie wyników badań ratowniczych na stanowisku 1–2 w miejscowości Zgórze, gm. Strzelce, woj. łódzkie. Raport 2005–2006, red. S. Kadrow, Warszawa, s. 113–124.
2008, Wielokulturowy kompleks osadniczy w miejscowości Dzierzgówek, stan. 1, gm. Łyszkowice, pow. Łowicz, mps w Fundacji Badań Archeologicznych im. Prof. K. Jażdżewskiego, Łódź.
2011, Wyniki ratowniczych badań archeologicznych na stan. 2 i 10 w Smólsku, gm. Włocławek, woj. kujawsko-pomorskie. (Nr AUT: 93, 91;AZP: 48–47, mps w archiwum Fundacji Badań Archeologicznych im. Prof. K. Jażdżewskiego.
2012, Osadnictwo środkowopolskiej grupy łużyckich pól popielnicowych [w:] Lutomiersk-Koziówki stanowisko 3 a-c, pow. pabianicki, woj. łódzkie, wielokulturowy zespół osadniczy od schyłkowego paleolitu po okres nowożytny, Łódź, s. 114–178.
Muzolf B, Kittel P., Muzolf P., 2012, Sprawozdanie z prac badawczych na wielokulturowym kompleksie osadniczym w miejscowości Smólsk stan. 2/10, gm. Włocławek, woj. kujawsko-pomorskie. (Autostrada A1, nr autostradowy: 93, 91), [w:] Raport 2007–2008, red. S. Kadrow, Warszawa, s.
Muzolf B., Muzolf P., 2010, Materiały kultury trzcinieckiej o cechach zakarpackich w górnym i środkowym dorzeczu Neru na tle znalezisk z Polski środkowej [w:] Transkarpackie kontakty kulturowe w epoce kamienia, brązu i wczesnej epoce żelaza, red. J. Gancarski, Krosno, s. 249–274.
Muzolf B., Płaza D., 2007, Wielokulturowy kompleks osadniczy na stanowisku 1 w miejscowości Dzierzgówek, gm. Łyszkowice, pow. Łowicz, mps w archiwum Fundacji Badań Archeologicznych im. Profesora Konrada Jażdżewskiego, Łódź.
Muzolf P., 2012a, Osadnictwo kultury trzcinieckiej [w:] Lutomiersk-Koziówki stanowisko 3 a-c, pow. pabianicki, woj. łódzkie wielokulturowy zespół osadniczy od schyłkowego paleolitu po okres nowożytny, Łódź, s. 58 – 113.
2012b, Grób ciałopalny z III okresu epoki brązu z Konstantynowa Łódzkiego w świetle nowych ustaleń, PMMAE, s.a., nr 45 (2010–2012), s. 239–249.
Novotna M., 1991, Die Velaticer phase in der Slowakei, AI, t. 6, s. 47–57.
Ostoja-Zagórski J., 1982, Przemiany osadnicze, demograficzne i gospodarcze w okresie halsztackim na Pomorzu. Wrocław.
1989, Mikrostruktury społeczne epoki brązu w Europie Środkowej. Próba rekonstrukcji, PA, t. 36, s. 169–208.
Ožďáni O, Furmanek V., 1998, Dalsie prieskumy na hradisk kyjatickiej kultury vobci Horne Plachtince, Archeologicke vyskumy a nalezy na Slovensku v roku 1996, Nitra.
Papiernik P., Rybicka M., 2002, Annopol. Osada kultury pucharów lejkowatych na Pojezierzu Gostynińskim. Łódź.
Pelisiak A. 1985, Sprawozdanie z badań wykopaliskowych przeprowadzonych na osadzie kultury pucharów lejkowatych na stan. 1 w Dobroniu, woj. sieradzkie, w latach 1982–1983, SA, t. 37, s. 9– 29.
Pelisiak A., Rybicka M., Ralska-Jasiewiczowa M., 2006, From the Mesolithic to Modern Times. Settlement Organization and Economy Recorded in Annuallly Laminated Sediments of the Lake Gościąż (Central Poland), Rzeszów.
Poulik J., 1963, K problematike cakanskej kultury v Karpatskej kotline, SA, t. 11–2, s. 269–332.
Przybyła S. M., 2003, Uwagi o chronologii ceramiki grupy tarnobrzeskiej, MSROA, t. 24, s. 27–52.
2005a, Die Spätbronzezeitlichen inventare mit kannelierter keramik in Westlichem Kleinpolen und ihre verbindungen mit sűdlichem teil des Karpatenbeckens, Slov. Arch., t. 53, s. 219–236.
2005b, Zróżnicowanie stylistyczne dekoracji naczyń w początkach okresu pól popielnicowych na terenie Kotliny Karpackiej, MSROA, t. 26, Rzeszów, s. 111–161.
Purowski T., 2003, Cmentarzysko kultury łużyckiej w Ożumiechu na północnym Mazowszu, Warszawa.
Rdzany Z., 2009, Rekonstrukcja przebiegu zlodowacenia warty w regionie łódzkim, Łódź.
Rodak T., 2003, Grób kultury pilińskiej ze stanowiska 1 w Chełmie, pow. Bochnia, [w:} Epoka brązu i wczesna epoka żelazna w Karpatach polskich, Krosno, s. 205–213.
Roman M., 2003, Rozwój rzeźby plejstoceńskiej okolic Gostynina. Acta Geogr. Lodz., nr 84.
2010, Rekonstrukcja lobu płockiego w czasie ostatniego zlodowacenia. Acta Geogr. Lodz., nr 96, s. 1–171
Rybicka M., 1995 (1991–1992), Materiały ceramiczne kultury pucharów lejkowatych i niemeńskiej ze stanowiska 5 w Grabinie, gm. Łąck, woj. płockie (Z badań nad chronologią osadnictwa neolitycznego na Pojezierzu Gostynińskim), PMMAE, s.a. nr 37–38, s. 7–18.
2004, Kultura pucharów lejkowatych na Pojezierzu Gostynińskim. Chronologia. Osadnictwo. Gospodarka, Łęczyca.
Rzepecki S., 2004, Społeczności środkowo neolitycznej kultury pucharów lejkowatych na Kujawach, Poznań.

2014, Wilkostowo 23/24. Neolityczny kompleks osadniczy, Łódź.
Salque M., Bogucki P. I., Pyzel J., Sobkowiak-Tabaka I., Grygiel R., Szmyt M., Evershed P. R., 2012, Earliest evidence for cheese making in the sixth millennium bc in northern Europe, Nature, 10.1038/nature11698.
Schild R., Marczak M., Królik H., 1975, Późny mezolit. Próba wieloaspektowej analizy otwartych stanowisk piaskowych, Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk.
Skripkin V.V., Kovaljuch N.N., 2004, Radiouglerodnoe datirovanie kostnego materiala, [w:] Komorowo, stanowisko 1, grodzisko kultury łużyckiej i osadnictwo wczesnośredniowieczne. Badania specjalistyczne, Zielona Góra.
Siciński W., 2010, Ratownicze badania archeologiczne na stanowisku 1 w Gozdowie, pow. Zgierz, woj. łódzkie (trasa autostrady A1), [w:] Via Archaeologica Lodziensis, t. 3, red. R. Grygiel, s. 9–184, Łódź.
Szałamacha G. 1996, Szczegółowa mapa geologicznej Polski 1: 50 000, Arkusz Kutno (517), Warszawa.
1996a, Objaśnienia do Szczegółowej mapy geologicznej Polski 1: 50 000, Arkusz Kutno (517), Warszawa.
Szamałek K., 1985, Przemiany środowiska geograficznego w rejonie Kruszwicy na przełomie epoki brązu i wczesnej epoki żelaza oraz ich wpływ na osadnictwo, AP, t. 29, s. 329–366.
1987, Kruszwicki zespół osadniczy w młodszej epoce brązu i w początkach epoki żelaza, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź.
2009, Procesy integracji kulturowej w młodszej epoce brązu i początkach epoki żelaza na Pojezierzu Wielkopolskim, Poznań.
Szmyt M., 1996, Społeczności kultury amfor kulistych na Kujawach, Poznań.
Turkowska K., 2006, Geomorfologia regionu łódzkiego, Łódź.
Turnau I., 1983, Polskie skórnictwo, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź.
Twardy J., 2008., Transformacja rzeźby centralnej części Polski środkowej w warunkach antropopresji, Łódź.
Twardy J., Kamiński J., Moszczyński J., 2004, Zapis gospodarczej działalności człowieka z okresu lateńskiego i rzymskiego w formach i osadach Polski środkowej, [w:] D. Abramowicz, Z. Śnieszko (red.), Zmiany środowiska geograficznego w dobie gospodarki rolno-hodowlanej. Studia z obszaru Polski. Muzeum Śląskie, Katowice, s. 197–221.
Uzarowiczowa A., 1962, Cmentarzysko łużyckie w Szwarocinie, pow. Sochaczew, WA, t. 28, s. 359–390.
Ważny T., 1993, Dendrochronological dating of the Lusatian culture settlement at Biskupin, Poland – first results, News WARP, nr 14, s. 3–5.
Węgrzynowicz T., 1968, Cmentarzysko kultury łużyckiej w Kamionce Nadbużnej, pow. Ostrów Mazowiecka, MS, t. 11, s. 209–248.
1973, Kultura łużycka na wschodnim Mazowszu i Podlasiu, MSW, t. 2, s. 7–126.
Wiklak H., 1961, Cmentarzysko kultury łużyckiej w Słowiku, pow. Łódź, PMMAE, s.a., nr 6, s. 159–166.
1963, Początki kultury łużyckiej w Polsce Środkowej, Łódź.
1972, Późniejsze stadia rozwojowe środkowopolskiej grupy kultury łużyckiej, PMMAE, s.a., nr 19, s. 15–138.
1976, Materiały kultury ceramiki grzebykowo-dołkowej w Polsce środkowej, WA, t. 41, s. 413–433.
Vellacik L., 1982, Prispevok k otazke wzniku a vnutorneho členenia lužickej kultŭry na Slovensku [w:] Południowa strefa kultury łużyckiej i powiązania tej kultury z Południem. Materiały z konferencji, która odbyła się w Krakowie, Nowej Hucie i Nowym Sączu w dniach 11 – 14 IV. 1978 r., Kraków, s. 73–93.
1991, Beitrag des graberfeldes in Diviaky nad Nitricou zur Chronologie der Denkmaler der Lausitzer Kultur in. der Slowakei, Slov. Arch., t. 39, s. 143–214.
Ząbkiewicz-Koszańska H. A., 1956, Materiały z cmentarzyska kultury łużyckiej w Lutomiersku-Wrzącej pow. Łask, Część I (Badania z 1940 roku) PMMAE, s.a. nr 1, s. 51–60.
1957, Materiały z cmentarzyska kultury łużyckiej w Lutomiersku-Wrzącej pow. Łask, Część II (Dokończenie) PMMAE, s.a. nr 2, s. 13–24.
Ziąbka L., Maryniak B., 1988, Cmentarzysko z II i z przełomu II na III okres epoki brązu w Borku, gm. Godziesze Wielkie woj. kaliskie (stanowisko 1), FAP, vol. 34, s. 59–88
Żychlińska J., 2013, Przemiany stylistyczne naczyń ceramicznych ludności kultury łużyckiej w Wielkopolsce, Bydgoszcz.

The results of archaeological excavations of multicultural site 1, 2 at Zgórze, Commune of Strzelce, district of Kutno, province of Łódź (route of motorway A-1). Summary

1. Introduction *(Błażej Muzolf)*

The current work is the result of a study of rescue archaeological excavations on site 1, 2 at Zgórze, commune of Strzelce, district of Kutno, undertaken in connection with the building of the A1 motorway. The excavations were carried out by the Konrad Jażdżewski Foundation of the Archaeological Research, supervised by B. Muzolf and M. Frączak in the years 2005–2006 from the funds of the *Agency* for *Motorway Construction* and Operation (ABiEA).

The site is situated SW of the dwelling houses at Zgórze, on a gentle slope of the left bank of the Głogowianka river (wide at this site), which is the left tributary of the Ochnia river. The latter, in turn, is the left tributary of the Bzura river (fig.1, 2). The archaeological exploration extended over the area of 310 ares. As a result 1409 features were unearthed and 28000 artefacts were obtained. Ten chronological-cultural levels were distinguished on the site :

1. the Mesolithic, traces of the exploration of the area
2. the Neolithic, campsite(s) of the Funnel Beaker culture
3. the Neolithic, campsite of the Globular Amphora culture
4. the Neolithic, campsite of the Neman culture
5. the Neolithic, campsite of the Linin group of the Neman culture
6. the Neolithic, traces of the settlement of the Epi-Corded Cultural Circle
7. I-II period of the Bronze Age, campsite(s) of the Iwno culture and the Trzciniec culture
8. III-IV period of the Bronze Age, complex of settlements of the Lusatian culture
9. traces of the early-medieval settlement
10. 18th-20th centuries, modern settlement (building development of homesteads)

2. Location and natural conditions of site 1, 2 at Zgórze *(Piotr Kittel)*

Archaeological site at Zgórze is situated on an almost completely flat area and a very gentle west-oriented slope. Clusters of archaeological features occupy small elevations, weakly visible in landform. The area lies on the promontory of the ice sheet of the Vistula in the zone of intensive outflow of proglacial waters, which form a sandur level. The substratum of the site is made up by varied-grained sands. Plain-like area of the site was primarily intersected by small, shallow depressions of the system of denudation valleys. The site is located c.a. 160m east of a narrow channel of the upper section of the Głogowianka river – a tributary of the Ochnia river. The valley in the vicinity of the site is not well developed. It is restricted to a narrow valley bottom, formed by silts and fluvial sands.

The vicinity of the site at Zgórze is characterised by geodiversity. It extends over an area conducive to pre-historic settlement, with favourable lithological (sandy substratum) and topographic (almost completely flat surface and very gentle slope) conditions. In the close vicinity of the site there is a bottom of a river valley, with ground waters in shallow position and a system of shallow denudation valleys. At a distance of less than 1km lies a moraine upland with gravel-boulder morainal hills on the surface. In the light of the analysis of the geomorphologic location, the situation of the site at Zgórze should be considered as favourable from the point of view of the development of multi-faceted, prehistoric, agricultural economy.

3. Pre-historic settlement – preliminary remarks *(Błażej Muzolf)*

On the area of the site, in three designated zones (I-II-III) there are clusters of features and materials, chronologically diversified, and marked with letters of alphabet which corespond to settlement zones, as follows : A- the Neolithic, B- the early Bronze Age, C – the Lusatian culture of the Urn field cultural circle, Bronze Age, D- the early-medieval period, E- modern period (fig.6)

3.1. Flint artefacts– Preliminary remarks (Dominik K. Płaza)

3.2. Remains of the Mesolithic penetration

Flint assemblage unearthed on site 1, 2 at Zgórze can be linked with various chronological periods. The oldest artefacts are linked with the occasional visits of people to the site during the Middle Palaeolithic. The cultural data consist of single flints, including a core and a microlith.

3.3. The Neolithic settlement *(Dominik.K. Płaza)*

3.3.1. The settlement of the Funnel Beaker Culture

A more permanent settlement is connected with the communities of the Funnel Beaker culture and Globular Amphora culture. In the case of the former, flint artefacts add to the picture of the campsite which may be linked with the main settlement, situated in the vicinity, beyond the territory of rescue excavations. The Funnel Beaker culture is connected with such cultural data as : flint artefacts from imported raw material, including Świeciechów and chocolate flint. In general, we can date the material, with caution, to a broad framework of phases II and /or III of the Funnel Beaker culture, judging by the character of the flint assemblage. It contains forms made of the Świeciechów and chocolate flint, and has no forms made of the Volhynian flint. There is also a single pottery fragment, decorated with the characteristic decorative Baalberge plastic mould. The observations seem to indicate that this part of the site at Zgórze was used for economic purposes in a short-lived, possibly seasonal way. A small

number of cultural data rather rules out the possibility that the feature was of dwelling character. Features, scarce pottery and flint materials which belong to the Funnel Beaker culture were unearthed in two clusters. The first one was smaller, situated near the border of hectare G and yielded 21 fragments of pottery. The other, larger one, situated on hectare J, yielded 105 pottery fragments and most flint artefacts. All features containing cultural data were identified in this part. Over a dozen post traces make up an outline of a post building, covering the area of c.a. 35 square metres. A small number of movable artefacts from hectare J (i.e. 105 pottery fragments, and c.a. 20 flint artefacts) are not sufficient to enable a precise chronological dating of the campsite.

3.3.2.The settlement of the Globular Amphora culture *(Błażej Muzolf, Przemysław Muzolf)*

Cluster A3 is made up of the remains of the settlement of the Globular Amphora culture. It consists of 295 vessel fragments, 115 flints and 8 features and covers the area of c.a. 60 ares (fig. 12).

3.3.2.1. The technology, decoration and vessel forms – chronological analysis

The analysed vessel fragments of the Globular Amphora culture included two technological groups, distinguished on the basis of the kind of temper of pottery "recipe", it was made of (plate 7). In the first one, which constitutes 73% of the assemblage, the temper used consisted of small amounts of coarse-grained and middle-grained crushed stone, which constituted c.a. 10–20% of the volume of the vessel wall. The vessel surfaces are smooth (F1), or slightly rough (F2). On the outside they are brown (90%) or spotted (10%), whereas inside they are grey-spotted (50%) or brown (50%). The amphorae found on the site (fig. 14: 2–4; 15: 1, 2, 8, 9, 11) were made with the use of this technology. The second technological group comprises 27% of the assemblage and is characterised by the use of a large quantity of temper in the form of medium and fine-grained crushed stone and a big amount of sand, as well as sporadically occurring coarse-grained crushed stone. The colour of the surface is brown and grey-brown. The vessels from this technological group usually consist of small bowls, which belong to medium and thin-walled vessels (fig. 15: 12–15). Forty-one decorated fragments constitute 14% of the assemblage. Decoration was made with two techniques : carve-stamp technique and casting (plate 7), in which several decorative elements are used for making a series of decorative motifs (fig. 13). In the assemblage we can distinguish fragments of richly decorated amphorae (fig. 14: 3; 15: 9, 11, 14), e.g. vertical, quite broad grooves, whose origin should be traced in the assemblages of the Baden culture. M. Furholt and J. Machnik (2006, pp. 351–353) concluded that the classic influences of this cultural unit should be dated to the years between 3050–2900 B.C. According to J. Czebreszuk (1966, p.77), so called Baden stage (eneolithic) of the Globular Amphora culture coincides with the end of phase IIb and the beginning of phase IIIa. The assemblage in question is dated to phase III of the Globular Amphora culture, with absolute dating between 3050–2900 B.C.

3.3.2.2. Flint artefacts *(Dominik K. Płaza)*

The Globular Amphora culture artefacts are of a different character. Several pits from that culture yielded a numerous flint assemblage, which have additionally been examined with the method of refitting. It turned out that the culture should be linked with the advanced splintering technique of exploitation, aiming at the production of chisel-like splintered piece forms, which could then be used as tools.

3.3.2.3. In-ground features and the spatial analysis of the campsite *(Błażej Muzolf)*

Eight features have been included in the Globular Amphora culture, three of which were several types of pits classified after B. Muzolf (2002, p. 122, fig. 10). Type IB – these are small pits on the oval plan and basin-like in cross-section, containing very few artefacts -feature 966, 973 (fig. 14: 5), 974 and 800.Type ID – it is a large pit with an abundant flint assemblage, probably from a flint workshop. Type V is an oval pit with two hollows (feature 1201) and a small number of artefacts (fig. 15: 6, 7). Type XV- these are two post holes (features 792 and 796). The last feature (no 765) is a cluster of pottery.

In the attempt to reconstruct the spatial planning and the character of the building development of the campsite in question we took into consideration the dated features and the ones which had no chronological attribution, but were, as it seems, loosely connected with the Globular Amphora culture. On the basis of the preserved post holes we can attempt to make outlines of two hypothetical constructions. One of them of shack construction (?) was located in the centre, in are 150. Around it were located : a cluster of pottery and a pit with the materials of household homogenous occupational unit (in Polish *kshemienitsa*). In the vicinity of the hypothetical shack there was a series of post holes, in which we can detect a form of a fence. It may be a trace of an animal corral. The settlement remains of the Globular Amphora culture are traces of a small campsite.

3.3.3. The settlement of the Neman culture *(Przemysław Muzolf, Błażej Muzolf)*

Three clusters A4, A5 and A6 are linked with, so called, forest circle (fig. 6). The material in question has been classified as two assemblages. The first one is linked with the classic Neman culture and generally with group I after E. Kempisty (E. Kempisty 1973, p.13 and consecutive pages, plates I and II), as well as assemblages described as classic Neman Culture (B. Jóźwiak 2003, p.190). The second one is connected with the Linin group of the Neman culture, which can be compared with group II of type B2b after E. Kempisty (1973, pp. 29–20), and according to B. Jóźwiak (2003, p.201 and consecutive pages) with so called Linin horizon – HL3. Cluster A4 of the Neman culture consists of 175 vessel fragments and 2 features (fig.18).

3.3.3.1. The technology, decoration and vessel forms – chronological analysis

The assemblage of the Neman culture is dominated by thin-walled vessel fragments. Occasionally medium-walled vessels occur. They were made of clay tempered with crushed stone, sporadically supplemented by sand, or clay with sand only (plate 9). The outer surfaces are smoothened to the stage of polishing and sporadically coarsened (fig. 21: 17). The colour of both surfaces is usually brown (B11). Occasionally we record grey-black colour of the inner surface – B12, or spotted –B13. Rarely do we find fragments of two black surfaces – B22, coming from one vessel (fig. 22: 1). We come across a characteristic piercing decoration

in the form of holes pushed from the inside (fig. 19, type F, F2), which can be recorded on many vessels (fig. 19: 3, 4, 9, 13, 19; 20: 3). The second main element is grooving of edges (fig. 20), which occurs on many vessels (fig. 21: 3). Stamp decoration (fig. 19, group J) occurs in horizontal series (fig. 21: 2, 8, 10, 11, 13–15), whereas the nail one (fig. 19, group L) forms horizontal and diagonal series (fig. 21: 5, 6, 7). Ditch decoration (fig.19, group K) has been only recorded on two fragments and decoration in the form of holes under the brim was found on one fragment only (fig. 19, group M, fig. 21: 9; 22: 1).

Analogies to the assemblage in question can be found for on sites, such as Grabin 5 (M. Rybicka 1995 p.12 and consecutive pages, table III, 1–4), Klusek Biały, site 7 (A. Pelisiak, M. Rybicka, M. Ralska-Jasiewiczowa 2006, fig. 16: 3–5, p.111), Michałów, site 1; Linin, site III; Lipka, site 1 (B. Jóźwiak, 2003, p.192 and consecutive pages). B. Jóźwiak links this type of material with the impact of phase IIA and mainly phase IIIA of the Globular Amphora culture, dated no earlier than c.a. 3250 B.C (op.cit, 2003, p.195). The artefacts in question have been dated to 3050–2900 B.C., which approximately corresponds to temporal framework of the Globular Amphora culture on this site.

3.3.3.2. In-ground features and spatial analysis of the campsite

Materials of the Neman culture have been recorded in twenty features, but only in ten of them the artefacts have occurred on their own. In all other features they occur with an admixture of younger materials (plate 10). Little can be said about the spatial planning of the Neman culture settlement on the site. The dispersion of ceramic materials is large and extends over the area of 5 ares, which may indicate the existence of dwelling features in the area, e.g. of shack-like type from, most likely, a short-lived campsite (fig.23).

3.3.4. The settlement of the Linin group of the Neman culture *(Przemysław Muzolf, Błażej Muzolf)*

Cluster A5consists of the Linin group of the Neman culture artefacts (fig. 6; 24), forty-seven fragments in total, including twelve decorated ones.

3.3.4.1. Technology, decoration and vessel forms- chronological analysis

The Linin group of the Neman culture vessels were made of clay with temper of pottery "recipe" in the form of crushed stone with sand. Surfaces of vessels are on the whole smooth and brown on both surfaces (B11), which is characteristic of 70% fragments. 20% are grey (B22) and 10% are brown on the outside and black-grey on the inside (B12). Most decoration has the form of cord impressions and diagonal stamps in "rafter" layout, as well as holes under the brim (fig.25). A characteristic decoration is the abundant application of cord impressions on pots (fig. 26: 1–4, 6–11) and on hemispherical bowls (fig. 26: 6, 8, 9). Cord motifs are occasionally enriched by holes under the brim, pushed from the inside (fig. 26: 4, 11). Cord impressions in horizontal patterns are occasionally accompanied by segmental impressions in the form of a zigzag, supplemented by holes under the brim (fig. 26: 10, 11). Occasionally, stamp decoration has been recorded (fig. 26: 5), as well as engraving (fig. 26: 12). Equivalents of such materials can be found in group II of assemblages of type B after E. Kempisty (1973) and B. Jóźwiak (2002, p. 201and consecutive pages, plates 95, 96) in groups HL (Linin horizon), and particularly in group HL3, group B, which contains the largest number of elements of the Corded Ware culture.

A double zigzag motif is very characteristic (fig. 26: 10, 11). Equivalent motifs of this type are published by J. Machnik (1966, table I: 1a, III: 1a, V: 3a;Iva2;XII: 2b;XLIII: 3) on goblets of type Vb and Va, e.g. from Batowice, site 2, group1, Sulechów, group 1 and 2, Zasławice, group 229, Mierzanowice, group 81or Złota. According to J. Machnik (1966, p.179 and consecutive pages, plate XLII), finds from Lesser Poland should be dated to phase II2 of the late Neolithic, with absolute dating from the turn of 3rd and 2nd millennium B.C., and that is how we date the assemblage in question.

3.3.5. Settlement from the circle of the Corded Ware culture *(Błażej Muzolf)*

Only four vessel fragments have been obtained from the cultural layer (plate11), which have been included in the circle of the Corded Ware culture (fig.6). The obtained fragments were made of clay void of any intentional temper. Their surfaces are smooth, spotted, brown-grey and brown. One fragment is decorated with impressions of a thick cord (fig. 27: 3), whereas the other one with oval stamps and double impressions of a thin, two-part cord around the vessel (fig. 27: 1). It may come either from a bowl or a pot with analogies in an assemblage from kurgan 1 at Średnia, commune of Krzywcza. It is regarded as the oldest vessel of the Corded Ware culture, dated to 2900–2800 B.C. with 14C dating method (J. Machnik 2001, p. 130, fig. 3; 6). The next vessel fragment is decorated with stamps in a herringbone pattern (fig. 27: 2), which is a characteristic method of decorating of such artefacts as goblets of the Corded Ware culture. An assemblage from Wola Węgierska, commune of Roźwienica has been included in the youngest assemblages, dated to 2500–2100 B.C. with 14C dating method (op. cit., p. 130, fig. 4; 10). The last belly-shaped fragment, bearing traces of a bung handle fitting of a mug and a decoration in the form of grooves around the neck, as well as vertical impressions of a thin two-part cord on the belly, directly indicates that it should be dated to the classic Mierzanowice phase (fig. 27: 4). The finds may be dated to a very broad chronological framework in the 3rd millennium B.C. These may be traces of several visits to the territory by the people from the circle of the Corded Ware culture.

3.4. Settlement of the Bronze Age

3.4.1. Flint artefacts from the Bronze Age *(Dominik K. Płaza)*

After a general analysis of artefacts of the Lusatian culture, the picture we obtain confirms the assumption that in the developed Bronze Age, flints were in use, but they did not play a significant role. Sporadically, flint was used to make retouched tools. It was also temporarily used due to the sharp edges of flakes or splintered pieces.

Some flint artefacts, including those connected with splintering or flake technique of exploitation cannot be attributed to any archaeological culture. In such cases they were generally dated to the Palaeolithic or Bronze Age.

3.4.2. Settlement of the Iwno-Trzciniec assemblages *(Przemysław Muzolf)*

The beginnings of the settlement of the Bronze Age are connected with the groups of so called Iwno-Trzciniec horizons, which consist of 954 vessel fragments and 29 features, which form two clusters B1 and B2 (fig. 28). Cluster B1 has yielded 911 vessel fragments and 26 features, whereas B2 only 27 fragments and 3 features.

3.4.2.1. Technology, decoration and vessel forms – chronological analysis

954 vessel fragments have undergone technological analysis (plate 12). The assemblage consisted of 80 fragments, decorated with moulded elements, as well as engraved-pierced ones (fig. 29). Decoration of so called grooves was made with the use of two techniques : engraving (fig. 29, A2, B and C) and impressions of small grooves (fig. 29, A1). As regards moulded decoration, the most common method is horizontal plastic strip at the base of a neck (fig. 32: 4, 13, 19; 33: 2–4; 34: 2, 11, 12). In five cases the moulded strip is situated directly on the neck, mostly in goblet forms and sack-like pots (fig. 32: 6, 8, 9, 13, 15). The affixed bumps – round and spindle-shaped have been recorded four times (fig. 32: 2, 16, 18; 34: 5). Only in one case does a bump co-occur with horizontal, engraved lines (fig. 34: 5). It has its analogies in the material from HT2 with east-Trzciniec influences from Pruchnowo, site 23 (B. Jóźwiak 2003, p. 341, plate 41: 3). The engraved-pierced decoration has been recorded on five fragments. These are mostly horizontal grooves (fig. 32: 1, 20; 34: 7). On one occasion it co-occurred with a moulded bump and stamps (fig. 32: 5). An interesting find is a vessel fragment, decorated with a complex pattern of engraved lines, where the spaces between them are filled by piercing. The whole work is supplemented by holes made from the inside, which form a circle, possibly referring to a solar symbol (?) (fig. 32: 3). Similarly decorated vessel fragment, but with no holes, can be found on the site at Białobrzegi, where it was included in level HT2 (B. Jóźwiak 2003, p.304, plate 40: 1). On the basis of forty fragments of vessel mouths, two neck forms have been distinguished, as well as several types of edges (fig. 30).

In order to describe the form of vessels, two main morphological features have been accepted, which refer to the point of the maximum width of the belly and the degree of inclination of the mouth edge in three positions (fig. 31A-B).The combination of these elements determine a morpho-type of a given vessel, determined by the number of their shape components, e.g. G3 – three-element pots, etc. A definite majority of the obtained fragments comes from S-shaped pots of category G3. They have been divided into the following types :

- **pots of G3/2c type, variant 1 –** squat (fig. 32: 13, 21; 33: 2–4; 34: 2, 3, 7, 11). A pot from feature 850, decorated with engraved lines and a bump (fig. 34: 5) has analogies dated to HT2 from Prochnowo, site 23 (B. Jóźwiak 2003, site 341, plate 41: 3) and other analogies to the Iwno culture and assemblages from horizons HT1–2 (P. Makarowicz 1998, plate 101: 3, 5, 8).
- **pots of G3/2c type, variant 2 –** sack-shaped pots (fig. 32: 9, 15; 34: 8). Their equivalents can be found in the same assemblages as the pots of variant 1 (op.cit, table 101, 4, 7, 10, etc)
- **pots of G3/2a type –** goblet-like forms (fig. 32: 8; 34: 12). Their analogies can be found, e.g. at Brześć Kujawski, site 4, dated to KI III and Rybiny, site 17, included in HT2 (P. Makarowicz 1998, plate 101: 2, 13).
- **bowls** are most likely represented by one fragment in a conical shape of type M1 with plastic strip (fig. 32: 16). The analogies are known from Biskupin, site 2a, Toruń, site 243 (op.cit., plates : 12: 4; 27: 2, 3; 30: 1), mostly dated to HT1.
- **amphorae –** possibly one fragment of a horizontally pierced handle comes from an amphora-like form (fig. 32: 11).

3.4.2.2. In-ground features and the spatial planning of the settlement

Twenty-nine features from this chronological level have been divided into 11 types (plate 13) according to the classification by B. Muzolf (2002, p.122). They have been distinguished on the basis of the shape of the horizontal projection and the cross-section.

Type I of variants A, B and D – pits with basin-like cross-section (table 14), variant A and B (fig. 35: 8) and D (fig. 35: 7) of utility character.

Type IIB –pits with tank-shaped cross-section (plate 15, fig. 35: 1). Features 810 and 1014 could have played the role of storage pits.

Type IVB –pits with "cylindrical" cross-section (plates 16; 17, fig. 35: 4, 5; 6). Features of this type may have been used as household cellars.

Type VI –a single pit with a tank-shaped cross-section and a hollow (cellar), quite sizeable (plate 18). The feature with a single-layer filling has yielded only four vessel fragments. Its function is difficult to be determined. It may have been used as a storage place, considering its size. It originally had a shack-type roof.

Type VII A, B, F – these are pits with basin-like or tank-shaped cross-section with a single post inside (plate 19, fig. 35: 3) of utility character, possibly covered with a roof.

Type VIII B, D – pits with basin-like- tank-shaped cross-section with two posts inside, located along the longitudinal axis of utility character with a shack-type roof (plate 20).

Type XI – on-ground buildings ?, these are 2 features, irregular in shape, with a relatively flat bottom and one-layer filling, not very deep and quite sizeable (plate 21). Presumably we can deal here with the inner space of the buildings of post construction (feature 850) (fig. 33: 1) or log-frame structure. (feature 175), in which the usable area was sunk in the ground. This function of feature 850 (fig. 34: 1) can be confirmed by a large assemblage of ceramic material (271 fragments).

Type XV A, B –post holes

Type XVI –clusters of pottery in features 288/D62 and 799/J41 (fig. 34: 12).

Clusters B1 and B2 may be the remains of two settlement incidents in the form of a settlement (B1) and a campsite (B2). The area of cluster B1 may have been the site of three or four hypothetical dwelling features (fig. 36). Three of them (A1, A2, and A4) were approximately located with the longer axes on the N-S line, although building 1 may also be reconstructed on the W-E line, which would correspond with the location of building 3. In the central section of the whole cluster, where the accumulation of ceramic material was the greatest, we can clearly discern a compact cluster of storage pits. It could have been part of the common

(?) storage section for the whole village. The buildings may be traces of homesteads , i.e. main units of spatial planning of a village and the organisation of a community (several families).They surround the utility section B (fig. 36). It is likely that beyond the area of exploration there is yet another homestead (A5?). Under such circumstances we could deal with a short-lived settlement, inhabited by a community of five families. The location of five hypothetical homesteads (c.a.20m away from each other) indicates that they have been built according to plan on the perimeter of a circle/oval with a central square, 30m in diameter, thus forming a village of the rundling type.

Cluster B2 is small, but within its boundaries we can also try to distinguish a hypothetical building, possibly with log-frame structure. The observation is based on feature 175, located along the E-W axis (fig. 37). It may be a trace of a campsite, whose successive features are located beyond the excavation trench.

3.4.2.3. Summary

As a result of the conducted analysis, it can be concluded that the area of the exploration is most probably a trace of a settlement in cluster B1 and a campsite (?) in B2. It seems that the character of the presented material should be mainly linked with late phases of the Iwno culture, with the presence of Trzciniec culture elements. That is why we are inclined to date the whole complex to the early horizon of the development of the Trzciniec cultural circle. It is also likely that the assemblage points to the initial contacts of the Iwno culture with Mazovian groups of the Trzciniec culture, which corresponds with horizon HT1 and HT2, with absolute dating c.a. between 1900–1700 years B.C. (P. Makarowicz 1998, p. 304, fig. 38).

3.4.3. Settlement of the Lusatian culture of the Urn field cultural circle *(Błażej Muzolf)*

The most numerous chronological-cultural complex on the site consists of materials connected with the settlement of communities of the Lusatian culture of the Urn field cultural circle.

3.4.3.1. Principles of the classification of technology, morphology and decoration of vessels

Materials from Zgórze have undergone an analysis, which enables the comparison of assemblages from different parts of the site (and from different sites). This refers to the analysis of technology, decoration and morphology of assemblages. As regards technology, we have applied a simplified questionnaire of features, which macroscopically describes the way of making particular vessels or their fragments. In the suggested classification several features have been combined into two categories. The former refers to the correlation of the feature, describing the colour of both surfaces (feature B) with the kind of texture of the external surface (feature F) in the form of code markings, so called BF (plate 23).

Questionnaire of features and their colour markings.

B – colour of external and internal surfaces.

1. brown (different shades of brown)
2. grey-black (predominantly black)
3. multi-coloured, brown-grey-black (predominantly brown-grey);

B11 – both surfaces are brown
B12 – external surface –brown, internal-black
B13– external surface –brown, internal- multi-coloured
B21– external surface- black, internal-brown
B22– both surfaces are black
B23– external surface – black, internal-multi-coloured
B31– external surface- multi-coloured, internal-brown
B32– external surface –multi-coloured, internal-black
B33– both surfaces –multi-coloured
F- kind of external texture of vessel surfaces
F1– surface smoothed to the stage of polishing
F2– rough surface
F3– coarse surface
F4–vessels with surfaces partly smoothed and partly coarse (fig. 39)

The second category refers to the pottery recipe that a vessel/vessel fragment is made of. It describes the intentionally applied temper – "fixing" a leaning clay (feature D). The combination of the features describes the code marking of so called pottery "recipe" (e.g. D123S).

D – kind of pottery temper
1. – coarse-grained crashed stone
2. – medium-grained crashed stone
3. – fine-grained crashed stone
4. – sand

O – organic temper
S – ceramic temper/ chamotte
K – bone temper
M – shell temper

We have also adopted a method of dividing vessels into morphological groups, types and variants with code markings. Each vessel mass is made up of basic components (A. Buko 1981). Thus, we distinguish different vessel forms : from one-element vessels to more complex ones, e.g. four-element ones (fig. 40), which allows the division into morphological groups of vessels, e.g. pots of types G1, G2, G3, etc. The division is based on a generalised shape of elements a given vessel consists of, which cor-

respond to several geometrical shapes (fig. 41), looking at the vessel from the bottom to its mouth, e.g. 257. A variant is established on the basis of the combination of three features, the height of the maximum elevation of the belly of a vessel (height H3), in which case we consider three positions : at 1/3, ½, and 2/3 of the height of a vessel, with code marking respectively : 1, 2, 3 (fig. 31: A, B). The second feature is the degree of the inclination of an edge of a mouth versus the maximum bulge of the belly of a vessel (diameter – R1). It also has three positions : 1– (R1>R4), 2–(R1=R4) and 3–(R1<R4). The third feature refers to the proportions between the components of the upper part of a vessel, above the maximum bulge of the belly (this particularly refers to three-element forms). We have applied the division into three positions : at 1/3, ½ and 2/3, with code markings respectively : 1, 2 and 3 (fig. 42). The combinations of markings of the three features gives the description of the type of a vessel in a given morphological group, e.g. group W3 of type 257, variant 232.

Vessel decoration has been classified into three main elements, which form decorative motifs, made with the use of different techniques (fig. 43). The most numerous is the technique of impressing, which has been divided into two groups of motifs, differentiated by morphological features.

Group I – made up by, so called, faceted decoration (fig. 44)

Group II – motifs of grooves, in sub-groups A (fig. 45, and consecutive pages, fig.47) and B (fig. 46)

Group III – decoration made with the technique of engraving (fig. 48)

Group IV – moulded elements (fig. 49).

The fact that decoration was placed in different parts of a vessel made it necessary to distinguish several basic zones of their occurrence (fig. 50).

3.4.3.2. Analysis of ceramic material from the settlements

Settlement C1. 6439 vessel fragments have undergone analysis, according to the classification of technology suggested above (plates: 24, 26, 27, 28), and decoration (plate 25), as well as vessel forms (plate 29). Consequently, a general classification of forms distinguished at settlement C1 has been made (fig. 69–72).

Settlement C2. 7409 vessel fragments have been analysed according to analogous principles as in the case of settlement C1, and referring to technology (plates: 30, 32, 33, 34), decoration (plate 31) and vessel forms (plate 35). Consequently, a general classification of forms distinguished at settlement C2 has been made (fig. 89–91).

Settlement C3. 3637 fragments in total have been obtained from the features and the cultural layer of settlement C3. Their description in terms of technology is presented in plates: 36, 38, 39, 40, decoration (plate 36) and morphology (plates 37, 41). After the analysis, a classification of vessel forms from the settlement has been made (fig. 102–103).

Settlement C4. An assemblage of 1138 vessel fragments from settlement C4 has been analysed. Its technological-morphological analysis is presented in plates: 42, 44, 45, 46, 47, whereas the analysis of decoration in plate 43. The analysis of forms distinguished at settlement C4 has been made (fig. 107).

3.4.3.3. The comparative analysis of ceramic material from the settlements

A comparison of the obtained results of the analyses from the distinguished settlements has been made. As regards the vessels used at particular settlements, we can observe big similarities (plate 48). There are, however, considerable differences in the particular categories of vessels (in groups F1–F2 and F3), with regard to frequency, so called BF (plates: 49, 50, 51). It seems that the indicator of the number of blackened vessels may result from the differences in the chronology of settlements, where settlements C1 and C2 would be younger than settlements C3 and C4.

An estimation of the frequency of vessel colour has also been made – feature B at particular settlements (plate 52). The comparison of the frequency of different types of decoration at particular settlements has led to the conclusion that the total number of decorated fragments at all settlements is low and amounts to c.a. 3% at settlements C2 and C3, nearly 4% at C1, and over 6% at settlement C4 (plate 53). A general comparison of the percentage of particular decoration groups reveals considerable differences, especially with reference to the frequency of groups I and II. Three settlements, i.e. C1, C2 and C3 have a very similar percentage of motifs from group I (faceted), which constitutes up to 41–45% of the total number of decorated elements. At settlement C4 the percentage is higher – up to 79.5%. At settlements C2, C3 and C4 the percentage of sub-group IIA is consistently lower than of group I. At settlement C4 the percentage of sub-groups IIA and IIB is particularly low. Motifs based on grooves of sub-group IIA dominate over group I only at settlement C1.

The fact seems to indicate the occurring changes in the decoration stylistics. One gets the impression that motifs from group I are a reflection of older stylistics which is gradually replaced by sub-groups IIA and IIB and then finally vanishes on the area of Central Poland, at a later stage of the development of the local Lusatian group of the Urn Field cultural circle. This most certainly happened at the end of period IV and the beginning of V of the Bronze Age. Engraved motifs of group III are rare and range from 2.7% (settlement C4) to 9.5% (settlement C2). Moulded decoration of group IV is more numerous only at settlement C3 (mainly in the form of bumps of form B1/2) and it amounts to 12%. At other settlements it ranges from 5 to 9% of decorated fragments.

To sum up the considerations on the chronology of settlements, based on technological-decoration data, it can be supposed that settlements C3 and C4 are the oldest ones at the site of Zgórze. Settlement C1 seems to be the youngest.

3.4.3.4. The description of the morphological groups of vessels – chronological analysis

W-vases

W2/14/13 (fig. 108: 1) – so called bi-conical. Only from settlement C1 did we obtain an unquestionably identified vase of this type, completely void of decoration. The vases are generally connected with so called Urad style and dated to period IV of the Bronze Age (HA2–HB1).

Type W3 – so called squat, are the most common forms at all settlements. Vase faceted decoration of group I and grooves of group IIA are particularly numerous in the group from Central Poland and other east Lusatian groups. Two main types of vases in this group have been distinguished.

W3/157/231 (fig. 108: 3) –with the maximum bulging of strongly oval belly at a half of the vessel's height, with a cylindrical neck.

W3/254/231 (fig. 108: 2) – due to the state of preservation, the first feature of the type and variant is accepted as the most common one. The squat form is similar to the previous one, but the neck is conical.

Type W4 (fig. 108: 4) – four-element squat vases, equipped with a mouth in the form of a flat ruff. The state of preservation of this type of vases, with one exception, makes it impossible to establish whether we deal here with variant W4A, so called amphora one and consequently distinguish their complete forms.

A-amphorae. It is the least numerous vessel group, identified at settlements at Zgórze. It has been divided into three types. As regards decoration, all forms are dated to period IV of the Bronze Age.

A3/147/131 (fig. 109: 1) –it was unearthed at settlement C1 and is decorated with arch facets, surrounding the bumps.

A3/157/231 (fig. 109: 2) –identified on the basis of the size of a vessel and its ornamentation.

A3/257/132 (fig. 109: 3) – characterised by a very low position of the bulging of a belly.

G – pots (fig. 110 and 111) It is a morphological group of vessels, strongly diversified in terms of form. Most pots have coarse surfaces by throwing and daubing with fingers and a smooth strip above the bottom, which is always flat, gently highlighted.

Group G2 – two-element pots

G2/11/31 (fig. 110: 1) – single (?) specimen similar to a flowerpot with an edge gently bent outwards.

G2/25/23 ? (fig.110: 2) – due to the fragmentary state of preservation it is difficult to early determine their type and variant. Most certainly they belong to type 25, variant 23, i.e. barrel-like forms with an edge bent outwards in the form of an eaves.

Group G3 –include three-element S-shaped pots of several types, with a series of variants. Taking into account the initial form of the base of a vessel, i.e. element 1, we can talk about pots from series 1 and 2.

Pots from series 1 – made on the basis of the main element no1. They form a rarely distinguished, but very characteristic group.

G3/153/322 (fig. 110: 3) – forms with maximum bulging of a belly located at 2/3 of the height of a vessel or higher. The diameter of the mouth equals the maximum diameter of the bulging of a belly (R1=R4). It is a classic form, also described as tulip pots.

G3/173/323 (fig. 110: 6) – a single form of a slender pot with minimum modelling – R1=R4.

Pots from series 2 – distinguished on the basis of the main component no 2 – the most common at all settlements.

G3/251/222 (fig. 110: 7)-consists of small, squat vessels with clearly marked squat belly and neck modelling.

G3/251/332 (fig. 110: 8) –a single characteristic vessel, squat, with a bulging belly and plastic mould, decorated with irregular, oval impressions of a stamp, located on the neck.

G3/253/213 (fig. 111: 1) – a small vessel with squat belly and clearly modelled, narrowed neck and strongly arched mouth with the diameter larger than the maximum bulging of a belly (R1>R4), which is located at ½ of the height of a vessel.

G3/253/222 (fig. 111: 2) – the smallest form, strongly S-shaped with a gentle cross-section and smooth surface.

G3/253/232 (fig.111: 3) –represented by a tall pot with maximum bulging of a belly at c.a. ½ of the height of a vessel, with R1, R4.

G3/253/233 (fig. 111: 4, 5) – forms of maximum diameter of the belly located at c.a. ½ of the height of the vessel, R1<R4.

G3/253/332 (fig. 111: 6, 7)- these are mainly storage vessels, but also smaller forms, with maximum bulging of the belly located very high, c.a. 2/3 of the height of a vessel and higher, R1<R4

G3/256 and G3/257 –these are three-element forms with quite a short, occasionally slightly longer mouth, cylindrically positioned. Due to the fragmentary character of the vessels of this type, it is difficult to determine what variant they belong to. However, their fragments at all settlements at Zgórze have been identified.

G3/256/232 (fig. 111: 8) – large forms of storage character with coarse surface and gently rounded belly, maximum bulging of the belly is situated at ½ of the height of a vessel, R1<R4.

G3/257/232 (fig. 111: 9) –small and large forms with rough surfaces and distinct taller or shorter cylindrical neck. They were discovered at all sites ; the best preserved specimen comes from settlement C3 (fig. 98: 2).

Decoration of pots is only restricted to the technique of moulding in the form of attached small bumps, positioned just underneath the edge of a mouth.

K/D –mugs/jugs – they form a numerous and strongly diversified group at the settlements at Zgórze.

Groups K1 and K2 – they are rare at the settlements at Zgórze.

K1/1 (fig. 112: 1)- one-element form, conical variant.

K2/57/21 (fig. 112: 2) two-element form with hemispherical, bottom part and cylindrical, upper part of the belly, no traces of a handle.

Group K3 – vast majority of the analysed mugs/jugs is characterised by a distinct rounded modelling of the belly. There also types and variants with bi-conical bellies, i.e. steeply modelled.

K3/147/131 (fig. 112: 3) –forms with maximum bulging at 1/3 of the height of a vessel with a cylindrical neck and a small bi-conical belly, void of decoration, possibly also a handle.

K3/147/231 (fig. 112: 4) forms with a cylindrical neck and a small bi-conical belly. Maximum bulging of the belly is situated at ½ of the height of a vessel, R1<R4.

K3/149/131 (fig. 112: 5) –forms with a cylindrical neck, rounded off by a short, turned up mouth and a large handle fixed to the neck. It is worth noticing moulding motifs on the edge of the mug symmetrically arranged on both sides of the handle

(settlement C1) (fig. 57: 2). It is possible that an early model of this type of decoration was a jug from the Łódź phase (III Bronze Age) from the site in Kraków-Nowa Huta (A. Gardawski 1997, plate II: 4).

K3/153/121 (fig. 112: 6) – weakly modelled forms with no distinct shaping of the belly, with maximum bulging of the belly at 1/3 of the height of a vessel, R1=R4.

K3/153/131 (fig. 112: 7)- forms with a cylindrical, short mouth turned outwards and a distinct bulging belly. Maximum bulging of the belly at 1/3 of the height of a vessel, R1<R4.

K3/253/232? (fig. 112: 8) –characteristic S-shaped mugs. Maximum bulging of the belly at c.a. ½ of the height of a vessel, R4>R1.

K3/253/233? (fig. 112: 9)-S-shaped mugs, maximum bulging of the belly most probably above 2/3 of the height of a vessel, weakly modelled, with little difference between the diameter of the belly and a mouth, no distinct neck.

C – ladles (fig. 112) – this type of vessels is scantily represented in the ceramic assemblage from the settlements at Zgórze.

C1/2/1 (fig. 112: 10) –hemispherical forms with a small tape-like handle, single specimens unearthed

C2/29?/21 (fig. 112: 11) ladle with hemispherical bottom part and almost cylindrically fitted mouth

C2/23/21 (fig. 112: 12) –forms of hemispherical bottom part with maximum bulging of the belly positioned very low and a funnel-shaped neck with a large tape-like handle.

C3/253/222 (fig. 112: 13) –a single, S-shaped form with a small bent mouth, rounded belly and concave bottom.

M-bowls – there are several main types of bowls with a series of variants, with and without handles.

Group M1

M1/1/1 (fig. 113: 1, 2) – hemispherical bowls, with and without handles.

M1/2/1 (fig. 113: 3, 4) – shallow bowls (variant 1), small, sometimes tiny. The fragments may also come from hemispherical ladles.

M1/2/2 (fig. 113: 5, 6) –deep bowls (variant 2)

M1/3/1 (fig. 113: 7) –gently arch-shaped bowl.

Group M2

M2/27/12 (fig. 113: 8) –single fragments of bowls with hemispherical lower part of the belly and almost cylindrical upper part. They can also be treated as very deep hemispherical bowls.

Group M3

M3/143/211 (fig. 113: 9) –small, shallow forms, with no distinct, pointed (bi-conical) belly, R1>R4.

M3/143/221 (fig. 113: 10)-analogous to the previous one, but with R1=R4. One specimen has triangular, moulded motifs on the edge.

M3/151/222 (fig. 113: 11) –forms with a small squat belly, decorated with diagonal facets from group I, R1=R4.

M3/151/312 (fig. 113: 12) – modelled bowls with maximum bulging of a belly positioned at 2/3 of the height of a vessel and a mouth strongly bent outwards in the form of a ruff, R1=R4

M3/151/311 **(fig. 113: 13, 14) –** variant of the above type with maximum bulging of the belly positioned at c.a. 2/3 of the height of a vessel, characterised by a particularly small bottom, which may indicate that originally the bottom had the form of a small foot or a stem. In the latter case we would deal with the goblet form.

M3/153/312 (fig. 113: 15) –small modelled bowl with maximum bulging of the belly at 2/3 of the height of a vessel, small belly and tape-like handle.

M3/153/322 (fig. 113: 16) –a single specimen of a very large S-shaped bowl from settlement C1 (fig. 62: 2). Maximum bulging of the small squat belly is positioned above 2/3 of the height of a vessel with the belly diameter reaching 50–60cm and its height over 25cm. The bowl has two tape-like handles, at the top attached below the edge of a mouth and at the bottom on the belly itself. Below its maximum bulging, the belly is coarse with smoothened strip above the bottom, which is slightly highlighted. Bowls and variants of this type are particularly characteristic of the Silesian groups, and occur in early-Lusatian graves from Kietrz at the end of period II of the Bronze Age (M. Gedl 1991, p. 24, table XIV: 12, etc)

M3/171/212 (fig. 113: 17) – modelled bowls, characterised by the cylindrical belly, with maximum bulging at ½ of the height of a vessel, rounded off by a wide mouth strongly bent outwards in the form of a ruff around the vessel, R1>R4.

M3/171/312 (fig. 113: 18) –forms analogous to the previous ones, but with the cylindrical belly at c.a. 2/3 of the height of a vessel, R1>R4.

M3/251/212 (fig. 113: 19) –small forms with no identified presence of handles. They can be described as goblets. Maximum bulging of the belly positioned at ½ of the height of a vessel, R1>R4.

M3/251/221 (fig. 113: 20) –forms analogous to the previous ones, R1=R4, a very shallow form with a squat belly, decorated with diagonal facets from group I.

M3/251/312 (fig. 113: 21, 22) –modelled bowls with maximum bulging of the rounded belly positioned at c.a. 2/3 of the height of a vessel, with a wide mouth strongly bent outwards in the form of a ruff, R1>R4.

M3/271/212 (fig. 113: 23) –bowl, which is a variant of type 171, with a differently shaped bottom part.

S-sieve-shaped forms. This type of finds has not been recorded at Zgórze. It quite clearly indicates that such forms were not used everywhere, and they were not always part of standard household utensils at the settlements of the Lusatian culture.

Storage vessels. Among the vessels at Zgórze it is worth noticing several specimens with several- dozen-litre capacity. Apart from pot forms we also record vases. Due to a small number of artefacts, it is not possible to establish whether they form any kind of clusters, basing on spatial distribution of the vessels and their fragments on the area of the settlements (fig. 116).

Vessel forms with a single hole in the bottom. These are usually fragmentarily preserved vessel bottoms, with one big hole made before firing. There were 14 such specimens at the site at Zgórze (plate 54, fig. 116). Vessels with a single hole in the bottom are recorded on settlement sites, but not very frequently. They are usually connected with the production of wood tar.

T – plates/clumps. Only 30 fragments in total have been recorded in all settlements. Although they are very scarce in particular settlements/clusters, it can be concluded that they are more abundant in settlements C3 and C4. Occasionally they are decorated with engravings of group III, as well as holes and piercing.

FP – Footed Vessel forms (plate 55). Fragmentarily preserved, these are very rare finds. It cannot be determined what form of vessel they are.

FS –Special forms-other clay artefacts. One fragment comes from settlement C3. It has a complex build, so it is difficult to make conclusions about its initial form (fig. 97: 6). The interpretation of a small funnel from feature 1050, settlement C2 (fig. 73: 4) is not definite. It may be fragment of a nozzle or inlet of a casting form, especially as, in our opinion, the artefact bears traces of firing.

3.4.3.5. The analysis of stone artefacts and other finds

The most numerous finds in this category are pestles, grinders and smoothers made of erratic stone. Below we suggest their general and schematic classification (fig. 114). The markings of the distinguished artefacts are as follows : T- pestles, R- grinders, G – smoothers and Ż – quern.

T/R –pestles/grinders- these are usually medium-sized erratic stone artefacts (usually described as granite), oval or polygonal in shape. Taking into account the working spots and their number, we have distinguished several variants : single-, bi-, triple- and multi-polar ones (respectively T1, T2, T3 and Tw). Their variant is certainly, so called arched grinder (Rł). We come across a combination of both forms of working surfaces, e.g. in our type T/Rł. Other types of grinders are flat forms (Rp), also described as "bread-like" grinders. These are proto-rotational specimens. Apart from them, there are also spherical grinders (Rk). As regards quern we have flat (Żp) and basin-shaped (Żn) specimens.

Another type of tool is a small oval artefact made of erratic stone, with one surface flat, which makes it similar to a flat grinder. In this case, however, the surface is polished, which may indicate that it is a flat smoother (Gp). Single examples suggest that such smoothers were also connected with pestles, e.g. bi-polar ones (T2/Gp). Specimens, which we called whetstones, or so called sanding plates are single finds on the site. In total 44 specimens of stone tools have been found on the site at Zgórze (plate 56). We have also made a spatial analysis of the tools (fig. 116).

Other stone tools

Two unearthed stone tools include : a fragment of a mace head (fig. 115: 2) and a fragment of a hatchet blade (fig. 115: 1)

A bronze artefact

Only one bronze artefact has been yielded from the settlement at Zgórze, i.e. punch or a bodkin.

3.4.3.6. The analysis of settlement features and spatial planning of the settlements *(Monika Frączak, Błażej Muzolf)*

In-ground features *(Monika Frączak)*

In order to analyse the features we have used the classification made for the complex of the Lusatian settlements and the Pomeranian one at Grabek, site 12, community of Szczerców (B. Muzolf, 2002). Taking into consideration the form and function of the features we have distinguished : diversified pits, post holes, hearths and clusters of pottery/vessels (plate 57). The most numerous features on the site are various kinds of pits. Basing on the classification by J. Michalski (1983), we can distinguish storage pits (fig. 117–120), which are described in the literature on the subject as household cellars. Consequently, they point to the existence of a homestead, i.e. the basic organisational settlement unit (S. Kadrow 1991, p. 36).

There have been observed traces of potential post holes in the pits. Such features correspond to types VII-XI, after B. Muzolf (2002). A different number of posts and their various location indicates a variety of roof solutions of the pits, usually of shack type, which was more broadly discussed in the case of settlements from Grabek (op.cit., p. 174–177). Most likely this type of pits were mainly of storage character. A distinct type of pits with post holes are sizeable features, which we consider to be the remains of dwelling buildings. These are features 26 and 300 (fig. 122: 4). Another type of features are post holes (fig. 123: 3–6). No additional stone constructions have been observed, which would support the posts. Only two features have been regarded as hearths. One was oval, whereas the other one quadrilateral in shape (fig. 127: 3). There were seven clusters of pottery at Zgórze.

Spatial planning of settlements *(Błażej Muzolf)*

Spatial planning of pre-historic settlements is one of the main issues connected with the reconstruction of inner organisation of a community. This topic has been tackled in a series of works, such as : P. I. Bogucki, R. Grygiel (1981), A. Pelisiak (1985), R. Grygiel (1986), S. Kadrow (1991), B. Muzolf (2002). It has been recently summarised by J. Baron (2005).

Four clusters of the Lusatian culture, features have been recorded at the site at Zgórze. They are identified as separate settlement units, i.e. settlements C1–C4 (fig. 6, 145), which is also supported by spatial distribution (fig. 38). Smaller clusters of features have been recorded at settlements. In our opinion they should, in some cases, be identified with the remains of homesteads, i.e. main unit of spatial organisation of settlements, inhabited by the basic unit of community, i.e. family.

The analysis of features enables us to determine the function of a given cluster, and identifying them as homesteads – cluster of type A, clusters of utility character- cluster of type B. While adopting this classification, it is particularly important that we can distinguish remains of dwelling buildings within the group of type A. It is the basic denominator of clusters of type A. The clusters whose dwelling character cannot be proved may be treated as features with a different functional purpose, e.g. homestead-storage one – of type B.

Settlement C1 (fig.132). On the explored area of settlement C1, twenty-three clusters have been identified, marked from I to XXIII, to describe their function and size (plate 58).

Following the study of particular clusters of settlement C1, its spatial distribution and character was described. Settlement C1 was located on an oval plan with a centrally located square. The external diameter of the perimeter of all unearthed clusters is 110×130m. The central square has diameter of 45–50m. The layout of clusters in the unearthed section indicates that the

settlement was divided into four zones/quarters: NW, NE, SE and SW. Only zones NW and SW were completely explored . The other ones underwent partial exploration.

It is important to notice that both explored zones are characterised by quite different internal planning. Quarter NW consists of nine clusters (Z.II-Z.X), eight of which form a central quarter. They are on the oval plan with diameter of 48 × 34m (proportion 4: 3?). Seven of them (Z.II-Z.VIII) form a circle of clusters which radiate from the oval "central square", with diameter c.a. 13 × 15m, which is occupied by cluster Z.IX. Features of particular clusters usually cover an area of 1.5 ares. Their outline is oval, with the longer diameter of c.a. 13m. What is important, the extensions of the diameters/radiuses of clusters cross at the central point of the "square". Under such circumstances, it can be supposed that during the spatial planning of the zone, the oval was divided into seven allotments for building development with the "central square". The analysis of the character of the clusters indicates that not all of them could have been used as homesteads (max. 9 homesteads/families). It seems that only three certainly had this function (II, III, IV), and two are presumably remains of homesteads (V and VIII), i.e. five families (maximum seven, assuming that ZVI and VII are also remains of homesteads in their initial stage). The other four clusters (VI, VII, IX and X) are treated as an area of, broadly speaking, utility character of type B. Among those, cluster IX is a classic example of an area of storage character with storage pits, most probably used by all homesteads.

It is far more difficult to analyse the spatial layout of zone/quarter SW, which consists of ten clusters (X-XX), also on the oval plan, with diameter c.a. 63 × 47m (proportion c.a. 4: 3). Its spatial layout is different from quarter NW. It seems that the centre of this zone is an oval (or quadrilateral) square with diameter 28 × 21m and an area of nearly 600sq.metres (588sqm), with approximate proportions 4: 3. On a square like this we have features of group XX, with purely utility function. These are not well determined post constructions and single pits. Around the square there are five clusters of the first circle (XI-XV), which can also be encircled by an oval with diameter of 52 × 38m, proportion 4: 3, and a total area with the central square covering 16 ares. It is essential, that the distribution of features in these clusters is different than in zone NW, if we encircle them with analogous ovals. The previous zone had a radial layout. Here the axes of clusters are parallel to the sides of an oval, or quadrilateral central square (fig. 132). On the outside of the first inner circle of clusters, there are four other clusters, which form an outer circle (XVI-XIX).

The distinguishing of an oval or quadrilateral square in the centre of zone SW enables a further spatial distribution analysis, which would aim at the explanation of how the inner part of the zone was planned. If we draw the diagonals of the square, we can divide the whole area into eight segments which can be treated as single allotments, within I and II circle of clusters. In each designated allotment, we have our basic distinguished clusters.

Also in the case of zone SW, particular clusters have an area of c.a.1.5 ares. However, in some cases (XIII, XVIII) they seem slightly more elongated (features have a more linear layout) with the longer diameter of c.a. 16m. The analysis of particular groups in the zone indicates that not all of them could be used as homesteads (maximum ten homesteads /families). It seems that only four (XII, XIII, XVII and XVIII) were certainly and 2 (XI-XIa, XVI) were presumably the remains of homesteads, i.e. seats of maximum 6 families. The remaining 4 clusters (XIV, XV, XIX and XX-square) are treated as an area of, broadly speaking, utility function. The whole area of the zone/quarter SW covered c.a. 20 ares.

The next zone – SE encompasses only two or three clusters (XXI-XXIII), two of which have only partly been unearthed (XXII-XXIII). The layout of the features in these clusters, especially their diagonals makes us suppose that the whole area of the zone/quarter could have been organised. The last zone-NE most probably contains a fragment (?) of group I. Its layout may link with the layout of clusters from zone SW.

We have concluded that the explored zones consist of only sixteen certain or plausible homesteads, out of twenty-trhree clusters, which consequently means that we deal with sixteen families. As regards the whole of settlement C1, if we assume an analogous layout of clusters in the zones, situated beyond the area of exploration, we would deal with twenty-four homesteads (5–7 in each zone). Settlement C1 is a permanent settlement.

Settlement C2 (fig. 133). Settlement C2 was only partly explored, but it can be supposed that a major part (c.a. 60% of its hypothetical area) was unearthed. Within its boundaries there are nineteen major clusters of features- from I-XIX. Five zones of cluster occurrence have been distinguished in the settlement.

The spatial layout was undoubtedly adjusted to landform. Nineteen clusters of features of various size and function have been identified on the site. As the settlement has only partially been explored, it is possible that there are more clusters (10–12) beyond the area of the excavations. In the explored section we have distinguished five zones of the occurrence of feature clusters, which cover a trapezium-shaped area (unearthed section), with the longer axis W-E of c.a. 90m and the shorter N-S of c.a. 70m. The W-E axis may reach the length of c.a. 180m, as there may be further clusters in extensions of zones: I, II and III. Thus, the whole unearthed area of the settlement is 63ares big and its total area may reach c.a. 130ares. Like previously, we are unable to designate the remains of post construction buildings at this site. As a result we look for dwelling functions in a series of pits unearthed in particular clusters.

The centre of the settlement consists of seven clusters, which are considered to be the remains of homesteads from zones I and II (fig. 133). Each cluster/homestead covers an elliptically-shaped area, with the longer axis of c.a. 15–20m and the area of about 1.5ares. Longer axes of clusters I and II from zone I are situated approximately along the line N-S. The longer axis of the whole zone is positioned on the line W-E. The axes of clusters from zone II are arranged in a fan-shaped manner in relation to the longitudinal axis of zone I. Outside the centre extends zone III, in the form of a circle of six clusters (ZVIII-XIII) around it. The distinguished clusters are different in character from the clusters in zones I and II. The layout of features on the area, occasionally circular, enables a clear-cut designation of the plausible small plots of land/ courtyards, which is utterly impossible in the case of clusters from zones I and II. The largest cluster Z.IX (c.a. 2.5ares) and the smallest one ZVIII (c.a.1are) have the layout of elliptically-shaped features, with a centrally located post building, or a granary on four posts (Z.IX). A similar layout is observed in Z.XV from zone IV. Clusters from this zone are also diversified by the functions they performed. Clusters Z.X, XI, XII and possibly XIII could be the potential remains of homesteads. Clusters Z.VIII and Z.IX are of utility-storage character. Zone IV in the form of another (incomplete) circle consists of 5 clusters (Z.XIV-XVIII). They are characterised by the ellipti-

cal layout of features and an area similar to the one of the remaining zones, but with a considerably smaller number of features and artefacts. It is worth noticing two clusters in this zone. Cluster XV is similarly arranged to clusters VIII and IX from zone III. An extensive pit feature is located in its centre, and a storage pit (as well as some other features) on its elliptical perimeter. Cluster XVIII has a different character from the other ones, as it consists of two deep pits, which could have been wells or cellars/ice houses. Due to the minimal number of artefacts in features and the cultural layer, we think that zone IV consists of features of utility character, although a different function cannot be completely ruled out (with the exception of Z.XVIII), as it is the case with some clusters from zone III. In the last zone V, only one cluster Z.XIX has been recorded, with analogous form to clusters:VIII, IX and XV. We seek for dwelling functions of clusters (potential homesteads) in extensive pits, which could have played such role. They could also have been part of over-ground buildings. The largest of those covered an area of c.a. 5–11 square metres (plate 61). Not all of them, however, performed a dwelling function, taking into account their inner landform (cross-sections) and a scarce number of artefacts (e.g.1–3 vessel fragments).

Settlement C2 bears traces of post holes. They usually formed two-post layouts, which could have been a fence-like or drying room construction. Occasionally, such layouts could be linked with the roof construction of particular pits. Also, post holes in a triangular layout have been recorded in Z.III, XV and XVIII. These could be the remains of a drying room or a granary. Only once was triple-linear layout observed in Z.III from zone II, which may be a trace of an over-ground shack-like building, with the area of 18 square metres, as well as a four-post layout in Z.IX, which could have been a granary or a small building 3×3m big (9 square metres).

To sum up, determining the function of particular clusters in the zones of this settlement is not easy (plate 61). We are of the opinion, however, that only some of the unearthed clusters should be regarded as homesteads. These are seven clusters from zones I and II (Z.I-VII) and four from zone III (Z.X-XIII). The remaining ones from zone III (Z.VIII-IX), IV and V presumably had a utility function (e.g. Z.XVIII), although a homestead function cannot be completely ruled out.

Settlement C3. The area of the settlement is largely destroyed by modern farmsteads (fig. 145). That is why the analysis and description of its separate components is difficult, as its layout must have been disturbed by modern damage. The whole area of the settlement underwent exploration, but it is likely that it extends eastwards beyond the route of the motorway (fig. 134). The settlement consists of ten potential spatial structures, described as feature clusters, marked from I to X.

To sum up the spatial layout of settlement C3, we can conclude that all clusters have an oval form, with the longer axis of c.a. 16–18m and the area of about 1.5ares. No post layout has been recorded in this settlement, which would enable the reconstruction of dwelling buildings of such a construction. Thus we seek for dwelling functions in larger pits of particular clusters.

We assume that the main core of the settlement was formed by eight clusters in a radial arrangement on an oval plan, with diameter of 50–60m, also surrounding the oval square. The whole area of the settlement was c.a.25–30ares. Among these clusters, we distinguish five which should be treated as the remains of homesteads (Z.I, II, III, IV and VI). We should, however, make one observation, studying this part of the settlement. Due to a large degree of damage of the western part, we cannot rule out the possibility that two other clusters occurred here and we only found single features, which could be part of the potential homesteads Z.IX and X. Cluster V is evidently an area of storage character with storage pits, which would serve for the whole settlement. Taking this into account, the central settlement could have primarily consisted of seven homesteads.

Outside the centre, two other clusters were located. Cluster VIII is probably only partly (?) unearthed and is located at a considerable distance from the other ones. It may be a trace of a solitary homestead, possibly of special function or character of the family it was inhabited by. The last cluster VII, probably also of utility function, is located beyond the central area of the settlement, at the back of clusters I and II. Finally, on the area of settlement C3, eight potential homesteads have been designated and two clusters of utility-storage character.

Settlement C4. It is most probably only partially explored and extends beyond the excavation trench (fig. 134). On its area, seven potential clusters have been designated, marked from I-VII. A full description of settlement C4 causes large problems, due to its incomplete exploration and an ambiguous character of particular clusters. As regards spatial layout, it can be assumed that it was planned on an oval, with diameter of c.a. 45/70m (total length hypothetically reconstructed), also with an oval central square 20×40m big. There are six or eight unearthed clusters and potentially four beyond the area of exploration, which surround the square with cluster VII. All clusters are oval in shape, with the longer axis of 11–17m. Also in this settlement, no post holes have been recorded, which would enable a reconstruction of dwelling buildings of this construction. We seek for dwelling functions in larger pits of particular clusters.

Among the distinguished clusters, only some are the remains of homesteads (I, III, VI). The other ones are of different character and could only play storage-utility function (II, IV, V and VII). Supposing that most clusters (except for VII) are the remains of hypothetical homesteads, then the settlement would consist of ten (twelve?) homesteads.

Summary

All the distinguished settlements are characterised by a planned spatial development. In their inner structure, we distinguish smaller clusters of features, which may have two different functions. These are clusters of type A with a dwelling-homestead function (potentially homesteads proper) and type B, with utility-storage-breeding function. Clusters of type A at all settlements consist of an area of c.a.1.5ares in the oval shape. In all of the presented settlements, no classic dwelling house of post construction has been recorded. In our opinion extensive in-ground pits are of dwelling character, which may be the remains of buildings partly sunk in the ground. Only in the case of settlement C1, may we deal with potential post buildings, in the area of cluster XV. This observation may indicate a change in the form of dwelling houses of the community in question.

As regards the spatial development of the settlements, we can unequivocally conclude that most of them have a round layout around the main square, e.g. settlements C1, C3, C4. However settlement C1 may have been additionally divided into four zones/quarters (NW, NE, SW, SE) with a different inner planning of each zone. In each one we deal with clusters surrounding smaller, "local" plots of land, but the layout of the clusters themselves is different. Settlement C2 has a different spatial layout,

with no central square, whose place is occupied by centrally located homesteads, which surround in circles the successive clusters of features.

On the basis of the settlements at Zgórze we can distinguish two general categories of settlement. They refer to the settlement's size and the degree of "urbanisation" of the space used. Category I comprises settlements of a considerable size, c.a. 1 hectare and more, with a well-developed spatial structure. It has two variants : A and B, distinguished on the basis of spatial development and the long period of use. Category IA consists of settlements with multiple clusters of features on an oval plan, like settlement C1, whereas category IB- settlements with a circle of features, like settlement C2. Category II consists of oval-shaped settlements, smaller – up to 0.5 hectare, with less developed inner structure and a shorter time of functioning, like in the case of settlement C3 and C4.

The above comparison indicates that at the site of Zgórze we deal with four settlements, based on a different plan, spatial development and size. Their spatial layouts are, to a large extent, adjusted to the landform, but they are also deeply rooted in tradition and result from the inner structure of a given community. Z. Kobyliński broadly discussed the problem, stating as follows : "The distribution of immovable dwelling features within a settlement is particularly relevant because (....) it is bound to reflect a series of essential relationships which in the past functioned in a given social-cultural system. It mainly refers to the bonds connected with family structure, different social and financial status, as well as the social division of labour" (Z. Kobyliński, 1988, p.58).

Spatial layouts of settlements comparable to the ones at Zgórze are not very frequently found in the current publications, especially with regard to the applied method of analysing their spatial development. It seems that it was used for the first time in this form to analyse the complex of settlements at Grabek, site 11, community Szczerców (B. Muzolf, 2002). The same assumption was applied by J. Baron to analyse the settlement at Polwica, but in this case a different, row-shaped spatial layout was revealed (2000), which may describe a new category – IC (line settlements). Over the last few years we have observed a wider use of this method with reference to the successive settlements, e.g. settlement at Bieniądzice, site 4 (B. Muzolf, 2007) or the complex of settlements at Smólsk, site 2/10 (B. Muzolf, 2011). The settlements unearthed there have analogous or very similar spatial layouts to the ones at Zgórze. In the case of Grabek 11, it mainly refers to settlements B and D of circular-oval shape with a central square (B. Muzolf, 2002, fig. 223, p. 341, 363, 367–368 see for further literature).

3.4.3.7. Economic bases of settlements – obtaining food and household, specialised craftwork *(Błażej Muzolf)*

The results of archaeobotanical and archaeozoological analyses are the main sources to provide information about the type and method of obtaining food, level of farming and breeding. They are supplemented by the finds of tools, connected with such an activity, which sometimes are the only sources to of information on the subject. As regards the settlement at Zgórze, we are in the possession of quite limited source material. The best explored of those are archaeozoological remains (Annex 1) and antracological ones (Annex 4). The archaeobotanical results are, unfortunately, scarce and uncertain (Annex 5).

The tools for processing food include only a stone quern, different kinds of grinders and pestles, which point to the processing of corn into flour and groats, which has been discussed in the case of this type of finds.

On the basis of the archeozoological analysis of bone material and antler obtained from the settlement features, we may observe the occurrence of several taxa of domesticated animals and most probably two wild ones. Unfortunately, because of strong fragmentation of data and their poor state of preservation it is difficult to say anything definite on the subject. According to the authors of the analysis, the assemblage is dominated by cattle remains, which make up 13% of all remains. They are followed by the remains of small ruminants, i.e. sheep/goat (3.96%) and sheep (1 %), which, in total, gives a large number of nearly 5%. The third place is occupied by the remains of pig- 2.5% of the whole assemblage. The remains of a horse (wild or domesticated) make up quite a large group of up to 1.8%. The least numerous finds are taxa of wild animals, which were found only on one site (remains of red deer in the form of antler fragments).

Metallurgy

There are no explicit traces of metallurgy on the site. However, one clay object from settlement C2 with the form of a small nozzle or funnel to pour metal into a mould could be taken into account (fig. 73: 4).

Lime processing

During the research of vessel fragments from the Lusatian culture, thick layers of white coating could be observed on the inner surface of single specimens, which were subsequently analysed (Annex 6). The obtained results indicate that we undoubtedly deal with lime, obtained from fragmented bones, which may be proved by a higher amount of phosphorus.

Wood tar processing

Wood tar has not been recorded on the analysed ceramic material, or on other finds. However, we found vessels with one large hole in the bottom, which was previously described.

Flint processing and the production of stone artefacts.

At the settlements at Zgórze, flint tools were still in use, apart from the bronze ones. These were very simple forms, made on splintered pieces and flakes, which is more broadly discussed in the chapter devoted to flint sources of the Bronze Age. Stone artefacts can be divided into two categories. The first one includes : quern, grinders, pestles, and a sanding plate. They can be treated as household products. The other category of stone objects includes products like hatchets or mace heads, which were most certainly made by specialist producers.

Pottery

Technological analysis of the material at Zgórze indicates a great diversity of this production. No kilns were found at the settlements, which means that objects were most certainly fired in bonfires and hearths.

Building

It is certain that houses were usually built with the use of the post construction. However, at Zgórze the main dwelling buildings were half dug-outs of a different construction. There are no traces of daub lumps after wall pasting (preserved after

a fire). This may indicate that most houses were not pasted with clay, or fires did not occur and not enough daub was preserved to be found in excavations. Apart from houses, there were also many other features, sunk in the ground, most probably with some kind of roof, e.g. shack-like, which are associated with a series of pits with traces of hypothetical posts inside. There was also a number of other post constructions in the form of granaries and drying rooms, which are identified with double, triple or quadruple layouts of post holes.

Other fields of production

Apart from the above mentioned activities, there were other household occupations, which are not confirmed by material sources, but which must have been performed. There are no spindle whorls, which would indicate spinning, and consequently producing wool. However, breeding sheep has been proved. The same problem refers to weaving, which cannot be confirmed, as there is a lack of weaving weights from workshops, although they must have been used at the settlements at Zgórze.

3.4.3.8. Chronological analysis of the Lusatian culture settlement *(Błażej Muzolf)*

It is not an exaggeration to say that a considerable number of vessel forms and their decoration from the period of the Urn Field culture (Lusatian culture) on Polish lands is under the influence of the Trans-Carpathian zone. It may also be the result of the relocation of groups of new settlers. In many cases the influences were transformed by the local environment, but the southern links are still well discernible. It should, therefore, be clearly stated that most of them are not made according to the stylistics of an older local origin, in this case – the Trzciniec culture. That is why we would like to present some of the elements from the territory of Central Poland, which were also recorded at Zgórze, and which are of southern origin. First of all, it is the method of decorating vessels with diagonal facets and grooves of decorative groups I and II. These are predominant decorative motifs in our material, which give vessels special stylistic character and therefore they will be dealt with more closely. The article by M.S Przybyła (2005b) is crucial in this matter. It refers to the area of the Carpathian Basin at the very beginning of the Urn Field cultural circle and in the period preceding it. On the basis of the findings of other researchers and other analogies, it is possible to work out the process of penetration of the previously described decorative motifs and vessel forms to Central Poland from at least two directions. The first one is from Silesia through the Moravian Gate and, so called Kraków sub-group, and the other one through the Beskidy passes and the Tarnobrzeg group/culture. At present, it seems that direction from SE, connected with the Beskidy passes was prevalent, as regards the material from Central Poland.

At the current stage of research into the decoration with facets, it should be assumed that they arrived north of the Carpathians and reached Central Poland with a small delay. Consequently they are dated to HaA1 (i.e. 2nd half of period III of the Bronze Age, more frequently found in HaA2 and HaB1 (IV Bronze Age). That is how the settlements at Zgórze have been also dated, which is proved by 14C dating (plate 64). We may assume that the original decoration stylistics of vessels from the area of Central Poland and the frequent occurrence of vases with a ruff is the result of a direct influence of a group of settlers from trans-Carpathian territories. This would be a reflection of on-going contacts with trans-Carpathian zone, initiated at the time of the Trzciniec culture (B. Muzolf, P. Muzolf 2010).

3.4.3.9. Summary *(Błażej Muzolf)*

We have distinguished four complexes of features, chronologically diversified on the excavated area. Their origins are dated to the end of the 2nd half of period III of the Bronze Age (HaA1) and period IV of the Bronze Age (HaA2–HaB1). The complexes form two extensive and permanent settlements : C1 and C2, as well as two smaller, temporary ones: C3 and C4.

The presented settlements provide an example that communities of the Lusatian culture built their houses as part of a planned building development. Settlement plans are diversified, usually oval in shape with the centrally located square. Analogous planning was found at other Lusatian culture settlements from the period HaC and D at Grabek, site 12, community Szczerców (B. Muzolf, 2002). Another example of this type is the settlement at Polwica (J. Baron, 2004) or Smólsk, site 2/10, community of Włocławek (B. Muzolf, P. Kittel, P. Muzolf, 2012). As regards more recent works, we should enumerate the study of the settlement at Jarosław, site 158 (S. Czopek, 2014) and the settlement at Targowisko, site 10–12 (J. Górski, 2014). Analogous methods have also been used to analyse spatial development of the Neolithic settlement of the Funnel Beaker culture at Wilkostów, site 23/24 (S. Rzepecki, 2014).

A crucial problem for the site at Zgórze is the confirmed occurrence of several zones of feature clusters, which are identified as four phases of the inhabitation of the area by groups of farmers of the Lusatian culture communities, which formed not one settlement (several hundred ares big), but a few separate ones. The successive formation of four settlements of different size and plan of building development indicates that it was an area conducive to settling by the communities of the Lusatian culture, inhabiting this region. The occurrence of successive settlement phases in almost the same site also means that this could have been one and the same local group of the Lusatian culture settlers (although not necessarily), which occupied the area on a rota basis.

4. Traces of the early-medieval settlement *(Błażej Muzolf)*

The early medieval material on the site (cluster D) is represented by only two fragments of a vessel with, so called, cylindrical mouth (fig. 135: 1, 2). The obtained fragments can be dated to the period of 10th/11th – 12th century.

5. Modern settlement *(Błażej Muzolf)*

The material and modern features form clusters E1 and E2 and they are connected with two homesteads functioning on the area. The neighbourhood of the dwelling and farmstead features is intersected by various dump features, holes after storing harvests in the storage clamps, burials of dead animals and digs after excavating sand.

5.1. The analysis of ceramic material

Due to a large number of ceramic material (over 6000 fragments) a method was applied for their analysis, which had previously been created for other assemblages of this type. After some modification we have accepted the division suggested by L. Kajzer (1990, p.11) and used for the study of the material from the manor house at Bąkowa Góra (M. Głosek, 1998, p.36). Several technological vessel groups have been distinguished :

A – fired in oxidising atmosphere, made of ferruginous clays, strongly thrown
B – fired in oxidising atmosphere, made of ferruginous clays, thrown
C – fired in reducing atmosphere, made of ferruginous clays, thrown
C1 – fired in reducing atmosphere, made of clay washing, thrown
D – fired in oxidising atmosphere, made of kaolinite clays, thrown
E – fired in oxidising atmosphere, vessels glazed from the outside (a), inside (b), on both sides (c), with the division into types of clay : E1 – made of ferruginous clays, E2– made of kaolinite clays
F – fired in oxidising atmosphere, semi-maiolica vessels, with engobe, painted : a- glazed from the outside, b-glazed from the inside, c- glazed on both sides.
G – fired in oxidising atmosphere, thrown, painted brown and red : G1– made of ferruginous clays, G2– made of kaolinite clays
H – stoneware vessels
I – faience vessels (11) vitreous china vessels (12)

A characteristic feature of the assemblage is the fact that 58.4% of vessels were made of kaolinite clays. Vessels made of ferruginous clays, fired in reducing atmosphere, make up 32.7% of the assemblage, whereas the ones fired in oxidising atmosphere – only 8.9%. Rarely do we record vessels glazed on one or on both sides in the assemblage , as they make up only 3.25% of fragments (all technologies : glazed+ semi-maiolica and faience). In this group of objects, vessels made of kaolinite clay prevail. Stoneware vessels (H) make up c.a. 0.23% of the assemblage and they do not play a significant role in the household of the period.

The vessels which are mostly decorated are bowls and plates. Other vessels are weakly decorated or completely void of decoration. Painting brown and red strips, usually on vessels made of kaolinite clay has been recorded on 1.3% of fragments (136: 1, 2, 9, 21). Apart from painting, the vessels are also decorated with engraving, in the form of single grooves around the vessels made of kaolinite clay, as well as on grey clay vessels (fig. 136: 19, 20, 137: 1, 3, 4, 7, 8, 9, 138: 10, 13).

Several main types of vessels have been distinguished in the assemblage :

Pots – make up 88% of the assemblage, with handles – 92.1%. These are usually short and squat, wide-brimmed vessels, with the mouth strongly bent outwards, with no traces of a lid (fig. 136: 2, 19, 21; 137: 3, 4, 9, 10, 11; 138: 9, 10; 139: 6). On the site, this type of vessels was equipped with one wide tape-like handle. It is worth noticing that all vessels were thin-walled.

Jugs –make up 1.1% of fragments. They were made of kaolinite clays (fig.138: 2) and ferruginous clay washing, fired in reducing atmosphere (fig. 139: 3). One form similar to a pot may be treated as a jug, with a handle clearly pulled upwards (fig. 137: 11). The same refers to one fragment decorated on the outside with the semi-maiolica technique (fig. 138: 22).

Makutra / bowls – make up 2.3% of the assemblage. They were made of kaolinite clays (fig. 136: 5, 21; 137: 1; 139: 2, 138: 3). A common feature of such vessels is the way of decorating the mouth with wavy ribbons painted brown (red) (fig. 136: 21) or segmental strips, supplemented by additional patches, painted around the belly.

Feature 947 has yielded a fragmentarily preserved bowl of a different kind, fired in reducing atmosphere, painted inside, designed as crockery (fig. 136: 26).

Plates – make up 3.2% of fragments. This is crockery , painted and glazed, e.g. in the type of semi-maiolica, or in the faience-like technique . Among those we can distinguish forms with cross-like mouth (fig. 136: 15, 17; 138: 1, 5–7, 11, 12), as well as those with a hemispherical cup and no ruff, which may be included in the group of small, shallow bowls (fig.136: 4). What is characteristic, this type of plates and bowls usually has a bottom formed as a ring-like base, with two or three holes on the edge. Usually these forms are made of clay washing, ferruginous and kaolinite clays, and they are glazed inside (green or yellow-brown). Plates are also made with the technique of semi-maiolica, where a surface of a vessel has white engobe base, and then is painted with floral or geometrical motifs (fig.136: 15, 17; 138: 1, 11, 12, 21, 24, 25). Thus prepared surface was subsequently covered with transparent glazing and fired.

Vessels on a foot / frying pans – this group makes up only 0.6% of fragments. These are small vessels, with a low-positioned belly, equipped with a short mouth with no rim (fig.137: 2; 138: 18, 19; 139: 5). All of them must have had a cornet-like handle (fig. 136: 15; 137: 2; 138: 18). The inner glazing is very rarely found among the obtained fragments and it is usually green in colour. This type of vessels was made of ferruginous clays, fired in reducing atmosphere. They were also made of kaolinite clays.

Lids –make up 0.8% of fragments of the assemblage. They were made of ferruginous clays, including, so called, grey-clayed vessels and kaolinite clays. Three very similar specimens made with this technology, fired in reducing atmosphere, are characterised by a flat, conical bell , a small button-like handle (fig. 126: 22–24) and a slightly bent edge (fig.138: 15). It is possible that a fragment of a flat object with an unattached handle (probably in its central part) with stamp decoration on the surface and "coulter-like" decoration motif, was also used as a lid of a large vessel or barrel. It was made of ferruginous clays and fired to reach red colour (fig. 139: 4).

Vitreous chinaware /faience. In many features and the cultural layer we found vessel fragments made of vitreous chinaware and faience. Feature 1153 (are H95) has yielded fragments of a flat plate with a company stamp : A. FREUDENREICH *1842. In other features vitreous china objects were found with the factory stamp from Włocławek.

Some fragments considered as "faience" are pieces of small bowls-plates, usually white. There are also bowls/plates painted in colourful floral patterns. Usually, they are made of kaolinite clays and glazed on the inner side.

Stoneware. There are only very few fragments of such objects with brown colour of the external surface. They came from traditional vessels of mortar or barrel-like form.

The presented materials should be dated to the 19th and 20th cent. due to their advanced manufacturing, character and co-occurrence with faience vessels and vitreous chinaware.

5.2. Other finds

Vessel glass

Feature 1220 has yielded a neck of a hand-made flask, made of greenish glass, with numerous small air bubbles and a stamp (fig. 139: 1). Other finds include not very characteristic fragments of vessel glass, also from bottles of green colour. Another object is a juice-maker made of transparent glass (imitating crystal) , which is still in use in today's households.

Pipe

A layer from are H75 has yielded a shank of a smoking clay pipe made of clay (kaolinite ?) washing, fired in reducing atmosphere, dated to the turn of the 18th and 19th cent. (fig.140).

Metal objects

Copper coins unearthed in cluster E2 (fig.4) include a solidus of John II Casimir Vasa from 17th century, struck in a Lithuanian mint (fig. 141: 1), one groschen (in Polish – *grosz*) of the Duchy of Warsaw from 1811 (fig. 141: 2) and a ten groschen of the Congress Poland (The Kingdom of Poland) from 1840 (fig. 141: 3).

It is worth noticing hunting equipment unearthed in feature 881/J16. This is a set of metal objects and over a dozen sabots of paper cartridge. The first one is "tongs- handheld extruder" used for placing a percussion cap in a hunting cartridge case (fig. 142: 1, 2). One of the arms of the tongs bears number 16. As it turns out, it denotes the calibre of the cartridge and the gun (rifle), which is additionally confirmed by the marking on the base of the fitting of the sabot (fig. 142: 7).

Other components of the set include : a tool for loading gunpowder and percussion cap into a cartridge case to close it up (fig. 142: 3), a fragmentarily preserved tool to measure gunpowder, with the scale from 100 to 140 on a runner with curves (fig. 142: 4). Analogous "measure" is currently used by hunters, which is proved by two other contemporary objects (fig. 142: 5, 6). The whole set is supplemented by metal fittings of paper cartridge . (Łowiectwo 1989, p.467) with the percussion cap (fig. 142: 7). They have an inscription in the Cyrillic : СЕЛЛІЕ И БЕЛО 16. The character of the find is difficult to determine. It seems that the incident (hiding or throwing away weapon) could have been connected with a life-threatening situation (uprising from 1863, World War I and II). It is also possible, however, that the hunting equipment was hidden by an ordinary poacher.

The only decorated object in the assemblage is a copper plate, probably part of a fitting (fig. 143).

A different type of find is, so called "flint"(for a flintlock mechanism) (fig. 144) probably from the 19th cent., although they were also in use earlier.

Other military objects have also been found. They include cartridge case from the Polish factory of Norblin, most certainly from 1930, coming from a bullet used in Mauser type of guns. Moreover, a "middle-sized" button from an army jacket has been found. It was galvanized, introduced to the army outfit in the early 1930–s of the 20th century. Both finds can be theoretically linked with the fights from September 1939, which can also be proved by the cast-iron fragments of artillery missiles and the unearthed traces of bomb craters.

5.3. Summary of modern settlement

The obtained modern material mainly comes from the clusters in layers and in-ground features connected with two modern homesteads. One of them –from cluster E1 was still destroyed during the excavations, and the other one E2 was only unearthed during current works (fig.6).

The obtained artefacts should definitely be dated to the 19th and 20th cent. Thus, it can be supposed that the "explored" homesteads were founded on the area no earlier than in the 19th cent. It is possible that the homestead from cluster E2 could have been set up at the turn of the 18th and 19th cent. or at the beginning of the 19th cent.

ANEKSY

APPENDICES

Krzysztof Stefaniak[1], *Teresa Piskorska*[2]; *Paweł Socha*[3]

Zakład Paleozoologii; Instytut Biologii Środowiskowej
Wydział Nauk Biologicznych; Uniwersytet Wrocławski
ul. Sienkiewicza 21; 50–335 Wrocław

SZCZĄTKI KOSTNE ZWIERZĄT ZE STANOWISKA 1, 2 W ZGÓRZU, GM, STRZELCE, WOJ. ŁÓDZKIE

Wstęp

Opisany w pracy zbiór szczątków zwierzęcych pochodzi ze stanowiska Zgórze 1/2, gmina Strzelce, z sezonów badawczych 2005 i 2006.

Badane szczątki zostały wydobyte głównie z obiektów, znajdujących się w obrębie osady kultury łużyckiej. Wiek jednego obiektu (J/62/ob. 962) został określony jako należący do kręgu kultury pucharów lejkowatych. Kontekst chronologiczny dla czterech obiektów (G27/ob. 291; I28/ob. 1028; J21/ob. 996; J62/ob. 958) nie był poznany.

Przeprowadzona analiza obejmowała określenie przynależności gatunkowej i anatomicznej szczątków zwierzęcych. Dokonano tego na podstawie charakterystycznych cech budowy kości i zębów. Ocena stopnia skostnienia nasad kości długich z ich trzonami, lub wyrżnięcia i starcia zębów, pozwoliła również na oszacowanie wiek zwierząt (A. Lasota-Moskalewska 1997). W przypadku braku możliwości oznaczenia przynależności gatunkowej szczątków kostnych małych przeżuwaczy opisywano je wspólnie jako owca/koza.

W celu określenia morfologii badanych szczątków kostnych przeprowadzono analizę osteometryczną w oparciu o metodykę zaproponowaną przez A. von den Driesch (1976). Do wyznaczenia wysokości w kłębie wykorzystano powszechnie przyjęte współczynniki dla poszczególnych gatunków i typów kości (A. Lasota-Moskalewska 1997).

Wyniki

Do analizy dostarczono 408 szczątków kostnych. Ich stan zachowania był różny. Zdecydowana większość (ponad 70%) nosiła ślady opalenia. Przeważały kości bardzo silnie przepalone, co uniemożliwiło ich identyfikację taksonomiczną. Odsetek szczątków, których stan zachowania pozwalał na określenie ich przynależności gatunkowej, wynosił zaledwie 22,69% całego zbioru. W większości były to zęby lub fragmenty żuchw i szczęk. Tylko na dwóch kościach długich stwierdzono ślady cięcia wskazujące na ich pokonsumpcyjny charakter.

Wśród szczątków oznaczalnych największy udział (13,36%) miały te należące do bydła (*Bos taurus Linnaeus*, 1758), były to głównie zęby. Szkielet postkranialny reprezentowały: fragment nasady bliższej lewej kości śródręcza dorosłego osobnika i paliczek III. Na podstawie stopnia starcia koron zębów udało się określić wiek co najmniej czterech osobników. Jeden z nich był bardzo młody (poniżej 16 miesięcy), kolejny był w wieku wymiany uzębienia – 2,5 – 3,5 lat, trzeci 3,5 – 5 lat, a pojedynczy ząb M3 należał do osobnika w wieku 7 – 10 lat. Na tej podstawie wnioskować, że do uboju preferowano osobniki młode oraz w okresie wymiany uzębienia między 2 a 4 rokiem życia co jest zgodne z obserwacjami z innych stanowisk archeologicznych z obszaru Polski (D. Makowiecki 2001). Brak całych kości szkieletu postkranialnego uniemożliwił określenie typu morfologicznego bydła.

[1] krzysztof.stefaniak@uwr.edu.pl
[2] teresa.piskorska@uni.wroc.pl
[3] pawel.socha@uwr.edu.pl

Drugą pod względem liczebności grupą były szczątki należące do małych przeżuwaczy- owcy lub kozy (*Ovis/Capra* – 3,96% wszystkich szczątków) i owcy (*Ovis aries Lnnaeus*, 1758)- prawie 1% wszystkich znalezionych kości. Ssaki te były reprezentowane tylko przez zęby, brak pozostałych elementów szkieletu wynika z jego niższego potencjału fosylizacyjnego. Podczas gdy uzębienie dość dobrze zachowuje się nawet po poddaniu go działaniu wysokich temperatur.

Szczątki świni domowej (*Sus scrofa f. domestica Linnaeus*, 1758) stanowiły 2,46% całości analizowanego zbioru. Oprócz zębów w materiale obecne były także fragmenty pierwszego kręgu szyjnego, łopatki i paliczka II młodego osobnika. Większość zębów należała do zwierząt młodych, poniżej 1 roku. Tylko jeden ząb M3 był silnie starty i pochodził od starego osobnika.

Zasługujący na uwagę był dość wysoki udział szczątków konia (*Equus caballus Linnaeus*, 1758), wyniósł on 1,48% z całości analizowanego materiału. W grupie tej znaleziono fragment kości śródręcza ze śladami cięcia i filetowania, co może wskazywać na pokonsumpcyjny charakter szczątków. Jest to zgodne z obserwacjami badaczy (A. Lasota-Moskalewska 1997), którzy podają że na ziemiach polskich na konie polowano do okresu neolitu. Na podstawie starcia zębów można stwierdzić, że w materiale przeważały szczątki osobników dorosłych, ale nie starych. Tylko jeden z koni, pochodzących ze stanowiska był młody (2 do 2,5 lat).

W obiekcie (ob. 962) kultury pucharów lejkowatych znaleziono jedynie pojedyncze szczątki nieoznaczonych ssaków.

W obiekcie, którego chronologia nie była poznana, znaleziono fragmenty poroża jelenia szlachetnego (*Cervus elaphus Linnaeus*, 1758) oraz dwa dolne trzonowce bydła w wieku 3,5–5 lat.

Wnioski

Nieliczny materiał osteologiczny znaleziony podczas prac wykopaliskowych na stanowisku Zgórze 1 i 2 był w większości bardzo źle zachowany, co nie pozwoliło na określenie jego przynależności gatunkowej. Było to spowodowane tym, że wiele ze szczątków kostnych zostało poddane działaniu bardzo wysokiej temperatury. W oznaczonym materiale dominowało bydło, którego wiek uboju mieścił się w dwóch grupach: poniżej 16 miesięcy i w przedziale 2 – 4 lat. Pozostałe gatunki zwierząt reprezentowane były przez małe przeżuwacze (owcę i owcę lub kozę), świnię i konia – jego pojedyncze szczątki nosiły ślady fragmentacji wskazujące na to, że dany osobnik mógł być przeznaczony do konsumpcji. Może to sugerować, że było to zwierzę dziko żyjące. Na stosowanie łowiectwa jako dodatkowego źródła pożywienia, wskazują także znalezione w jednym z obiektów szczątki jelenia szlachetnego.

Mimo niewielkiej ilości znalezionych szczątków i ich znacznej fragmentacji, co utrudniło interpretację wyników, można stwierdzić, że ludność zamieszkująca osadę z epoki brązu w Zgórzu, wykorzystywała przy produkcji żywności, głównie zwierzęta udomowione. Na stosunkowo wysoki poziom hodowli wskazywać może zróżnicowanie gatunkowe hodowanych zwierząt oraz wiek ich boju (głównie osobniki młode i w okresie wymiany uzębienia). Uzupełnieniem gospodarki było także łowiectwo (szczątki jelenia, czy też konia).

Podane informacje, chociaż wyrywkowe powinny uzupełnić nasz stan wiedzy o osadnictwie epoki brązu na ziemiach polskich.

LITERATURA

Driesch A, von den, 1976, A guide to the measurement of animal bones from archaelogical sites. Peabody Museum Bulletin, 1.
Lasota-Moskalewska A. 1997, Podstawy archeozoologii. Szczątki ssaków. Warszawa.
Makowiecki D. 2001, Hodowla oraz użytkowanie zwierząt na Ostrowie Lednickim w średniowieczu. Biblioteka Studiów Lednickich. Poznań.

Inwentarz szczątków kostnych:

1. ar F1 ob. 65; kultura łużycka; Mammalia indet. ssaki nieoznaczone dwa fragmenty kości długich.
2. ar F1 ob. 65; kultura łużycka; Mammalia indet. ssaki nieoznaczone fragment kości długiej.
3. ar F/41 ob. 80; kultura łużycka; Mammalia indet. ssaki nieoznaczone; 38 fragmentów kości długich (przepalone).
4. ar F/63 ob. 49; kultura łużycka; Mammalia indet. ssaki nieoznaczone; 2 fragment kości długich; Equus caballus – koń prawy P3 L-29, 54; W-28, 23

5. ar F/73 ob. 21; kultura łużycka; Mammalia indet. ssaki nieoznaczone; 2 fragmenty kości długich.
6. ar F/64 ob. 118; kultura łużycka; Sus scrofa f. domestica-świnia/świnia fragment siekacza.
7. ar F/74 ob. 119; kultura łużycka; Mammalia indet. ssaki nieoznaczone; 5 fragmentów kości długich; Ovis aries – owca lewy M3 L 22, 68; W 8.77.
8. ar F/61 ob. 234; kultura łużycka; Mammalia indet. ssaki nieoznaczone; jeden fragment kości długiej.
9. ar F/71 ob. 197; kultura łużycka; Mammalia indet. ssaki nieoznaczone; jeden fragment kości długiej.
10. ar F/71 ob. 319; kultura łużycka; Mammalia indet. ssaki nieoznaczone; 3 fragmenty kości długich.
11. ar F/71 ob. 320; kultura łużycka; Mammalia indet. ssaki nieoznaczone; 6 fragmentów kości długich; Ovis/Capra- owca/koza; 4 fragmenty dolnego trzonowca.
12. ar F/71 ob. 321; kultura łużycka; Mammalia indet. ssaki nieoznaczone; 15 fragmentów kości długich.
13. ar F/71 ob. 322; kultura łużycka; Mammalia indet. ssaki nieoznaczone; 33 fragmenty kości długich; Equus caballus- koń prawy M3 L-28, 67 W-13, 05; Sus scrofa f. domestica – świnia fragment prawego górnego siekacza; fragment górnego zęba przedtrzonowego; Bos taurus – bydło prawy M3 L-24, 98 W-22, 21; Ovis/Capra-owca/koza dwa fragmenty górnego trzonowca.
14. ar F/71 ob. 323; kultura łużycka; Mammalia indet. ssaki nieoznaczone; 11 fragmentów kości długich.
15. ar F/71 ob. 324; kultura łużycka; Mammalia indet. ssaki nieoznaczone; 13 fragmentów kości długich; Sus scrofa f. domestica- świnia fragment dźwigacza (atlas) fragment łopatki (scapula), fragment paliczka drugiego bocznego młodego osobnika (poniżej jednego roku); lewy M1 (silnie starty) L-16, 91 W-15, 5; Ovis aries- owca prawy M3 L-21, 04 W-7, 85 lewy M3 L-16, 37 W-12, 16.
16. ar F/81 ob. 389; kultura łużycka; Mammalia indet. ssaki nieoznaczone; 5 fragmentów kości długich i czaszek.
17. ar F/62 ob. 228; kultura łużycka; Mammalia indet. ssaki nieoznaczone; jeden fragment kości długiej.
18. ar F/72 ob. 371; kultura łużycka; Mammalia indet. ssaki nieoznaczone; 23 fragmenty kości długich; Bos taurus – bydło paliczek trzeci Ld 54, 04; DLS 65, 92; MBS 22, 90; Ovis/Capra -owca/koza fragment zawiązka górnego trzonowca.
19. ar F/84 ob. 300; kultura łużycka; Mammalia indet. ssaki nieoznaczone; 18 fragmentów kości długich; Equus caballus – koń fragment nasady bliższej lewej kości śródręcza Dp 37, 62 Bp 42, 9 (ślady cięcia).
20. ar F/84 ob. 447; kultura łużycka; Ovis/Capra- owca/koza 3 fragment lewej żuchwy z zębami P4–M1; P2–P3 L-22, 33 P4 L-8, 72 W-6, 03; M1 L-12, 29 (opalone).
21. ar E/39 ob. 285; kultura łużycka; Mammalia indet. ssaki nieoznaczone; 5 fragmentów kości długich (przepalone); Artiodactyla indet fragment nasady bliższej prawej kości śródręcza.
22. ar E/39 ob. 291; kultura łużycka; Mammalia indet. ssaki nieoznaczone; 41 fragmentów kości długich (przepalone).
23. ar E/39 ob. 292; kultura łużycka; Mammalia indet. ssaki nieoznaczone; 18 fragmentów kości długich; Carnivora indet- drapieżne nieoznaczone fragment kręgu ogonowego (przepalony).
24. ar G/27 ob. 291; kultura ?; Mammalia indet. ssaki nieoznaczone; 4 fragmenty kości długich; Cervus elaphus- jeleń szlachetny 12 fragmentów odgałęzienia poroża; Bos taurus- bydło fragment dolnego trzonowca; prawyM1 (3, 5–5 lat) L-32, 90 W-14, 7; prawy M2(3, 5–5 lat) L-36, 32 W-20,0
25. ar G/29 ob. 597; kultura łużycka; Mammalia indet. ssaki nieoznaczone; 6 fragmentów kości długich ; Sus scrofa f. domestica-świnia, fragment lewego M2 W-20,89; lewy M3 L 40,24 W 24,19 (silnie starte); Ovis/Capra- owca/koza 3 fragmenty zawiązka dolnego trzonowca.
26. ar G/48 ob. 648; kultura łużycka; Bos taurus- bydło 10 fragmentów lewego dolnego trzonowca; lewe M3 (7–10 lat) L 33,27 W 13,71.
27. ar G/48 ob. 628; kultura łużycka; Bos taurus- bydło 6 fragmentów dolnego trzonowca (2,5–3,5 lat).
28. ar G/48 ob. 642; kultura łużycka; Bos taurus- bydło 11 fragmentów zawiązka dolnego zęba trzonowego.
29. ar G/49 ob. 629/1; kultura łużycka; Ovis aries- owca, fragment lewego dolnego zęba trzonowego.
30. ar G/50 ob. 603/2; kultura łużycka; Mammalia indet. ssaki nieoznaczone; 33 fragmenty kości długich.
31. ar G/50 ob. 605/1; kultura łużycka; Mammalia indet. ssaki nieoznaczone; fragment kości długiej (przepalony).
32. ar G/47 ob. 572; kultura łużycka; Mammalia indet. ssaki nieoznaczone; 8 fragmentów kości długich.
33. ar H/61 ob. 698; kultura łużycka; Sus scrofa f. domestica-świnia/świnia fragment zawiązka lewego P4 (poniżej jednego roku); Bos taurus- bydło 20 fragmentów prawej żuchwy z zębami P4–M3(3,5–5 lat); P4 L-20,12 W-12,58; M1 W-13,44; M2 L- 27,71 W-15,2; M3 L-34,55 W-14,58.
34. ar I/28 ob. 1028; kultura ?; Mammalia indet. ssaki nieoznaczone; jeden fragment kości długiej (przepalony).
35. ar J/30 ob. 1003; kultura łużycka; Bos taurus- bydło 16 fragmentów dolnego trzonowca (poniżej 15 mies.).
36. ar J/1 ob. 1177; kultura łużycka; Bos taurus- bydło 4 fragmenty zawiązka dolnego trzonowca.
37. ar J/16 ob. 312; kultura łużycka; Equus caballus- koń 48 fragmentów dolnego zęba trzonowego (tuż po zmianie uzębienia 2–2,5 roku).
38. ar J/21 ob. 993; kultura łużycka; Mammalia indet. ssaki nieoznaczone; 6 fragmentów kości długich (przepalone).
39. ar J/21 ob. 996; kultura ?; Mammalia indet. ssaki nieoznaczone; 2 fragmenty kości długich (przepalone).
40. ar J/62 ob. 958; kultura łużycka; Mammalia indet. ssaki nieoznaczone; 2 fragmenty kości długich (przepalone).
41. ar J/62 ob. 962; kultura pucharów lejkowatych; Mammalia indet. ssaki nieoznaczone; 4 fragmenty kości długich (przepalone).
42. ar G/57 ob. 1062; kultura łużycka; Bos taurus- bydło 3 fragmenty dolnego trzonowca.
43. ar G/58 ob. 1063; kultura łużycka; Mammalia indet. ssaki nieoznaczone; 10 fragmentów kości długich; Ovis/Capra- owca/koza fragment górnego trzonowca.
44. ar G/58 ob. 1067/2; kultura łużycka; Mammalia indet. ssaki nieoznaczone; jeden fragment kości długiej; Capra/Ovis- owca/koza 9 fragmentów siekaczy.
45. ar G/58 ob. 1073; kultura łużycka; Bos taurus- bydło 18 fragmentów lewej kości śródręcza Bp-53,86 Dp- ca 32.

46. ar G/58 ob. 1072; kultura łużycka; Mammalia indet. ssaki nieoznaczone; jeden fragment kości długiej.
47. ar H/71 ob. 1537; kultura łużycka; Equus caballus – koń prawy P3 lub P4 Lca-24,29 Wca-26; fragment prawego M3 L-24,85.
48. ar H/87 ob. 887; kultura łużycka; Mammalia indet. ssaki nieoznaczone; trzy fragmenty kości długich (przepalone).
49. ar G/89 ob. 1378; kultura łużycka; Bos taurus – bydło prawy M3 L-22,75 W-25,2.

Łukasz Antosik

Instytut Archeologii i Etnologii PAN
90–364 Łódź, ul. Tylna 1
l.antos@wp.pl

ANALIZA ZDOBNICTWA ODCISKÓW SZNURA NA FRAGMENTACH NACZYŃ CERAMICZNYCH ZE STANOWISKA 1, 2 W ZGÓRZU, GM. STRZELCE, WOJ. ŁÓDZKIE. ASPEKT TECHNICZNY

Badaniom poddano 9 fragmentów naczyń ceramicznych, na których zaobserwowano zdobienia wykonane za pomocą odcisków sznurków, należących do zespołu grupy Linin kultury niemeńskiej i kultury ceramiki sznurowej z późnego neolitu.

Materiał, który użyto do dekoracji jest znany w Europie co najmniej od mezolitu, a do jego produkcji nie potrzebowano wysoko specjalistycznych narzędzi (M. Michałowska 2006, s. 380).

T. J. Chmielewski (2009, s. 73) zaobserwował, że włókna skręcone na udzie lub między dłońmi, posiadają skręt lewy (S), zauważył przy tym, że surowiec roślinny (len) po zwilżeniu skręca się samoistnie w lewo (S), natomiast włókna pozyskane z konopi i pokrzywy, skręcają się w prawo (Z). Takich zależności skręcania się nie posiada wełna. Według cytowanego autora istnieje mała szansa, aby właściwości własne surowców motywowały wytwórców do produkcji wyrobów w takiej, a nie innej technice (T. J. Chmielewski 2009, s. 73). Schemat skrętu prawego (Z) i lewego (S) przedstawiają ryciny 1 i 2.

Na podstawie odnotowanych na ceramice odciśniętych śladów sznurków, nie jesteśmy w stanie stwierdzić z jakiego surowca zostały wykonane. Poczynione pod mikroskopem obserwacje zezwalają na ustalenia jedynie takich parametrów technicznych, jak skręt oraz domniemana grubość wykorzystanych materiałów do wykonania odcisków.

Szerokość powstałych podczas zdobienia bruzd umożliwia określenie grubości użytych wyrobów. W przypadku omawianego zbioru parametry te wahają się od ok. 0,8 mm do ok. 1,5 mm. W większości stwierdzono również, że sznurki skręcone są z dwóch cieńszych nitek. Niestety, niemożliwe jest określenie jaki skręt posiadają owe nitki (patrz tabela 1).

Elementy zdobnicze pozwalają mimo wszystko usystematyzować pewne cechy zachowanych śladów. Widoczne odciski sznurków są wykonane w skręcie prawym (Z). Na podstawie doświadczeń przeprowadzonych przez B. Dumpe (2003, s. 110), możemy stwierdzić, ze ślady takie są charakterystyczne dla wyrobów skręconych w lewo (S). Omawiane motywy dekoracyjne mogły być wykonywane przy pomocy prostego patyczka[4] na który nawijano sznurek. Od inwencji wytwórcy zależała gęstość wykonanych dekoracji a proces zdobienia obrazują zdjęcia pochodzące z publikacji B. Dumpe (patrz ryc. 3, 4).

Dokumentowane ślady nie są wystarczającym nośnikiem informacji. Opierając się jednak na wynikach T. J. Chmielewskiego (2009, s. 248), możemy domniemywać, że ludności kultury ceramiki sznurowej wykonywała sznurki z wełny. To właśnie ludność tejże kultury archeologicznej przyczyniła się w dużym stopniu do rozpowszechnienia w tkactwie surowca zwierzęcego. Wydaje się jednak, że wytwórcy najprawdopodobniej nie przykładali dużej wagi do surowca, z jakiego był wykonany omawiany produkt.

Włókiennictwo pradziejowe wymaga w dalszym ciągu szczegółowych badań i analiz. Dotyczy to zwłaszcza kultury ceramiki sznurowej, gdyż jej inwentarz ruchomy charakteryzuje się skromnymi ilościami znalezisk związanych z wytwórczością tkacką i około tkacką.

[4] najprawdopodobniej był on drewniany, bądź kościany

Tabela 1. Zestawienie analizowanych fragmentów ceramicznych.

Miejsce znalezienia	Skręt odcisku sznurka	Skręt sznurka	Ilość nitek	Grubość sznurka (w mm)	Grubość nitek (w mm)	Ilość analizowanych fragmentów ceramicznych	Uwagi
warstwa	Z	S	2	ok. 1,2	ok. 0,6	1	
warstwa	Z	S	2	ok.1,2	ok. 0,6	1	
warstwa	Z	S	2	ok. 1,0	ok. 0,5	1	
ob. 420	Z	S	2	ok. 0,9–1,0	ok. 0,5	1	
warstwa	Z	S	?	ok. 1,0	?	1	
warstwa	Z	S	2	ok. 1,5	ok. 0,7–0,8	1	
warstwa	Z	S	?	ok. 0,8–0,9	?	2	w obydwu przypadkach te same parametry sznura
warstwa	Z	S	2	ok. 1,4	ok. 0,7	1	

Ryc. 1. Schemat skrętu prawego.
Fig. 1. Scheme of right twist.

Ryc. 2. Schemat skrętu lewego
Fig. 2. Scheme of left twist.

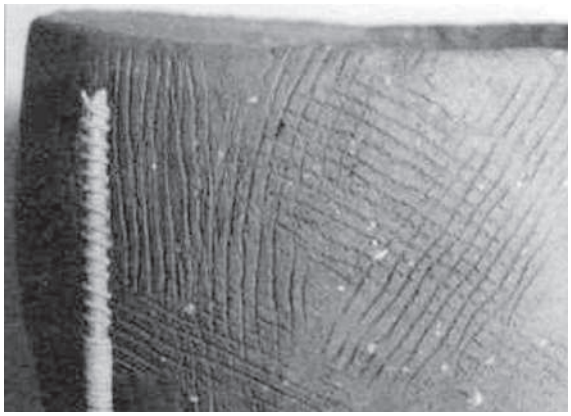

Ryc. 3. Przykładowe zdobienie powierzchni naczynia. Źródło: Dumpe B., Jauni atzinumi par neolīta klājošās auklas keramiku, Archeologija un etnografia, t. XXI, Rīga 2003, s. 111).
Fig. 3. Sample decoration of the vessel surface.

Ryc. 4. Przykładowe zdobienie powierzchni naczynia Źródło: Dumpe B., Jauni atzinumi par neolīta klājošās auklas keramiku, Archeologija un etnografia, t. XXI, Rīga 2003, s. 111).
Fig. 4. Sample decoration of the vessel surface.

LITERATURA

Chmielewski T. J., 2009, Po nitce do kłębka…O przędzalnictwie i tkactwie młodszej epoki kamienia w Europie środkowej, Warszawa.

Dumpe B., 2003, Jauni atzinumi par neolīta klājošās auklas keramiku, Archeologija un etnografia, t. XXI, Rīga,, s. 110–117.

Michałowska M., 2006, Leksykon włókiennictwa, Warszawa.

WYNIKI DATOWAŃ RADIOWĘGLOWYCH ZE STANOWISKA 1, 2 W ZGÓRZU, GM. STRZELCE, WOJ. ŁÓDZKIE.

Dla stanowiska w Zgórzu uzyskano pięć dat radiowęglowych dla pięciu obiektów z wyróżnionych osad. Dwie daty zostały wykonane z węgli drzewnych przez I. Borowca i P. Trzeciaka w Pracowni Radiochemicznej Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi (wykres 1 i 2). Natomiast trzy kolejne w Poznańskim Laboratorium Radiowęglowym metodą AMS, prof. T. Goslara z materiałów pozyskanych w wyniku płukania prób na makroszczątki. W przypadku obiektów nr 65 i 178 (Wykresy 3 i 4) jest to węgiel drzewny (odpowiednio sosna i dąb) a dla obiektu nr 300 kości zwierzęce (Wykres 5).

Wykres 1. Wynik dla obiektu 1042, nr próby: Lodz – 1490

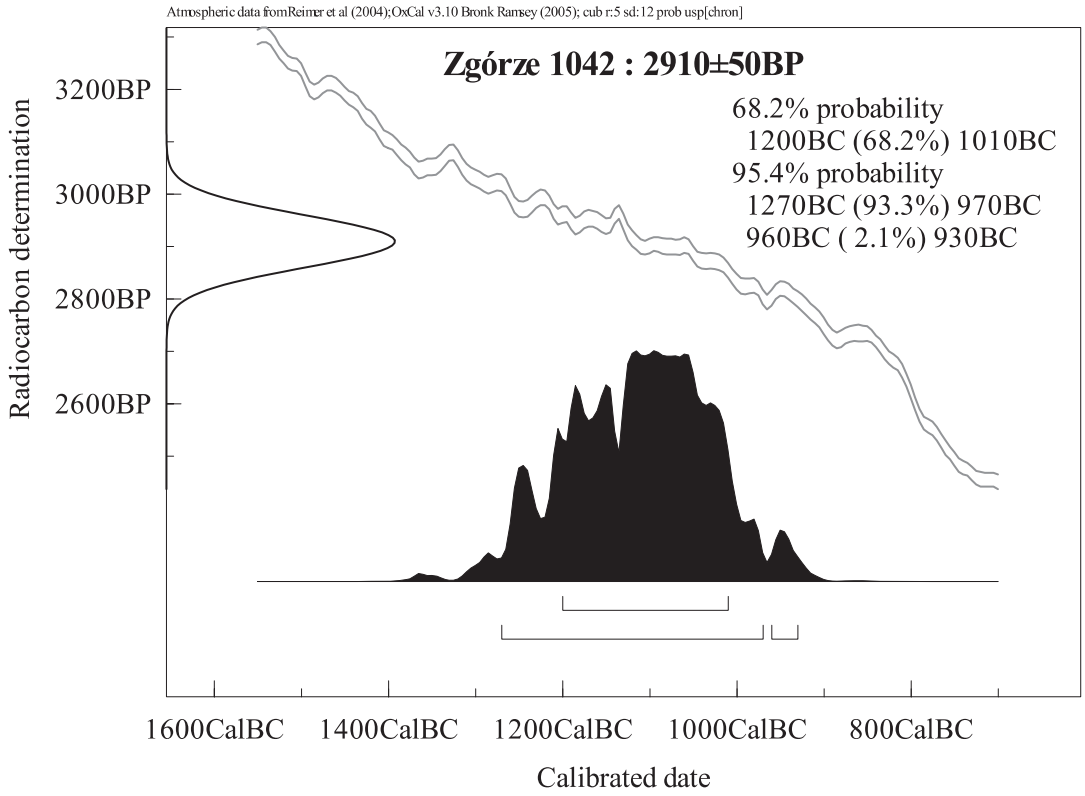

Wykres 2. Wynik dla obiektu 1067/1, nr próby: Lodz - 1491

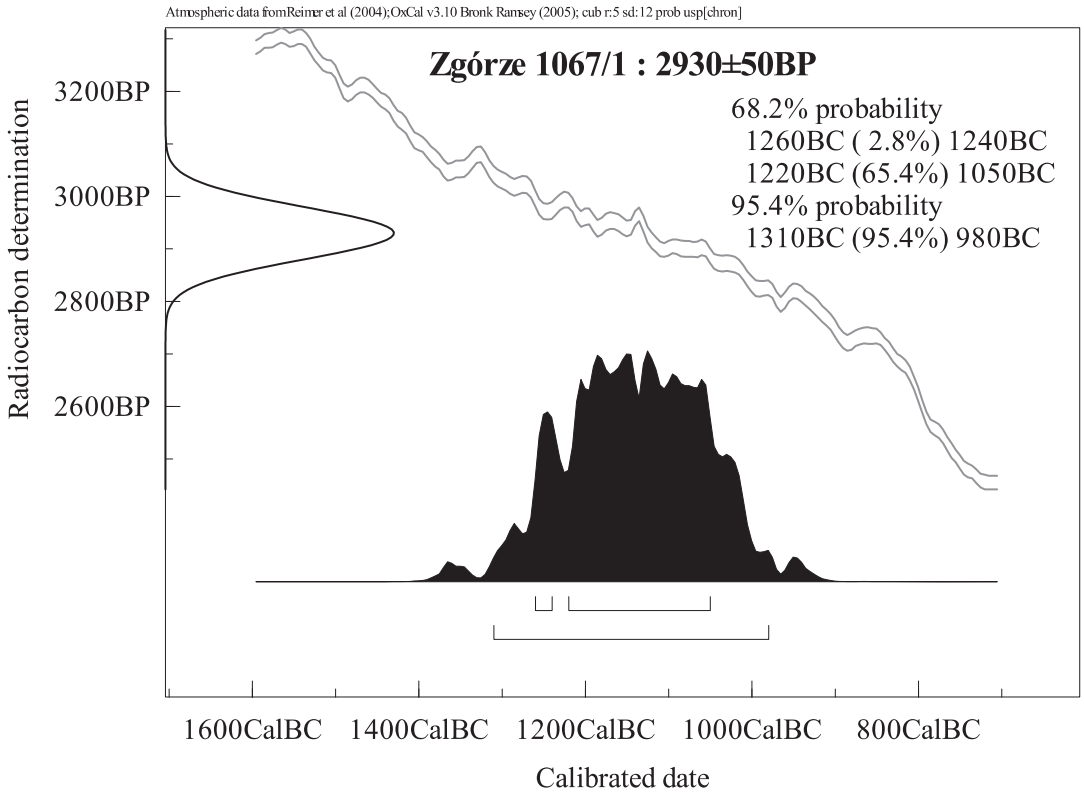

Wykres 3. Wynik dla obiektu nr 65, nr próby: Poz-71836.

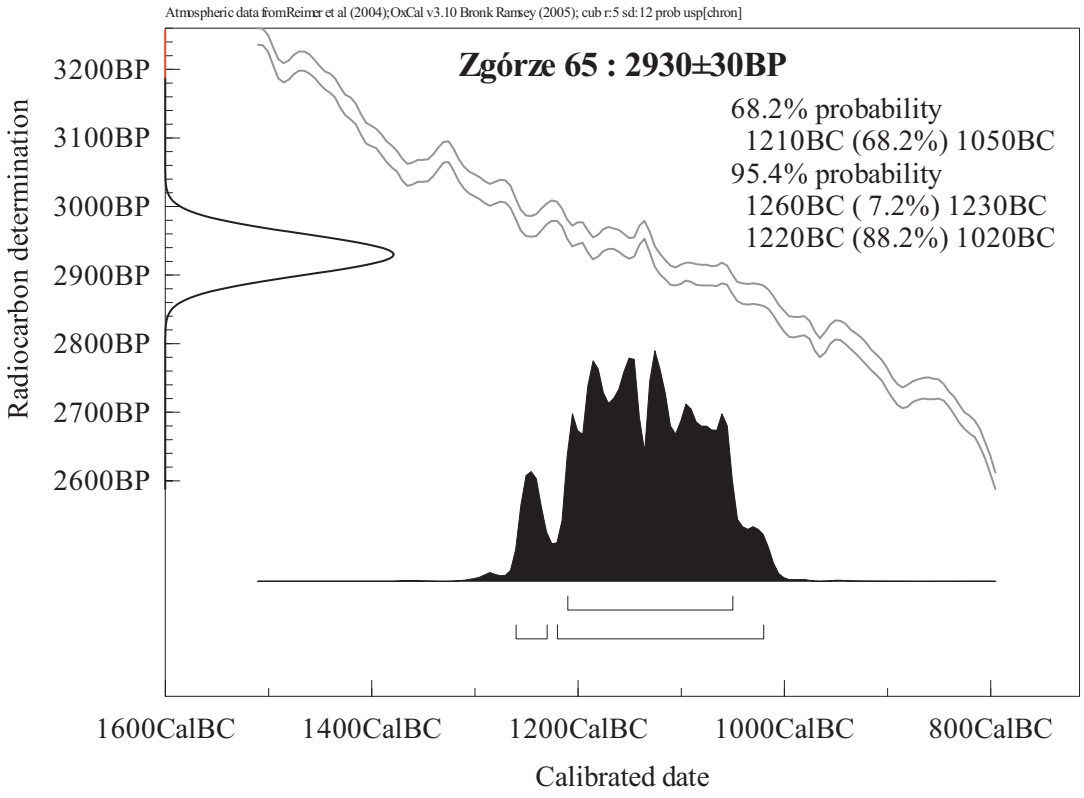

Wykres 4. Wynik dla obiektu nr 178, nr próby: Poz-71935.

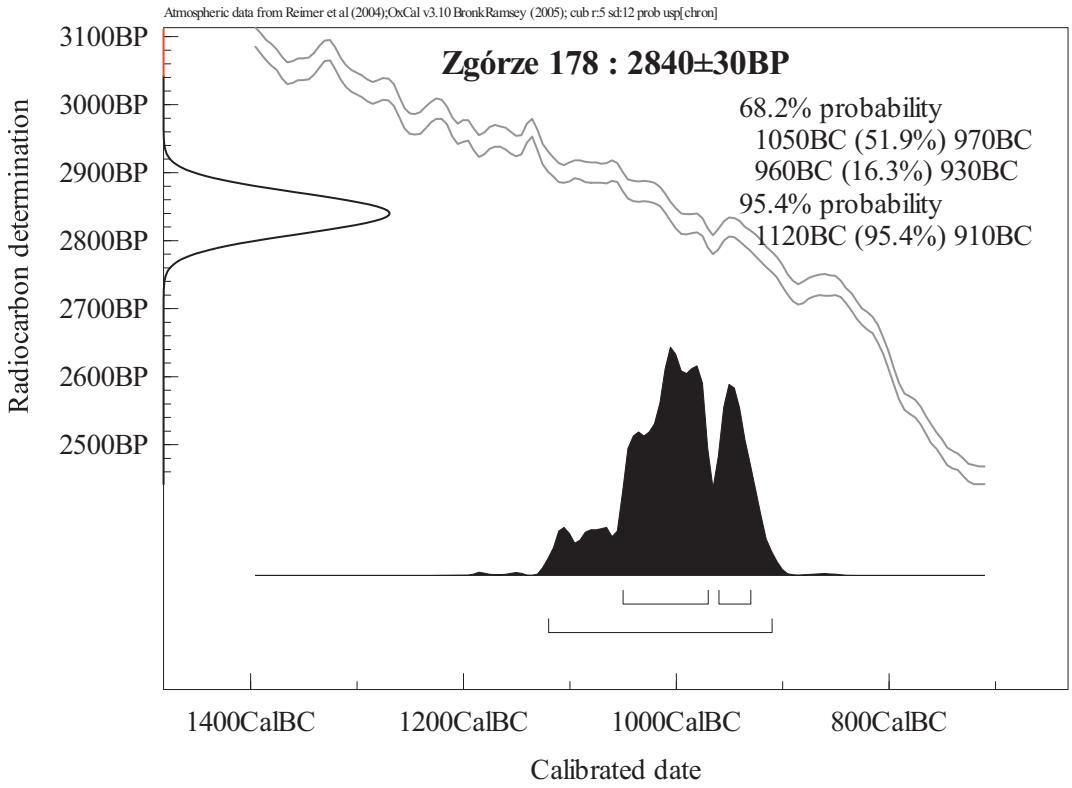

Wykres 5. Wynik dla obiektu nr 300, nr próby: Poz-70833.

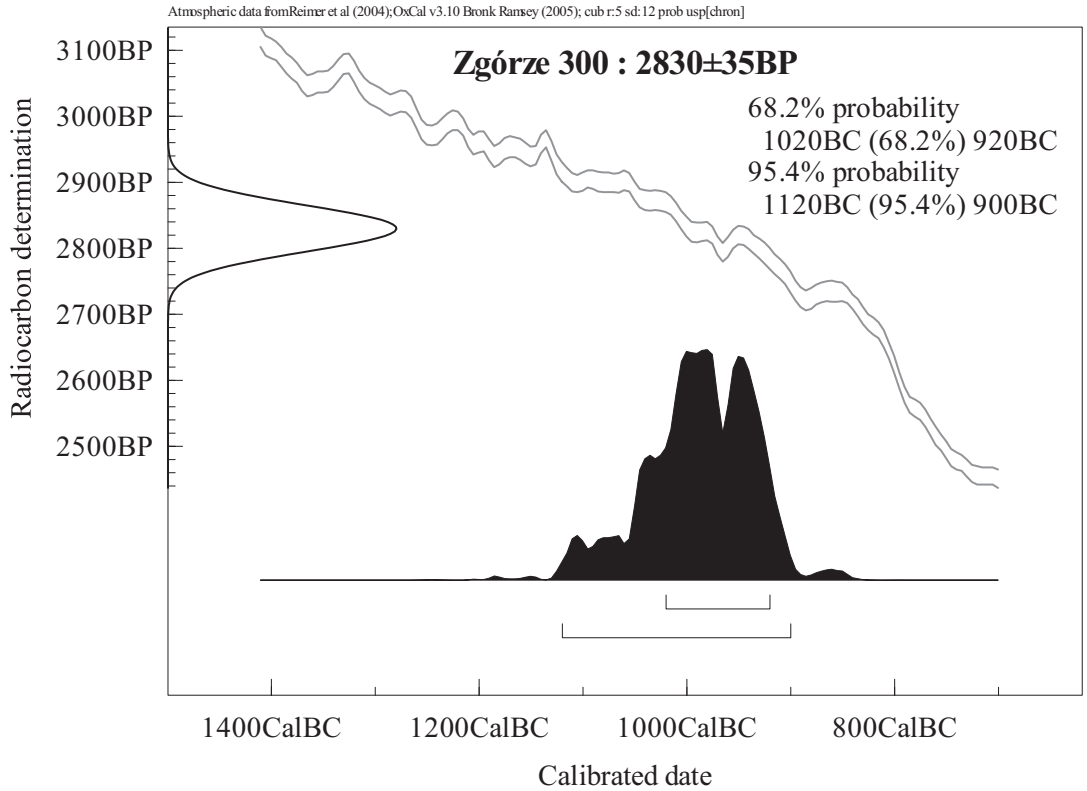

Katarzyna Cywa
Instytut Botaniki im. W. Szafera, PAN
ul. Lubicz 46, 31–512 Kraków

WYNIKI ANALIZY ANTRAKOLOGICZNEJ ZE STANOWISKA 1, 2 W ZGÓRZU, GM. STRZELCE, WOJ. ŁÓDZKIE

Do oznaczenia pobrano 11 próbek ze stanowiska Zgórze 1, 2. Każdą próbę przesiewano przez sito o średnicy oczek φ = 0,2 cm, pozyskując w ten sposób frakcję węgli możliwych do oznaczenia tj. o wymiarach większych niż 0,2 cm. Próby o niewielkiej objętości oznaczano w całości, a w przypadku pozostałych do analizy pobierano połowę, ćwiartkę lub jedną ósmą materiału.

Szczegółowe wyniki analizy antrakologicznej przedstawiono w tabeli 1. oraz na rycinie 1. Wartości liczby fragmentów podane w tabeli i na wykresach są odpowiednio przeliczone tak, aby odnosiły się do całej objętości próby.

Tabela 1. Wyniki analizy węgli drzewnych ze stanowisk Zgórze 1, 2.

nr roboczy botaniczny	nr obiektu	długość fragmentów w cm	takson	liczba fragmentów		
1	300	0,2–0,9	Quercus sp.	12		
			Pinus sylvestris L.	1		
			spieki	4		
			żużel	2		
			suma	19		
2	178	0,2–1,2	Quercus sp.	24	materiał bardzo zniszczony, zailony	
			Pinus sylvestris L.	3		
			spieki	9		
			żużel	3		
			liściaste nieoznaczone	7		
			suma	46		
3a	642	0,3–0,5	Quercus sp.	25	materiał bardzo zniszczony, zailony	
			Pinus sylvestris L.	7		
			żużel	6		
			suma	38		
3b	642	0,3–0,5	Quercus sp.	15	materiał bardzo zniszczony, zailony	
			Pinus sylvestris L.	9		
			żużel	3		
			suma	27		
4	322	0,2–1,2	Quercus sp.	4		
			żużel	5		
			suma	9		
5a	623	0,2–0,6	Quercus sp.	2		
			Pinus sylvestris L.	2		
			spieki	7		
			liściaste nieoznaczone	1		
			suma	12		
5b	623	0,2–0,5	Quercus sp.	4	materiał bardzo zniszczony, zailony	
			Pinus sylvestris L.	1		
			żużel	2		
			suma	7		

6	226	0,2–0,5	Quercus sp.	3		
			Pinus sylvestris L.	1		
			żużel	4		
			liściaste nieoznaczone	4		
			Fraxinus excelsior L.	1		
			suma	13		
7	57	0,2–1	Quercus sp.	24	materiał bardzo zniszczony, zailony, wysycony na czerwono	
			Pinus sylvestris L.	2		
			żużel	7		
			liściaste nieoznaczone	3		
			suma	36		
8	65	0,2–0,5	Quercus sp.	7		
			Pinus sylvestris L.	34		
			żużel	16		
			Betula sp.	1		
			kora	1		
			suma	59		
9	177	0,2–1,7	Quercus sp.	148	materiał bardzo zniszczony, zailony	
			Pinus sylvestris L.	32		
			żużel	148		
			suma	328		

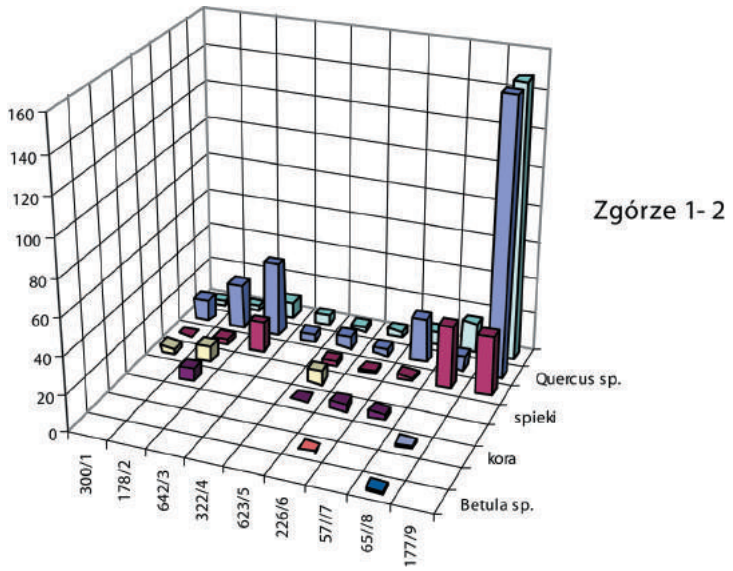

Ryc. 1. Graficzne przedstawienie wyników analizy antrakologicznej dla poszczególnych obiektów na stanowisku Zgórze 1, 2.
Fig. 1. Graphic presentation of the results of the anthracological analysis for particular features on the site at Zgórze 1, 2.

INTERPRETACJA WYNIKÓW – ZGÓRZE 1, 2:

Wśród węgli ze stanowiska Zgórze 1, 2 stwierdzono duży procent fragmentów silnie zniszczonych – spieczonych lub mocno wyprażonych, które nie nadawały się do analizy antrakologicznej w związku z zanikiem struktur anatomicznych. Oznaczono je w miarę możliwości jedynie jako liściaste nieoznaczone. Fragmenty nieoznaczalne różnicowano tylko na spieki i żużel. Ogólnie na stanowisku zidentyfikowano cztery taksony: *Betula sp.* (brzoza), *Fraxinus excelsior L.* (jesion wyniosły), *Pinus sylvestris L.* (sosna zwyczajna), *Quercus sp.* (dąb). Najliczniej, prawie we wszystkich próbach (oprócz próbki z obiektu 57) pojawiał się dąb, a tuż za nim sosna. W próbce z obiektu 57 dominowała sosna. Pozostałe taksony pojawiły się tylko jako pojedyncze fragmenty.

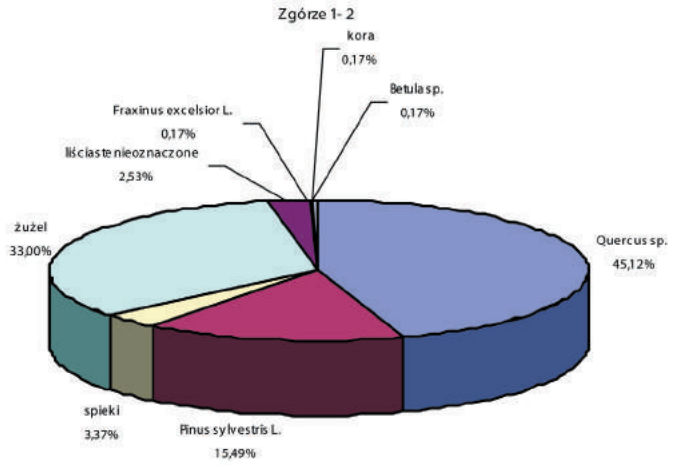

Ryc. 2. Procentowy rozkład liczby fragmentów poszczególnych taksonów na stanowisku Zgórze 1, 2.
Fig. 2. Percentage distribution of fragments of particular taxa on the site at Zgórze 1, 2.

Stosunki ilościowe taksonów notowanych na stanowisku przedstawiono na rycinie 2. Frekwencje taksonów na stanowisku przedstawia rycina 3.

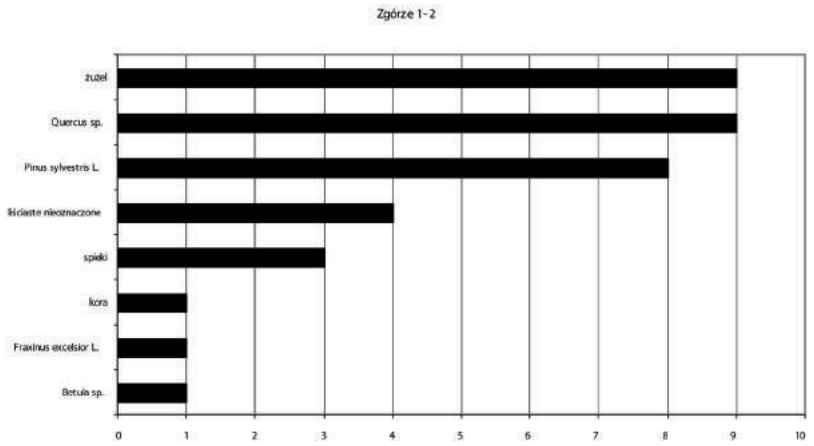

Ryc. 3. Częstość pojawiania się poszczególnych taksonów w próbach ze stanowiska Zgórze 1, 2.
Fig. 3. Frequency of occurrence of particular taxa in samples from the site at Zgórze 1, 2.

Aldona Mueller-Bieniek
Instytut Botaniki im. W. Szafera, PAN
ul. Lubicz 46, 31–512 Kraków
a.mueller@botany.pl

WYNIKI ANALIZY BOTANICZNEJ ZE STANOWISKA 1, 2 W ZGÓRZU, GM. STRZELCE, WOJ. ŁÓDZKIE

Uwaga: Makroszczątki prawdopodobnie współczesne lub bardzo młode.
Próby ze stanowiska Zgórze 1, 2, gm. Strzelce, pow. Kutno

Nr. roboczy	Nr . inw.	Obiekt/ w-twa	V próby (dm3)	V po flotacji –frakcja org. (cm3)	V po flotacji frakcja nie-org. (cm3)	Występ. lub brak makroszcz. rośl. (+ lub –)	Wyst. lub brak węgli drz. (+ lub –)	Opis osadu
1	6	300	2,8	5.0	120.0	+	+	Korzenie, węgle, piasek gruby, żwir
2	4	178	1,5	22.0	150.0	–	+	Korzenie, węgle, piasek , gruby żwir
3a	9	642	2,2	10.0	110.0	–	+	Korzenie, węgle, piasek , żwir, fragmenty ceramiki
3b	9	642	2,7	13.0	120.0	–	+/–	Korzenie, węgle, piasek , żwir
4	7	322	3,2	7.0	120.0	+/–	–	Korzenie, węgle, piasek , żwir, ślimaki
5a	8	623	3,1	6,0	90.0	–	+/–	Korzenie, węgle, piasek , żwir
5b	8	623	3,3	4.5	100.0	–	+/–	Korzenie, węgle, piasek , żwir
6	5	226	3,1	9.0	90.0	+	+/–	Korzenie, węgle, piasek , żwir, fragmenty ceramiki
7	1	57	3,1	12.5	155.0	–	+	Korzenie, węgle, piasek , żwir
8	2	65	2	25.0	150.0	–	+/–	Korzenie, węgle, piasek , żwir,
9	3	177	2	80.0	112.0	–	+	Korzenie, węgle, piasek , żwir, fragmenty ceramiki

Lista taksonów:

Nr. próby	nazwa	ilość	spalone (S)/ niespalone (NS)
1	Chenopodium album	6× całe + 8× ½	NS
	Chenopodiaceae	10 × (drobne fragm.)	NS
	Amaranthus sp.	1×	NS
	Stellaria media	1×	NS
	Silene sp./Melandrium sp.	1×	NS
	Poaceae	1×	NS
4	Betula sp.	1×	NS

Nr. próby	nazwa	ilość	spalone (S)/ niespalone (NS)
6	Chenopodiaceae	1× fragment	NS
	Polygonum avicularae	2×	NS
	Spergula sp.	1×	NS
	Papaver somniferum	2×	NS
	Betula sp.		NS
	Pinaceae (szpilki)		NS
	(Różne indet. – fragm. listka, łodyżka mchu ?)		

ANALIZY CHEMICZNE ZE STANOWISKA 1, 2 W ZGÓRZU, GM. STRZELCE, WOJ. ŁÓDZKIE

1. Fragment naczynia

Analizie poddano fragment naczynia o formie czerpaka, który pozyskano z warstwy kulturowej w arze G67 (fot. 1). Na wewnętrznej powierzchni tego fragmentu stwierdzono występowanie miejscowych przebarwień koloru czerwonego (fot. 2, 3)

Przełom naczynia od strony powierzchni wewnętrznej czerwonawy, w środkowej części czarny, a przy powierzchni zewnętrznej brunatny (fot. 4).

Analizy chemicznej fragmentu naczynia dokonano w pracowni Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi na spektrometrze EDXRF przy zastosowaniu aplikacji standartless, przy napięciu 13 kV, natężeniu prądu 20–30μA, w atmosferze helu, czas pomiaru 100s.

Ryc. 1. Zgórze stan. 1, 2, gm. Strzelce, pow. kutnowski. Strona zewnętrzna fragmentu naczynia.

Fig. 1. Zgórze, site 1, 2, commune of Strzelce, district of Kutno. External surface of the vessel fragment.

Ryc. 2. Zgórze stan. 1, 2, gm. Strzelce, pow. kutnowski. Strona wewnętrzna fragmentu naczynia.

Fig. 2 . Zgórze, site 1, 2, commune of Strzelce, district of Kutno. Internal surface of the vessel fragment.

Pow. 8×

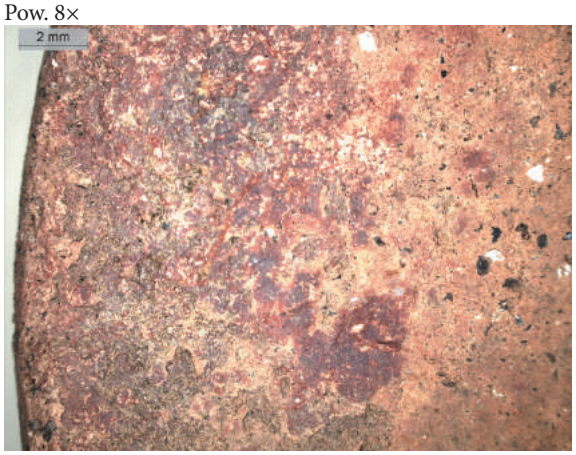

Pow. 20×

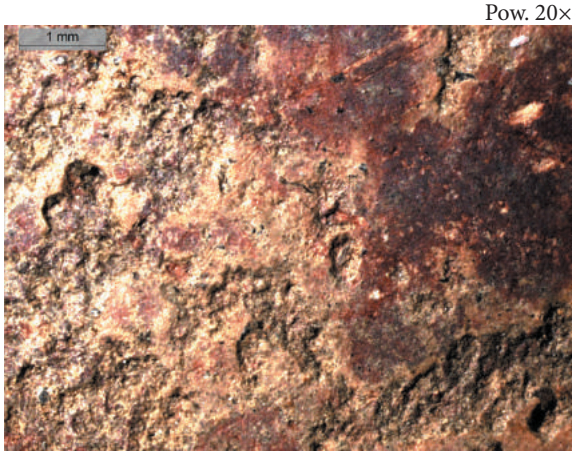

Ryc. 3. Zgórze stan. 1, 2, gm. Strzelce, pow. kutnowski. Zdjęcia wewnętrznej strony naczynia w powiększeniu.

Fig. 3. Zgórze, site 1, 2, community of Strzelce, district of Kutno. Photographs of the internal side of the vessel – enlarged.

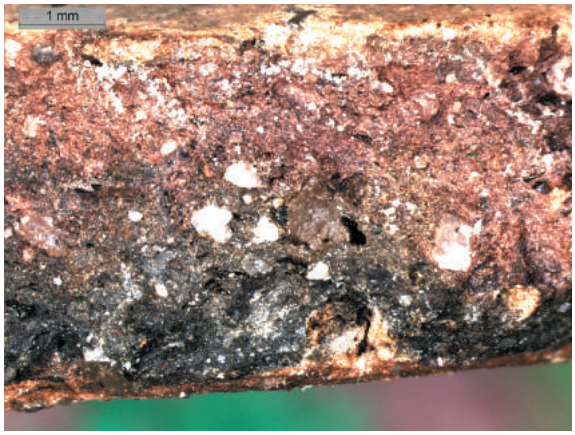

Ryc. 4. Zgórze stan. 1, 2, gm. Strzelce, pow. kutnowski. Zdjęcie przełomu fragmentu naczynia (pow. 20×).

Fig. 4. Zgórze, site 1, 2, commune of Strzelce, district of Kutno. Photograph of cross-section of the vessel fragment (20 times enlarged).

Skład chemiczny powierzchni z czerwonymi przebarwieniami i powierzchni zewnętrznej bez przebarwień były bardzo zbliżone co pozwala przypuszczać, że jest to pozostałość po produktach organicznych.

Tabela 1. Analiza chemiczna czerwonych przebarwień we wnętrzu naczynia (pomiar 3209)

Przedmiot	Na	Al	Si	P	S	Ca	Ti	Fe	Ni	Ba
Pow. wewnętrzna naczynia	33%	8,3%	19,0%	11,0%	9,1%	7,1%	0,95%	10,7%	03%	0,3%

Wniosek. Na podstawie przeprowadzonej analizy nie można zidentyfikować charakteru nalotów występujących na wewnętrznej powierzchni fragmentu naczynia. Można jedynie podejrzewać, iż są to pozostałości pochodzenia organicznego.

2. Przedmiot metalowy, szydło – punca

Analizie składu chemicznego poddano przedmiot metalowy określony jako szydło – punca (fot. 3). Analizy metalu dokonano w pracowni Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi na spektrometrze EDXRF w aplikacji standartless, napięcie na lampie 30 kV, natężenie 3 μA, czas pomiaru 100 s w atmosferze powietrza na spektrometrze EDXRF.

Poddany analizie przedmiot został niewątpliwie wykonany z brązu. Zwraca uwagę wysoka zawartość ołowiu i żelaza (tabela 2).

Tabela 2. Wynik analizy chemicznej brązu z którego wykonano szydło – puncę.

Przedmiot	Cu	Sn	As	Pb	Ni	Fe	Mn	Cr	Zn	Ca
Szydło/punca	52,8%	8,2%	2,4%	13,0%	0,87%	20,0%	0	0,3%	0	2,0%

Uzyskany wynik jest dość nietypowy, ale potwierdza, że mamy do czynienia z brązem. Uzyskane wyniki możemy porównać z analizami brązów z Kujaw (A. Cofta–Broniewska, Z. Hensel 1996). W przywoływanej pracy nie znajdujemy jednak przedmiotów gdzie stwierdzono by zawartość miedzi na poziomie około 53%, gdyż zazwyczaj udział Cu sięga powyżej 80–90% stopu (tamże, tabele 1–3). Autor analizy składu chemicznego brązów kujawskich Z. Hensel stwierdza, że zwiększona zawartość cyny (Sn) w przedziale 8–10% cechuje brązy o wysokich parametrach użytkowych (twardość, wytrzymałość) i odnotowuje takie wyroby już w IV/V okresie epoki brązu (tamże, s. 148). Ze względu na wyraźną obecność

Ryc. 5. Zgórze stan. 1, 2, gm. Strzelce, pow. kutnowski. Zdjęcie szydła – puncy z jamy ob. 101 w arze E10 – dat. IV okres epoki brązu, kultura łużycka

Fig. 5. Zgórze, site 1, 2, commune of Strzelce, district of Kutno. Photograph of an awl – punch from pit no 101, found in are E 10 – dated to period IV of the Bronze Age, Lusatian culture.

arsenu (As) można nasz wyrób zaliczyć do wyróżnionych na Kujawach brązów cynowych typu B (tamże, s. 149). Szczególną uwagę zwraca podwyższona zawartość żelaza (Fe) oraz ołowiu (Pb). Przy omawianiu wyrobów z Kujaw autorzy zwracają uwagę, że korzystnie na wytrzymałość wyrobu wpływa właśnie podwyższona ilość żelaza w stopie (tamże, s. 151), ale nigdy nie sięga poziomu 20,0%, najwyżej do około 3,0% np. w Inowrocławiu, powyżej 3,0% w Radojewicach z datowaniem na IV/V okres epoki brązu (tamże, tabela 1, s. 156 i 158). Równie nieprawdopodobny i niespotykany w innych wyrobach z Kujaw jest poziom zawartości ołowiu (Pb) wynoszący 13,0%, a ołów wpływa na właściwości odlewnicze, ale negatywnie na własności wytrzymałościowe stopu (tamże, s. 151). W analizowanych przedmiotach z Kujaw sięga on najwyżej rzędu 4,5% i 9,3% w Karczynie (tamże, s. 133, tabela 1, s. 157, tabela 3, s. 16, przy nagminnym 1,5–2,0% (tamże s. 148).

W takiej sytuacji należy się zastanowić, czy analiza składu chemicznego stopu z którego wykonano szydło jest do końca prawidłowa i odzwierciedla rzeczywisty skład stopu , czy też zakłócony wynikiem korozji. Dotyczy to zwłaszcza znacznie odbiegających od normy poziomów Cu, Fe i Pb.

LITERATURA

Cofta–Broniewska A., Hensel Z., 1996, Metalurgia brązu pradziejowych społeczeństw Kujaw, Studia i materiały do dziejów Kujaw, t. 7, Poznań.

Katarzyna Pyżewicz
Instytut Prahistorii,
Uniwersytet im. Adama Mickiewicza
ul. Umultowska 89D, 61–614 Poznań
pyzewicz@amu.edu.pl

ANALIZA ARTEFAKTÓW KRZEMIENNYCH ZE STANOWISKA 1, 2 W ZGÓRZU, GM. STRZELCE, WOJ. ŁÓDZKIE

Badaniom mikroskopowym mającym na celu określenie potencjalnej funkcji poddane zostały 152 artefakty krzemienne. W grupie tej znalazły się formy rdzeniowe, produkty debitażu, jak i wytwory intencjonalnie retuszowane.

Analizy mikroskopowe przeprowadzone zostały przy użyciu mikroskopu metalograficznego, z zastosowaniem powiększeń 50×, 100× oraz 200×. Powierzchnie artefaktów przemyte zostały ciepłą wodą z detergentem oraz przetarte acetonem. Zidentyfikowane ślady użytkowe zostały zadokumentowane poprzez wykonanie zdjęć mikroskopowych. Ich interpretacji dokonano na podstawie analiz porównawczych do deformacji powstałych na narzędziach eksperymentalnych wykorzystanych w różnego typu doświadczeniach.

OMÓWIENIE WYNIKÓW ANALIZY MIKROSKOPOWEJ (TABELA 1)

F/463/2014; 806/2014. Łuszcznie, łuszczki i odłupki (120 artefaktów)

Powierzchnia wytworów odznacza się lekką patyną, widoczne są liczne ślady podepozycyjne – „gabinetowe" związane z łączeniem poszczególnych elementów składanek (ślady tarcia, kleju); jedna ze składanek uległa deformacjom termicznym. Okazy te nie odznaczają się jakimikolwiek śladami użytkowymi. Nie zarejestrowano mikroskopowych śladów technologicznych, co najpewniej można wiązać ze specyfiką zastosowanej techniki łuszczniowej do obróbki surowca krzemiennego. W rezultacie jej zastosowania powstałe piętki oraz pięty zazwyczaj mają charakter krawędziowy, w związku z czym nie ma płaszczyzny, na której mogłyby zachować się potencjalne ślady kontaktu z narzędziami służącymi do obróbki surowca.

Tabela 1. Zestawienie artefaktów krzemiennych w kontekście odnotowanych śladów mikroskopowych. Kcz – krzemień czekoladowy; Kśw – krzemień świeciechowski, Kn – Krzemień narzutowy, Kp – Krzemień przepalony

Lp.	Ar	Warstwa/ obiekt	Nr inw.	Rodzaj zabytku	Ślady pracy	Surowiec	Liczba
1	J 16	w-wa	F/561/2014	Skałka krzemienna	Brak	Kn	1
2	J 51	w-wa	F/496/2014	Wiór retuszowany	Obróbka roślin krzemionkowych; wkładka żniwna	Kcz	1
3	J 62	ob. 952	F/589/2014	Półtylczak	Brak; retusz podepozycyjny	Kn	1
4	J 11	ob. 713	F/405/2014	Odłupek retuszowany	Brak	Kcz	1
5	J 6	w-wa	F/840/2014	Skrobacz	Brak	Kn	1
6	J 12	ob. 730	F/417/2014	Narzędzie kombinowane	Brak	Kn	1
7	J 12	w-wa	F/411/2014	Fragment wióra	Brak	Kcz	1
8	J 8	w-wa	F/534/2014	Odłupek retuszowany + dwa wiórki	Brak	Kn	3
9	J 99	w-wa	F/495/2014	Drapacz	Brak	Kp	1
10	J 9	ob. 1265	F/536/2014	Łuszczeń retuszowany	Brak	Kcz	1

Lp.	Ar	Warstwa/ obiekt	Nr inw.	Rodzaj zabytku	Ślady pracy	Surowiec	Liczba
11	J 28	w-wa	F/499/2014	Dwa wióry	Brak	Kcz	2
12	J 50	ob. 776	F/467/2014	Wiórek	Brak; retusz podepozycyjny / użytkowy?	Kcz	1
13	J 30	w-wa	F/519/2014	Odłupek retuszowany?	Brak	Kn	1
14	J 30	w-wa	F/519/2014	Wiór + odłupek retuszowany?	Wiór – narzędzie do cięcia skóry	Kśw	1
15	J 50	w-wa	F/464/2014	wiórek	Brak	Kn	1
16	E 89	w-wa	F/150/2014	Łuszczeń retuszowany	Brak, retusz podepozycyjny	Kn	1
17	E 39	ob.285	F/220/2014	Odłupek łuszczniowy	Obróbka roślin krzemionkowych; ślady oprawy	Kn	1
18	E 60	w-wa	F/88/2014	Wiór	Brak	Kn	1
19	E 70	ob. 261	F/160/2014	Wiór	Brak	Kn	1
20	F 62	ob. 218	F/117/2014	Wiór	Cięcie roślin krzemionkowych?	Kcz	1
21	F 71	w-wa	F/108/2014	Fragment wióra	Brak	Kcz	1
22	F82	w-wa	F/192/2014	Wiór	Brak	Kcz	1
23	G 59	w-wa	F/651/2014	Wiór / rylec?	Brak	Kn	1
24	G 49	ob.. 622	F/330/2014	Łuszczeń	Brak; retusz podepozycyjny	Kn	1
25	G 47	ob.. 655	F/311/2014	Łuszczeń	Brak	Kn	1
26	G 58	ob.. 1063	F/637/2014	Łuszczeń	Brak; retusz podepozycyjny	Kn	1
27	G 58	ob.1067/2	F/640/2014	Wiór	Brak; retusz podepozycyjny / użytkowy?	Kn	1
28	I 28	ob. 1030	F/507/2014	Wiórek	Brak	Kn	1
29	I 28	w-wa	F/444/2014	Fragment wióra	Brak	Kcz	1
30	I49/50	ob. 800	F/430/2014	120 wytworów (w tym 7 składanek)	Brak	Kn	120

F/117/2014; 198/2014. Wiór

Powierzchnia okazu jest lekko spatynowana. Wzdłuż lewej krawędzi, w dolnej części wióra odnotowano wyświecenie pochodzenia roślinnego (ryc. 1). Położone jest wzdłuż krawędzi bocznej, nie jest mocno rozwinięte. Wyświeceniu towarzyszy drobny retusz użytkowy. Część wierzchołkowa uległa złamaniu. Okaz mógł służyć do obróbki roślin krzemionkowych, najpewniej cięcia, jednak nie można wykluczyć innego charakteru wykonywanej czynności niż wspomniana, ze względu na mało rozwinięte ślady użytkowe.

F/220/2014; 375/2014. Odłupek łuszczniowy

Powierzchnia wytworu jest niespatynowana. Wzdłuż prawej krawędzi widoczne jest wyświecenie związane z obróbką roślin krzemionkowych (ryc. 2). Położone jest wzdłuż krawędzi bocznej, nie zachodzi na głębsze partie wewnętrzne. Wyświeceniu towarzyszy drobny retusz użytkowy. Naprzeciwległa krawędź – ta część, która pokryta jest retuszem kształtującym, odznacza się starciami i delikatnym wyświeceniem partii wystających, co może być efektem kontaktu powierzchni krzemiennej z organiczną oprawą.

A

Ryc. 1. Ślady użytkowe najprawdopodobniej związane z obróbką roślin krzemionkowych. A – pow. 50×

Fig.1. Traces of wear, most probably connected with the processing of silica plants. A – 50 times enlarged.

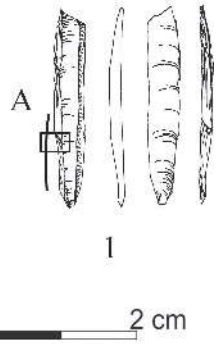

A

B

Ryc. 2. Ślady użytkowe związane z obróbką roślin krzemionkowych. A – pow. 50×; B – pow. 100×

Fig. 2. Traces of wear connected with the processing of silica plants. A – 50 times enlarged, B – 100 times enlarged.

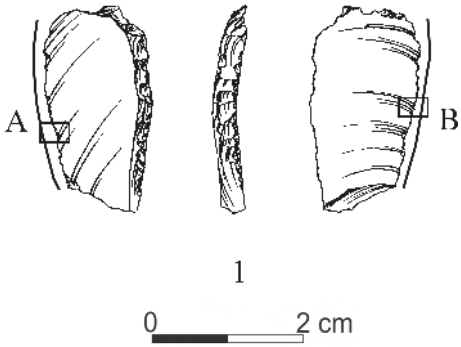

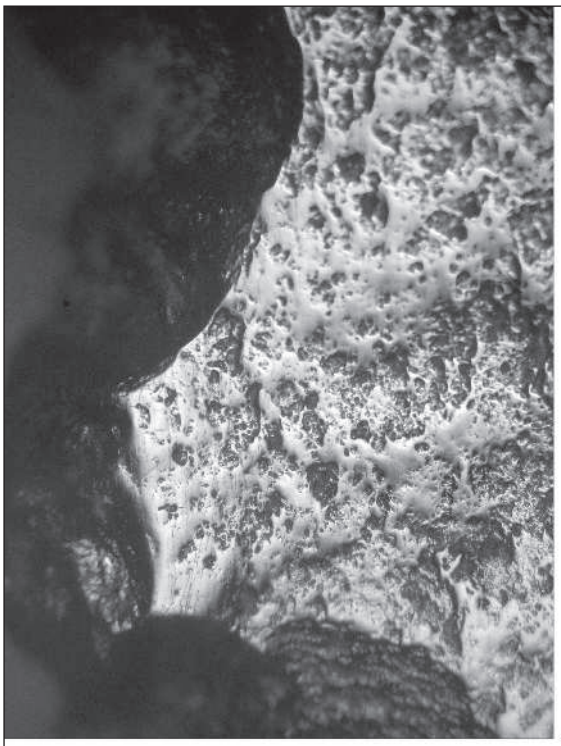

A

B

Ryc. 3. Ślady użytkowe związane z obróbką roślin krzemionkowych. A – pow. 50×; B – pow. 50×

Fig. 3. Traces of wear connected with the processing of silica plants. A – 50 times enlarged, B – 50 times enlarged.

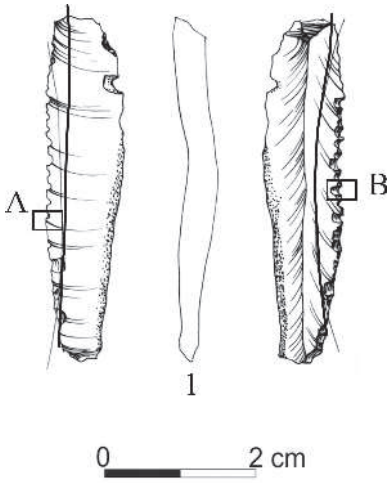

F/496/2014; 865/2014. Wiór

Okaz pokryty jest lekka patyną błyszczącą. Wiór wzdłuż lewej krawędzi odznacza się intensywnym wyświeceniem, zachodzącym głęboko na wewnętrzne partie zarówno na stronie negatywowej, jak i pozytywowej (ryc. 3). Morfologia wyświecenia wskazuje na zastosowanie wytworu jako narzędzia do obróbki roślin krzemionkowych. Okaz zapewne stanowił tzw. wkładkę żniwną. O charakterze wykonywanych ruchów wzdłużnych względem osi symetrii artefaktu, świadczą ślady liniowe występujące w postaci cienkich rys w obrębie wyświecenia użytkowego. Są one położone równolegle względem krawędzi bocznej, która uległa intensywnym wykruszeniom. Widoczny jest zębaty retusz użytkowy.

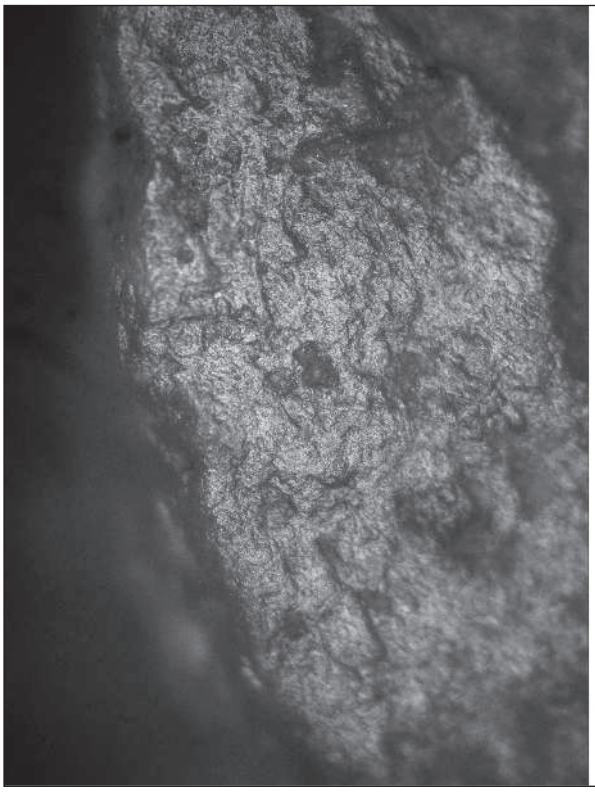

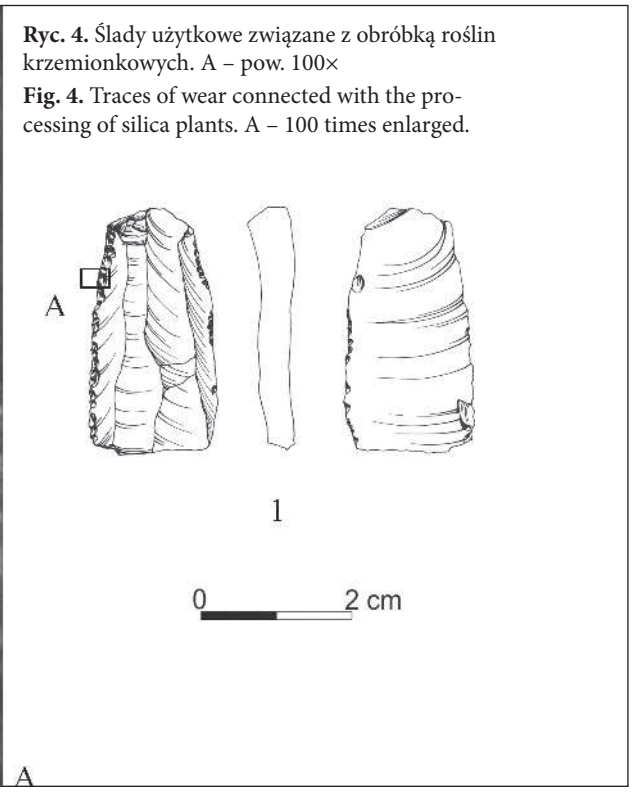

Ryc. 4. Ślady użytkowe związane z obróbką roślin krzemionkowych. A – pow. 100×

Fig. 4. Traces of wear connected with the processing of silica plants. A – 100 times enlarged.

F/519/2014; 908/2014. Wiór

Wiór retuszowany złamany w części środkowej, odznacza się lekką błyszczącą patyną, nieco utrudniającą interpretację potencjalnych śladów funkcjonalnych. Intensywne wyświecenie użytkowe zlokalizowane jest wzdłuż lewej krawędzi retuszowanej, towarzyszy mu zaoblenie wystających partii. Morfologia mikrośladów wskazuje na kontakt narzędzia z tkanką miękką – skórą. Nie odnotowano śladów liniowych. Lokalizacja wyświecenia, jak i sam charakter narzędzia, wskazuje, że pełnił on rolę narzędzia do cięcia skóry. Problematyczną w ocenie jest druga dłuższa krawędź, wzdłuż której odnotowano wyświecenia „pseudoskórne", które mogą być pochodzenia użytkowego, jak i podepozycyjnego.

PODSUMOWANIE

W efekcie przeprowadzenia badań traseologicznych, ślady użytkowe odnotowano wyłącznie na kilku artefaktach. Niektóre z wytworów krzemiennych pokryte zostały dość intensywną patyną lub też uległy deformacji w wyniku kontaktu z wysoką temperaturą, co utrudniło lub też uniemożliwiło przeprowadzanie poprawnych analiz mikroskopowych w kontekście utylitarnym. Pozostałe okazy najprawdopodobniej nie były używane przez społeczności pradziejowe, przynajmniej w taki sposób, w wyniku którego pozostałyby trwałe ślady widoczne pod mikroskopem. Odnotowane dwa typy czynności wykonywanych przy zastosowaniu wiórów krzemiennych, niekiedy dodatkowo intencjonalnie retuszowanych – obróbka roślin i skóry, wpisują się w ogólny schemat wykorzystania tego typu artefaktów w okresie neolitu na obszarze ziem polskich (por. J. Małecka-Kukawka 1999; 2001, 34 i n.; R. Grygiel 2004, 579–613; M. Winiarska-Kabacińska 2004; G. Osipowicz 2010, 160 i n.). Niestety, ze względu na niewielką liczbę zidentyfikowanych narzędzi funkcjonalnych nie jest możliwym zinterpretowanie preferencji dotyczących zastosowania okazów krzemiennych występujących wśród ugrupowań neolitycznych zamieszkujących obszar przebadanego stanowiska.

LITERATURA

Grygiel R., 2004 *Neolit i początki epoki brązu w rejonie Brześcia Kujawskiego i Osłonek. Wczesny neolit. Kultura ceramiki wstęgowej rytej,* Łódź.

Małecka-Kukawka J., 1999 Sierpy, sierpaki, sierpce... – analiza funkcjonalna wczesnorolniczych wkładek narzędzi żniwnych z ziemi chełmińskiej, [w:] Kukawka S. (red.), *Szkice prahistoryczne. Źródła – metody – interpretacje*, Toruń, s. 139–157.

2001 *Między formą a funkcją. Traseologia neolitycznych zabytków krzemiennych z ziemi chełmińskiej*, Toruń.

Osipowicz G., 2010 *Narzędzia krzemienne w epoce kamienia na ziemi chełmińskiej. Studium traseologiczne*, Toruń.

Winiarska-Kabacińska M., 2004 Analiza funkcjonalna zabytków krzemiennych, [w:] J. Kabaciński, I. Sobkowiak-Tabaka, *Komorniki. Chata ludności kultury pucharów lejkowatych*, Poznań, s. 76–87.